การศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณกรรมภาคใต้เรื่องพระยาชมพู

โดย

นางสาวณัฐา คุ้มแคว้น

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาจารึกภาษาไทย

ภาควิชาภาษาตะวันออก

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2552

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

การศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณกรรมภาคใต้เรื่องพระยาชมพู

โดย
นางสาวณัฐา คุ้มแคว้น

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาจารึกภาษาไทย
ภาควิชาภาษาตะวันออก
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
ปีการศึกษา 2552
ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

AN ANALYTICAL STUDY OF PHRAYACHOMPHU, A SOUTHERN THAI LITERARY WORK

By

Nattha Khumkhwaen

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree

MASTER OF ARTS

Department of Oriental Languages

Graduate School

SILPAKORN UNIVERSITY

2009

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร อนุมัติให้วิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณกรรมภาคใต้เรื่องพระยาชมพู” เสนอโดย นางสาวณัฐา คุ้มแคว้น เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย

……..

(รองศาสตราจารย์ ดร.ศิริชัย ชินะตังกูร)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

วันที่.....เดือน..... พ.ศ.....

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

รองศาสตราจารย์กรรณิการ์ วิมลเกษม

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ

(รองศาสตราจารย์ ดร.สำเนียง เลื่อมใส)

...../...../.....

..... กรรมการ

(รองศาสตราจารย์ประพนธ์ เรืองณรงค์)

...../...../.....

..... กรรมการ

(รองศาสตราจารย์กรรณิการ์ วิมลเกษม)

...../...../.....

48103202 : สาขาวิชาจารึกภาษาไทย
คำสำคัญ : การศึกษาเชิงวิเคราะห์ / พระยาชมพู / วรรณกรรมภาคใต้

ญัฐา คุ้มแคว้น : การศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณกรรมภาคใต้เรื่องพระยาชมพู.
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ : รศ. กรรณิการ์ วิมลเกษม. 580 หน้า.

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาวรรณกรรมภาคใต้เรื่องพระยาชมพู ที่บันทึกในสมุดข่อยสีขาวซึ่งชาวภาคใต้เรียกว่า หนังสือบุดขาว ต้นฉบับเป็นของนายสุข รัตนวิมล ตำบลสทิงพระ อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา บันทึกด้วยอักษรไทย เมื่อ พ.ศ. 2427 อายุ 125 ปี จำนวน 1 เล่ม 153 หน้า

การศึกษาลักษณะทั่วไปของวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู พบว่าเป็นวรรณกรรมศาสนาที่กล่าวถึงพุทธประวัติตอนหนึ่ง โดยได้รับอิทธิพลด้านโครงเรื่องมาจากเรื่องชมพูบดีสูตร ซึ่งขณะนี้พบหลักฐานใบลานที่เก่าแก่ที่สุดในสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ พุทธศาสนิกชนเชื่อถือว่าเป็นต้นตำนานของพระพุทธรูปทรงเครื่อง วรรณกรรมเรื่องนี้แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทคำกาพย์และคำฉันท์ที่มีรูปแบบอย่างคำกาพย์ โดยมีจุดมุ่งหมายในการแต่งเพื่อใช้สวดอ่านและปลูกฝังให้พุทธศาสนิกชนมีความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา

การศึกษาด้านวรรณศิลป์ ในส่วนของแก่นเรื่อง เน้นเรื่องธรรมะย่อมชนะอธรรม การดำเนินเรื่องเป็นไปตามลำดับเวลามีการสลับเหตุการณ์แทรกเข้ามาในบางตอน คือกล่าวถึงเหตุการณ์ในปัจจุบันแล้วย้อนกลับไปอดีต และย้อนมาปัจจุบันอีก ตัวละครฝ่ายธรรม มีทั้งที่เป็นมนุษย์และอมนุษย์ ส่วนตัวละครฝ่ายอธรรม มีเฉพาะมนุษย์ และกลวิธีการนำเสนอด้านวรรณศิลป์ พบว่า มีการใช้คำภาษาถิ่นใต้และคำภาษาบาลีสันสกฤตเป็นจำนวนมาก ทำให้เนื้อเรื่องมีความศักดิ์สิทธิ์ มีการเล่นเสียงสัมผัสคล้องจอง และการสรรคำมาใช้อย่างเหมาะสม อีกทั้งการใช้สำนวนโวหารต่างๆ ที่ทำให้ผู้ฟังเกิดจินตภาพและรู้สึกคล้อยตาม ก่อให้เกิดอรรถรสในการอ่านและการฟัง ซึ่งสะท้อนให้เห็นความสามารถทางด้านอักษรศาสตร์ของผู้แต่งได้เป็นอย่างดี

ในด้านสังคม สะท้อนให้เห็นความเชื่อทางพุทธศาสนาและความเชื่อเรื่องเหนือธรรมชาติ รวมถึงค่านิยม ขนบประเพณี พิธีกรรม สภาพสังคมความเป็นอยู่ของชาวภาคใต้ตลอดจนหลักธรรมคำสอน อันแสดงให้เห็นว่าสังคมของชาวภาคใต้เป็นสังคมชาวพุทธที่มีความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาได้เป็นอย่างดี

ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีการศึกษา 2552
ลายมือชื่อนักศึกษา.....
ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ .....

48103202 : MAJOR : THAI EPIGRAPHY
KEY WORD : AN ANALYTICAL STUDY / PHRAYACHOMPHU / THE SOUTHERN THAI LITERARY WORK

NATTHA KHUMKHWAEN : AN ANALYTICAL STUDY OF PHRAYACHOMPHU, A SOUTHERN THAI LITERARY WORK. THESIS ADVISOR : ASSOC. PROF. KANNIKA WIMONKASEM. 580 pp.

The purpose of the thesis is to analyze the literary work “Phrayachomphu.” It appears in a traditional book which is called “Nangsue But” in the southern Thailand dialect which was brought from Mr.Suk Ratthnawimon in Sathingpra District, Songkhla Province. It has one volume, 153 pages, dated in 1884 A.D.

In general the result of the study reveals that Phrayachomphu is a religious literary work which discusses a part of the Buddha’s biography. The plot is influenced from the Jambupati-Sutra, which originated during the reign of King Borommakot. The Buddhist believe and respect this as the legend of the creation of the Buddha images. This work is written in different forms of poetry. The main purpose of the writer is for the tale to be chanted and make Buddhist to have faith in Buddhism.

From the point of view of the literary aesthetics, the result of this thesis reveals that the main theme of the story focuses on the concept that justice overcomes injustice. The narrative is in chronological order and inserts some past events into story. The characters are both human and inhuman, but the antagonists or immoral characters are only human. The writing is based on the southern Thai dialect and uses Pali Sanskrit words to emphasize the tale was sacred and beautiful words which can make readers and audiences have fun with the story. The use of words reflects the poet’s literary talent. The words used are suitable and descriptive, and can entertain and encourage audiences’ imaginations along with the main theme of the tale.

In the social aspects, the story reflects Buddhist beliefs and beliefs about the supernatural, values, traditions and rituals of social conditions for people in Southern Thailand, as well as principle teachings. The story shows that the southern people’s society has faith in Buddhism.

Department of Oriental Language Graduate School, Silpakorn University Academic Year 2009
Student’s signature.....

Thesis Advisor’s signature .....

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จเรียบร้อยด้วยดี เนื่องจากได้รับความช่วยเหลือและความอนุเคราะห์จากผู้มีพระคุณหลายท่าน ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งในความกรุณาของทุกท่านเป็นอย่างยิ่ง จึงขอขอบพระคุณไว้ ณ ที่นี้

ผู้วิจัยขอขอบพระคุณรองศาสตราจารย์กรรณิการ์ วิมลเกษม อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ผู้ให้ความรู้ ให้แนวทางและคำแนะนำอันเป็นประโยชน์ รวมทั้งช่วยตรวจสอบปรับปรุงข้อบกพร่องของวิทยานิพนธ์ด้วยดีเสมอมา

ขอขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ดร.สำเนียง เลื่อมใส และรองศาสตราจารย์ประพนธ์ เรืองณรงค์ ที่กรุณาเป็นกรรมการสอบวิทยานิพนธ์และตรวจแก้ไขข้อบกพร่อง ตลอดจนให้คำแนะนำอันเป็นประโยชน์แก่ผู้วิจัย

ขอขอบพระคุณ ศาสตราจารย์พิเศษ ดร.ประคอง นิมมานเหมินท์ ที่ได้เมตตานุ-เคราะห์ช่วยเหลือ ให้คำแนะนำในเรื่องต่างๆ ตลอดจนให้หนังสือหายากแก่ผู้วิจัยสำหรับใช้ศึกษาค้นคว้า

ขอขอบพระคุณ คุณลุงชะเอม แก้วคล้าย ผู้เชี่ยวชาญภาษาโบราณระดับ 9 กรมศิลปากร ผู้แนะนำให้ผู้วิจัยได้มาศึกษาต่อในสาขาวิชาจารึกภาษาไทย และเป็นที่ปรึกษาสำคัญในการทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ทั้งตรวจแก้คำศัพท์ภาษาบาลีสันสกฤต ตรวจแก้คำผิด ให้ความเมตตาด้านที่อยู่อาศัยระหว่างการศึกษา ตลอดจนเอาใจใส่ดูแล และเป็นต้นแบบในการทำงานที่ผู้วิจัยยึดถือเอาเยี่ยงอย่างมาโดยตลอด

ขอขอบพระคุณ ครอบครัวรัตนวิมลที่เอื้อเฟื้อต้นฉบับวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพูที่ใช้เป็นต้นฉบับหลักในการทำวิทยานิพนธ์ให้ผู้วิจัยได้นำมาศึกษาวิเคราะห์ในครั้งนี้

ขอขอบพระคุณ อาจารย์ชัยวุฒิ พิยะกุล แห่งสถาบันทักษิณคดีศึกษาที่อนุเคราะห์ต้นฉบับสอบทานวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพูให้ผู้วิจัย และขอขอบพระคุณเจ้าหน้าที่สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราชที่ได้ให้ข้อมูลอันเป็นประโยชน์ต่อการทำวิทยานิพนธ์

ขอขอบพระคุณ บุคคลในท้องถิ่นอีกหลายท่านทั้งพระภิกษุและชาวบ้านที่ได้ให้ข้อมูลอันเป็นประโยชน์ต่อการทำวิทยานิพนธ์

ขอขอบพระคุณ คณาจารย์ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดีทุกท่านที่คอยห่วงใยไถ่ถามความคืบหน้าของวิทยานิพนธ์อยู่เสมอ

ขอขอบพระคุณ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ที่ได้มอบทุนอุดหนุนการทำวิทยานิพนธ์แก่ผู้วิจัย

ขอขอบคุณ คุณณัฐา ค้ำชู ผู้วิจัยวิทยานิพนธ์เรื่องการศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมกลอนสวดเรื่องมหาชมพูบดีสูตร มหาวิทยาลัยบูรพา ที่ผู้วิจัยได้ใช้เป็นแนวทางในการทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้

ขอขอบคุณ Mr.Hunter Ian Watson ที่ได้ตรวจแก้บทคัดย่อภาษาอังกฤษให้

ขอขอบพระคุณ คุณพ่อปรีชา - คุณแม่มานิจ คุ้มแคว้น ผู้เป็นปฐมาจารย์ที่คอยประคับประคอง ให้ความรัก ความเข้าใจ รวมทั้งสนับสนุนการศึกษาให้แก่ลูกด้วยดีเสมอมา และขอบคุณนายปริญญา คุ้มแคว้น น้องชายที่คอยเป็นกำลังใจแก่พี่สาว

ขอขอบคุณพี่ๆและเพื่อนๆ ร่วมสถาบันทั้งมหาวิทยาลัยศิลปากรและมหาวิทยาลัยทักษิณ พระมหาจตุรงค์ ภิรมยา พระมหาสมเด่น จันทง คุณอรสรา สายบัว คุณบุญชู ภูศรี คุณพริมา อ่วมเจริญ คุณรัตนชัย ปรีชาพงษ์กิจ คุณสุรศักดิ์ แย้มอุ่ม คุณศิริเพ็ญ สงพุ่ม คุณจิรวรรณ เดชเกิด คุณสุทธิลักษณ์ พิทักษ์วงศ์ และคุณนิภัทร์ พลเหมือน ที่ได้ช่วยเหลือและให้กำลังใจด้วยดีเสมอมา

คุณค่าและประโยชน์ที่ได้รับจากวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ขอมอบคุณความดีให้แก่คุณดิเรก พรตตะเสน ผู้ปริวรรตวรรณกรรมภาคใต้เรื่องพระยาชมพู สำนวนจังหวัดนครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นแรงบันดาลใจให้ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ และขอสำนึกในพระคุณของบูรพาจารย์ผู้แต่งวรรณกรรมเรื่องนี้ ตลอดจนคุณทวดเอียด รัตนวิมลที่ได้คัดลอกต้นฉบับวรรณกรรมภาคใต้เรื่องพระยาชมพูเก็บไว้ให้ผู้วิจัยนำมาศึกษาครั้งนี้

สารบัญ

หน้า

บทคัดย่อภาษาไทย ..... ง

บทคัดย่อภาษาอังกฤษ ..... จ

กิตติกรรมประกาศ ..... ฉ

สารบัญตาราง ..... ฐ

สารบัญภาพ ..... ฑ

บทที่

1 บทนำ 1

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา 1

วัตถุประสงค์ของการวิจัย 8

ขอบเขตของการวิจัย 8

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง 9

วิธีดำเนินการวิจัย 11

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ 12

ข้อตกลงเบื้องต้น 12

แหล่งข้อมูล 14

2 ลักษณะทั่วไปและองค์ประกอบของวรรณกรรมภาคใต้เรื่องพระยาชมพู 15

ลักษณะทั่วไปของต้นฉบับหนังสือบุดวรรณกรรมภาคใต้เรื่องพระยาชมพู 15

การบันทึกวรรณกรรมภาคใต้ 15

ความหมายของหนังสือบุด 16

ลักษณะของหนังสือบุด 16

ขนาดของหนังสือบุด 17

อักษรที่ใช้บันทึก 17

การบันทึกอักษรในหนังสือบุด 18

ชื่อเรื่อง 18

ที่มาของวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู 19

ผู้แต่ง 24

จุดมุ่งหมายในการแต่ง 25

บทที่ หน้า
ลักษณะอักษรและอักขรวิธีของต้นฉบับหนังสือบุดเรื่องพระยาชมพู 28
อักษรในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู 42
อักขรวิธีในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู 67
ลักษณะและรูปแบบเครื่องหมายที่ใช้ในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู 80
ลักษณะคำประพันธ์ที่ใช้ในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู 85
ความแพร่หลายของเรื่อง 110
ความนิยมวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพูที่ปรากฏในวิถีชีวิตพุทธศาสนิกชนท้องถิ่นภาคใต้ 114
3 การศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมภาคใต้เรื่องพระยาชมพูในเชิงวรรณศิลป์ 126
เนื้อเรื่อง 127
โครงเรื่อง 131
แก่นเรื่อง 133
การดำเนินเรื่อง 141
ตัวละคร 145
ฉาก 204
ธรรมเนียมนิยมในการแต่ง 217
ศิลปะการใช้ภาษา 226
การใช้คำภาษาถิ่นใต้ 227
การเพิ่มเสียง 236
การตัดคำ 237
การแผลงเสียงท้ายคำ 241
การแยกคำ 247
การสรรคำ 249
การเล่นคำ 255
การเล่นสัมผัส 266
การใช้สำนวนโวหาร 277
บรรยายโวหาร 278
พรรณนาโวหาร 279
เทศนาโวหาร 280

บทที่ หน้า
โวหารภาพพจน์ 281
รสวรรณคดี 293
วีรรส 295
อัพภุตรส 297
รุทธรส 300
สันตรส 301
ภยานกรส 303
กรุณารส 304
พีภัจฉรส 305
หัสสรส 305
4 การศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมภาคใต้เรื่องพระยาชมพูในเชิงสังคม 309
ความเชื่อ 310
ความเชื่อตามคติทางพระพุทธศาสนา 310
ความเชื่อเรื่องนรกและสวรรค์ 310
ความเชื่อเรื่องกรรม 314
ความเชื่อเรื่องมหาปุริสลักษณะ 317
ความเชื่อเรื่องพระกัสสปพุทธเจ้า 324
ความเชื่อเรื่องสิ่งเหนือธรรมชาติ 325
ความเชื่อเรื่องเทพเจ้า 326
ความเชื่อเรื่องสัตว์หิมพานต์ 330
ความเชื่อเรื่องของวิเศษ 335
ความเชื่อเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์ 338
ความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์ 343
ค่านิยม 344
ค่านิยมเรื่องกษัตริย์ต้องเป็นผู้ที่มีอำนาจและมีคุณธรรม 344
ค่านิยมเรื่องการแสดงความเคารพผู้ใหญ่ 348
ค่านิยมเรื่องความงามของสตรี 349
ค่านิยมเรื่องสตรีต้องเป็นช้างเท้าหลัง 351
ค่านิยมเรื่องการใช้เครื่องหอม 352

บทที่ หน้า
ค่านิยมเรื่องการกินหมาก 353
ขนบประเพณี 355
การจัดกระบวนพยุหยาตราทัพ 355
เครื่องประโคม 356
เครื่องสูง 356
จตุรงคเสนา 357
การประดับเครื่องผูกสัตว์พาหนะ 362
พิธีกรรม 367
พิธีกรรมการอุปสมบทพระภิกษุ 367
สภาพสังคม 369
การปกครอง 369
บ้านเรือน 375
อาชีพ 378
การแต่งกาย 384
อาหารและเครื่องดื่ม 387
หลักธรรมคำสอน 388
หลักธรรมคำสอนที่เป็นสัจธรรม 388
ไตรลักษณ์ 388
วัฏสงสาร 390
โลกุตตรธรรม 390
หลักธรรมคำสอนที่เป็นจริยธรรม 393
ศีลห้า 393
5 บทสรุปและข้อเสนอแนะ 397
บทสรุป 397
ข้อเสนอแนะ 399

บรรณานุกรม 400

หน้า

ภาคผนวก 410
ภาคผนวก ก ตัวอย่างสำเนาต้นฉบับหนังสือบุดวรรณกรรมภาคใต้เรื่อง
พระยาชมพู 411
ภาคผนวก ข ตัวอย่างการปริวรรตเป็นอักขรวิธีปัจจุบัน 417
ภาคผนวก ค วรรณกรรมภาคใต้เรื่องพระยาชมพู 427
ภาคผนวก ง ศัพทานุกรมวรรณกรรมภาคใต้เรื่องพระยาชมพู 541

ประวัติผู้วิจัย 580

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
1	รูปพยัญชนะในคัมภีร์กระษัยและพระยาชมพู	29
2	รูปสระเดี่ยวในคัมภีร์กระษัยและพระยาชมพู	35
3	รูปสระประสมในคัมภีร์กระษัยและพระยาชมพู	37
4	รูปสระเกินในคัมภีร์กระษัยและพระยาชมพู	37
5	รูปวรรณยุกต์ในคัมภีร์กระษัยและพระยาชมพู	39
6	ตัวเลขในคัมภีร์กระษัยและพระยาชมพู	39
7	รูปพยัญชนะต้นเดี่ยวที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู	43
8	รูปพยัญชนะต้นควบกล้ำที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู	48
9	รูปพยัญชนะต้นที่เป็นอักษรนำในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู	52
10	รูปพยัญชนะตัวสะกดเดี่ยวที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู	53
11	รูปพยัญชนะตัวสะกด 2 ตัว	57
12	รูปพยัญชนะตัวสะกดคนละตัวกับพยัญชนะตัวสะกดตัวแรก	57
13	รูปสระเดี่ยวที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู	58
14	รูปสระประสมที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู	61
15	รูปสระเกินที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู	61
16	รูปแบบวรรณยุกต์ที่ปรากฏในเรื่องพระยาชมพู	63
17	รูปตัวเลขที่ปรากฏในเรื่องพระยาชมพู	64
18	รูปตัวเชิงอักษรขอมไทยที่พบในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู	66
19	รูปอักษรตัวเชื่อมพยัญชนะเชื่อมกับสระที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู	67
20	ตำแหน่งการกลายเสียงสระของภาษาถิ่นใต้	232

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
1	พระพุทธรูปที่ประดิษฐานอยู่ที่พระระเบียงในวิหารคดรอบพระบรมธาตุ วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร จังหวัดนครศรีธรรมราช	117
2	พระเจ้าศรีธรรมาโศกราช วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร จังหวัดนครศรีธรรมราช	119
3	สมเด็จเจ้าฟ้าอุทุมพร วัดท่าสำเภาเหนือ จังหวัดพัทลุง	120
4	พระเจ้าเอกทัศน์ วัดท่าสำเภาเหนือ จังหวัดพัทลุง	120
5	พระพุทธไสยาสน์สวมเทริดโนรา วัดภูเขาทอง จังหวัดตรัง	121
6	พระพุทธรูปทรงเทริดโนรา วัดถ้ำพระพุทธ จังหวัดตรัง	121
7	พระพุทธรูปทรงเทริดโนรา วัดถ้ำพระพุทธ จังหวัดตรัง	122
8	พระพุทธรูปทรงเครื่องปางอุ้มบาตร สกุลช่างภาคใต้	122
9	พระพุทธรูปทรงเครื่องบรรจุอัฐิ วัดวัง อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง	123
10	พระพุทธรูปทรงเครื่องบรรจุอัฐิ วัดวัง อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง	123
11	พระพุทธรูปทรงเครื่อง วัดยางงาม อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง	124

บทที่ 1
บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

วรรณกรรมท้องถิ่น หมายถึง ผลผลิตทางปัญญาของนักปราชญ์ ผู้มีความรู้ในท้องถิ่น ได้สร้างสรรค์งานขึ้นมาเพื่อตอบสนองความต้องการของสังคม ทั้งด้านบันเทิงใจและด้านความรู้ทางพุทธศาสนา[1] วรรณกรรมท้องถิ่นเป็นเครื่องแสดงถึงความเจริญของสังคมแต่ละท้องถิ่นแต่ละยุคสมัยในอดีต ประชาชนมีความเป็นอยู่ มีความคิดเห็นและมีความรู้สึกอย่างไรย่อมมองเห็นได้จากวรรณกรรมท้องถิ่นทั้งสิ้น วรรณกรรมท้องถิ่นจึงทำหน้าที่เสมือนกระจกเงาที่สะท้อนภาพเหล่านั้นเอาไว้[2]

วรรณกรรมท้องถิ่นนั้นอาจแบ่งออกได้เป็นสองประเภทใหญ่ คือ “วรรณกรรมมุขปาฐะ” หมายถึงวรรณกรรมที่บอกเล่ากันจากปากต่อปากแล้วสืบทอดกันมาด้วยความจำจากรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่ง และได้รับความนิยมแพร่หลายในสังคมนั้น จนถือเป็นมรดกทางวัฒนธรรม ได้แก่ นิทานพื้นบ้าน เพลงพื้นบ้าน ปริศนาคำทาย และสุภาษิตคำพังเพย อีกประเภทหนึ่งคือ “วรรณกรรมลายลักษณ์” หมายถึง วรรณกรรมที่ได้บันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร ได้แก่ วรรณกรรมประเภทนิทาน ตำนาน คำสอน เพื่อเป็นต้นแบบในการขับ การอ่าน โดยบันทึกด้วยภาษาถิ่น อักษรถิ่น และใช้ฉันทลักษณ์ที่นิยมในท้องถิ่นนั้น ๆ[3]

วรรณกรรมภาคใต้ได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมภาคกลางที่นักบวชหรือชาวภาคใต้ที่มาศึกษาอยู่ในภาคกลางนำไปเผยแพร่ แต่ก็ได้ผสมผสานกับวัฒนธรรมท้องถิ่นภาคใต้ ทำให้รูปแบบของวรรณกรรมมีลักษณะต่างไปจากเดิม คือ รูปแบบการประพันธ์ โครงเรื่อง และธรรมเนียมการประพันธ์ ยังรักษารูปแบบเดิมเหมือนกับภาคกลาง แต่ปรัชญาชีวิตอันสอดแทรกอยู่ในวรรณกรรม

---

[1]ธวัช ปุณโณทก, **วิเคราะห์วรรณกรรมท้องถิ่นเชิงเปรียบเทียบ**, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2543), 1.

[2]อุดม หนูทอง, **วรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ ประเภทนิทานประโลมโลก** (สงขลา : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒสงขลา, 2522), 1.

[3]ธวัช ปุณโณทก, **วิเคราะห์วรรณกรรมท้องถิ่นเชิงเปรียบเทียบ**, 1.

ภาคใต้ก็เป็นไปตามคตินิยม ความเชื่อ พิธีกรรม จารีตประเพณี การละเล่นต่างๆ ตลอดจนการใช้ศัพท์สำนวนภาษาถิ่นใต้ ฉะนั้นรูปแบบของวรรณกรรมภาคใต้จึงมีทั้งวรรณกรรมที่ได้โครงเรื่องมาจากวรรณกรรมภาคกลาง และวรรณกรรมที่กวีภาคใต้ได้สร้างสรรค์ขึ้นมาโดยแนวคิดของกวีเอง[4]

วรรณกรรมลายลักษณ์ของภาคใต้ มีทั้งที่เป็นประเภทจารึกซึ่งนิยมจารึกบนแผ่นหินหรือฐานพระพุทธรูป และเอกสารที่เป็นประเภทตัวเขียนโดยใช้อักษรไทย และอักษรขอมเขียนลงในสมุดข่อยหรือสมุดไทยซึ่งชาวใต้เรียกว่า “บุด” หรือ “หนังสือบุด”[5] และเรียกตามสีเนื้อของกระดาษว่า “บุดดำ” หรือ “บุดขาว” ซึ่งหนังสือบุดของภาคใต้นั้นมีอยู่เป็นจำนวนมากและเนื้อหาที่บันทึกในหนังสือบุดจำแนกออกได้หลายประเภทเช่น นิทาน คำสอน ตำนาน ประวัติศาสตร์ กฎหมาย พระธรรม ตำราต่างๆ และแบบเรียน เป็นต้น สิ่งที่บันทึกดังกล่าวนี้เป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งของคนในท้องถิ่นที่จะถ่ายทอดวัฒนธรรมจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง สิ่งที่บันทึกจึงเปรียบได้กับกระจกที่สะท้อนให้เห็นถึงสภาพชีวิตความเป็นอยู่ ความนึกคิด ประเพณี ความเชื่อและค่านิยมของกลุ่มชนผู้เป็นเจ้าของ[6]

หนังสือบุดที่บันทึกเกี่ยวกับนิทานศาสนามีหลายเรื่อง เรื่องหนึ่งที่ชาวภาคใต้รู้จักดี คือ เรื่องพระยาชมพู ซึ่งพุทธศาสนิกชนเชื่อถือมาแต่โบราณว่าเป็นต้นตำนานพระพุทธรูปปางทรงเครื่องที่เรียกกันว่า “ปางโปรดพญาชมพูบดี” หรือ “ปางทรมานพญามหาชมพู”[7] ที่ยกเอาพุทธประวัติตอนหนึ่งมาดำเนินเรื่อง คือ ตอนพระพุทธองค์ทรงเนรมิต พระวรกายเป็นพระธรรมราชาธิราชเพื่อปราบพยศพระยาชมพู กษัตริย์แห่งเมืองปัญจาให้ละเลิกจากโลภะ โทสะ และโมหะ แล้วหันมายอมรับธรรมะจนกลายเป็นพระสาวกที่บรรลุพระอรหันต์ได้ในที่สุด[8] วรรณกรรมเรื่องนี้ได้รับเนื้อเรื่องมาจากพระสูตรเรื่องชมฺพุปติสุตฺตำ หรือ ชมพูบดีสูตร ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงตั้งข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับต้นฉบับหนังสือชมฺพุปติสุตฺตำ หรือ ชมพูบดีสูตร ที่พบในประเทศไทยว่า น่าจะเป็นเรื่องที่แต่งขึ้นโดยการนำวัตถุนิทานทางลัทธิมหายานมา

---

[4]ธวัช ปุณโณทก, **วรรณกรรมท้องถิ่น** (กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2525), 287-288.

[5]ประพนธ์ เรืองณรงค์, “วรรณกรรมลายลักษณ์ภาคใต้,” ใน **การประชุมสัมมนาเชิงปฏิบัติการการอ่านทำนองร้อยกรองสี่ภาค** (นครปฐม : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533), 72.

[6]ชวน เพชรแก้ว, “ลักษณะวรรณกรรมของนครศรีธรรมราช,” ใน **รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราช ครั้งที่ 3 ประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราชจากภาษาและวรรณกรรม** (นครศรีธรรมราช : วิทยาลัยครูนครศรีธรรมราช, 2528), 85.

[7]ไขศรี ศรีอรุณ, **พระพุทธรูปปางต่างๆในสยามประเทศ**, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ : มติชน, 2546), 35.

[8]ดิเรก พรตตะเสน, ผู้ปริวรรต, **พระยาชมพู** (นครศรีธรรมราช : วิทยาลัยครูนครศรีธรรมราช, 2527), คำนำ.

แต่งอรรถเป็นภาษาบาลีขึ้นในประเทศไทย ภายหลังหนังสือจามเทวีวงศ์และรัตนพิมพวงศ์ ด้วยเหตุนี้จึงไม่ปรากฏแหล่งที่มาของเรื่องในพระไตรปิฎกและพระสูตรต่าง ๆ ทั้งในและนอกนิบาตเลย จึงได้จัดให้เป็นหนังสืออยู่ในหมวดสุตตสังคหะ คือ หนังสือที่สังเคราะห์ให้อยู่ในหมวดพระสุตตันตปิฎก[9] และคนไทยรู้จักเรื่องนี้มาตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ดังหลักฐานที่ปรากฏในจดหมายเหตุ ตอนที่กล่าวถึงเหตุการณ์ที่ราชทูตลังกานำพระสงฆ์ไทยซึ่งให้ไปอุปสมบทตั้งศาสนวงศ์ในลังกาทวีปและราชทูตลังกามาส่งเมื่อพ.ศ. 2298 ว่า ขณะที่ทูตลังกาพำนักอยู่ในกรุงศรีอยุธยานั้น สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศโปรดฯให้นำไปชมพระอารามหลวง ราชทูตลังกาได้เห็นพระพุทธรูปทรงเครื่องในวัดพระศรีสรรเพ็ชญจึงเกิดความสงสัยและถามเจ้าพนักงานผู้นำไปว่า เหตุใดในเมืองไทยจึงสร้างพระพุทธปฏิมากรทรงเครื่องอย่างเทวรูป เพราะในลังกาไม่เคยมีพระพุทธรูปเช่นนี้ เมื่อความทราบถึงพระกรรณสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ พระองค์จึงทรงมีรับสั่งให้เสนาบดีชี้แจงไปในศุภอักษรถึงเสนาบดีลังกา[10] นอกจากข้อความในจดหมายเหตุแล้วยังได้พบหลักฐานเอกสารโบราณใบลานพระสูตรเรื่องชมฺพุปติสุตฺตำ ผูก 1 เลขที่ 6646/ก/1 บันทึกด้วยอักษรขอม ภาษาบาลี ระบุ พ.ศ. 2289 เก็บไว้ที่หอสมุดแห่งชาติ ท่าวาสุกรี ซึ่งถือว่าเป็นใบลานผูกที่เก่าแก่ที่สุดที่พบในขณะนี้ จึงอาจสันนิษฐานได้ว่าต่อมาภายหลังได้มีผู้รู้ในท้องถิ่นต่างๆ นำพระสูตรเรื่องนี้ไปแต่งเป็นวรรณกรรมท้องถิ่นนั้นๆ จึงทำให้วรรณกรรมเรื่องนี้แพร่หลายในท้องถิ่นต่างๆ ของประเทศไทย คงจะแพร่หลายมายังภาคใต้และเป็นที่นิยมของชาวภาคใต้ ผู้แต่งจึงได้คิดแต่งเป็นวรรณกรรมที่สอดแทรกภาษาและค่านิยมของท้องถิ่นภาคใต้ไว้ด้วย ทำให้เป็นที่รู้จักกันอย่างกว้างขวางในเวลาต่อมา[11]

สาระสำคัญของวรรณกรรมภาคใต้เรื่องพระยาชมพู มุ่งแสดงอานิสงส์หรือผลแห่งการลดละกิเลสตัณหา โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ การละความโลภ โกรธ หลง อันเป็นอกุศลมูล ซึ่งจะช่วยให้บุคคลประสบความสุข ข้ามพ้นจากวัฏสงสาร และเมื่อสิ้นชีพลงก็จะได้ไปเสวยสุขอยู่ในสวรรค์ทิพย์วิมาน

พระยาชมพูตัวละครเอกของวรรณกรรมเรื่องนี้ เป็นตัวแทนของบุคคลซึ่งถูกครอบงำด้วยโลภะ โทสะ และโมหะ ถือตนว่ามีอำนาจและบุญญาธิการเพราะผลกรรมที่สืบเนื่องแต่ปางบรรพ์ สามารถปราบปรามบังคับเอาหัวเมืองน้อยใหญ่มาอยู่ในอำนาจได้ ความฮึกเหิมและลุ่มหลง

---

[9]**ท้าวมหาชมพูบดี** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เลี่ยงเชียงจงเจริญ, 2517. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระครูสุวรรณสิกขกิจ (บุญรอด สุวณฺณโชโต) ณ เมรุวัดอนงคาราม 31 มีนาคม 2517), จ-ฉ.

[10]สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **ประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป**, (พระนคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2503), 249-251.

[11]ชวน เพชรแก้ว, “พระยาชมพู,” **สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้** 11 (2542) : 5143.

เช่นนี้ ทำให้พระยาชมพูห้าวหาญไปถึงยอดมหาปราสาทของพระเจ้าพิมพิสาร แล้วคุกคามพระพุทธองค์ถึงเวฬุวันมหาวิหาร พระพุทธองค์จึงทรงปราบกิเลสตัณหาของพระยาชมพูด้วยการแสดงอิทธิฤทธิ์ที่เหนือกว่า และชี้แจงแสดงคุณและโทษของการกระทำจนกระทั่งพระยาชมพูยอมจำนน และเลื่อมใสศรัทธาในธรรมะของพระพุทธองค์ จนได้บรรพชาอุปสมบทเป็นพระอรหันต์ รวมทั้งเป็นตัวอย่างให้นางพิมพรพระมเหสี เหล่านางสนมกำนัล ตลอดจนถึงกษัตริย์เมืองต่าง ๆ ที่เคยอยู่ในอำนาจมาเป็นสาวกในพระพุทธศาสนาด้วย

วรรณกรรมภาคใต้เรื่องพระยาชมพู ฉบับที่นำมาศึกษาวิเคราะห์นี้ เป็นหนังสือบุดขาว เขียนด้วยอักษรไทย ภาษาไทย แต่งเป็นบทร้อยกรองประเภทคำกาพย์ ต้นฉบับเป็นของนายสุข รัตนวิมล ตำบลสทิงพระ อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา เขียนเมื่อ พ.ศ. 2427 อายุ 125 ปี เป็นวรรณกรรมที่แต่งเป็นบทร้อยกรองคำกาพย์ ได้แก่ กาพย์ยานี 11 กาพย์ฉบัง 16 กาพย์สุรางคนางค์ 28 กาพย์ 12 กาพย์ 18 และยังมีคำประพันธ์ประเภทอื่นๆที่ไม่พบบ่อยนักในวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ คือ ชินวร 15 เยสันตา 21 คัมภีรา 19 22 รัตนมาลาฉันท์ และวิเชียรดิลกฉันท์ โดยนำมาแต่งสลับกันตลอดทั้งเรื่อง ในด้านการดำเนินเรื่องได้ดำเนินอย่างมีศิลปะ คือ จะกล่าวรวบรัดในตอนที่ควรรวบรัด และกล่าวอย่างละเอียดพิสดารในตอนที่ควรขยายความให้เห็นภาพพจน์ การใช้คำจะมีคำภาษาถิ่นใต้ ภาษาไทยกลาง และภาษาบาลีสันสกฤตอย่างหลากหลาย ด้วยวิธีการเพิ่มเสียง ตัดคำ แยกคำ การแผลงเสียงท้ายคำแบบแจกวิภัตติของภาษาบาลี เป็นการเลือกสรรคำมาใช้ได้อย่างเหมาะสม ตลอดจนการเล่นคำซ้ำ คำซ้อน และการเล่นสัมผัสอักษรสัมผัสสระ เพื่อให้มีเสียงคล้องจอง สละสลวย ไพเราะ แสดงให้เห็นถึงภูมิรู้และความสามารถทางด้านกาพย์กลอนและด้านอักษรศาสตร์ของผู้แต่งได้เป็นอย่างดี เนื้อเรื่องมีความสนุกสนานเร้าใจชวนให้น่าติดตามตลอดทั้งเรื่อง เนื้อหาสาระของวรรณกรรมเรื่องนี้ได้เน้นหนักในหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของเรื่องที่มุ่งจะให้ผู้อ่านและผู้ฟังเกิดความศรัทธาในพระพุทธศาสนา นอกจากนั้นผู้แต่งยังได้สอดแทรกความเชื่อ ค่านิยม ขนบประเพณี และวิถีชีวิตในท้องถิ่นของผู้คนในสมัยของผู้แต่งได้เป็นอย่างดี รวมทั้งได้สอดแทรกรสวรรณคดีไว้มากมาย ทำให้ผู้อ่านได้ทั้งอรรถรสและคติสอนใจไปพร้อม ๆ กัน

แม้ว่าณัฐา ค้ำชูได้ศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมกลอนสวดภาคกลางเรื่องมหาชมภูบดีสูตร ฉบับหอสมุดแห่งชาติ ในด้านวรรณศิลป์ ตลอดจนได้วิเคราะห์ด้านหลักธรรมคำสอน และด้านวัฒนธรรมไทยที่ปรากฏในเรื่องไว้แล้ว แต่ผู้วิจัยเห็นว่าพระสูตรเรื่องนี้ได้แพร่หลายไปสู่ทุกภาคของประเทศไทย โดยเฉพาะในภาคใต้นอกจากจะพบใบลานเรื่องนี้แล้ว ยังพบว่าผู้แต่งซึ่งเป็นคนในท้องถิ่นภาคใต้ได้นำพระสูตรมาแต่งเป็นวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ โดยเฉพาะฉบับที่นำมาศึกษาวิเคราะห์นี้มีความโดดเด่นในการใช้คำภาษาบาลีสันสกฤตผสมผสานกับคำภาษาถิ่นใต้ได้

อย่างสละสลวย เช่นในตอนที่พระยาชมพูกระโจนถีบยอดปราสาทของพระเจ้าพิมพิสาร จนชาววังหวาดกลัวตกใจ วิ่งหนีกันวุ่นวาย ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ต่อนักตกใจรย พารงงซรงงไปย นอนแนบแอบผ่นงง เอาผ่าจรุกหู คุดคูกล้วดงง ผ่าพันกันบงง วุนวายได้เตียง	ตอหนก[12]ตกใจ พารัง[13]ซัง[14]ไป นอนแนบแอบผนัง เอาผ้าจุกหู คุดคู้กลัวดัง ผ้าพันกั้นบัง วุ่นวายใต้เตียง
บางเข้าใตโตก ยกคอช่โงก คีวงงฟงงเสริยง ตงงตึงผึงผงง โกหะลงงทงงเวียง โฉงฉางปรางเปรียง เสทือนทงงวงง	บ้างเข้าใต้โตก[15] ยกคอชะโงก คีวัง[16]ฟังเสียง ตังตึงผึงผัง โกหะลัง[17]ทั้งเวียง โฉ้งฉ้างปร้างเปรี้ยง สะเทือนทั้งวัง

(หน้า 15 / 3-6)

นอกจากนั้นผู้แต่งยังได้สรรคำไวพจน์ที่เป็นสมัญญานามมาใช้เรียกตัวละครแต่ละตัวในเรื่องได้อย่างหลากหลาย เพื่อให้วรรณกรรมเรื่องนี้มีเสียงสัมผัสไพเราะ เช่น คำเรียกพระพุทธเจ้าว่า พระบรมโลกยนาโถ พระมารชินสิงโห พระศรีสุคต พระสัพพัญญุตาญาณ องค์ภัควา มุนินโท วรเดชะสิงโห สยัมภู พระตัถถาคต พระทศพล พระบรมโลกาจารย์ พระศาสดา พระพุทธา พระพุทโธ พระสรรเพชญ์ พระนราเสฏโฐ และพระสาไกยะสิงโห เป็นต้น คำเหล่านี้ล้วนเป็นคำไวพจน์ที่แสดงคุณลักษณะความเป็นเลิศของพระพุทธเจ้า และสะท้อนให้เห็นความรอบรู้ของผู้แต่งที่มีต่อพระพุทธศาสนาอีกด้วย ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ฆาไหวพระบ่รมโลกยะฌาโถ ทรงพระม่หาการุนิโก แก่สรัตว์ จงชวยฆาบาทไหยภ้ลจากอุบัษ ซรึงอรรกระสัตร จมาพารณ พระสาไกยสิงโหฟงงวัจะโนทาวพิมพิสราน พุทาตรัดปัติยาน ซรึงจะอาสรา	ข้าไหว้พระบรมโลกยนาโถ ทรงพระมหาการุณิโก แก่สัตว์ จงช่วยข้าบาทให้พ้นจากอุบัติ[18] ซึ่งอันกระษัตริย์ จะมาพาล พระสาไกยะสิงโหฟังวัจโนท้าวพิมพิสาร พุทธาตรัสปัตติยาร ซึ่งจะอาสา

(หน้าที่ 28 / 3-5)

---

[12]ตอหนก = ตระหนก

[13]พารัง หมายถึง ชาวเมือง

[14]ซัง หมายถึง ดั้นด้น

[15]โตก หมายถึง โต๊ะ

[16]คีวัง หมายถึง คอ

[17]โกหะลัง = โกลาหล

[18]อุบัติ หมายถึง เหตุ

ในด้านกลวิธีสร้างคำให้หลากหลายด้วยการแผลงเสียงท้ายคำจากหนึ่งคำจนได้คำที่หลากหลายในความหมายเดียวกัน เพื่อให้รับสัมผัสคล้องจองตามฉันทลักษณ์และเกิดความสละสลวยทางภาษาเช่น คำว่า ราช แผลงเป็น ราชา ราชัง ราโช ราเช ราชี รัญญา รัญญัง รัญโญ รัญเญ คำว่า เทว แผลงเป็น เทวา เทโว เทวี เทเวศร์ คำว่า นาค แผลงเป็น นาคา นาโค นาเค นาคัง นาคี นาคินทร์ เป็นต้น ดังคำประพันธ์ที่ว่า

พระบ่รัมโพทิโคต่มงง	พระบรมโพธิโคตมัง[19]
ฟงงรันญูงงปุจฉาภ้ย	ฟังรัญญังปุจฉาภัย
รูด้วยพระยาณวีสุตะม้ย	รู้ด้วยพระญาณวิสุตมัย[20]
ไขยสุนทอนแกน่ฤบ่ฎีย	ไขสุนทรแก่นฤบดี
วาดูหรามหาบ่พิท	ว่าดูรามหาบพิตร
พิมพิสรานราชราชิ	พิมพิสารราชราชี
ไพยเยไพยาซรึงจะมามี	ภัยเยภัยยาซึ่งจะมามี
ขัติยะเริองฤทา	ขัตติยะเรืองฤทธา

(หน้าที่ 20 / 4 - 5)

นอกจากความโดดเด่นในการใช้คำภาษาบาลีสันสกฤตแล้ว ผู้แต่งได้สอดแทรกคำศัพท์ภาษาถิ่นใต้และคำแบบเสรีนิยมที่เข้าใจง่าย โดยไม่คำนึงถึงวรรณะของตัวละครที่กล่าวถึง เพื่อให้ผู้อ่านและผู้ฟังในท้องถิ่นเข้าใจเรื่องได้ง่ายและสามารถจินตนาการเรื่องราวได้อย่างเด่นชัด ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ชูมพูวทาวเร้งกริวโกรท	ชุมพูท้าวเร่งกริ้วโกรธ
โลดโจมถิบอ์ยอดปรางปรา	โลดโจมถีบยอดปรางค์ปรา
เทพยบรรณฎานเพ้ชโลหา	เทพยบันดาลเพชรโลหา
แทงเกือกแก้วถึงบาทใน	แทงเกือกแก้วถึงบาทใน
โลหิดทาวก์ทรับทราบ	โลหิตท้าวก็ซับซาบ
ใหเจรบชำระกำใจย	ให้เจ็บช้ำระกำใจ
โทโสบงงเกิดใน	โทโสบังเกิดใน
มะณ่ยิงพิโรทแรง	มน[21]ยิ่งพิโรธแรง

[19]โคตมัง หมายถึง พระโคดมพุทธเจ้า, พระนามของพระพุทธเจ้า

[20]พระญาณวิสุตมัย หมายถึง ญาณที่สำเร็จด้วยการฟังอย่างแจ่มแจ้ง มีความหมายเดียวกับสุตมยปัญญา

[21]มน หมายถึง ใจ

ป้วยเทาวทิจะทานทรง	ป่วยเท้าที่จะทานทรง
แตะดวยชงทำคำแหง	แตะด้วยชงฆ์[22]ทำคำแหง
โลหะเพชแกวเก้จแทง	โลหะเพชรแก้วเก็จแทง
บาทพระชงคปร่ชวนใจย	บาทพระชงฆ์ประชวรใจ
พระโลหิทตกยทยอย	พระโลหิตตกหยดย้อย
เธอยิงนอยก่มัลในย	เธอยิ่งน้อยกมลใน
ปรางมาดไหมยว้าดไหวย	ปรางค์มาศ[23]ไม่หวาดไหว
หักเหียรลงเทาผงคลีย	หักเหี้ยน[24]ลงเท่าผงคลี[25]
เทอยิงแครแสนศาหฎ	เธอยิ่งแค้นแสนสาหส[26]
เร้งรันทดพระไททวี	เร่งรันทดพระทัยทวี
หลบกลับหลังยงงบูหรี	หลบ[27]กลับหลังยังบุรี
ปรรณจาราชณคอร	ปัญจาราชนคร

(หน้าที่ 17 / 2 - หน้าที่ 18 / 1)

ด้านสภาพสังคมภาคใต้ที่ปรากฏในเรื่อง ผู้แต่งได้กล่าวถึงสภาพสังคมทางภาคใต้ของไทยในอดีตที่เป็นเมืองท่ามีการติดต่อค้าขายสินค้าชนิดต่างๆและได้มีการติดต่อค้าขายกับคนจีนที่อพยพมาอยู่บริเวณชายฝั่งทะเลภาคใต้ ซึ่งส่วนใหญ่ประกอบอาชีพค้าขายด้วย ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ภ่อยากาลนาคี ผูเป้นส่วามี นางวิมมาลา นัมนากบ่ริพาล จากบายดานมา นิฤมิดคงคา ซัรฆขอบรอบกรุง	พอยา[28]กาพนาคี ผู้เป็นสวามี นางวิมมาลา นำนาคบริพาร จากบายดาล[29]มา นิรมิตคงคา ขัณฑ์ขอบรอบกรุง
ท่าลาดหาษทราย กร้วดสิรล่าล้าย พรายแก้รวเรืองรุ้ง มินาเวทน่อย ล่อยเลือยตามคุ้ง ภิสเมิณสุษมุ้ง ภายมาตามสาย	ท่าลาดหาดทราย กรวดศิลาราย พรายแพรวเรืองรุ่ง มีนาเวศ[30]น้อย ลอยเลื้อยตามคุ้ง พิศเมินสุดมุ่ง พายมาตามสาย

[22]ชงฆ์ หมายถึง แข้ง

[23]ปรางค์มาศ หมายถึง ปรางค์ทอง

[24]หักเหี้ยน หมายถึง เตียน , ร่อยหรอลงจากที่เคยมี

[25]ผงคลี หมายถึง ฝุ่นละออง

[26]สาหส = สาหัส

[27]หลบ (ภาษาใต้) หมายถึง กลับ

[28]พอยา = พระยา (ออกเสียงตามถิ่นใต้)

[29]บายดาล = บาดาล

[30]นาเวศ หมายถึง เรือ

นางนาคบ่ริภาล	ซิลองทองทาน	มีกอนกำภาย	นางนาคบริพาร	ขี่ล่องท้องธาร	มือกรกำพายขึ้น
ขึนนำคล่องเชียว	เลียวคุ้งเร่ขาย	สีรณคาจับจาย	น้ำคลองเชี่ยว	เลี้ยวคุ้งเร่ขาย	สินค้าจับจ่าย
ผลไมมัดฉา			ผลไม้มัจฉา		
สีนคาตางตาง	มีตามเยิองอยาง	เชาม่นุสา	สินค้าต่างต่าง	มีตามเยี่ยงอย่าง	ชาวมนุสา
จินราช่คฤาเห	นาเคจัดมา	ไห้ทุกสุหรา	จีนราชคฤเห	นาเคจัดมา	ให้ทุกสุรา
หมูเค้มเร่ขาย			หมูเค็มเร่ขาย		

(หน้าที่ 55 / 2 - หน้าที่ 56 / 1)

ถึงแม้ว่าการบันทึกสภาพสังคมและวัฒนธรรมภาคใต้ในด้านอื่นๆไม่ปรากฏเด่นชัดนัก แต่ผู้วิจัยเห็นว่าวรรณกรรมเรื่องนี้มีคุณค่าทางศาสนาซึ่งเหมาะแก่การศึกษาวิเคราะห์ และยังไม่เคยมีผู้ทำการศึกษาวิจัยวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้เรื่องนี้มาก่อน มีเพียงดิเรก พรตตะเสนที่ได้ปริวรรตฉบับที่พบในจังหวัดนครศรีธรรมราชไว้เท่านั้น ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงมีความสนใจจะศึกษาวรรณกรรมภาคใต้เรื่องพระยาชมพู เพื่อเป็นการศึกษาค้นคว้าภาษา อนุรักษ์ ส่งเสริม และเผยแพร่วรรณกรรมภาคใต้ให้คงอยู่สืบไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาลักษณะทั่วไปและองค์ประกอบของวรรณกรรมภาคใต้เรื่องพระยาชมพู
2. เพื่อศึกษาคุณค่าของวรรณกรรมภาคใต้เรื่องพระยาชมพูในด้านวรรณศิลป์และด้านสังคม

ขอบเขตของการวิจัย

ต้นฉบับหลักที่ใช้ในการศึกษา คือ หนังสือบุดขาวเรื่อง “พระยาชมพู” เขียนด้วยอักษรไทย ภาษาไทย แต่งเป็นบทร้อยกรองประเภทคำกาพย์ ต้นฉบับหนังสือบุดขาวของนายสุข รัตนวิมล ตำบลสทิงพระ อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา มี 1 เล่ม 153 หน้า อายุ 125 ปี เขียนเมื่อพ.ศ. 2427 ซึ่งเป็นฉบับที่สมบูรณ์ที่สุดทั้งเนื้อหาและตัวอักษร และใช้อีก 3 ฉบับเป็นฉบับสอบทาน ในกรณีที่ฉบับที่ใช้ในการศึกษามีคำศัพท์หรือข้อความไม่สมบูรณ์ คือ

1. ต้นฉบับหนังสือบุดขาวเรื่อง “ท้าวชมพู” เขียนด้วยอักษรไทย ภาษาไทย แต่งเป็นบทร้อยกรองประเภทคำกาพย์ ต้นฉบับไม่สมบูรณ์ นางสาวรัตนา วงศ์สุวรรณ มอบให้สถาบันทักษิณคดีศึกษามี 1 เล่ม 68 หน้า อายุ 188 ปี เขียนเมื่อ พ.ศ. 2362 หมายเลขทะเบียน อ.150.112
2. ต้นฉบับหนังสือบุดขาวเรื่อง “ท้าวชมพู” เขียนด้วยอักษรไทย ภาษาไทย แต่งเป็นบทร้อยกรองประเภทคำกาพย์ ฉบับวัดประดู่หอม ตำบลคูหาสวรรค์ อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง

ต้นฉบับไม่สมบูรณ์ นายอำนวย รองเลื่อนมอบให้สถาบันทักษิณคดีศึกษา มี 1 เล่ม 26 หน้า ไม่ปรากฏพ.ศ. ที่เขียน หมายเลขทะเบียน อ.150.111

3. ต้นฉบับสมุดคัดลอกเรื่อง "พระยาชมพู" ของนักศึกษามหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒสงขลา คัดลอกเมื่อพ.ศ. 2526 หมายเลขทะเบียน อ.450.014

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพูซึ่งเป็นวรรณกรรมศาสนา จำเป็นที่จะต้องศึกษาค้นคว้ารวบรวมข้อมูล เพื่อนำมาใช้เป็นหลักและแนวทางในการศึกษาค้นคว้า ดังนี้

1. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู

ดิเรก พรตตะเสน ได้ปริวรรตวรรณกรรมภาคใต้เรื่องพระยาชมพู ฉบับนครศรีธรรมราช และได้อธิบายว่า พระยาชมพูเป็นวรรณกรรมนิทานศาสนา ที่ยกเอาพุทธประวัติตอนหนึ่งมาดำเนินเรื่อง คือตอนพระพุทธองค์ทรงปราบพระยาชมพู กษัตริย์แห่งเมืองปัญจา เพื่อให้ละเลิกจากตัณหาโมหาคติ และโทสาคติ แล้วหันมายอมรับธรรมะจนกลายเป็นพระสาวกที่บรรลุโสดาบันได้ในที่สุด[31]

ชวน เพชรแก้ว ได้กล่าวถึงวรรณกรรมภาคใต้เรื่องพระยาชมพู ว่าเป็นวรรณกรรมที่มีเนื้อหาสาระเน้นหนักไปในทางอานิสงส์ของบุญบาปต่างๆ อีกทั้งมุ่งเน้นคติธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาได้อย่างชัดเจน ทั้งนี้วัตถุประสงค์ในการแต่งก็เพื่อใช้สวดและเป็นเครื่องมือในการอบรมสั่งสอนประชาชน อีกทั้งผู้แต่งวรรณกรรมเรื่องนี้ ยังขอให้อานิสงส์ในการแต่งช่วยให้ได้พบพระศรีอาริย์ในอนาคตกาล และถึงซึ่งนิพพานในที่สุด[32]

ณัฐา ค้ำชู ได้ศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมกลอนสวดเรื่องมหาชมภูบดีสูตร ฉบับภาคกลาง โดยได้ศึกษาที่มาของเรื่อง ลักษณะการบันทึกตัวอักษร วิเคราะห์ในด้านเนื้อหาและรูปแบบการประพันธ์ และศึกษาโครงเรื่อง แก่นเรื่อง ตัวละคร ฉาก ธรรมเนียมนิยมในการแต่ง อีกทั้งวิเคราะห์ด้านทำนองในเขียนและวรรณศิลป์ ตลอดจนได้วิเคราะห์หลักธรรมคำสอน และวัฒนธรรมไทยที่ปรากฏในเรื่อง ผลการศึกษาสรุปได้ว่า วรรณกรรมเรื่องนี้เป็นกลอนสวดที่มีพัฒนาการด้านโครงเรื่องมาจากวรรณกรรมเรื่องชมพูบดีสูตรฉบับเทศน์ ในสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ มีวัตถุประสงค์ในการแต่งเพื่อใช้สวดอ่าน อักษรที่ใช้บันทึกเป็นอักษรสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น อักขรวิธีบันทึกตามเสียงพูดในท้องถิ่น เนื้อเรื่องเป็นนิทานศาสนาที่กล่าวถึงพุทธประวัติ

---

[31]ดิเรก พรตตะเสน, ผู้ปริวรรต, **พระยาชมพู**, คำนำ.

[32]ชวน เพชรแก้ว, "พระยาชมพู," ใน **สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้**, 5143.

ตอนที่พระพุทธเจ้าทรงเนรมิตพระวรกายเป็นพระเจ้าราชาธิราช ลักษณะของเรื่องมุ่งสั่งสอนหลักธรรม และถือเป็นต้นตำนานพระพุทธรูปทรงเครื่องด้วย[33]

2. งานวิจัยเกี่ยวกับการศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมภาคใต้

ประพนธ์ เรืองณรงค์ ได้ศึกษาวิเคราะห์เรื่อง พระวรวงศ์ วรรณกรรมจังหวัดสุราษฎร์ธานี โดยได้ศึกษาวิเคราะห์ลักษณะการบันทึกตัวอักษร และอักขรวิธีของวรรณกรรมภาคใต้ การวิเคราะห์ในเชิงวรรณศิลป์และการวิเคราะห์ในเชิงสังคม นอกจากนี้ยังได้ศึกษาเปรียบเทียบระหว่างฉบับจังหวัดสุราษฎร์ธานีกับฉบับภาคกลางด้วย ผลการวิจัยสรุปว่า อักษรที่ใช้บันทึกเป็นอักษรไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ส่วนอักขรวิธีนั้นบันทึกตามเสียงพูดในภาษาถิ่นใต้ เนื้อเรื่องเป็นนิทานชาดกจึงแสดงให้เห็นถึงกฎแห่งกรรม อีกทั้งยังได้สะท้อนให้เห็นถึงค่านิยมของชาวภาคใต้เกี่ยวความเชื่อและประเพณีต่างๆด้วย[34]

ประทุม สุวรรณคังคะ ได้ศึกษาวิเคราะห์เรื่อง มหาเวสสันดรถิ่นใต้ ฉบับวัดมัชฌิมาวาส สงขลา โดยได้ศึกษาด้านเนื้อหาในเชิงวรรณศิลป์ การใช้คำโวหาร รสวรรณคดี และศึกษาด้านสังคม ความเชื่อตามหลักพุทธศาสนา ความเชื่อทางไสยศาสตร์ ภาพสะท้อนทางสังคม และประเพณี[35]

เฉลิม จันปฐมพงศ์ ได้ศึกษาวิเคราะห์เรื่อง พระนิพพานโสตร์ ฉบับวัดท้ายเหมือง จังหวัดพังงา โดยกล่าวถึงวรรณกรรมศาสนาว่า เป็นเรื่องที่กวีสร้างขึ้นเพื่อมีจุดมุ่งหมายในการบันทึกความเป็นมาของศาสนาตั้งแต่ประวัติศาสนา หลักธรรมคำสั่งสอน เหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น รวมทั้งอภินิหาร และมุ่งเพื่อการสั่งสอน[36]

พรทิพย์ วนรัฐิกาล ได้ศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมศาสนาเรื่อง กายนคร ฉบับพังงา โดยได้ศึกษาวิเคราะห์หลักธรรมที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา คือ ศีล ปัญญา สมาธิ และภาพสะท้อนความเป็นไปของชีวิตที่เวียนว่ายอยู่ในวัฏสงสาร โดยสมมุติร่างกายเป็นนครแห่งหนึ่ง

---

[33]ณัฐา ค้ำชู, “การศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมกลอนสวดเรื่องมหาชมพูบดีสูตร” (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยบูรพา, 2547) บทคัดย่อ.

[34]ประพนธ์ เรืองณรงค์, “พระวรวงศ์ วรรณกรรมจังหวัดสุราษฎร์ธานี : การศึกษาเชิงวิเคราะห์” (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523) บทคัดย่อ.

[35]ประทุม สุวรรณคังคะ, “การศึกษามหาเวสสันดรถิ่นใต้ จากต้นฉบับวัดมัชฌิมาวาสสงขลา” (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2526), บทคัดย่อ.

[36]เฉลิม จันปฐมพงศ์, “พระนิพพานโสตร์ : การศึกษาเชิงวิจารณ์” (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2526), บทคัดย่อ.

มีอวัยวะสำคัญทำหน้าที่เป็นตัวละครที่ปรากฏอยู่ในวรรณกรรม ซึ่งผู้แต่งใช้กลวิธีการประพันธ์เพื่อสร้างอรรถรสให้เกิดข้อคิดที่ดีแก่ผู้อ่าน เพื่อมุ่งส่งเสริมวัฒนธรรมด้านจิตใจให้ดีงาม[37]

โสรัตยา สังข์ทอง ได้ศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมเรื่องพญาหงส์ วรรณกรรมสุราษฎร์ธานี โดยได้ศึกษาลักษณะการบันทึกวรรณกรรมภาคใต้ ลักษณะตัวอักษร การศึกษาวิเคราะห์ในเชิงวรรณศิลป์ โดยศึกษาโครงเรื่อง แก่นเรื่อง ตัวละคร ฉาก และธรรมเนียมนิยมในการแต่ง และการศึกษาวิเคราะห์ในเชิงสังคม โดยศึกษาถึงค่านิยม คติความเชื่อ ประเพณี และวิถีชีวิตความเป็นอยู่ ผลการศึกษาสรุปได้ว่า อักษรที่ใช้บันทึกเป็นอักษรสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น อักขรวิธีบันทึกตามเสียงพูดในภาษาถิ่นใต้ แต่ไม่มีหลักเกณฑ์ที่แน่นอน เนื้อเรื่องเป็นนิทานชาดกเกี่ยวกับพุทธศาสนา ลักษณะของเรื่องมุ่งสอนหลักธรรมสำหรับคนทั่วไป[38]

จรัญ ทองวิไล ได้ศึกษาวรรณกรรมภาคใต้เรื่องสินนุราชคำกาพย์ โดยได้ศึกษาลักษณะการบันทึกวรรณกรรมภาคใต้ ลักษณะตัวอักษร การศึกษาวิเคราะห์ในเชิงวรรณศิลป์ โดยศึกษาโครงเรื่อง แก่นเรื่อง ตัวละคร ฉาก และธรรมเนียมนิยมในการแต่ง และการศึกษาวิเคราะห์ในเชิงสังคม ได้ศึกษาถึงค่านิยม คติความเชื่อ ประเพณี และวิถีชีวิตความเป็นอยู่ ผลการศึกษาสรุปได้ว่า อักษรที่ใช้บันทึกเป็นอักษรสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น อักขรวิธีบันทึกตามเสียงพูดในภาษาถิ่นใต้ เนื้อเรื่องเป็นนิทานชาดกนอกนิบาต ลักษณะของเรื่องมุ่งสอนจริยธรรมและศีลธรรมสำหรับคนทั่วไป[39]

วิธีดำเนินการวิจัย

1. ศึกษาวรรณกรรมภาคใต้เรื่องพระยาชมพู จากต้นฉบับหนังสือบุดขาว แล้วนำมาปริวรรต โดยปริวรรตเป็นอักษรและอักขรวิธีภาษาไทยอย่างละเอียดทุกตัวอักษร
2. สอบทานความถูกต้องจากฉบับสอบทาน
3. รวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับวรรณกรรมท้องถิ่นเรื่องพระยาชมพู

---

[37]พรทิพย์ วนรัฐิกาล, “การวิเคราะห์วรรณกรรมศาสนาเรื่องกายนคร ฉบับพังงา” (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2536), บทคัดย่อ.

[38]โสรัตยา สังข์ทอง, “พญาหงส์ วรรณกรรมจังหวัดสุราษฎร์ธานี : การศึกษาเชิงวิเคราะห์” (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2540), บทคัดย่อ.

[39]จรัญ ทองวิไล, “การศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมภาคใต้เรื่องสินนุราชคำกาพย์” (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547), บทคัดย่อ.

4. ศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมภาคใต้เรื่องพระยาชมพู ตามจุดมุ่งหมายของการศึกษา โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ

5. สรุปผลการวิจัยและเสนอแนะ

6. เสนอผลงานการวิจัยโดยเขียนพรรณนาเชิงวิเคราะห์

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. เห็นคุณค่าของศิลปะการใช้ถ้อยคำ สำนวนภาษา การประพันธ์ในเชิงวรรณศิลป์ของวรรณกรรมภาคใต้เรื่องพระยาชมพู

2. เห็นคุณค่าของความเชื่อ ค่านิยม วิถีชีวิต และหลักธรรมคำสอนที่ปรากฏในวรรณกรรมภาคใต้เรื่องพระยาชมพู

3. ช่วยในการเผยแพร่วรรณกรรมภาคใต้เรื่องพระยาชมพูให้เป็นที่รู้จักมากยิ่งขึ้น และเป็นแนวทางในการศึกษาวรรณกรรมภาคใต้สืบไป

ข้อตกลงเบื้องต้น

1. จะศึกษาข้อมูลที่ได้ปริวรรตจากวรรณกรรมภาคใต้เรื่องพระยาชมพู ต้นฉบับหนังสือบุดขาวของนายสุข รัตนวิมล ตำบลสทิงพระ อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา เขียนเมื่อ พ.ศ. 2427 เป็นฉบับหลักในการศึกษาวิเคราะห์

2. การวิเคราะห์เปรียบเทียบอักขรวิธีจะใช้ข้อความเปรียบเทียบ โดยใช้คำจากต้นฉบับหนังสือบุด แล้วเขียนด้วยภาษาไทยมาตรฐานกำกับ

3. การยกตัวอย่างคำประพันธ์จากต้นฉบับจะแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ ด้านซ้ายจะเป็นอักขรวิธีต้นฉบับ ด้านขวาเป็นอักขรวิธีปัจจุบัน

4. ข้อมูลในต้นฉบับที่อ้างถึงจะใช้ตัวเลขบอกหน้าหนังสือบุดเพื่อความสะดวกในการค้นคว้า เช่น 1/2

เลข 1	หมายถึง	หนังสือบุดหน้าที่ 1
เลข 2	หมายถึง	บรรทัดที่ 2

5. การปริวรรตวรรณกรรมภาคใต้เรื่องพระยาชุมพู เป็นอักษรและอักขรวิธีไทยปัจจุบัน จะใช้หลักเกณฑ์ ดังนี้

5.1 อักษร ฃ และ ฅ ในหนังสือบุดขาว ฃ จะแทนด้วย ข ส่วน ฅ จะแทนด้วย ค เช่น

ฃัด	เป็น	ขัด
ฃอง	เป็น	ของ
ฅ้น	เป็น	ค้น
ฅลัง	เป็น	คลัง

5.2 คำที่เป็นคำเฉพาะในภาษาถิ่นใต้ คือ คำที่มีใช้อยู่เฉพาะในถิ่นใต้เท่านั้น คำเหล่านี้เมื่อปริวรรตเป็นอักขรวิธีปัจจุบันจะคงรักษารูปศัพท์เดิมเอาไว้ เช่น

ชันชี	หมายถึง	สัญญา
สำหนวน	หมายถึง	ตลก
กำหมา	หมายถึง	สะดุ้ง ประหม่า
รายมาย	หมายถึง	ก้าวร้าว

5.3 คำที่ออกเสียงเป็นสำเนียงถิ่นใต้ที่เป็นคำควบกล้ำคือ มล และ มร ซึ่งการใช้ มล และ มร เป็นอักษรควบกล้ำนั้นจะมีอยู่เฉพาะในภาษาใต้เท่านั้น คำเหล่านี้เมื่อปริวรรตเป็นอักขรวิธีปัจจุบันจะยังคงรักษารูปศัพท์เดิมเอาไว้ เช่น

กำไล	เป็น	กำไมล
กำลัง	เป็น	กำมลัง
ดำริ	เป็น	ตำมริ
ตำรา	เป็น	ตำมรา

5.4 คำพิเศษที่ปรากฏในหนังสือบุด เมื่อเป็นอักขรวิธีเดิมจะถ่ายถอดตามรูปที่ปรากฏ และในอักขรวิธีปัจจุบันจะสะกดตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 เช่น

เป็น หนึ่ง

เป็น พาด

เป็น หาย

แหล่งข้อมูล

1. สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยทักษิณ
2. ศูนย์วัฒนธรรมภาคใต้ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช
3. หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ กรุงเทพฯ
4. หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์ นครปฐม
5. หอสมุดกลางจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
6. หอสมุดแห่งชาติ ท่าวาสุกรี กรุงเทพฯ
7. สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
8. สำนักส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
9. โครงการอนุรักษ์ใบลานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
10. หอสมุดแห่งชาติสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว
11. โครงการศึกษารวบรวมและจัดสร้างฐานข้อมูลหนังสือใบลาน มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

บทที่ 2
ลักษณะทั่วไปและองค์ประกอบของวรรณกรรมภาคใต้เรื่องพระยาชมพู

ลักษณะทั่วไปของต้นฉบับหนังสือบุดวรรณกรรมภาคใต้เรื่องพระยาชมพู

ลักษณะของต้นฉบับหนังสือบุดวรรณกรรมภาคใต้เรื่องพระยาชมพู ฉบับที่นำมาศึกษาวิเคราะห์นี้ คัดลอกโดยนายเอียด รัตนวิมล เมื่อ พ.ศ. 2427 อายุ 125 ปี ปัจจุบันเก็บรักษาโดยนายสุข รัตนวิมล บ้านเลขที่ 90 หมู่ 3 ตำบลสทิงพระ อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา ขนาดความกว้าง 11 เซนติเมตร ความยาว 34 เซนติเมตร จำนวน 1 เล่ม 153 หน้า ตัวอักษรสีดำ บันทึกหน้าละ 6 บรรทัด เขียนด้วยอักษรไทย ภาษาไทย แต่งเป็นร้อยกรองประเภทคำกาพย์ ตอนท้ายของเรื่องบอกวันเดือนปีที่คัดลอกไว้ว่า “เขียนจบวันศุกร์ ขึ้นหนึ่งค่ำ เดือนสอง ปีวอก ฉศก ฤดูเหมันต์ พระพุทธศักราช ล่วงแล้ว 2427 พระวัสสา เดือนล่วงแล้วได้ เจ็ดเดือนกับยี่สิบสองวัน นิพพาน”

การบันทึกวรรณกรรมภาคใต้

การบันทึกวรรณกรรมประเภทลายลักษณ์ของภาคใต้นั้น มีทั้งที่เป็นเอกสารประเภทจารึกซึ่งนิยมจารึกบนแผ่นหินหรือฐานพระพุทธรูป ส่วนเอกสารที่เป็นประเภทตัวเขียนโดยใช้อักษรไทยและอักษรขอมเขียนลงในสมุดข่อยหรือสมุดไทยซึ่งชาวภาคใต้เรียกว่า “บุด” หรือ “หนังสือบุด” แต่บางท้องถิ่นเรียกว่า “หนังสือปริดหนา” หรือ “หนังสือกริดหนา”[1] เพราะทำด้วยเถากริดหนา

หนังสือบุด หรือ สมุดข่อยนับเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สำคัญยิ่งในท้องถิ่นภาคใต้ โดยเฉพาะตามวัดวาอารามเก่าๆ ซึ่งเป็นแหล่งการศึกษาเล่าเรียนของชาวภาคใต้ โดยตั้งแต่ช่วงสมัยปลายอยุธยาถึงต้นรัตนโกสินทร์ ได้มีการใช้หนังสือบุดเป็นหนังสือสำหรับบันทึกเรื่องราวต่างๆ[2]

---

[1]ประพนธ์ เรืองณรงค์, “วรรณกรรมลายลักษณ์ภาคใต้,” ใน **การประชุมสัมมนาเชิงปฏิบัติการการอ่านทำนองร้อยกรองสี่ภาค** (นครปฐม : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533), 72.

[2]ก่องแก้ว วีระประจักษ์, “พัฒนาการการเขียนอักษรในหนังสือสมุดไทยและหนังสือบุด,” ใน **วรรณกรรมทักษิณ : วรรณกรรมปริทัศน์** (กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2547), 45.

สามารถจำแนกออกได้หลายประเภท เช่น นิทาน คำสอน ตำนาน ประวัติศาสตร์ กฎหมาย พระธรรม ตำราต่างๆ และแบบเรียน เป็นต้น

ความหมายของหนังสือบุด

คำว่า "บุด" มาจากคำว่า "ปุสฺตก" ในภาษาสันสกฤต ซึ่งแปลว่าหนังสือที่เขียนด้วยลายมือของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง ชาวภาคใต้จะหมายถึงหนังสือประเภทสมุดข่อย ซึ่งทำด้วยเปลือกข่อยหรือต้นเถากริดหนา

ลักษณะของหนังสือบุด

หนังสือบุดแบ่งออกได้ 2 ประเภท ตามลักษณะสีเนื้อของกระดาษ คือ

1. บุดดำ เป็นหนังสือที่มีเนื้อกระดาษเป็นสีดำ โดยการนำเปลือกข่อย หรือเถากฤษณามาตำให้ละเอียดละลายน้ำและละเลงลงบนแผ่นผ้า ส่วนที่เป็นกากก็จะติดอยู่บนแผ่นผ้าผึ่งแดดไว้จนแห้งสนิทนำมาลอกออกเป็นแผ่นสีขาว เอาเขม่าทาแล้วเอาลูกสะบ้าขัดให้เนื้อกระดาษเรียบและแน่นหลังจากนั้นก็นำมาพับตามที่ต้องการ[3] สีที่ใช้เขียนจะเขียนด้วยตัวสีทอง สีเหลือง สีแดง หรือสีขาว สำหรับสีที่ใช้เขียนตัวอักษรนั้น สีขาวได้มาจากดินสอขาวอย่างละเอียด หรือสีขาวจากเปลือกมุก สีเหลืองใช้รงหรือหรดาล ส่วนสีแดงได้จากชาดและสีทองได้จากทองคำเปลว[4]

2. บุดขาว เป็นหนังสือที่มีเนื้อกระดาษสีขาว การทำบุดขาวนั้นเหมือนกับการทำบุดดำแต่ไม่ต้องเอาเขม่าทาเพื่อให้เกิดสีดำ การเขียนจะเขียนด้วยหมึกสีดำ หรือสีดำที่ได้จากลูกสมอป่ารสฝาดจัด เอามาแช่น้ำจนคายรสฝาดจะได้สีดำปนสีน้ำตาล[5] บุดขาวจะใช้เขียนเรื่องราวทั่วๆไป หรือเขียนหนังสือประเภทใช้สวดหรืออ่านเพื่อความบันเทิงที่เรียกว่าเรื่องประโลมโลก[6]

สำหรับวัสดุที่ใช้เขียนในหนังสือบุด จะนิยมเขียนด้วยปากไก่ ซึ่งเป็นเครื่องมือสำหรับเขียนชนิดหนึ่งที่ใช้กับหมึกหรือสิ่งอื่น

---

[3]ปราณี ขวัญแก้ว, **วรรณคดีชาวบ้านจากบุดดำอำเภอร่อนพิบูลย์** (กรุงเทพฯ : กรมการฝึกหัดครู, 2529), 5.

[4]ประพนธ์ เรืองณรงค์, "พระวรวงศ์ วรรณกรรมจังหวัดสุราษฎร์ธานี : การศึกษาเชิงวิเคราะห์" (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523), 28.

[5]โสรัตยา สังข์ทอง, "พญาหงส์ วรรณกรรมจังหวัดสุราษฎร์ธานี : การศึกษาเชิงวิเคราะห์" (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2540), 11.

[6]ฉันทัส ทองช่วย, **ภาษาและวัฒนธรรมภาคใต้** (กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2536), 259.

ขนาดของหนังสือบุด

หนังสือบุดแบ่งออกได้เป็น 3 ขนาด โดยแบ่งตามเนื้อหาที่บันทึก ดังนี้

1. หนังสือบุดขนาดเล็ก กว้างประมาณ 4-6 เซนติเมตร ยาวประมาณ 6-12 เซนติเมตร มักใช้เป็นสมุดพก ใช้บันทึกเรื่องราวต่าง ๆ เช่น ยากลางบ้าน โชคลาง ปฏิทิน ฯลฯ

2. หนังสือบุดขนาดกลาง กว้างประมาณ 7-12 เซนติเมตร ยาวประมาณ 15-36 เซนติเมตร มักใช้บันทึกนิทานพื้นเมือง วรรณคดี ตำราดูฤกษ์ยาม ตำนาน บทสวด ฯลฯ

3. หนังสือบุดขนาดใหญ่ กว้างประมาณ 13-16 เซนติเมตร ยาวประมาณ 40-80 เซนติเมตร มักใช้บันทึกคัมภีร์ ชาดก คำสอน และหลักธรรมทางพุทธศาสนา[7]

อักษรที่ใช้บันทึก

อักษรที่ใช้บันทึกในหนังสือบุดมี 2 ชนิด คือ อักษรขอมและอักษรไทย แต่ในการบันทึกนั้นมี 3 แบบ คือ อักษรขอมล้วน อักษรไทยล้วน และอักษรไทยปนอักษรขอม อักษรแต่ละชนิดใช้บันทึกวรรณกรรม ดังนี้

1. อักษรขอมล้วน ถ้าบันทึกด้วยถ้อยคำบาลี เรียกว่า “ขอมบาลี” ถ้าบันทึกด้วยถ้อยคำภาษาไทย เรียกว่า “ขอมไทย” เรื่องที่เขียนด้วยอักษรขอม ชาวบ้านจะถือเป็นเรื่องที่มีความขลังหรือมีความศักดิ์สิทธิ์ ได้แก่ เรื่องธรรมะ เวทมนตร์ คาถาศักดิ์สิทธิ์ ผู้สร้าง ผู้อ่าน ตลอดจนผู้ฟังจะได้รับอานิสงส์อย่างยิ่ง ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นหนังสือบุดดำ อักษรสีขาวและสีรง

2. อักษรไทยล้วน มักใช้บันทึกวรรณกรรมทั่วไป เช่น นิทาน ตำนาน ตำรายา ส่วนมากเป็นหนังสือบุดขาว อักษรสีดำ อักษรไทยที่ใช้บันทึกส่วนใหญ่ มีลักษณะอย่างอักษรสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น บางเล่มบันทึกด้วยอักษรสมัยอยุธยา เป็นอักษรที่ชาวบ้านเรียกว่า “ตัวผด”[8] ซึ่งคล้ายกับอักษรไทยย่อ โดยใช้เขียนระหว่างรัชสมัยของพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ ถึงรัชสมัยของพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ หรือคล้ายอักษรในหนังสือสัญญา ระหว่างไทย-ฝรั่งเศส ในรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เช่น หนังสือสนธิสัญญา พ.ศ. 2331

3. อักษรไทยปนอักษรขอม มักเป็นคาถาหรือคำประพันธ์ที่แบ่งเป็นสองส่วน คือ ส่วนซ้ายเป็นอักษรขอม ทางขวาเป็นอักษรไทย โดยมีเนื้อหาเดียวกันเรื่องที่เขียนถือว่ามีความขลัง

---

[7]ชวน เพชรแก้ว, **วรรณกรรมท้องถิ่นสุราษฎร์ธานีจากหนังสือบุด** (สุราษฎร์ธานี : วิทยาลัยครูสุราษฎร์ธานี, 2530), 20.

[8]ผด มาจากคำว่า ขด

ส่วนมากเป็นหนังสือบุดขาว อักษรสีดำ นอกจากนี้เป็นวรรณกรรมนิทานคำกาพย์ จะมีคำบอกชื่อของกาพย์แทรกไว้อย่างสวยงาม เพื่อบอกให้ผู้อ่านทราบว่าเป็นกาพย์ประเภทใด[9]

การบันทึกอักษรในหนังสือบุด

การบันทึกอักษรลงในหนังสือบุดนั้น มีความเชื่อกันว่าจะต้องไม่ผิด เพราะถือว่าเป็นพระธรรมคัมภีร์อันศักดิ์สิทธิ์ หากแกล้งเขียนผิดหนึ่งอักษรจะเกิดบาปกรรมถึงกับไม้ใหญ่ในป่าหิมพานต์ล้มหัก 1 ต้น ถ้าเขียนผิดโดยบังเอิญให้ขีดฆ่า ขูด ลบ แต่ผู้เขียนจะต้องทำวงกลมเอาไว้อย่างบรรจงรอบตัวผิด ซึ่งเรียกจุดตำหนินี้ว่า “พระธรรมผิด” ใครพบเห็นอาจสักการบูชา “พลี” ขอชิ้นส่วนนี้มาทำเป็นเครื่องรางของขลัง โดยยึดเอาคำว่า “พระธรรมผิด” เป็นสิ่งบันดาลให้เกิดความคลาดแคล้วปลอดภัย[10] ดังนั้นผู้ที่บันทึกจะต้องเป็นผู้ที่มีฝีมือประณีต ใจคอเยือกเย็น มีสมาธิ เพื่อจะเขียนไม่ผิดพลาด

นอกจากนั้นการบันทึกอักษรลงในหนังสือบุดจะต้องเขียนใต้บรรทัดเสมอ โดยให้หัวอักษรจรดเส้นบรรทัด ซึ่งมีความเชื่อกันว่าเป็นการแสดงความคารวะต่อครูอาจารย์ และถือเป็นมงคลแก่ตัวผู้ที่บันทึกด้วย ในสมัยโบราณจึงนิยมเขียนอักษรใต้เส้นบรรทัด โดยใช้ของแหลมขีดเป็นรอย แม้แต่ในศิลาจารึกก็มีลักษณะการเขียนอักษรใต้เส้นบรรทัดเช่นเดียวกัน กรรมวิธีเช่นนี้คงสืบเนื่องมาตั้งแต่ดั้งเดิม หรืออาจเป็นอิทธิพลการเขียนหนังสือจากประเทศอินเดียมาแต่โบราณกาล

ความนิยมบันทึกอักษรใต้เส้นบรรทัดดังกล่าวมานี้ อาจแสดงให้เห็นถึงคุณธรรมของชาวภาคใต้โบราณที่เคารพยำเกรงต่อผู้มีพระคุณ แม้แต่การเขียนอักษรก็ถือเส้นบรรทัดเป็นครูและไม่เขียนเกินเส้นบรรทัด มิฉะนั้นแล้วจะถือว่าตีตนเสมอครู[11]

ชื่อเรื่อง

กวีผู้แต่งวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู ได้ใช้ชื่อตัวละครเอกของเรื่องคือ พระยาชมพูมาตั้งเป็นชื่อเรื่อง ซึ่งสอดคล้องกับวรรณกรรมประเภทนิทานชาดก ที่นิยมเอาชื่อของตัวละครเอกที่โดดเด่นและมีบทบาทในเรื่องมาเป็นชื่อของวรรณกรรมเรื่องนั้น ๆ เช่น พระวรวงศ์ สุบินกุมาร และไกรสิทธิ์ เป็นต้น

---

[9]ประพนธ์ เรืองณรงค์, “หนังสือบุด,” **สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้** 17 (2542) : 8330.

[10]เรื่องเดียวกัน.

[11]เรื่องเดียวกัน.

ที่มาของวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู

วรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู เป็นวรรณกรรมที่ได้รับเนื้อเรื่องมาจากพระสูตรเรื่อง ชมฺพุปติสุตฺตํ หรือ ชมพูบดีสูตร จัดเป็นพระสูตรนอกนิบาต คืออยู่นอกพระไตรปิฎก ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานเกี่ยวกับต้นหนังสือชมฺพุปติสุตฺตํ หรือ ชมพูบดีสูตร ที่พบในประเทศไทยว่า น่าจะเป็นเรื่องที่แต่งขึ้นโดยการนำวัตถุนิทานทางลัทธิมหายานมาแต่งอรรถเป็นภาษาบาลีขึ้นในประเทศไทย ภายหลังหนังสือจามเทวีวงศ์และรัตนพิมพวงศ์ ด้วยเหตุนี้จึงไม่ปรากฏแหล่งที่มาของเรื่องในพระไตรปิฎกและพระสูตรต่าง ๆ ทั้งในและนอกนิบาตเลย จึงได้จัดให้เป็นหนังสืออยู่ในหมวดสุตตสังคหะ คือ หนังสือที่สงเคราะห์ให้อยู่ในหมวดพระสุตตันตปิฎก และคนไทยรู้จักเรื่องนี้มาตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ (พ.ศ. 2276-2301) ดังข้อความต่อไปนี้

> "...แต่วัตถุนิทานเรื่องท้าวมหาชมพูนี้ หามีในพระไตรปิฎกคัมภีร์หนึ่งคัมภีร์ใดไม่ ต้นหนังสือที่ปรากฏในประเทศนี้ มีตัวอรรถภาษาบาฬีตลอดเรื่องเปนหนังสือผูก 1 นับในหมวดสุตตสังคหะ คือพวกหนังสือซึ่งสงเคราะห์เข้าในพระสุตตันตปิฎก หนังสือชมพูบดีวัตถุที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศโปรดให้คัดส่งไปเมืองลังกาก็คงเปนหนังสืออรรถนี้นั้นเอง ผู้ชำนาญภาษาบาฬีได้ตรวจสำนวนเห็นว่าจะเปนหนังสือแต่งในแถวประเทศของเรานี้ ภายหลังหนังสือจามเทวีวงศ์แลรัตนพิมพวงศ์ ทำนองจะได้เรื่องวัตถุนิทานมาแต่คัมภีร์ทางลัทธิมหายาน เอามาแต่งอรรถเปนภาษาบาฬีขึ้นในสยามประเทศนี้ เพราะฉะนั้นหนังสือเรื่องชมพูบดีวัตถุจึงมิได้มีในลังกาทวีป แลไม่ปรากฏว่ามีในประเทศพม่ารามัญ แต่ทราบกันแพร่หลายในสยามประเทศตั้งแต่ฝ่ายใต้ตลอดขึ้นไปจนฝ่ายเหนือ..."[12]

นอกจากนี้ในจดหมายเหตุสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายยังได้กล่าวถึงเหตุการณ์ที่ราชทูตลังกานำพระสงฆ์ไทยซึ่งให้ไปอุปสมบทตั้งศาสนวงศ์ในลังกาทวีปกลับมาส่งเมื่อ พ.ศ. 2298 ว่า ขณะที่ทูตลังกาพำนักอยู่ในกรุงศรีอยุธยานั้น สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศโปรดให้นำไปชมพระอารามหลวง ราชทูตลังกาได้เห็นพระพุทธรูปทรงเครื่องในวัดพระศรีสรรเพ็ชญ จึงเกิดความสงสัยและถามเจ้าพนักงานผู้นำไปว่า เหตุใดในเมืองไทยจึงสร้างพระพุทธปฏิมากรทรงเครื่องอย่างเทวรูป เพราะในลังกาไม่เคยมีพระพุทธรูปเช่นนี้ เมื่อความทราบถึงพระกรรณสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ พระองค์จึงทรงมีรับสั่งให้เสนาบดีชี้แจงไปในศุภอักษรถึงเสนาบดีลังกาโดยใช้ภาษาบาลีเป็นภาษาสื่อสาร ในภายหลังสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้แปลเป็น

---

[12] **ท้าวมหาชมพูบดี** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เลี่ยงเซียงจงเจริญ, 2517. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระครูสุวรรณสิกขกิจ (บุญรอด สุวณฺณโชโต) ณ เมรุวัดอนงคาราม 31 มีนาคม 2517), จ-ฉ.

ภาษาไทย ปรากฏอยู่ในหนังสือเรื่อง “ประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป” ดังข้อความต่อไปนี้

ภาษาบาลี	ภาษาไทย
38 ตโย ทูตา จ สอุณฺหิสํ พุทฺธพิมฺพํ นิกฺขสุวณฺณมยํ ตสฺส ปฏิรูปกํ ทิสฺวา นวรตนมณฺฑิตํ มณิมุตฺตาเวฬุริยาทิกํ มหคฺฆํ สุนฺทรมณฺฑเป สุสณฺฐิตํ นานาชาตรูปรชตมยขจิตฺตํ ทิสฺวา อณฺฑํ พุทฺธรูปญฺจ หทเยน สํสยมานา ตํ พุทฺธพิมฺพํ นวรตนมณฺฑิตํ เอวรูปเมว ลงฺกายํ น โหเตว ตสฺมา อยํ พุทฺธพิมฺโพ เอวรูโป ปฏิมณฺฑิโต เทวปุตฺตสทิโส อโหสีติ มาพรุ	38 ทูตทั้ง 3 นายได้เห็นพระพุทธพิมพ์สุวรรณมัยเนื้อนิกข[13] ทรงอุณหิสสวมไว้ประดับนพรัตน์ประดิษฐานอยู่ในมณฑปงามล้วนของมีค่ามาก คือ มณีมุกดาไพฑูรย์ เป็นต้น ได้เห็นพระพุทธรูปอื่นๆ อีกอันขจิตรงามล้วนทองเงินต่าง ๆ หากมีใจสงสัยว่า พระพุทธพิมพ์ประดับนพรัตน์อย่างนี้ ในลังกาไม่เคยมีเลยเพราะเหตุนั้น พระพุทธพิมพ์ประดับงามอย่างนี้ อย่าพากันพูดว่าเหมือนเทวรูปดังนี้เลย
39 โส ราชาธิราชุตฺตโม ราชกิจฺจํ อภิกุสลํ วิตถํ พุทฺธวจเนน นานุกเรยฺย พุทฺธพิมฺโพ มกุฏจุมฺพิโต อีทิโสว มหาชมฺพูปติวตฺถุมฺหิ ปากโฏติ วตฺวา ตํ นิทานํ ปากฏํ วาเจนฺโต ราชปุริโสเอว เอวมาห	39 พระเจ้าราชาธิราชผู้อุดมนั้น หาทรงทำพระราชกิจอันเป็นพระกุศลยวดยิ่งให้ผิดคลองพระพุทธพจน์ไม่ พระพุทธพิมพ์ที่ทรงมงกุฎเช่นนี้ได้มีปรากฏในมหาชมพูบดีวัตถุ เหตุนั้นราชบุรุษผู้เล่าเรียนนิทานนั้นชัดเจน บอกเล่ามีมาอย่างนี้แท้จริง
40 ชมฺพูปติวตฺถุ เปสมานามฺหเส ลงฺกาทีเป สาสิตุ พฺราหฺมณานํ อคฺคมหาเสนาปติ ลงฺกายํ ลงฺกาทีป ทุตฺตมราชสฺส ตํ อาโรจยิตฺวา อิมํ วตฺถุ เปเสนฺโต สงฺฆวรนาย กุตฺตมสฺส	40 เราได้ส่งชมพูบดีวัตถุมาให้ท่านอัครมหาเสนาบดีลังกา เพื่อได้สั่งสอนพราหมณ์ทั้งหลายในเกาะลังกา แล้วขอให้ทูลเรื่องนั้นแก่พระเจ้าอุดมมหาราชลังกาทวีปด้วย เมื่อเริ่มจะส่งวัตถุชมพูบดีนี้มา

[13]สุวรรณมัยเนื้อนิกข หมายถึง ชื่อมาตราน้ำหนักทองเงินอินเดีย 5 สุวัณณะ เท่ากับ 1 นิกข

ภาษาบาลี	ภาษาไทย
วิจาเรตฺวา วิมติหรณตฺถาย สพฺเพสं พฺราหฺมณานญฺจ ลงฺกินฺทำ ตำ พุทฺธพิมฺพำ สพฺพนวรตนปฏิมณฺฑิตำ เอทิสำ กาเรสิ กุสลำ ภิยฺโยกาวาย ลงฺกาทีเป สิริวฑฺฒนปุรีวิชิเตติ	ได้ถวายพระสังฆวรนายกอุดมให้พิจารณาแล้ว เพื่อที่จะได้ถอนวิมัติของพราหมณ์ทั้งหลาย ขอให้พระเจ้ากรุงลังกาทรงสร้างพระพุทธรูป ทรงเครื่อง เหมือนอย่างกรุงเทพมหานคร สร้างประดับเนาวรัตน์ล้วนเถิด พระราชกุศลจะได้เจริญยิ่ง ๆ ในกรุงศิริวัฒนบุรี ตลอดแว่นแคว้นในลังกาทวีป[14]

จากข้อความข้างต้นกล่าวได้ว่า พระสูตรเรื่องชมฺพุปติสุตฺตำ หรือ ชมพูบดีสูตรนี้มีบทบาทสำคัญต่อความเชื่อของชาวพุทธว่าเป็นต้นตำนานพระพุทธรูปทรงเครื่องมาตั้งแต่สมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ และนอกจากข้อความในจดหมายเหตุแล้ว ยังได้พบหลักฐานใบลานพระสูตรเรื่องชมฺพุปติสุตฺตำ ผูก 1 เลขที่ 6646/ก/1 บันทึกด้วยอักษรขอม ภาษาบาลี ระบุ พ.ศ. 2289 เก็บไว้ที่หอสมุดแห่งชาติท่าวาสุกรี ซึ่งถือว่าเป็นใบลานผูกนี้เก่าแก่ที่สุดที่พบในขณะนี้ จึงอาจสันนิษฐานได้ว่าต่อมาภายหลังได้มีผู้รู้ในท้องถิ่นต่างๆ นำพระสูตรเรื่องนี้ไปแต่งเป็นวรรณกรรมท้องถิ่นนั้นๆ จึงทำให้วรรณกรรมเรื่องนี้แพร่หลายในท้องถิ่นต่างๆ ของประเทศไทย

โครงเรื่องของพระสูตรเรื่องชมฺพุปติสุตฺตำ สามารถสรุปได้ดังนี้

1. พระยามหาชมพูบดีเป็นพระโอรสของกษัตริย์เมืองปัญจาลราช มีของวิเศษคู่กาย 3 อย่าง คือ วิษศร[15] พระขรรค์ และฉลองพระบาท

2. พระยามหาชมพูบดีมีพระมเหสีนามว่า นางกาญจนาเทวี และมีพระโอรสนามว่าพระศิริคุตกุมาร

3. พระยามหาชมพูบดีได้สืบราชสมบัติแทนพระราชบิดา ทรงเป็นกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในชมพูทวีป มีกษัตริย์ทั้งร้อยเอ็ดนครเป็นบริวาร

---

[14]สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **ประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป**, (พระนคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2503), 249-251.

[15]วิษศร หมายถึง ศรอาบยาพิษ (ในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพูใช้คำว่า สุวรรณศร)

4. พระยามหาชมพูบดีเห็นปราสาทของพระเจ้าพิมพิสารที่เมืองราชคฤห์ จึงโกรธที่พระเจ้าพิมพิสารไม่ไปสวามิภักดิ์ และได้ถีบยอดปราสาทพร้อมกับใช้พระขรรค์ฟันที่ยอดปราสาทของพระเจ้าพิมพิสาร แต่ด้วยบุญบารมีที่พระเจ้าพิมพิสารได้อุปัฏฐากพระพุทธศาสนาจึงทำให้พระยามหาชมพูบดีไม่สามารถทำลายปราสาทองค์นั้นได้

5. พระยามหาชมพูบดีส่งวิษศรมาร้อยพระกรรณพระเจ้าพิมพิสารให้ไปเข้าเฝ้าที่เมืองปัญจาลราช พระเจ้าพิมพิสารตกใจกลัวจึงรีบไปเข้าเฝ้าขอความช่วยเหลือจากพระพุทธเจ้าที่เวฬุวันมหาวิหาร

6. พระพุทธเจ้าทรงรู้ว่าเป็นการกระทำของพระยามหาชมพูบดี จึงเนรมิตพุทธจักรไปต่อสู้กับวิษศร เมื่อพระยามหาชมพูบดีเห็นวิษศรพ่ายแพ้ จึงส่งฉลองพระบาทแปลงเป็นพญานาค 2 ตัวเหาะไปต่อสู่กับครุฑ 1,000 เศียรที่พระพุทธเจ้าทรงเนรมิตขึ้น พญานาคทั้งสองก็พ่ายแพ้หนีกลับมาอีก

7. พระพุทธเจ้าทรงเล็งญาณเห็นว่าพระยามหาชมพูบดีมีบุญบารมีสร้างสมมามาก ทรงมีความปรารถนาที่จะช่วยให้สำเร็จมรรคผล จึงให้พระอินทร์แปลงกายเป็นราชทูตไปเชิญพระยามหาชมพูบดีมาเข้าเฝ้า

8. พระอินทร์แปลงกายเป็นราชทูตนำราชสารไปแจ้งให้พระยามหาชมพูบดีมาเข้าเฝ้าพระเจ้าราชาธิราช และได้มีการต่อสู้กันขึ้น พระยามหาชมพูบดีแพ้จึงทรงยินยอมไปเฝ้าพระเจ้าราชาธิราช

9. พระพุทธเจ้าเนรมิตพระวรกายเป็นพระเจ้าราชาธิราช และได้เนรมิตเวฬุวันมหาวิหารให้เป็นเมืองที่ยิ่งใหญ่ พรั่งพร้อมไปด้วยทิพย์สมบัติทั้งปวง พร้อมทั้งเรียกประชุมเหล่าเทวดานางฟ้า พญานาค คนธรรพ์ ฯลฯ ให้มาแปลงกายเป็นบริวารอยู่รายรอบเมือง

10. พระยามหาชมพูบดีและกษัตริย์บริวารทั้งร้อยเอ็ดออกเดินทางไปยังเมืองของพระเจ้าราชาธิราช พระพุทธเจ้าจึงสั่งให้มาฆสามเณรไปย่อย่นระยะทาง

11. เมื่อพระยามหาชมพูบดีเดินทางมาใกล้ถึงเมืองของพระเจ้าราชาธิราช มาฆสามเณรสั่งให้พระยามหาชมพูบดีเดินเข้าเมือง พระยามหาชมพูบดีไม่ยอม มาฆสามเณรจึงสำแดงฤทธิ์ให้พระยามหาชมพูบดีเกรงกลัวและยอมเดินเข้าเมือง

12. พระยามหาชมพูบดีตกตะลึงในความยิ่งใหญ่ของเมืองพระเจ้าราชาธิราช ทำให้พระยามหาชมพูบดีเกรงกลัวบุญบารมีของพระเจ้าราชาธิราช

13. พระยามหาชมพูบดีสำแดงฤทธิ์ต่อสู้กับพระเจ้าราชาธิราช และได้พ่ายแพ้ทั้งสามครั้ง แต่พระยามหาชมพูบดีกลับไม่ยอมไหว้พระเจ้าราชาธิราชตามที่ตกลงกันไว้

14. พระยามหาชมพูบดีกล่าววาจาดูหมิ่นและท้าทายพระเจ้าราชาธิราช พระเจ้าราชาธิราชจึงเข้าเตโชกสิณฌานแสดงไฟนรกทรมานพระยา มหาชมพูบดี พระยามหาชมพูบดีแพ้ฤทธิ์จึงยอมไหว้พระเจ้าราชาธิราชพร้อมทั้งยกบ้านเมืองและเหล่าบริวารกษัตริย์ทั้งร้อยเอ็ดนครให้

15. พระเจ้าราชาธิราชจึงสั่งสอนหลักธรรมแก่พระยามหาชมพูบดี และได้เปิดนรกสวรรค์ให้พระยามหาชมพูบดีได้เห็น รวมทั้งได้สั่งสอนพระยามหาชมพูบดีว่า ชีวิตที่มีความสุขที่แท้จริงคือชีวิตที่หลุดพ้นจากวัฏสงสาร

16. พระเจ้าราชาธิราชได้เนรมิตพระองค์กลับมาเป็นพระพุทธเจ้าและเมืองที่เนรมิตขึ้นก็กลับกลายเป็นเวฬุวนารามตามเดิม

17. พระพุทธเจ้าทรงเล็งเห็นบุญบารมีที่พระยามหาชมพูบดีได้สร้างสมมาเมื่ออดีตชาติและผลบุญครั้งนั้นจะส่งให้พระยามหาชมพูบดีสำเร็จมรรคผลเป็นพระอรหันต์

18. พระยามหาชมพูบดีและบริวารกษัตริย์ทั้งร้อยเอ็ดนครเกิดความเลื่อมใสศรัทธาจึงได้บวชอุทิศตนเข้าในพระพุทธศาสนา พระยามหาชมพูบดีจึงได้ส่งสารไปหานางกาญจนาเทวีผู้เป็นมเหสี

19. นางกาญจนาเทวีทราบเรื่องก็เศร้าเสียใจมาก จึงสั่งให้ทหารเตรียมจัดทัพเพื่อเดินทางไปหาพระยามหาชมพูบดี พระพุทธเจ้ารู้ว่านางกาญจนาเทวีและพระศิริคุตกุมารกำลังเดินทางมาจึงทรงให้มาฆสามเณรไปย่นย่อระยะทาง

20. เมื่อนางกาญจนาเทวีและพระศิริคุตกุมารมาถึง พระยามหาชมพูบดีเถระได้เนรมิตพระสงฆ์ให้เหมือนตนเอง 1,000 รูป นางกาญจนาเทวีไม่รู้ว่าพระสงฆ์รูปใดคือพระยามหาชมพูบดีเถระที่แท้จริง จึงไปทูลถามพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าทรงแนะนำให้ไปร้องเรียกหากพระสงฆ์รูปใดขานก่อนแสดงว่ารูปนั้นคือพระยามหาชมพูบดีเถระ

21. พระพุทธเจ้าเล็งเห็นบุญบารมีของนางกาญจนาเทวี จึงได้เทศนาสั่งสอน นางกาญจนาเทวีเกิดความเลื่อมใสศรัทธาขอบวชเป็นภิกขุณี พระพุทธเจ้าจึงทรงให้ไปยังสำนักพิมพาภิกขุณี ส่วนพระศิริคุตกุมารก็ได้บรรพชาเป็นสามเณร และได้บรรลุโสดาบันเช่นเดียวกับพระยามหาชมพูบดีและนางกาญจนาเทวี

วรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู ฉบับที่ผู้วิจัยนำมาศึกษาวิเคราะห์นี้ มีโครงเรื่องและการดำเนินเรื่องส่วนใหญ่เหมือนกับพระสูตรเรื่องชมฺพุปติสุตฺตำ ตามโครงเรื่องที่ได้กล่าวมาข้างต้น แต่จะมีความแตกต่างกันในรายละเอียดบางส่วน ได้แก่

1. ชื่อของตัวละครในเรื่อง มีการเปลี่ยนชื่อตัวละครใหม่ คือ ชื่อมเหสีของพระยาชมพู โดยวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพูใช้ชื่อมเหสีว่า นางพิมพร แต่ในพระสูตรเรื่องชมฺพุปติสุตฺตำใช้ชื่อว่า นางกาญจนาเทวี

นอกจากวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู ฉบับที่นำมาศึกษาวิเคราะห์นี้แล้ว ยังพบว่าวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู ฉบับสำนวนจังหวัดนครศรีธรรมราช ก็ใช้ชื่อมเหสีของพระยาชมพูว่านางพิมพรเช่นเดียวกัน[16]

2. การจบเรื่อง มีความแตกต่างกัน คือ วรรณกรรมเรื่องพระยาชมพูนั้น พระยาชมพูและพระนางพิมพรได้อุปสมบทเป็นภิกษุและภิกขุนี โดยให้พระโอรสศิริคุตอยู่ครองเมืองปัญจาต่อไป แต่ในพระสูตรเรื่องชมฺพุปติสุตฺตำ ทั้งพระยามหาชมพูบดี นางกาญจนาเทวี และพระโอรสศิริคุตต่างก็อุปสมบทด้วยกันทั้งหมด

จากข้อความข้างต้น อาจสันนิษฐานได้ว่ากวีท้องถิ่นภาคใต้ที่แต่งวรรณกรรมเรื่องนี้ได้นำเรื่องราวจากพระสูตรที่พระสงฆ์ใช้เทศน์สั่งสอนผู้คนมาแต่งเป็นวรรณกรรมศาสนา โดยได้มีการเปลี่ยนแปลงรายละเอียดในการดำเนินเรื่องบางส่วน อีกทั้งยังใช้สำนวนภาษาถิ่นใต้ในการแต่งด้วย

ผู้แต่ง

จากการศึกษาวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพูฉบับที่นำมาศึกษาวิเคราะห์นี้ ไม่สามารถระบุนามผู้แต่งได้ แต่จากการสัมภาษณ์นางสาวสดับ รัตนวิมล บุตรสาวของนายสุข รัตนวิมล เจ้าของหนังสือบุดเล่มนี้ได้ข้อมูลว่า หนังสือบุดเล่มนี้เป็นฉบับที่นายเอียด รัตนวิมล ผู้เป็นปู่ได้คัดลอกต่อมาจากวัดสทิงพระและได้มอบให้นายสุข รัตนวิมล เป็นผู้เก็บรักษาไว้[17] แต่ไม่ทราบว่าผู้แต่งที่แท้จริงเป็นใคร เพียงแต่สันนิษฐานว่า ผู้แต่งคงเป็นพระสงฆ์ที่มีความรู้ และมีความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา หรืออาจเป็นผู้ที่เคยบวชเรียนมาก่อน จึงสามารถนำเรื่องราวจากพระสูตรเรื่องชมฺพุปติสุตฺตำ ที่มาแพร่มายังภาคใต้มาแต่งเป็นวรรณกรรมเรื่องนี้ ซึ่งในช่วงที่นายเอียด รัตนวิมล ยังมีชีวิตอยู่นั้นได้ทำหน้าที่เป็นไวยาวัจกรที่วัดสทิงพระ จึงทำให้สันนิษฐานได้ว่าต้นฉบับที่ใช้ในการคัดลอกนั้นน่าจะเป็นต้นฉบับจากวัดสทิงพระนั่นเอง

---

[16]พระยาชมพู หมายเลขทะเบียน 0648 และ ท้าวชมพู หมายเลขทะเบียน 0841 ต้นฉบับอยู่ที่สำนักศิลปะและวัฒนธรรมนครศรีธรรมราช มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช

[17]สัมภาษณ์นางสาวสดับ รัตนวิมล, บ้านเลขที่ 90 หมู่ 3 ตำบลสทิงพระ อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา, 5 มีนาคม 2550.

จุดมุ่งหมายในการแต่ง

การแต่งวรรณกรรมท้องถิ่นแต่ละเรื่อง ส่วนมากกวีผู้แต่งจะบอกกล่าวถึงเหตุผลและจุดมุ่งหมายในการแต่งว่า แต่งเพื่อจุดประสงค์ใด และแต่งเพื่อใคร ส่วนใหญ่แล้วการแต่งวรรณกรรมหรือหนังสือโบราณนั้น มักแต่งเพื่อให้คนสวดอ่าน การสวดอ่านหนังสือของชาวบ้านนั้นเรียกว่า การสวดหนังสือ คือ มีผู้สวดเพียงคนเดียว คนอื่นจะเป็นผู้ฟัง ผู้สวดเป็นผู้ชำนาญในการสวด และสวดได้อย่างไพเราะสนุกสนาน[18] สำหรับเรื่องที่ใช้สวดอ่านนั้น ถ้าเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับคำสอนก็จะสวดเพื่อต้องการสั่งสอนศีลธรรมแก่สังคมเป็นหลัก ส่วนเรื่องประเภทนิทานนั้นส่วนมากจะใช้สวดเพื่อความสนุกสนานมากกว่าจุดมุ่งหมายอื่น

ในการแต่งวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู ผู้แต่งมีจุดมุ่งหมายในการแต่งที่สำคัญอยู่ 5 ประการ คือ

1. ผู้แต่งมีความศรัทธาในพระพุทธศาสนา จึงนำพระสูตรเรื่องชมฺพุปติสุตฺตำ หรือ ชมพูบดีสูตรที่แต่งเป็นภาษาบาลี ซึ่งพระสงฆ์ใช้เทศน์สั่งสอนประชาชนมาแต่งเป็นวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ ดังบทประพันธ์ที่ปรากฏตอนท้ายเรื่อง คือ

ฆาผูสัทา	ญอย่กอ่อกมา	แตวาระบาลี้ย	ข้าผู้ศรัทธา	ยอยกออกมา	แต่วารบาลี
ผูกเป้นฉรรทะพาด	สยามพาที	สุกฆุมกำพีย	ผูกเป็นฉันทพากย์	สยามพาที	สุขุมคัมภีร์
จ่บนิถิตงง			จบนิฏฐิตัง		

(หน้าที่ 128 / 5 - 6)

2. เพื่อต้องการจะสืบทอดพระพุทธศาสนา เป็นความเชื่อของคนในสมัยก่อนที่เชื่อกันว่า การได้สร้างหนังสือไว้ในพระพุทธศาสนานั้น ถือเป็นการสืบทอดพระพุทธศาสนา และยังเป็นการสร้างกุศลสูงสุดอย่างหนึ่งในชีวิต โดยเชื่อกันว่าการสร้างหนังสือที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา จะได้บุญมากกว่าหนังสือที่มีเนื้อหาด้านอื่น[19]

3. เพื่อต้องการใช้สวดอ่าน ทางภาคใต้มีประเพณีหรือธรรมเนียมการสวดหนังสือซึ่งคล้ายกับการสวดของภาคกลาง ซึ่งกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่า ประเพณีการสวดหนังสือเกิดขึ้นในสมัยพระเจ้าทรงธรรม พระองค์ดำริให้จัดประเพณีการสวดหนังสือ

---

[18]วนิดา พิเศษพงษา, “ไกรสิทธิ์ วรรณกรรมท้องถิ่นจังหวัดชุมพร : การศึกษาเชิงวิเคราะห์” (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2526), 130.

[19]สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, “อิทธิพลวรรณคดีพุทธศาสนาต่อวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้,” ใน **วรรณกรรมท้องถิ่นพินิจ**, สุกัญญา ภัทราชัย, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2538), 26-44.

จนการแต่งหนังสือสวดกลายเป็นประเพณีที่นิยมในเวลาต่อมา[20] โดยหนังสือที่ใช้สวดนั้นส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับศาสนา คติธรรม ชาดก และนิทาน ประเพณีการสวดหนังสือได้แพร่ขยายจากวัดไปยังบ้านเรือน คือ มีการสวดอ่านหนังสือกันเองในยามว่างจากหน้าที่การงาน จึงทำให้มีการคัดลอกต้นฉบับไว้เป็นสมบัติส่วนตัวของแต่ละครอบครัว ในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพูนี้ปรากฏข้อความที่แสดงให้เห็นว่า ผู้แต่งวรรณกรรมเรื่องนี้มีจุดมุ่งหมายในการแต่งสำหรับใช้สวดอ่านไว้ในหน้าปลายของหนังสือบุด เพื่อบอกให้ผู้สวดอ่านรู้ว่าเป็นหน้าปลายของหนังสือบุดซึ่งต้องอ่านต่อจากหน้าต้นของหนังสือบุด ดังข้อความต่อไปนี้

กลับหนาปลายแลทานนักสรวทเอย	กลับหน้าปลายแลท่านนักสวดเอย

(หน้าที่ 79 / 1)

4. เพื่อต้องการที่จะอบรมสั่งสอนศีลธรรมให้แก่สังคม โดยการยกเอาเหตุการณ์ในเรื่องมาเป็นตัวอย่าง วรรณกรรมเรื่องพระยาชมพูผู้แต่งได้เน้นอภินิหารและคติธรรมต่าง ๆ เพื่อเป็นการโน้มน้าวจิตใจให้ผู้อ่านและผู้ฟังเกิดความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาและปฏิบัติในสิ่งที่ดีงาม

5. เพื่อต้องการให้อานิสงส์ผลบุญเกิดกับตนเอง ผู้แต่งได้กล่าวเจตนารมณ์ในการแต่งไว้ ว่าขอให้ตนเองได้รับอานิสงส์ผลบุญในด้านต่าง ๆ จากการแต่งวรรณกรรมเรื่องนี้ เช่น

5.1 ขอให้รู้แจ้งในพระธรรมของพระพุทธศาสนา ดังคำประพันธ์ที่ว่า

.....	ฆาผู่ผูกแตง	.....	ข้าผู้ผูกแต่ง
ฆอให้จะแจง	อรรฏทรรมพิดไสมย	ขอให้จะแจ้ง	อรรถธรรมพิสมัย
ฆาผู่เขียรสาง	ฆ่อให้แจงกระจาง	ข้าผู้เจียนสร้าง	ขอให้แจ้งกระจ่าง
ทางพระวิไนย	อัถะบาหลี	ทางพระวินัย	อรรถบาลี
กัมภีไดย ๆ	บิดฎกกรรณไตรย	คัมภีร์ใดใด	ปิฎกกัณฑ์ไตร
แปดหมืรสีพรรณ	ฆ่อให้สิงสู	แปดหมื่นสี่พัน	ขอให้สิ่งสู่
จำจิตรไจยอยู	ไนสาศหนาศีรย	จำจิตใจอยู่	ในศาสนาศรี
อะรียะเม้ตไตรย	ลงมาตรัดไน	อริยเมตไตรย	ลงมาตรัสใน
พ๋พนีปรรจะเม	……..	ภพนี้ปัญจเม	……..

(หน้าที่ 152 / 3 - 5)

และคำประพันธ์ท้ายเรื่องอีกตอนหนึ่ง ดังนี้

---

[20]ฉันท์ ขำวิไล, **ฉันทศาสตร์ เล่ม 1 ว่าด้วยฉันท์วรรณพฤติ** (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2474), ง.

ฃอมีไจยฃะยัรณ	รูทรรมพระศีรย	ขอมีใจขยัน	รู้ธรรมพระศรี
สุคำทพาที	แปดหมืรศีรยพรรณ	สุคตพาที	แปดหมื่นสี่พัน
จำจิตยาคลา	ทุกสิงสิบปา	จำจิตอย่าคลา	ทุกสิ่งสิบปา
นา ๆ ไนทรรม	พระสูดพระวิไนย	นานาในธรรม	พระสูตรพระวินัย
ป่ร่มัถอรรถอรรณ	คำพียล้ยญ้ยทัม	ปรมัตถ์อรรถอัน	คัมภีรเญยยธรรม
ทุกพัรสับไสมย	ยามีผูสเม่อ	ทุกพันสบสมัย	อย่ามีผู้เสมอ
เทาเทียมใดเหน่อ	ท้วโลกาไนย	เท่าเทียมได้เหนอ	ทั่วโลกาใน
ฃอฆาอิดสะรัน	ดุจะพุทตรัทไขย	ขอข้าอิสรัน	ดุจจะพุทธตรัสไข
พระทรัมอรรไพ	เราะเพราะม่นาปา	พระธรรมอันไพ-	เราะเพราะมนาปา

(หน้าที่ 153 / 1 - 4)

5.2 ขอให้มีสติปัญญาที่ดี ดังคำประพันธ์ที่ว่า

.....	ฃอมีปรรโย	.....	ขอมีปัญโญ
ยิงก้วาอะระโห	แกอัถะบรรเห	ยิ่งกว่าอรโห	แก่อรรถบรรเห
เทวามานุท	ครุทายักเข	เทวามนุษย์	ครุฑายักเข

(หน้าที่ 152 / 5 - 6)

5.3 ขอให้พ้นจากอบายภูมิและอย่ามีใจอกุศล ดังคำประพันธ์ที่ว่า

พรจากนิริเย	บิดจัตุรา	พ้นจากนิริเย	ปิตจัตุรา
บายทังศีประการณ	ณ่รักเปรดเดียรรฉาร	บายทั้งสี่ประการ	นรกเปรตเดียรรัจฉาน
อะสุระกายมายา	เปรตายไดเข้น	อสุรกายมายา	เป็นตายได้เจ็ญ
เป้รทุดจ่หริดมา	ทุกชาฎคลาศคลา	เป็นทุจริตมา	ทุกชาติคลาดคลา
ฃอฆายามี	ไจยอะกุสะลา	ขอข้าอย่ามี	ใจอกุสลา
ทิถิฉัรทา	ใบบ่ากายิ	ทิฐิฉันทา	ใบ้บ้ากายี

(หน้าที่ 152 / 6 - หน้าที่ 153 / 1)

5.4 ขออย่าให้ประสบกับทุกข์ภัยต่างๆ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

หนึงฆาอยาเห้ร	สรัพทุกฃไพเปร	หนึ่งข้าอย่าเห็น	สบทุกข์ภัยเป็น
นัถิพุชนา	โงะงุรตุรเต้า	นัตถิภุชนา	โง่ง่นตุ่นเต่า
เหลารายมิดฉา	ผูเถาพฤทา	เหล่าร้ายมิจฉา	ผู้เฒ่าพฤฒา
ฆาฃอพับเห้ร	สัทจังทังนิ	ข้าขอพบเห็น	สัจจังทั้งนี้
โรคายามี	แกฆาผูเปร	โรคาอย่ามี	แก่ข้าผู้เป็น
อัรเทียงอัรแท	นันแหลฃอเห้ร	อันเที่ยงอันแท้	นั้นแหละขอเห็น
สัจจำคำเป้ร	ทัมะสากะฉา	สัจจำคำเป็น	ธรรมสากัจฉา

(หน้าที่ 153 / 4 - 5)

ลักษณะอักษรและอักขรวิธีของต้นฉบับหนังสือบุดเรื่องพระยาชมพู

การบันทึกวรรณกรรมภาคใต้ใช้ตัวอักษรในการบันทึกทั้งตัวอักษรไทยและอักษรขอมไทย ส่วนอักขรวิธีนั้นมักไม่เป็นไปตามระบบหรือเป็นไปตามหลักไวยากรณ์ คือมักจะเขียนไปตามเสียงพูดหรือมุ่งการออกเสียงเป็นประการสำคัญ[21] อีกทั้งยังไม่เคร่งครัดตัวสะกดการันต์ จึงทำให้อักขรวิธีในการบันทึกแตกต่างไปจากปัจจุบัน

ตัวอักษรและอักขรวิธีที่ใช้บันทึกในหนังสือบุดส่วนใหญ่จะมีลักษณะการบันทึกที่ไม่แน่นอน ส่วนใหญ่จะบันทึกตามเสียงพูดเป็นหลัก ซึ่งจะเห็นได้ว่าตัวอักษรและอักขรวิธีที่ใช้บันทึกในหนังสือบุดรุ่นเก่าตั้งแต่ช่วงปลายสมัยอยุธยาถึงต้นรัตนโกสินทร์ ซึ่งมีอายุมากกว่า 100 ปีนั้นแตกต่างไปจากปัจจุบันมาก[22] การบันทึกในลักษณะดังกล่าวจึงเป็นการบันทึกเพื่อเน้นการออกเสียงมากกว่าที่จะเน้นการบันทึกให้ถูกต้องตามอักขรวิธี ดังข้อความที่กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างตัวอักษรและอักขรวิธีที่ใช้ในรัตนโกสินทร์ที่ว่า

> การเขียนหนังสือของคนไทยในช่วง 100 ปีแรกแห่งกรุงรัตนโกสินทร์อาศัยเสียงหรือสำเนียงที่ใช้พูดจากันเป็นหลัก ไม่มีกฎเกณฑ์ที่บังคับให้เป็นแบบฉบับในการสะกดคำศัพท์ไม่มีมาตรฐานที่แน่นอนในการใช้ภาษาและรูปอักษร ดังนั้นผู้อ่านจึงต้องใช้ความพยายามในการหาคำเพื่ออ่านให้ถูกต้องอย่างที่พูดกันเป็นสำนวนว่า “หนังสือหนังหา” คือ ต้องใช้ไหวพริบและปฏิภาณในการอ่านหนังสือด้วยตนเอง[23]

วรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู ฉบับที่นำมาใช้ศึกษาวิเคราะห์นี้ ปรากฏปีพ.ศ.ที่บันทึกคือ พ.ศ.2427 ซึ่งอยู่ในช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 ดังนั้นรูปแบบตัวอักษรและอักขรวิธีการบันทึกจึงคล้ายคลึงกับรูปแบบตัวอักษรและอักขรวิธีในวรรณกรรมช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 ในที่นี้ผู้วิจัยจึงได้นำรูปแบบตัวอักษรและอักขรวิธีจากเรื่องคัมภีร์กระษัย[24]ซึ่งจัดเป็นตำราเวชศาสตร์ฉบับหนึ่งใน

---

[21]ประทีป ชุมพล, **พินิจวรรณกรรมภาคใต้** (กรุงเทพฯ : น้ำฝน, 2546), 3.

[22]ก่องแก้ว วีระประจักษ์, “พัฒนาการการเขียนอักษรในหนังสือสมุดไทยและหนังสือบุด,” ใน **วรรณกรรมทักษิณ : วรรณกรรมปริทัศน์**, 45.

[23]กรมศิลปากร, “ภาษาและวรรณคดีกรุงรัตนโกสินทร์,” ใน **ศิลปวัฒนธรรมไทย เล่ม 2**, (พระนคร : โรงพิมพ์พิฆเณศ, 2525), 32.

[24]กระษัย หมายถึง ชื่อโรค มีอาการต่างๆ แต่ละประเภทของกระษัย 26 จำพวก

ตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวงสมัยรัชกาลที่ 5[25] และเป็นวรรณกรรมร่วมสมัยกับพระยาชมพูมา เปรียบเทียบรูปแบบตัวอักษรและอักขรวิธี ดังนี้

ตารางที่ 1 รูปพยัญชนะในคัมภีร์กระษัยและพระยาชมพู

อักษรไทยปัจจุบัน	**คัมภีร์กระษัย**		**พระยาชมพู**	
รูปพยัญชนะ	**อักษรในคัมภีร์กระษัย**	**คำในคัมภีร์กระษัย**	**อักษรในพระยาชมพู**	**คำในพระยาชมพู**
ก				
ข				
ฃ				
ค				
ฅ	-	-		
ง				

[25]กรมศิลปากร, **ตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาลที่ 5 เล่ม1** (กรุงเทพฯ : รุ่งศิลป์การพิมพ์, 2542), 10-56.

ตารางที่ 1 (ต่อ)

อักษรไทยปัจจุบัน	คัมภีร์กระษัย		พระยาชมพู	
รูปพยัญชนะ	อักษรในคัมภีร์กระษัย	คำในคัมภีร์กระษัย	อักษรในพระยาชมพู	คำในพระยาชมพู
จ				
ฉ		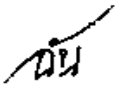		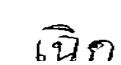
ช				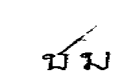
ซ				
ฌ	-	-		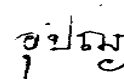
ญ		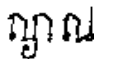		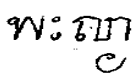
ฎ		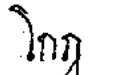		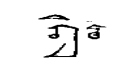

ตารางที่ 1 (ต่อ)

อักษรไทยปัจจุบัน	คัมภีร์กระยัย		พระยาชมพู	
รูปพยัญชนะ	อักษรในคัมภีร์กระยัย	คำในคัมภีร์กระยัย	อักษรในพระยาชมพู	คำในพระยาชมพู
ฐ		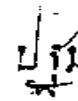		
ฑ		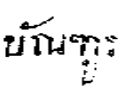	-	-
ฒ		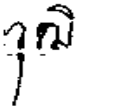		
ณ		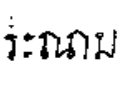		
ด				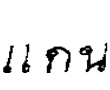
ต		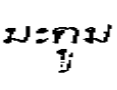		
ถ				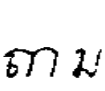
ท		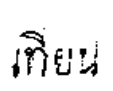		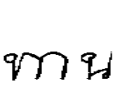

ตารางที่ 1 (ต่อ)

อักษรไทยปัจจุบัน	คัมภีร์กระษัย		พระยาชมพู	
รูปพยัญชนะ	อักษรในคัมภีร์กระษัย	คำในคัมภีร์กระษัย	อักษรในพระยาชมพู	คำในพระยาชมพู
ธ				
น				
บ				
ป				
ผ				
ฝ				
พ				
ฟ				

ตารางที่ 1 (ต่อ)

อักษรไทยปัจจุบัน	คัมภีร์กระษัย		พระยาชมพู	
รูปพยัญชนะ	อักษรในคัมภีร์กระษัย	คำในคัมภีร์กระษัย	อักษรในพระยาชมพู	คำในพระยาชมพู
ภ				
ม				
ย				
ร				
ล				
ว		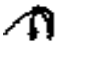		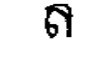
ศ				
ษ				

ตารางที่ 1 (ต่อ)

อักษรไทยปัจจุบัน	คัมภีร์กระยัย		พระยาชมพู	
รูปพยัญชนะ	อักษรในคัมภีร์กระยัย	คำในคัมภีร์กระยัย	อักษรในพระยาชมพู	คำในพระยาชมพู
ส				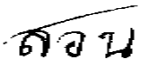
ห				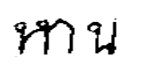
พ		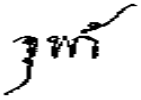		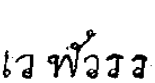
อ				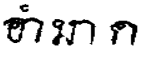
ฮ	-	-	-	-

ตารางที่ 2 รูปสระเดี่ยวในคัมภีร์กระษัยและพระยาชมพู

อักษรไทยปัจจุบัน	คัมภีร์กระษัย		พระยาชมพู	
รูปสระ	รูปสระในคัมภีร์กระษัย	คำในคัมภีร์กระษัย	รูปสระในพระยาชมพู	คำในพระยาชมพู
อะ				
อา				
อิ				
อึ				
อึ				
อุ				
อู				
เอะ				

ตารางที่ 2 (ต่อ)

อักษรไทยปัจจุบัน	คัมภีร์กระยัย		พระยาชมพู	
รูปสระ	รูปสระในคัมภีร์กระยัย	คำในคัมภีร์กระยัย	รูปสระในพระยาชมพู	คำในพระยาชมพู
เอ				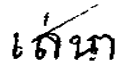
แอะ	-	-		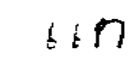
แอ				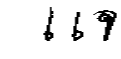
โอ				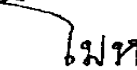
เอาะ				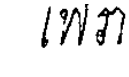
ออ				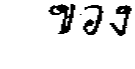
เออ				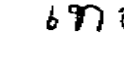

ตารางที่ 3 รูปสระประสมในคัมภีร์กระษัยและพระยาชมพู

อักษรไทยปัจจุบัน	**คัมภีร์กระษัย**		**พระยาชมพู**	
รูปสระ	**รูปสระในคัมภีร์กระษัย**	**รูปสระในพระยาชมพู**	**คำในคัมภีร์กระษัย**	**คำในพระยาชมพู**
เอีย			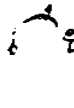	
เอือ	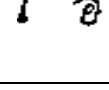	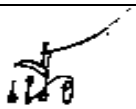	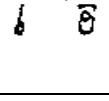	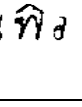
อัว				

ตารางที่ 4 รูปสระเกินในคัมภีร์กระษัยและพระยาชมพู

อักษรไทยปัจจุบัน	**คัมภีร์กระษัย**		**พระยาชมพู**	
รูปสระ	**รูปสระในคัมภีร์กระษัย**	**รูปสระในพระยาชมพู**	**คำในคัมภีร์กระษัย**	**คำในพระยาชมพู**
อำ			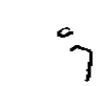	
ไอ				
ใอ		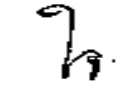		

ตารางที่ 4 (ต่อ)

อักษรไทยปัจจุบัน	คัมภีร์กระยัย		พระยาชมพู	
รูปสระ	รูปสระในคัมภีร์กระยัย	รูปสระในพระยาชมพู	คำในคัมภีร์กระยัย	คำในพระยาชมพู
เอา				
ฤ		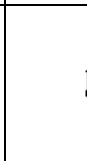		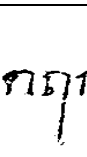
ฤ	-	-		
ฤา	-	-		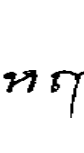
ฦ	-	-		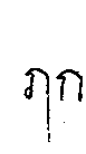
ฦ	-	-	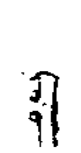	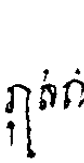
ฦา	-	-		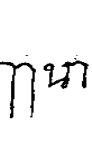

ตารางที่ 5 รูปวรรณยุกต์ในคัมภีร์กระษัยและพระยาชมพู

อักษรไทยปัจจุบัน	คัมภีร์กระษัย		พระยาชมพู	
รูปวรรณยุกต์	รูปวรรณยุกต์ในคัมภีร์กระษัย	คำในคัมภีร์กระษัย	รูปวรรณยุกต์ในพระยาชมพู	คำในพระยาชมพู
เอก				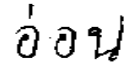
โท				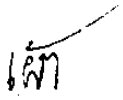

ตารางที่ 6 ตัวเลขในคัมภีร์กระษัยและพระยาชมพู

ตัวเลข	ตัวเลขในคัมภีร์กระษัย	ตัวเลขในพระยาชมพู
๑		
๒		
๓		-
๔		

ตารางที่ 6 (ต่อ)

ตัวเลข	ตัวเลข ในคัมภีร์กระยัย	ตัวเลข ในพระยาชมพู
๕		
๖		
๗		
๘		
๙		-
๐		-

ตัวอย่างอักษรไทยจากคัมภีร์กระษัย

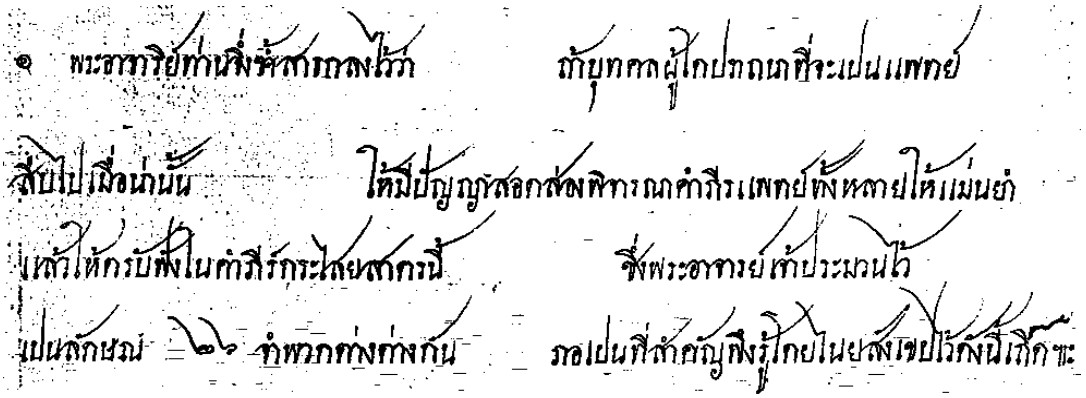

คำถ่ายถอด

1. พระอาจาริย์ท่านจึ่งซ้ำสาธกลงไว้ว่า ถ้าบุทคลผู้ใดปรารถนาที่จะเปนแพทย์...
2. สืบไปเมื่อน่านั้น ให้มีปัญญาสอดส่องพิจารณาคำภีรแพทย์ทั้งหลายให้แม่นยำ...
3. แล้วให้ตรับฟังในคำภีร์กระไสยสารทนี้ ซึ่งพระอาจารย์เจ้าประมวนไว้...
4. เปนลักษณ ๒๖ จำพวกต่างต่างกัน ภอเปนที่สำคัญพึงรู้โดยไนยสังเขปไว้ดังนี้เถิด

คำอ่านปัจจุบัน

1. พระอาจารย์ท่านจึงซ้ำสาธกลงไว้ว่า ถ้าบุคคลผู้ใดปรารถนาที่จะเป็นแพทย์...
2. สืบไปเมื่อหน้านั้น ให้มีปัญญาสอดส่องพิจารณาคัมภีร์แพทย์ทั้งหลายให้แม่นยำ...
3. แล้วให้ตรับฟังในคัมภีร์กระษัยศาสตร์นี้ ซึ่งพระอาจารย์ประมวญไว้...
4. เป็นลักษณะ ๒๖ จำพวกต่างต่างกัน พอเป็นที่สำคัญพึงรู้โดยนัยสังเขปไว้ดังนี้เถิด

ตัวอย่างอักษรไทยในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู

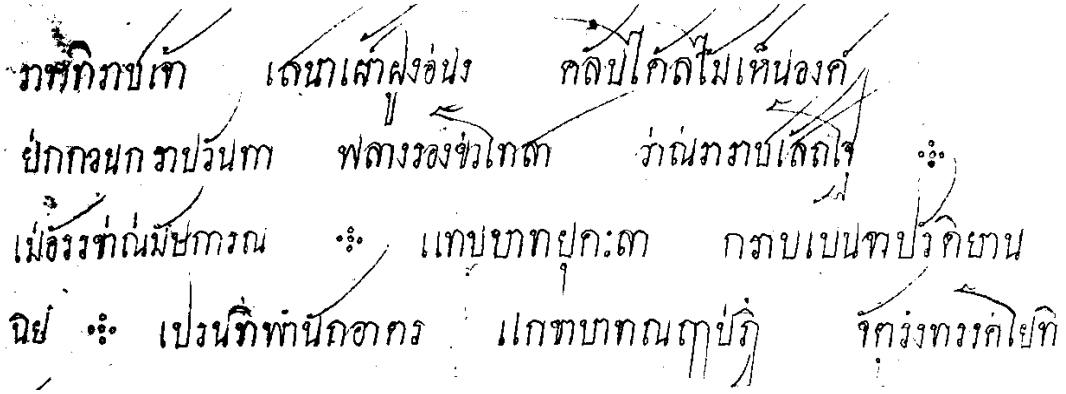

คำถ่ายถอด

1. ราชาทิราชเจ้า เสนาเฝ้าฝูงอ่นง คลับไคล้ไม้เห็นองค์.....
2. ย่กกอนกราบวันทา พลางรองข่อโทสา ว่าณ่าราชเส้ถโฐ.....
3. เม่อัรรข่าณ่มัษการณ แทบบาทยุคะลา กราบเบนจาปรัติยาน.....
4. นิย เปรยทีพำนักอาตร แกฆาบาทณฤาบ่ฎี จัตุรังทรงค่โยทิ.....

คำอ่านปัจจุบัน

1. ราชาธิราชเจ้า เสนาเฝ้าฝูงอนงค์ คลับไคล้ไม่เห็นองค์.....
2. ยกกรกราบวันทา พลางร้องขอโทษา ว่านราราชเสฏโฐ.....
3. แม้อันข้านมัสการ แทบบาทยุคลา กราบเบญจาปรัตติยาร.....
4. นี้ เป็นที่พำนักอาตม์ แก่ข้าบาทนฤบดี จัตุรงค์ทรงโยธี.....

จากรูปแบบอักษรและข้อความข้างต้นสามารถสรุป รูปแบบตัวอักษรและอักขรวิธีการเขียนของคัมภีร์กระษัยและพระยาชมพูได้ดังนี้

1. รูปแบบตัวอักษรมีความคล้ายคลึงกัน ซึ่งตัวอักษรที่ปรากฏในคัมภีร์กระษัยและพระยาชมพูมีความแตกต่างกัน คือ คัมภีร์กระษัยไม่มี ๓ ฌ ฤๅ ฦๅ และ ฦ แต่ในพระยาชมพูมีการใช้ตัวอักษรทั้ง ฃ ๓ ฌ ฤ ฤๅ ฦ และ ฦๅ และตัวอักษรที่ไม่ปรากฏในพระยาชมพู คือ ๗

2. อักขรวิธีการเขียนในคัมภีร์กระษัยมีลักษณะการเขียนค่อนข้างใกล้เคียงอักขรวิธีการเขียนในปัจจุบันมากกว่าวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู โดยจะพบว่าคำส่วนใหญ่ในคัมภีร์กระษัยจะมีตัวสะกด ตัวการันต์ สระ และวรรณยุกต์ที่ค่อนข้างตรงกับคำในปัจจุบัน แต่การบันทึกอักขรวิธีในพระยาชมพูเป็นการบันทึกตามเสียงพูดของท้องถิ่น โดยไม่ได้คำนึงถึงการสะกดอักขรวิธีให้ถูกต้อง

อักษรในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู

วรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู มีรูปแบบอักษรดังนี้

1. รูปแบบพยัญชนะ รูปแบบพยัญชนะแบ่งตามหน้าที่ได้ 2 กลุ่มคือ

1.1 พยัญชนะต้น พยัญชนะต้นแบ่งออกเป็น 3 ประเภท ดังนี้

1.1.1 พยัญชนะต้นเดี่ยว มี 42 ตัว

1.1.2 พยัญชนะต้นควบกล้ำ มี 24 ตัว

1.1.3 พยัญชนะต้นที่เป็นอักษรนำ มี 8 ตัว

ตารางที่ 7 รูปพยัญชนะต้นเดี่ยวที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพูมี 42 ตัว ดังนี้

พยัญชนะ	อักษรใน พระยาชมพู	คำใน พระยาชมพู	คำปัจจุบัน	หน้า/บรรทัด
ก			แก้ว	70/1
ข		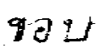	ขอบ	38/2
ฃ			ข้าง	25/2
ค			ควร	12/3
ฅ		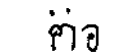	คอ	94/4
ฆ		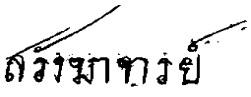	สังฆาจารย์	2/3
ง		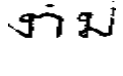	งาม	10/4
จ		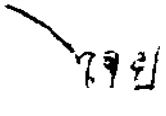	ใจ	50/2

ตารางที่ 7 (ต่อ)

พยัญชนะ	อักษรใน พระยาชมพู	คำใน พระยาชมพู	คำปัจจุบัน	หน้า/บรรทัด
ฉ		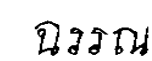	ฉัน	98/5
ช		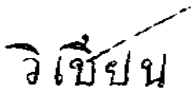	วิเชียร	53/3
ซ			สู้	47/6
ฌ		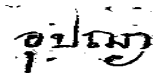	อุปฌาย์	2/4
ญ		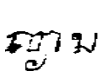	ยาม	20/1
ญ			ยิก	31/1
ฎ			มุกดา	88/6
ฏ			ตี	41/4

ตารางที่ 7 (ต่อ)

พยัญชนะ	อักษรในพระยาชมพู	คำในพระยาชมพู	คำปัจจุบัน	หน้า/บรรทัด
ฐ			ถือ	36/5
ฒ			พฤฒิพราหมณ์	5/5
ณ		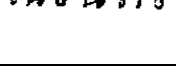	นรินทร	67/2
ด		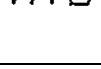	ดาบ	74/4
ต		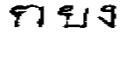	เตียง	53/6
ถ		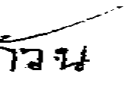	ถ้วน	58/1
ท			เทวี	50/5
ธ		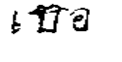	เธอ	17/6

ตารางที่ 7 (ต่อ)

พยัญชนะ	อักษรใน พระยาชมพู	คำใน พระยาชมพู	คำปัจจุบัน	หน้า/บรรทัด
น			นาง	52/1
บ			บาท	17/5
ป			ปัญจา	38/3
ป			เป่า	73/3
ผ			ผ้า	117/5
ฝ			ฝืน	42/2
ฝ			ฝ่า	53/6
พ			พื้น	90/1

ตารางที่ 7 (ต่อ)

พยัญชนะ	อักษรใน พระยาชมพู	คำใน พระยาชมพู	คำปัจจุบัน	หน้า/บรรทัด
ฟ		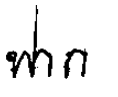	ฟาก	42/5
ภ		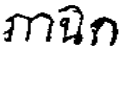	พาณิช	21/1
ม			มา	25/2
ย		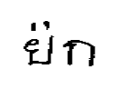	ยก	103/4
ร		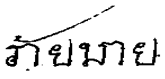	รายมาย	44/4
ล			ล้ำ	102/4
ว			ว่า	45/1
ศ		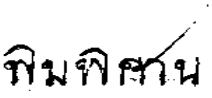	พิมพิสาร	26/1

ตารางที่ 7 (ต่อ)

พยัญชนะ	อักษรในพระยาชมพู	คำในพระยาชมพู	คำปัจจุบัน	หน้า/บรรทัด
ษ			ศร	29/4
ส			ส่าย	75/3
ห			เหาะ	20/6
ฬ		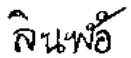	ลิ้นล่อ	26/6
อ		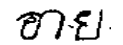	อาย	87/2

ตารางที่ 8 รูปพยัญชนะต้นควบกล้ำที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพูมี 24 ตัว ดังนี้

พยัญชนะ	อักษรในพระยาชมพู	คำในพระยาชมพู	คำปัจจุบัน	หน้า/บรรทัด
กร		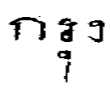	กรุง	16/6
กล		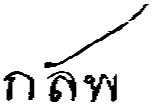	กลับ	63/3

ตารางที่ 8 (ต่อ)

พยัญชนะ	อักษรในพระยาชมพู	คำในพระยาชมพู	คำปัจจุบัน	หน้า/บรรทัด
กว			แกว่ง	76/5
ขล		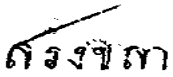	สงขลา	75/1
ขว			ขวา	57/4
ฃว			ขวัญ	89/6
คร			ครู	2/4
คล			คลาน	103/2
ควฺ			คว้าง	14/2
ครฺ		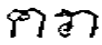	คร่า	15/5

ตารางที่ 8 (ต่อ)

พยัญชนะ	อักษรในพระยาชมพู	คำในพระยาชมพู	คำปัจจุบัน	หน้า/บรรทัด
คล		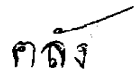	คลัง	62/3
ฆร			คร้าน	64/3
ตร			ตรัส	35/4
ฏร	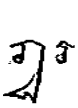	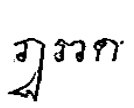	ตรวจ	65/2
ทร			นิทรา	68/3
ปร			ปรางค์	20/1
ปล			แปลง	103/1
ผล		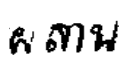	ผลาญ	28/6

ตารางที่ 8 (ต่อ)

พยัญชนะ	อักษรในพระยาชมพู	คำในพระยาชมพู	คำปัจจุบัน	หน้า/บรรทัด
พร			พระ	38/2
พล			เพลิง	102/2
ภร		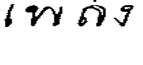	เพริศ	10/5
ภล			พลู	56/5
มร			ตำมริ	11/6
มล			กำไมล	70/1

ตารางที่ 9 รูปพยัญชนะต้นที่เป็นอักษรนำในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพูมี 8 ตัว ดังนี้

พยัญชนะ	อักษรในพระยาชมพู	คำในพระยาชมพู	คำปัจจุบัน	หน้า/บรรทัด
หง		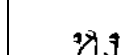	เห็น	26/1
หม			ประมาณ	22/1
หญ			ใหญ่	95/2
หร			กระไร	87/6
หน		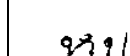	แน่น	65/4
หล			ศาลา	52/1
หว		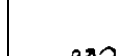	เหวย	25/2
อย			ยัน	14/6

1.2 พยัญชนะตัวสะกด

พยัญชนะตัวสะกดที่ปรากฏในเรื่องพระยาชมพูมี 2 ประเภท คือ

1.2.1 พยัญชนะตัวสะกดเดี่ยว มี 28 ตัว

1.2.2 พยัญชนะตัวสะกดซ้อน มี 3 ตัว

ตารางที่ 10 รูปพยัญชนะตัวสะกดเดี่ยวที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพูมี 28 ตัว ดังนี้

พยัญชนะ	อักษรในพระยาชมพู	คำในพระยาชมพู	คำปัจจุบัน	หน้า/บรรทัด
ก		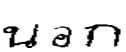	นอก	38/1
ฆ		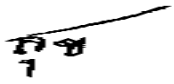	สุข	2/3
ค			พากย์	2/5
ต			มรรคผล	50/3
ง			ท้อง	15/1
จ		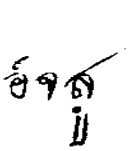	อดสู	49/3
ช			เพชร	17/5

ตารางที่ 10 (ต่อ)

พยัญชนะ	อักษรในพระยาชมพู	คำในพระยาชมพู	คำปัจจุบัน	หน้า/บรรทัด
ญ		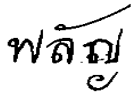	พลัน	40/2
ณ		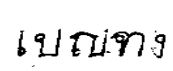	เบญจางค์	19/6
ฎ		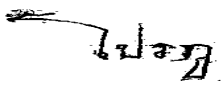	โปรด	33/1
ฐ			บาท	19/2
ฒ		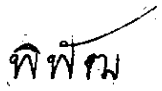	พิพัฒน์	38/3
ฌ		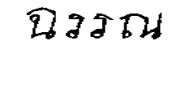	ฉัน	98/5
ด		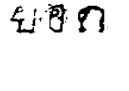	ยอด	8/5
ต		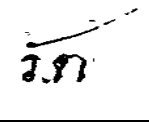	รัด	72/2

ตารางที่ 10 (ต่อ)

พยัญชนะ	อักษรในพระยาชมพู	คำในพระยาชมพู	คำปัจจุบัน	หน้า/บรรทัด
ถ		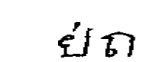	ยศ	37/4
ท			ราช	7/5
น			โบราณ	36/1
บ			กลับ	106/2
ป		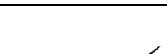	ภาพ	6/1
พ			ปราบ	22/3
ภ		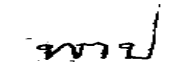	สิบเอ็ด	49/4
ม			กระออม	58/3

ตารางที่ 10 (ต่อ)

พยัญชนะ	อักษรในพระยาชมพู	คำในพระยาชมพู	คำปัจจุบัน	หน้า/บรรทัด
ย			สาย	95/3
ร		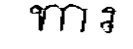	ท่าน	99/5
ล			นาน	105/4
ว			แก้ว	72/4
ศ			บัดนี้	38/2
ษ			ภัสดา	66/3

สำหรับ ญ , ป และ ฝ จะปรากฏอย่างละ 2 รูป คือ

1. ญ ได้แก่ และ
2. ป ได้แก่ และ
3. ฝ ได้แก่ และ

ตารางที่ 11 รูปพยัญชนะตัวสะกด 2 ตัว จะใช้รูปพยัญชนะตัวสะกด 2 ตัวจะใช้แทนไม้หันอากาศ มี 3 ตัว คือ ก ง และ ร ดังนี้

พยัญชนะ	อักษรในพระยาชมพู	คำในพระยาชมพู	คำปัจจุบัน	หน้า/บรรทัด
กก			พิทักษ์	18/5
งง			ตั้ง	53/6
รร			ชันชี	99/5

นอกจากนี้ยังพบการเขียนพยัญชนะตัวสะกด 2 ตัว ซึ่งเป็นพยัญชนะตัวสะกดที่มาซ้อนด้านหลังนั้นเป็นพยัญชนะตัวสะกดคนละตัวกับพยัญชนะตัวสะกดตัวแรก มี 6 ตัว ดังนี้

ตารางที่ 12 รูปพยัญชนะตัวสะกดคนละตัวกับพยัญชนะตัวสะกดตัวแรก

พยัญชนะ	อักษรในพระยาชมพู	คำในพระยาชมพู	คำปัจจุบัน	หน้า/บรรทัด
นญ		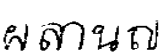	ผลาญ	39/6
นณ			พระกรรณ	9/6
รญ			ชนมาน	11/3

ตารางที่ 12 (ต่อ)

พยัญชนะ	อักษรในพระยาชมพู	คำในพระยาชมพู	คำปัจจุบัน	หน้า/บรรทัด
รณ		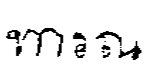	ธาร	7/1
ลญ		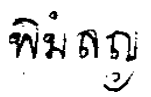	พิมล	4/1
ลณ		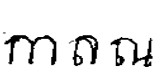	การ	30/3

2. รูปแบบสระ สระที่ปรากฏในเรื่องพระยาชมพูมี 27 ตัว แบ่งเป็น 3 ประเภท คือ

2.1 สระเดี่ยว มี 16 ตัว

2.2 สระประสม มี 3 ตัว

2.3 สระเกิน มี 8 ตัว

ตารางที่ 13 รูปสระเดี่ยวที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพูมี 16 ตัว ดังนี้

สระ	สระในพระยาชมพู	คำในพระยาชมพู	คำปัจจุบัน	หน้า/บรรทัด
อะ	ะ		สาระ	77/1
อา	า	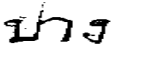	ปาง	5/5

ตารางที่ 13 (ต่อ)

สระ	สระในพระยาชมพู	คำในพระยาชมพู	คำปัจจุบัน	หน้า/บรรทัด
อิ			ยิน	46/3
อี			มี	69/5
อึ			หนึ่ง	6/2
อื			ถือ	58/5
อุ			ทุก	26/3
อู			บุรี	38/3
อู			กู	37/6
เอะ	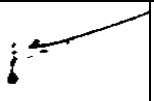	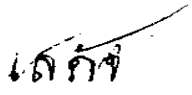	เสด็จ	12/4

ตารางที่ 13 (ต่อ)

สระ	สระในพระยาชมพู	คำในพระยาชมพู	คำปัจจุบัน	หน้า/บรรทัด
เอ	เ	เสหนา	เสนา	36/1
แอะ	แ ะ	แกะ	แตะ	17/5
แอ	แ	แมร	แม้น	19/4
โอ	โ	โอบ	โอบ	27/1
เอาะ	เ า ะ	เบาะ	เบาะ	70/3
ออ	ออ	ขอ	ขอ	74/3
เออ	เ อ	เธอ	เธอ	38/2

ตารางที่ 14 รูปสระประสมที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพูมี 3 ตัว ดังนี้

สระ	สระในพระยาชมพู	คำในพระยาชมพู	คำปัจจุบัน	หน้า/บรรทัด
เอีย		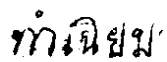	ธรรมเนียม	37/1
เอือ			เครื่อง	69/6
อัว		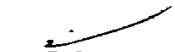	ทั่ว	44/2

สำหรับสระเอือ มี 2 แบบ คือ และ

ตารางที่ 15 รูปสระเกินที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพูมี 8 ตัว ดังนี้

สระ	สระในพระยาชมพู	คำในพระยาชมพู	คำปัจจุบัน	หน้า/บรรทัด
อำ		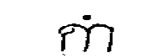	คำ	76/4
ไอ		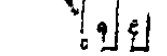	ไป	45/4
ไอ	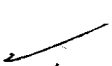		ไพจิตรา	77/6

ตารางที่ 15 (ต่อ)

สระ	สระในพระยาชมพู	คำในพระยาชมพู	คำปัจจุบัน	หน้า/บรรทัด
ไอ		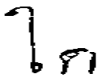	ใด	64/3
ไอ		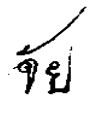	ใจ	30/5
เอา			เรา	63/5
ฤ			ตรึก	64/5
ฤ		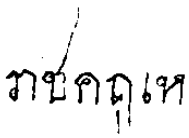	ราชคฤเห	3/2
ฤา			หรือ	93/2
ฦ		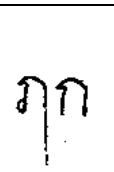	ลึก	91/4
ฦ			ลือลั่น	4/5

ตารางที่ 15 (ต่อ)

สระ	สระใน พระยาชมพู	คำในพระยาชมพู	คำปัจจุบัน	หน้า/บรรทัด
ฦๅ		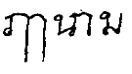	ลือนาม	8/3

สำหรับสระ ไอ ใอ ฤ และฦ จะปรากฏอย่างละ 2 รูป คือ

1. ไอ ได้แก่ และ
2. ใอ ได้แก่ และ
3. ฤ ได้แก่ และ
4. ฦ ได้แก่ และ

3. รูปแบบวรรณยุกต์

รูปแบบวรรณยุกต์ที่ปรากฏในเรื่องพระยาชมพู มี 2 รูป คือ วรรณยุกต์เอกและวรรณยุกต์โท ดังนี้

ตารางที่ 16 รูปแบบวรรณยุกต์ที่ปรากฏในเรื่องพระยาชมพู

วรรณยุกต์	รูปวรรณยุกต์ใน พระยาชมพู	คำในพระยาชมพู	คำปัจจุบัน	หน้า/บรรทัด
เอก			ถ้า	104/2
โท			พวก	83/2

4. ตัวเลข

ตัวเลขที่ปรากฏในเรื่องพระยาชมพูมี 7 ตัว ดังนี้

ตารางที่ 17 รูปตัวเลขที่ปรากฏในเรื่องพระยาชมพู

รูปตัวเลขปัจจุบัน	รูปตัวเลขในเรื่องพระยาชมพู
๑	
๒	
๓	-
๔	
๕	
๖	
๗	
๘	

ตารางที่ 17 (ต่อ)

รูปตัวเลขปัจจุบัน	รูปตัวเลขในเรื่องพระยาชมพู
๙	-
๑๐	-

ตัวเลขดังกล่าวนี้ จะใช้บอกจำนวนของสิ่งต่างๆ ดังนี้

1. บอกเล่มของหนังสือบุดว่าเป็นเล่มที่เท่าไร เช่น ในหน้าที่ 1 ของวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพูจะเขียนว่า “ต้นสระมุดหนังสือพระญาชุมพูทรบ็ดิษรจุลจักพัดิราช แหลม ๑ แลเจาคะ” (ต้นสมุดหนังสือพระยาชมพูทรบดีสรจุลจักรพรรดิราช เล่ม ๑ แลเจ้าค่ะ)

2. บอกวัน เดือน ปี ที่แต่งหรือคัดลอกวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู ซึ่งปรากฏในตอนท้ายเรื่องความว่า “เขียรจบวัน 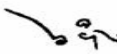 คำปีวอกฉสก ระดูแหมมรรณ พระพุทะสักกระราท ล้วงแล้ว ๒๔๒๗ พระวะศา เดือรล้วง แล้วใดเจ้ดเดือนกับยีสิบสองวันนิพา” (เขียนจบวันศุกร์ ขึ้นหนึ่งค่ำ เดือนสอง ปีวอกฉศก ฤดูเหมันต์ พระพุทธศักราช ล่วงแล้ว 2427 พระวัสสา เดือนล่วงแล้วได้ เจ็ดเดือนกับยี่สิบสองวันนิพพาน)

3. บอกจำนวนคำของบทประพันธ์ เช่น ยานี 11

4. เลข ๒ จะใช้เขียนแทนเครื่องหมายไม้ยมก ในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู พบลักษณะการเขียนเลข ๒ แทนเครื่องหมายไม้ยมก เพียง 1 คำ คือ

อ่านว่า เกร่ๆ

5. รูปคำพิเศษที่ปรากฏในวรรณกรรม

5.1 การใช้อักษรขอมเขียนแทนอักษรไทย ในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู มีการนำอักษรขอมมาเขียนแทนอักษรไทยซึ่งมีปรากฏเพียง 1 คำ คือ

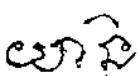 อ่านว่า ยานี

นอกจากจะมีการใช้อักษรขอมเขียนแทนอักษรไทยแล้ว ยังมีการนำอักษรขอมที่เป็นตัวเชิงมาใช้เขียนแทนพยัญชนะตัวสะกดไทยเต็มตัว ซึ่งการเขียนลักษณะนี้นอกจากจะเป็นการประหยัดเนื้อที่กระดาษสมุดแล้ว ยังแสดงให้เห็นภูมิความรู้ของผู้คัดลอกด้วยว่า มีความสามารถในการนำอักษรขอมมาประยุกต์ใช้ร่วมกับอักษรไทยได้อย่างถูกต้องและกลมกลืน

ตารางที่ 18 รูปตัวเชิงอักษรขอมไทยที่พบในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพูมี 5 ตัว ดังนี้

พยัญชนะ	อักษรในพระยาชมพู	คำในพระยาชมพู	คำปัจจุบัน	หน้า/บรรทัด
ง			หนึ่ง	28/2
ญ		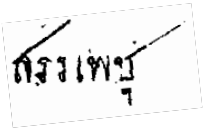	สรรเพชญ	19/6
ฐ			พาด	100/2
น			ฌาน	124/5
ญ			หาย	125/6

5.2 การเขียนอักษรตัวเชื่อม ในการเขียนตัวอักษรในหนังสือบุดนั้น มีการเขียนอักษรตัวเชื่อม ซึ่งมีทั้งพยัญชนะเชื่อมกับพยัญชนะ และพยัญชนะเชื่อมกับสระ เมื่อเขียนแล้วจะทำให้รูปคำเปลี่ยนไปจากเดิม[26] โดยส่วนใหญ่จะปรากฏกับพยัญชนะตัว ช ญ ฎ ป ศ และ ษ เป็นต้น สำหรับวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู การเขียนอักษรตัวเชื่อมพยัญชนะเชื่อมกับสระ เช่น

ตารางที่ 19 รูปอักษรตัวเชื่อมพยัญชนะเชื่อมกับสระที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู

พยัญชนะ	คำในพระยาชมพู	คำปัจจุบัน	หน้า/บรรทัด
ช		ช้าง	68/4
ป		ปี	6/2
ศ	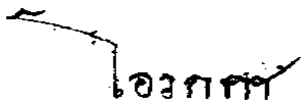	โอรสสา	11/1
ษ	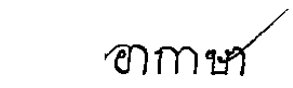	อากาศา	12/1

อักขรวิธีในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู

การใช้อักขรวิธีของวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู มีการใช้อักขรวิธีที่แตกต่างไปจากปัจจุบัน สามารถสรุปได้ดังนี้

1. การใช้พยัญชนะต้น การใช้พยัญชนะต้นมีรูปแบบและลักษณะการใช้ ดังนี้

1.1 การใช้พยัญชนะต้นต่างไปจากปัจจุบัน คือ คำปัจจุบันใช้รูปพยัญชนะต้นอย่างหนึ่ง แต่ในวรรณกรรมใช้อีกอย่างหนึ่ง ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นรูปพยัญชนะที่เป็นเสียงเดียวกัน ดังต่อไปนี้

---

[26]ก่องแก้ว วีระประจักษ์, “พัฒนาการการเขียนอักษรในหนังสือสมุดไทยและหนังสือบุด,” ใน **วรรณกรรมทักษิณ : วรรณกรรมปริทัศน์**, 46.

1.1.1 ใช้ ฆ แทน ข เช่น

เขียน	เฃียน	2/5
ข้าง	ฆาง	92/4

1.1.2 ใช้ ค แทน ข เช่น

ขีนาสพ	คีนาสว่	3/4
ขวยไข	ควยไขย	94/3

1.1.3 ใช้ ฅ แทน ค เช่น

คอ	ฅ่อ	94/4
ค้น	ฅ้น	26/2

1.1.4 ใช้ ฒ แทน ค เช่น

คัคนานต์	ฒัคนาน	6/4
สุรางคนางค์	สุรางฒนาง	11/4

1.1.5 ใช้ ค แทน ฒ เช่น

ฒ้อง	คอง	73/3
ฒัคฒาร์	คัคคา	94/4

1.1.6 ใช้ ช แทน ซ เช่น

ซองหาง	ชองหาง	68/6
แซง	แชง	76/1

1.1.7 ใช้ ฎ แทน ด เช่น

ดารา	ฎารา	11/5
อดิเรก	อฎิเร่ก	4/2

1.1.8 ใช้ ฏ แทน ต เช่น

ตี	ฏี	86/2
ตลบ	ฏ่ล่บ	40/4

1.1.9 ใช้ ฌ แทน น เช่น

นคร	ฌคอร	18/1
นิรมิต	ฌิร่มิตร	102/1

1.1.10 ใช้ น แทน ฌ เช่น

พาฌิช	พานิช	21/3
สามเฌร	สำม่เนร	111/1

1.1.11 ใช้ ถ แทน ฐ เช่น

อุปัฏฐาก	อุปถาก	3/3
กรรมฐาน	กำมถาร	116/3

1.1.12 ใช้ ท แทน ธ เช่น

เธอ	เท่อ	12/6
ธูป	ทูป	21/5

1.1.13 ใช้ ท แทน ฑ เช่น

บีฑาบาท	บิทาบาท	17/2
คฑาธร	กระท่าทอน	101/6

1.1.14 ใช้ พ แทน ภ เช่น

ภาพ	พาบ	100/1
กุมภัณฑ์	กุมพันธ	51/2

1.1.15 ใช้ ภ แทน พ เช่น

พลปัตติ	ภ่ลปัด	69/5
พาณิช	ภานิด	21/1

1.1.16 ใช้ ญ แทน ย เช่น

ยืน	ญืร	14/6
ยิก	ญิก	31/1

1.1.17 ใช้ ย แทน ญ เช่น

อนุญาต	อะนุยาศ	114/4
ญาณ	ยาน	99/4

1.1.18 ใช้ ศ แทน ล เช่น

ลิ้นล่อ	ลินศอ	26/6
จรลี	จ่ร่ศี	120/4

1.1.19 ใช้ ล แทน ศ เช่น

เวศุวัน	เวลุวรรณ	30/4

1.1.20 ใช้ ซ แทน ทร เช่น

ทรง	ซรำง	16/6

1.1.21 ใช้ ซ แทน ส เช่น

เส้น	เซ้น	95/3
สู้	ซู่	47/6

1.1.22 ใช้ ส แทน ซ ศ และ ษ เช่น

ไซร้	ไสย	85/1
ศาสดา	สาดสดา	114/2
ภูษิต	ภูสิด	90/1

1.1.23 ใช้ ษ แทน ส และ ศ เช่น

สุนทโร	ษุนทะโร	86/5
ศร	ษร	29/4

นอกจากนี้ยังพบการใช้พยัญชนะต้นที่ต่างไปจากปัจจุบัน ซึ่งพบในวรรณกรรมเรื่องนี้เพียงอย่างละ 1 คำ ดังนี้

1.1.24 ใช้ ฆ แทน ข พบเพียง 1 คำ คือ

ข้า	ฆา	48/6

1.1.25 ใช้ ก แทน ค พบเพียง 1 คำ คือ

คัมภีร์	กำพี	128/5

1.1.26 ใช้ ช แทน ฌ พบเพียง 1 คำ คือ

ฌาน	ชาน	83/3

1.1.27 ใช้ ถ แทน ฒ พบเพียง 1 คำ คือ

เฒ่า	เถา	42/4

1.1.28 ใช้ ท แทน ฒ พบเพียง 1 คำ คือ

พฤกฒา	พฤกทา	120/5

1.1.29 ใช้ ท แทน ต พบเพียง 1 คำ คือ

เติม	เทิม	152/3

1.1.30 ใช้ ฃ แทน อ พบเพียง 1 คำ คือ

อูรุ	ฃุรุ	10/3

1.1.31 ใช้ ง แทน ฮ พบเพียง 1 คำ คือ

เฮ้ย	เง่ย	95/6

1.2 การใช้พยัญชนะต้นคู่แทนพยัญชนะต้นเดี่ยว คำปัจจุบันใช้พยัญชนะต้นเดี่ยว แต่ในวรรณกรรมใช้เป็นพยัญชนะต้นคู่ ดังนี้

1.2.1 ใช้ ทร แทน ซ เช่น

ซับซาบ	ทรับทราบ	17/4
ซุบซิบ	ทรุบซิบ	26/6

1.2.2 ใช้ สร แทน ส และ ศ เช่น

พิมพิสาร	พิมพิสราณ	3/3
ศอก	สรอก	4/6

1.2.3 ใช้ ศร แทน ษ เช่น

อักษร	อักศรอน	52/4
เษมศรี	เศรมศรีย	22/2

1.2.4 ใช้ ซร แทน ซ เช่น

ซึ่ง	ซรึง	28/4

1.2.5 ใช้ ปร แทน ป เช่น

เป็น	เปร้ณ	31/4

1.3 การใช้อักษรนำ คำปัจจุบันไม่เขียนแบบมีอักษรนำ แต่ในวรรณกรรมเขียนแบบมีอักษรนำ ดังนี้

1.3.1 ใช้ หง แทน ห เช่น

เห็น	เหง้น	26/1
หน	หงำน	115/6

1.3.2 ใช้ อย แทน ย เช่น

ยัน	อยรรณ	14/6
เย็น	เอย็น	50/3

1.4 การเขียนคำพยางค์แรกและพยางค์หลังใช้พยัญชนะร่วมกัน เช่น

ศรัทธา	สัทา	21/4
อาจจะ	อาจ่	8/3
ขัตติยะ	ขัติยะ	12/1
จักรา	จักะรา	5/2

2. การใช้พยัญชนะตัวสะกด

พยัญชนะที่ทำหน้าที่เป็นตัวสะกดมี 8 มาตรา คือ แม่กก แม่กด แม่กบ แม่กง แม่กม แม่กน แม่เกย และแม่เกอว ซึ่งมีตำแหน่งอยู่ท้ายสุดของคำหรือพยางค์ เนื่องจากเป็นการเขียนตามเสียงเป็นสำคัญ บางมาตราจึงมีตัวสะกดต่างออกไป ดังตัวอย่างต่อไปนี้

2.1 แม่กก ใช้ ก เป็นตัวสะกดหลัก เช่น

พนักงาน	พนักงาน	90/6
แขกเต้า	แขกเตา	59/1
นอก	นอก	38/1
จาก	จาก	49/6

นอกจากตัวสะกดตรงตามมาตราแล้ว ยังมีพยัญชนะต่อไปนี้เป็นตัวสะกดด้วย คือ ฆ ค และ ฅ เช่น

สุข	สุฆ	2/3
พากย์	ภาค	2/5
มรรคผล	มัค่ผนล	50/3

2.2 แม่กด ใช้ ด เป็นตัวสะกดหลัก เช่น

เกิด	เกีด	17/4
ยอด	ยอด	8/5
หมวด	หม้วด	60/2
แปด	แปด	152/4

นอกจากตัวสะกดตรงตามมาตราแล้ว ยังมีพยัญชนะต่อไปนี้เป็นตัวสะกด คือ จ ช ฎ ฐ ฒ ต ถ ท ศ และ ษ เช่น

อดสู	อำจสู	49/3
เพชร	เพช	17/5
โปรด	โปรฎ	33/1
บาท	บาฐ	19/2
พิพัฒ	พิพัฒน์	38/3
รัด	รัต	72/2
ยศ	ย่ถ	37/4
ราช	ราท	7/5
บัดนี้	บัศะนี้	38/2

ภัสดา	ภัษดา	66/3

2.3 แม่กบ ใช้ บ เป็นตัวสะกดหลัก เช่น

พิภพ	พิพบ	4/2
สงบ	ส่งบ	43/6
นับ	นับ	68/1
กลีบ	กลีบ	72/1

นอกจากตัวสะกดตรงตามมาตราแล้ว ยังมีพยัญชนะต่อไปนี้เป็นตัวสะกด คือ ป พ และ ภ เช่น

ภาพ	พาป	6/1
ปราบ	ปราพ	22/3
สิบเอ็ด	สิภเอ้จ	49/4

2.4 แม่กง ใช้พยัญชนะสะกดตรงตามมาตรา คือ ง เช่น

ท้อง	ทอง	15/1
แสง	แสง	71/4
วิ่ง	วิ้ง	76/2
คลอง	คลอง	94/1

2.5 แม่กน ใช้ น เป็นตัวสะกดหลัก เช่น

โบราณ	โบราน	36/1
นินทา	นินทา	25/2
มัน	มัน	56/4
ขึ้น	ฃึน	30/1

นอกจากตัวสะกดตรงตามมาตราแล้ว ยังมีพยัญชนะต่อไปนี้เป็นตัวสะกด คือ ร ล ฌ และ ญ เช่น

ท่าน	ทาร	99/5
กัน	กัล	5/3
ฉัน	ฉรรณ	98/5
พลัน	พลัญ	40/2

2.6 แม่กม ใช้พยัญชนะสะกดตรงตามมาตรา คือ ม เช่น

ประโคม	ปร่โคม	73/3
แย้มยิ้ม	แยมยิม	36/6

จอม	จอม	65/6
ตาม	ตาม	51/3

2.7 แม่เกย ใช้พยัญชนะสะกดตรงตามมาตรา คือ ย เช่น

สาย	สาย	98/3
ร้อย	ร่อย	93/5
หมาย	หมาย	80/1
มวย	มวย	7/3

2.8 แม่เกอว ใช้พยัญชนะสะกดตรงตามมาตรา คือ ว เช่น

แก้ว	แก้ว	67/5
กล่าว	กลาว	82/4
ท้าว	ท้าว	126/1
แล้ว	แล้ว	77/5

3. การใช้สระ

การใช้สระในเรื่องพระยาชมพูแบ่งออกเป็น 3 ประเภท คือ

3.1 ลักษณะและรูปแบบการใช้สระเดี่ยว

3.2 ลักษณะและรูปแบบการใช้สระประสม

3.3 ลักษณะและรูปแบบการใช้สระเกิน

3.1 ลักษณะและรูปแบบการใช้สระเดี่ยว มีดังนี้

3.1.1 คำปัจจุบันใช้สระ อะ ไม่ประวิสรรชนีย์ เมื่อออกเสียงไม่เต็มมาตราในวรรณกรรมใช้สระ อะ ประวิสรรชนีย์ เช่น

คารวา	คาระวา	97/1
จินตนา	จินตะนา	103/6

3.1.2 คำปัจจุบันใช้สระ อะ ในวรรณกรรมใช้สระ ออ เช่น

นมัสการ	นอมัษกาล	13/2
พยศ	ก่อยถ	85/4

3.1.3 คำปัจจุบันใช้สระ อะ ในวรรณกรรมใช้สระ อิ ซึ่งพบเพียง 2 คำ คือ

ทะยาน	ทิยาน	53/1
อัจฉริยา	อัดฉิริยา	5/4

3.1.4 คำปัจจุบันใช้สระ อา ที่มีตัวสะกดมาตราแม่เกอวตามหลังในวรรณกรรมใช้สระ เอา เช่น

ท้าว	เทา	2/4
ด้าว	เดา	54/1

3.1.5 คำปัจจุบันใช้สระ อิ ในวรรณกรรมใช้สระ อี เช่น

พิมพิสาร	ภิมพีสราณ	14/5
มณฑิรา	มัลฑีรา	19/1

3.1.6 คำปัจจุบันใช้สระ อิ ในวรรณกรรมใช้สระ อื ซึ่งพบเพียง 1 คำ คือ

ยิน	ญืน	8/6

3.1.7 คำปัจจุบันใช้สระ อิ ในวรรณกรรมใช้สระ เอ ซึ่งพบเพียง 1 คำ คือ

หมิ่น	เหม้น	93/4

3.1.8 คำปัจจุบันใช้สระ อี ในวรรณกรรมจะมี [ย] และ [อ] ตามหลัง เช่น

ราตรี	ราตรีย	67/1
วารี	วารีอ	86/2

3.1.9 คำปัจจุบันใช้สระ อี ในวรรณกรรมใช้สระ อิ เช่น

ถีบ	ถิบ	17/3
โยธี	โยทิ	31/5

3.1.10 คำปัจจุบันใช้สระ อึ ในวรรณกรรมใช้สระ อิ เช่น

จึง	จริง	120/1
ซึ่ง	ซริง	23/4

3.1.11 คำปัจจุบันใช้สระ อึ ในวรรณกรรมบางคำจะใช้ [ฤ] และ [ฦ] เช่น

ปรึกษา	ปฤกสา	63/5
พิลึก	พิฦก	54/4

3.1.12 คำปัจจุบันใช้สระ อื ในวรรณกรรมบางคำจะใช้ [ฤๅ] [ฦ] และ[ฦๅ] เช่น

หรือ	หฤๅ	93/2
ลือล้น	ฦลน	4/5
ลือ	ฦๅ	8/3

3.1.13 คำปัจจุบันใช้สระ อี มี [อ] ตามหลัง คำบางคำในวรรณกรรมจะไม่มี [อ] ตามหลัง เช่น

ถือ	ถี	74/1
กระบือ	กระบี	95/2

3.1.14 คำปัจจุบันใช้สระ อุ ในวรรณกรรมใช้สระ อู เช่น

พรุ่งนี้	พรูงนี	50/1
บุรุษ	บูรุด	34/6

3.1.15 คำปัจจุบันใช้สระ อู คำบางคำในวรรณกรรมจะมี [ย] ตามหลัง เช่น

งู	งูย	93/6
ไพรู	ไพรูย	94/2

3.1.16 คำปัจจุบันใช้สระ เอ ในวรรณกรรมใช้สระ แอ เช่น

เร่ง	แรง	33/5
เล่ม	แหลม	1/1

3.2 ลักษณะและรูปแบบการใช้สระประสม

3.2.1 สระ อัว ในวรรณกรรมจะเขียนในรูป [◌ั◌ว] เช่น

รั้ว	ร้ว	44/2
กลัว	กล้ว	15/3

3.2.2 สระ เอือ ในวรรณกรรมจะเขียนในรูป [เ◌ือ] และ [เ◌ือ◌ะ] เช่น

เกือก	เกือก	5/4
เมือง	เมิอง	67/1

3.2.3 สระ เอีย ในวรรณกรรมจะเขียนในรูป [เ◌ีย] เช่น

เขียน	เขิยร	2/5
เพียบ	เพิยบ	4/4

3.3 ลักษณะและรูปแบบการใช้สระเกิน

3.3.1 สระ อำ มีการเขียน 3 ลักษณะ ดังนี้

3.3.1.1 สระอำ ในวรรณกรรมบางคำจะเขียนมี [ม] ตามหลังเป็น [◌ำม] ซึ่งส่วนมากจะเป็นคำที่มีสองพยางค์ขึ้นไป เช่น

กำนัล	กำมหนัน	87/1
ตำรา	ตำมรา	43/4

3.3.1.2 สระ อำ ในวรรณกรรมบางคำจะเขียนในรูป [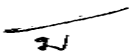] เช่น

ระบำ	ระบัม	58/4
สำแดง	สรัมแดง	26/1

3.3.1.3 สระ อำ ซึ่งในภาษาไทยมาตรฐานเขียนในรูป [ ] ในวรรณกรรมบางคำจะใช้รูปสระ อำ เช่น

อุปถัมภ์	อุปะถำ	22/1
คัมภีร์	คำภิร์	2/2

3.3.2 สระ ไอ และ ใอ มีการเขียน 4 ลักษณะ ดังนี้

3.3.2.1 สระไอ และ ใอ ในวรรณกรรมจะนิยมเขียนในรูป [ ] เช่น

ไป	ไปย	77/5
ใคร	ไครย	80/1

3.3.2.2 สระไอ และ ใอ ในวรรณกรรมบางคำจะเขียนในรูป [ ] เช่น

ไอศูรย์	ไอญสรูน	11/4
ใย	ไยญ	30/2

3.3.2.3 สระ ไอ ที่เขียนในรูป [ั ย] ในวรรณกรรมบางคำจะเขียนในรูป [ ] เช่น

ภัย	ไภย	18/4
พระทัย	พระไทย	87/1

3.3.2.4 สระ ไอ และ ใอ ในวรรณกรรมบางคำจะเขียนในรูป [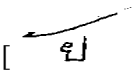] เช่น

ไกรสร	กร้ยษร	75/3
ใน	น้ย	18/2
ชัย	ช้ย	76/5

4. การใช้รูปวรรณยุกต์

ฉันทัส ทองช่วย ได้กล่าวถึงการรูปวรรณยุกต์ที่นิยมใช้ในวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ว่า มี 3 รูป คือ เอก โท และจัตวา แต่ที่พบว่ามีใช้มากที่สุด คือ รูปวรรณยุกต์โท ซึ่งมีข้อสังเกตบางประการเกี่ยวกับการใช้รูปวรรณยุกต์ในวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ ดังนี้

4.1 รูปวรรณยุกต์เอก และจัตวา มีใช้น้อยมาก และมีการใช้ที่ไม่ค่อยเป็นระบบ เช่น เร่า (เรา) เค่ย (เคย) เหล่ย (เลย) เป็นต้น

4.2 คำที่ไม่ปรากฏรูปวรรณยุกต์ มักเป็นคำที่ในภาษาเขียนปัจจุบันใช้รูปวรรณยุกต์เอก หรือ โท เช่น ฆา (ฆ่า) เขา (ข้าว) เสน (เส้น) เป็นต้น

4.3 วรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ใช้รูปวรรณยุกต์โท แต่ในภาษาเขียนปัจจุบันใช้รูปวรรณยุกต์เอก เช่น เสน้หา (เสน่หา) บ้วง (บ่วง) เร้ง (เร่ง) เป็นต้น

4.4 วรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ใช้รูปวรรณยุกต์โท แต่ในภาษาเขียนปัจจุบันจะไม่ปรากฏรูปวรรณยุกต์ เช่น สำเภ้า (สำเภา) ขว้าน (ขวาน) ถว้าย (ถวาย) เป็นต้น

4.5 คำที่ใช้รูปวรรณยุกต์โทในวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ตรงกับคำที่ภาษาเขียนปัจจุบันใช้ไม้ไต่คู้ (็) เช่น เค้ม (เค็ม) เห้น (เห็น) เส่ด้ด (เสด็จ) เป็นต้น

4.6 วรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ใช้รูปวรรณยุกต์โท แต่ในภาษาเขียนปัจจุบันใช้รูปสระอัว [ั ว] ทั้งที่มีตัวสะกดและไม่มีตัวสะกด รูปวรรณยุกต์โทที่ใช้ในวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ยังช่วยบ่งบอกว่าให้อ่านออกเสียงยาวอีกด้วย เช่น ช้ว (ชั่ว) ห้ว (หัว) อ้วด (อวด) ส้วด (สวด) เป็นต้น[27]

การบันทึกคำในวรรณกรรมเรื่องนี้ ผู้แต่งได้บันทึกตามการออกเสียงภาษาถิ่นใต้จังหวัดสงขลา จึงทำให้เสียงวรรณยุกต์ที่ปรากฏในเรื่องมีเสียงวรรณยุกต์แตกต่างกับเสียงวรรณยุกต์ของภาษาไทยมาตรฐาน ดังนี้

1. ภาษาไทยมาตรฐานมีเสียงวรรณยุกต์ 5 หน่วยเสียง ได้แก่

1.1 วรรณยุกต์สามัญ เป็นเสียงวรรณยุกต์กลาง-ระดับ

1.2 วรรณยุกต์เอก เป็นเสียงวรรณยุกต์ต่ำ-ระดับ

1.3 วรรณยุกต์โท เป็นเสียงวรรณยุกต์สูง-ตก

1.4 วรรณยุกต์ตรี เป็นเสียงวรรณยุกต์สูง-ระดับ

1.5 วรรณยุกต์จัตวา เป็นเสียงวรรณยุกต์ต่ำ-ขึ้น[28]

---

[27]ฉันทัส ทองช่วย, **ภาษาและอักษรถิ่น (เน้นภาคใต้)** (กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2535), 70-71.

[28]จินดา เฮงสมบูรณ์, **ภาษาศาสตร์เบื้องต้น** (กรุงเทพฯ : สุวีริยาส์น, 2542), 92-93.

2. ภาษาถิ่นใต้จังหวัดสงขลามีเสียงวรรณยุกต์ 7 หน่วยเสียง ได้แก่

2.1 วรรณยุกต์สามัญ เป็นเสียงวรรณยุกต์กลาง-ระดับ

2.2 วรรณยุกต์เอก เป็นเสียงวรรณยุกต์ต่ำ-ระดับ

2.3 วรรณยุกต์เอกเพี้ยน เป็นเสียงวรรณยุกต์ต่ำ-ตก

2.4 วรรณยุกต์โท เป็นเสียงวรรณยุกต์สูง-ตก

2.5 วรรณยุกต์โทเพี้ยน เป็นเสียงวรรณยุกต์กลาง-ตก

2.6 วรรณยุกต์ตรี เป็นเสียงวรรณยุกต์สูง-ขึ้น

2.7 วรรณยุกต์จัตวา เป็นเสียงวรรณยุกต์กลาง-ขึ้น[29]

การใช้รูปวรรณยุกต์ในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู ปรากฏรูปวรรณยุกต์ที่ใช้ 2 รูป คือ รูปวรรณยุกต์เอก และ รูปวรรณยุกต์โท โดยการใช้รูปวรรณยุกต์เหล่านี้ ผู้แต่งได้นำมาใช้ทั้งกำกับเสียงวรรณยุกต์และแทนรูปสระอัวและสระเอะที่มีตัวสะกด ซึ่งสามารถสรุปลักษณะและรูปแบบการใช้รูปวรรณยุกต์ในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพูได้ ดังนี้

1. รูปวรรณยุกต์เอก

วรรณกรรมเรื่องพระยาชมพูใช้รูปวรรณยุกต์เอกในคำที่บันทึกตามการออกเสียงสำนวนใต้ ดังนี้

1.1 คำปัจจุบันไม่ปรากฏรูปวรรณยุกต์ ในวรรณกรรมใช้รูปวรรณยุกต์เอก ซึ่งเป็นเสียงวรรณยุกต์จัตวาในภาษาถิ่นใต้ คือ เสียงวรรณยุกต์ที่มีลักษณะเสียงกลาง-ขึ้น เช่น

บพิตร	บ่อพิษ	23/3
โองการ	โอ่งกาลณ	36/5

1.2 คำปัจจุบันไม่ปรากฏรูปวรรณยุกต์ ในวรรณกรรมใช้รูปวรรณยุกต์เอก ซึ่งเป็นเสียงวรรณยุกต์เอกในภาษาถิ่นใต้ คือ เสียงวรรณยุกต์ที่มีลักษณะเสียงต่ำ-ระดับ เช่น

เวหา	เว่หา	31/1
โลกา	โล่กา	18/3

1.3 คำปัจจุบันใช้รูปวรรณยุกต์โท ในวรรณกรรมใช้รูปวรรณยุกต์เอกซึ่งเป็นเสียงวรรณยุกต์สามัญในภาษาถิ่นใต้ คือ เสียงวรรณยุกต์ที่มีลักษณะเสียงกลาง-ระดับ เช่น

กล้า	กล่า	9/2
แจ้ง	แจ่ง	32/5

---

[29]ฉันทัส ทองช่วย, “ภาษาถิ่นใต้,” **สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้** 12 (2542) : 5683.

2. รูปวรรณยุกต์โท

วรรณกรรมเรื่องพระยาชมพูใช้รูปวรรณยุกต์โทในคำที่ประสมด้วยสระอัวและสระเอะ รวมทั้งใช้ในการบันทึกคำตามการออกเสียงสำนวนใต้ ดังนี้

2.1 ใช้วรรณยุกต์โทในคำที่ประสมด้วยสระอัว เช่น

รั้ว	ร้ว	44/2
ทั่ว	ท้ว	3/5

2.2 ใช้วรรณยุกต์โทในคำที่ประสมด้วยสระเอะที่มีตัวสะกด เช่น

เมตตา	เม้ตา	123/6
เพชร	เพ้ด	72/2

2.3 ใช้วรรณยุกต์โทในคำที่บันทึกตามการออกเสียงสำนวนใต้ ดังนี้

2.3.1 คำปัจจุบันไม่ปรากฏรูปวรรณยุกต์ ในวรรณกรรมใช้รูปวรรณยุกต์โท ซึ่งเป็นเสียงวรรณยุกต์สามัญในภาษาถิ่นใต้ คือ เสียงวรรณยุกต์ที่มีลักษณะเสียงกลาง-ระดับ เช่น

ดวง	ด้วง	119/2
บวช	บ้วด	128/1

2.3.2 คำปัจจุบันใช้รูปวรรณยุกต์เอก ในวรรณกรรมใช้รูปวรรณยุกต์โท ซึ่งเป็นเสียงวรรณยุกต์เอกเพี้ยนในภาษาถิ่นใต้ คือ เสียงวรรณยุกต์ที่มีลักษณะเสียงต่ำ-ตก ใกล้เคียงกับเสียงวรรณยุกต์เอกในภาษาไทยมาตรฐาน แต่ระดับเสียงต่ำกว่าในภาษาถิ่นใต้ เช่น

วุ่น	วุ้น	63/6
ยิ่ง	ยิ้ง	89/5

ลักษณะและรูปแบบเครื่องหมายที่ใช้ในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู

ลักษณะและรูปแบบเครื่องหมายที่ใช้ในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพูมี 3 ประเภท คือ

1. เครื่องหมายกำกับคำเพื่อบอกสระ

ในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพูมีเครื่องหมายที่ใช้กำกับคำเพื่อบอกสระ 3 รูป คือ เครื่องหมายฟันหนู ( ) เครื่องหมายฝนทอง ( ) และเครื่องหมายนิคหิต ( )ซึ่งมีวิธีการใช้เครื่องหมายเหล่านี้ ดังนี้

1.1 การสะกดคำที่ประสมด้วยสระโอะ เมื่อมีตัวสะกดจะเขียนเป็นสระลดรูปเพื่อต้องการใช้ออกเสียงสั้น จะใช้เครื่องหมายฟันหนู ( ) เครื่องหมายฝนทอง ( ) และเครื่องหมายนิคหิต ( ) กำกับไว้บนพยัญชนะต้น ดังนี้

1.1.1 ใช้เครื่องหมายฟันหนู ( ) กำกับไว้ เช่น

ยก	ยก	103/3
ประถม	ประถม	96/2

1.1.2 ใช้เครื่องหมายฝนทอง ( ) กำกับไว้ เช่น

คง	ค่ง	32/1
เคารพ	เคาร่บ	36/3

1.1.3 ใช้เครื่องหมายนิคหิต ( ) กำกับไว้ เช่น

จง	จ่ง	32/2
คช	ค่ช	80/2

1.2 คำที่ประสมด้วยสระออ เมื่อไม่มีตัวสะกดจะมีเครื่องหมายฟันหนู ( ) เครื่องหมายฝนทอง ( ) และเครื่องหมายนิคหิต ( ) กำกับไว้บนพยัญชนะต้น ดังนี้

1.2.1 ใช้เครื่องหมายฟันหนู ( ) กำกับไว้ เช่น

ยอ	ญ	126/2
ยิ้มร่อ	ยิมรอ	90/5

1.2.2 ใช้เครื่องหมายฝนทอง ( ) กำกับไว้ เช่น

ตอ	ต่	57/4
บพิตร	บ่พิด	96/1

1.2.3 ใช้เครื่องหมายนิคหิต ( ) กำกับไว้ เช่น

บดินทร	บ่ดินทร	98/3
ย่อท้อ	หย่อทอ	43/5

1.3 คำที่ประสมด้วยสระ อะ ที่ต้องการออกเสียงเต็มมาตรา แต่ไม่เขียนแบบประวิสรรชนีย์จะใช้เครื่องหมายฝนทอง ( ) กำกับไว้บนพยัญชนะต้นเพื่อให้ออกเสียงเต็มมาตรา เช่น

ประดับ	ปร่ดับ	58/2
ระวาง	ร่วาง	68/4

1.4 คำที่ไม่ปรากฏรูปสระ อะ ที่ต้องอ่านออกเสียงสระ อะ กึ่งมาตราจะใช้เครื่องหมายฟันหนู ( ) เครื่องหมายฝนทอง ( ) และเครื่องหมายนิคหิต ( ) กำกับไว้บนพยัญชนะต้นเพื่อให้ออกเสียงสระ อะ ดังนี้

1.4.1 ใช้เครื่องหมายฟันหนู ( ) กำกับไว้ เช่น

ลักษณะ	ลักสณะ	34/3
จักรพรรดิ	จักกรพัด	113/3

1.4.2 ใช้เครื่องหมายฝนทอง ( ) กำกับไว้ เช่น

ธนู	ท่นู	102/6
ตลบ	ฏ่ลบ	40/4

1.4.3 ใช้เครื่องหมายนิคหิต ( ) กำกับไว้ เช่น

ทวาร	ทำวาน	54/5
ธรณี	ทำรณีย	54/1

1.5 คำที่ประสมด้วยสระ เออ เมื่อไม่มีตัวสะกดจะมีเครื่องหมายฟันหนู ( ) และเครื่องหมายนิคหิต ( ) กำกับไว้ ดังนี้

1.5.1 ใช้เครื่องหมายฟันหนู ( ) กำกับไว้ เช่น

เสมอ	สเมอ	153/3
เธอ	เทอ	124/2

1.5.2 ใช้เครื่องหมายนิคหิต ( ) กำกับไว้ ซึ่งในเรื่องพระยาชมพูพบเพียง 1 คำ คือ

เธอ	เท่อ	64/5

1.6 คำที่ประสมด้วยสระ /แอ/ บางคำจะมีเครื่องหมายฟันหนู ( ) กำกับไว้ซึ่งในเรื่องพระยาชมพูพบเพียง 1 คำ คือ

แตกแยก	แตกแยก	107/1

การใช้เครื่องหมายกำกับเพื่อบอกสระในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพูนี้ จะใช้เครื่องหมายฟันหนู ( ) เครื่องหมายฝนทอง ( ) และเครื่องหมายนิคหิต ( ) เขียนในตำแหน่งเดียวกัน ทั้งนี้พบว่าในระหว่างพ.ศ. 2300-2450 มีการนำเครื่องหมายฝนทอง ( ) และเครื่องหมายนิคหิต ( ) มาใช้แทนเครื่องหมายฟันหนู ( ) ซึ่งใช้เขียนกำกับพยัญชนะที่ต้องการให้เป็นเสียงสั้น[30] ฉะนั้นจึงพบว่าได้มีการใช้เครื่องหมายทั้ง 3 รูปนี้สลับกันทั้งๆ ที่เป็นคำซึ่งเขียนขึ้นในเอกสารเล่มเดียวกัน

---

[30]ประพนธ์ เรืองณรงค์, **วรรณกรรมภาคใต้** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2541), 132.

นอกจากนี้ยังพบเครื่องหมาย ( ) และ ( ) ซึ่งนำมาใช้แทนเครื่องหมายนิคหิต ( ) และเครื่องหมายฝนทอง ( ) เมื่อเขียนประกอบรูปคำจะมีลักษณะดังต่อไปนี้

1.7 การสะกดคำที่ประสมด้วยสระโอะ เมื่อมีตัวสะกดจะเขียนเป็นสระลดรูป เพื่อต้องการใช้ออกเสียงสั้น เช่น

หมด	หมด	10/6
สุริยง	สุรียญง	44/3

1.8 คำที่ประสมด้วยสระออ

ยอกร	ยกอร	7/6
ออก	ออก	27/3

1.9 คำที่ไม่ปรากฏรูปสระอะ แต่ต้องอ่านออกเสียงสระอะกึ่งมาตรา

มนัสสา	มนัษา	2/6
พลาหก	ภลาหก	58/1

2. เครื่องหมายกำกับคำเพื่อบอกวรรณยุกต์เอก

ในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู มีการเขียนเครื่องหมายฟันหนู ( ) กำกับไว้บนพยัญชนะเพื่อให้อ่านออกเสียงวรรณยุกต์เอก ซึ่งจะพบในคำที่ประสมด้วยสระ แอ เท่านั้น เช่น

แม	แม	119/2
แต	แต	115/6
แก	แก	92/3

3. เครื่องหมายกำกับที่ใช้ประกอบการเขียน

เครื่องหมายที่ใช้ประกอบการเขียนหมายถึง เครื่องหมายที่ใช้กำกับคำ วลี หรือประโยค เพื่อช่วยในการอ่านคำ วลี หรือประโยคนั้นๆ ดังนี้

3.1 เครื่องหมายฟองมัน [◎] ใช้กำกับไว้หน้าของบทประพันธ์ เมื่อขึ้นบทใหม่ ดังนี้

◎ ขอนบวรบาทมุนินโท	สาไกยะสิงโห	คุโณนี้เลิศในปาง
◎ นบพระปัจเจกพุทธาง	อุบัติในกลาง	ตรัสไญยธรรมคัมภีเร
◎ นบพระสุตันตวิญเญ	ปรมัตถตเต	ปิฎกกุฎสุขขุมมาลย์
◎ นบพระอาริยสังฆาจารย์	ขอตั้งกมลมาลย์	ต่อคุณรัตนัตตรัยยัง

นอกจากจะใช้เครื่องหมายฟองมันกำกับไว้หน้าของบทประพันธ์เมื่อขึ้นบทใหม่แล้ว ในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพูยังมีการใช้ลวดลายประดิษฐ์รูปดอกไม้มาใช้กำกับวรรคตอน เช่นเดียวกับเครื่องหมายฟองมันด้วย ดังนี้

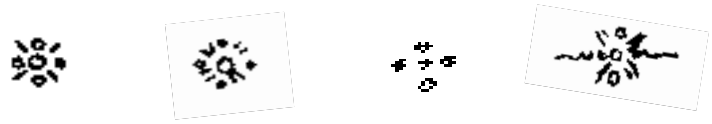

3.2 เครื่องหมายอังคั่น วิสรรชนีย์ โคมูตร [ฯ] ใช้กำกับไว้ข้างหลังเมื่อเขียนจบความใหญ่ หรือ จบตอน ดังนี้

นิทานพระยาชมพูจบลงแล้วแลเจ้าค่ะ ฯ

3.3 เครื่องหมายกากบาท [+] ใช้เขียนกำกับเมื่อต้องการเพิ่มคำบางคำที่ขาดหรือเขียนตกไป โดยเขียนเครื่องหมายกากบาทไว้ข้างบนหรือข้างล่างของจุดที่คำนั้นขาดหายไปแล้วจึงเติมคำที่เขียนตกลงไป

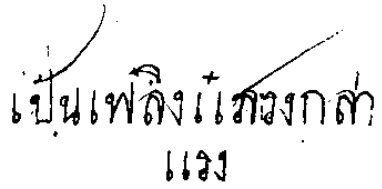

อ่านว่า เป็นเพลิงแรงแสงกล้า

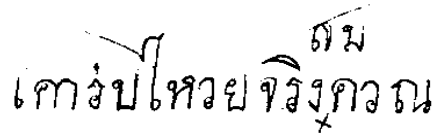

อ่านว่า เคารพไหว้จึงสมควร

3.4 เครื่องหมายไม้ยมก [ๆ] ต่อจากคำที่ต้องการซ้ำสองครั้ง เช่น

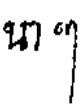

อ่านว่า นานา

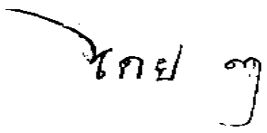

อ่านว่า ใดใด

3.5 ลวดลายประดิษฐ์ ใช้เขียนคั่นกำกับบทประพันธ์เพื่อบอกชื่อคำประพันธ์ในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพูปรากฏลวดลายหลายรูปแบบด้วยกัน ดังนี้

ลักษณะคำประพันธ์ที่ใช้ในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู

วรรณกรรมประเภทลายลักษณ์ของภาคใต้ ส่วนมากแต่งเป็นร้อยกรองไม่นิยมแต่งเป็นร้อยแก้ว ประเภทที่แต่งเป็นร้อยแก้วอาจจะพบบ้าง เช่น เวทมนต์คาถา ตำรายา และกฎหมายชาวบ้าน ส่วนประเภทที่แต่งเป็นร้อยกรองนั้นพบมากในวรรณกรรมประเภทนิทานประโลมโลกและนิทานที่เกี่ยวกับศาสนา[31]

คำประพันธ์ที่นิยมแต่งในวรรณกรรมของภาคใต้ คือ คำประพันธ์ประเภทกาพย์ ได้แก่ กาพย์ยานี 11 กาพย์ฉบัง 16 และกาพย์สุรางคนางค์ 28 นอกจากกาพย์ทั้ง 3 ประเภทนี้แล้ว ยังมีคำประพันธ์ที่มีลักษณะเป็นกาพย์ที่ผู้แต่งดัดแปลงมาจากฉันท์อีกหลายชนิด ได้แก่ กาพย์ 12 กาพย์ 14 กาพย์ 15 กาพย์ 18 กาพย์ 19 กาพย์ 21 และกาพย์ 22 แต่กาพย์ดังกล่าวนี้เป็นที่นิยมน้อยกว่ากาพย์ทั้ง 3 ประเภทข้างต้น รวมทั้งคำประพันธ์ประเภทอื่น ๆ อีก เช่น เยสันตา 21 ชินวร 15 เป็นต้น

สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ ได้กล่าวถึงเหตุผลที่ชาวภาคใต้นิยมใช้คำประพันธ์ประเภทคำกาพย์ในการแต่งวรรณกรรมว่า เป็นเพราะมีรูปแบบและท่วงทำนองในการสวดคล้ายกับกลอน

---

[31]อุดม หนูทอง, **วรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ประเภทนิทานประโลมโลก** (สงขลา : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา, 2522), 28.

พื้นบ้านที่นิยมในภาคใต้ เช่น กลอนหนังตะลุง กลอนโนรา และกลอนที่ใช้เป็นบทเพลงร้องเรือ หรือเพลงกล่อมเด็ก เป็นต้น[32]

วรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู ฉบับที่นำมาศึกษาวิเคราะห์นี้ มีการใช้คำประพันธ์ในการแต่งที่หลากหลาย นอกจากจะใช้กาพย์ยานี 11 กาพย์ฉบัง 16 และกาพย์สุรางคนางค์ 28 ซึ่งเป็นที่นิยมในการแต่งวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้แล้ว ยังพบว่ากวีผู้แต่งได้ใช้คำประพันธ์ที่ดัดแปลงมาจากฉันท์และคำประพันธ์ชนิดอื่นๆที่ปรากฏในจินดามณีมาแต่งวรรณกรรมเรื่องนี้ด้วย ทั้งนี้ผู้วิจัยจะวิเคราะห์ตามชื่อคำประพันธ์ที่ผู้แต่งกำหนดไว้

คำประพันธ์ที่ใช้ในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู มีดังต่อไปนี้

1. กาพย์ยานี 11
2. กาพย์สุรางคนางค์ 28
3. กาพย์ฉบัง 16
4. กาพย์ 12
5. กาพย์ 18
6. เยสันตา 21
7. ชินวร 15
8. คัมภีรา 19
9. 22 รัตนมาลาฉันท์
10. วิเชียรดิลกฉันท์

การแต่งคำประพันธ์ในวรรณกรรมเรื่องนี้ ส่วนใหญ่จะนิยมแต่งด้วยกาพย์ยานี 11 กาพย์สุรางคนางค์ 28 และกาพย์ฉบัง 16 ส่วนคำประพันธ์ที่เหลือจะเพียงเล็กน้อย โดยจะแต่งสลับกันไปตลอดเรื่องตั้งแต่ต้นจนจบ

1. กาพย์ยานี 11

กาพย์ยานี 11 เป็นคำประพันธ์ที่มีตั้งแต่สมัยจินดามณี กาพย์ชนิดนี้เป็นกาพย์ที่ดัดแปลงมาจากอินทรวิเชียรฉันท์ โดยตัดบังคับครุลหุออกและเติมสัมผัสเข้าแทน จึงเรียกกาพย์ซึ่งดัดแปลงจากฉันท์ชนิดนี้ว่า “ยานี”[33]

---

[32]สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, “วรรณกรรมประเภทคำกาพย์,” ใน **วรรณกรรมทักษิณ : วรรณกรรมปริทัศน์** (กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2547), 285.

[33]ตรีศิลป์ บุญขจร, **วรรณกรรมประเภทกลอนสวดภาคกลาง : การศึกษาเชิงวิเคราะห์** (กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547), 64.

กาพย์ยานี 11 ที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนี้ ผู้แต่งจะใช้ชื่อว่า กาพย์ยานี 11 เป็นหลัก และยังพบว่า ผู้แต่งยังเรียกกาพย์ชนิดนี้ว่า กาพย์ปัฐมังและกาพย์ยังมังคลัง ซึ่งยังไม่พบคำอธิบายหรืออ้างอิงในตำราฉันทลักษณ์ จึงเข้าใจว่าน่าจะมีที่มาจากท่วงทำนองสวดซึ่งสัมพันธ์กับท่วงทำนองสวดมนต์ของพระสงฆ์[34]

ฉันทลักษณ์ของกาพย์ยานี 11

กาพย์ยานี 11 วรรคหน้ามี 5 คำ วรรคหลังมี 6 คำ รวม 2 วรรคเป็นหนึ่งบาท นับ 2 บาทเป็นหนึ่งบท บาทต้นเรียกว่า บาทเอก บาทท้ายเรียกว่า บาทโท รวมบาทหนึ่งเป็น 11 คำทั้ง 2 บาท ดังนั้น จึงเรียกว่า “ยานี 11” บ้าง “ยานี” บ้าง “11” บ้าง ในวรรคหนึ่ง ๆ จะใช้คำเกินกว่ากำหนดบ้างก็ได้ แต่ต้องเป็นคำที่ประกอบด้วยสระเสียงสั้น และคำสุดท้ายของวรรคที่ 1 สัมผัสกับคำที่ 3 ของวรรคที่ 2 และให้คำสุดท้ายของวรรคที่ 2 สัมผัสกับคำที่ 5 ของวรรคที่ 3 ถ้าจะแต่งบทต่อไปอีกต้องให้คำสุดท้ายของบทต้นสัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ 2 ในบทต่อไป[35]

แผนผังกาพย์ยานี 11

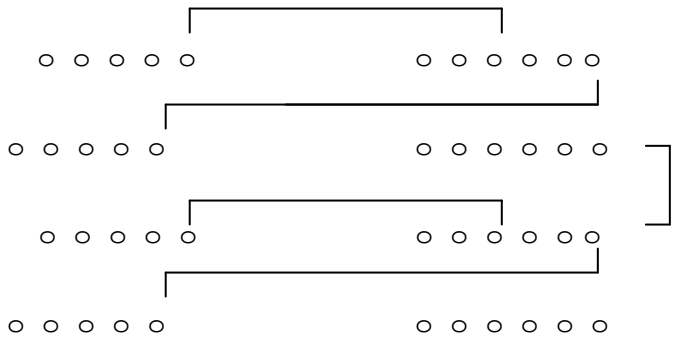

ตัวอย่างคำประพันธ์กาพย์ยานี 11 ในวรรณกรรมเรื่องพญาหงส์

จักจับเรื่องนายพราน ให้แต่งการเครื่องบัดพลี
บนครั้งดักปักษี สองพี่น้องคล้องมาถวาย
ปลูกโรงยาวเก้าห้อง ได้ดังปองของหม่อมนาย
ล้มหมูทั้งล้มควาย เครื่องถวายนมัสการ[36]

---

[34]เรื่องเดียวกัน, 101.

[35]พระยาอุปกิตศิลปสาร, **หลักภาษาไทย** (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2548), 431.

[36]สุภาพร มากแจ้ง, **กวีนิพนธ์ไทย 2** (กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2536), 192.

กาพย์ยานี 11 ในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพูมีรูปแบบฉันทลักษณ์และการรับส่งสัมผัสที่ไม่เคร่งครัด โดยวรรณกรรมเรื่องนี้กวีผู้แต่งนิยมใช้กาพย์ยานี 11 เป็นส่วนใหญ่ ทั้งการบรรยายความในการดำเนินเรื่องและการพรรณนาความในตอนต่างๆ ดังตัวอย่างการใช้กาพย์ยานี 11 ในตอนมาฆสามเณรแปลงกายเป็นชายชรามานำทางให้นางพิมพรเดินทางไปหาพระเถระชมพูที่เวฬุวนาราม ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ปางเมิอนาถพิมพอน	ปางเมื่อนาถพิมพร
ลินลาษจอนเตามักโค	ลินลาศ[37]จรเต้ามรรคโค
มูณีโลกย่นาโถ	มุนีโลกยนาโถ
สรรพพรรณยูรูอากาน	สัพพัญญูรู้อาการ
จริงเรียกซรึงเจ้ามาก	จึงเรียกซึ่งเจ้ามาฆ
สำม่เนนนากกูม้าน	สามเณรนาคกุมาร
แล้วพุทปรัฎิญาน	แล้วมีพุทธปรัตติยาร[38]
ให ไปยอญ่อหย้นม่ร่คา	ให้ไปย่อย่นมรคา
นำฌาถพิมพอนนัน	นำนาถพิมพรนั้น
ใหมาทรรเชาเวลา	ให้มาทันเช้าเวลา
ญูงงเชตุวรรณนา	ยังเชตุวันนา
อาวาดนีตามจำหนำง	อาวาสนี้ตามจำนง
เจามากสำมเนรฟงง	เจ้ามาฆสามเณรฟัง
พุทาตรัดแจงแปลงองค	พุทธาตรัสแจ้งแปลงองค์
เป็นบุรุทหนึงทรง	เป็นบุรุษหนึ่งทรง
ช่รากายบายเบียงมา	ชรากายบ่ายเบี่ยงมา
ถึงหนาราชรถนาท	ถึงหน้าราชรถนาถ
พฤกทาราษจริงปุดฉา	พฤฒาราชจึงปุจฉา
วาเหว้ยนาดกัล่ยา	ว่าเหวยนาถกัลยา
มาทงงนีจะไปยไหนย	มาทั้งนี้จะไปไหน
แตล้วนกระสัตรีย	แต่ล้วนกระษัตรี
จ่ร่พีมาพ่นาไลย	จรลีมาพนาลัย[39]
ทุกรอนอ่าว่อนไจย	ทุกข์ร้อนอาวรณ์ใจ
สิงไดยหฤาจิงวิงมา	สิ่งใดฤาจึงวิ่งมา

[37]ลินลาศ = ลีลาศ

[38]ปรัตติยาร = ปฏิญาณ

[39]พนาลัย หมายถึง ป่า

นางฟงงพฤทามานำพ	นางฟังพฤฒามานพ
อยืนน้าร่ถแล้วปุดฉา	ยืนหน้ารถแล้วปุจฉา
จิงบอกตามสัทจา	จึงบอกตามสัจจา
ว่าทารเหวยเร้าจักไปญ	ว่าท่านเหวยเราจักไป
ยังราชกรุงทานีย	ยังราชกรุงธานี
ราชาทีราชอยูไหนย	ราชาธิราชอยู่ไหน
ฟรรเฟือนมัคาไลย	ฟั่นเฟือนมรรคาลัย
ไปยไม้แนแตทรังมา	ไปไม่แน่แต่ซัง[40]มา

(หน้าที่ 119 / 6 - หน้าที่ 120 / 4)

กาพย์ยานี 11 ที่ผู้แต่งใช้ชื่อว่า กาพย์ปฐมัง ที่พบในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู ผู้แต่งใช้ในตอนพระยาชมพูต่อสู้กับพระธรรมราชาธิราช ดังคำประพันธ์ที่ว่า

บัษนันท้าวชุมพู	บัดนั้นท้าวชุมพู-
บอดีราชใดฟงงสราณ	บดีราชได้ฟังสาร
จับษรณ์ร่นาถพาฐสายพาล	จับศรนรนาถพาดสายพาน
แผลงไปยไนยอัถะทีเส	แผลงไปในอัฐทิเศ
ไหกลายเป็รนนาคัค	ให้กลายเป็นนาคัด
ใดสหัศะสิเส	ได้สหัสสีเส[41]
ทำฤทียอิทิพะเล่	ทำฤทธิอิทธิพเล
จะออกชองบรรชอนศีรย	จะออกช่องบัญชรศรี
บ่อรำมโลกยะณาโถ	บรมโลกยนาโถ
ฤทิหะภะโลยิงราชีย	ฤทธิหพโล[42]ยิ่งราชี
เขาสมาทิยพิทีย	เข้าสมาธิพิธี
ไนยเตโชกะสินณพลัน	ในเตโชกสิณ[43]พลัน
เปรึนเพลิงกำแสรง	เป็นเพลิงกำแสง
ทุกแหงหองชองหนาบรรณ	ทุกแห่งห้องช่องหน้าบัญ-
ชอนสีรยพิมารจรร	ชรศรีพิมานจันทร์
รับฤทีสอนท้าวชุมพู	รับฤทธิศรท้าวชุมพู

[40]ซัง หมายถึง ดั้นด้น , เที่ยวไปโดยไม่มีจุดหมาย

[41]สหัสสีเส หมายถึง พันหัว

[42]หพโล = มหัพพโล หมายถึง มีกำลังมาก

[43]เตโชกสิณ หมายถึง การทำสมาธิโดยการเพ่งไฟ

แลวใหเปรื่นพุท่จรัก	แล้วให้เป็นพุทธจักร
หักหารรบรุกข่มขูย	หักหาญรบรุกข่มขู่
ดงงล่มการมฤตะยู	ดั่งลมกาฬมฤตยู
เผ้าษรแก้วท่ราชงง	เผาศรแก้ว ธ ราชัง
ษรสีกล้วฆะยาด	ศรศรีกลัวขยาด
กลับสียหะนาถเขาแหล่งบงง	กลับสีหนาทเข้าแหล่งบัง
กล้วไพยดังจิดวินยารยงง	กลัวภัยดังจิตวิญญาณยัง
เพราะด้วยเดดอะพินยาร	เพราะด้วยเดชอภิญญาณ

(หน้าที่ 100 / 1 - หน้าที่ 101 / 1)

ส่วนกาพย์ยังมังคลังที่พบในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพูมีเพียง 1 ตอน ซึ่งกวีผู้แต่งได้นำกาพย์ชนิดนี้มาใช้ในการบรรยายความตอนอดีตชาติของพระยาชมพู ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ทาวนิยเมือมาบุพชาดิบงงเกิด	ท้าวนี้เมื่อมาบุพชาติบังเกิด
เอากำเนิดภานิดโช	เอากำเนิดพาณิชโช
มิผ่ารัตะณกำพะโล่	มีผ้ารัตนกัมพโล
มะโนหมายใครจะใหทาณ	มโนหมายใคร่จะให้ทาน
ขะนะนันวรสรัมพุโท	ขณะนั้นวรสัมพุทโธ
กัษสบโปตรัดท่ร่มาน	กัสสปโป[44]ตรัสทรมาน
พระองคซรงลิงญาน	พระองค์ทรงลิง[45]ญาณ
วาพานิดจักลุผน	ว่าพาณิชจักลุผล
ครันเพลาบินทิปาโต	ครั้นเพลาบิณฑิปาโต
มูนินโทโคจรดัน	มุนินโทโคจรดล
โดยนับเวหาหน	โดยนภเวหาหน
คนเคหาพานิชพลัน	ค้นเคหาพาณิชพลัน
ภานิทนันครันย่นมลัก	พาณิชนั้นครั้นยลมลัก
พุทภำนักโดยจิตอรรณ	พุทธพำนักโดยจิตอัน
สัทานิมลพลัน	ศรัทธานิมนต์พลัน
แตองงคาดเครืองสุปะเพียน	แต่อังคาส[46]เครื่องสูปะ[47]เพียร[48]

[44]กัสสปโป = กัสสป หมายถึง พระกัสสปะพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งในอดีต

[45]ลิง = เล็ง

[46]อังคาส หมายถึง ถวายอาหารพระสงฆ์

[47]สูปะ หมายถึง แกง

[48]เพียร (แผลงมาจาก พยัญชนะ) หมายถึง กับข้าวที่ไม่ใช่แกง

กับผ่ารัตะณกำพะลงง	กับผ้ารัตนกัมพลัง
ทงงมิดโกนเกสาเสียน	ทั้งมีดโกนเกศาเศียร
เกิอกเข้มแลทูบเทียน	เกือกเข็มแลธูปเทียน
ด้วยโสรมมะนัดจิดสัทา	ด้วยโสมนัสจิตศรัทธา
ย่กถว้ายด้วยเคาร่บย์	ยกถวายด้วยเคารพ
พุทกัษสบสัมพุทา	พุทธกัสสปสัมพุทธา
จิงตังปะนิทานณสัดจา	จึงตั้งปณิธานสัจจา
ความปราถหนาจิดอะทิษฐาน	ความปรารถนาจิตอธิษฐาน

(หน้าที่ 21 / 1 - หน้าที่ 22 / 2)

2. กาพย์สุรางคนางค์ 28

กาพย์สุรางคนางค์ 28 บางทีก็เรียกว่า “สุรางคณา” แปลว่า “นางฟ้า” เป็นกาพย์ที่ดัดแปลงมาจากฉันท์วิสาลวิกฉันท์[49]

ฉันทลักษณ์ของกาพย์สุรางคนางค์ 28

กาพย์สุรางคนางค์ 28 กำหนดให้บทหนึ่งมีบาทเดียว ซึ่งมี 7 วรรคด้วยกัน และวรรคหนึ่ง ๆ มี 4 คำ รวมเป็น 28 คำ และเพราะกาพย์นี้มีบทละบาทเดียวคือไม่มีบาทโท จึงแต่งให้จบลงในบาทใดก็ได้ ไม่จำเป็นให้จบในบาทคู่เหมือนกาพย์ยานี 11 การรับส่งสัมผัส มีระเบียบอย่างสัมผัสกลอน คือมี สดับ รับ รอง และส่ง[50] การส่งสัมผัสจะส่งสัมผัสจากคำสุดท้ายของวรรคที่ 1 ไปยังคำสุดท้ายของวรรคที่ 2 คำสุดท้ายของวรรคที่ 3 ส่งสัมผัสไปยังคำสุดท้ายของวรรคที่ 5 และ 6 คำสุดท้ายของวรรคที่ 4 อาจส่งสัมผัสไปยังคำที่ 2 ของวรรคที่ 5 และคำสุดท้ายของวรรคที่ 7 จะส่งสัมผัสไปยังคำสุดท้ายของวรรคที่ 3 ในบทต่อไป ในวรรณกรรมภาคใต้กวีนิยมใช้กาพย์สุรางคนางค์ 28 และนิยมเรียกกันว่า “ราบ 28” ซึ่งสาเหตุที่นิยมเรียกว่า “ราบ” เพราะเมื่อใช้สวดด้วยกาพย์ชนิดนี้แล้ว จะมีท่วงทำนองและลีลาสม่ำเสมอ เพราะมีวรรคละ 4 คำเท่าๆ กันไปจนจบตอน

---

[49]ตรีศิลป์ บุญขจร, **วรรณกรรมประเภทกลอนสวดภาคกลาง : การศึกษาเชิงวิเคราะห์**, 69.

[50]พระยาอุปกิตศิลปสาร, **หลักภาษาไทย**, 435.

แผนผังกาพย์สุรางคนางค์ 28

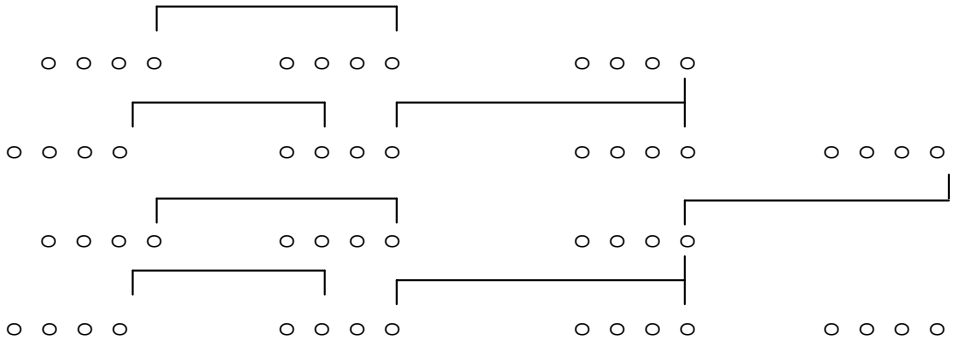

ตัวอย่างคำประพันธ์กาพย์สุรางคนางค์ 28 ในวรรณกรรมเรื่องสุวรรณกุมาร

คนแก่คนเฒ่า ช่างเลี้ยงลูกเต้า ค่ำเช้านิรันดร์
ถึงกระสัตรี ไม่มีเทียมกัน อดนอนทุกวัน กลัวหลานจะตกเปล
เสียงอือไม่ได้ ถึงอยู่ที่ไหน วิ่งเข้าไปเว
กลางวันหนาเจ้า ตานั่งเฝ้าเปล แล้วอุ้มมาเว ชูมูลผลา[51]

ในวรรณกรรมเรื่องพระชมพู เรียกคำประพันธ์ชนิดนี้ว่า สุรางคนางค์ 28 และพิลาป 28 โดยใช้ในการดำเนินเรื่องเป็นส่วนใหญ่ ทั้งในลักษณะบรรยายความและพรรณนาความ ทั้งนี้เนื่องจากมีท่วงทำนองและลีลาสม่ำเสมอ ส่วนการใช้ชื่อคำประพันธ์ว่า พิลาป 28 ในวรรณกรรมส่วนใหญ่จะใช้พรรณนาความตอนโศกเศร้าคร่ำครวญ อาลัยอาวรณ์ เหตุที่ใช้คำว่า “พิลาป” น่าจะบอกให้รู้ว่า คำประพันธ์ในช่วงนั้นหรือตอนนั้นมีท่วงทำนองที่แตกต่างจากสุรางคนางค์ 28 ท่วงทำนองของพิลาป 28 จึงมีลีลาที่เหมาะสมกับเนื้อความที่แสดงโศกเศร้าคร่ำครวญ อาลัยอาวรณ์ อารมณ์โศกเศร้า หวาดกลัว แต่การใช้พิลาป 28 ในวรรณกรรมเรื่องนี้ผู้แต่งจะใช้ในการดำเนินเรื่องทั่วไปเช่นเดียวกับสุรางคนางค์ 28 ไม่ได้นำไปใช้ในตอนที่พรรณนาถึงความโศกเศร้าเสียใจ

ตัวอย่างคำประพันธ์สุรางคนางค์ 28 ที่ผู้แต่งใช้ในการบรรยายความในตอนพระพุทธเจ้าโปรดฯให้พญากาฬนาคราช เทวดา นางฟ้า และเหล่าบริวารช่วยกันเนรมิตบ้านเมืองของพระธรรมราชาธิราช ดังคำประพันธ์ที่ว่า

---

[51]สุภาพร มากแจ้ง, **กวีนิพนธ์ไทย 2**, 192.

ก่อยากาลนาคี ผูเป้นส่วามี นางวิมมาลา นัมนากบ่ริพาล จากบายดานมา นิฤๅมิดคงคา ซัรฆขอบรอบกรุง	พอยา[52]กาฬนาคี ผู้เป็นสวามี นางวิมมาลา นำนาคบริพาร จากบายดาลมา นิรมิตคงคา ขัณฑ์ขอบรอบกรุง
ท่าลาดหาษทราย กร้วดสิรล่าล้าย พรายแก้รวเรืองรุ้ง มินาเวทน่อย ล่อยเลือยตามคุ้ง ภิสเมิณสุษมุ้ง ภายมาตามสาย	ท่าลาดหาดทราย กรวดศิลาราย พรายแพรวเรืองรุ่ง มีนาเวศ[53]น้อย ลอยเลื้อยตามคุ้ง พิศเมินสุดมุ่ง พายมาตามสาย
นางนาคบ่ริภาล ขิลองทองทาน มือกอนกำภาย ขึนนำคล่องเชียว เลียวคุ้งเร่ขาย สีรณคาจับจาย ผลใมมัดฉา	นางนาคบริพาร ขี่ล่องท้องธาร มือกรกำพาย ขึ้นน้ำคลองเชี่ยว เลี้ยวคุ้งเร่ขาย สิ้นค้าจับจ่าย ผลไม้มัจฉา
ถัทแตนันมา นางสุนันทา เทวิเป้นนาย นางส่วัรณนับหมืน ชุมชืนชวยขาย หมากภลูม้วนล้าย บูหริยกลินข่จอน	ถัดแต่นั้นมา นางสุนันทา เทวีเป็นนาย นางสวรรค์นับหมื่น ชุ่มชื่นช่วยขาย หมากพลูม้วนหลาย บุหรี่กลิ่นขจร
นางสุดทรรมา คุมหมูนางฟา ไนยเทว่อำมน ขายเครืองสุคันท่รัด แปงปลัดเกสอน ทิพ่รัดข่จอน เฟืองฟุ้งรัท่ยา	นางสุดธรรมา คุมหมู่นางฟ้า ในเทวอำมร ขายเครื่องสุคนธรส[54] แป้งปลด[55]เกสร ทิพรสขจร เฟื่องฟุ้งรัถยา[56]
อันดับนันเลา อำมรินเทาว ไหสุทจิตรา สาวสีรยเป้นนาย ขายทิพภูสา เสรือสรอยสนิมอา ภอนเพริดเภราภราย	อันดับนั้นเล่า อมรินทร์ท้าว ให้สุดจิตรา[57] สาวศรีเป็นนาย ขายทิพย์ภูษา เสื้อสร้อยสนิม[58]อา- ภรณ์เพริศเพราพราย

(หน้าที่ 56 / 1 - หน้าที่ 57 / 2)

3. กาพย์ฉบัง 16

กาพย์ฉบัง 16 เป็นคำประพันธ์ที่มีปรากฏในวรรณคดีก่อนยุคจินดามณี คือ วรรณคดีเรื่องนิราศสีดา หรือ ราชาพิลาปคำฉันท์ ที่ใช้กาพย์ฉบัง 16 ในการดำเนินเรื่องและยังนำกาพย์ฉบัง 16 มาเล่นเป็นกลบทชนิดนาคบริพันธ์ด้วย[59]

กาพย์ฉบัง 16 ที่พบในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู มีชื่อเรียกดังนี้ ฉันท์นาคบริพันธ์ 16 ฉันท์ฉบัง พิลาปราชะ 16 และใช้ตัวเลขแทนชื่อคำประพันธ์ว่า 16 โดยจะสังเกตได้ว่าผู้แต่ง

---

[52]พอยา = พระยา (ออกเสียงตามถิ่นใต้)

[53]นาเวศ หมายถึง เรือ

[54]สุคนธรส หมายถึง เครื่องหอม , น้ำหอม , น้ำอบ

[55]ปลด หมายถึง ปล่อยกลิ่น , ส่งกลิ่น

[56]รัถยา หมายถึง หนทาง , ถนน

[57]สุดจิตรา = สุจิตรา หมายถึง ชื่อมเหสีองค์หนึ่งของพระอินทร์

[58]สนิม = ถนิม หมายถึง เครื่องประดับ

[59]ตรีศิลป์ บุญขจร, **วรรณกรรมประเภทกลอนสวดภาคกลาง : การศึกษาเชิงวิเคราะห์**, 55.

ตั้งชื่อคำประพันธ์ชนิดนี้คล้ายกับชื่อคำประพันธ์ที่ใช้ในวรรณคดีเรื่องราชาพิลาปคำฉันท์ คือ เรียกชื่อเหมือนกับฉันทฉบำนาคบริพันธ์ ซึ่งมีรูปแบบฉันทลักษณ์เป็นกาพย์ฉบัง 16 เช่นเดียวกัน ดังตัวอย่างคำประพันธ์ที่ปรากฏในวรรณคดีเรื่องราชาพิลาปคำฉันท์ ดังนี้

ศุขสวัสดิ์สรรพแสนศฤงคาร ศฤงคารคิดตระการ
ดุรยดลตรีบำเรอห์
บำรัสพัชนีรมเยอ รมเยศศุชเลอ
สมบัติบมิปาน[60]

นอกจากจะใช้ชื่อเรียกคำประพันธ์เหมือนในวรรณคดีเรื่องราชาพิลาปคำฉันท์แล้ว ผู้แต่งยังได้นำชื่อวรรณกรรมเรื่องนี้มาตั้งเป็นชื่อคำประพันธ์ด้วย คือ พิลาปราชะ 16 แสดงให้เห็นว่าผู้แต่งได้รับอิทธิพลการแต่งกาพย์ฉบัง 16 มาจากวรรณคดีเรื่องราชาพิลาปคำฉันท์

ฉันทลักษณ์ของกาพย์ฉบัง 16

กาพย์ฉบัง 16 ดัดแปลงมาจากโคลสิงฆฉันท์ในหนังสือจินดามณี ซึ่งมีรูปแบบฉันท-ลักษณ์เหมือนกันแต่ได้ตัดครุลหุออกแล้วเพิ่มสัมผัสให้มีจังหวะลีลาคล้องจองกัน กาพย์ฉบังนั้น 1 บทจะมีบาทเดียว แบ่งเป็น 3 วรรค วรรคแรกมี 6 คำ วรรคที่ 2 มี 4 คำ วรรคที่ 3 มี 6 คำ รวมเป็น 16 คำ การรับส่งสัมผัสจะกำหนดให้คำสุดท้ายของวรรคแรกสัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ 2 และคำสุดท้ายของวรรคที่ 3 จะส่งสัมผัสระหว่างบทไปยังคำสุดท้ายของวรรคที่ 1 ในบทถัดไป

แผนผังกาพย์ฉบัง 16

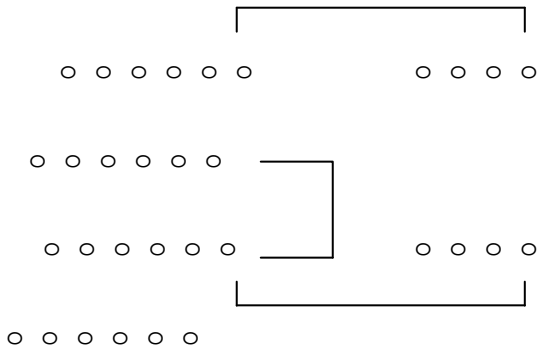

[60]เรื่องเดียวกัน, 56.

ตัวอย่างคำประพันธ์กาพย์ฉบัง 16 ในวรรณกรรมเรื่องไกรสิทธิ์

นางน้องร้องฝากลูกชาย หลักเมืองเรืองาย
เมตตาข้าด้วยช่วยชู
อย่าให้อับอายศัตรู ช่วยค้ำช่วยชู
เอ็นดูเถิดพระคงคา[61]

ตัวอย่างคำประพันธ์กาพย์ฉบัง 16 ที่ผู้แต่งใช้ในการดำเนินเรื่องทั้งที่เป็นการบรรยายความในตอนที่พระเจ้าพิมพิสารตื่นตกใจที่พระยาชมพูถีบยอดปราสาท จึงรีบไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า โดยผู้แต่งใช้ชื่อคำประพันธ์ว่า พิลาปราชะ 16 ดังคำประพันธ์ที่ว่า

พระเจาพิมพิสานณ์รินทร	พระเจ้าพิมพิสารนรินทร
เจาจุกซรุกซรอน	เจ่าจุกซุกซ่อน
กล้วฟ้ยน้ยรัติพิมาลญามกาล	กลัวภัยในรัตติพิมานยามกาล
ยอดปรางม่นีพิมาล	ยอดปรางค์มณีพิมาน
ไหวหวันบรรณดาน	ไหวหวั่นบันดาล
ประเปริยงเสริยงดงงอะสุนีย	ประเปรี้ยงเสียงดั่งอสุนี
ทาวคิทถึงคุรพระศรีย	ท้าวคิดถึงคุณพระศรี
รัตะนัดตร้ยตรีย	รัตนัตตรัยตรี[62]
เปร้นทีพำนักนีโลกา	เป็นที่พำนักนี้โลกา
จงมาปองกันไภยญา	จงมาป้องกันภัยยา
สรุยรีเสรียงสรองปรา	สุรีย์เสียงส่องปรา-
กำฎภิกำนบำนยอดพรมพักต์	กฏพิกลบนยอดพรหมพักตร์
พุทโทเป้นทีภำนัค	พุทโธเป็นที่พำนัก
ชวยคุมพีทกก	ช่วยคุ้มพิทักษ์
อรรตะรายอยาใดมีมา	อันตรายอย่าได้มีมา
ทาวตงงอุทิษสัษจา	ท้าวตั้งอุทิศสัจจา
ฝายวาชุมพูม์หา	ฝ่ายว่าชุมพูมหา
อิษระภาพเท่อกลับคืนเมือง	อิสรภาพเธอกลับคืนเมือง

(หน้าที่ 18 / 1- หน้าที่ 19 / 1)

---

[61]สุภาพร มากแจ้ง, **กวีนิพนธ์ไทย 2**, 191-192.

[62]รัตนัตตรัยตรี หมายถึง แก้วสามประการ หมายถึง พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์

4. กาพย์ 12

กาพย์ 12 เป็นกาพย์ที่ดัดแปลงมาจากภุชงค์ประยาตฉันท์ โตฎกฉันท์ หรือ กมลฉันท์[63]

ฉันทลักษณ์ของกาพย์ 12

กาพย์ 12 มีรูปแบบฉันทลักษณ์ที่มีลักษณะบังคับเหมือนอย่างฉันท์ คือ 1 บทมี 2 บาท แบ่งเป็น 2 วรรค วรรคละ 6 พยางค์ มีการส่งสัมผัสแบบกาพย์[64] แต่ไม่เคร่งครัดครุลหุ

แผนผังกาพย์ 12

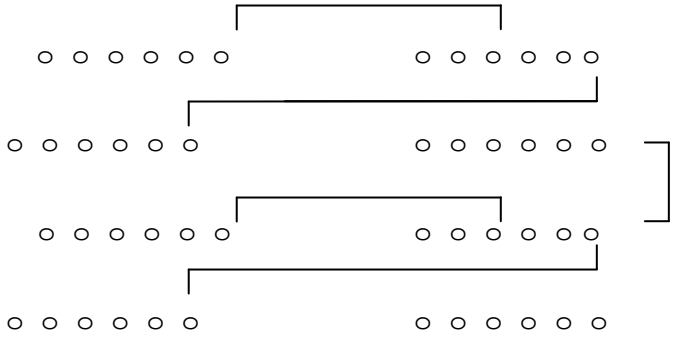

ตัวอย่างคำประพันธ์กาพย์ 12 ในวรรณกรรมเรื่องมโนหรานิบาต

แขไขไสสว่างฟ้า	ดาราคือทางวิถี
ทุมพรนรบดี	สงสนานพระกายา
เสร็จสรงสุคนธรส	จรุงกลิ่นอบฟุ้งทั่วนาสา
เสร็จแล้วทรงภูษา	ชั้นในซับสนับเพลา[65]

กาพย์ 12 ที่ใช้ในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพูพบเพียง 1 ตอน โดยใช้ในตอนที่บรรยายการต่อสู้ของพระยาชมพูกับพระธรรมราชาธิราช ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ชุมพูอิษะระ	ชุมพูอิสระ
ทรงมานะมะโนไนย	ทรงมานะมโนใน
สอดฉลองบาทแลวท้รย	สอดฉลองบาทแล้วไซร้
ทรงพระขันแกวษะพัถสรอน	ทรงพระขรรค์แก้วสะภัสสร[66]

---

[63]อุดม หนูทอง, **วรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ประเภทนิทานประโลมโลก**, 215.

[64]สุภาพร มากแจ้ง, **กวีนิพนธ์ไทย 2**, 27.

[65]อุดม หนูทอง, **วรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ประเภทนิทานประโลมโลก**, 215.

[66]สะภัสสร = ปภัสสร หมายถึง แสงสว่าง , รัศมี

เหาะล้อยฃึรยังอากาษ	เหาะลอยขึ้นยังอากาศ
จ่รลิยลาษอ่อกบรรณชอน	จรลีลาศออกบัญชร
แกวงจักแกวม่นีกระท่าทอน	แกว่งจักรแก้วมณีกระทาธร[67]
รอนเลียบแกล่แล่มุ่งมา	ร่อนเลียบแกล่แลมุ่งมา
สันเพ็ชฌิร่มิตร	สรรเพชญนิรมิต
โดยกะสินเตโชปรา	โดยกสิณเตโชปรา-
กัดท้วทิดม่หึมมา	กฏทั่วทิศมหึมมา
กำเกิงฃอรปะปลาบเปล้ว	กำเกิง[68]ขอน[69]ปะปลาบเปลว
ชุมพูบ่ดิมลัก	ชุมพูบดีมลัก[70]
เพลิงกลุมทุมมาเปร้ณเหว	เพลิงกลุ้มธุมมาเป็นเหว
สรงแสรงใหมปะปลาบร้วดเร้ว	ส่งแสงไหม้ปะปลาบรวดเร็ว
เปล้วไฟยรอบวิเชียวปรา	เปลวไฟรอบวิเชียรปรา[71]
ไม้สูทำฤทีคังง	ไม่สู้ทำฤทธิคัง
กลับมานิ้งนียสิทินา	กลับมานิ่งนีสิทินา[72]
หมิได้ยออกพระโอดเจ้ร่จา	มิได้ออกพระโอษฐ์เจรจา
พักตราเผือดเหือดหายแรง	พักตราเผือดเหือดหายแรง

(หน้าที่ 101 / 5 - หน้าที่ 102 / 3)

5. กาพย์ 18

กาพย์ 18 เป็นกาพย์ที่ดัดแปลงมาจากกุสุมิตลดาเวลลิตาฉันท์

ฉันทลักษณ์ของกาพย์ 18

กุสุมิตลดาเวลลิตาฉันท์ที่วางรูปแบบฉันทลักษณ์ภาษาไทย คือ 1 บทแบ่งเป็น 3 วรรค วรรคแรกมี 11 คำ วรรคที่ 2 มี 4 คำ และวรรคที่ 3 มี 3 คำ[73] แต่กาพย์ 18 ที่ผู้แต่งนำมาดัดแปลงเป็นกาพย์ยังคงรูปแบบฉันทลักษณ์ดั้งเดิมของกุสุมิตลดาเวลลิตาฉันท์ที่แต่งเป็นภาษาบาลีจากตำรา

---

[67]กระทาธร = คทาธร หมายถึง ตะบอง

[68]กำเกิง = ดำเกิง หรือ เฉกิง หมายถึง ขึ้น

[69]ขอน หมายถึง ขอนไม้

[70]มลัก หมายถึง เห็น

[71]ปรา = ปรางค์ ปราสาท

[72]นีสิทินา หมายถึง นั่ง ที่นั่ง

[73]สุภาพร มากแจ้ง, **กวีนิพนธ์ไทย 2**, 38.

ฉันท์วรรณพฤติ คือ 1 บทมี 2 บาท แบ่งเป็น 2 วรรค วรรคละ 6 พยางค์[74] แต่ตัดบังคับครุลหุออกไป การรับส่งสัมผัสจะส่งสัมผัสจากคำสุดท้ายของวรรคที่ 1 ไปสัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ 2 และคำสุดท้ายของวรรคที่ 3 จะไปสัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ 1 ในบทต่อไป

แผนผังกาพย์ 18

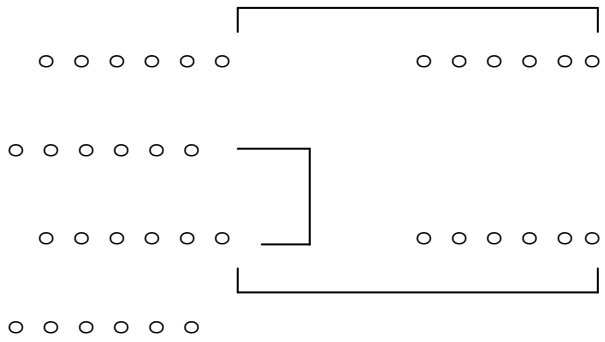

ตัวอย่างคำประพันธ์กาพย์ 18 ในวรรณกรรมเรื่องมโนหรานิบาต

ปางเมื่อท้าวทุมพรมหา กระษัตรจอมนาถา
เจ้าไกรลาศรัชชัดตัง
ให้ชุบชีพราหมณัง สามนตร์ราชัง
ทั้งมุขมาตย์เสนา[75]

กาพย์ 18 ที่ใช้ในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพูมีเพียง 1 ตอน คือ ตอนที่พระธรรม-ราชาธิราชแสดงอิทธิฤทธิ์เนรมิตเปลวไฟมาต่อสู้กับพระยาชมพูจนพระยาชมพูตกใจกลัว ผู้แต่งไม่ได้เคร่งครัดจำนวนคำในแต่ละวรรคมากนัก ทำให้มีทั้งเพื่อให้เกิดความไพเราะและความสมบูรณ์ของเนื้อหา ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ทาวชุมพูราดคิดหวัง	ท้าวชุมพูราชคิดหวัง
ยอนเปล้วไฟยทุมหมัง	ย้อนเปลวไฟธุมมัง
ต่หล่บกลุมทงงมรเทียน	ตลบกลุ้มทั้งมณเฑียร
เห้นทียอักคีจะมาเบียน	เห็นทีอัคคีจะมาเบียน
พืรพากไต้มันเทียน	พื้นภาคใต้มณเฑียร
ไครยหน่อมาก่ออัคคี	ใครหนอมาก่ออัคคี

[74]ฉันท์ ขำวิไล, **ฉันทศาสตร์ เล่ม 1 ว่าด้วยฉันท์วรรณพฤติ**, 286.

[75]อุดม หนูทอง, **วรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ประเภทนิทานประโลมโลก**, 216.

ชะรอยไฟยไนยอะวีจี	ชะรอยไฟในอวีจี
แตตำใตปรัฎิพี	แต่ต่ำใต้ปรัตติพี[76]
จะเผ้าเร้าฤาไฉนย	จะเผาเราฤาไฉน
ดุดจะดงงวัจะนังตรัดไตรย	ดุจจะดั่งวัจนังตรัสไตร
ทรงพิจเห้นไฟย	ทรงพิศเห็นไฟ
แยกท่ร่นิสุตา	แยกธรณีสุดตา
เรืองอะรามพลามลุกขึรมา	เรืองอร่ามพลาม[77]ลุกขึ้นมา
ฉาบไม้ยสุนท่รา	ฉาบไหม้สุนทรา
ไนสานุทิดร่อบไปย	ในสานุทิศรอบไป
เยียไฉนยเร้านี้พ่ลไฟย	เยีย[78]ไฉนเรานี้พ้นไฟ
ไมมีสริงไดย	ไม่มีสิ่งใด
เกือกแก้วพระขันษอนทรง	เกือกแก้วพระขรรค์ศรทรง
เพลิงจักหักสริณเปร้นผง	เพลิงจักหักสิ้นเป็นผง
เครืองยุทิสำมรับอ่งค	เครื่องยุทธิสำหมรับ[79]องค์
ด่ร่ทารเสียสูนสุดมือ	ดรธาน[80]เสียสูญสุดมือ

(หน้าที่ 107 / 2 - หน้าที่ 108 / 1)

6. เยสันตา 21

คำประพันธ์ชนิดนี้ตั้งชื่อตามข้อความขึ้นต้นคาถาตัวอย่างในภาษาบาลี คือ “เยสันตา สันตจิตตา ติสรณสรณา เอตถโลกันตเรวาฯ” ในหนังสือจินดามณีเรียกว่า “เยสันตา 21 กลอน 7 ทำนุกฯ” [81]

ฉันทลักษณ์ของเยสันตา 21

เยสันตา 21 กำหนด 1 บทมี 3 วรรค วรรคละ 7 คำ[82] การรับส่งสัมผัสจะส่งสัมผัสจากคำสุดท้ายของวรรคที่ 1 ไปสัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ 2 และคำสุดท้ายของวรรคที่ 3 จะไปสัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ 1 ในบทต่อไป

---

[76]ปรัตติพี = ปัถพี , ปถพี

[77]พลาม หมายถึง รวดเร็ว

[78]เยีย หมายถึง กระทำ

[79]สำหมรับ หมายถึง สำหรับ

[80]ครธาน = อันตรธาน หมายถึง หายไป

[81]กรมศิลปากร, **จินดามณี** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2543), 66.

[82]สุภาพร มากแจ้ง, **กวีนิพนธ์ไทย 2**, 85.

แผนผังเยสันตา 21

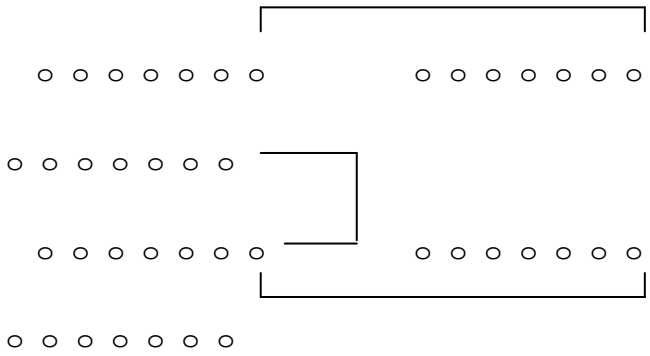

ตัวอย่างคำประพันธ์เยสันตา 21 ในหนังสือจินดามณี

ปางนั้นอินทรานุเทวา นิกรอมรมา
มาประชุมนุมประชุมใน
ยังถานาถานุเลอศไกร ครั้นแล้วสดับยุบลใน
เจตนานิตยบันดาล[83]

เยสันตา 21 ที่พบในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู กวีผู้แต่งนำมาใช้ในการบรรยายความ ตัวอย่างคำประพันธ์เยสันตา 21 ที่ผู้แต่งใช้ในตอนพระยาชมพูลดละทิฐิมานะและขออุปสมบทเป็นพระภิกษุ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ญ่อกอรประนำจบทบาทว่ร่จัก	ยอกรประณต[84]บทบาทวรจักร
จำมาเป้นทีพัมนัก	จงมาเป็นที่พำนัก
แกฆานียผูเจ่ตนา	แก่ข้านี้ผู้เจตนา
เหนิอยหนายหมายมุ่งฆามจากวัตะส่งสารา	เหนื่อยหน่ายหมายมุ่งข้ามจากวัฏสงสารา
พ้นจากไพยไนยนิยร่ยา	พ้นจากภัยในนิรยา
ดงงม่โนม่นัษนีจำหนำง	ดั่งมโนมนัสนี้จำนง
พระสีสาไกยะมูนิพุทพง	พระศรีสาไกยะมุนีพุทธพงศ์
สดับวัจะณ่เอือรอ่ง	สดับวัจนะเอื้อนองค์-
กานแก่ท้าวชุมพู	การแก่ท้าวชุมพู

[83]กรมศิลปากร, **จินดามณี**, 66.

[84]ประณต หมายถึง น้อมไหว้

วาบ่พิดอิษระลำยิงราชู	ว่าบพิตรอิสระล้ำยิ่งราชู
จะได้ประพฤทิยู	จะได้ประพฤติอยู่
ตามเราหฤาหวังพ้นไพย	ตามเราฤาหวังพ้นภัย
ณะราสับโภส่ดับว่รพุทตรัษตร้ย	*(นราสับโภสดับวรพุทธตรัสไตร*
ว่าข้าข่อปร่พฤธีน้ย	*ว่าข้าขอประพฤติใน*
ตามกิจพุทโอวาทา	*ตามกิจพุทธโอวาทา)*[85]
ขอบ้วดไนยว่ร่บาทสาดสดา	ขอบวชในวรบาทศาสดา
ตามพุทโอวาทา	ตามพุทธโอวาทา
แทบว่ร่พุทบาท	แทบวรพุทธบาท

(หน้า 113/5 - หน้า 114 /4)

8. ชินวร 15

คำประพันธ์ชนิดนี้ดัดแปลงมาจากมาลินีฉันท์ ในหนังสือจินดามณีเรียกว่า “ชินวร 15 กลอน 4 ทำนุกฯ” ตั้งชื่อตามคำต้นคาถาตัวอย่างในภาษาบาลี คือ “ชินวรคุณยุตตา โสตถิคาถาอิมาเมฯ”[86]

ฉันทลักษณ์ของชินวร 15

ชินวร 15 กำหนด 1 บทจะมี 3 วรรค วรรคที่ 1 มี 8 คำ วรรคที่ 2 มี 4 คำ และวรรคที่ 3 มี 3 คำ[87] การรับส่งสัมผัสจะส่งสัมผัสจากคำสุดท้ายของวรรคที่ 1 ไปสัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ 2 และคำสุดท้ายของวรรคที่ 3 จะไปสัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ 1 และวรรคที่ 2 ในบทต่อไป แต่ชินวร 15 จะไม่เคร่งครัดครุลหุเหมือนอย่างฉันท์

แผนผังชินวร 15

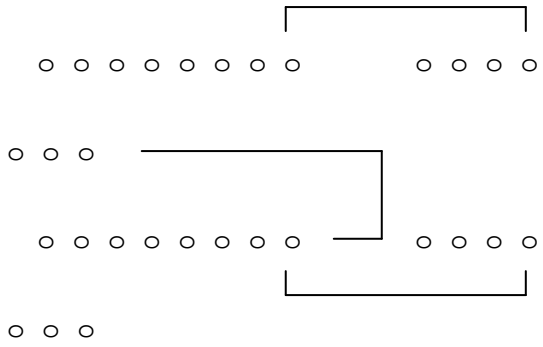

[85]เพิ่มมาจากฉบับสอบทาน เนื่องจากวรรคตอนในฉบับหลักขาดหายไป

[86]กรมศิลปากร, **จินดามณี**, 67.

[87]สุภาพร มากแจ้ง, **กวีนิพนธ์ไทย 2**, 86.

ตัวอย่างคำประพันธ์ชินวร 15 ในหนังสือจินดามณี

นมัสสุบทพระศาสดา เกตพฤกษา
ธเสด็จสถิต
พฤกกนิฐพานิช ยลบำเทองจิต
รจินดา[88]

ชินวร 15 ที่ใช้ในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู ผู้แต่งไม่ได้เคร่งครัดในด้านฉันทลักษณ์ กล่าวคือ จำนวนคำที่ใช้มีจำนวนมากกว่าตามที่ฉันทลักษณ์กำหนด และไม่ได้รับส่งสัมผัสที่ตามฉันทลักษณ์ที่ถูกต้องด้วย ดังตัวอย่างคำประพันธ์ชินวร 15 ตอนที่พระยาชมพูต่อสู้กับราชทูต ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ชุมพูผูอิษระทรังมาณะไนพระพระไทยเคือง	ชุมพูผู้อิสระทรงมานะในพระทัยเคือง
พระเน่ดแสงเรือง ดังแสงไฟย	พระเนตรแสงเรือง ดั่งแสงไฟ
ทรงพระโทโสกล่ามานึกใน	ทรงพระโทโสกล้ามานึกใน
แตก้อรรอดมานิกระไหรย ไมเค้ยญืน	แต่ก่อนรอดมานี้กระไร ไม่เคยยิน
ทูตเคยอ้วดอ่างมากลาวคำฉินทา	ทูตเคยอวดอ้างมากล่าวคำฉินทา[89]
กล้วราชณ่รินทอน ฤาไฉนย	กลัวราชนรินทร ฤาไฉน
จะเอ่าสัตะยามาไหแกเรานีฤาไยญ	จะเอาสัตยามาให้แก่เรานี้ฤาไย
เรานีก่ไมยไปย ตามวาจา	เรานี้ก็ไม่ไป ตามวาจา
โกรัดเกรียมเหียมพระไทยทรังพระโมหา	โกรธเกรียมเหี้ยมพระทัยทรงพระโมหา
จับจักะรา ท่รุนแกว่ง	จับจักรา ธ รุน[90]แกว่ง
คิดจะมล่างทูดอันทำคำแหง	คิดจะมล้าง[91]ทูตอันทำคำแหง
ด้วยฤทิยภะลาแร่ง เอาอังคอินทอน	ด้วยฤทธิพลาแรง เอาองค์อินทร

(หน้าที่ 38 / 5 - หน้าที่ 39 / 2)

---

[88]กรมศิลปากร, **จินดามณี**, 67.

[89]ฉินทา หมายถึง ตำหนิติเตียน

[90]รุน หมายถึง ดัน

[91]มล้าง หมายถึง ทำลาย

8. คัมภีรา 19

คำประพันธ์ชนิดนี้ดัดแปลงมาจากสัททุลลวิกกีฬิตฉันท์ ตั้งชื่อตามข้อความขึ้นต้นคาถาตัวอย่างในภาษาบาลี คือ “คัมภีราอติทุทสาสุนิปุณา นันตัปปาเภทากุลาฯ” ในหนังสือจินดามณีเรียกว่า “คัมภีรา กลอน 5 ทำนุกฯ”[92]

ฉันทลักษณ์ของคัมภีรา 19

1 บทมี 3 วรรค 19 คำ วรรคที่ 1 มี 12 คำ วรรคที่ 2 มี 5 คำ และวรรคที่ 3 มี 2 คำ การรับส่งสัมผัสจะส่งสัมผัสจากคำสุดท้ายของวรรคที่ 1 ไปสัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ 2 และคำสุดท้ายของวรรคที่ 3 จะไปสัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ 1 ในบทต่อไป

แผนผังคัมภีรา 19

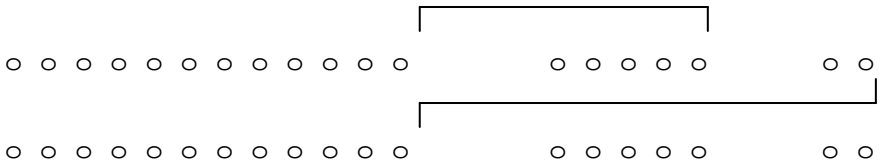

ตัวอย่างคำประพันธ์คัมภีรา 19 ในหนังสือจินดามณี

ข้าไหว้วบัวบทสมเด็จพุทธวรญาณ
เผด็จโอฆสงสาร สำเร็จ
เปนอรรควรอริยบุทคลเดียวเด็จ
บรมสรรเพ็ชญ์ นฤพานฯ[93]

คัมภีรา 19 ที่ใช้ในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู มีชื่อเรียกแตกต่างกัน คือ คัมภีรา และคำพิลาปฉันท์ ผู้แต่งไม่ได้เคร่งครัดตามฉันทลักษณ์ในด้านจำนวนคำ และไม่ได้เคร่งครัดในด้านการรับส่งสัมผัสที่ตามฉันทลักษณ์ที่ถูกต้องด้วย

ตัวอย่างคำประพันธ์คัมภีรา 19 ในตอนที่พรรณนาถึงความเศร้าโศกของนางพิมพร เมื่อทราบข่าวว่าพระยาชมพู ผู้เป็นพระสวามีได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุแล้ว จึงได้สั่งเสียให้พระโอรสศิริคุตอยู่ครองเมืองปัญจา ส่วนนางและเหล่านางสนมก็เตรียมตัวเดินทางไปเฝ้าพระเถระชมพูที่เวฬุวนาราม ดังคำประพันธ์ที่ว่า

---

[92]เรื่องเดียวกัน.

[93]เรื่องเดียวกัน.

ใหพลางนางย่อพระกอนตีพระองค์อุระพิย
ลาบพลางก็ทาง ตรัดจาบรรณ
แก่พระเย้าวโอร่ดนักทรรณ
แกวแมอยูครองปรรณ จาทานีย
กับด้วยมัตะยาม่หาเสนีย
ยาทรงโสกีย พระสุทรัก
ด้วแมนียจักล่าพีไปยสำหนัก
ปีดุเรดเจาจัก เป้นไฉนย
เพิอใหแจงแหงพระกระหม่นทรวงแม่นิแล่พระด้วงไจย
จักจิรงงไย พระลูกยา
ศีรยรียคุดว่ร่บุตราบงงคุมว่ร่บาทราทช่ลมาเสร้จ
สมเดดมารดา เสาว่นีพลัน
แก่เสหนาไนยค่นข่ยันรักสาข่าเข่ดขัน
ใหจัตรัดทรง อะลงงกา
แล้วบรรจรงกายใหมชาเก้บหมูสฤงฆา
นารียว่ร่รูปา มากถึงพรรณ
มาทรงม่นียรถสุวรรณบายวิไชญยรรณ
ไปยสรูยสำหนัก นียราชา
ครันถึงทามกลางแหงมักคาฟรรเฟือนแหงรัทยา
ทือไปยสรูยสำนัก ณ่ร่เบน
ด้วยใหมมีครัยจะเจ้นสรูยยงงพระบริเว่น
ชุมพูทีเปน พระเถโร

ไห้พลางนางยอพระกรตีพระองค์อุระพิ-
ลาปพลางก็ทาง ตรัสจาบัลย์
แก่พระเยาวโอรสนักธรรม์
แก้วแม่อยู่ครองปัญ- จาธานี
กับด้วยมัตยา[94]มหาเสนีย์
อย่าทรงโศกี พระสุดรัก
ตัวแม่นี้จักลาลีไปสำนัก
ปีตุเรศเจ้าจัก เป็นไฉน
เพื่อให้แจ้งแห่งพระกระมลทรวงแม่นี้แลพระดวงใจ
จักจีรังใย พระลูกยา
ศิริคุตวรบุตราบังคมวรบาทราชชนมาเสร็จ
สมเด็จมารดา เสาวนีย์พลัน
แก่เสนาในคนขยันรักษาข้าเขตขัณฑ์
ให้จัดรถทรง อลังกา[95]
แล้วบรรจงกายไม่ช้าเก็บหมู่ศฤงคา[96]
นารีวรรูปา มากถึงพัน
มาทรงมณีรถสุวรรณบ่ายวิไชยันต์[97]
ไปสู่สำนัก นี้ราชา
ครั้นถึงท่ามกลางแห่งมรรคาฟื่นเฟือน[98]แห่งรัถยา
ที่ไปสู่สำนัก นรเบน[99]
ด้วยไม่มีใครจะเจน[100]สู่ยังพระบริเวณ
ชุมพูที่เป็น พระเถโร

(หน้าที่ 118 / 5 - หน้าที่ 119 / 6)

---

[94]มัตยา = มาตยา หมายถึง อำมาตย์

[95]อลังกา = อลังการ

[96]ศฤงคา = ศฤงคาร

[97]วิไชยันต์ = เวชยันต์ หมายถึง รถของพระอินทร์ ในที่นี้หมายถึง รถทรงของกษัตริย์

[98]เฟือน (ภาษาใต้) หมายถึง หลงใหล , สับสน , สะเปะสะปะ

[99]นรเบน = นรเปน

[100]เจน หมายถึง ชำนาญ

9. 22 รัตนมาลาฉันท์

22 รัตนมาลาฉันท์ หรือ 11 พากยคีติกลอน เป็นคำประพันธ์ประเภทฉันท์ที่มีลักษณะคล้ายคลึงกาพย์ยานี 11 ซึ่งมีปรากฏมาตั้งแต่ยุคจินดามณี[101] โดยในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู เรียกชื่อว่า รัตนมาลา 11

ฉันทลักษณ์ของ 22 รัตนมาลาฉันท์

คำประพันธ์ประเภทนี้มีคณะ 11 เหมือนกาพย์ยานี 11 แต่มีข้อแตกต่างอยู่ที่การสัมผัส กาพย์ยานี 11 มีสัมผัสร้อยระหว่างวรรคที่ 1-2-3 จึงทำให้มีลีลาไพเราะ และมีจังหวะคล้องจองกว่า 22 รัตนมาลาฉันท์ จึงทำให้กาพย์ยานีได้รับความนิยมมากกว่า[102]

22 รัตนมาลาฉันท์ ที่พบในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู มีเพียง 1 ตอน ซึ่งมีรูปแบบฉันทลักษณ์ตรงกับกาพย์ยานี 11 จึงสรุปได้ว่าผู้แต่งได้นำชื่อคำประพันธ์ 22 รัตนมาลาฉันท์ ที่ปรากฏในหนังสือจินดามณีมาตั้งเป็นชื่อคำประพันธ์ตอนนี้

แผนผัง 22 รัตนมาลาฉันท์

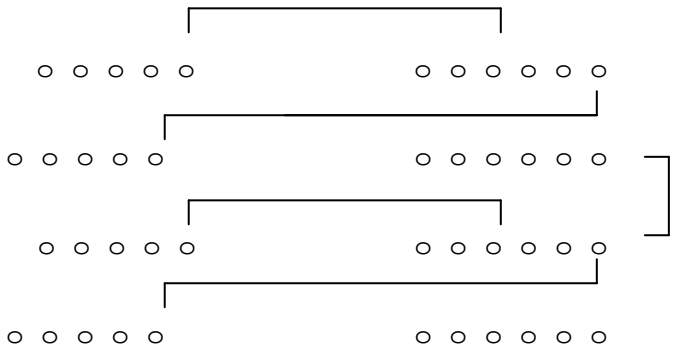

ตัวอย่างคำประพันธ์ 22 รัตนมาลาฉันท์ ในหนังสือจินดามณี

สรวมชีพข้าไหง้ว สมเด็จเดชฤาแสดง
ขุนนี้มันเข้มแขง ลูกรักษ์ราพนาสูร
ได้ชื่อมหาบาศ องอาจระงับริปูร
ริ้พลมันหนานูน เปนหัวหน้าทสานล
เดชะมันแกล้วกล้า ปลอมปลนฟ้าปราบดินดล
ออกมาหวังผจญ รณรงคพาธา ฯ[103]

---

[101]กรมศิลปากร, **จินดามณี**, 64.

[102]ตรีศิลป์ บุญขจร, **วรรณกรรมประเภทกลอนสวดภาคกลาง : การศึกษาเชิงวิเคราะห์**, 67.

[103]กรมศิลปากร, **จินดามณี**, 64.

ตัวอย่างคำประพันธ์ที่ผู้แต่งใช้ 22 รัตนมาลาฉันท์ในการบรรยายความยิ่งใหญ่ของพระยาชมพู ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ปางเมิอทาวชุมพู	ปางเมื่อท้าวชุมพู
ทิราชอยูจำเรีนนาน	ธิราชผู้จำเริญนาน
พระชัณสาสารณ	พระชันษาสาร
ครบโสพษวรรณะสีย	ครบโสพส[104]วรรณศรี
จริงองปีตุราท	จึงองค์ปีตุราช
พระชล่มาชิวังคษ	พระชนมาชิวงคต[105]
สรงพระกะละวะรียญ	สรงพระกลวรีย์[106]
เสร้ดสำเมร้จแลวราชา	เสร็จสำเมร็จ[107]แล้วราชา
ใดครองปรรณจาราช	ได้ครองปัญจาราช
เวตประสาดอิษรา	เวศม์[108]ประสาท[109]อิสรา
เส้วยราชแท่รบิดา	เสวยราชแทนบิดา
อิดสระราภาพเพียงอัมมร	อิสรภาพเพียงอำมร
กรุงไกรยใหญ่น่อยมา	กรุงไกรใหญ่น้อยมา
ยกนัคราส่โมสร	ยกนัคราสโมสร
ทุกเดาทาวย่กอร	ทุกด้าวท้าวยอกร
ถวายสุวรรณรัตะณะบรรนา	ถวายสุวรรณรัตนบรรณา

(หน้าที่ 7 / 3 - หน้า 8 / 1)

---

[104]โสพส หมายถึง สิบหก

[105]ชิวงคต = ทิวงคต

[106]กลวรีย์ หมายถึง กระบวนแห่อันยิ่งใหญ่

[107]สำเมร็จ = สำเร็จ

[108]เวศม์ หมายถึง บ้านเรือน , ที่อยู่

[109]ประสาท = ปราสาท

10. วิเชียรดิลกฉันท์

วิเชียรดิลกฉันท์ เป็นคำประพันธ์ที่มีมาตั้งแต่ยุคจินดามณี โดยดัดแปลงมาจากอินทรวิเชียรฉันท์และวสันตดิลกฉันท์ ในหนังสือจินดามณีเรียกชื่อว่า วิเชียรดิลกฉันทนกลอน 6[110]

ฉันทลักษณ์ของวิเชียรดิลกฉันท์

1 บทมี 2 บาท บาทละ 2 วรรค บาทที่ 1 วรรคแรกมี 5 คำ วรรคที่ 2 มี 6 คำ ตามแบบฉันลักษณ์ของอินทรวิเชียรฉันท์ บาทที่ 2 วรรคแรกมี 8 คำ และวรรคที่ 2 มี 7 คำ[111] แบบวสันตดิลกฉันท์ การรับส่งสัมผัสจะส่งสัมผัสจากคำสุดท้ายของวรรคที่ 2 ไปสัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ 3 และคำสุดท้ายของวรรคที่ 4 จะไปสัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ 2 ในบทต่อไป

วิเชียรดิลกฉันท์ ที่พบในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู ผู้แต่งไม่ได้เคร่งครัดตามฉันท-ลักษณ์การรับส่งสัมผัสและจำนวนคำ คำประพันธ์บางบทมีการรับส่งสัมผัสเหมือนกับกาพย์ยานี 11 ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความคล้องจองที่ไพเราะ

แผนผังวิเชียรดิลกฉันท์

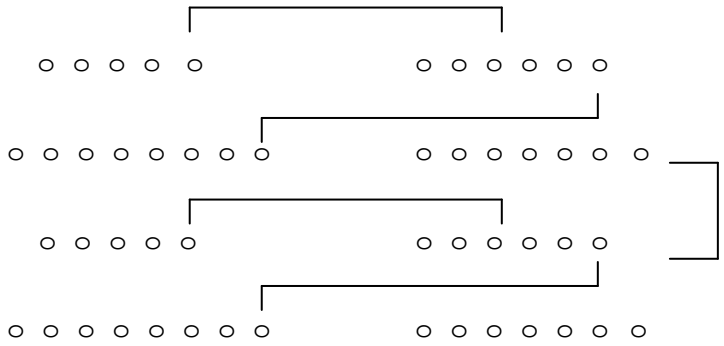

ตัวอย่างคำประพันธ์วิเชียรดิลกฉันท์ ในหนังสือจินดามณี

เคยพาดพระหัตถ์เหนือ อุรราชกัญญา
กอดเกี้ยวคือกาญจนลดา อันโอบอ้อมทุมามาลย์
พิศภักตรมณฑลศศิ บริสุทธเปรียบปาน
เปรมร่วมฤทธูรบันดาล รดีดัศบันเจอดใจ ฯ[112]

---

[110]เรื่องเดียวกัน.

[111]เรื่องเดียวกัน, 65.

[112]เรื่องเดียวกัน, 65-66.

ตัวอย่างคำประพันธ์วิเชียรดิลกฉันท์ ที่ผู้แต่งใช้บรรยายความตอนที่พระเถระชมพูแสดงอิทธิปาฏิหาริย์เนรมิตพระภิกษุเหมือนตนถึง 1,000 รูป ให้นางพิมพรและเหล่านางสนมเห็น ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ม่หาเถนชุมพู	มหาเถรชุมพู
เทือรู้ด้วยอะพินยา	เธอรู้ด้วยอภิญญา
จิงนีฤๅมิดฤทีขินาสะวา	จึงนิรมิตฤทธิขีณาสวา
เมือนว่ร่กายใดถึงพรรณ	เหมือนวรกายได้ถึงพัน
พระองค์ทรงสินลา	พระองค์ทรงศิลลา
กาสาพัษก์เหมือนกรรณ	กาสาพัสตร์ก็เหมือนกัน
นังสมาทิพรอมอยูทงงพรรณ	นั่งสมาธิพร้อมอยู่ทั้งพัน
เพือสำแดงชานปรา	เพื่อสำแดงฌาน[113]ปรา-
กัดแกพิมพอนบาท	กฏแก่พิมพรบาท
กับด้วยนาดทังพรรณมา	กับด้วยนาถทั้งพันมา
พิดส่ว่งค์ทรงทอดไนยนา	พิศวงทรงทอดนัยนา
แล ๆ พิด ๆ ก์เหมิอนกรรณ	แลแลพิศพิศก็เหมือนกัน
ใหมรูจักสามี้	ไม่รู้จักสามี
อ่รนาริยก่กลับผรรณ	อรนารีก็กลับผัน
มาทูนพระท่ษพ่ลพลรรณ	มาทูลพระทศพล[114]พลัน
ชุมพูเถนส่หัดสา	ชุมพูเถรสหัสสา
ไม้อาจจะรูจัก	ไม่อาจจะรู้จัก
ฆาภึงสักฎิอ่งคภัคะวา	ข้าพึ่งศักดิ์องค์ภัควา[115]
ใดทรงพระมหากะรุนา	ได้ทรงพระมหากรุณา
สำแดงอ่งคพระเถนชุมพู	สำแดงองค์พระเถรชุมพู

(หน้าที่ 122 / 3 - หน้า 123 / 1)

จากการศึกษาลักษณะคำประพันธ์ในวรรณกรรมภาคใต้เรื่องพระยาชมพูสามารถสรุปได้ดังนี้

1. การใช้คำประพันธ์ในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู มีรูปแบบฉันทลักษณ์การรับส่งสัมผัสที่ไม่เคร่งครัด และมีการยืดหยุ่นการรับส่งสัมผัสตามลักษณะวรรณกรรมที่ใช้สวดอ่าน และ

---

[113]ฌาน หมายถึง การเพ่งอารมณ์จนใจแน่วแน่เป็นสมาธิ

[114]ทศพล หมายถึง พระนามหนึ่งของพระพุทธเจ้า

[115]ภัควา = ภควา หมายถึง ผู้มีโชค , พระนามเรียกพระพุทธเจ้า

บางแห่งก็ไม่รับส่งสัมผัสกันเลย ทั้งนี้เป็นเพราะผู้แต่งต้องการเน้นเนื้อความมากกว่าจึงไม่ได้คำนึงเรื่องการรับส่งสัมผัส

2. นิยมใช้คำประพันธ์ประเภทกาพย์ คือ กาพย์ยานี 11 กาพย์สุรางคนางค์ 28 และกาพย์ฉบัง 16 เป็นส่วนใหญ่

3. ได้นำคำประพันธ์ประเภทฉันท์มาดัดแปลงเป็นกาพย์ โดยคงจำนวนคำในแต่ละวรรคแต่ไม่คำนึงถึงบังครุลหุแบบฉันท์ คือ กาพย์ 12 และ กาพย์ 18

4. ได้นำคำประพันธ์ที่เรียกว่า กลอนทำนุก ซึ่งปรากฏในหนังสือจินดามณีมาใช้ คือ เยสันตา 21 ชินวร 15 และคัมภีรา 19 ซึ่งได้ดัดแปลงมาจากฉันท์คงไว้แต่จำนวนคำ สัมผัสและวรรค ไม่บังคับครุลหุ

5. ใช้ชื่อคำประพันธ์ที่มีความสัมพันธ์กับท่วงทำนองสวดของพระสงฆ์ คือ กาพย์ปฐมัง และ กาพย์ยังมังคลัง ทั้งนี้อาจเป็นเพราะต้องการให้ผู้สวดสามารถเลือกท่วงทำนองได้เหมาะสมกับเนื้อเรื่องในตอนนั้นๆ

6. เรียกชื่อคำประพันธ์ตามวรรณคดีเรื่องนิราศสีดา หรือ ราชาพิลาปคำฉันท์ โดยการเรียกชื่อกาพย์ฉบัง 16 ว่า พิลาปราชะ 16 แสดงให้เห็นว่า ผู้แต่งได้รับอิทธิพลมาจากวรรณกรรมเรื่องนี้

ข้อสรุปข้างต้นอาจสันนิษฐานได้ว่าต้นฉบับวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพูอาจแต่งขึ้นในสมัยที่ใกล้เคียงกับที่มีการแต่งราชาพิลาปคำฉันท์หรือหนังสือจินดามณี และมีผู้คัดลอกสืบทอดต่อกันมา ทั้งนี้เพราะในแต่ละยุคสมัยมีความนิยมฉันทลักษณ์แตกต่างกันไป วรรณกรรมที่มีคำประพันธ์เหล่านี้อาจเป็นวรรณกรรมที่แต่งขึ้นมาตั้งแต่กรุงศรีอยุธยา หรืออีกประการหนึ่งผู้แต่งอาจศึกษาเรื่องของการประพันธ์ร้อยกรองแบบต่างๆจากราชาพิลาปคำฉันท์หรือหนังสือจินดามณีเพื่อนำมาใช้ในการแต่งวรรณกรรมเรื่องนี้ก็ได้

สรุปการใช้คำประพันธ์ในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู

การใช้คำประพันธ์ในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู กวีจะนิยมใช้คำประพันธ์ประเภทกาพย์มากกว่าคำประพันธ์ชนิดอื่น ๆ สามารถสรุปได้ดังต่อไปนี้

1. กาพย์ยานี 11	มี	251 บท
2. กาพย์สุรางคนางค์ 28	มี	194 บท
3. กาพย์ฉบัง 16	มี	150 บท
4. กาพย์ 12	มี	14 บท
5. กาพย์ 18	มี	14 บท

6. เยสันตา 21	มี	28 บท
7. ชินวร 15	มี	67 บท
8. คัมภีรา 19	มี	73 บท
9. 22 รัตนมาลาฉันท์	มี	11 บท
10. วิเชียรดิลกฉันท์	มี	51 บท
รวมการใช้คำประพันธ์ทั้งหมด		853 บท

ความแพร่หลายของเรื่อง

1. ความแพร่หลายของต้นฉบับใบลานพระสูตรเรื่องชมฺพุปติสุตฺตำ

จากการสำรวจบัญชีรายชื่อข้อมูลเอกสารโบราณที่หอสมุดแห่งชาติท่าวาสุกรีและที่หอสมุดแห่งชาติในภูมิภาคต่างๆ สถาบันวิจัยสังคมมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี หอสมุดแห่งชาติสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว และเอกสารรวบรวมบัญชีรายชื่อวรรณกรรมไทลื้อ สิบสองปันนา สาธารณรัฐประชาชนจีน สามารถสรุปความแพร่หลายของวรรณกรรมเรื่องนี้ที่แต่งเป็นพระสูตรสำหรับใช้เทศน์ ดังต่อไปนี้

1.1 หอสมุดแห่งชาติท่าวากรี กรุงเทพมหานคร พบต้นฉบับใบลาน จำนวน 31 ฉบับ ได้แก่

1.1.1 บันทึกด้วยอักษรขอม ภาษาบาลี-ไทย จำนวน 25 ฉบับ

1.1.2 บันทึกด้วยอักษรธรรมล้านนา ภาษาบาลี-ไทยล้านนา จำนวน 2 ฉบับ

1.1.3 บันทึกด้วยอักษรธรรมอีสาน ภาษาบาลี-ไทยอีสาน จำนวน 2 ฉบับ

1.1.4 บันทึกด้วยอักษรมอญ ภาษาบาลี-มอญ จำนวน 2 ฉบับ

1.1.5 บันทึกด้วยอักษรมอญ ภาษาบาลี จำนวน 2 ฉบับ[116]

1.2 หอสมุดแห่งชาติสาขาเชียงใหม่ พบต้นฉบับใบลาน จำนวน 5 ฉบับ ได้แก่

1.2.1 บันทึกด้วยอักษรธรรมล้านนา ภาษาบาลี-ไทยล้านนา 4 ฉบับ

1.2.2 บันทึกด้วยอักษรขอม-ธรรมอีสาน ภาษาบาลี-ไทยอีสาน จำนวน 1 ฉบับ

1.2.3 บันทึกด้วยอักษรขอม ภาษาบาลี-ไทย จำนวน 1 ฉบับ[117]

---

[116]ข้อมูลจากบัตรรายการฝ่ายเอกสารโบราณ หอสมุดแห่งชาติท่าวาสุกรี

[117]ข้อมูลจากบัตรรายการฝ่ายเอกสารโบราณ หอสมุดแห่งชาติสาขาเชียงใหม่

1.3 หอสมุดแห่งชาติสาขานครราชสีมา พบต้นฉบับใบลาน จำนวน 7 ฉบับ ได้แก่

1.3.1 บันทึกด้วยอักษรขอม ภาษาบาลี-ไทยอีสาน จำนวน 1 ฉบับ

1.3.2 บันทึกด้วยอักษรธรรมอีสาน ภาษาบาลี-ไทยอีสาน จำนวน 6 ฉบับ[118]

1.4 หอสมุดแห่งชาติสาขานครพนม พบต้นฉบับใบลาน จำนวน 1 ฉบับ บันทึกด้วยอักษรธรรมอีสาน ภาษาบาลี-ไทยอีสาน[119]

1.5 หอสมุดแห่งชาติสาขาสุพรรณบุรี พบต้นฉบับใบลาน จำนวน 3 ฉบับ ได้แก่

1.5.1 บันทึกด้วยอักษรขอม ภาษาบาลี-ไทย จำนวน 1 ฉบับ

1.5.2 บันทึกด้วยอักษรธรรมอีสาน ภาษาบาลี-ไทยอีสาน จำนวน 1 ฉบับ

1.5.3 บันทึกด้วยอักษรขอม-ธรรมอีสาน ภาษาบาลี-ไทย-ไทยอีสาน จำนวน 1 ฉบับ[120]

1.6 หอสมุดแห่งชาติสาขากาญจนบุรี พบต้นฉบับใบลาน จำนวน 3 ฉบับ ได้แก่

1.6.1 บันทึกด้วยอักษรขอม ภาษาบาลี-ไทย จำนวน 2 ฉบับ

1.6.2 บันทึกด้วยอักษรมอญ ภาษาบาลี-มอญ จำนวน 1 ฉบับ[121]

1.7 หอสมุดแห่งชาติสาขาจันทบุรี พบต้นฉบับใบลาน จำนวน 8 ฉบับ บันทึกด้วยอักษรขอม ภาษาบาลี-ไทย[122]

1.8 หอสมุดแห่งชาติสาขาระยอง พบต้นฉบับใบลาน จำนวน 1 ฉบับ บันทึกด้วยอักษรขอม ภาษาบาลี-ไทย[123]

1.9 หอสมุดแห่งชาติสาขาสงขลา พบต้นฉบับใบลาน จำนวน 6 ฉบับ บันทึกด้วยอักษรขอม ภาษาบาลี-ไทย[124]

1.10 สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ พบต้นฉบับใบลาน จำนวน 2 ฉบับ บันทึกด้วยอักษรธรรมล้านนา ภาษาบาลี-ไทยล้านนา[125]

---

[118]ข้อมูลจากบัตรรายการฝ่ายเอกสารโบราณ หอสมุดแห่งชาติสาขานครราชสีมา

[119]ข้อมูลจากบัตรรายการฝ่ายเอกสารโบราณ หอสมุดแห่งชาติสาขานครพนม

[120]ข้อมูลจากบัตรรายการฝ่ายเอกสารโบราณ หอสมุดแห่งชาติสาขาสุพรรณบุรี

[121]ข้อมูลจากบัตรรายการฝ่ายเอกสารโบราณ หอสมุดแห่งชาติสาขากาญจนบุรี

[122]ข้อมูลจากบัตรรายการฝ่ายเอกสารโบราณ หอสมุดแห่งชาติสาขาจันทบุรี

[123]ข้อมูลจากบัตรรายการฝ่ายเอกสารโบราณ หอสมุดแห่งชาติสาขาระยอง

[124]ข้อมูลจากบัตรรายการฝ่ายเอกสารโบราณ หอสมุดแห่งชาติสาขาสงขลา

[125]ข้อมูลจากหนังสือบัญชีใบลานของสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

1.11 สำนักส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ พบต้นฉบับใบลาน จำนวน 20 ฉบับ บันทึกด้วยอักษรธรรมล้านนา ภาษาบาลี-ไทยล้านนา[126]

1.12 โครงการอนุรักษ์ใบลานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม พบต้นฉบับใบลาน จำนวน 22 ฉบับ[127]

1.13 โครงการศึกษารวบรวมและจัดสร้างฐานข้อมูลหนังสือใบลาน จังหวัดอุบลราชธานี พบต้นฉบับใบลาน จำนวน 2 ฉบับ[128]

1.14 หอสมุดแห่งชาติสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว พบต้นฉบับใบลาน จำนวน 2 ฉบับ[129]

1.15 เอกสารรวบรวมบัญชีรายชื่อวรรณกรรมไทลื้อ แคว้นสิบสองปันนา สาธารณรัฐประชาชนจีน พบต้นฉบับวรรณกรรมเรื่องชมพูปติเถรที่บันทึกด้วยพับสาและกระดาษ จำนวน 6 ฉบับ[130]

1.16 ข้อมูลจากหนังสือชมพูบดีสูตร ฉบับสอบเทียบใบลาน ซึ่งปริวรรตโดย ศานติ ภักดีคำ พบต้นฉบับใบลานที่หอสมุดแห่งชาติกรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส จำนวน 3 ฉบับ[131]

2. ความแพร่หลายของต้นฉบับหนังสือบุดวรรณกรรมกลอนสวด

จากการสำรวจบัญชีรายชื่อข้อมูลเอกสารโบราณที่หอสมุดแห่งชาติท่าวาสุกรีและข้อมูลจากหนังสือวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ : สถานภาพการศึกษาและแหล่งสืบค้น ชุดภูมิปัญญาทักษิณ อันดับที่ 1 ซึ่งได้รวบรวมวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพูที่พบในภาคใต้ สามารถสรุปความแพร่หลายของวรรณกรรมเรื่องนี้ที่แต่งเป็นกลอนสวด ดังต่อไปนี้

---

[126]ข้อมูลจากหนังสือบัญชีใบลานของสำนักส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

[127]โครงการอนุรักษ์ใบลานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, **ฐานข้อมูลใบลาน** [ออนไลน์], เข้าถึงเมื่อ 10 ตุลาคม 2552. เข้าถึงได้จาก http://bl.msu.ac.th/bailan/db1/lan/

[128]อรทัย เลียงจินดาถาวร และโสรัจ นามอ่อน, **โครงการศึกษารวบรวมและจัดสร้างฐานข้อมูลหนังสือใบลานจังหวัดอุบลราชธานี** (อุบลราชธานี : ฝ่ายผลิตและบริการเอกสาร สำนักวิทยบริการ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, 2545).

[129]ข้อมูลจากบัญชีรายชื่อไมโครฟิล์ม หอสมุดแห่งชาติสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

[130]Kumiko Kato and Isra Yanatan, "Present State of Tai-Lue Documents in Sipsongpanna," Paper Presented at the meeting of the conference on Studies of History and Literature of Tai Ethnic Groups, Chiang Mai University, 22-23 March 2001. (Mimeographed)

[131]ศานติ ภักดีคำ, **ชมพูบดีสูตร ฉบับสอบเทียบใบลาน** (กรุงเทพฯ : มูลนิธิอนุรักษ์คัมภีร์โบราณ, 2552), ix.

2.1 ต้นฉบับหนังสือบุดวรรณกรรมกลอนสวดภาคกลาง

จากการสำรวจบัญชีรายชื่อเอกสารโบราณที่หอสมุดแห่งชาติท่าวาสุกรี พบวรรณกรรมเรื่องนี้ที่แต่งเป็นฉบับกลอนสวดจำนวน 5 ฉบับ[132] บันทึกไว้ในสมุดไทย บันทึกด้วยอักษรไทย ภาษาไทย บันทึกชื่อเรื่องแตกต่างกัน ได้แก่

2.1.1 มหาชมภูบดี เลขที่ 432

2.1.2 มหาชมภูบดี เลขที่ 436

2.1.3 มหาชมภูบดีสูตร เลขที่ 437

2.1.4 ท้าวมหาชมภู เล่ม 1 เลขที่ 438

2.1.5 ชมภูบดีสูตร เลขที่ 688

2.2 ต้นฉบับหนังสือบุดวรรณกรรมกลอนสวดภาคใต้

วรรณกรรมภาคใต้เรื่องพระยาชมพูที่พบในภาคใต้มีจำนวน 13 ฉบับ ได้แก่

2.2.1 สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยทักษิณ พบต้นฉบับหนังสือบุดเรื่องท้าวชมพู จำนวน 6 ฉบับ

2.2.2 สำนักศิลปะและวัฒนธรรมนครศรีธรรมราช มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช พบต้นฉบับหนังสือบุดเรื่องพระยาชมพู จำนวน 3 ฉบับ

2.2.3 สำนักศิลปะและวัฒนธรรมสุราษฎร์ธานี มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี พบต้นฉบับหนังสือบุดเรื่องท้าวชมภู จำนวน 2 ฉบับ

2.2.4 ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดภูเก็ต พบต้นฉบับหนังสือบุดเรื่องท้าวชมพู จำนวน 1 ฉบับ[133]

2.2.5 ต้นฉบับหนังสือบุดเรื่องพระยาชมพูของนายสุขรัตนวิล จำนวน 1 ฉบับ

2.3 ฉบับที่แต่งเป็นคำฉันท์ พบ 1 ฉบับ คือ คำฉันท์เรื่องท้าวมหาชมภู ฉบับของหลวงเสนาราชภักดีศรีสงคราม (เกี้ย บุณยัษฐิติ)[134]

---

[132]ข้อมูลจากบัตรรายการฝ่ายเอกสารโบราณ หอสมุดแห่งชาติท่าวาสุกรี

[133]สถาบันราชภัฏกลุ่มภาคใต้, **หนังสือวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ : สถานภาพการศึกษาและแหล่งสืบค้น ชุดภูมิปัญญาทักษิณ อันดับที่ 1** (นครศรีธรรมราช : โรงพิมพ์ไทม์พริ้นติ้ง, 2540).

[134]หลวงเสนาราชภักดีศรีสงคราม [เกี้ย บุณยัษฐิติ], **คำฉันท์เรื่องท้าวมหาชมภูและบทร้อยกรองอัญเชิญพระพุทธธรรมนำมาสอนลูกหลาน** (ม.ป.ท., 2549. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพท่านผู้หญิงถวิล ประกอบนิติสาร ณ เมรุวัดธาตุทอง 11 พฤษภาคม 2549), 46.

ความนิยมวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพูที่ปรากฏในวิถีชีวิตพุทธศาสนิกชนท้องถิ่นภาคใต้

วรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู เป็นวรรณกรรมศาสนาที่สำคัญเรื่องหนึ่งซึ่งพุทธศาสนิกชนชาวภาคใต้โดยเฉพาะผู้ที่มีอายุ 60 ปีขึ้นไปจะรู้จักวรรณกรรมเรื่องนี้เป็นอย่างดี เนื่องจากเป็นเรื่องที่มีบทบาทต่อสังคมในด้านต่างๆ ซึ่งจากการศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพูในท้องถิ่นภาคใต้ ทำให้ผู้วิจัยทราบว่า วรรณกรรมเรื่องนี้เป็นที่นิยมของชาวพุทธในท้องถิ่นภาคใต้ในอดีตเป็นอย่างมาก ถึงแม้ในทุกวันนี้ความนิยมในวรรณกรรมเรื่องนี้อาจเสื่อมคลายไปบ้าง แต่จากคำบอกเล่าของพระสงฆ์และชาวบ้าน ทำให้ทราบว่า วรรณกรรมเรื่องนี้ยังเป็นที่รับรู้และกล่าวถึงอยู่ในสังคมพุทธศาสนิกชนท้องถิ่นภาคใต้ในปัจจุบัน ดังต่อไปนี้

1. พระสงฆ์นำมาใช้เทศนาสั่งสอนชาวบ้านในโอกาสต่างๆ

วรรณกรรมเรื่องพระยาชมพูที่พระสงฆ์จะนำมาเทศน์นั้น เป็นฉบับใบลานพระสูตรเรื่องชมฺพุปติสุตฺตำ หรือ ชมพูบดีสูตร ซึ่งพระสงฆ์จะนิยมนำเรื่องราวในพระสูตรมายกเป็นอุทาหรณ์ในพระธรรมเทศนา

การเทศน์เรื่องชมฺพุปติสุตฺตำ หรือ ชมพูบดีสูตรจะมีทั้งเทศน์ธรรมาสน์เดียวและเทศน์ 3 ธรรมาสน์ แต่การเทศน์ 3 ธรรมาสน์จะได้รับความนิยมมากกว่า โดยจะต้องใช้พระสงฆ์ทำหน้าที่เทศน์ 3 รูป พระสงฆ์ที่ทำหน้าที่เทศน์จะสมมติกันว่าเป็นพระพุทธเจ้าที่ทรงเนรมิตพระวรกายเป็นพระธรรมราชาธิราช 1 รูป เป็นพระยาชมพู 1 รูป และเป็นพระเจ้าพิมพิสาร 1 รูป มีการปุจฉาวิสัชนากันตามเหตุการณ์ในเรื่อง นอกจากนั้นบทสนทนาโต้ตอบกันจะมีการสอดแทรกการอธิบายหลักธรรมคำสอนอย่างละเอียด รวมทั้งมีการแทรกเรื่องราวต่างๆในชุมชนเข้าไปด้วย จึงทำให้การเทศน์มีความสนุกสนานน่าสนในมากยิ่งขึ้น[135]

การเทศน์พระสูตรเรื่องนี้ นิยมเทศน์ในวันธรรมสวนะและวันสำคัญต่างๆทางพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงเทศกาลเข้าพรรษา

2. นิยมนำมาใช้สวดอ่านในชุมชน

การอ่านวรรณกรรมกลอนสวดทางภาคใต้เรียกว่า “สวดหนังสือ” แหล่งสำคัญของการสวดหนังสือในภาคใต้ คือ วัด ในสมัยก่อนชาวภาคใต้นิยมสวดหนังสือกันที่วัดในวันนักขัต-ฤกษ์และวันธรรมสวนะ โดยการสวดหนังสือที่วัดจะมีทั้งกลางวันและกลางคืน ในช่วงกลางวันจะสวดหนังสือก่อนที่พระสงฆ์จะขึ้นธรรมาสน์แสดงธรรมเทศนา ส่วนเวลากลางคืนจะสวดหนังสือหลังจากฟังพระเทศน์เสร็จแล้ว ทั้งนี้เนื่องจากในสมัยก่อนพุทธศาสนิกชนชาวภาคใต้จะนิยมมา

---

[135]สัมภาษณ์พระครูกวีวราภรณ์ เจ้าอาวาสวัดบ้านสวนและเจ้าคณะอำเภอเมืองพัทลุง, วัดบ้านสวน หมู่ 12 ตำบลควนมะพร้าว อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง, 12 เมษายน 2552.

นอนที่วัด เพื่อสวดมนต์ฟังเทศน์ในเวลากลางคืน แล้วจะกลับบ้านตอนเช้าของวันรุ่งขึ้น โดยผู้ที่ทำหน้าที่สวดหนังสือมักจะเป็นผู้ที่เคยบวชเรียนมาแล้ว ส่วนเรื่องที่นำมาสวดจะเป็นเรื่องที่มุ่งให้คติสอนใจและให้ความรู้สึกเพลิดเพลินด้วย วรรณกรรมเรื่องพระยาชมพูก็เป็นที่นิยมสวดอ่านกันมาก[136] การสวดหนังสือที่วัดเป็นที่นิยมมาก ชาวบ้านที่ไม่รู้หนังสือก็สามารถจดจำเรื่องราวและคำกลอนที่ไพเราะจากหนังสือสวดได้ ดังที่เรียกว่า“อ่านด้วยหู”

จากการสอบถามชาวบ้านที่สูงวัยแล้ว ทั้งที่เป็นพระภิกษุและฆราวาส ต่างกล่าวว่ารู้จักวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพูเป็นอย่างดี เพราะได้ฟังจากการสวดหนังสือที่วัด คำบอกเล่านี้จึงแสดงให้เห็นว่า วรรณกรรมเรื่องพระยาชมพูเป็นเรื่องที่ชาวท้องถิ่นภาคใต้รู้จักเป็นอย่างดี[137]

3. นิยมนำมาสวดอ่านในประเพณีสวดด้าน

ประเพณีสวดด้าน เป็นประเพณีการสวดหนังสือวรรณกรรมร้อยกรองประเภทนิทานที่เก่าแก่ประจำท้องถิ่นนครศรีธรรมราช ทั้งนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ความเพลิดเพลิน และให้ความรู้ที่เป็นคติสอนใจ การสวดด้านจะมีเฉพาะในวันธรรมสวนะ ซึ่งพุทธศาสนิกชนมักจะทำบุญฟังธรรมกัน ณ วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร ที่ถือกันว่าเป็นศูนย์กลางของพระพุทธศาสนามาแต่โบราณ โดยการสวดด้านจะเริ่มก่อนพระสงฆ์จะขึ้นธรรมาสน์แสดงธรรมเทศนาตามระเบียงด้านต่างๆรอบพระวิหารคดทั้ง 4 ด้าน ซึ่งมีพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่ในวิหารคดนี้จำนวนทั้งหมด 173 องค์ พระพุทธรูปเหล่านี้เรียกว่า “พระด้าน” เมื่อจัดให้มีการสวดหนังสือที่ระเบียงพระด้าน จึงเรียกการสวดหนังสือว่า “สวดหนังสือที่พระด้าน” แต่ตามนิสัยของชาวภาคใต้ชอบพูดคำสั้นๆ จึงตัดคำออกเหลือเพียง “สวดด้าน”

ผู้สวดด้านจะต้องเป็นผู้ที่มีความสามารถในการอ่านออกเสียงอย่างยิ่ง ใช้ทำนองและสำเนียงภาษาถิ่นใต้ โดยจะต้องรู้จักเน้นเสียงเอื้อนและเล่นลูกคอ เล่นท่าทางประกอบในตอนที่จำเป็นใช้สีหน้าโยกตัวประกอบท่าทาง และต้องใช้กิริยาอื่นๆตามที่ผู้สวดสามารถทำได้ ผู้สวดด้านมักจะมาจากบุคคลที่มีอาชีพต่างๆ หรือบุคคลที่เคยเป็นชาววัดมาก่อน เคยอ่านทำนองที่ฝึกฝนมาจากวัด เช่น นักเทศน์เก่า นักแหล่หมอทำขวัญนาค นักสวดพระมาลัย นายหนังตะลุง โนราเก่า

---

[136]สัมภาษณ์นายชะเอม แก้วคล้าย ข้าราชการบำนาญ ผู้เชี่ยวชาญภาษาโบราณ ระดับ 9 กรมศิลปากร, บ้านเลขที่ 31/25 ซอยบรมราชชนนี 20 ถนนบรมราชชนนี เขตตลิ่งชัน กรุงเทพฯ, 2 สิงหาคม 2552.

[137]สัมภาษณ์พระครูกวีวราภรณ์ เจ้าอาวาสวัดบ้านสวนและเจ้าคณะอำเภอเมืองพัทลุง, วัดบ้านสวน หมู่ 12 ตำบลควนมะพร้าว อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง, 12 เมษายน 2552. และสัมภาษณ์นางเกลื่อน ภักดี, บ้านเลขที่ 78/1 หมู่ 4 ตำบลบ่อแดง อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา, 10 มีนาคม 2552.

เพลงบอก เป็นต้น คนที่สวดได้ไพเราะผู้ฟังจะชื่นชมติดอกติดใจมาก ถึงขนาดคนเฒ่าคนแก่ที่ไม่รู้หนังสืออ่านไม่ออก เมื่อฟังสวดด้านแล้วสามารถจำบทกลอนในหนังสือเล่มที่ฟังนั้นได้ทุกบททุกตอนแทบตลอดทั้งเล่ม และจำได้หลายๆเล่ม ทั้งนี้บทกลอนจากเรื่องต่างๆที่ผู้เฒ่าผู้แก่ท่องให้เราฟังอยู่ในปัจจุบันก็ได้มาจากการจำจดมาจากสวดด้านแทบทั้งสิ้น การสวดด้านจะสวดทั้ง 4 ด้านของพระระเบียง ฉะนั้นคนสวดด้านจะต้องพยายามแสดงความสามารถในการสวดมาก เพราะหากสวดไม่เป็นที่น่าพอใจของผู้ฟังจะทำให้คนเบื่อหน่าย ดังนั้นคนสวดแต่ละคนจึงต้องแสดงความสามารถในเชิงสวดให้ปรากฏด้วย[138]

สำหรับหนังสือที่เป็นที่นิยมของคนฟังส่วนใหญ่ มักเป็นหนังสือนิทานชาดกที่เขียนเป็นร้อยกรอง และหนังสือนิทานประโลมโลกเรื่องต่างๆ ที่กวีพื้นเมืองแต่งขึ้น เรื่องที่เป็นที่นิยมได้แก่ เรื่องสุบิน นายดัน วันคาร ทินวงศ์ สี่เสา กระต่ายทอง พระรถเสนของนายเรืองนาในเรื่องเสือโคของพระมี รวมทั้งเรื่องพระยาชมพู ก็เป็นเรื่องที่ได้รับความนิยมในการนำมาสวดด้านด้วยเช่นกัน ดังที่ดิเรก พรตตะเสน ได้กล่าวถึงวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพูว่า เป็นวรรณกรรมที่เคยได้รับความนิยมอย่างแพร่หลายในจังหวัดนครศรีธรรมราช เนื่องจากพระสงฆ์และพุทธศาสนิกชนชาวบ้านสูงวัยแทบทุกคนเล่าว่าเคยฟังนิทานเรื่องนี้มาแล้ว[139] คำบอกเล่านี้จึงแสดงให้เห็นว่า เมื่อพระสูตรเรื่องชมฺพุปติสุตฺตำ หรือ ชมพูบดีสูตร แพร่หลายมาถึงจังหวัดนครศรีธรรมราช กวีผู้แต่งซึ่งเป็นชาวภาคใต้ได้นำมาแต่งเป็นวรรณกรรมสำหรับสวดอ่านและได้นิยมนำมาใช้ในการสวดด้าน

การสวดด้านเริ่มเสื่อมคลายความนิยมลงไปเรื่อยๆ จนปัจจุบันนี้ประเพณีสวดด้านได้เลิกไปโดยสิ้นเชิง ดังนั้นทุกวันนี้ในวันธรรมสวนะ จึงยังคงมีเพียงพระเทศน์ที่บริเวณพระด้านเพียง 1-2 ธรรมาสน์เท่านั้น

---

[138]วิเชียร ณ นครและคนอื่นๆ, **นครศรีธรรมราช** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, 2521), 218-221.

[139]ดิเรก พรตตะเสน, ผู้ปริวรรต, **พระยาชมพู** (นครศรีธรรมราช : วิทยาลัยครูนครศรีธรรมราช, 2527), 5.

ภาพที่ 1 พระพุทธรูปที่ประดิษฐานอยู่ที่พระระเบียงในวิหารคดรอบพระบรมธาตุ
วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร จังหวัดนครศรีธรรมราช

4. นิยมนำมาเล่าสู่กันฟังในครัวเรือน

ยามว่างจากการทำงาน มักจะมีการสวดอ่านหนังสือกันเองในครัวเรือน จึงทำให้มีการคัดลอดต้นฉบับไว้เป็นสมบัติส่วนตัวของแต่ละครอบครัว เช่นต้นฉบับวรรณกรรมเรื่อง พระยาชมพู ฉบับที่ผู้วิจัยได้นำมาศึกษาวิเคราะห์เล่มนี้ ก็เป็นสมบัติส่วนของนายเอียด รัตนวิมล ที่ได้คัดลอกมาจากวัดสทิงพระ เพื่อรักษาไว้เป็นสมบัติส่วนตัวและใช้สวดอ่านให้ลูกหลานฟังในครัวเรือนด้วย ในขณะที่กำลังสวดอ่าน ผู้สวดซึ่งเป็นผู้อาวุโสในครอบครัวก็จะอบรมสั่งสอนลูกหลาน โดยยกตัวอย่างอุปนิสัยและการกระทำของพระยาชมพูมาเป็นอุทาหรณ์ ดังตัวอย่างเรื่องที่นำมาสอน เช่น สอนไม่ให้ถือตัวอวดเก่ง สอนไม่ให้อยากได้ทรัพย์สมบัติหรือสิ่งของของผู้อื่น และสอนให้รักษาสัจจะวาจา เป็นต้น[140]

5. ความนิยมในการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง

พระพุทธรูปทรงเครื่องที่พบในภาคใต้เป็นพระพุทธรูปที่ได้รับอิทธิพลมาจากกรุงศรีอยุธยา มีลักษณะพุทธศิลป์ 2 แบบ คือ แบบทรงเครื่องใหญ่ที่ประดิษฐ์ลวดลายด้วยเครื่องทรงอย่างกษัตริย์ คือ สวมมงกุฎและมีเครื่องประดับจำพวกถนิมพิมพาภรณ์ และแบบทรงเครื่องน้อยซึ่งมักมีกรรเจียกยื่นเป็นครีบออกมาเหนือใบพระกรรณ แต่ไม่ประดับลวดลายมากเหมือนแบบทรงเครื่องใหญ่

---

[140]สัมภาษณ์นางสาวสดับ รัตนวิมล, บ้านเลขที่ 90 หมู่ 3 ตำบลสทิงพระ อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา, 5 มีนาคม 2550.

การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในภาคใต้ช่วงแรกๆมักสร้างโดยกษัตริย์ เจ้าเมือง หรือคหบดีผู้ที่มีทุนทรัพย์มาก เพราะสร้างยากและใช้เวลานาน ดังมีหลักฐานสำคัญ คือ เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พัด) ได้สร้างพระพุทธรูปเงินทรงเครื่องประดับพลอยกุดั่นและกระจกสีปางห้ามญาติองค์หนึ่ง เพื่อถวายเป็นพุทธบูชาไถ่บาปในการที่ต้องยกทัพไปปราบหัวเมืองไทรบุรี ประดิษฐานไว้ข้างพระประธานในวิหารเขียน วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร[141]

เมื่อพระสูตรเรื่องชมฺพุปติสุตฺตำ หรือ ชมพูบดีสูตรซึ่งพุทธศาสนิกชนเชื่อว่าเป็นต้นตำนานพระพุทธรูปทรงเครื่องแพร่หลายในท้องถิ่นต่างๆ ของประเทศไทย รวมทั้งภาคใต้ โดยผ่านทางการเทศน์สั่งสอนชาวบ้านของพระสงฆ์ และกวีท้องถิ่นได้คิดแต่งเป็นวรรณกรรมท้องถิ่นเพื่อใช้สวดอ่านกันในชุมชนมากขึ้น จึงทำให้เป็นที่รู้จักกันอย่างกว้างขวางในเวลาต่อมา เมื่อชาวบ้านรับรู้เรื่องพระยาชมพูและเชื่อว่าพระพุทธรูปปางทรงเครื่อง มีตำนานที่มาจากพุทธ-ประวัติในตอนที่พระพุทธเจ้าทรงเนรมิตพระวรกายเป็นพระธรรมราชาธิราช เพื่อปราบพยศพระยาชมพูให้ลดละทิฐิมานะและหันมายอมรับธรรมะจนกลายเป็นพระสาวกที่บรรลุพระอรหันต์ได้ในที่สุด ชาวบ้านก็มีความรู้สึกอยากฟังเรื่องพระยาชมพูมากยิ่งขึ้น และความนิยมในการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องก็มากขึ้นด้วย อีกทั้งยังเชื่อกันว่าการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องจะได้อานิสงส์มาก

การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในภาคใต้ แต่เดิมนิยมสร้างในอิริยาบถนั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ซ้ายหงายวางบนพระเพลา พระหัตถ์ขวาคว่ำลงบนพระชานุ แบบปางมารวิชัย ทรงเครื่องอย่างกษัตริย์[142] ต่อมาได้มีการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องเป็นปางต่างๆ เช่น ปางห้ามสมุทร ปางสมาธิ ปางอุ้มบาตร ปางไสยาสน์ ปางประทับยืน ปางห้ามญาติ ปางห้ามพระแก่นจันทน์ เป็นต้น โดยนิยมสร้างขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์แทนตนเองหรือบุคคลสำคัญที่ตนเคารพนับถือ พระพุทธรูปทรงเครื่ององค์สำคัญที่พุทธศาสนิกชนภาคใต้ให้ความเคารพบูชา เช่น พระพุทธรูปทรงเครื่องพระเจ้าศรีธรรมโศกราช เจ้าเมืองนครศรีธรรมราช พระพุทธรูปพระเจ้าเอกทัศน์และสมเด็จเจ้าฟ้าอุทุมพร วัดท่าสำเภาเหนือ จังหวัดพัทลุง พระพุทธไสยาสน์สวมเทริดโนรา วัดภูเขาทอง จังหวัดตรัง และพระพุทธรูปทรงเครื่องทวดยายหมฺลี (นางนวลทองสำลี) วัดพะโคะ จังหวัดสงขลา เป็นต้น โดยการสร้างพระพุทธรูปปางนี้จะสร้างตามแบบอย่างลักษณะพุทธศิลป์อยุธยาและแบบพุทธศิลป์สกุลช่างภาคใต้ ที่โดดเด่นก็คือ ได้มีการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องสวมเทริดและเครื่องประดับของโนรา อันเป็นศิลปะการแสดงท้องถิ่นภาคใต้ด้วย คือ พระพุทธไสยาสน์สวม

---

[141]ดิเรก พรตตะเสน, ผู้ปริวรรต, **พระยาชมพู**, 5.

[142]สมพร ไชยภูมิธรรม, **ปางพระพุทธรูป** (กรุงเทพฯ : สำนักธรรมต้นธรรม, 2543), 203.

เทริดโนรา วัดภูเขาทอง และวัดถ้ำพระพุทธ จังหวัดตรัง พระพุทธรูปลักษณะดังกล่าวนี้แสดงถึงการผสมผสานความเป็นท้องถิ่นภาคใต้เข้ากับงานพุทธศิลป์ จนกลายเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวที่ปรากฏในท้องถิ่นภาคใต้เท่านั้น

ปัจจุบันพุทธศาสนิกชนในท้องถิ่นภาคใต้ ยังคงนิยมสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องปางอุ้มบาตรถวายตามวัดต่างๆ เพื่อใช้ในประเพณีลากพระหรือชักพระที่จัดขึ้นในเทศกาลออกพรรษา และสร้างเพื่อเป็นการอุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว โดยจะนำองค์พระมาประดิษฐานไว้ที่ระเบียงรอบพระอุโบสถของวัดต่างๆและได้บรรจุอัฐิของผู้ที่ล่วงลับไว้ในฐานพระพุทธรูปด้วย[143] พระพุทธรูปทรงเครื่องเหล่านี้ จึงเป็นหลักฐานสำคัญทางประวัติศาสตร์ที่เป็นเครื่องชี้วัดถึงความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา ความนิยมสร้างพระพุทธรูปของชาวภาคใต้ และแสดงให้เห็นว่าวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพูเป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลายในฐานะที่เป็นตำนานของพระพุทธรูปทรงเครื่องได้เป็นอย่างดี

ภาพที่ 2 พระเจ้าศรีธรรมาโศกราช วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร จังหวัดนครศรีธรรมราช

[143]สัมภาษณ์พระอธิการสมพร อติโรจโน เจ้าอาวาสวัดท่าสำเภาใต้, วัดท่าสำเภาใต้ ตำบลชัยบุรี อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง, 26 พฤษภาคม 2552.

ภาพที่ 3 สมเด็จเจ้าฟ้าอุทุมพร วัดท่าสำเภาเหนือ จังหวัดพัทลุง

ภาพที่ 4 พระเจ้าเอกทัศน์ วัดท่าสำเภาเหนือ จังหวัดพัทลุง

ภาพที่ 5 พระพุทธไสยาสน์สวมเทริดโนรา วัดภูเขาทอง จังหวัดตรัง
ที่มา : สายสุนีย์ สิงหทัศน์, “พระพุทธรูปทรงเทริดโนราที่จังหวัดตรัง,” **อนุสารอ.ส.ท.** 40, 8 (2543) : 20.

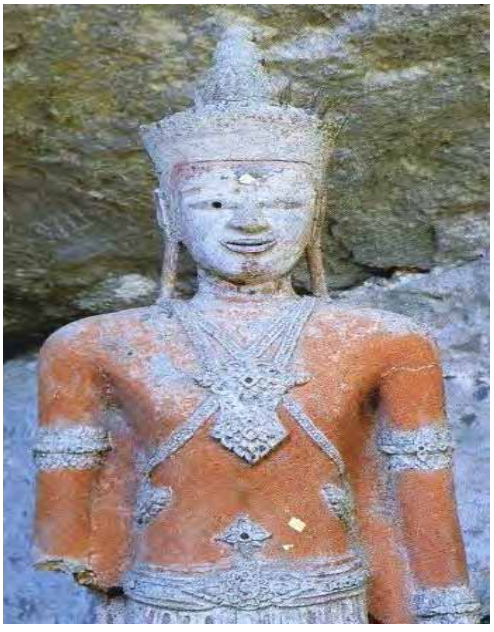

ภาพที่ 6 พระพุทธรูปทรงเทริดโนรา วัดถ้ำพระพุทธ จังหวัดตรัง
ที่มา : สายสุนีย์ สิงหทัศน์, “พระพุทธรูปทรงเทริดโนราที่จังหวัดตรัง,” **อนุสารอ.ส.ท.** 40, 8 (2543) : 19.

ภาพที่ 7 พระพุทธรูปทรงเทริดโนรา วัดถ้ำพระพุทธ จังหวัดตรัง

ที่มา : สายสุนีย์ สิงหทัศน์, “พระพุทธรูปทรงเทริดโนราที่จังหวัดตรัง,” **อนุสารอ.ส.ท.** 40, 8 (2543) : 19.

ภาพที่ 8 พระพุทธรูปทรงเครื่องปางอุ้มบาตร สกุลช่างภาคใต้

ที่มา : สมเกียรติ โล่ห์เพชรรัตน์, **วิเคราะห์ประวัติการนับถือศาสนาพุทธและศิลปะพระพุทธรูปในเอเชีย** (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, 2546), 244.

ภาพที่ 9 พระพุทธรูปทรงเครื่องบรรจุอัฐิ วัดวัง จังหวัดพัทลุง

ภาพที่ 10 พระพุทธรูปทรงเครื่องบรรจุอัฐิ วัดวัง จังหวัดพัทลุง

ภาพที่ 11 พระพุทธรูปทรงเครื่อง วัดยางงาม จังหวัดพัทลุง

จากที่ได้อธิบายมานี้ สามารถสรุปเกี่ยวกับลักษณะทั่วไปและองค์ประกอบของวรรณกรรมภาคใต้เรื่องพระยาชมพู ได้ดังนี้

วรรณกรรมภาคใต้เรื่องพระยาชมพูฉบับที่นำมาศึกษาวิเคราะห์นี้ ต้นฉบับเดิมเป็นของนายสุข รัตนวิมล ชาวตำบลสทิงพระ อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา บันทึกไว้ในหนังสือบุดขาว ตัวอักษรสีดำ ภาษาไทย จำนวน 1 เล่ม 153 หน้า ตอนท้ายของเรื่องมีข้อความระบุไว้ว่า “เขียนจบวันศุกร์ ขึ้นหนึ่งค่ำ เดือนสอง ปีวอกฉศก ฤดูเหมันต์ พระพุทธศักราช ล่วงแล้ว 2427 พระวัสสา เดือนล่วงแล้วได้ เจ็ดเดือนกับยี่สิบสองวันนิพพาน” พิจารณาจากปีพุทธศักราชที่ปรากฏตรงกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ซึ่งได้รับอิทธิพลเค้าโครงเรื่องมาจากพระสูตรเรื่องชมฺพุปติสุตฺตำ หรือ ชมพูบดีสูตร ที่เป็นพุทธประวัติตอนที่พระพุทธเจ้าทรงเนรมิตพระวรกายเป็นพระธรรมราชาธิราชเพื่อปราบยศพระยาชมพูให้ลดละทิฐิมานะและหันมาเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา พุทธศาสนิกชนต่างเชื่อว่าพระสูตรเรื่องเป็นต้นตำนานพระพุทธรูปทรงเครื่อง “ปางโปรดพญาชมพูบดี” หรือ “ปางทรมานพญามหาชมพู” ดังที่ได้ปรากฏหลักฐานจดหมายเหตุในสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ตอนที่กล่าวถึงเหตุการณ์ที่ราชทูตลังกาเกิดความสงสัยและถามเจ้าพนักงานผู้นำไปว่า เหตุใดในเมืองไทยจึงสร้างพระพุทธปฏิมากรทรงเครื่องอย่างเทวรูป เพราะในลังกาไม่เคยมีพระพุทธรูปเช่นนี้ เมื่อความทราบถึงพระกรรณ

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ พระองค์จึงทรงมีรับสั่งให้เสนาบดีชี้แจงเกี่ยวกับวัตถุนิทานเรื่องนี้ไปในศุภอักษรถึงเสนาบดีลังกา

สำหรับวรรณกรรมเรื่องนี้ ผู้แต่งมีจุดมุ่งหมายในการแต่ง คือ เพื่อต้องการนำพระสูตรเรื่องชมฺพุปติสุตฺตำ หรือ ชมพูบดีสูตร ซึ่งพระสงฆ์ใช้เทศน์สั่งสอนประชาชนมาแต่งเป็นวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้สำหรับใช้สวดอ่าน อันเป็นการสืบทอดพระพุทธศาสนาและอบรมสั่งสอนศีลธรรมให้กับสังคม ตลอดจนเพื่อต้องการให้อานิสงส์ผลบุญด้านต่างๆ จากการแต่งวรรณกรรมเรื่องนี้เกิดกับตนเอง ลักษณะตัวอักษรที่ใช้ในการบันทึกนั้นเป็นอักษรไทย แบบเล่นหางและบันทึกไว้ใต้บรรทัด โดยจะบันทึกถ้อยคำต่างๆ ตามสำเนียงพูดในภาษาถิ่นใต้ ส่วนในด้านคำประพันธ์ได้ใช้คำประพันธ์หลากหลายชนิด ได้แก่ กาพย์ยานี 11 กาพย์สุรางคนางค์ 28 กาพย์ฉบัง 16 กาพย์ 12 กาพย์ 18 เยสันตา 21 ชินวร 15 คัมภีรา 19 22 รัตนมาลา และวิเชียรดิลกฉันท์

ด้านความแพร่หลายของพระสูตรเรื่องนี้ พบต้นฉบับใบลานแพร่หลายอยู่ทุกภาคของประเทศไทย ตลอดจนที่สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว สิบสองปันนา สาธารณรัฐประชาชนจีน รวมทั้งพบใบลานต้นฉบับใบลานอักษรมอญ ภาษาบาลี-มอญด้วย ส่วนต้นฉบับวรรณกรรมกลอนสวดพบแพร่หลายอยู่ที่ภาคใต้และภาคกลาง นอกจากนั้นยังพบฉบับที่แต่งเป็นคำฉันท์ของหลวงเสนาราชภักดีศรีสงครามอีก1 ฉบับ

ด้านความนิยมวรรณกรรมเรื่องนี้ในท้องถิ่นภาคใต้ พบว่าพุทธศาสนิกชนชาวภาคใต้ต่างรู้จักวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพูเป็นอย่างดี โดยเฉพาะในฐานะที่เป็นต้นตำนานพระพุทธรูปทรงเครื่อง พระสงฆ์ยังนำพระสูตรมาเทศน์สั่งสอนประชาชนในวันธรรมสวนะและวันสำคัญต่างๆทางพุทธศาสนา และมีการสวดอ่านกันเองในครัวเรือนและสวดอ่านในชุมชนจนกลายเป็นประเพณีสวดด้านที่มีเฉพาะที่วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร จังหวัดนครศรีธรรมราชแห่งเดียวเท่านั้น รวมทั้งเป็นการสร้างความนิยมในการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องเพื่อใช้ในประเพณีลากพระหรือชักพระและสร้างเพื่อเป็นการอุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว โดยจะนำองค์พระมาประดิษฐานไว้ที่ระเบียงรอบพระอุโบสถของวัดต่างๆและได้บรรจุอัฐิของผู้ที่ล่วงลับไว้ในฐานพระพุทธรูปด้วย

บทที่ 3
การศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมภาคใต้เรื่องพระยาชมพูในเชิงวรรณศิลป์

วรรณกรรมภาคใต้เรื่องพระยาชมพูเป็นวรรณกรรมกลอนสวดประเภทสอนคติธรรม เนื่องจากมีเนื้อหาอิงเรื่องราวในพุทธประวัติตอนที่พระพุทธเจ้าทรงประทับอยู่ ณ เวฬุวันมหาวิหาร เมืองราชคฤห์ แคว้นมคธของพระเจ้าพิมพิสาร ซึ่งผู้แต่งได้นำเสนอหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา เพื่อให้พุทธศาสนิกชนเกิดความเลื่อมใสศรัทธาและสามารถนำหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่ได้จากวรรณกรรมเรื่องนี้ไปยึดถือปฏิบัติในชีวิตประจำวันได้ โดยผู้แต่งมีแนวทางในการนำเสนอเรื่องราวด้วยการสร้างให้ตัวละครมีอิทธิฤทธิ์ที่เป็นเรื่องเหนือธรรมชาติ อันเป็นการสร้างความเร้าใจ สนุกสนานเพลิดเพลินให้แก่ผู้อ่านและผู้ฟัง อีกทั้งยังเป็นการชี้ให้เห็นถึงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ของพระพุทธเจ้าจนสามารถปราบพยศพระยาชมพูได้ ทั้งนี้ผู้แต่งได้ใช้วรรณศิลป์ซึ่งเป็นศิลปะของการเรียบเรียงถ้อยคำหรือที่เรียกว่าศิลปะในการแต่งหนังสือที่มีสุนทรียภาพ และยังแฝงไปด้วยสาระของแนวคิดที่สอดแทรกอยู่ในเนื้อเรื่องได้อย่างประณีต

ในบทนี้ผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงการศึกษาวิเคราะห์องค์ประกอบของวรรณกรรมภาคใต้เรื่องพระยาชมพูในเชิงวรรณศิลป์ ซึ่งประกอบด้วยประเด็นต่างๆ ดังนี้

1. เนื้อหา หรือ เนื้อเรื่อง
   - 1.1 เนื้อเรื่อง
   - 1.2 แก่นเรื่อง
   - 1.3 โครงเรื่อง
   - 1.4 การดำเนินเรื่อง
   - 1.5 ตัวละคร
   - 1.6 ฉาก
   - 1.7 ธรรมเนียมนิยมในการแต่ง
2. รูปแบบการใช้ภาษา
   - 2.1 ศิลปะการใช้ภาษา
   - 2.2 สำนวนโวหาร
   - 2.3 รสวรรณคดี

เนื้อเรื่อง

กาลครั้งหนึ่ง ในสมัยพุทธกาลพระพุทธเจ้าทรงประทับอยู่ ณ เวฬุวนารามในเมืองราชคฤห์ ซึ่งพระเจ้าพิมพิสารเป็นกษัตริย์ปกครองอยู่นั้น ยังมีกษัตริย์พระองค์หนึ่งนามว่า พระยาชมพู เป็นกษัตริย์ที่มีบุญญาธิการแห่งเมืองปัญจา เมื่อครั้งปฏิสนธิในครรภ์พระมารดา ได้เกิดเสาทองสูง 18 ศอกและขุมทองผุดขึ้นในพระนคร และตอนประสูติแล้วก็มีของวิเศษคู่กาย 4 อย่าง คือ สุวรรณศร พระขรรค์ จักร และฉลองพระบาท ครั้นเมื่อเจริญวัยขึ้นได้ 16 ชันษา พระราชบิดาทรงสวรรคต พระยาชมพูจึงได้สืบราชสมบัติเป็นกษัตริย์เมืองปัญจา และเป็นกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ที่สุด มีกษัตริย์ร้อยเอ็ดนครทั้งชมพูทวีปเป็นบริวาร พระยาชมพูมีพระมเหสีนามว่านางพิมพรและมีพระโอรสองค์หนึ่งนามว่าพระศิริคุต

คืนหนึ่งพระยาชมพูมองเห็นดวงจันทร์วันเพ็ญส่องแสงสว่างเด่นอยู่ท่ามกลางหมู่ดวงดาว จึงนึกเปรียบเทียบตนเองเป็นดวงจันทร์ที่มีเหล่ากษัตริย์ทั้งร้อยเอ็ดนครเป็นดวงดาวบริวาร จากนั้นจึงออกตรวจตราขอบเขตบ้านเมืองของตน และเมื่อผ่านไปยังเมืองราชคฤห์ของพระเจ้าพิมพิสารได้เห็นปราสาทหลังใหญ่โตสวยงาม ก็รู้สึกโกรธแค้นที่พระเจ้าพิมพิสารไม่ยอมไปสวามิภักดิ์ตน พระยาชมพูจึงเหาะลงไปถีบยอดปราสาทและใช้พระขรรค์ฟันยอดปราสาทหลังนั้น สร้างความตื่นตระหนกให้กับพระเจ้าพิมพิสารและเหล่าบริวารเป็นอย่างมาก แต่ด้วยกุศลผลบุญที่พระเจ้าพิมพิสารเป็นพุทธอุบาสก กุศลผลบุญนั้นจึงคุ้มครองปราสาทเอาไว้ ทำให้พระยาชมพูไม่สามารถทำอะไรปราสาทหลังนั้นได้ ยิ่งสร้างความโกรธแค้นให้กับพระยาชมพูมากขึ้น จึงเหาะกลับไปยังเมืองปัญจาของตน

พระเจ้าพิมพิสารไม่รู้ว่าเกิดเหตุการณ์อะไรขึ้น จึงรีบเสด็จไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าที่เวฬุวนาราม เมื่อพระพุทธเจ้าทราบเรื่องราวก็ทรงรู้ด้วยญาณว่าเป็นการกระทำของพระยาชมพูผู้ได้สร้างสมบุญบารมีมาแต่อดีตชาติ พร้อมทั้งทรงตรัสเล่าอดีตชาติของพระยาชมพูให้พระเจ้าพิมพิสารและเหล่าพระสาวกฟังว่า ในภัทรกัลป์ยุคปฐมโพธิกาลพระกัสสปพุทธเจ้านั้น พระยาชมพูถือกำเนิดเป็นพ่อค้า ผู้มีใจศรัทธาในพระพุทธศาสนาได้ถวายอาหาร ผ้ารัตนกัมพล มีดโกน รองเท้า เข็มเย็บผ้า และธูปเทียนแก่พระกัสสปพุทธเจ้า และด้วยอานิสงส์ของผลบุญที่ได้ถวายทานแก่พระกัสสปพุทธเจ้านั้นเอง พระอินทร์จึงโปรดให้พระวิษณุกรรมลงมาเนรมิตปราสาทหลังใหญ่ที่พรั่งพร้อมไปด้วยทรัพย์สมบัติมากมายให้กับพ่อค้าผู้นี้ ครั้นเมื่อพ่อค้าเสียชีวิตก็ได้ไปเป็นเทวดาเสวยสุขอยู่บนสวรรค์ชั้นดุสิต และได้จุติลงมาเกิดเป็นพระยาชมพูกษัตริย์แห่งเมืองปัญจา

ในขณะเดียวกัน เมื่อพระยาชมพูเหาะกลับมาถึงเมืองปัญจาด้วยความโกรธแค้นก็ได้แผลงสุวรรณศรเป็นพญานาคพันเศียรให้ไปร้อยพระกรรณพระเจ้าพิมพิสารมาเข้าเฝ้าตนที่เมืองปัญจา เมื่อพญานาคพันเศียรไปถึงเมืองราชคฤห์แต่ไม่พบพระเจ้าพิมพิสาร จึงแผดเสียงร้องดัง

กึกก้องสร้างความหวาดกลัวให้กับพระมเหสีและเหล่าบรรดานางสนม จากนั้นจึงได้เหาะไปตามหาพระเจ้าพิมพิสารที่เวฬุวนาราม เมื่อเห็นพระเจ้าพิมพิสารที่กำลังเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าอยู่ก็สำแดงฤทธิ์จะเข้าไปร้อยพระกรรณพระเจ้าพิมพิสาร พระพุทธเจ้าทอดพระเนตรเห็นเช่นนั้นจึงทรงเนรมิตพุทธจักรไปต่อสู้กับพญานาคพันเศียรของพระยาชมพู จนพญานาคพันเศียรสู้ฤทธิ์เดชของพุทธจักรไม่ได้จึงหนีกลับไปหาพระยาชมพู เมื่อพระยาชมพูเห็นพญานาคพันเศียรพ่ายแพ้พุทธจักรของพระพุทธเจ้า จึงได้แปลงฉลองพระบาทเป็นพญานาคสองตัวให้ไปร้อยพระกรรณพระเจ้าพิมพิสารที่เวฬุวนารามอีก พระพุทธเจ้าก็ทรงเนรมิตพุทธจักรเป็นพญาครุฑไปต่อสู้กับพญานาคทั้งสองของพระยาชมพู พญานาคทั้งสองก็พ่ายแพ้พญาครุฑหนีกลับมาหาพระยาชมพูเช่นเดียวกัน เมื่อพระยาชมพูเห็นเช่นนั้นก็ยิ่งโกรธแค้นมากขึ้น จึงสั่งให้เสนาอำมาตย์เตรียมจัดทัพไปยึดเมืองราชคฤห์ทันที

พระพุทธเจ้าทรงรู้ด้วยญาณว่า พระยาชมพูมีบุญบารมีสร้างสมมามากและจะสามารถบรรลุมรรคผลเป็นพระอรหันต์ได้ในชาตินี้ จึงทรงมีความปรารถนาต้องการจะช่วยให้สำเร็จมรรคผล พระองค์ทรงโปรดฯให้พระอินทร์แปลงกายเป็นราชทูตไปเชิญพระยาชมพูให้มาเฝ้าพระองค์ เพื่อจะได้เทศนาสั่งสอนให้บรรลุมรรคผล โดยพระพุทธองค์ได้ทรงเนรมิตพระวรกายเป็นพระธรรมราชาธิราช และเนรมิตเวฬุวนารามให้เป็นพระนครที่ยิ่งใหญ่ เมื่อราชทูตนำราชสารไปแจ้งให้พระยาชมพูมาเฝ้าพระธรรมราชาธิราช พระยาชมพูก็โกรธที่ราชทูตไม่แสดงความเคารพตนและไม่เชื่อว่ามีกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่กว่าตน จึงไม่ยอมไปเฝ้าพระธรรมราชาธิราช จนเกิดการต่อสู้กันขึ้น ราชทูตเนรมิตไฟเผาไหม้บ้านเมืองของพระยาชมพูจนเกิดความวุ่นวายโกลาหลกันทั้งเมือง บรรดาเหล่าเสนาอำมาตย์จึงขอร้องให้พระยาชมพูยินยอมไปเฝ้าพระธรรมราชาธิราช แต่เมื่อราชทูตดับไฟให้แล้ว พระยาชมพูกลับคำไม่ยอมไปเฝ้าพระธรรมราชาธิราช ราชทูตจึงเนรมิตจักรเป็นพญานาคให้ไปลากตัวพระยาชมพูไปเฝ้าพระธรรมราชาธิราช พระยาชมพูได้รับทั้งความเจ็บปวดและความอับอายจึงยินยอมเดินทางไปเฝ้าพระธรรมราชาธิราชในวันรุ่งขึ้น

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงทราบเรื่องก็โปรดฯให้พระอินทร์ พญากาฬนาคราช และเหล่าเทวดานางฟ้าบริวารมาช่วยกันเนรมิตเวฬุวนารามให้เป็นพระนครที่ยิ่งใหญ่ พรั่งพร้อมไปด้วยทิพย์สมบัติทั้งปวง มีปราสาทหลังใหญ่ที่รายล้อมด้วยกำแพงซึ่งประดับประดาด้วยเพชรนิลจินดาอันสวยงามตระการตาถึง 7 ชั้น มีเหล่าพระอัครสาวกเป็นเสนาอำมาตย์ มีเหล่าจัตุรงคโยธาจำนวนมหาศาล มีโรงช้าง โรงม้า มีท้าวจตุโลกบาลเป็นนายทวารเฝ้าประตูเมืองทั้ง 4 ทิศ พร้อมกันนั้นเหล่าเทวดา นางฟ้า พญากาฬนาคราช นางวิมาลา นางสุชาดา นางสุธรรมา นางสุจิตรา นางสุนันทา ก็ได้นำเหล่าบริวารมาแปลงกายเป็นพ่อค้าแม่ค้าขายสินค้าต่างๆ อยู่รอบๆ พระนคร

ทางด้านพระยาชมพูได้สั่งจัดเตรียมทัพที่จะเดินทางมายังเมืองของพระธรรมราชาธิราชอย่างยิ่งใหญ่เพื่อให้สมกับฐานะกษัตริย์ของตนเอง และคิดในใจว่าถ้าหากตนสามารถเอาชนะ

พระธรรมราชาธิราชได้แล้ว ก็จะไปต่อสู้กับพระอินทร์และพญากาฬนาคาเพื่อหวังครอบครองเมืองสวรรค์และเมืองบาดาลให้เป็นของตนทั้งหมด พระพุทธองค์ทรงรู้ว่าพระยาชมพูกำลังเดินทางมาจึงสั่งให้มาฆสามเณรไปย่อย่นระยะทางให้พระยาชมพูสามารถเดินทางมาถึงเมืองเนรมิตของพระองค์ภายในเที่ยงวัน มาฆสามเณรแปลงกายเป็นชายหนุ่มไปคอยรับพระยาชมพู เมื่อพระยาชมพูเดินทางมาถึง มาฆสามเณรก็สั่งให้พระยาชมพูเดินเข้าเมือง พระยาชมพูไม่ยอมปฏิบัติตามและสั่งให้ทหารจับตัวมาฆสามเณร มาฆสามเณรจึงแสดงอิทธิฤทธิ์บันดาลให้เกิดแผ่นดินไหวและลมพัดอย่างรุนแรงจนช้างพระที่นั่งของพระยาชมพูล้มลง พระยาชมพูรู้สึกเกรงกลัวจึงยอมเดินเข้าเมืองพร้อมกับมาฆสามเณร

เมื่อพระยาชมพูเดินทางมาถึงเมืองของพระธรรมราชาธิราชก็ตกตะลึงในความยิ่งใหญ่ของบ้านเมือง ซึ่งระหว่างทางที่มาฆสามเณรนำพระยาชมพูเดินทางไปเฝ้าพระธรรมราชาธิราชนั้น พระยาชมพูได้เดินทางผ่านกำแพงทั้ง 7 ชั้น และพบเห็นชาวเมืองกำลังจับจ่ายซื้อสินค้ามากมายทั้งเนื้อสัตว์ต่างๆ สุรา ผลไม้จากป่าหิมพานต์ หมากพลู เครื่องหอม เสื้อผ้า และเครื่องประดับ เหล่าแม่ค้าชาวตลาดก็ล้วนงดงามยิ่งกว่าเหล่านางสนมของตนเอง และบรรดาแม่ค้าเหล่านี้ยังได้พูดจาเยาะเย้ยดูถูกว่าพระยาชมพูว่าเป็นกษัตริย์บ้านนอก สร้างความอับอายให้พระยาชมพูเป็นอย่างมาก เมื่อมาฆสามเณรนำพระยาชมพูเดินทางมาถึงท้องพระโรงซึ่งมีเหล่าเสนาอำมาตย์ราชมนตรีมากมายมารอเข้าเฝ้าพระธรรมราชาธิราช เสนาอำมาตย์เหล่านั้นต่างก็พากันแสดงกิริยาและกล่าววาจาดูหมิ่นพระยาชมพู จนทำให้พระยาชมพูเกิดความเกรงกลัว แต่ถึงกระนั้นก็ตามพระยาชมพูยังคิดในใจว่าถ้าหากตนต่อสู้ชนะพระธรรมราชาธิราชจะครอบครองทุกอย่างในเมืองนี้ทั้งหมด

เมื่อพระยาชมพูได้พบกับพระธรรมราชาธิราช ก็รู้สึกหวั่นเกรงบุญบารมีของพระธรรมราชาธิราชที่ยิ่งใหญ่กว่าตน และพระธรรมราชาธิราชยังล่วงรู้ความคิดในใจของพระยาชมพูทุกอย่าง จึงท้าให้พระยาชมพูแสดงอิทธิฤทธิ์ต่อสู้กัน โดยมีข้อตกลงว่าหากผู้ใดเป็นฝ่ายพ่ายแพ้จะต้องไหว้ฝ่ายที่ชนะ ทั้งสองแสดงอิทธิฤทธิ์ต่อสู้กัน 3 ครั้ง และพระยาชมพูเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ทุกครั้ง แต่พระยาชมพูไม่ยอมไหว้พระธรรมราชาธิราชตามที่ตกลงกันไว้ โดยอ้างว่าที่พระธรรมราชาธิราชชนะทุกครั้งเป็นเพราะต่อสู้ในเมืองของตัวเอง ฉะนั้นผู้เป็นเจ้าของบ้านย่อมมีกำลังมากกว่า พระธรรมราชาธิราชจึงยกเหตุการณ์ตอนที่พระยาชมพูแพ้อิทธิฤทธิ์ของราชทูตทั้งๆที่อยู่ในเมืองปัญจาและตอนที่มาฆสามเณรไปรอรับที่ระหว่างทางพระยาชมพูก็ยังแพ้อิทธิฤทธิ์ของมาฆสามเณรขึ้นมาท้วงติงและยังกล่าวเตือนพระยาชมพู แต่พระยาชมพูก็ยังไม่รู้สึกตัวจึงกล่าวท้าทายพระธรรมราชาธิราช พระธรรมราชาธิราชจึงเข้าเตโชกสิณฌานบันดาลไฟนรกให้ลุกลามเข้ามาในปราสาทล้อมตัวพระยาชมพูและเหล่ากษัตริย์บริวารทั้งร้อยเอ็ดนครเอาไว้ จนทั้งหมดรู้สึกหวาดกลัวเหมือนโดนไฟนรกเผาไหม้ เหล่ากษัตริย์บริวารทั้งร้อยเอ็ดนครจึงอ้อนวอนขอให้พระยาชมพูยอมแพ้

พระธรรมราชาธิราช พระยาชมพูหวาดกลัวไฟนรกจึงยอมพ่ายแพ้ พร้อมทั้งยกบ้านเมืองและเหล่าบริวารกษัตริย์ทั้งร้อยเอ็ดนครของตนให้พระธรรมราชาธิราช

พระพุทธเจ้าทรงรู้ด้วยญาณว่าพระยาชมพูและเหล่ากษัตริย์บริวารทั้งร้อยเอ็ดนครได้สร้างสมกุศลผลบุญที่จะสามารถช่วยให้ทั้งหมดบรรลุมรรคผลได้ในครั้งนี้ จึงบันดาลให้ไฟนรกหายไป และเนรมิตพระนครให้กลับมาเป็นเวฬุวนารามตามเดิม รวมทั้งเนรมิตพระวรกายกลับเป็นพระพุทธองค์ พระยาชมพูจึงถามสาเหตุที่ทรงกระทำเช่นนั้น พระพุทธเจ้าได้ทรงเทศนาสั่งสอนพระยาชมพู ด้วยหลักธรรมคำสอนเปรียบทรัพย์สมบัติต่างๆ ของพระยาชมพูว่าเป็นเสมือนบ่วงรัดให้พระยาชมพูจมอยู่ในห้วงสังสารวัฏ การละความโลภ ความโกรธ และความหลง ที่เป็นอกุศลมูลได้จะช่วยให้ประสบความสุขที่แท้จริงและข้ามพ้นจากวัฏสงสาร เมื่อพระยาชมพูและเหล่ากษัตริย์บริวารทั้งร้อยเอ็ดนครได้ฟังธรรมที่พระพุทธองค์ทรงตรัสสั่งสอนก็เกิดความเลื่อมใสศรัทธาและได้ขอบวชอุทิศตนเข้าในพระพุทธศาสนา

พระพุทธเจ้าทรงเล็งเห็นบุญบารมีที่พระยาชมพูได้สร้างสมมาในอดีตชาติ เมื่อครั้งที่พระยาชมพูถือกำเนิดเป็นชายยากจนเข็ญใจ วันหนึ่งขณะที่ชายยากจนผู้นี้กำลังไถนาอยู่ริมลำธารได้เห็นซากศพมนุษย์เน่าเปื่อยลอยน้ำผ่านมา ชายยากจนได้ยึดถือพระไตรลักษณ์จึงเกิดความสังเวชใจและปลงความสังเวชได้ในครั้งนั้น อานิสงส์นี้จึงส่งผลให้พระยาชมพูสำเร็จมรรคผลได้เป็นพระอรหันต์

จากนั้นพระเถระชมพูจึงได้ส่งสารไปยังนางพิมพรผู้เป็นพระมเหสี เมื่อนางพิมพรทราบเรื่องก็เศร้าเสียใจมาก จึงสั่งให้เสนาอำมาตย์จัดเตรียมขบวนเพื่อเดินทางไปหาพระเถระชมพูและให้พระโอรสศิริคุตอยู่ครองเมืองปัญจาต่อไป พระพุทธเจ้าทรงรู้ว่านางพิมพรและเหล่านางสนมกำลังเดินทางมาหาพระเถระชมพู จึงสั่งให้มาฆสามเณรแปลงกายเป็นชายชราไปย่นย่อระยะทาง และนำทางนางพิมพรมายังเวฬุวนาราม เมื่อนางและเหล่าบริวารมาถึงก็รีบเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าและทูลถามถึงพระสวามี พระพุทธองค์ทรงบอกให้นางไปหาพระเถระชมพูที่กำลังเข้าสมาธิอยู่ด้านนอกกุฏิ เมื่อพระเถระชมพูรู้ว่านางพิมพรกำลังมาหาก็ได้เนรมิตพระภิกษุให้เหมือนตนเองถึง 1,000 รูป จนนางไม่รู้ว่าภิกษุรูปใดคือพระเถระชมพูที่แท้จริง จึงไปทูลถามพระพุทธเจ้า พระองค์ทรงแนะนำให้ไปร้องเรียกอีกครั้ง หากพระภิกษุรูปใดขานก่อนแสดงว่ารูปนั้นคือพระเถระชมพู นางพิมพรจึงได้กล่าวกับพระภิกษุทั้ง 1,000 รูป ถึงเจตนาที่นางเดินทางมาหาว่าเนื่องด้วยมีจิตศรัทธาในพระพุทธศาสนาและตั้งใจจะอนุโมทนาบุญกับพระเถระชมพู เมื่อพระเถระชมพูได้ยินเช่นนั้นจึงตรัสเรียกนางพิมพร พร้อมทั้งบันดาลให้พระภิกษุทั้ง 1,000 รูปนั้นหายไป และบอกให้นางไปทูลขออุปสมบทกับพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ทรงให้นางและเหล่านางสนมเดินทางไปอุปสมบทเป็นภิกษุณีที่สำนักของพิมพาภิกษุณีและได้สำเร็จมรรคผลเป็นพระอรหันต์เช่นเดียวกับพระเถระชมพู

โครงเรื่อง

โครงเรื่อง คือ เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในเรื่อง ซึ่งจัดเรียงตามลำดับเวลาที่เกิด และเป็นเหตุเป็นผลกัน กล่าวคือ เหตุการณ์หนึ่งเป็นเหตุที่ก่อให้เกิดเหตุการณ์ที่ตามมา[1]

โครงเรื่องจะต้องมีเนื้อเรื่องที่แสดงปัญหาหรือจะต้องมีความขัดแย้ง ซึ่งเป็นปัญหาหรือความขัดแย้งที่ทำให้เรื่องราวดำเนินต่อไป และต้องเกิดกับตัวละครเอกของเรื่องกับคู่กรณี ความขัดแย้งระหว่างตัวละครเอกกับคู่กรณีแบ่งออกได้ 3 ลักษณะ ได้แก่

1. ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ เป็นความขัดแย้งระหว่างตัวละครเอกกับตัวละครอื่นๆ ที่อยู่กันคนละฝ่าย ปัญหาที่เกิดขึ้นอาจเป็นความขัดแย้งทางพฤติกรรม ความไม่ลงรอยกันทางความคิด หรืออาจมีความต้องการที่แตกต่างกัน

2. ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับสภาพแวดล้อม เป็นความขัดแย้งระหว่างตัวละครเอกกับสิ่งแวดล้อม ไม่ว่าจะเป็นสภาพทางธรรมชาติ สภาพสังคม หรือแม้แต่โชคชะตาที่กำหนดชีวิตของตัวละครเอกของเรื่องก็ตาม

3. ความขัดแย้งของมนุษย์กับตัวเอง เป็นความขัดแย้งระหว่างตัวละครเอกกับตัวเอง ปัญหาที่เกิดขึ้นอาจเป็นความขัดแย้งทางด้านกายภาพ หรือบุคลิกภาพกับความรู้สึกนึกคิดอารมณ์ หรือความรู้สึกผิดชอบชั่วดี ในความขัดแย้งนี้ตัวละครเอกต้องต่อสู้กับตัวเอง เกี่ยวข้องกับตัวละครอื่นๆ หรืออำนาจบีบคั้นจากภายนอกแต่อย่างใด[2]

โครงเรื่องพระยาชมพูกล่าวถึงปัญหาหรือความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจากเหตุการณ์ต่างๆ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นความขัดแย้งระหว่างตัวละครเอกกับตัวละครอื่นๆ โดยผู้ประพันธ์ได้เชื่อมโยงเหตุการณ์และพฤติกรรมของตัวละครให้สอดคล้องต่อเนื่องกันไปเป็นลำดับดังนี้

1. พระยาชมพูเป็นพระโอรสของกษัตริย์เมืองปัญจา เป็นผู้มีฤทธานุภาพมากมีของวิเศษคู่กาย 4 อย่าง คือ สุวรรณศร พระขรรค์ จักร และฉลองพระบาท

2. พระยาชมพูได้สืบราชสมบัติแทนพระราชบิดา และเป็นกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในชมพูทวีป มีกษัตริย์ทั้งร้อยเอ็ดนครเป็นบริวาร

3. พระยาชมพูไปถีบยอดปราสาทและใช้พระขรรค์ฟันที่ยอดปราสาทของพระเจ้าพิมพิสาร ด้วยโกรธแค้นที่พระเจ้าพิมพิสารไม่ยอมไปสวามิภักดิ์กับตน แต่เพราะพระเจ้าพิมพิสารเป็นพุทธอุบาสกที่ปฏิบัติอยู่ในศีลธรรมอันดีงาม ทำให้พระยาชมพูไม่สามารถทำลายปราสาทนั้นได้

---

[1]สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, **วรรณคดีวิจารณ์** (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2525), 61.

[2]ยุวพาส์ (ประทีปะเสน) ชัยศิลป์วัฒนา, **ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวรรณคดี** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2542), 112.

4. พระเจ้าพิมพิสารไปเข้าเฝ้าขอความช่วยเหลือจากพระพุทธเจ้าที่เวฬุวนาราม พระพุทธเจ้าทรงรู้ด้วยญาณว่าเป็นการกระทำของพระยาชมพู

5. พระยาชมพูได้แปลงสุวรรณศรและฉลองพระบาทเป็นพญานาคให้ไปร้อยพระกรรณพระเจ้าพิมพิสารมาเข้าเฝ้าตน พระพุทธเจ้าจึงทรงเนรมิตพุทธจักรและพญาครุฑไปต่อสู้จนสุวรรณศรและฉลองพระบาทพ่ายแพ้จึงหนีกลับมาหาพระยาชมพู

6. พระพุทธเจ้าทรงเล็งเห็นว่าพระยาชมพูได้สร้างสมบารมีมาจากอดีตชาติ จึงทรงโปรดฯเทศนาสั่งสอนธรรมให้บรรลุมรรคผลเป็นพระอรหันต์ได้ในชาตินี้

7. พระพุทธเจ้าให้พระอินทร์เนรมิตกายเป็นราชทูตถือสารไปเชิญพระยาชมพูให้มาเฝ้าพระธรรมราชาธิราชและได้มีการต่อสู้กันขึ้น พระยาชมพูแพ้จึงยินยอมไปเฝ้าพระธรรมราชาธิราช

8. พระพุทธเจ้าทรงเนรมิตพระวรกายเป็นพระธรรมราชาธิราชและทรงเนรมิตเวฬุวนารามให้เป็นพระนครที่ยิ่งใหญ่ พรั่งพร้อมไปด้วยทิพย์สมบัติทั้งปวง มีเหล่าเทวดา นางฟ้า พญานาค ฯลฯ มาแปลงกายเป็นบริวารอยู่รายรอบเมือง

9. พระยาชมพูและกษัตริย์ทั้งร้อยเอ็ดบริวารจัดเตรียมกองทัพเพื่อออกเดินทางไปยังเมืองของพระธรรมราชาธิราชอย่างยิ่งใหญ่

10. พระพุทธเจ้าสั่งให้มาฆสามเณรแปลงกายเป็นชายหนุ่มไปย่อย่นระยะทางและคอยรับพระยาชมพู มาฆสามเณรสั่งให้พระยาชมพูเดินเข้าเมือง แต่พระยาชมพูไม่ยินยอม มาฆสามเณรจึงแสดงอิทธิฤทธิ์จนพระยาชมพูเกรงกลัวและยอมเดินเข้าเมือง

11. เมื่อพระยาชมพูเดินทางมาถึงเมืองของพระธรรมราชาธิราชก็ตกตะลึงในความยิ่งใหญ่ของบ้านเมือง ทำให้พระยาชมพูรู้สึกเกรงกลัวบุญบารมีของพระธรรมราชาธิราช

12. พระยาชมพูแสดงอิทธิฤทธิ์ต่อสู้กับพระธรรมราชาธิราช และพระยาชมพูเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ถึงสามครั้ง แต่พระยาชมพูกล่าววาจาท้าทายพระธรรมราชาธิราช พระธรรมราชาธิราชจึงเข้าเตโชกสิณฌานแสดงไฟนรกทรมานพระยาชมพู พระยาชมพูหวาดกลัวไฟนรกจึงยอมแพ้พระธรรมราชาธิราช พร้อมทั้งยกบ้านเมืองและเหล่าบริวารกษัตริย์ทั้งร้อยเอ็ดนครให้

13. พระธรรมราชาธิราชได้เนรมิตพระองค์กลับคืนเป็นพระพุทธเจ้า และเมืองที่พระพุทธเจ้าเนรมิตขึ้นก็กลายเป็นเวฬุวนารามตามเดิม

14. พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมสั่งสอนพระยาชมพูและกษัตริย์ทั้งร้อยเอ็ดนครจนเกิดความเลื่อมใสศรัทธาและได้บวชอุทิศตนเข้าในพระพุทธศาสนา

15. พระเถระชมพูได้ส่งสารไปหานางพิมพรผู้เป็นพระมเหสี เมื่อนางทราบเรื่องก็เศร้าเสียใจมาก จึงเดินทางไปหาพระเถระชมพูและให้พระโอรสศิริคุตอยู่ครองเมืองปัญจา

16. พระพุทธเจ้ารู้ว่านางพิมพรและเหล่านางสนมบริวารกำลังเดินทางมา จึงทรงให้มาฆสามเณรแปลงกายเป็นชายชราไปย่นย่อระยะทาง

17. เมื่อนางพิมพรมาถึงพระเถระชมพูได้เนรมิตพระภิกษุให้เหมือนตนถึง 1,000 รูป นางจึงไม่รู้ว่าพระภิกษุรูปใดคือพระสวามี จึงไปทูลถามพระพุทธเจ้า พระองค์ทรงแนะนำให้ไปร้องเรียก หากพระภิกษุรูปใดขานก่อนแสดงว่ารูปนั้นคือพระเถระชมพูที่แท้จริง

18. นางพิมพรและเหล่านางสนมเกิดความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา จึงขอบวชเป็นภิกษุณี พระพุทธเจ้าทรงให้เดินทางไปอุปสมบทยังสำนักพิมพาภิกษุณี และได้บรรลุเป็นพระอรหันต์เช่นเดียวกับพระเถระชมพูและเหล่ากษัตริย์ทั้งร้อยเอ็ดนคร

แก่นเรื่อง

แก่นเรื่องหรือแนวคิด คือสิ่งที่ผู้ประพันธ์ต้องการนำเสนอเป็นความหมายรวมของเรื่องทั้งเรื่อง ดังนั้นแก่นเรื่องจึงเป็นตัวควบคุมองค์ประกอบทุกๆส่วนในเรื่อง ไม่ว่าจะเป็นโครงเรื่อง ตัวละคร ความขัดแย้งของเรื่อง เหตุการณ์ สถานที่ ตลอดจนแนวและลีลาการเขียน เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์หลักที่ผู้แต่งต้องการ[3] โดยทั่วไปแก่นเรื่องหรือแนวคิด แบ่งออกได้เป็น 2 ประเภท คือ

1. แก่นเรื่องใหญ่ หรือ แนวคิดหลัก คือ ความคิดหลักของเรื่องทั้งเรื่อง เป็นแนวคิดแกนกลางของเรื่องที่เกี่ยวโยงกันตั้งแต่ต้นจนจบเรื่อง

2. แก่นเรื่องย่อย หรือ แนวคิดรอง คือ ความคิดรองเฉพาะตอนของเรื่อง เป็นแนวคิดที่แทรกอยู่ในเรื่องบางช่วงบางตอน เป็นแกนกลางของพฤติกรรมหรือเหตุการณ์อย่างใดอย่างหนึ่งที่กำลังดำเนินอยู่ในเรื่อง[4]

ผู้วิจัยศึกษาแก่นเรื่องของพระยาชมพูพบว่ามีแก่นเรื่องใหญ่และแก่นเรื่องย่อย ดังนี้

1. แก่นเรื่องใหญ่

แก่นเรื่องใหญ่ที่ผู้แต่งต้องการนำเสนอ คือ แนวความคิดเรื่อง “ธรรมะย่อมชนะอธรรม” ซึ่งถือเป็นหลักธรรมที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา เป็นแก่นเรื่องใหญ่ที่เกี่ยวโยงเหตุการณ์ทั้งหมดของเรื่องเอาไว้ โดยผู้แต่งสร้างให้พระยาชมพู ซึ่งเป็นตัวละครเอกฝ่ายอธรรมของเรื่องเป็นกษัตริย์เมืองปัญจาผู้มีบุญบารมีสร้างสมมาแต่บุพชาติ แต่ในชาตินี้กลับมีจิตใจที่ทระนงหลงอำนาจเต็มไปด้วยโลภะ โทสะ โมหะ อันเป็นอกุศลมูล และผู้แต่งได้สร้างตัวละครเอกฝ่าย

---

[3]เรื่องเดียวกัน, 153.

[4]วิภา กงกะนันท์, **วรรณคดีศึกษา**, พิมพ์ครั้งที่ 2 ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, 2533), 82.

ธรรมะ คือ พระพุทธเจ้ามาปราบพยศพระยาชมพูและชี้ทางสว่างให้พระยาชมพูสามารถบรรลุมรรคผลเป็นพระอรหันต์ได้

เหตุการณ์ในเรื่องเริ่มต้นมาจากการที่พระยาชมพูไปทำลายปราสาทของพระเจ้าพิมพิสารที่เมืองราชคฤห์ เพราะโกรธที่พระเจ้าพิมพิสารไม่ยอมไปสวามิภักดิ์เป็นบริวารของตน แต่พระเจ้าพิมพิสารมีความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาและปฏิบัติตนอยู่ในศีลธรรมอันดีงามมาตลอด จึงทำให้พระยาชมพูไม่สามารถทำลายปราสาทหลังนั้นได้ พระเจ้าพิมพิสารจึงไปขอความช่วยเหลือจากพระพุทธเจ้า เมื่อพระพุทธเจ้าทรงทราบเรื่องก็รู้ว่าเป็นการกระทำของพระยาชมพู และยังทรงรู้ด้วยญาณอีกว่าพระยาชมพูมีอานิสงส์ผลบุญที่ได้สร้างสมมาในอดีตชาติและชาตินี้จะสำเร็จมรรคผลได้ จึงทรงปรารถนาที่จะช่วยให้พ้นทุกข์ พระพุทธเจ้าจึงทรงเนรมิตบ้านเมืองที่ยิ่งใหญ่ และเนรมิตพระวรกายเป็นพระธรรมราชาธิราชเพื่อปราบพระยาชมพูให้คลายพยศจนพระยาชมพูเกิดความเลื่อมใสศรัทธาและได้บวชอุทิศตนเข้าสู่พระพุทธศาสนา ซึ่งนอกจากผู้แต่งต้องการนำเสนอหลักธรรมเรื่องธรรมะย่อมชนะอธรรมแล้ว ผู้แต่งยังต้องการเน้นความมีอิทธิฤทธิ์และบุญบารมีที่สูงยิ่งของพระพุทธเจ้าอันจะหาผู้ใดเปรียบมิได้มาเชื่อมโยงเข้ากับหลักคำสอนนี้ โดยแสดงฉากการต่อสู้ในเรื่องให้เห็นว่า พระพุทธเจ้าทรงมีทั้งพุทธานุภาพและฤทธานุภาพ สามารถแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ต่อสู้กับพระยาชมพู ซึ่งพระยาชมพูก็เป็นฝ่ายพ่ายแพ้แก่พระพุทธเจ้าทุกครั้ง นอกจากนั้นยังมีการต่อสู้ระหว่างพระยาชมพูกับราชทูตและมาฆสามเณรซึ่งเป็นตัวละครฝ่ายธรรมะด้วย และผลก็จบลงด้วยพระยาชมพูเป็นฝ่ายพ่ายแพ้อีกเช่นกัน

ในที่นี้ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างตอนที่พระพุทธเจ้าทรงเนรมิตพระวรกายเป็นพระธรรมราชาธิราชเข้าสมาธิปฐวีกสิณแยกแผ่นดินให้ไฟจากนรกขึ้นมาเผาไหม้ทรมานพระยาชมพูจนพระยาชมพูยอมพ่ายแพ้ต่อพระองค์ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ณ์ราเส้ดโถ สุวะนาราโช เถืองถ่อก่อไพย สับภรรยุตันยา ทรงพิจาร่นาไนย ส่มาทิแล้วไขย ด้วยฤทิกระสิรณ	นราเสฏโฐ[5] สุวนา[6]ราโช เถิงถ้อพ้อภัย สัพพัญญุตัญญา ทรงพิจารณาใน สมาธิแล้วไข ด้วยฤทธิกสิณ
เปร้นจักสุริยการ ผัรรผัฏเผาผลาน ขรรทาราชิน สรอนสียเกือกแกว จักก่รายับสิน เขาซึงกระสิรณ ปัถะวิบรรดารณ	เป็นจักรสุริยะกาล ผันผัดเผาผลาญ ขรรธาราชิน ศรศรีเกือกแก้ว จักรายับสิ้น เข้าซึ่งกสิณ ปัถวี[7]บันดาล

[5]นราเสฏโฐ หมายถึง ผู้ประเสริฐกว่าประชาชน คือ พระพุทธเจ้า

[6]สุวนา หมายถึง ฟัง

[7]ปัถวี = ปถวี , ปฐวี หมายถึง แผ่นดิน

แต่กแย่กอ่อกเปร้น ชองต่ลอดเห้น ปรางรัตณพิมาร ไฟไนยวิจีย ณิฤๅยาประหาน ทุมมากลุมสถารณ ต่หลับจบทงง	แตกแยกออกเป็น ช่องตลอดเห็น ปรางค์รัตน์พิมาน ไฟในวีจี- นิฤๅยา[8]ประหาร ธุมมากลุ้มสถาน ตลบจบทั้ง

(หน้าที่ 106/ 5 - หน้าที่ 107 / 2)

เมื่อพระยาชมพูเห็นไฟนรกก็เกิดความหวาดกลัว อีกทั้งเหล่าเสนาอำมาตย์และกษัตริย์ร้อยเอ็ดนครได้ขอร้องให้พระยาชมพูยอมแพ้พระธรรมราชาธิราช เพื่อให้ทุกคนจะได้รอดพ้นจากไฟนรก พระยาชมพูจึงยอมแพ้ โดยยกเมืองปัญจาและเหล่าเมืองบริวารทั้งร้อยเอ็ดนคร ให้เป็นของพระธรรมราชาธิราช ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ณ่ราทิบ่ฎี	นราธิบดี[9]
ฟงงเสหนีกราบทูรณท้าว	ฟังเสนีย์กราบทูลท้าว
ต่กพระไทยดะดิ้นเด้า	ตกพระทัยดะดิ้นเด้า[10]
เสาพระภักชมลักองค์	เศร้าพระพักตร์ชมลักษณ์องค์
ราชาทิราชเจ้า	ราชาธิราชเจ้า
เสนาเฝ้าฝูงอ่นำง	เสนาเฝ้าฝูงอนงค์
คลับไค้ลไม้เห็นองค์	คลับคล้ายไม่เห็นองค์
ทรงพระทุกข์กล้วม่ร่นา	ทรงพระทุกข์กลัวมรณา
เห็นไฟยณ่รำกรอน	เห็นไฟนรกร้อน
ท้าวย่กกอนกราบวันทา	ท้าวยกกรกราบวันทา
พลางรองข่อโทสา	พลางร้องขอโทษา
ว่าณ่ราราชเส้ถโฐ	ว่านราราชเสฏโฐ
ท้าวมันทาประสิด	ท้าวมันทาประสิทธิ์[11]
พะลาฤทิอุตตะโม	พลาฤทธิ์อุตตโม
สุณาตุนาโถ	สุนาตุ[12]นาโถ[13]
แม่อัรรข่าณ่มัษการณ	แม้อันข้านมัสการ

[8]วิจีนิฤๅยา = อวีจินิรยะ หมายถึง ชื่อนรกขุมที่ 8 ในมหานรกแปดขุม

[9]นราธิบดี หมายถึง พระราชา

[10]เด้า หมายถึง สั่นริกๆ

[11]มันทาประสิทธิ์ หมายถึง ผู้มีความสำเร็จน้อย

[12]สุณาตุ หมายถึง จงฟัง

[13]นาโถ หมายถึง ผู้เป็นที่พึ่ง คือ พระพุทธเจ้า

แทบบาทยุคะลา	แทบบาทยุคลา
กราบเบนจาปรัดติยาน	กราบเบญจาปรัตติยาร[14]
ฆอถวายระตะณะสิงคารณ	ขอถวายรัตนสิงคาร
ปรรจาราช่ทานิย	ปัญจาราชธานี
เปรนทีพำนักอาต	เป็นที่พำนักอาตม์
แกฆาบาทฌ่ฤาบ่ฎี	แก่ข้าบาทนฤบดี
จัตุรงทรงค่โยทิ	จัตุรงค์ทรงโยธี
อีกส้วยสัตพัทะยา	อีกส่วยสัตย์พัทธยา[15]
เสนาสามันท้าว	เสนาสามนต์ท้าว
รอยเอ้ดเด้านัค่รา	ร้อยเอ็ดด้าวนัครา
ฆอถวายอังอิษรา	ขอถวายองค์อิสรา-
ทิราทเจ้าจอมไจยอาริย	ธิราชเจ้าจอมใจอารีย์
ต้วฆ่าบ่รมบาท	ตัวข้าบรมบาท
เปร็นฆานาถพระพูบารณ	เป็นข้านาถพระภูบาล
ไม้ทำทุลาจาน	ไม่ทำทุราจาร[16]
มูสาวาดใหผิดทรรม	มุสาวาทให้ผิดธรรม์
จักเสียพ่ย่บร่าย	จักเสียพยศร้าย
อุหงงการณพาลโมหรรณ	อุหังการพาลโมหันธ์
ข่อพระทานแตชิวัน	ขอพระทานแต่ชีวัน
ทงงเสนาสาม่นไนย	ทั้งเสนาสามนต์ใน

(หน้าที่ 108/ 6 - หน้าที่ 110 / 1)

2. แก่นเรื่องย่อย

2.1 แนวคิดเรื่องอานิสงส์ของกุศลผลบุญที่สร้างสมมาแต่บุพชาติ ผู้แต่งได้นำแนวความคิดเรื่องการกระทำบุญกุศลในบุพชาติมาเสนอให้เห็นว่าบุญบารมีที่ทำให้บุคคลผู้หนึ่งผู้ใดได้สร้างสมมาแต่บุพชาติย่อมจะส่งผลให้บุคคลผู้นั้นประสบแต่ความสุข ความเจริญในชาติปัจจุบัน เป็นการสอนโดยนัยให้พุทธศาสนิกชนหมั่นทำบุญกุศลในชาตินี้ เพื่อหวังให้ผลแห่งบุญกุศลนั้นตามสนองให้มีความสุข ความเจริญในชาติภพหน้า เหมือนดังตัวละครเอกในเรื่อง คือ พระยาชมพู

อานิสงส์ผลบุญของพระยาชมพูที่ได้สร้างสมในอดีตชาติส่งผลให้พระยาชมพูเกิดเป็นกษัตริย์เมืองปัญจา และจะสามารถบรรลุมรรคผลเป็นพระอรหันต์ในชาตินี้ ผู้แต่งใช้วิธีการให้

---

[14]ปรัตติยาร = ปฏิญาณ

[15]พัทธยา หมายถึง ค่าภาคหลวงที่หักหรือริบเอา

[16]ทุราจาร หมายถึง ความประพฤติที่ชั่วช้าและเลวทราม

พระพุทธเจ้าทรงเล็งเห็นอดีตชาติของพระยาชมพู และทรงรู้ด้วยญาณว่าชาตินี้เป็นชาติสุดท้ายที่พระยาชมพูสามารถสำเร็จมรรคผลได้ จึงทรงปรารถนาที่จะเทศนาชี้ทางให้บรรลุมรรคผล อดีตชาติของพระยาชมพูที่ผู้แต่งกล่าวถึงในเรื่องนี้มี 2 ชาติ คือ ในภัทรกัลป์ยุคปฐมโพธิกาล พระกัสสปพุทธเจ้า พระยาชมพูได้ถือกำเนิดเป็นพ่อค้า ผู้มีใจศรัทธาในพระพุทธศาสนาได้ถวายอาหาร ผ้ากัมพล มีดโกน รองเท้า เข็มเย็บผ้า และธูปเทียนแก่พระพุทธเจ้ากัสสป ด้วยอานิสงส์ผลบุญที่ได้ถวายทานแก่พระพุทธเจ้ากัสสปนั้นเอง พระอินทร์จึงโปรดให้พระวิษณุกรรมมาเนรมิตปราสาทหลังใหญ่ที่พรั่งพร้อมไปด้วยทรัพย์สมบัติมากมายให้กับพ่อค้าผู้นี้ เมื่อเสียชีวิตก็ได้ไปเกิดเป็นเทวดาเสวยสุขอยู่บนสวรรค์ และจุติลงมาเกิดเป็นพระยาชมพูกษัตริย์แห่งเมืองปัญจาในสมัยของพระพุทธเจ้าสมณโคดม ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ทาวนิยเมือมาบุพชาดิบงงเกิด	ท้าวนี้เมื่อมาบุพชาติบังเกิด
เอากำเนิดภานิดโช	เอากำเนิดพาณิชโช
มิผ่ารัตะณกำพะโล่	มีผ้ารัตนกัมพโล
มะโนหมายใครจะไหทาณ	มโนหมายใคร่จะให้ทาน
ขะนะนันวรสรัมพุโท	ขณะนั้นวรสัมพุทโธ
กัษสบโปตรัดท่ร่มาน	กัสสปโป[17]ตรัสทรมาน
พระองคซรงลิงญาน	พระองค์ทรงลิง[18]ญาณ
วาพานิดจักลุะผน	ว่าพาณิชจักลุผล
ครันเพลาบินทิปาโต	ครั้นเพลาบิณฑิปาโต
มูนินโทโคจรดำน	มุนินโทโคจรดล
โดยนำบเวหาหน	โดยนภเวหาหน
คนเคหาพานิชพลัน	ค้นเคหาพาณิชพลัน
ภานิทนันครันย่นมลัก	พาณิชนั้นครั้นยลมลัก
พุทภำนักโดยจิตอรรณ	พุทธพำนักโดยจิตอัน
สัทานิมำลพลัน	ศรัทธานิมนต์พลัน
แตองงคาดเครืองสุปะเพียน	แต่อังคาสเครื่องสูปะ[19]เพียร[20]
กับผ่ารัตะณกำพะลงง	กับผ้ารัตนกัมพลัง
ทงงมิดโกนเกสาเสียน	ทั้งมีดโกนเกศาเศียร
เกิอกเข้มแลทูบเทียน	เกือกเข็มแลธูปเทียน

[17]กัสสปโป = กัสสป หมายถึง พระพุทธเจ้ากัสสปะ พระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งในอดีต

[18]ลิง = เล็ง

[19]สูปะ หมายถึง แกง

[20]เพียร (แผลงมาจาก พยัญชนะ) หมายถึง กับข้าวที่ไม่ใช่แกง

ด้วยโสรมมะนัดจิดสัทา	ด้วยโสมนัสจิตศรัทธา
ย่กถว้ายด้วยเคาร่บย์	ยกถวายด้วยเคารพ
พุทกัษสบสัมพุทา	พุทธกัสสปสัมพุทธา
จิงตังปะนิทานณสัดจา	จึงตั้งปณิธานสัจจา
ความปราถหนาจิดอะทิษฐาน	ความปรารถนาจิตอธิษฐาน
บัษนันอำมม์รำอังค่ทรงเดษ	บัดนั้นอำมรองค์ทรงเดช
ใชเทเว่ดนามวิษหนู	ใช้เทเวศร์นามวิษหนู-
กันล่งมาอุปะถำชู	กรรณ[21]ลงมาอุปถัมภ์ชู
ชบม์นเทียนวีเชียนศรีย	ชบ[22]มณเฑียรวิเชียรศรี
สรูงมีประหมานกึงโยษ	สูงมีประมาณกึ่งโยชน์
เครืองอีมโอษสัพภันมี	เครื่องอิ่มโอษฐ์สรรพพรรณมี
ใหพานิชอยูเศรมศรีย	ให้พาณิชอยู่เขมศรี[23]
ม้วยชีวีด่นแดนส่วัรณ	ม้วยชีวีดลแดนสวรรค์
ครังนียทาวมาอุบัฎี	ครั้งนี้ท้าวมาอุบัติ
เปร้นกระสัตฤทิแขงขัน	เป็นกระษัตริย์ฤทธิ์แข็งขัน
ปราพจบพ์บพูมัน	ปราบจบภพภูมัน
ด้วยผล่อรรใดถว้ายทาน	ด้วยผลอันได้ถวายทาน

(หน้าที่ 21 / 1 - หน้าที่ 22 / 3)

ในอีกอดีตชาติชาติหนึ่งพระยาชมพูถือกำเนิดเป็นชายยากจนกำลังไถนาอยู่ที่ริมลำธาร และได้เห็นซากศพมนุษย์เน่าเปื่อยลอยน้ำผ่านมา ชายยากจนซึ่งได้ยึดในพระไตรลักษณ์เกิดความสังเวชใจและปลงความสังเวชได้ในครั้งนั้น อานิสงส์ผลบุญจากอดีตชาติครั้งนี้ได้ส่งผลให้พระยาชมพูสามารถสำเร็จมรรคผลเป็นพระอรหันต์ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

พระสอยสรับพรรณยูอุดดมครูยไนยสาก่น	พระสร้อยสัพพัญญูอุดดม[24]ครูในสากล
แจรงไน้ยนิษไส้ยอรรณ มีโดยอิษ	แจ้งในนิสัยอัน โดยมีอิษฎิ์[25]
แหงเสนาสามนท้าวชุมพูราษบ่พิด	แห่งเสนาสามนต์ท้าวชุมพูราชบพิตร
สรางสมณทรรณสุจ่หริด มิแต่กอน	สร้างสมธรรมสุจริต มีแต่ก่อน

[21]วิษหนูกรรณ = วิษณุกรรม หมายถึง เทพผู้ชำนาญในการช่างทั้งปวง

[22]ชบ หมายถึง เนรมิต

[23]เขมศรี = เกษมศรี หมายถึง สุขสบาย

[24]อุดดม = อุดม หมายถึง ผู้สูงสุด , ประเสริฐที่สุด

[25]อิษฎิ์ หมายถึง ความปรารถนา

ไนยฆะนะอะดิตะชาฎิชุมพูนาถทิบ่ฎิษร
ทลิทะกะเมือกอน โหนนไถยนา
แทบใกลติรงงชลงงไหลยมลักไปยปะกะเล่ว่รา
ซากผีเน้าลอยมา กลางสายชน
เล่งพลางทางคิทความสงงเวทไน้ยอุระประเทดกระหมัน
วาอะโหโอตร นิ้ยเน้าพอง
ดูโสกโครกกายนีเน้าเหม้นเขือนคาวท้วทงงผอง
ไหม้ค้วนทีมุงมอง พึงเกลียดทรงง
ด้วยเทว่กายเราเห้รแตล้วนเป้นไนยกองทุกขงง
อะนัตาอะนิษจงง ท้วสรงสราน
ชายนันอรรณเชือเอาไนยคุนพระไตรยลักสะนะญาน
ณครงงนีสูสถาน สงงเวทกาย
ถือพระไตรยลักส่ณ่ะนียเพือสัทามีจำไจยหมาย
ด้วยผ่ลทำใว แต่หงันหลงง
เทิอยอมใหพ้นสรพทุกขเสว้ยสุกโขโอล่ารงง
คฤาท้าวชุมพูตงง แล้วแตกอน
จิงตรัดเรียกเอ่หีพิกขุก็อบรรณลุะสโมสอน
บาทแล่ไตรยจีว่อน พูลมาถึง
ก่อสวมอ่งคชุมพูยาเสนามาตะยาแสรหนึง
เครืองอัถะบ่ริขานพึง ก่อสำเมร้ด
ด้วยเดชะพุทาคุนอ่งคบ่หร่มพระสรรเพช
เทือก่อเป้นสงคเดียวเด้ษ ดูอัคะระ
บอกพระจัตุกำมถารกะสะละ
กิเล่ดกะ ละสมบัฎิ

ในขณะอดีตชาติชุมพูนาถธิบดีสร
ทลิททก[26]เมื่อก่อน โน้นไถนา
แถบใกล้ตีรัง[27]ชลังไหลมลักไปปะกเลวรา
ซากผีเน่าลอยมา กลางสายชล
เล็งพลางทางคิดความสังเวชในอุระประเทศกมล
ว่าอโห[28]โอ้ตน นี้เน่าพอง
ดูโสกโครกกายนี้เน่าเหม็นเขือน[29]คาวทั่วทั้งผอง
ไม่ควรที่มุงมอง พึงเกลียดซัง[30]
ด้วยเทวกายเราเห็นแต่ล้วนเป็นในกองทุกขัง
อนัตตาอนิจจัง ทั่วสงสาร
ชายนั้นอันเชื่อเอาในคุณพระไตรลักษณะญาณ
ณ ครั้งนี้สู่สถาน สังเวชกาย
ถือพระไตรลักษณะนี้เพื่อศรัทธามีจำใจหมาย
ด้วยผลทำไว้ แต่หงน[31]หลัง
เธอย่อมให้พ้นสรรพทุกข์เสวยสุโขโอฬารัง
คือท้าวชุมพูตั้ง แล้วแต่ก่อน
จึงตรัสเรียกเอหิภิกขุก็บรรลุสโมสร
บาตรแลไตรจีวร พูนมาถึง
ก็สวมองค์ชุมพูยาเสนามาตยาแสนหนึ่ง
เครื่องอัฐบริขารพึง ก็สำเมร็จ[32]
ด้วยเดชะพุทธาคุณองค์บรมพระสรรเพชญ
เธอก็เป็นสงฆ์เดียวเด็ด ดูอัครระ
บอกพระจัตุกรรมฐาน[33]กะสละ
กิเลสกะ ละสมบัติ

---

[26]ทลิททก หมายถึง คนยากจน

[27]ตีรัง หมายถึง ฝั่ง

[28]อโห (คำอุทาน) โอ , อนิจจา , โธ่

[29]เขือน หมายถึง ขม ขื่น

[30]ซัง = ชัง

[31]หงน = หน

[32]สำเมร็จ = สำเร็จ

[33]จัตุกรรมฐาน หมายถึง กรรมฐาน 4

ลุะแก่พระโสดาสักกิทาคาอาระหัย ใดชมสมบัด อะระโห	ลุพระโสดา[34]สักกีทาคา[35]อรหัต[36] ได้ชมสมบัติ อรโห

(หน้าที่ 114 / 5 - หน้าที่ 116 / 4)

2.2 หลักธรรมคำสอนเรื่องการไม่ยึดติดอยู่กับทรัพย์สมบัติ พระพุทธองค์ทรงเปรียบทรัพย์สมบัติต่างๆ เหมือนบ่วงรัดพันบุคคลเอาไว้ไม่ให้ข้ามพ้นห้วงวัฏสงสาร อันเป็นสิ่งที่จะทำให้หลุดพ้นจากความทุกข์และประสบกับความสุขที่แท้จริง ในเรื่องนี้พระองค์ได้แสดงหลักธรรมเปรียบเทียบดังกล่าวแก่พระยาชมพู เพื่อให้เห็นหนทางที่จะนำไปสู่การหลุดพ้นจากวัฏสงสาร ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ดูหราราชา จงตงงม่นัยา ฟงงพุทบรรทูล ไอยสุริยสมบัดิ จักกร่พัดเพือมพูล เปนแตเครืองสูน สารทารเสียเปลา เห้นเป้นบ้วงศรัด ผูกกอนท้าวรัต ค่อใวดงงเด้า ยาได้ประหมาดนัก จักนำกายเร้า จ่มอยูไนยเดา แหงวัตะสรงสราน	ดูราราชา จงตั้งมนัสสา ฟังพุทธบัณฑูร[37] ไอยสุริยสมบัติ จักรพรรดิเพิ่มพูน เป็นแต่เครื่องสูญ สารธารณ์[38]เสียเปล่า เห็นเป็นบ่วงสัตว์ ผูกกรเท้ารัด คอไว้ดังด้าว อย่าได้ประมาทนัก จักนำกายเรา จมอยู่ในด้าว แห่งวัฏสงสาร

(หน้าที่ 113 / 2 -5)

2.3แนวคิดเรื่องการยึดถือพระพุทธศาสนาเป็นที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจของพุทธศาสนิกชน ในเรื่องพระยาชมพูปรากฏแนวคิดนี้ผ่านทางตัวละครรอง คือ พระเจ้าพิมพิสารกษัตริย์เมืองราชคฤห์ อันเป็นที่ตั้งของเวฬุวนาราม สถานที่ประทับของพระพุทธเจ้าในเรื่องนี้เมื่อพระยาชมพูถีบยอดปราสาทและใช้พระขรรค์ฟันยอดปราสาท เพราะโกรธแค้นที่พระเจ้าพิมพิสารไม่ยอมไปสวามิภักดิ์ตน จนเกิดเสียงสะเทือนเลื่อนลั่น สร้างความตื่นตระหนกตกใจให้กับพระเจ้าพิมพิสาร พระมเหสีและเหล่าบริวาร พระเจ้าพิมพิสารจึงระลึกถึงคุณพระศรีรัตนตรัยให้มาปกป้องคุ้มกันภยันตราย ดังคำประพันธ์ที่ว่า

---

[34]พระโสดา = พระโสดาบัน หมายถึง พระอริยบุคคลชั้นที่ 1

[35]สักกีทาคา = พระสกทาคามี หมายถึง พระอริยบุคคลชั้นที่ 2

[36]อรหัต = พระอรหันต์ หมายถึง พระอริยบุคคลชั้นที่ 4

[37]บัณฑูร หมายถึง คำสั่ง

[38]สาธารณ์ หมายถึง ตกต่ำ , ไร้ค่า , ธรรมดา , สามัญ , ทั่วไป

พระเจาพิมพิสานณ์รินทร	พระเจ้าพิมพิสารนรินทร
เจาจุกซรุกซรอน	เจ่าจุกซุกซ่อน
กล้วพ้ยน้ยรัตติพิมาลญามกาล	กลัวภัยในรัตติพิมานยามกาล
ยอดปรางม่นีพิมาล	ยอดปรางค์มณีพิมาน
ไหวหวันบรรณดาน	ไหวหวั่นบันดาล
ประเปริยงเสริยงดงงอะสุนีย	ประเปรี้ยงเสียงดั่งอสุนี
ทาวคิทถึงคุรพระศรีย	ท้าวคิดถึงคุณพระศรี
รัตะนัดตร้ยตรีย	รัตนัตตรัยตรี
เปร้นทีพำนักนีโลกา	เป็นที่พำนักนี้โลกา
จงมาปองกันไภยญา	จงมาป้องกันภัยยา
สรุยรีเสรียงสรองปรา	สุรีย์เสียงส่องปรา-
กำฎภิกำนบันยอดพรมพักต์	กฏพิกลบนยอดพรหมพักตร์
พุทโทเป้นทีภำนัค	พุทโธเป็นที่พำนัก
ชวยคุมพีทกก	ช่วยคุ้มพิทักษ์
อรรตะรายอยาใดมีมา	อันตรายอย่าได้มีมา
ทาวตงงอุทิษสัษจา	ท้าวตั้งอุทิศสัจจา
ฝายวาชุมพูม่หา	ฝ่ายว่าชุมพูมหา
อิษระภาพเท่อกลับคืนเมือง	อิสรภาพเธอกลับคืนเมือง

(หน้าที่ 18 / 2-6)

การดำเนินเรื่อง

การดำเนินเรื่อง คือ การเรียงลำดับเหตุการณ์ของโครงเรื่อง ที่มีเรื่องราวประกอบด้วยเหตุการณ์ต่างๆ ซึ่งก็คือการเรียงลำดับความคิด หรือ ความรู้ที่ผู้เขียนต้องการจะเขียนอะไรก่อนหลัง คือ เริ่มต้นเรื่องที่ไหน ดำเนินต่อไปอย่างไร และจบอย่างไร[39]

การดำเนินเรื่องเป็นองค์ประกอบหรือโครงสร้างของเรื่อง ซึ่งสามารถจำแนกออกได้เป็น 5 ขั้นตอน[40] ได้แก่

1. บทเปิดเรื่อง คือ บทนำเรื่องที่ผู้ประพันธ์ต้องการปูพื้นฐานข้อมูลเกี่ยวกับตัวละคร เหตุการณ์ เวลา และสถานที่ เป็นช่วงแนะนำตัวละครในเรื่อง ทั้งนี้เพื่อเตรียมให้ผู้อ่านรู้ว่าอะไร

[39]เรื่องเดียวกัน, 85.

[40]ยุวพาส์ (ประทีปะเสน) ชัยศิลป์วัฒนา, **ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวรรณคดี**, 114.

เกิดขึ้นก่อนที่เรื่องจะดำเนินต่อไป ผู้ประพันธ์อาจจะเสนอเค้าของปัญหาหรือความขัดแย้งไว้ในบทเปิดเรื่องก็ได้ เพื่อให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกอยากจะติดตามเรื่องราวต่อไป

2. การผูกปมและการขมวดปม คือ เรื่องราวที่เกิดขึ้นหลังจากบทเปิดเรื่อง เป็นช่วงความยุ่งยากที่จะทำให้เรื่องพัฒนาและดำเนินต่อไปได้ ปัญหาและความขัดแย้งของโครงเรื่องจะค่อยๆปรากฏออกมาให้เห็นอย่างเด่นชัด และทวีความเข้มข้นขึ้นเรื่อยๆ จนกระทั่งถึงจุดหักเหของเรื่อง

3. จุดวิกฤต หรือ จุดหักเหของเรื่อง จุดวิกฤตนี้เป็นส่วนหนึ่งของการขมวดปม ความตึงเครียดของเรื่องสามารถเกิดขึ้นได้หลายครั้ง ดังนั้นจุดวิกฤตจึงเกิดขึ้นได้มากกว่าหนึ่งครั้งเช่นกัน อย่างไรก็ดี เมื่อเรื่องราวดำเนินมาสู่ความตึงเครียดที่สุดของเรื่องจนทำให้เรื่องนั้นเกิดการหักเหเป็นครั้งสุดท้ายก่อนเรื่องจะคลี่คลายความยุ่งยากและจบลง มักจะเรียกจุดหักเหนี้ว่าจุดสุดยอด ซึ่งเป็นจุดสูงสุดของเรื่อง และเป็นจุดสุดท้ายของช่วงการขมวดปม

4. การแก้ปม คือ ช่วงที่เรื่องค่อยๆลดความตึงเครียดลง ซึ่งจะนำไปสู่การคลี่คลายของปมปัญหาและความขัดแย้งต่างๆ

5. การคลี่คลาย เป็นการคลี่คลายปัญหาและความขัดแย้ง เป็นตอนจบหรือตอนสุดท้ายของเรื่อง

จากการศึกษาวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู ผู้วิจัยพบว่าผู้แต่งใช้กลวิธีในการดำเนินเรื่องดังนี้

ผู้แต่งใช้กลวิธีในการดำเนินเรื่องด้วยการเล่าเรื่องตามลำดับเหตุการณ์เป็นส่วนใหญ่ จึงทำให้ผู้อ่านสามารถติดตามเรื่องราวได้ง่ายและไม่สับสน โดยผู้แต่งใช้พระยาชมพูเป็นตัวละครดำเนินเรื่องไปตั้งแต่ต้นจบจนเรื่อง ตอนเปิดเรื่องผู้แต่งได้กล่าวถึงช่วงเวลาที่เกิดเหตุการณ์ในเรื่องว่า ขณะนั้นพระพุทธเจ้าทรงประทับอยู่ที่เวฬุวนาราม เมืองราชคฤห์ของพระเจ้าพิมพิสาร พร้อมทั้งเหล่าพระสาวก ที่มีพระเจ้าพิมพิสารเป็นโยมอุปฐากคอยดูแล จากนั้นได้กล่าวถึงที่มาของพระยาชมพูว่าเป็นพระโอรสของกษัตริย์เมืองปัญจา เป็นผู้ที่มีบุญญาธิการ มีของวิเศษคู่กาย 4 อย่าง คือ สุวรรณศร พระขรรค์ จักรและฉลองพระบาท ต่อมาภายหลังได้สืบราชสมบัติเป็นกษัตริย์เมืองปัญจาแทนพระราชบิดา มีพระมเหสีนามว่า นางพิมพร และมีพระโอรสนามว่าพระศิริคุต พระยาชมพูเป็นกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ มีเหล่ากษัตริย์ร้อยเอ็ดนครในชมพูทวีปเป็นบริวาร

ต่อมาผู้แต่งได้ผูกปมปัญหาสร้างความขัดแย้งขึ้นมากล่าวคือ พระยาชมพูไปคุกคามพระเจ้าพิมพิสารเพราะโกรธที่ไม่ยอมไปสวามิภักดิ์ตน จนพระเจ้าพิมพิสารต้องไปขอความช่วยเหลือจากพระพุทธเจ้า หลังจากนั้นพระยาชมพูก็ได้ส่งสุวรรณศรและฉลองพระบาทแปลงเป็นพญานาคมาจับตัวพระเจ้าพิมพิสารมายังเมืองปัญจา พระพุทธองค์จึงทรงเนรมิตพุทธจักรและครุฑ

ไปปราบสุวรรณศรและฉลองพระบาทของพระยาชมพูจนพ่ายแพ้กลับไป จากเหตุนี้เองจึงทำให้เกิดจุดหักเหของเรื่อง ที่พระพุทธเจ้าทรงเข้าญาณรู้ว่าพระยาชมพูได้สร้างสมกุศลผลบุญมาแต่อดีตชาติ และเล่าเรื่องย้อนไปถึงเหตุการณ์ในอดีตที่พระยาชมพูได้ถือกำเนิดเป็นพ่อค้าผู้มีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาและได้ถวายทานแก่พระพุทธเจ้ากัสสปะ บุญกุศลนี้จึงส่งผลให้พ่อค้าผู้นั้นได้ไปเกิดเป็นเทวดาเสวยสุขอยู่บนสวรรค์ และต่อมาได้จุติลงมาเป็นพระยาชมพู และบุญกุศลนี้ยังสามารถทำให้พระยาชมพูบรรลุมรรคผลได้ พระพุทธเจ้าทรงปรารถนาที่จะช่วยชี้ทางให้พระยาชมพูบรรลุมรรคผลได้สำเร็จในชาตินี้ จึงเนรมิตพระองค์เองเป็นพระธรรมราชาธิราชสั่งให้พระอินทร์แปลงกายเป็นราชทูตถือสารไปแจ้งให้พระยาชมพูมาเฝ้าพระธรรมราชาธิราช พระยาชมพูโกรธที่ราชทูตไม่ยอมแสดงความเคารพตนและไม่เชื่อว่ามีกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่กว่าตน จึงเกิดการแสดงอิทธิฤทธิ์ต่อสู้กัน ซึ่งพระยาชมพูเป็นฝ่ายพ่ายแพ้จึงยอมเดินทางไปเมืองพระธรรมราชาธิราชในวันรุ่งขึ้น ในขณะเดียวกันนั้นพระพุทธเจ้าทรงเนรมิตเมืองที่ยิ่งใหญ่ และเรียกประชุมเหล่าเทวดานางฟ้า พญากาฬนาคา คนธรรพ์ กินรี ฯลฯ ให้แปลงกายเป็นชาวเมือง พร้อมทั้งให้เหล่าพระอัคร-สาวกแปลงกายเป็นเหล่าเสนาอำมาตย์ เพื่อรอการเดินทางมาของพระยาชมพู เมื่อปัญหานี้คลี่คลายลงแล้วผู้แต่งก็ผูกปมปัญหาขึ้นใหม่ ให้พระพุทธเจ้าทรงรู้ด้วยญาณว่าพระยาชมพูเดินทางมาแล้วจึงสั่งให้มาฆสามเณรไปย่นย่อระยะทางให้พระยาชมพู โดยให้มาฆสามเณรแปลงกายเป็นชายหนุ่มไปคอยรับพระยาชมพูอยู่ระหว่างทาง เมื่อพระยาชมพูเดินทางมาพบมาฆสามเณรก็เกิดการต่อสู้กันขึ้น พระยาชมพูเป็นฝ่ายพ่ายแพ้และยอมเดินเข้าเมือง ระหว่างที่พระยาชมพูเดินทางมาสู่เมืองพระธรรมราชาธิราชนั้น ก็ตกตะลึงในความยิ่งใหญ่อลังการของบ้านเมืองและผลาหารก็อุดมสมบูรณ์ อีกทั้งเหล่าแม่ค้าชาวเมืองก็สวยงามราวยิ่งกว่าเหล่านางสนมกำนัลของตน

จากนั้นเนื้อเรื่องดำเนินต่อไปเรื่อยๆ จนกระทั่งมาถึงจุดสุดยอดของเรื่องเมื่อพระยาชมพูพบกับพระธรรมราชาธิราช ซึ่งพระธรรมราชาธิราชได้ล่วงรู้ความคิดของพระยาชมพูที่ต้องการเอาชนะพระองค์มาโดยตลอด จึงท้าให้พระยาชมพูแสดงอิทธิฤทธิ์ต่อสู้กัน และมีข้อตกลงว่าหากฝ่ายใดพ่ายแพ้จะต้องไหว้ฝ่ายที่ชนะ พระยาชมพูตอบตกลงและได้แสดงอิทธิฤทธิ์ต่อสู้กัน 3 ครั้ง โดยที่พระยาชมพูเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ทั้ง 3 ครั้ง แต่กลับคำไม่ยอมไหว้พระธรรมราชาธิราชตามที่ได้ตกลงกันไว้ และยังพูดจาดูหมิ่นพระธรรมราชาธิราชด้วย พระธรรมราชาธิราชจึงกล่าวโต้ตอบพระยาชมพูพร้อมทั้งเนรมิตไฟจากนรกมาเผาพระยาชมพูและเหล่ากษัตริย์บริวารทั้งร้อยเอ็ดนคร สร้างความหวาดกลัวให้กับพระยาชมพูเป็นอย่างมาก เหล่ากษัตริย์บริวารทั้งร้อยเอ็ดนครได้อ้อนวอนให้พระยาชมพูยอมแพ้ พระยาชมพูจึงยอมไหว้พระธรรมราชาธิราชและยอมยกบ้านเมืองพร้อมทั้งกษัตริย์ร้อยเอ็ดนครให้ด้วย พระพุทธเจ้าจึงได้เนรมิตทุกอย่างให้กลับสู่สภาพเดิม และเรื่องก็

ดำเนินมาถึงจุดคลายปมว่าพระยาชมพูได้ถามถึงสาเหตุที่พระพุทธเจ้าทรงเนรมิตเมืองและพระองค์เองเป็นพระธรรมราชาธิราช

จากนั้นเรื่องก็ดำเนินมาถึงการแก้ปมปัญหาซึ่งเป็นช่วงที่เรื่องกำลังลดความตึงเครียดลงเพื่อนำไปสู่การคลี่คลายเรื่อง กล่าวคือ พระพุทธเจ้าได้ทรงเทศนาสั่งสอนพระยาชมพู ด้วยการกล่าวเปรียบทรัพย์สมบัติต่างๆของพระยาชมพูว่าเป็นเสมือนบ่วงรัดให้พระยาชมพูจมอยู่ในห้วงสังสารวัฏ การละความโลภ ความโกรธ และความหลง อันเป็นอกุศลมูลได้จะช่วยให้ประสบความสุขและข้ามพ้นจากวัฏสงสาร เมื่อพระยาชมพูพิจารณาสิ่งต่างๆตามที่พระพุทธเจ้าทรงเทศนาสั่งสอนก็สำนึกได้จึงขอบวชอุทิศตนเข้าในพระพุทธศาสนาพร้อมกับกษัตริย์ร้อยเอ็ดนคร พระพุทธเจ้าทรงรู้ด้วยญาณว่า ในอีกอดีตชาติหนึ่งของพระชมพูนั้นได้ถือกำเนิดเป็นชายยากจนที่ได้เห็นซากศพมนุษย์เน่าเปื่อยลอยน้ำผ่านมา ก็ได้เกิดความสังเวชใจตามหลักพระไตรลักษณ์และปลงความสังเวชได้ในครั้งนั้น อานิสงส์ที่พระยาชมพูได้สร้างสมมาแต่อดีตชาตินี้เอง ส่งผลให้พระยาชมพูบรรลุมรรคผลเป็นพระอรหันต์ด้วยกรรมฐาน 4

ก่อนที่เรื่องจะดำเนินไปถึงจุดคลี่คลายของเรื่อง ผู้แต่งได้สร้างปัญหาขึ้นอีกปมหนึ่งด้วยการให้พระเถระชมพูส่งสารไปถึงนางพิมพรที่เมืองปัญจา เมื่อนางทราบเรื่องก็เศร้าโศกเสียใจมากและได้เดินทางมาหาพระเถระชมพูที่เวฬุวนาราม โดยให้พระโอรสศิริคุตอยู่ครองเมืองปัญจาต่อไป เมื่อพระพุทธเจ้าทรงรู้ว่า นางพิมพรและเหล่านางสนมกำลังเดินทางมา ก็สั่งให้มาฆสามเณรไปย่นย่อระยะทางให้เช่นเดียวกัน มาฆสามเณรแปลงกายเป็นชายชราไปคอยอยู่กลางทางและนำทางนางพิมพรและเหล่านางสนมมายังเวฬุวนาราม เมื่อพระเถระชมพูรู้ว่านางพิมพรมาหาก็ได้แสดงอิทธิปาฏิหาริย์เนรมิตพระภิกษุเหมือนตนจำนวน 1,000 รูป นางไม่รู้ว่าพระภิกษุรูปไหนคือพระเถระชมพู จึงไปขอความช่วยเหลือจากพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าทรงแนะนำให้นางไปเรียกดูอีกครั้ง หากพระภิกษุรูปใดขานก่อนแสดงว่ารูปนั้นคือพระเถระชมพู นางพิมพรจึงนัดแนะกับเหล่านางสนมให้คอยสังเกตดูหากภิกษุรูปใดขานขึ้นก่อนให้รีบยุดชายจีวรเอาไว้แล้วค่อยขอขมาภายหลัง พระเถระชมพูรู้ความคิดของนาง จึงได้เนรมิตให้ภิกษุ 1,000 รูปหายไป เมื่อนางพิมพรได้พบพระเถระชมพูจึงได้บอกเจตนาที่นางเดินทางมาหา ด้วยตั้งใจจะอนุโมทนาบุญกับพระเถระชมพูและต้องการบวชเป็นภิกษุณี พระเถระชมพูจึงให้นางไปทูลพระพุทธเจ้า เมื่อพระพุทธองค์ทราบเรื่องก็ทรงให้นางเดินทางไปอุปสมบทยังสำนักพิมพาภิกษุณี ทั้งนางพิมพรและเหล่านางสนมจึงได้บรรพชาเป็นภิกษุณี และบรรลุมรรคผลด้วยเช่นกัน

จากเหตุการณ์ข้างต้น ทำให้เรื่องดำเนินมาถึงการคลี่คลายของเรื่องซึ่งถือว่าเป็นตอนจบของเรื่องดังกล่าว โดยพระยาชมพู นางพิมพร และเหล่าบริวารทั้งกษัตริย์ร้อยเอ็ดนครและนางสนมต่างได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุและภิกษุณีในพระพุทธศาสนา

การดำเนินเรื่องพระยาชมพูที่กล่าวไว้ข้างต้น อาจสรุปได้ว่า ผู้แต่งใช้กลวิธีการเล่าเรื่องตามลำดับเหตุการณ์ และมีการแทรกการเล่าเรื่องย้อนไปในอดีตเพื่อเป็นการอธิบายถึงสาเหตุที่ทำให้เกิดเหตุการณ์ในปัจจุบัน การผูกปมปัญหาแต่ละปมในเรื่องนั้น ก็จะมีการคลี่คลายปมปัญหาให้สำเร็จไปตามลำดับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในเรื่อง และเป็นที่สังเกตได้ว่าผู้แต่งใช้การแสดงอิทธิปาฏิหาริย์มาช่วยในการคลี่คลายปมปัญหาทุกครั้ง ซึ่งกลวิธีนี้ทำให้การดำเนินเรื่องเป็นอย่างสนุกสนาน น่าตื่นเต้น เป็นการเร้าอารมณ์ผู้อ่านและผู้ฟังให้เกิดความสนใจและอยากติดตามเรื่องราวต่อไป

ตัวละคร

ตัวละคร หมายถึง บุคคลที่ผู้แต่งสมมติขึ้นให้เป็นผู้กระทำในเหตุการณ์นั้นๆ เป็นองค์ประกอบที่สำคัญของเรื่อง ทำให้เรื่องดำเนินไปได้ ถ้าไม่มีตัวละครก็ไม่มีเรื่อง ยิ่งมีตัวละครมากก็ยิ่งมีเรื่องหรือเหตุการณ์มากขึ้น[41]

ตัวละครจึงเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของเรื่อง มีบทบาททำให้เรื่องดำเนินไปได้ การศึกษาลักษณะตัวละครว่ามีความเกี่ยวเนื่องกันอย่างไร การสร้างลักษณะนิสัยของตัวละครนั้นมีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะความสมเหตุสมผลของตัวละคร เป็นสิ่งที่ทำให้คุณค่าของวรรณคดีแต่ละเรื่องเด่นขึ้นหรือลดลงได้ ผู้แต่งจะต้องคำนึงถึงความสมจริงของตัวละคร เพื่อไม่ให้เรื่องเหลือเชื่อเกินความจำเป็น และตอนใดลักษณะของตัวละครโลดโผนกว่าปกติ ผู้แต่งจะต้องสร้างเหตุการณ์ในเรื่องให้มีเหตุผลเพียงพอที่จะเป็นไปได้ ลักษณะตัวละครจึงเป็นส่วนประกอบสำคัญที่จะทำให้ผู้อ่านและผู้ฟังสนใจ หรือนิยมชมชอบวรรณกรรมเรื่องหนึ่งเรื่องใดมากเป็นพิเศษได้[42]

ตัวละครในวรรณกรรมไทย โดยเฉพาะวรรณกรรมประเภทนิทานชาดกหรือนิทานที่มีเค้าโครงจากนิทานชาดกนั้นจะมีทั้งตัวละครที่เป็นมนุษย์และอมนุษย์ และผู้แต่งมักจะแยกลักษณะตัวละครให้เป็น 2 ฝ่าย คือ ตัวละครฝ่ายธรรมและฝ่ายอธรรม ตัวละครฝ่ายธรรมมักจะมีบทบาทที่จะต้องช่วยเหลือเกื้อกูลตัวเอกของเรื่อง ในขณะที่ตัวละครฝ่ายอธรรมจะมีบทบาทที่ทำให้ตัวเอกของเรื่องต้องประสบกับอุปสรรค หรือความยากลำบากต่างๆนานา แต่ก็ต้องพ่ายแพ้ตัวละครเอกไปในที่สุด[43]

---

[41]เถกิง พันธุ์เถกิง, **หลักการวิจารณ์วรรณคดี** (นครศรีธรรมราช : ภาควิชาภาษาไทย วิทยาลัยครูนครศรีธรรมราช, 2526), 105.

[42]รัตนา พันธุ์สุริย์ฉาย, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องโคบุด” (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2530), 66.

[43]ประคอง นิมมานเหมินท์, **ล้านนาไทยคดี** (กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์, 2521), 164-165.

ในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู มีตัวละครเอก 2 ฝ่าย คือ พระพุทธเจ้า เป็นตัวละครเอกฝ่ายธรรมะ พระองค์ทรงเนรมิตพระวรกายเป็นพระธรรมราชาธิราชเพื่อปราบให้พระยาชมพูลดทิฐิมานะแล้วได้สั่งสอนหลักธรรมจนหันมาเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาได้ในที่สุด และพระยาชมพูเป็นตัวละครเอกฝ่ายอธรรม เป็นกษัตริย์ผู้มีบุญญาธิการ แต่กลับมีนิสัยที่เต็มไปด้วยอกุศลมูล แต่เมื่อได้รับฟังพระธรรมคำสอนจากพระพุทธเจ้า ตัวละครตัวนี้ก็กลับตนเป็นผู้ประพฤติดีในที่สุด นอกจากตัวละครเอกทั้ง 2 ฝ่ายแล้ว ยังมีตัวละครที่เป็นอมนุษย์ คือ พระอินทร์ที่มีบทบาทเข้ามาช่วยเหลือตัวละครเอกฝ่ายธรรมะให้ได้ประกอบคุณธรรมได้อย่างสมบูรณ์ นอกจากนั้นตัวละครอื่นๆ ก็เป็นฝ่ายธรรมะทั้งหมดด้วยเช่นกัน

ในการศึกษาวิเคราะห์ตัวละคร ผู้วิจัยจะศึกษาวิเคราะห์ตัวละครที่มีบทบาทสำคัญตามลักษณะของตัวละครตามที่ได้กล่าวในข้างต้น คือ ตัวละครฝ่ายธรรมะและฝ่ายอธรรม โดยจะเลือกวิเคราะห์เฉพาะตัวละครที่มีพฤติกรรมที่ส่งผลต่อการดำเนินเรื่องตั้งแต่ต้นจนจบ และได้จำแนกตัวละครตามลักษณะความสำคัญและพฤติกรรมตัวละคร ดังนี้

1. ตัวละครเอก
   1.1 พระยาชมพู
   1.2 พระพุทธเจ้า และ พระธรรมราชาธิราช
2. ตัวละครรอง
   2.1 ราชทูต (พระอินทร์แปลง)
   2.2 นางพิมพร
   2.3 มาฆสามเณร
   2.4 พระเจ้าพิมพิสาร

ตัวละครเอก

ตัวละครตัวหลักที่มีบทบาทสำคัญในการดำเนินเรื่องโดยตลอด[44] เรียกว่า ตัวละครเอก คือ เป็นตัวที่จะทำให้เรื่องดำเนินไป ตามเหตุการณ์ ปมปัญหา และความขัดแย้งต่างๆจะเกิดขึ้นกับตัวละครเอกไปจนจบเรื่อง ตัวละครเอกโดยทั่วไปมักจะเป็นผู้มีบุญญาธิการ มีสติปัญญาเฉลียวฉลาด มีวิชาความรู้ และอิทธิปาฏิหาริย์

ตัวละครเอกในเรื่องพระยาชมพู ผู้แต่งจะเน้นบทบาทของตัวละครเอกฝ่ายชาย คือ พระยาชมพู ซึ่งเป็นตัวละครเอกฝ่ายอธรรม และได้สร้างให้มีตัวละครเอกฝ่ายธรรมะ คือ

---

[44]ชวน เพชรแก้ว, **การศึกษาวรรณคดีไทย** (กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2524), 117.

พระพุทธเจ้าและพระธรรมราชาธิราช (พระพุทธเจ้าแปลง) มาปราบพยศให้พระยาชมพูกลับกลายเป็นคนดีในตอนจบของเรื่อง

1. พระยาชมพู

พระยาชมพูเป็นตัวละครเอกที่มีบทบาทสำคัญมากที่สุด กล่าวคือ พระยาชมพูเป็นกษัตริย์ครองเมืองปัญจา มีนางพิมพรเป็นพระมเหสี และมีพระโอรสนามว่า พระศิริคุต พระยาชมพูเป็นกษัตริย์ที่มีบุญญาธิการ อันสืบเนื่องมาจากอานิสงส์ที่พระยาชมพูได้สร้างสมกุศลผลบุญมาแต่อดีตชาติ จึงทำให้พระยาชมพูลืมตัวคิดว่าตนเองเป็นกษัตริย์ผู้มีอำนาจยิ่งใหญ่ที่สุดในชมพูทวีป จนกระทั่งได้เหาะผ่านเมืองราชคฤห์ของพระเจ้าพิมพิสารและได้เห็นบ้านเมืองที่กว้างขวางใหญ่โตและมีปราสาทหลังใหญ่ที่งดงามมาก ก็เกิดความโกรธแค้นที่พระเจ้าพิมพิสารไม่ยอมไปสวามิภักดิ์ตน พระยาชมพูจึงได้ส่งอาวุธวิเศษไปจับตัวพระเจ้าพิมพิสารให้มาเฝ้าที่เมืองปัญจา จนเป็นเหตุให้พระเจ้าพิมพิสารไปขอความช่วยเหลือจากพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์จึงทรงเนรมิตพระวรกายเป็นพระธรรมราชาธิราชมาปราบพระยาชมพูให้หันมาเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาและสุดท้ายก็ได้บวชอุทิศตนเป็นพระภิกษุและสามารถบรรลุมรรคผลเป็นพระอรหันต์ พระยาชมพูมีบทบาทตั้งแต่ต้นเรื่องจนจบเรื่อง โดยตอนแรกแสดงบทบาทเป็นตัวละครฝ่ายอธรรม ที่ก่อให้เกิดปมปัญหาต่างๆขึ้นในการดำเนินเรื่องและต่อมาภายหลังได้รับฟังพระธรรมคำสอนจากพระพุทธเจ้าจึงกลับใจมาเป็นฝ่ายธรรมในที่สุด

1.1 รูปลักษณ์

รูปลักษณ์ของพระยาชมพูในวรรณกรรมเรื่องนี้ ผู้แต่งไม่ได้บรรยายรูปลักษณ์ของพระยาชมพูไว้อย่างละเอียดเด่นชัด กล่าวคือ ผู้แต่งได้กล่าวแต่เพียงว่าพระยาชมพูเป็นผู้ที่มีรูปลักษณ์ที่สง่างามเป็นเลิศและมีบุญญาธิการ จึงทำให้ได้ชื่อว่า พระยาชมพู ดังคำประพันธ์ที่ว่า

พรอมพราวกลาวส่ร่เสิรสรร	พร้อมพราวกล่าวสรเสริญสรร
พฤฒิพราหมม์นานั้น	พฤฒิพราหมณา[45]นั้น
พิษผันกระสันสีโรย	พิศผันกระสันสิโร[46]
ปางนั้นพระบิดุราโช	ปางนั้นพระบิดุราโช
ทงงพระมาดุโร	ทั้งพระมาดุโร
พรมพรอมมฤตทูรกะถา	พรมพร้อมมฤทุกถา[47]

[45]พฤฒิพราหมณา = พฤฒิพราหมณ์ หมายถึง พราหมณ์ผู้เจริญ , พราหมณ์ผู้ใหญ่

[46]สิโร = สิร หมายถึง ก้มเศียรกราบบังคมทูล

[47]มฤทุกถา หมายถึง ถ้อยคำที่สุภาพ , ถ้อยคำที่อ่อนน้อม

วาบุดสุทิฤทิมหึมมา	ว่าบุตรสุธี[48]ฤทธิมหึมมา
มะหิทิสักดา	มหิทธิ[49]ศักดา-[50]
นุพาปปราบพ่บทาตรี	นุภาพปราบภพธาตรี[51]
วิเสโสสุนทโรลักสะณะมี	วิเสโส[52]สุนทโร[53]ลักษณะมี
ถวายนำทิบฎี	ถวายนามธิบดี
ชุมพูมะหาราชณฤบารณ	ชุมพูมหาราชนฤบาล[54]

(หน้าที่ 5 / 5 - หน้าที่ 6 / 1)

1.2 คุณลักษณะ

1.2.1 มีบุญญาธิการ

พระยาชมพูมีคุณลักษณะที่เด่นที่สุด คือ มีบุญญาธิการมากซึ่งคุณลักษณะข้อนี้เป็นอานิสงส์มาจากบุพกรรมในอดีตชาติของพระยาชมพู จึงทำให้พระยาชมพูได้เกิดมาเป็นกษัตริย์ครองเมืองปัญจาที่มีของวิเศษคู่กาย และสามารถสำเร็จมรรคผลเป็นพระอรหันต์ ดังนี้

1.2.1.1 เป็นกษัตริย์ครองเมืองปัญจาและมีของวิเศษ 4 อย่าง

พระยาชมพูได้เป็นกษัตริย์ครองเมืองปัญจา เพราะอานิสงส์ผลบุญในอดีตชาติที่ได้เกิดเป็นพ่อค้าผู้มีจิตใจเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา ได้ถวายทานอันประกอบไปด้วยภัตตาหาร ผ้ากัมพล มีดโกน รองเท้า เข็มและธูปเทียนแก่พระพุทธเจ้ากัสสปะ ด้วยผลบุญครั้งนั้นพระอินทร์จึงทรงให้พระวิษณุกรรมเนรมิตปราสาทพร้อมทั้งอาหารต่างๆให้แก่พ่อค้า เมื่อพ่อค้าเสียชีวิตก็ได้ไปเกิดเป็นเทวดาบนสวรรค์ และจุติลงมาเกิดเป็นพระยาชมพู ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ทาวนิยเมือมาบุพชาดิบงงเกิด	ท้าวนี้เมื่อมาบุพชาติบังเกิด
เอากำเนิดภานิดโช	เอากำเนิดพาณิชโช
มิผ่ารัตะณกำพะโล่	มีผ้ารัตนกัมพโล
มะโนหมายใครจะไหทาณ	มโนหมายใคร่จะให้ทาน

[48]สุธี หมายถึง ผู้ฉลาด , ผู้มีปัญญา

[49]มหิทธิ หมายถึง มีฤทธิ์มาก

[50]ศักดานุภาพ หมายถึง อำนาจ , ความสามารถ

[51]ธาตรี = ธาษตรี หมายถึง แผ่นดิน

[52]วิเสโส = วิเสส หมายถึง วิเศษ , ดีเยี่ยม

[53]สุนทโร = สุนทร หมายถึง ดี , งาม

[54]นฤบาล หมายถึง ผู้คุ้มครองประชาชน , พระเจ้าแผ่นดิน , พระราชา

ขะนะนันวรสรัมพุโท
กัษสบโปตรัดท่ร่มาน
พระองคซรงลิงญาน
วาพานิดจักลุผน
ครันเพลาบินทิปาโต
มูนินโทโคจรดน
โดยนบเวหาหน
คนเคหาพานิชพลัน
ภานิทนันครันย่นมลัก
พุทภำนักโดยจิตอรรณ
สัทานิมลพลัน
แตองงคาดเครืองสุปะเพียน
กับผ่ารัตะณกำพะลงง
ทงงมิดโกนเกสาเสียน
เกิอกเข้มแลทูบเทียน
ด้วยโสรมมะนัดจิดสัทา
ย่กถว้ายด้วยเคาร่บย์
พุทกัษสบสัมพุทา
จิงตังปะนิทานณสัดจา
ความปราถหนาจิดอะทิษฐาน
บัษนันอำมมำรอำงค่ทรงเดษ
ใชเทเว่ดนามวิษหนู
กันล่งมาอุปะถำชู
ชบมำนเทียนวีเชียนศรีย
สรูงมีประหมานกึงโยษ
เครืองอีมโอษสัพภันมี
ใหพานิชอยูเศรมศรีย
ม้วยชีววีด่นแดนส่วัรณ
ครังนียทาวมาอุบัฎี
เปร้นกระสัตฤทิแขงขัน
ปราพจบพับพูมัน
ด้วยผล่อรรใดถว้ายทาน

ขณะนั้นวรสัมพุทโธ
กัสสปโปตรัสทรมาน
พระองค์ทรงลิงญาณ
ว่าพาณิชจักลุผล
ครั้นเพลาบิณฑิปาโต
มุนินโทโคจรดล
โดยนภเวหาหน
ค้นเคหาพาณิชพลัน
พาณิชนั้นครั้นยลมลัก
พุทธพำนักโดยจิตอัน
ศรัทธานิมนต์พลัน
แต่อังคาสเครื่องสูปะเพียร
กับผ้ารัตนกัมพลัง
ทั้งมีดโกนเกศาเศียร
เกือกเข็มแลธูปเทียน
ด้วยโสมนัสจิตศรัทธา
ยกถวายด้วยเคารพ
พุทธกัสสปสัมพุทธา
จึงตั้งปณิธานสัจจา
ความปรารถนาจิตอธิษฐาน
บัดนั้นอำมรองค์ทรงเดช
ใช้เทเวศร์นามวิษหนู-
กรรณลงมาอุปถัมภ์ชู
ชบมณเฑียรวิเชียรศรี
สูงมีประมาณกึ่งโยชน์
เครื่องอิ่มโอษฐ์สรรพพรรณมี
ให้พาณิชอยู่เษมศรี
ม้วยชีวีตลแดนสวรรค์
ครั้งนี้ท้าวมาอุบัติ
เป็นกระษัตริย์ฤทธิ์แข็งขัน
ปราบจบภพภูมัน
ด้วยผลอันได้ถวายทาน

ขณะที่พระยาชมพูกำลังปฏิสนธิอยู่ในครรภ์พระมารดานั้น ก็ได้มีเสาทองสูงใหญ่ 18 ศอกและขุมทองที่อยู่ในแผ่นดิน บนปลายไม้ และในน้ำก็ผุดออกมาภายในเมือง ครั้นเมื่อเวลาประสูติก็มีของวิเศษ 4 อย่าง คือ สุวรรณศร จักร พระขรรค์ และฉลองพระบาทลอยมาจากเขาวิบูลย์บรรพตเป็นอาวุธคู่กายและของใช้ด้วย ดังคำประพันธ์ที่บรรยายไว้ว่า

ม่หาราชเจ้าเมื่อมา	มหาราชเจ้าเมื่อมา
จากดาวดุดสริยฎา	จากด้าวดุสสิดา[55]
สูมาดุโรทอรเทาว	สู่มาดุโรทร[56]ท้าว
ปรากฏยถาภุลณกลาว	ปรากฏยศลือล้นกล่าว
เสาสรุยวรรญยาว	เสาสุวรรณยาว
สริบแปดสรอกงอขไนยปรา	สิบแปดศอกงอกในปรา-
สาทสุวัรญบูรา	สาทสุวรรณบูรา[57]
ผุดซึรแตสรา	ผุดขึ้นแต่สา-
คำรสมุท่วงงวำล	ครสมุทรวังวน
พืรพากยพูมิมำลทำล	พื้นภาคภูมิมณฑล
สริงขะราอะรำน	สิงขราอรญ[58]
คาไมตังคุมสุวรรณ	ค่าไม้ตั้งคุ่ม[59]สุวรรณ
วรรเมิอชุมพูคลาดครรพ	วันเมื่อชุมพูคลาดครรภ์
มูนีโชคอะนัน	มุนีโชคอนันต์
สรูยวัรสอนแก้วจักะรา	สุวรรณศรแก้วจักรา
ยงงอยูวิบูณสริงขะรา	ยังอยู่วิบูลย์สิงขรา
เกือกแก้วขันทา	เกือกแก้วขรรธา
ราชะปัณจะกุกกุดพรรณ	ราชปัญจกุกกุธภัณฑ์[60]
น่รายพรายเพรีดเฉิดฉัน	นรายณ์พรายเพริศเฉิดฉัน
จรมาพรอมกัลป์	จรมาพร้อมกัน
สูชุมพูราดบ่ฎี	สู่ชุมพูราชบดี

(หน้าที่ 4 / 5 - หน้าที่ 5 / 2)

[55]ดุสสิดา = ดุสิตา หมายถึง ชื่อสวรรค์ชั้นที่ 4 ในฉกามาพจร

[56]มาดุโรทร = มาตุโรทร หมายถึง ท้องของมารดา

[57]บูรา = บูรณ์

[58]อรญ = อรัญ (เปลี่ยนเสียงสระเพื่อให้รับสัมผัสกับวรรคที่ 1)

[59]ตั้งคุ่ม หมายถึง ตั้งอยู่อย่างโดดเดี่ยวเห็นได้ชัด

[60]ปัญจกุกกุธภัณฑ์ = ปัญจกกุธภัณฑ์

1.2.1.2 สามารถบรรลุมรรคผลได้เป็นพระอรหันต์

ในอดีตชาติที่พระยาชมพูได้เกิดเป็นชายยากจนเข็ญใจที่ได้เห็นซากศพมนุษย์เน่าเปื่อยลอยน้ำผ่านมา ชายยากจนผู้นั้นได้ยึดถือในพระไตรลักษณ์ก็สามารถปลงความสังเวชได้ อานิสงส์ผลบุญที่เกิดจากการปลงสังเวชในอดีตชาติๆนี้จึงส่งให้พระยาชมพูบรรลุมรรคผลเป็นพระอรหันต์ได้ด้วยกรรมฐาน 4 ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ไนยฆะนะอะดิตะชาฎิชุมพูนาถทิบ่ฎิษร
ทลิทะกะเมือกอน โหนนไถยนา
แทบใกลติรงงชลงงไหลยมลักไปยปะกะเล่ว่รา
ซากผีเน้าลอยมา กลางสายชน
เล่งพลางทางคิทความสงงเวทไน้ยอุระประเทดกระหมัน
วาอะโหโอตร นิ้ยเน้าพอง
ดูโสกโครกกายนีเน้าเหม้นเซือนคาวท้วทงงผอง
ไหม้ค้วนทีมุงมอง พึงเกลียดทรงง
ด้วยเทว่กายเราเห้รแตล้วนเป้นไนยกองทุกฆงง
อะนัตาอะนิษจงง ท้วสรงสราน
ชายนันอรรณเชือเอาไนยคุนพระไตรยลักสะนะญาน
ณครงงนีสูสถาน สงงเวทกาย
ถือพระไตรยลักส่ณ่ะนียเพือสัทามีจำไจยหมาย
ด้วยผ่ลทำใว แต่หงันหลงง
เทิอยอมใหพ้นสรัพทุกฆเสว้ยสุกโขโอล่ารงง
คฤาท้าวชุมพูตงง แล้วแตกอน

ในขณะอดีตชาติชมพูนาถธิบดีสร
ทลิททกเมื่อก่อน โน้นไถนา
แถบใกล้ตีรังชลังไหลมลักไปปะกเลวรา
ซากผีเน่าลอยมา กลางสายชล
เล็งพลางทางคิดความสังเวชในอุระประเทศกมล
ว่าอโหโอ้ตน นี้เน่าพอง
ดูโสกโครกกายนี้เน่าเหม็นเขือนคาวทั่วทั้งผอง
ไม่ควรที่มุงมอง พึงเกลียดซัง
ด้วยเทวกายเราเห็นแต่ล้วนเป็นในกองทุกขัง
อนัตตาอนิจจัง ทั่วสงสาร
ชายนั้นอันเชื่อเอาในคุณพระไตรลักษณะญาณ
ณ ครั้งนี้สู่สถาน สังเวชกาย
ถือพระไตรลักษณะนี้เพื่อศรัทธามีจำใจหมาย
ด้วยผลทำไว้ แต่หงนหลัง
เธอย่อมให้พ้นสรรพทุกข์เสวยสุโขโอพารัง
คือท้าวชุมพูตั้ง แล้วแต่ก่อน

(หน้าที่ 114 / 6 - หน้าที่ 115 / 6)

นอกจากอานิสงส์ในชาตินี้จะส่งผลให้พระเถระชมพูสำเร็จมรรคผลบรรลุเป็นพระอรหันต์ได้แล้ว ก็ยังส่งผลให้พระเถระชมพูเป็นพระอรหันต์ที่มีฤทธิ์ด้วย ดังที่ได้ปรากฏในตอนที่นางพิมพรและเหล่านางสนมได้เดินทางมาเฝ้าที่เวฬุวนาราม พระเถระชมพูก็ได้แสดงอิทธิฤทธิ์เนรมิตพระสงฆ์เหมือนตนเอง 1,000 รูป จนนางพิมพรและเหล่านางสนมไม่สามารถจะรู้ได้ว่าพระสงฆ์รูปใดคือพระเถระชมพู ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ม่หาเถนชุมพู	มหาเถรชุมพู
เทือรู้ด้วยอะพินยา	เธอรู้ด้วยอภิญญา
จิงนีฤๅมิดฤทีฒินาสะวา	จึงนิรมิตฤทธิฒีฌาสวา
เมือนว่ร่กายใดถึงพรรณ	เหมือนวรกายได้ถึงพัน
พระองค์ทรงสินลา	พระองค์ทรงศิลลา
กาสาพัษก์เหมือนกรรณ	กาสาพัสตร์ก็เหมือนกัน
นังสมาทิพรอมอยูทงงพรรณ	นั่งสมาธิพร้อมอยู่ทั้งพัน
เพือสำแดงชานปรา	เพื่อสำแดงฌาน[61]ปรา-
กำดแกพิมพอนบาท	กฎแก่พิมพรบาท
กับด้วยนาดทังพรรณมา	กับด้วยนาถทั้งพันมา
พิดส่ว่งค์ทรงทอดไนยนา	พิศวงทรงทอดนัยนา
แล ๆ พิด ๆ ก์เหมิอนกรรณ	แลแลพิศพิศก็เหมือนกัน

(หน้าที่ 122 / 3 - 6)

1.2.2 มีความเก่งกล้าสามารถและมีอิทธิฤทธิ์

คุณลักษณะด้านนี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากที่พระยาชมพูเป็นผู้มีบุญญาธิการที่เกิดมาพร้อมกับมีของวิเศษประจำตัว จึงทำให้พระยาชมพูเป็นผู้ที่มีความเก่งกล้าและมีอิทธิปาฏิหาริย์เหนือมนุษย์ทั่วไป ดังนี้

1.2.2.1 พระยาชมพูมีความสามารถในการแผลงสุวรรณศร

พระยาชมพูสามารถแผลงสุวรรณศรมาตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ สามารถแผลงสุวรรณศรไปยังที่ต่างๆได้ไกลหลายโยชน์ ทั้งบนท้องฟ้า เมืองบาดาลและป่าหิมพานต์ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

นีฤเบรท่ราปีนทาน	นิฤเบนทรา[62]ปิ่นธาร[63]
ปีหนึงแปลงผลาน	ปีหนึ่งแปลงผลาญ
ษรแก้วไปยใดโยชนา	ศรแก้วไปได้โยชนา[64]
เมิอมาจ่เรินชัณสา	เมื่อมาเจริญชันษา
แผลงษรภะลา	แผลงศรพลา
สรองโยชณ์มลางไพยรีย	สองโยชน์มล้างไพรี

[61]ฌาน หมายถึง การเพ่งอารมณ์จนใจแน่วแน่เป็นสมาธิ

[62]นิฤเบนทรา = นฤเปนทรา หมายถึง พระราชาผู้เป็นใหญ่

[63]ปิ่นธาร หมายถึง ผู้ทรงปิ่น (ปักปิ่นที่หมวยผม)

[64]โยชนา = โยชน์ หมายถึง ชื่อหน่วยวัดความยาวของไทย 1 โยชน์ เท่ากับ 400 เส้น

เมิอมีพระชันม์สามสีย	เมื่อมีพระชนม์สามสี่
หาหกเจ้ดปี	ห้าหกเจ็ดปี
แผลงษรสัตะโยชณผลาล	แผลงศรสัตโยชน์[65]ผลาญ
แผลงไปยในเดาวฆัคนาน	แผลงไปในด้าวคัคนานต์[66]
เป้รอัสสุนีทารา	เป็นอัสสุนี[67]ธารา
ภอยับอับแสรงสุริยจันทร	พอยับ[68]อับแสงสุริยจันทร์
ภโยมดุจไฟยประไหลยกัณ	โพยมดุจไฟประลัยกัลป์
พ่นำมพ่นาสรัณ	พนมพนาสัณฑ์
อำล่มัรเพียงจักททรุดทรา	อลมัน[69]เพียงจักทรุดซา
แผลงไปยในเดาวเหถฐา	แผลงไปในด้าวเหฏฐา[70]
พ้วกพุช่คิณทา	พวกภุชคินทา[71]
พินารถหมิอาจะทานทรง	พินาศมิอาจจะทานทรง
แสยงสยำบพิพำบพูชง	แสยงสยบพิภพภุชงค์
มืดแสนเปล้นอำง	มืดแสนแปลนองค์[72]
เพียงปลำงพีพำบบายดาน	เพียงปลงพิภพบายดาล
แผลงไปยในสาคระเรชช่ล่ทารณ	แผลงไปในสาคเรศชลธาร
หายแหงบรรดาน	หายแห้งบันดาล
เป้รอะสุณีวิชุลสะดาดฎิร	เป็นอสุนีวิชุล[73]สะดาษดิน[74]
แผลงไปยในหิม่พารทุกสถารถิน	แผลงไปในหิมพานต์ทุกสถานถิ่น
พรึกษไพรยสริฆะริณ	พฤกษ์ไพรศิขริน
ยอมมวยดวยฤทีสรอนแผลง	ย่อมม้วยด้วยฤทธิศรแผลง

(หน้าที่ 6 / 1 - หน้าที่ 7 / 2)

---

[65]สัตโยชน์ หมายถึง ร้อยโยชน์

[66]คัคนานต์ หมายถึง ฟ้า

[67]อัสสุนี = อัสนี , อสุนี หมายถึง สายฟ้า

[68]พอยับ = พยับ หมายถึง มืดครึ้ม

[69]อลมัน = อลหม่าน

[70]เหฏฐา หมายถึง เบื้องต่ำ , ใต้พิภพ

[71]ภุชคินทา หมายถึง พญานาค

[72]แปลนองค์ หมายถึง ปรากฏกาย

[73]อสุนีวิชุล = อสุนีวิชชุ หมายถึง สายฟ้า

[74]สะดาษดิน หมายถึง ดาษดื่น มากมาย

1.2.2.2 สามารถเนรมิตของวิเศษคู่กายให้เป็นพญานาคได้

พระยาชมพูมีความสามารถในการเนรมิตอาวุธคู่กายให้เป็นพญานาคได้ ดังปรากฏในตอนที่พระยาชมพูแผลงสุวรรณศรให้เป็นพญานาคไปร้อยพระกรรณพระเจ้าพิมพิสารเพื่อนำมาที่เมืองปัญจา ดังคำประพันธ์ที่ว่า

บัดนีเราจ่ใช	บัดนี้เราจะใช้
สรอนศีรยใหเปร้ณประถ่ม	ศรศรีให้เป็นประถม
ร่อยกันมาจักชม	ร้อยกรรณมาจักชม
ดูหนาอาจอ้วดฤทิองค	ดูหน้าอาจอวดฤทธิองค์
ตรัดพลางเท่อทรงสิรณ	ตรัสพลางเธอทรงศีล
พระไทยจินตะนาปล่ง	พระทัยจินตนาปลง
วางไปยเปร้ณพูชงค	วางไปเป็นภุชงค์
พรรณเสียรเลิกพงงพานป้ย	*(พันเศียรเลิกพังพานไป)*[75]

(หน้าที่ 25 / 3 - หน้าที่ 25 / 5)

เมื่อสุวรรณศรที่แผลงเป็นพญานาคต่อสู้พ่ายแพ้พุทธจักรของพระพุทธเจ้า พระยาชมพูก็เนรมิตฉลองพระบาททั้งสองข้างให้เป็นพญานาคสองตัวไปจับตัวพระเจ้าพิมพิสารอีกครั้ง ดังคำประพันธ์ที่ว่า

สงงแล้วณ่ร่นาถ โยนฉล่องพระบาท ซึนอากาสา เปร้ณนาคาผัน ด่นดันผันมา ยงงเวลุวันนา พ้ลพิทเป้นไฟย	สั่งแล้วนรนาถ โยนฉลองพระบาท ขึ้นอากาศา เป็นนาคาผัน ด้นดั้นผันมา ยังเวฬุวันนา พ่นพิษเป็นไฟ

(หน้าที่ 29 / 6 - หน้าที่ 30 / 1)

ในตอนที่พระยาชมพูรับคำท้าจากพระธรรมราชาธิราชให้แสดงอิทธิปาฏิหาริย์ต่อสู้กัน พระยาชมพูก็ได้แผลงสุวรรณศรเป็นพญานาคพันเศียรต่อสู้กับพระธรรมราชาธิราช ดังคำประพันธ์ที่ว่า

บัษนันท้าวชุมพู	บัดนั้นท้าวชุมพู-
บอดีราชใดฟงงสราณ	บดีราชได้ฟังสาร
จับษรณ่ร่นาถพาฐสายพาล	จับศรนรนาถพาดสายพาน
แผลงไปยไนยอัถะทีเส	แผลงไปในอัฐทิเศ

[75]เพิ่มมาจากฉบับสอบทาน เนื่องจากวรรคตอนในฉบับหลักขาดหายไป

ใหกลายเป็รนนาคัค	ให้กลายเป็นนาคัด
ใดสหัศะสิเส	ได้สหัสสีเส[76]
ทำฤทิยอิทิพะเล่	ทำฤทธิอิทธิพเล
จะออกชองบรรชอนศีรย	จะออกช่องบัญชรศรี

(หน้าที่ 100 / 1 - 3)

1.2.2.3 สามารถเหาะเหินได้

พระยาชมพูมีความสามารถในการเหาะเหินได้ ดังปรากฏในตอนที่พระยาชมพูเหาะออกไปตรวจตราเมืองต่างๆ ที่เป็นบริวารของตนเอง ดังคำประพันธ์ที่ว่า

วาพลางสอดฉลองพระบาด	ว่าพลางสอดฉลองพระบาท
พาดสรอนเหลงฆัษฆันทา	พาดศรเล็งขัด[77]ขรรธา
จักแก้วเพชอุทิวา	จักรแก้วเพชรอุทิ[78]ว่า
แล้วทารทาวเท่อเห้าเหีร	แล้วท่านท้าวเธอเหาะเหิน
ไปยโดยบูรณพ่ทิดสา	ไปโดยบูรพทิศศา
พระในยนาก่เมียงเมีร	พระนัยนาก็เมียงเมิน
เวียรทักฆินาเนีน	เวียนทักขิณาเนิน
สรูยอุตรงงค์ทีดเส	สู่อุตรังค[79]ทิศเศ

(หน้าที่ 12 / 6 - หน้าที่ 13 / 1)

ตอนเหาะกลับมาเมืองปัญจา พระยาชมพูก็ได้เหาะผ่านไปเห็นปราสาทหลังใหญ่ของพระเจ้าพิมพิสารที่เมืองราชคฤห์ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

เมืองกวางชงงหลับไฉนย	เมืองกว้างช่างหลับไฉน
ตรึกนึกไนยกำมีรแคลง	ตรึกนึกในกมลแคลง
ทาวนิยงงหมีแจง	ท้าวนี้ยังมิแจ้ง
น้ยสรัมนักนิยนัค่รา	ในสำนักนี้นัครา
เหาะดึงถึงปรางมาด	เหาะดึงถึงปรางค์มาศ
หมิเห้นนาททาวผูสา	มิเห็นนาถท้าวผู้สา-
หมลใญไม้ยบูชา	มนต์ไยไม่บูชา
คาเคืองแคนอุระไทย	คาเคืองแค้นอุระทัย

(หน้าที่ 13 / 6 - หน้าที่ 14 / 1)

---

[76]สหัสสีเส หมายถึง พันหัว

[77]ขัด หมายถึง เหน็บ , สอดเข้าที่

[78]อุทิ = อุทิศ หมายถึง ตั้งจิตอธิษฐาน

[79]อุตรังค = อุตฺตร หมายถึง ทิศเหนือ

นอกจากนี้ในตอนที่พระยาชมพูแสดงอิทธิฤทธิ์ต่อสู้กับพระธรรมราชาธิราชในครั้งที่สอง พระยาชมพูก็ได้แสดงความสามารถด้วยการเหาะขึ้นไปแกว่งจักรบนอากาศ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ชุมพูอิษะระ	ชุมพูอิสระ
ทรงมานะมะโนไนย	ทรงมานะมโนใน
สอดฉลองบาทแลวท้วย	สอดฉลองบาท[80]แล้วไซร้
ทรงพระขันแกวย่พัฉสรอน	ทรงพระขรรค์แก้วสะภัสสร[81]
เหาะล้อยฃึรยังอากาษ	เหาะลอยขึ้นยังอากาศ
จ่ร่ลิยลาษอ่อกบรรณชอน	จรลีลาศออกบัญชร
แกวงจักแกวม่นีกระท่าทอน	แกว่งจักรแก้วมณีกระทาธร
รอนเลียบแกล่แล่มุ่งมา	ร่อนเลียบแกล่แลมุ่งมา

(หน้าที่ 101 / 6 - หน้าที่ 102 / 1)

1.3 อุปนิสัย

1.3.1 มีอกุศลมูล

พระยาชมพูเป็นผู้ที่มีอุปนิสัยอันเต็มไปด้วยอกุศลมูล ซึ่งถือเป็นรากเหง้าหรือต้นเหตุของความชั่ว ที่เป็นเหตุให้จิตคิดทำความชั่วต่างๆจนทำให้ตนเองและผู้อื่นเดือดร้อนมี 3 อย่าง คือ โลภะ โทสะ และโมหะ อกุศลมูลทั้ง 3 อย่างนี้ได้ปรากฏในตัวของพระยาชมพูทั้งสิ้น สามารถจำแนกตามเหตุแห่งอกุศลมูลได้ดังต่อไปนี้

1.3.1.1 โลภะ คือ ความโลภ ความอยากได้

พระยาชมพูมีโลภจิตคิดอยากจะครอบครองเมืองของพระธรรม-ราชาธิราช และหากต่อสู้ชนะพระธรรมราชาธิราชแล้วก็จะไปสู้รบกับพระอาทิตย์ พระอินทร์ และพญานาคเพื่อที่จะได้ครอบครองทั้งเมืองสวรรค์และเมืองบาดาลด้วย ดังคำประพันธ์ที่ว่า

---

[80]ฉลองบาท = ฉลองพระบาท

[81]สะภัสสร = ปภัสสร หมายถึง แสงสว่าง , รัศมี

ชุมพูมหาราช ทาวทรงคำชอาด ทามกลางนีกร รีพลแหเสด้ค รอยเอ้จพระฌ่คอน มียพระไทนอน นาถคิดจินตนา	*(ชุมพูมหาราช)*[82] ท้าวทรงคชอาจ ท่ามกลางนิกร ริ้พลแห่เสด็จ ร้อยเอ็ดพระนคร *(มีพระทัยนร-)*[83] นาถคิดจินตนา
ผิแลวากู ยกภลไปยสรูย ต่อด้วยราชา มิยไชยไนยสะนาม ฆามพระเดชา ทุระปะถะมา ทงงชุมภูทิเป	ผิแลว่ากู ยกพลไปสู้ ต่อด้วยราชา มีชัยในสนาม ขามพระเดชา ธุระปฐมา[84] ทั้งชุมพูทิเป
เปรีนราชเสฐโถ รักสะทะโร เลิษลำราโช จะไปยรบรุก สรูรียะนะระเท ภิกรรตะเร ในยชันยามา	เป็นราชเสฏโฐ[85] รักษธโร[86] เลิศล้ำราโช จะไปรบรุก สุริยนรเท[87] ภิกันตเร[88] ในชั้นยามา[89]
ไดยแล้วจะรับ ชิงเอ้าพิพับ แหงทาวมัควา แล้วจะล่งไปยรบ ภีพ่บนาคา เทาพ้ยจิตรา สูรไหแพ่พาย	ได้แล้วจะรบ ชิงเอาพิภพ แห่งท้าวมัฆวา[90] แล้วจะลงไปรบ พิภพนาคา ท้าวไพจิตรา สู้ให้แพ้พ่าย

(หน้าที่ 77 / 1 - 6)

นอกจากนี้อุปนิสัยที่มีแต่ความโลภของพระยาชมพู ยังปรากฏในตอนที่พระยาชมพูคิดว่าหากตนเองเป็นฝ่ายชนะพระธรรมราชาธิราชก็จะครอบครองเมืองนี้ รวมทั้งจะนำเหล่านางกำนัลมาเป็นเมียของตนเองด้วย ซึ่งการที่พระยาชมพูมีความคิดเช่นนี้ ยังแสดงให้เห็นถึงความโลภไม่รู้จักพอของพระยาชมพู ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ราชงงยงงท่ร่อึงอา	ราชังยังทรอึงอา[91]
คิดในยจินตะนา	คิดในจินตนา
วาผิแหล้เรามีไชย	ว่าผิแลเรามีชัย
จักใดสมปัฎิม่ไหย	จักได้สมบัติมไหย์
ราชาปะร้าไชย	ราชาปราชัย
ด้วยอิทธิฤทภะลังเร้า	ด้วยอิทธิฤทธิ์พลังเรา

[82]ต้นฉบับหลักขาดหายไป เพิ่มเติมจากฉบับสอบทาน

[83]ต้นฉบับหลักขาดหายไป เพิ่มเติมจากฉบับสอบทาน

[84]ธุระปฐมา หมายถึง หน้าที่ครั้งแรก , งานครั้งแรก

[85]ราชเสฏโฐ หมายถึง กษัตริย์ผู้ประเสริฐ

[86]รักษธโร หมายถึง ผู้ดำรงรักษาไว้

[87]สุริยนรเท = สุริยนรเทพ

[88]ภิกันตเร = อภิกันตร = อันตลิกฺเข หมายถึง สวรรค์

[89]ยามา หมายถึง ชื่อสวรรค์ชั้น 3 มีท้าวสุยามเทพบุตรปกครอง

[90]ท้าวมัฆวา = ท้าวมัฆวาน

[91]ทรอึงอา = ทรอึงองค์ หมายถึง ถือตัว , ทะนงตัว

นางไนยกำม่หนันโฉมเฉล้า	นางในกำนัลโฉมเฉลา
สิททิดงงเดาว	สิทธิดังด้าว
อิษระลำไครยจักส่มาน	อิสระล้ำใครจักสมาน
เสมือนีด้วยเราไนยกาล	เสมอนี้ด้วยเราในกาล
เชาตลาดพิสาณ	ชาวตลาดพิสาน[92]
เยาะเยาจะได้ชมคารำม	เยาะเย้าจะได้ชมคารม

(หน้าที่ 94 / 5 - หน้าที่ 95 / 1)

1.3.1.2 โทสะ คือ ความโกรธ หรือ จิตคิดประทุษร้าย คิดอาฆาตพยาบาท

ความโกรธแค้นของพระยาชมพูที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนี้มีสาเหตุมาจากความโลภและความหลง จึงทำให้คิดประทุษร้ายผู้อื่น ดังปรากฏในตอนที่พระยาชมพูเหาะผ่านเมืองราชคฤห์ของพระเจ้าพิมพิสารซึ่งเป็นเมืองที่ใหญ่โตสวยงาม ก็เกิดความโกรธแค้นและคิดอาฆาตพยาบาทพระเจ้าพิมพิสารที่ไม่ยอมไปสวามิภักดิ์ตน ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ทาวทอษพระเนตรญ์ร	ท้าวทอดพระเนตรยล
ปรางคปราสาดอรรมหึมา	ปรางค์ปราสาทอันมหึมา
โคมเทียนทิบชวาลา	โคมเทียนทิพย์ชวาลา[93]
ก์ตามตงงใวเปรนแถ้ว	ก็ตาม[94]ตั้งไว้เป็นแถว
สวางกระจางแจง	สว่างกระจ่างแจ้ง
ทงงทิอาดนิวาษแวว	ทั้งที่อาสน์นิวาสแวว
จัพรับกับศริยแก้ว	จับรับกับศรีแก้ว
วีเชียนผลึกพิฦแสง	วิเชียรผลึกพิลึกแสง
เมืองกวางชงงหลับไฉนย	เมืองกว้างช่างหลับไฉน
ตรึกนึกไนยกำมรแคลง	ตรึกนึกในกมลแคลง
ทาวนิยงงหมีแจง	ท้าวนี้ยังมิแจ้ง
น้ยสรัมนักนิยนัค่รา	ในสำนักนี้นัครา
เหาะดึงถึงปรางมาด	เหาะดึงถึงปรางค์มาศ
หมิเห้นนาททาวผูสา	มิเห็นนาถท้าวผู้สา-
หมลใญไม้ยบูชา	มนต์ไยไม่บูชา
คาเคืองแคนอุระไทย	คาเคืองแค้นอุระทัย

(หน้าที่ 13 / 4 - หน้าที่ 14 / 1)

---

[92]พิสาน หมายถึง ตลาด มาจากคำว่าบาซาร์ เดิมเป็นคำอาหรับหรือเปอเซียร์

[93]ชวาลา หมายถึง เครื่องตามไฟชนิดหนึ่ง ใช้ตั้งหรือแขวน

[94]ตาม หมายถึง จุดไฟให้สว่าง

เมื่อพระยาชมพูเกิดความโกรธแค้นพระเจ้าพิมพิสารที่ไม่ยอมมาสวามิภักดิ์เป็นเมืองบริวาร จึงได้ถีบยอดปราสาทและใช้พระขรรค์ฟันยอดปราสาท เมื่อไม่สามารถทำลายยอดปราสาทหลังนั้นได้ ยิ่งทำให้พระยาชมพูผูกใจเจ็บคิดอาฆาตพยาบาทพระเจ้าพิมพิสาร จึงใช้ของวิเศษคู่กาย คือ สุวรรณศรแปลงเป็นพญานาคไปร้อยพระกรรณพระเจ้าพิมพิสารให้มาเฝ้าตนที่เมืองปัญจา ดังคำประพันธ์ที่ว่า

รัดชงงยงงโภไคย	รัชชัง[95]ยังโภไคย
ไอยะสมบัติอิษรา	ไอยสมบัติอิสรา
ทาวนันหมิใดมา	ท้าวนั้นมิได้มา
สาพิพักฎีต่อเรา	สาพิภักดีต่อเรา
เราถีบยอดปราสราด	เราถีบยอดปราสาท
แหงน่ร่นาถเพียงจ่พลันเหา	แห่งนรนาถเพียงจะพลันเหา[96]
เวท่นาบาทาเรา	เวทนาบาทาเรา
พระขันท่ยอยยับทงงคม	พระขรรธย่อยยับทั้งคม
บัดนีเราจ่ใช	บัดนี้เราจะใช้
สรอนศีรยใหเปร้ณประถ่ม	ศรศรีให้เป็นประถม
ร่อยกันมาจักชม	ร้อยกรรณมาจักชม
ดูหนาอาจอ้วดฤทิองค	ดูหน้าอาจอวดฤทธิองค์

(หน้าที่ 25 / 2 - 5)

ตอนที่ราชทูตถือสารมาเชิญพระยาชมพูที่เมืองปัญจา พระยาชมพูโกรธราชทูตที่ไม่ยอมแสดงความเคารพตนและโกรธที่ราชทูตบอกให้ตนเดินไปเฝ้าพระธรรมราชาธิราช เพราะคิดว่าตนเป็นใหญ่ที่สุดในชมพูทวีป จึงได้ขว้างจักรไปสังหารราชทูต ดังคำประพันธ์ที่ว่า

---

[95]รัชชัง หมายถึง อาณาจักร แว่นแคว้น ความเป็นพระราชา

[96]เหา = โหะ หมายถึง พัง

ชุมพูผูอิษระทรังมาณะไนพระพระไทยเคือง	ชุมพูผู้อิสระทรงมานะในพระทัยเคือง
พระเน่ดแสงเรือง ดังแสงไฟย	พระเนตรแสงเรือง ดั่งแสงไฟ
ทรงพระโทโสกล่ามานึกใน	ทรงพระโทโสกล้ามานึกใน
แตก้อรรอดมานิกระไหรย ไมเค้ยญืน	แต่ก่อนรอดมานี้กระไร ไม่เคยยิน
ทูตเคยอ้วดอ่างมากลาวคำฉินทา	ทูตเคยอวดอ้างมากล่าวคำฉินทา[97]
กล้วราชฒ่รินทอน ฤาใฉนย	กลัวราชนรินทร ฤาไฉน
จะเอ่าสัตะยามาไหแกเรานีฤาไยญ	จะเอาสัตยามาให้แก่เรานี้ฤาไย
เรานีก่ไมยไปย ตามวาจา	เรานี้ก็ไม่ไป ตามวาจา
โกรัดเกรียมเหียมพระไทยทรังพระโมหา	โกรธเกรียมเหี้ยมพระทัยทรงพระโมหา
จับจักะรา ท่รุนแกว่ง	จับจักรา ธ รุน[98]แกว่ง
คิดจะมล่างทูดอันทำคำแหง	คิดจะมล้างทูตอันทำคำแหง
ด้วยฤทิยภะลาแร่ง เอาอังคอินทอน	ด้วยฤทธิพลาแรง เอาองค์อินทร

(หน้าที่ 38 / 5 - หน้าที่ 39 / 2)

1.3.1.3 โมหะ คือ ความลุ่มหลง หรือจิตที่คิดลุ่มหลง ความลุ่มหลงของพระยาชมพูที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนี้ มีดังนี้

1.3.1.3.1 ลุ่มหลงในอำนาจของตนเอง กล่าวคือ พระยาชมพูมีจิตใจลุ่มหลงว่าตัวเองเป็นกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในชมพูทวีป เพราะตนเองเป็นผู้มีบุญญาธิการและยังมีกษัตริย์ร้อยเอ็ดนครเป็นบริวารของตน สิ่งนี้จึงเป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดเรื่องราวต่างๆ ตามมา ความลุ่มหลงในอำนาจของพระยาชมพู ปรากฏในตอนที่พระยาชมพูมองดูดวงจันทร์บนท้องฟ้าและนึกเปรียบตนเองเป็นดวงจันทร์ที่ยิ่งใหญ่ที่สุด และไม่มีกษัตริย์เมืองใดจะมายิ่งใหญ่ไปกว่าตน ดังคำประพันธ์ที่ว่า

วรรณหนึงทาวเสร้จประภาษ	วันหนึ่งท้าวเสร็จ[99]ประพาส
โดยสริงหาทพระบรรชอร	โดยสิงหาสน์[100]พระบัญชร[101]
เหรณพระจรรแจมอำพอน	เห็นพระจันทร์แจ่มอัมพร
ราตรียวันเพ้งบอรีบูรณ	ราตรีวันเพ็งบริบูรณ์

[97]ฉินทา หมายถึง ตำหนิติเตียน

[98]รุน หมายถึง ดัน

[99]ฉบับสอบทานใช้ว่า เสด็จ

[100]สิงหาสน์ หมายถึง ราชอาสน์ที่ประทับทำเป็นแท่นหรือเตียงขาสิงห์

[101]พระบัญชร หมายถึง หน้าต่าง

ทรงพระตำมรียวา	ทรงพระตำมริ[102]ว่า
จรรแจมฟาแสรงจรัมหรูน	จันทร์แจ่มฟ้าแสงจำรูญ
จัมมรัษแสรงสมบูรณ์	จำมรัส[103]แสงสมบูรณ์
ประไพยภอโยมอากาษา	ประไพพอโยม[104]อากาศา
ต้วกูคือจรรทอน	ตัวกูคือจันทร
ฆอจอรท้วเดาโลกา	ขอจร[105]ทั่วด้าวโลกา
กรุงฆัติยะทุกทา	กรุงขัตติยะทุกธา-
นีนี้คร้ยจักเอ๊อมส่เม่อ	นีนี้ใครจักเอื้อมเสมอ

(หน้าที่ 38 / 5 - หน้าที่ 39 / 2)

พระยาชมพูหลงคิดว่าตนเองเป็นกษัตริย์ที่มีอำนาจ จึงใช้อำนาจข่มขู่ผู้อื่นดังปรากฏในตอนที่พระยาชมพูเหาะไปตรวจตราเมืองบริวารของตนเอง และได้กล่าวกับเสนาอำมาตย์ว่าหากเมืองใดไม่ยอมสวามิภักดิ์จะใช้สุวรรณศรไปร้อยหูจับตัวกษัตริย์เมืองนั้นมา ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ชุมพูบ่ดีรา	ชุมพูบดีราช
ฟงงอำมาดย์เทาจาบรรณ	ฟังอำมาตย์ท้าวจาบัลย์[106]
เราเสด้จผายผรรณ	เราเสด็จผายผัน
ไปยดูราชทานีย	ไปดูราชธานี
เมืองไดยไครยแฆงกลา	เมืองใดใครแข็งกล้า
ฆัดอาตยาใมพักฎี	ขัดอาชญาไม่ภักดี
จักใชดอกสรอนสรีย	จักใช้ดอกศรศรี
ไปยรอยกันราชามา	ไปร้อยกรรณราชามา

(หน้าที่ 38 / 5 - หน้าที่ 39 / 2)

1.3.1.3.2 มีความลุ่มหลงในเกียรติยศของตนเอง

พระยาชมพูเป็นผู้ที่ลุ่มหลงในเกียรติยศของความเป็นกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ เมื่อต้องเดินทางไปเฝ้าพระธรรมราชาธิราชก็คิดว่าหากเหาะไปตามลำพังก็จะไม่สมเกียรติของตนเอง จึงได้สั่งให้เสนาอำมาตย์ไปจัดเตรียมกองทัพ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

---

[102]ตำมริ = ดำริ หมายถึง คิด , นึก , ตรึกตรอง

[103]จำมรัส = จำรัส

[104]พอโยม = โพยม หมายถึง ท้องฟ้า

[105]ขอจร = ขจร หมายถึง ผู้เที่ยวไปในท้องฟ้า

[106]จาบัลย์ หมายถึง รำพัน , คร่ำครวญ

ภระอังทรงพระจินตะนา	พระองค์ทรงพระจินตนา
ครันเสด็ดโดยอากาสา	ครั้นเสด็จโดยอากาศา
พระเสด็ดไปยแตอังค	พระเสด็จไปแต่องค์
ภระเกียดฎิยัดฤๅคง	พระเกียรติยศฤๅคง
ไมประเสียเลิดฆัติยะวง	ไม่ประเสริฐเลิศขัตติยวงศ์
อรรอิษรภาบไนยโภคา	อันอิสรภาพในโภคา
คิดแลวตรัดแกสุระเสนา	คิดแล้วตรัสแก่สุรเสนา
ไหฏรวดจัตุรังคโยทา	ให้ตรวจจัตุรงคโยธา
ภ้วกท่หานกล่าฌ์รังแรง	พวกทหารกล้าณรงค์แรง

(หน้าที่ 39 / 3 - 4)

เมื่อพระยาชมพูแสดงอิทธิฤทธิ์พ่ายแพ้พระธรรมราชาธิราช พระยาชมพูไม่ยอมไหว้พระธรรมราชาธิราชตามที่ได้ตกลงกันไว้ จึงได้มีการกล่าววาจาโต้ตอบกัน พระยาชมพูกล่าวท้าทายพระธรรมราชาธิราชว่า จะขอยอมตายดีกว่ายอมไหว้พระธรรมราชาธิราช โดยเปรียบตนเองเหมือนจามรีที่แม้จะตายก็ไม่ยอมให้เส้นขนหล่นแม้แต่เส้นเดียว แสดงให้เห็นว่าพระยาชมพูเป็นผู้ลุ่มหลงในเกียรติยศของความเป็นกษัตริย์ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ทำม่ชาฎิกระสัตร ถึงมาทวาพรัด แตเดียวเอ่กา	ธรรมชาติกระษัตริย์ ถึงมาตรว่า[107]พลัด แต่เดียวเอกา
สูเสียชิยวาท ของอาตมาฌ้า บ่พึงคาระวา	สู้เสียชีวาตม์ ของอาตมานา บ่พึงคารวา
เคารับไว้ยครรธ	เคารพไหว้คัล
ดงงจามจุริปา ยังสง้วนย่ถฐา สูม่ร่นาสรัน	ดั่งจามจุรีป่า ยังสงวนยศถา สู้มรณาสรร[108]
หมิไหเสร้ัณฆ่น หล่นฆาษสักอรรณ เราจะอ่พิวาดนัน	มิให้เส้นขน หล่นขาดสักอัน เราจะอภิวาทนั้น
ยาพึงส่งไสย	อย่าพึงสงสัย

(หน้าที่ 106 / 2 - 4)

1.3.1.3.3 มีความลุ่มหลงในกามคุณ

พระยาชมพูมีความลุ่มหลงในความงามของสตรี ดังปรากฏในตอนที่พระยาชมพูเดินทางเข้าไปในเมืองของพระธรรมราชาธิราช และได้เห็นเหล่านางฟ้าที่แปลงกายมาเป็นแม่ค้าชาวตลาด ไม่ว่าจะเป็นนางวิมาลา นางคนธรรพ์ นางไม้ และนางสุนันทาล้วนมีความงดงามทั้งสิ้น จนพระยาชมพูเกิดความหลงใหลในความงามของพวกนางทันที และยังคิดว่าพวกแม่ค้าชาวตลาดเหล่านี้งดงามยิ่งกว่านางพิมพรพระมเหสีของตนเสียอีก ดังคำประพันธ์ที่ว่า

---

[107]มาตรว่า หมายถึง แม้นว่า

[108]มรณาสรร หมายถึง เลือกเอาความตาย

ชมลักโฉมวิมมาลา	ชมลักษณ์โฉมวิมมาลา
นาคินนาคเจ้ากำหนัน	นาคินทร์นาคเจ้ากำนัล
ใหจิตคิดปติพรร	ให้จิตคิดปฏิพันธ์
หวันไหวยรากในม่โน	หวั่นไหวราค[109]ในมโน
คิดในพระไทยตรึก	คิดในพระทัยตรึก
นึกวานางษุนทะโร	นึกว่านางสุนทโร
ยิ้งยวดนาถกัลโย	ยิ่งยวดนาถกัลโย
มะเหสีราดแหงเรา	มเหสีราชแห่งเรา
.....	.....
ยนรูปนางคณทรร	ยลรูปนางคนธรรพ์
คนทับอรรฆายมัจฉะมังสรา	คนธรรพอันขายมัจฉมังสา
เฉีดโฉมประโลมราคา	เฉิดโฉมประโลมราคา
พระไทยนึกค่นึงกาม	พระทัยนึกคะนึงกาม
.....	.....
เห้รนางไพรยเจาปา	เห็นนางไพรเจ้าป่า
ฆายผ่ล้าชอชุกพวง	ขายผลาช่อชุกพวง[110]
ตรึกในพระฤๅไทยห้วง	ตรึกในพระฤทัยห้วง
ในกาเมเสน่หงง	ในกาเมเสน่หัง
.....	.....
แหงนางสรุนันทา	แห่งนางสุนันทา
กับกัละยาแสนสาวสวรรณ	กับกัลยาแสนสาวสวรรค์
มิจิตคิดปร่ฎิพัน	มีจิตคิดปฏิพันธ์
หวันไหวยรากย้วราคา	หวั่นไหวราคยั่วราคา
เจาหนีกระไหรยหนอ	เจ้านี้กระไรหนอ
พออยิงพิมพอนอา	หล่อ[111]ยิ่งพิมพรอา
เอกอัค่ชายา	เอกอัคคะชายา
นางหามในราดแหงเรา	นางห้าม[112]ในราชแห่งเรา

(หน้าที่ 86 / 5 - หน้าที่ 88 / 1)

[109]ราค = ราคะ หมายถึง ความอยาก , ความกำหนัด

[110]ช่อชุกพวง เป็นคำลักษณนาม = ช่อ , ชุก ,พวง ชาวภาคใต้นิยมใช้ช่อและชุก

[111]หล่อ หมายถึง รูปงาม

[112]นางห้าม หมายถึง สนมของพระเจ้าแผ่นดินหรือหม่อมของเจ้านาย

1.3.1.3.4 ไม่รักษาสัจจะ

พระยาชมพูเป็นผู้ที่ไม่รักษาสัจจะ ซึ่งอุปนิสัยข้อนี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากการที่พระยาชมพูลุ่มหลงในเกียรติยศและอำนาจของตนเอง คิดว่าตนเองเป็นกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ที่สุด ดังปรากฏในตอนที่ราชทูตแสดงอิทธิฤทธิ์จุดไฟเผาเมืองปัญจา เพราะพระยาชมพูไม่ยอมเดินไปเฝ้าพระธรรมราชาธิราช จนพระยาชมพูเกิดความหวาดกลัวจึงขอร้องให้ราชทูตดับไฟและรับปากว่าจะยอมไปเฝ้าพระธรรมราชาธิราช แต่เมื่อราชทูตดับไฟให้แล้ว พระยาชมพูไม่ยอมทำตามที่รับปากไว้ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ราชาสะดับ	คืนวาจากลับ	ประก่อบร้ายมาย	ราชาสดับ	คืนวาจากลับ	ประกอบรายมาย[113]
วาเป็นทูตา	จักมาก้วนกาย	ฆ่มเห้งเน้งราย	ว่าเป็นทูตา	จักมากวนกาย	ข่มเหงเนงร้าย[114]
เรานียไม่ไปย			เรานี้ไม่ไป		
.....			.....		
อำม่รินยินวา	ชุมพูราชา	หนียำหน้วนขัน	อมรินทร์ยินว่า	ชุมพูราชา	นี้สำนวนขัน
บ่ดพอบ่ดล้วง	ท้วงทีครบครัน	จักใดเหนกัน	บทล่อบทลวง[115]	ท่วงทีครบครัน	จักได้เห็นกัน
ไปยฤาไมไปย			ไปหรือไม่ไป		
รัญยงงฟงงทูด	วาจังชงงพูด	จะมาฆมฆูใครย	รัญญังฟังทูต	วาจังชัง[116]พูด	จะมาข่มขู่ใคร
กานอ่ไหรยแก่เจ้า	รุกเร้าเราไยย	ถึงไปยไม้ยไปย	การอะไรแก่เจ้า	รุกเร้าเราไย	ถึงไปไม่ไป
เปนใดนักหนา			เป็นใดนักหนา		

(หน้าที่ 44 / 4 - หน้าที่ 45 / 4)

พระยาชมพูยังไม่รักษาสัจจะตามที่ได้ให้สัญญากับพระธรรมราชาธิราช ในตอนที่พระธรรมราชาธิราชท้าให้พระยาชมพูแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ต่อสู้กัน โดยตกลงกันว่าหากฝ่ายใดพ่ายแพ้จะต้องไหว้ฝ่ายที่ชนะ พระยาชมพูตกลงรับคำท้า เมื่อทั้งสองฝ่ายแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ต่อสู้กัน 3 ครั้งแล้ว โดยที่พระยาชมพูเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ทุกครั้ง แต่พระยาชมพูไม่ยอมทำตามสัญญาและยังกล่าววาจาดูหมิ่นพระธรรมราชาธิราชว่าที่เป็นฝ่ายชนะนั้น ก็เพราะต่อสู้กันในเขตบ้านเมืองของตนเอง ดังคำประพันธ์ที่ว่า

---

[113]รายมาย หมายถึง การกล่าววาจาก้าวร้าว , พูดจาไม่รู้จักจบสิ้น

[114]ข่มเหงเนงร้าย = ข่มเหงคะเนงร้าย หมายถึง รังแก , เบียดเบียน

[115]บทล่อบทลวง หมายถึง พูดโกหก

[116]ชัง = ช่าง

ชุมพบ่ฎีจินตะนา	ชุมพูบดีจินตนา
จิรงกลาววาดูหราราชา	จึงกล่าวว่าดูราราชา
พูบ่ฎิมียไชยไนยสนาม	ภูบดี[117]มีชัยในสนาม
เหดุว่าทารเนาว่ไนยคาม	เหตุว่าท่านเนาในคาม-
เขษหนีเร้าเข้ดขาม	เขตนี้เราเข็ดขาม
คุนฤทินามจริงเสิอมสูน	คุณฤทธินามจึงเสื่อมสูญ
ถ่าอยูปัรจาราชเพิมพูน	ถ้าอยู่ปัญจาราชเพิ่มพูน
ทารจักณีเว่ดกระถูล	ท่านจักนิเวศ[118]กระภูล
ก์จ่สูนสวัดีไชยญูงง	ก็จะสูญสวัสดีชัยยัง
แมรเราอยูไนยไอยสุริยะโพคงง	แม้นเราอยู่ในไอยสุริยโภคัง[119]
ทารจ่แก่ฤทิยพะลังง	ท่านจะแพ้ฤทธิพลัง
แก่เร้านี้มังดังเห้รมา	แก่เรานี้มั่ง[120]ดั่งเห็นมา

(หน้าที่ 103 / 6 - หน้าที่ 104 / 4)

จะเห็นได้ว่าพระยาชมพูตัวละครเอกของเรื่องนี้มีคุณลักษณะส่วนใหญ่เหมือนกับตัวละครเอกฝ่ายชายทั่วไป แต่มีลักษณะนิสัยที่เต็มไปด้วยอกุศลมูล จนเมื่อได้รับฟังคำสั่งสอนจากพระพุทธเจ้าก็เกิดความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาละอกุศลมูลและบวชอุทิศตนเป็นพระภิกษุจนสามารถบรรลุมรรคผลเป็นพระอรหันต์ ลักษณะดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า ถึงแม้บุคคลใดจะเกิดมาพร้อมด้วยชาติกำเนิดที่สูงศักดิ์และมีอำนาจวาสนา แต่หากจิตใจที่มีแต่ความโลภ ความโกรธ และความหลง อีกทั้งยังใช้อำนาจวาสนาไปในทางที่ไม่ถูกต้องแล้ว ก็ไม่สามารถเอาชนะผู้ที่มีจิตใจเป็นธรรมได้

2. พระพุทธเจ้า และ พระธรรมราชาธิราช

พระพุทธเจ้า และ พระธรรมราชาธิราช ตัวละครเอกฝ่ายธรรมที่มีความสำคัญต่อการดำเนินเรื่องมาตั้งแต่เริ่มต้นจนจบเรื่องไม่น้อยไปกว่าพระยาชมพูซึ่งเป็นตัวละครเอกฝ่ายอธรรม พระพุทธเจ้าทรงมีบทบาทในตอนที่ทรงเข้ามาช่วยเหลือพระเจ้าพิมพิสารจากการถูกพระยาชมพูระราน เมื่อพระพุทธองค์ทรงรู้ว่าเป็นการกระทำของพระยาชมพูและยังทรงรู้ด้วยว่าพระยาชมพูประกอบกรรมดีมาแต่อดีตชาติ ซึ่งสามารถบรรลุมรรคผลได้ในชาตินี้ ก็ทรงปรารถนาที่จะช่วยเหลือให้บรรลุธรรม จึงทรงเนรมิตพระวรกายเป็นพระธรรมราชาธิราชเพื่อปราบพยศให้พระยา

---

[117]ภูบดี หมายถึง พระเจ้าแผ่นดิน

[118]นิเวศ หมายถึง ที่อยู่

[119]ไอยสุริยโภคัง หมายถึง สมบัติของความเป็นพระเจ้าแผ่นดิน

[120]มั่ง หมายถึง บ้าง

ชมพูลดทิฐิมานะแล้วได้สั่งสอนหลักธรรมจนหันมาเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาได้ในที่สุด ส่วนพระธรรมราชาธิราชมีบทบาทในตอนที่ส่งราชทูตไปเชิญพระยาชมพูให้มาเฝ้าและแสดงอิทธิฤทธิ์ต่อสู้กับพระยาชมพู จนสามารถเอาชนะพระยาชมพูได้

ตัวละครตัวนี้จึงสามารถจำแนกได้เป็น 2 บทบาท คือ บทบาทตอนที่เป็นพระพุทธเจ้า และบทบาทตอนที่เป็นพระธรรมราชาธิราช

2.1 พระพุทธเจ้า

2.1.1 รูปลักษณ์

พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยมหาปุริสลักษณะ อันประกอบด้วยทวดึงสาการมหาบุรุษลักษณะ คือ อาการ 32 ประการของมหาบุรุษ อสีตยานุพยัญชนะ คือ ลักษณะข้อปลีกย่อยของมหาบุรุษ 80 ประการ และมีฉัพพรรณรังสีออกมาจากพระวรกาย ดังปรากฏในตอนที่พระธรรมราชาธิราชทรงเนรมิตพระวรกายกลับเป็นพระพุทธเจ้า ผู้แต่งได้บรรยายถึงรูปลักษณ์ของพระพุทธองค์ว่า ทรงถึงพร้อมด้วยมหาปุริสลักษณะและมีฉัพพรรณรังสีออกมาจากพระวรกาย ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ส้วนองค์ราชา	ทีราทม่หา	จักกระพัดบรรณดาน
จริงแปลงรูปงง	สุนทะรงงในสถารณ	เป็นอ่งค์ทรงยาน
ฉะวียว่ร่ปรา		
นีสีทะรงง	เหนิอรัตะณบรรลงงค์	ทรรมพากค่สาลา
ทรงพระรัสมีย	ด้วยฉะพินยา	พระเกตุมา
ลาเลีดรังสีรย		
ทรงพระม่หา	บุรุดลัขะ	นาระพรรอัรณมี
ยิงลำพรมมา	อามรรณราชีย	มัทยัดดุษดี
พาบตังงเม็ตา		

ส่วนองค์ราชา-	ธิราชมหา	จักรพรรดิบันดาล
จึงแปลงรูปัง	สุนทรังในสถาน	เป็นองค์ทรงญาณ
ฉวีวร[121]ปรา		
นีสีทรัง[122]	เหนือรัตนบัลลังก์[123]	ธรรมภาคศาลา
ทรงพระรัศมี	ด้วยอภิญญา	พระเกตุมา-
ลาเลิศรังสี		
ทรงพระมหา	บุรุษลักข-	ณาระพรรณอันมี
ยิ่งล้ำพรหมมา	อามันราชี[124]	มัธยัสถ์[125]ดุษฎี-
ภาพ[126]ตั้งเมตตา		

(หน้าที่ 103 / 6 - หน้าที่ 104 / 4)

[121]ฉวีวร หมายถึง ผิวกายประเสริฐ

[122]นีสีทรัง = นิสีทนัง หมายถึง ที่นั่ง , การนั่ง

[123]รัตนบัลลังก์ หมายถึง อาสนะที่พระพุทธเจ้าประทับนั่ง

[124]อามันราชี = อามันตราชี หมายถึง พระราชาของเมืองขึ้น

[125]มัธยัสถ์ = มัธยะ หมายถึง ในท่ามกลาง , ระหว่างกลาง

[126]ดุษฎีภาพ = ดุษณีภาพ หมายถึง ความสงบนิ่ง

2.1.2 คุณลักษณ์

2.1.2.1 ทรงมีปาฏิหาริย์ 3

พระพุทธเจ้าทรงสามารถแสดงปาฏิหาริย์ เพื่อเป็นการสั่งสอนหลักธรรมให้แก่พระยาชมพู 3 ด้าน คือ 1. อิทธิปาฏิหาริย์ 2. อาเทศนาปาฏิหาริย์ 3. อนุสาสนีปาฏิหาริย์[127] ดังนี้

2.1.2.1.1 อิทธิปาฏิหาริย์ หมายถึง ปาฏิหาริย์ คือ ฤทธิ์ แสดงฤทธิ์ได้เป็นอัศจรรย์ด้วยการนิมิตตัว ล่องหน เหาะเหิน เป็นต้น[128] ในวรรณกรรมเรื่องนี้ พระพุทธเจ้าทรงแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ เพื่อปราบพระยาชมพูให้ลดทิฐิมานะหันมายอมรับพระธรรมและเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา โดยพระพุทธองค์ทรงแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ ดังต่อไปนี้

พระพุทธองค์ทรงเนรมิตพระวรกายเป็นกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่กว่าพระยาชมพู โดยทรงพระนามว่า พระธรรมราชาธิราช ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ปางนันพระสรรพพันยู	ปางนั้นพระสัพพัญญู
บ่ร่มครูลำโลกา	บรมครูล้ำโลกา
เขาส่มาทีวิริยา	เข้าสมาธิวิริยา[129]
ทำพุทฤทีนิฤามิดอังค	ทำพุทธฤทธินิรมิตองค์
จากเพษนักพ็ด	จากเพศนักพรต
แปลงรูปาท่ร์อึงอัง	แปลงรูปาทรอึงองค์[130]
เปร้นราชาทิราชทรง	เป็นราชาธิราชทรง
อิษรยิงทาวพรหมมา	อิสรยิ่งท้าวพรหมมา

(หน้าที่ 60 / 6 - หน้าที่ 61 / 1)

นอกจากพระพุทธเจ้าจะทรงเนรมิตพระวรกายเป็นพระธรรมราชาธิราชแล้ว พระองค์ยังทรงเนรมิตเวฬุวนารามให้เป็นเมืองของพระธรรมราชาธิราชที่มีปราสาทหลังใหญ่สวยงามที่ประดับประดาด้วยเพชรนิลจินดาที่มีค่า ดังคำประพันธ์ที่ว่า

---

[127]พระธรรมปิฎก [ป.อ. ปยุตฺโต], **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ 10 (กรุงเทพฯ : บริษัทสื่อตะวัน จำกัด, 2545), 96.

[128]เรื่องเดียวกัน.

[129]สมาธิวิริยา หมายถึง สมาธิอันแรงกล้า

[130]ทรอึงองค์ หมายถึง ถือตัว , ทะนงตัว

ส่รเพ้ษทษพาโล	สรรเพชญทศพาโล[131]
ตรัดพัจะโนไหปัติยาน	ตรัสพัจโนให้ปัตติยาร
พระเจาเขากะสิณชาน	พระเจ้าเข้ากสิณฌาน[132]
พุทฤธณีฤามิตภลัน	พุทธฤทธินิรมิตพลัน
เชทตุภัรว่นาวาด	เชตุพนวนาวาส
เปร้นปราสายปรางสรุยวรรณ	เป็นปราสาทปรางค์สุวรรณ
ส่หัษะยอษชรรณ	สหัสยอดชั้น
กาบเก้จเพ้ษพรรณแก้วเจ้ดประการ	กาบเก็จเพชรพรรณแก้วเจ็ดประการ

(หน้าที่ 52 / 5 - 6)

ในตอนที่พระพุทธเจ้าทรงช่วยเหลือพระเจ้าพิมพิสารจากของวิเศษที่พระยาชมพูส่งมาร้อยพระกรรณ พระองค์ได้ทรงเนรมิตพุทธจักรไปต่อสู้กับของวิเศษของพระยาชมพูถึง 2 ครั้ง คือ ทรงเนรมิตพุทธจักรไปต่อสู้กับสุวรรณศรที่แปลงเป็นพญานาค ดังคำประพันธ์ที่ว่า

พุทฒ่ฤามิดจักแก้วดวยอะสำนียานา	พุทธนฤมิตจักรแก้วด้วยอสัมณิญาณา[133]
เขากะสิลสะมาทิอ ก่อนีฤามิด	เข้ากสิณสมาธิ ก็นิรมิต
ใหเป้นพุทจักหักโหมหานด้วยผลานฤที	ให้เป็นพุทธจักรหักโหมหาญด้วยผลาญฤทธี
ควางไปยโดยทาวคิด จิรตะนา	ขว้างไปโดยท้าวคิด จินตนา
ไหปร่ยุทีสอนศีรยชุมพูอรรณอุกหงงกา	ให้ประยุทธิศรศรีชุมพูอันอุกหังกา
พุทจักทรงพะหะลา ก็อติดตาม	พุทธจักรทรงพหลา ก็ติดตาม
นาคินสินษรทัษสะนากล้วก่เข้ดขาม	นาคินทร์ศิลป์ศรทัศนากลัวก็เข็ดขาม
จักแก้วพระพุทตาม ไปยตอยตีย	จักรแก้วพระพุทธตาม ไปต่อยตี
หนีมาสูสำนั้กทาวชุมพูราชราชิญ	หนีมาสู่สำนักท้าวชุมพูราชราชี
เขาสรูยแหลงมูนีย ก์สยับ	เข้าสู่แหล่งมุนี ก็สยบ

(หน้าที่ 28 / 5 - หน้าที่ 29 / 3)

พระองค์ทรงเนรมิตพุทธจักรให้เป็นพญาครุฑไปต่อสู้กับฉลองพระบาทที่แปลงเป็นพญานาคสองตัวของพระยาชมพู ซึ่งผลปรากฏว่าของวิเศษของพระยาชมพูพ่ายแพ้พุทธจักรของพระพุทธเจ้า ดังคำประพันธ์ที่ว่า

---

[131]ทศพาโล = ทศพล หมายถึง ผู้มีกำลัง 10 ประการ พระนามเรียกพระพุทธเจ้า

[132]กสิณฌาน หมายถึง ชื่อของกรรมฐานที่ใช้การเพ่งอารมณ์เพื่อให้เกิดสมาธิโดยวิธีกำหนดวัตถุ คือ วัตถุกสิณ 10 อย่าง ได้แก่ ธาตุ 4 คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ , วรรณะสี 4 คือ สีเขียว สีแดง สีเหลือง และสีขาว , อากาศ และแสงสว่าง

[133]อสัมณิญาณา = ปฏิสัมภิทาญาณ หมายถึง ญาณที่รู้แจ่มแจ้ง (ฉบับสอบทานใช้ว่า อสัมภิทาญาณา)

พุทาทิงจักร์ เปร้นวีรุลปัก ครุทาฤทิไกรย บินเขาจับนาก สำหรากชีงไชย นาคีหนีไปย เกือกแก้วแพ่พาย	พุทธาทิ้งจักร เป็นวิรุณปักษ์[134] ครุฑาฤทธิไกร บินเข้าจับนาค สำราก[135]ชิงชัย นาคีหนีไป เกือกแก้วแพ้พ่าย
เขาฉาบฉวยจิก เอาไวยใลญิก กอนกัมรำถวาย ตระล่บเว่หา ดงงฟาฟาดสาย เกือกแก้วแพภาย พุทฤธิติดตาม	เข้าฉาบฉวยจิก เอาไวไล่ยิก[136] กรกำรำถวาย ตระหลบ[137]เวหา ดั่งฟ้าฟาดสาย เกือกแก้วแพ้พ่าย พุทธฤทธิ์ติดตาม
ม่นีฉลองพระบาท สองต้วกล้วขะยาด แพ่ภายในสนาม กลับไวยไปยหา ราชาทรงนาม ซรอนต้วกล้วคราม อยู่ไตบาทา	มฉีฉลองพระบาท สองตัวกลัวขยาด แพ้พ่ายในสนาม กลับไวไปหา ราชาทรงนาม ซ่อนตัวกลัวคร้าม อยู่ใต้บาทา

(หน้าที่ 30 / 6 - หน้าที่ 31 / 3)

2.1.2.1.2 อาเทศนาปาฏิหาริย์ หมายถึง สามารถทายใจ รอบรู้กระบวนจิต จนสามารถบอกความคิด อุปนิสัยของผู้อื่นได้[138] ดังปรากฏในตอนที่พระพุทธเจ้าทรงล่วงรู้วาระจิตและความคิดของพระยาชมพู ในตอนที่พระยาชมพูกำลังเดินทางมาเฝ้าพระธรรม-ราชาธิราชว่าคิดจะมาต่อสู้เพื่อหวังครอบครองบ้านเมืองของพระองค์ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

สับพรรยูตรัดรูนี้ยัม จริงวาบ่รัม บพิดทาวชุมพูว วาจิตรทารคิทวาตู แพฤทีอัษสู จะเอ้าพิพ์บนีหฤๅ	สัพพัญญูตรัสรู้นิยม จึงว่าบรม- บพิตรท้าวชุมพู ว่าจิตท่านคิดว่าตู[139] แพ้ฤทธิอดสู จะเอาพิภพนี้ฤๅ

(หน้าที่ 95 / 1 - 2)

เมื่อพระยาชมพูได้ยินเช่นนั้นก็คิดในใจว่าพระธรรมราชาธิราชเลี้ยงภูตผีกุมารทองพระพุทธองค์ก็ทรงรู้ความคิดนี้ด้วยเช่นกัน นอกจากนั้นพระองค์ยังกล่าวว่าทรงรู้ว่าหากพระยาชมพูต่อสู้ชนะพระองค์แล้ว จะไปสู้รบกับพระอาทิตย์ พระจันทร์ พระอินทร์ และพญานาคเพื่อหวังครอบครองเมืองสวรรค์ เมืองบาดาล และชมพูทวีปให้เป็นของตนทั้งหมดด้วย ดังคำประพันธ์ที่ว่า

---

[134]วิรุณปักษ์ = วิรูปักษ์ หมายถึง ท้าวจตุโลกบาลประจำทิศตะวันตก ในที่นี้หมายถึงพญาครุฑ

[135]สำราก หมายถึง คำราม , ขู่ , พูดกระโชกโฮฮาก

[136]ยิก หมายถึง ไล่

[137]ตระหลบ = ตลบ

[138]เรื่องเดียวกัน.

[139]ตู หมายถึง สรรพนามบุรุษที่ 1

พุทัดตรัทรูความไนย	พุทธัสตรัสรู้ความใน
จิดทาวคิดไฝย	จิตท้าวคิดใฝ่
จิงมิพุทพาทีมา	จึงมีพุทธพาทีมา
วาเง่ยชุมพูมหา	ว่าเฮ้ยชุมพูมหา
ทารมีจิรณตะนา	ท่านมีจินตนา
วาฉันไดยแล้เรารูวาณ	ว่าฉันใดแลเรารู้วาร
ว่ร่จิตบ่พิดตริยการ	วรจิตบพิตรตริการ
วาเราคบพาร	ว่าเราคบพาล
กุมารผีพูทนิยม	กุมารผีภูตนิยม
เมิอแรกทารคิดเป้รประถ่ม	เมื่อแรกท่านคิดเป็นประถม
แตอยูนิค่ม	แต่อยู่นิคม[140]
เดิมเมิอจักเตาจ่รมา	เดิมเมื่อจักเต้าจรมา
โดยไนยวาระจิดเจ่ตนา	โดยในวาระจิตเจตนา
เราแพอับปะรา	เราแพ้อัปรา-
ไชแล้วจ่รบสุริจรรณ	ชัยแล้วจะรบสุรีย์จันทร์
แลวรบฉกามาสวรรณ	แล้วรบฉกามาสวรรค์
ขึนไปยถึงชรรณ	ขึ้นไปถึงชั้น
อำมอนเดาวดึงสรีย	อำมร[141]ดาวดึงส์ศรี
แล้วจรบเมืองกาล่นาคิ	แล้วจะรบเมืองกาฬนาคี
จ่ยกไปยตี	จะยกไปตี
เอาอะสรูนพิพบอัดสุรา	เอาอสูรพิภพอัสสุรา[142]
กระสัตรชุมพูทีปา	กระษัตริย์ชุมพูทีปา
นิอยูกับฝา	นี้อยู่กับฝ่า
พระหัถของทารจิงฤๅ	พระหัตถ์ของท่านจริงฤๅ

(หน้าที่ 95 / 6 - หน้าที่ 96 / 5)

2.1.2.1.3 อนุสาสนีปาฏิหาริย์ หมายถึง ปาฏิหาริย์ที่สอนให้เห็นคล้อยตาม ทรงมีคำสอนที่เป็นจริง สอนให้เห็นจริง นำไปปฏิบัติได้สมจริง[143] ทรงสามารถสั่งสอนโน้มน้าวจิตใจให้คล้อยตามได้ โดยพระองค์ทรงใช้หลักคำสอนเรื่องการไม่ยึดติดอยู่กับทรัพย์สมบัติ มาสั่งสอนจนพระยาชมพูมีความเห็นคล้อยตาม เกิดความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา

[140]นิคม หมายถึง เมือง

[141]อำมร = อมร

[142]อัสสุรา = อสุรา หมายถึง ยักษ์

[143]เรื่องเดียวกัน.

ลดละอกุศลมูลได้แล้ว ขออุปสมบทเป็นพุทธสาวก และสามารถบรรลุมรรคผลเป็นพระอรหันต์ได้ อีกทั้งเหล่ากษัตริย์ร้อยเอ็ดนครก็ได้ขออุปสมบทในครั้งนี้ด้วย ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ญ่อกอรประนำจบทบาทว่ร่จัก	ยอกรประณต[144]บทบาทวรจักร
จำมาเป็นทีพัมนัก	จงมาเป็นที่พำนัก
แกฆานียผูเจ่ตนา	แก่ข้านี้ผู้เจตนา
เหนิอยหนายหมายมุ่งฆามจากวัตะส่งสารา	เหนื่อยหน่ายหมายมุ่งข้ามจากวัฏสงสารา
พ้นจากไพยไนยนิยริยา	พ้นจากภัยในนิริยา[145]
ดงงม่โนม่นัษนีจำหนำง	ดั่งมโนมนัสนี้จำนง
.....	.....
ฆอบ้วดไนยว่ร่บาทสาดสดา	ขอบวชในวรบาทศาสดา
ตามพุทโอวาทา	ตามพุทธโอวาทา
แทบว่ร่พุทบาท	แทบวรพุทธบาท
พระยาสาหม่นเสนาท้วราษ	พระยาสามนต์เสนาทั่วราษฎร์
ร่องฆิรเพิอฆอโอกาษ	ร้องขึ้นเพื่อขอโอกาส
แกชุมพูราชณรินท์	แก่ชุมพูราชนรินทร์
จักฆ่บัพชงงอยูด้วยกันนี้ทงงสริน	จักขอบรรพชังอยู่ด้วยกันนี้ทั้งสิ้น
มหาราชชุมพูณราชิน	มหาราชชุมพูนราชิน
จริงใหอะนุยาศว่าสา	จึงให้อนุญาตว่าสา-
ทุตามไนยปราถนา	ธุตามในปรารถนา
ไครเลายากงงฆา	ใครเล่าอย่ากังขา
จักฆอรับบัพ่ชาขรรณ	จักขอรับบรรพชาขันธ์

(หน้าที่ 113 / 6 - หน้าที่ 114 / 3)

2.1.2.2 ทรงมีทศพลญาณ

พระพุทธเจ้าทรงมีทศพลญาณ คือ พระญาณอันเป็นกำลังของพระพุทธเจ้า 10 ประการ[146] ซึ่งในวรรณกรรมเรื่องนี้ได้ปรากฏเด่นชัดอยู่ 2 ประการ ดังนี้

2.1.2.2.1 กรรมวิปากญาณ หมายถึง ทรงหยั่งรู้ผลแห่งกรรม คือ รู้จักแยกได้ว่า บรรดาผลกรรมที่สัตว์ทั้งหลายได้รับอันซับซ้อน อันใดเป็นผลของกรรมดีหรือกรรม

---

[144]ประณต หมายถึง น้อมไหว้

[145]นิริยา = นิรยา หมายถึง นรก

[146]ทศพลญาณ 10 ประการ ได้แก่ 1. ฐานาฐานญาณ 2. กรรมวิปากญาณ 3. สัพพัตถคามินีปฏิปทาญาณ 4. นานาธาตุญาณ 5. นานาธิมุตติกญาณ 6. อินทริยปโรปริยัตติญาณ 7. ฌานาทิสังกิเลสาทิญาณ 8. ปุพเพนิวาสานุสติญาณ 9. จุตูปปาตญาณ 10. อาสวักขยญาณ

ชั่วอย่างใดๆ[147] พระพุทธเจ้าทรงรู้ว่าพระยาชมพูประกอบกรรมดีมาแต่อดีตชาติ และอานิสงส์ของการประกอบกรรมดีนั้นส่งให้พระยาชมพูเป็นเช่นไร ดังที่พระพุทธองค์ทรงรู้ว่าอดีตชาติของพระยาชมพูที่เกิดเป็นพ่อค้าผู้ได้ถวายทานแก่พระพุทธเจ้ากัสสปะ อานิสงส์ผลบุญในครั้งนั้นจึงส่งให้ได้มาเกิดเป็นกษัตริย์ผู้มีบุญญาธิการในชาติปัจจุบัน ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ครังนียทาวมาอุบัฏิ	ครั้งนี้ท้าวมาอุบัติ
เปร้นกระสัตฤทิแซงขัน	เป็นกระษัตริย์ฤทธิ์แข็งขัน
ปราพจบพบพูมัน	ปราบจบภพภูมัน
ด้วยผ่ลอรรใดถว้ายทาน	ด้วยผลอันได้ถวายทาน
เฉาะเภาะพุทปาโต	เฉาะเพาะพุทธปาโต-
กุสะโลสุฆะเส่มสาร	กุสโลสุขเขษมสานต์
เป้นปัดไจยไนยสันดาน	เป็นปัจจัยในสันดาน
ครือทาวนันมารำทำ	คือท้าวนั้นมารำทำ

(หน้าที่ 22 / 2 - 3)

ในอีกอดีตชาติหนึ่งที่พระยาชมพูเกิดเป็นชายยากจนผู้สามารถปลงความสังเวชใจได้เมื่อเห็นซากศพเน่าลอยน้ำมา อานิสงส์ในชาตินั้นส่งให้พระยาชมพูสามารถบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ได้ด้วยกรรมฐาน 4 ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ชายนันอรรณเชือเอาไนยคุนพระไตรยลักสะนะญาน	ชายนั้นอันเชื่อเอาในคุณพระไตรลักษณะญาณ
ณครงงนีสูสถาน สงงเวทกาย	ณ ครั้งนี้สู่สถาน สังเวชกาย
ถือพระไตรยลักส่ณ่ะนียเพือสัทามีจำไจยหมาย	ถือพระไตรลักษณะนี้เพื่อศรัทธามีจำใจหมาย
ด้วยผ่ลทำไว แต่หงันหลงง	ด้วยผลทำไว้ แต่หงนหลัง
เทิอยอมใหพ้นสรพทุกฆเสว้ยสุกโขโอล่ารงง	เธอย่อมให้พ้นสรรพทุกข์เสวยสุโขโอฬารัง
คฤาท้าวชุมพูตงง แล้วแตกอน	คือท้าวชุมพูตั้ง แล้วแต่ก่อน
จิงตรัดเรียกเอ่หีพิกขุก็อบรรณลุสโมสอน	จึงตรัสเรียกเอหิภิกขุก็บรรลุสโมสร
บาทแล่ไตรยจีว่อน พูลมาถึง	บาตรแลไตรจีวร พูนมาถึง
ก่อสวมอ่งคชุมพูยาเสนามาตะยาแสรหนึง	ก็สวมองค์ชุมพูยาเสนามาตยาแสนหนึ่ง
เครืองอัถะบ่ริฆานพึง ก่อสำเมร็ด	เครื่องอัฐบริขารพึง ก็สำเมร็จ
ด้วยเดชะพุทาคุนอ่งคบ่หร่มพระสรรเพช	ด้วยเดชะพุทธาคุณองค์บรมพระสรรเพชญ
เทือก่อเป้นสงคเดียวเด้ย ดูอัคะระ	เธอก็เป็นสงฆ์เดียวเด็ด ดูอัคระ
บอกพระจัตุกำมถารกะสะละ	บอกพระจัตุกรรมฐานกะสละ
กิเล่ดกะ ละสมบัฏิ	กิเลสกะ ละสมบัติ

[147]เรื่องเดียวกัน, 237.

ลุแก่พระโสดาสักกิทาคาอาระหัย	ลุแก่พระโสดาสักกีทาคาอรหัต
ใดชมสมบัด อะระโห	ได้ชมสมบัติ อรโห

(หน้าที่ 115 / 4 - หน้าที่ 116 / 3)

2.1.2.2.2 อินทริยปโรปริยัตตญาณ หมายถึง ทรงหยั่งรู้ความหย่อนและยิ่งแห่งอินทรีย์ของสัตว์ทั้งหลาย คือ รู้ว่าสัตว์นั้นๆมีศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญาแค่ไหนเพียงใด มีกิเลสมากหรือน้อย มีอินทรีย์อ่อนหรือแก่กล้า สอนง่ายหรือสอนยาก มีความพร้อมที่จะตรัสรู้หรือไม่[148] พระพุทธเจ้าทรงรู้ว่าพระยาชมพูประกอบกรรมดีมาแต่ในอดีตชาติและชาตินี้มีอินทรีย์แก่กล้า จะสามารถบรรลุมรรคผลเป็นพระอรหันต์ได้ จึงทรงโปรดที่จะสั่งสอน ดังคำประพันธ์ที่ว่า

พระมาระชิณะสิงโหรู่	พระมารชินสิงโห[149]รู้
แจ่งไนยสรับพันยู	แจ้งในสัพพัญญู
วาชุมพูทีราชา	ว่าชุมพูธิราชา
สางกุส่นครับสงงฆยา	สร้างกุศลครบสังขยา[150]
ถึงเปร้ณอรหรรตา	ถึงเป็นอรหันตา
ฆินาสาว์ไนกำหนถ	ขีณาสาว[151]ในกำหนด
ในยสาดสะหนาตัถาคำท	ในศาสนาตัถถาคต
จักลุะเปร็นวรชีโนรษ	จักลุเป็นวรชิโนรส[152]
ควนโปรฏไหพ้ลทุกขา	ควรโปรดให้พ้นทุกขา

(หน้าที่ 32 / 6 - หน้าที่ 33 / 1)

นอกจากพระพุทธเจ้าจะทรงรู้ว่าพระยาชมพูสร้างสมบุญกุศลมาพร้อมที่จะสามารถบรรลุมรรคผลได้แล้ว พระพุทธองค์ยังทรงรู้ว่าเหล่ากษัตริย์ร้อยเอ็ดนครและเสนาอำมาตย์ของพระยาชมพูก็ได้สร้างสมบุญกุศลที่สามารถจะบรรลุมรรคผลได้ในชาตินี้เช่นกัน ดังคำประพันธ์ที่ว่า

---

[148]เรื่องเดียวกัน, 203.

[149]พระมารชินสิงโห หมายถึง พระผู้ประเสริฐที่ชนะมาร ในที่นี้หมายถึง พระพุทธเจ้า

[150]สังขยา หมายถึง การนับ , การคำนวณ

[151]ขีณาสาว = ขีณาสพ หมายถึง พระอรหันต์

[152]วรชิโนรส หมายถึง โอรสของผู้ชนะอันประเสริฐ

ชนานินโท	สาไกยสริงโห	ตรัดรูยวินยาน	ชนานินโท	สาไกยะสิงโห	ตรัสรู้วิญญาณ
นิ้อไสยประไจย	อ่ดิตะนา	คัดใดสางมา	นี้ไชร้ประจัย[153]	อดีตนา-	คตได้สร้างมา
สัดจามักผ่รณ			สัจจามรรคผล		
เห้นทาวชุมพู	สาหมันราชูย	ทังรอยเอ้ดต่ร	เห็นท้าวชุมพู	สามนต์ราชู	ทั้งร้อยเอ็ดตน
เสนาพ่ลผอง	ทงงสองแสนค่น	จักถึงมักผ่น	เสนาพลผอง	ทั้งสองแสนคน	จักถึงมรรคผล
ครงงนีไนยการ			ครั้งนี้ในการ		

(หน้าที่ 110 / 2-4)

2.1.2.3 ทรงมีญาณ 3

พระพุทธเจ้าทรงมีญาณที่สามารถหยั่งรู้อดีต ปัจจุบัน และอนาคต[154]ของพระยาชมพู อันเป็นเหตุปัจจัยที่ส่งผลต่อเนื่องกันได้ ดังนี้

2.1.2.3.1 อตีตังสญาณ คือ ญาณหยั่งรู้เหตุการณ์หรือพฤติกรรมของสรรพสัตว์ในอดีตอันเป็นเหตุให้ได้รับผลกรรมในปัจจุบัน พระพุทธเจ้าทรงหยั่งรู้อดีตชาติของพระยาชมพูที่เกิดเป็นพ่อค้าซึ่งได้ถวายทานแก่พระพุทธเจ้ากัสสปะ อานิสงส์ผลบุญนั้นจึงส่งให้ได้มาเกิดเป็นพระยาชมพู กษัตริย์เมืองปัญจาผู้มีบุญญาธิการ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ทาวนิยเมือมาบุพชาดิบงงเกิด	ท้าวนี้เมื่อมาบุพชาติบังเกิด
เอากำเนิดภานิดโช	เอากำเนิดพาณิชโช
มิผ่ารัตะณกำพะโล่	มีผ้ารัตนกัมพโล
มะโนหมายใครจะไหทาณ	มโนหมายใคร่จะให้ทาน
ขะนะนันวรสรัมพุโท	ขณะนั้นวรสัมพุทโธ
กัษสบโปตรัดท่ร่มาน	กัสสปโปตรัสทรมาน
พระองคซรงลิงญาน	พระองค์ทรงลิงญาณ
วาพานิดจักลุผน	ว่าพาณิชจักลุผล
ครันเพลาบินทิปาโต	ครั้นเพลาบิณฑิปาโต
มูนินโทโคจรดำน	มุนินโทโคจรดล
โดยนำบเวหาหน	โดยนภเวหาหน
คนเคหาพานิชพลัน	ค้นเคหาพาณิชพลัน

(หน้าที่ 21 / 1 - 4)

พระพุทธเจ้าทรงรู้ว่าในอีกอดีตชาติหนึ่งของพระยาชมพูได้เกิดเป็นชายยากจน ซึ่งสามารถปลงความสังเวชได้เมื่อเห็นซากศพเน่าลอยน้ำมา อานิสงส์ผลบุญในชาตินี้จึงส่งให้พระยาชมพูสามารถบรรลุมรรคผลเป็นพระอรหันต์ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

---

[153]ประจัย = ปัจจัย หมายถึง เหตุอันเป็นทางให้เกิดผล

[154]เรื่องเดียวกัน, 85.

ไนยฆะนะอะดิตะชาฎิชุมพูนาถทิบ่ฎิษร	ในขณะอดีตชาติชุมพูนาถธิบดีสร
ทลิทะกะเมือกอน โหนนไถยนา	ทลิททกเมื่อก่อน โน้นไถนา
แทบใกลติรงงชลงงไหลยมลักไปยปะกะเล่ว่รา	แถบใกล้ติรังชลังไหลมลักไปปะกเลวรา
ซากผีเน้าลอยมา กลางสายชน	ซากผีเน่าลอยมา กลางสายชล
เล่งพลางทางคิทความสงงเวทไน้ยอุระประเทดกระหมุน	เล็งพลางทางคิดความสังเวชในอุระประเทศกมล
วาอะโหโอตร นิ้ยเน้าพอง	ว่าอโหโอ้ตน นี้เน่าพอง
ดูโสกโครกกายนีเน้าเหม้นเขือนคาวท้วทงงผอง	ดูโสกโครกกายนี้เน่าเหม็นเขือนคาวทั่วทั้งผอง
ไหม้ค้วนทีมุงมอง พึงเกลียดทรงง	ไม่ควรที่มุงมอง พึงเกลียดซัง
ด้วยเทว่กายเราเห้รแตล้วนเป้นไนยกองทุกฆงง	ด้วยเทวกายเราเห็นแต่ล้วนเป็นในกองทุกขัง
อะนัตาอะนิษจงง ท้วสรงสราน	อนัตตาอนิจจัง ทั่วสงสาร
ชายนันอรรณเชือเอาไนยคุนพระไตรยลักสะนะญาน	ชายนั้นอันเชื่อเอาในคุณพระไตรลักษณะญาณ
ณครงงนีสูสถาน สงงเวทกาย	ณ ครั้งนี้สู่สถาน สังเวชกาย
ถือพระไตรยลักส่ณ่ะนียเพือสัทามีจำไจยหมาย	ถือพระไตรลักษณะนี้เพื่อศรัทธามีจำใจหมาย
ด้วยผ่ลทำใว แต่หงุนหลงง	ด้วยผลทำไว้ แต่หงนหลัง
เทิอยอมใหพ้นสรพทุกฆเสว้ยสุกโขโอล่ารงง	เธอย่อมให้พ้นสรรพทุกข์เสวยสุโขโอพารัง
คฤาท้าวชุมพูตงง แล้วแตกอน	คือท้าวชุมพูตั้ง แล้วแต่ก่อน

(หน้าที่ 114 / 6 - หน้าที่ 115 / 6)

2.1.2.3.2 อนาคตังสญาณ คือ ญาณหยั่งรู้ผลของกรรมที่กระทำในปัจจุบันว่าในอนาคตอันใกล้และไกลจะเป็นอย่างไร พระพุทธเจ้าจึงทรงรู้ว่า พระยาชมพูกลับไปถึงเมืองปัญจาแล้ว จะใช้สุวรรณศรมาร้อยพระกรรณพระเจ้าพิมพิสาร ดังคำประพันธ์ที่ว่า

จักใชใหอาวุทแส่งส่อน	จักใช้ให้อาวุธแสงศร
จ่รมารอยพระกรรณา	จรมาร้อยพระกรรณา
แหงอังสัมเด้ดราชม่หา	แห่งองค์สมเด็จราชมหา-
บ่พิททาวไปยคุมคาม	บพิตรท้าวไปคุมคาม

(หน้าที่ 22 / 6)

2.1.2.3.3 ปัจจุปปันนังสญาณ คือ ญาณหยั่งรู้เหตุการณ์ในปัจจุบันรู้เหตุปัจจัยของเรื่องที่เป็นไปอยู่ ดังปรากฏในตอนที่พระเจ้าพิมพิสารเสด็จมาขอความช่วยเหลือจากพระพุทธเจ้า เนื่องจากไม่รู้ว่าได้เกิดเหตุอะไรขึ้นบนยอดปราสาท เมื่อพระองค์ทรงฟังพระเจ้าพิมพิสารเล่าเหตุการณ์ทั้งหมดแล้ว ก็ทรงหยั่งรู้ด้วยวิสุตญาณ คือ ญาณที่สำเร็จจากการฟังแล้วรู้เรื่องอย่างแจ่มแจ้งได้ทันทีว่าเป็นการกระทำของพระยาชมพูกษัตริย์เมืองปัญจา ดังคำประพันธ์ที่ว่า

พระบ่รัมโพทิโคต่มงง	พระบรมโพธิโคตมัง[155]
ฟงงรันญงงปุจฉาภ้ย	ฟังรัญญังปุจฉาภัย
รูด้วยพระยาณวีสุตะม้ย	รู้ด้วยพระญาณวิสุตมัย[156]
ไขยสุนทอนแกน่ฤบ่ฎีย	ไขสุนทรแก่นฤบดี
วาดูหราม่หาบ์พิท	ว่าดูรามหาบพิตร
พิมพิสรานราชราชิ	พิมพิสาร์ราชราชี
ไพยเยไพยาซรึงจะมามี	ภัยเยภัยยาซึ่งจะมามี
ฆัติยะเริองฤทา	ขัตติยะเรืองฤทธา
ชือชุมพูวบ่อดีนปริณกระสัตร	ชื่อชุมพูบดินทร์ปิ่นกระษัตริย์
ครองสมบัดกรุงปัรจา	ครองสมบัติกรุงปัญจา
ทรงม่หิทิพะลา	ทรงมหิทธิพลา
เหาะเหินมาโดยมักคานาน	เหาะเหินมาโดยมรรคานาน
เทียวท่บจ่บท่วีปา	เที่ยวทบจบทวีปา
แล้วกลับมาจักคืนสถาน	แล้วกลับมาจักคืนสถาน
ตรัดย่นไพยช่ย์ลสิงฆราน	ตรัสยลไพชยนต์สิงขราน[157]
จริงสรัมแดงฤทิพะโล	จึงสำแดงฤทธิพโล

(หน้าที่ 20 / 4 - หน้าที่ 21 / 1)

2.1.2.3 ทรงเป็นที่เคารพของเทวดา มนุษย์ และอมนุษย์ทั้งหลาย

พระพุทธเจ้าทรงเป็นที่เลื่อมใสศรัทธาของเหล่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย แม้แต่พระอินทร์ซึ่งเป็นเทวดาที่ยิ่งใหญ่บนสวรรค์ก็ยังให้ความเคารพและเลื่อมใสศรัทธาต่อพระองค์ แสดงให้เห็นถึงความยิ่งใหญ่ของพระพุทธเจ้าที่จะหาผู้ใดเปรียบมิได้ ดังความในตอนที่เมื่อพระอินทร์ทรงรู้ว่าพระพุทธเจ้าทรงระลึกถึง ก็ทรงรีบเสด็จลงมาจากสวรรค์เพื่อเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าทันที ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ปางนันทาวสุชาบ่ฎี	ปางนั้นท้าวสุชาบดี
ก่รูแจงในวิถี	ก็รู้แจ้งในวิถี
ซรึงพระสับพญูตรึกนึกหา	ซึ่งพระสัพพัญญูตรึกนึกหา

[155]โคตมัง หมายถึง พระโคดมพุทธเจ้า, พระนามของพระพุทธเจ้า

[156]พระญาณวิสุตมัย หมายถึง ญาณที่สำเร็จด้วยการฟังอย่างแจ่มแจ้ง มีความหมายเดียวกับสุตมยปัญญา

[157]ไพชยนต์สิงขราน หมายถึง ยอดปราสาท

อำมมรจรึงจ่รจากฟากฟา	อำมรจึงจรจากฟากฟ้า
ยงงเวลุวันณา	ยังเวฬุวันนา
พระอารามมะหาวีหาน	พระอารามมหาวิหาร
อินท่เจาเข่าทรึงบทมาร	อินทเจ้าเข้าทรงบทมาลย์[158]
บรมโลกาจารย	บรมโลกาจารย์
ศิรยเคารึบสิสะทะโร	สิร[159]เคารพสีสธโร[160]

(หน้าที่ 33 / 2 - 4)

ในตอนที่พระพุทธเจ้าทรงปรารถนาจะสั่งสอนพระยาชมพูให้บรรลุมรรคผล พระองค์ก็ทรงระลึกถึงเหล่าเทวดานางฟ้าทั้งหลาย ให้มาช่วยกันเนรมิตบ้านเมืองที่ยิ่งใหญ่ เมื่อเหล่าเทวดานางฟ้ารู้ความปรารถนาของพระพุทธองค์ก็รีบมาเข้าเฝ้าทันที แสดงให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าทรงเป็นที่เลื่อมใสศรัทธาของเหล่าเทวดามนุษย์และอมนุษย์ทั้งหลาย ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ครันแจงปร่พฤฒิเหตุ	ครั้นแจ้งประพฤติเหตุ
ว่ร่เดชะสิงโห	วรเดชะสิงโห[161]
คิดถึงสุระเส่ดโถ	คิดถึงสุรเสฏโฐ[162]
เจาไตรยตรึงดุษดึงสา	เจ้าตรัยตรึงศ์[163]ดุษดึงส์สา[164]
เทโวแลเทวิ	เทโวแลเทวี
ยักนาคิอรรถทิดสา	ยักษ์นาคีอัฐทิศศา[165]
คันทับแลทูตา	คนธรรพแลทูตา
กิณ่รากิณ่หริย	กินรากินรี
ฉะกามาภะจะสวรรณ	ฉกามาพจสวรรค์[166]
เทพไพรยวันบรรพัดศีญ	เทพไพรวันบรรพตศรี
อากาษและท่ร่ณีย	อากาศและธรณี
ค่งคาสมุทสุษจ่ร่มา	คงคาสมุทรสุดจรมา

---

[158]บทมาลย์ หมายถึง เท้า

[159]สิร = สิระ หมายถึง ศีรษะ

[160]สีสธโร หมายถึง ทรงไว้ซึ่งศีรษะ

[161]วรเดชะสิงโห หมายถึง ผู้ประเสริฐด้วยเดชอันเลิศ ในที่นี้หมายถึง พระพุทธเจ้า

[162]สุรเสฏโฐ หมายถึง พระอินทร์

[163]ตรัยตรึงศ์ หมายถึง สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ มีพระอินทร์ปกครอง

[164]ดุษดึงส์สา = ดาวดึงส์

[165]อัฐทิศศา = อัฐทิศา หมายถึง ทิศทั้ง 8

[166]ฉกามาพจรสวรรค์ หมายถึง สวรรค์ 6 ชั้น คือ จาตุมหาราชิกา ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานนรดีและปรนิมมิตวสวัดดี

ทงงเทาวกาล่นาคงง	ทั้งท้าวกาพนาคัง
ฤทิพ่ลังสุนท่รา	ฤทธิพลังสุนทรา
เทวีเทโวมา	เทวีเทโวมา
ประน่อมพรอมประชุมกัน	ประน้อมพร้อมประชุมกัน
ไนยเว่ลุนาราม	ในเวพุนาราม
เชตุภ์ลชัณม่หรรต์	เชตุพนชนมหันต์
เทวานากกุมพันธ	เทวานาคกุมภัณฑ์[167]
รูว่รจิดแหงสาดส่ดา	รู้วรจิตแห่งศาสดา
ช้วนกันจ่รมาสริน	ชวนกันจรมาสิ้น
ตามพระชินโนม่นัดสา	ตามพระชินโน[168]มนัสสา
พะญากาล่นาคา	พระยากาพนาคา
มาถึงเขาทูนส่น่อง	มาถึงเข้าทูลสนอง

(หน้าที่ 50 / 5 - หน้าที่ 51 / 3)

2.1.3 อุปนิสัย

2.1.3.1 ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณต่อสัตว์โลก

พระพุทธเจ้าทรงมีพระมหากรุณาธิคุณต่อสรรพสัตว์ ทรงช่วยให้สรรพสัตว์บนโลกนี้ข้ามพ้นห้วงสังสารวัฏเพื่อได้ประสบกับความสุขที่แท้จริง ดังปรากฏในตอนที่พระพิมพิสารเสด็จมาขอความช่วยเหลือจากพระพุทธเจ้า เมื่อพระพุทธองค์ทรงรู้ด้วยญาณว่าเป็นการกระทำของพระยาชมพู และพระยาชมพูผู้นี้มีอินทรีย์แก่กล้าใกล้จะบรรลุธรรม พระพุทธองค์จึงทรงมีความปรารถนาจะช่วยให้พระยาชมพูสำเร็จมรรคผลด้วยพระธรรมคำสอนของพระองค์ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

จ่งบ่รำมบ่อพิษยาใดรอน	จงบรมบพิตรอย่าได้ร้อน
พระไทยขอนสล้ษแสนโสกสล้ษ	พระทัยข้อน[169]สลดแสนโศกสลด
กิจนันค้วนแกตัถฐาคำท	กิจนั้นควรแก่ตัถถาคต[170]
จ่งรำงับดับอะริระพาล	จงรำงับดับอริระพาล[171]

---

[167]กุมภัณฑ์ หมายถึง ยักษ์

[168]พระชินโน = ชิโน หมายถึง พระชินพุทธเจ้า

[169]พระทัยข้อน หมายถึง ใจปั่นป่วน , ไม่สบายใจ

[170]ตัถถาคต = ตถาคต หมายถึง พระพุทธเจ้า

[171]ฉบับสอบทานใช้ว่า อริยะพาล

ซรึงอรรจะมาทำขัมฆู	ซึ่งอันจะมาทำข่มขู่
ทาวชุมพูวไหเสียฤทีเสือมสาน	ท้าวชุมพูให้เสียฤทธิเสื่อมสาร
ธเว้นใวแตอังคตันยายาณ	ธ เว้นไว้แต่องค์ตัญญาญาณ[172]
จรักทรมาลญไหจุลาจน	จักทรมานให้จุลาจล
เภิอเทานันจักใกลถึง	เพื่อท้าวนั้นจักใกล้ถึง
ซรึงพระปัถะโมฆขะทางอะระหรรต่ผน	ซึ่งพระปัถโมกข[173]ทางอรหัตผล
ตัดถาค่ทจะนำไหเห็นหน	ตัถาคตจะนำให้เห็นหน
ด้วยธรรมทษพลญตรัดเทษหนา	ด้วยธรรมทศพลตรัสเทศนา

(หน้าที่ 23 / 4 - 6)

นอกจากพระพุทธเจ้าทรงปรารถนาที่จะช่วยเหลือมนุษย์ให้พ้นทุกข์แล้ว พระองค์ยังทรงปรารถนาช่วยเหลือเหล่าเทวดาให้เข้าใจพระธรรมอีกด้วย ดังจะเห็นได้จากพุทธกิจที่พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญเป็นประจำในแต่ละวัน ซึ่งในวรรณกรรมเรื่องนี้ได้กล่าวถึงพุทธกิจของพระพุทธเจ้าที่ทรงตอบปัญหาเทวดาในตอนเที่ยงคืน ดังคำประพันธ์ที่ว่า

รัติภากยามนันตัถฐา	รัตติภาคยามนั้นตัถถา-
คัตตรัดทัมเท่ดสหนา	คตตรัสธรรมเทศนา
โปรดเท่วะทาวทังผอง	โปรดเทวท้าวทั้งผอง
ครูฑาอะสูราเนิองนอง	ครุฑาอสุรา[174]เนืองนอง
อัมมรแมรผยอง	อำมรแมน[175]ผยอง
มาสดับรับร่ษทรรมา	มาสดับรับรสธรรมา
ปวงสังอาริยะสาว่กา	ปวงสังฆ์อาริยะสาวกา[176]
สดับพุทะกะถา	สดับพุทธกถา[177]
เสร้จแล้วแคล้วคลาเจียนจอน	เสร็จแล้วแคล้วคลาเจียนจร

(หน้าที่ 19 / 3 - 5)

---

[172]ตัญญาญาณ หมายถึง ผู้มีญาณหยั่งรู้สิ่งนั้น

[173]พระปัถโมกข หมายถึง ทางแห่งความหลุดพ้น , นิพพาน

[174]อสุรา หมายถึง อมนุษย์พวกหนึ่งที่ไม่ใช่พวกเทวดา , แทตย์ , ยักษ์ , มาร , ผี

[175]อำมรแมน = อมรแมน หมายถึง เทวดา

[176]อาริยะสาวกา หมายถึง พระอริยสาวก

[177]พุทธกถา หมายถึง คำกล่าวของพระพุทธเจ้า

2.2 บทบาทตอนที่เป็นพระธรรมราชาธิราช

2.2.1 รูปลักษณ์

พระธรรมราชาธิราชทรงมีรูปลักษณ์ของพระมหาจักรพรรดิ คือ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยมหาปุริสลักษณะ อันประกอบด้วยทวดึงสาการมหาบุรุษลักษณะ คือ อาการ 32 ประการของมหาบุรุษ และอสีตยานุพยัญชนะ คือ ลักษณะข้อปลีกย่อยของมหาบุรุษ 80 ประการ เช่นเดียวกับพระพุทธเจ้า และยังทรงมีเครื่องเบญจกกุธภัณฑ์อันเป็นเครื่องหมายแสดงความเป็นพระมหาจักรพรรดิที่ยิ่งใหญ่ที่สุดด้วย ดังปรากฏในตอนที่พระพุทธเจ้าทรงเนรมิตพระวรกายเป็นพระธรรมราชาธิราช ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ปางนันพระสรรพพันยู	ปางนั้นพระสัพพัญญู
บ่ร่มครูลำโลกา	บรมครูล้ำโลกา
เขาส่มาทีวิริยา	เข้าสมาธิวิริยา
ทำพุทฤทีนิฤามิดอังค	ทำพุทธฤทธินิรมิตองค์
จากเพษนักพ์ด	จากเพศนักพรต
แปลงรูปาท่ร่อึงอัง	แปลงรูปาทรอึงองค์
เปร้นราชาทิราชทรง	เป็นราชาธิราชทรง
อิษรยิงทาวพรหมมา	อิสรยิ่งท้าวพรหมมา
ท่รดึงษม่หาบุรุศลักขะณะมี	ทรดึงส[178]มหาบุรุษลักขณะมี
อะสีตีพะยันชณา	อสีติพยัญชนา
พระเกตุมาลา	พระเกตุมาลา
เป้นภระม่หามุงกุฎิไกรย	เป็นพระมหามุงกุฎไกร
พระอุเบกขาวะระประดับ	พระอุเบกขา[179]วรประดับ
เปร้ณปะสาทะนะไนย	เป็นประสาธนะ[180]ใน
เบ่ญจะกุงกุตะพรรณไสย	เบญจกุงกุธภัณฑ์[181]ไซร้
บูรุษเลีดว่ร่กาย	บุรุษเลิศวรกาย

(หน้าที่ 60 / 6 - หน้าที่ 61 / 4)

ตำราลักษณะพยากรณ์ศาสตร์กล่าวไว้ว่า บุคคลที่มีลักษณะสมบูรณ์ด้วยมหาปุริสลักษณะ 32 ประการและมีอสีตยานุพยัญชนะ 80 ประการ จะได้เป็นพระพุทธเจ้าหรือเป็น

---

[178]ทรดึงส หมายถึง อาการ 32 ประการ (ทร มาจาก ทวิ แปลงเป็น ทุ แล้วแผลงเป็น ทร)

[179]อุเบกขา หมายถึง ความเที่ยงธรรม ความเป็นกลาง

[180]ประสาธนะ = ประสาธน์ หมายถึง เครื่องประดับ

[181]เบญจกุงกุธภัณฑ์ = เบญจกกุธภัณฑ์

พระมหาจักรพรรดิอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งพระธรรมราชาธิราชทรงมีรูปลักษณ์เช่นเดียวกับพระพุทธเจ้า ย่อมแสดงให้เห็นถึงความยิ่งใหญ่ของพระพุทธเจ้าที่แม้พระองค์จะทรงเนรมิตพระวรกายเป็นพระธรรมราชาธิราชแล้วก็ยังถึงพร้อมด้วยมหาปุริสลักษณะเช่นกัน

2.2.2 คุณลักษณะ

2.2.2.1 มีอิทธิฤทธิ์ พระธรรมราชาธิราชมีอิทธิฤทธิ์ในด้านต่างๆ ดังนี้

2.2.2.1.1 สามารถเข้าสมาธิเตโชกสิณได้

พระธรรมราชาธิราชทรงสามารถเข้าสมาธิเตโชกสิณเพื่อให้เกิดไฟ ดังปรากฏในตอนที่พระองค์ทรงแสดงอิทธิฤทธิ์ต่อสู้กับพระยาชมพู ได้ทรงเข้าสมาธิเตโชกสิณเพื่อให้เกิดไฟไหม้และได้เนรมิตไฟให้กลายเป็นจักรไปต่อสู้กับสุวรรณศรของพระยาชมพู ดังคำประพันธ์ที่ว่า

บ่อรมโลกยะณาโถ	บรมโลกยนาโถ
ฤทิหะภะโลยิงราชีย	ฤทธิหพโล[182]ยิ่งราชี
เขาสมาทิยพิทีย	เข้าสมาธิพิธี
ไนยเตโชกะสินณพลัน	ในเตโชกสิณ[183]พลัน
เปร็นเพลิงกำมแสรง	เป็นเพลิงกำแสง
ทุกแหงหองชองหนาบรรณ	ทุกแห่งห้องช่องหน้าบัญ-
ชอนสีรยพิมารจรร	ชรศรีพิมานจันทร์
รับฤทีสอนท้าวชุมพู	รับฤทธิศรท้าวชุมพู
แลวใหเปร็นพุท่จรัก	แล้วให้เป็นพุทธจักร
หักหารรำบรุกข่มฃูย	หักหาญรบรุกข่มขู่
ดงงล่มการมฤตะยู	ดั่งลมกาฬมฤตยู
เผ้าษรแก้วท่ราชงง	เผาศรแก้ว ธ ราชัง
.....	.....
สันเพ็ชฌิร่มิตร	สรรเพชญนิรมิต
โดยกะสินเตโชปรา	โดยกสิณเตโชปรา-
กัดท้วทิดม่หึมมา	กฏทั่วทิศมหึมมา
กำเกิงฃอรปะปลาบเปล้ว	กำเกิง[184]ขอนปะปลาบเปลว

[182]หพโล = มหัพพโล หมายถึง มีกำลังมาก

[183]เตโชกสิณ หมายถึง การทำสมาธิโดยการเพ่งไฟ เป็นกรรมฐานที่ใช้วัตถุสำหรับเพ่งเพื่อจูงจิตใจให้เป็นสมาธิ

[184]กำเกิง = ดำเกิง หรือ เถกิง หมายถึง ขึ้น ในที่นี้หมายถึง เปลวไปลุกขึ้น

ชุมพูบ่ดิมลัก	ชุมพูบดีมลัก[185]
เพลึงกลุมทุมมาเปร้ณเหว	เพลิงกลุ้มธุมมา[186]เป็นเหว
สรงแสรงไหมปะปลาบร้วดเร้ว	ส่งแสงไหม้ปะปลาบรวดเร็ว
เปล้วไฟยรอบวีเชียวปรา	เปลวไฟรอบวิเชียรปรา[187]

(หน้าที่ 100 / 2 - หน้าที่ 102 / 2)

2.2.2.1.2 สามารถเข้าสมาธิปฐวีกสิณได้

ในตอนที่พระยาชมพูกล่าววาจาดูหมิ่นพระธรรมราชาธิราชนั้น นอกจากพระองค์ทรงเข้าสมาธิเตโชกสิณเนรมิตจักรไฟให้มาเผาอาวุธของพระยาชมพูแล้ว พระองค์ยังทรงเข้าสมาธิปฐวีกสิณเพื่อแยกแผ่นดินให้ไฟจากนรกขึ้นมาทรมานพระยาชมพูด้วย ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ณ่าเส้ดโล	สุวะนาราโช	เถืองถ่อก่อไพย	นราเสฏโฐ	สุวนา[188]ราโช	เถิงถ้อพ้อภัย
สับภรรยุตันยา	ทรงพิจาร่นาไนย	ส่มาทิแล้วไขย	สัพพัญญุตัญญา[189]	ทรงพิจารณาใน	สมาธิแล้วไข
ด้วยฤทิกระสิรณ			ด้วยฤทธิกสิณ		
เปร้นจักสุรียการ	ผัรรผัฏเผาผลาน	ขรรทาราชิน	เป็นจักรสุริยะกาล	ผันผัดเผาผลาญ	ขรรธาราชิน
สรอนสียเกือกแกว	จักก่รายับสิน	เขาซึงกระสิรณ	ศรศรีเกือกแก้ว	จักรายับสิ้น	เข้าซึ่งกสิณ
ปัถวิบรรดารณ			ปัถวีบันดาล		
แต่กแย่กอ่อกเปร้น	ชองต่ลอดเห้น	ปรางรัตณพิมาร	แตกแยกออกเป็น	ช่องตลอดเห็น	ปรางค์รัตน์พิมาน
ไฟไนยวิจีย	ณิฤายาประหาน	ทุมมากลุมสถารณ	ไฟในวีจี-	นิฤายา[190]ประหาร	ธุมมากลุ้มสถาน
ต่หลับจบทงง			ตลบจบทั้ง		

(หน้าที่ 106/ 5 - หน้าที่ 107 / 2)

---

[185]มลัก หมายถึง เห็น

[186]ธุมมา หมายถึง ควัน

[187]ปรา = ปรางค์ , ปราสาท

[188]สุวนา หมายถึง ฟัง

[189]สัพพัญญุตัญญา หมายถึง ผู้รู้สิ่งทั้งปวง คือ พระพุทธเจ้า

[190]วิจีนิฤายา = อวีจินิรยะ

2.2.3 อุปนิสัย

พระธรรมราชาธิราชทรงมีอุปนิสัยที่น่าเคารพนับถืออย่างยิ่งที่ปรากฏเด่นชัดในวรรณกรรมเรื่องนี้ มีดังนี้

2.2.3.1 ทรงมีเมตตาธรรม

พระธรรมราชาธิราชทรงมีเมตตาธรรมต่อพระยาชมพู ดังปรากฏในตอนที่พระยาชมพูไม่รักษาคำพูดไม่ทำตามที่สัญญาที่ตกลงกันไว้ อีกทั้งยังกล่าววาจาดูหมิ่นพระธรรมราชาธิราชด้วย พระองค์จึงทรงตักเตือนด้วยความเมตตาชี้ให้พระยาชมพูเห็นโทษของการพูดจาโกหกไม่รักษาสัจจะจะทำให้ตายตกนรกไปเป็นเปรตปากเน่าเหม็น ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ราชงงชั่งกระไหรย ไมเอิอรเสทีอนไจย เจ่ร่จาวาฆาน แภพายเราหลาย แลวไมณ่มัษการณ ว่าล้วนช้วนพาล พาโลเจ่ร่จา	ราชังช่างกระไร ไม่เอื้อนสะเทือนใจ เจรจาว่าขาน แพ้พ่ายเราหลาย แล้วไม่นมัสการ ว่าล้วนชวนพาล พาโลเจรจา
เปร้นคำพานไพร เห้รทีมีไชย ภงพรรทะหะรา เป้นมันทลีโท วัจะโนเฉกา ประดุดจะดังงทา ร่กอ่อนสอนเจ่น	เป็นคำพาลไพร่ เห็นทีมีชัย พงศ์พันธุ์ทหรา[191] เป็นมันทลีโท[192] วัจโนเฉกา ประดุจดังทา- รกอ่อนสอนเจร[193]
มุสาสัพะโล อัคีณีรีโย จักไหมโอถเข็ร ตายต่กณ่รกฆงง จิรงงนาลเป้รน เปรดปากเนาเม้น เฆิอรคายเข่ลา	มุสาสัพพาโล อัคคีนีริโย[194] จักไหม้โอษฐ์เข็ญ ตายตกนรกขัง จีรัง[195]นานเป็น เปรตปากเน่าเหม็น เฆือนคายเขฬา[196]

(หน้าที่ 105/ 1 - 4)

2.2.3.2 ทรงไม่ใช้อำนาจข่มขู่ผู้อื่น

พระธรรมราชาธิราชทรงเป็นกษัตริย์ที่ไม่ใช้อำนาจของตนเองข่มขู่ผู้อื่น ดังปรากฏในตอนที่พระองค์ทรงกล่าวกับพระยาชมพูว่า คิดสิ่งใดก็ให้บอกมาโดยจะไม่บังคับข่มขู่ เฉกเช่นที่พระยาชมพูได้กระทำกับกษัตริย์ร้อยเอ็ดนคร ดังคำประพันธ์ที่ว่า

---

[191]ทหรา หมายถึง เยาว์ , คนหนุ่ม

[192]มันทลีโท = มันททลิทโท หมายถึง คนปัญญาเขลา

[193]เจร = เจรจา

[194]นีริโย หมายถึง นรก , เหว

[195]จีรัง หมายถึง นาน , ยั่งยืน

[196]เขฬา หมายถึง น้ำลาย

จิงมิพุทองการ	จึงมีพุทธองค์การ
วาดูหราทาว	ว่าดูราท่าน
ชุมพูบ่พิดอิษรา	ชุมพูบพิตรอิสรา
บัดนิทารมาสูสาหลา	บัดนี้ท่านมาสู่ศาลา
สำหนักแหงอาต่มา	สำนักแห่งอาตมา
แล้วคิดไฉนย	แล้วคิดไฉน
จงเร้งกล้าวพัจ่นาไปย	จงเร่งกล่าวพัจนาไป
ไม้ขืรพระไทย	ไม่ขืนพระทัย
เอ้าราชานุพาบข่มขู	เอาราชานุภาพข่มขู่
ดงงหนึงทารทำแกราชู	ดั่งหนึ่งท่านทำแก่ราชู
ใชสอรณรอยหู	ใช้ศรร้อยหู
ฆมขืรเข้าขืรอาต่มา	ข่มขืนเขาขึ้นอาตมา

(หน้าที่ 97/ 1 - 4)

2.2.3.3 ให้โอกาสผู้ที่ทำผิดพลาดได้แก้ตัว

ในตอนที่พระธรรมราชาธิราชและพระยาชมพูแสดงอิทธิฤทธิ์ต่อสู้กันทั้ง 3 ครั้งนั้น พระยาชมพูเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ทุกครั้ง แต่พระธรรมราชาธิราชต้องการจะชนะจิตใจของพระยาชมพู พระองค์จึงให้โอกาสพระยาชมพูได้แก้ตัวทุกครั้ง ดังคำประพันธ์ที่ว่า

มูนีโลกวะระสะยัมพูว	มุนีโลกวรสยัมภู[197]
สับพรรณยูฤทิเอ่กอุดดม	สัพพัญญูฤทธิเอกอุดดม
เห้รชุมพูบ่ดิราทภิรุท	เห็นชุมพูบดีราชพิรุธ
จริงมิพุท่อังการณ	จึงมีพุทธองค์การ
ดูหรานียรุตะโม	ดูรานิรุตตโม
ฤทียพะโลยงงหาวหาน	ฤทธิพโลยังห้าวหาญ
เว่ตรยาคุนสริงด้ยเชียวชาน	เวทยาคุณสิ่งใดเชี่ยวชาญ
จรงบ่พิดคิทแกใข	จงบพิตรคิดแก้ไข
.....	.....
สรรเพดพุท่ตรัท	สรรเพชญพุทธตรัส
วาชุมพูจงสำแดง	ว่าชุมพูจงสำแดง
ภะลาฤทีลำคำแหง	พลาฤทธิล้ำคำแหง
ฆองทารสรินแลวหฤายง	ของท่านสิ้นแล้วหรือยัง

(หน้าที่ 101/ 2 - หน้าที่ 102 / 5)

[197]สยัมภู หมายถึง พระผู้เป็นเอง ในที่นี้หมายถึง พระพุทธเจ้า

การที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงอิทธิปาฏิหาริย์โดยการเนรมิตพระวรกายเป็นพระธรรม-ราชาธิราชและเนรมิตบ้านเมืองที่ยิ่งใหญ่นี้ เป็นการสอนวิธีหนึ่งของพระองค์ คือ จะทรงพิจารณาลักษณะอุปนิสัยของบุคคลที่จะสั่งสอนก่อนว่าเป็นอย่างไร และพระองค์จะใช้ลักษณะพฤติกรรมที่เหนือกว่าแบบเดียวกันมาสั่งสอนบุคคลผู้นั้น เพื่อให้คลายทิฐิอันเป็นโมหจิตแล้วยอมรับนับถือพระองค์และเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา ดังจะเห็นได้จากพระยาชมพูเป็นกษัตริย์ที่มีอิทธิฤทธิ์และอำนาจมาก จึงมีทิฐิมานะทระนงตัวว่ายิ่งใหญ่กว่ากษัตริย์ทั้งหลาย ไม่อ่อนน้อม ไม่ยอมเชื่อฟังผู้ใด เพื่อเป็นการบั่นทอนทิฐิมานะของพระยาชมพูให้ลดหย่อนลงเสียก่อนที่จะสั่งสอนธรรมได้ พระพุทธองค์จึงต้องเนรมิตพระวรกายเป็นพระธรรมราชาธิราชที่ยิ่งใหญ่กว่าพระยาชมพู ทั้งในด้านอิทธิฤทธิ์ บ้านเมือง และบริวาร จนทำให้พระยาชมพูรู้สึกเกรงกลัว นั่นคือทิฐิ-มานะของพระยาชมพูเริ่มคลายลง ประกอบกับเมื่อต่อสู้ก็ยังเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ จึงทำให้พระยาชมพูยอมรับฟังคำสอนของพระพุทธเจ้าจนบรรลุธรรมในที่สุด

ข้อสังเกตประการหนึ่ง คือ การตั้งชื่อตัวละครเอกฝ่ายธรรมะและฝ่ายอธรรม ผู้แต่งได้ตั้งชื่อตัวละครเอกฝ่ายอธรรมว่า พระยาชมพู หมายถึง ผู้เป็นใหญ่ในชมพูทวีป เพื่อให้เห็นว่าเป็นกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในดินแดนชมพูทวีป และตั้งชื่อพระพุทธเจ้าตอนเนรมิตพระวรกายเป็นกษัตริย์ว่า พระธรรมราชาธิราช หมายถึง กษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ในทางธรรม หากพิจารณาจากความหมายของชื่อจะพบว่า ผู้แต่งต้องการแสดงให้เห็นถึงความยิ่งใหญ่ของพระพุทธเจ้าที่ไม่มีบุคคลผู้ใดจะเปรียบได้ แม้แต่พระยาชมพูที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในชมพูทวีปก็ไม่สามารถเทียบเท่าพระธรรมราชาธิราชได้ และเพื่อชี้ให้เห็นว่าตัวละครเอกฝ่ายธรรมะเป็นบุคคลที่เพียบพร้อมไปด้วยคุณสมบัติต่างๆและเป็นกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ที่สุดสามารถมาปราบพยศพระยาชมพู ผู้เป็นกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ในการปกครองแผ่นดินทั้งชมพูทวีปได้

ตัวละครรอง

ตัวละครรอง คือ ตัวละครที่มีบทบาทรองลงมาจากตัวละครเอก เป็นส่วนประกอบของการดำเนินเรื่อง[198] โดยอาจจะเป็นผู้ที่มีความขัดแย้งกับตัวละครเอกโดยตรง เพื่อให้เกิดจุดหักเหซึ่งทำให้เรื่องดำเนินต่อไปหรือเป็นผู้ที่มาสร้างเหตุการณ์เพื่อสนับสนุนให้ตัวละครเอกประสบความสำเร็จ หรือส่งเสริมบทบาทของตัวละครเอกให้มีความสำคัญยิ่งขึ้น ทำให้เนื้อเรื่องดำเนินไปได้อย่างต่อเนื่อง ซึ่งตัวละครรองจะมีบทบาทหน้าที่แตกต่างกันออกไป ในที่นี้ผู้วิจัยจะทำการศึกษาวิเคราะห์ตัวละครรองที่มีบทบาทในการดำเนินเรื่องนี้ มี 4 ตัว ได้แก่

---

[198]เรื่องเดียวกัน.

1. ราชทูต (พระอินทร์แปลง)

พระอินทร์เป็นเทวดาอยู่บนสวรรค์ เป็นผู้คอยช่วยเหลือบุคคลในโลกมนุษย์ พระอินทร์ในวรรณกรรมไทยมักเป็นตัวละครที่มีบทบาทเป็นผู้ช่วยตัวละครเอกเสมอ โดยเฉพาะเมื่อตัวละครเอกซึ่งเป็นพระโพธิสัตว์กำลังประสบปัญหา ด้วยการเสด็จลงไปช่วยด้วยตนเองหรือส่งผู้อื่นไปช่วย[199]

ในเรื่องนี้พระอินทร์เป็นตัวละครฝ่ายธรรมะ มีบทบาทเสริมให้ตัวละครเอกฝ่ายธรรมะ คือ พระพุทธเจ้า และ พระธรรมราชาธิราชได้ประกอบคุณธรรมได้อย่างสมบูรณ์ อีกทั้งยังแสดงให้เห็นถึงความยิ่งใหญ่และความน่าเคารพบูชาของพระพุทธเจ้าที่จะหาผู้ใดเปรียบมิได้ แม้แต่พระอินทร์ซึ่งเป็นเทวดาที่ยิ่งใหญ่บนสวรรค์ก็ยังให้ความเคารพและเลื่อมใสศรัทธาต่อพระองค์ บทบาทของพระอินทร์ที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนี้ คือ ได้รับพระบัญชาจากพระพุทธเจ้าให้ถือสารไปเชิญพระยาชมพูกษัตริย์เมืองปัญจาให้มาเฝ้าพระพุทธองค์ ซึ่งได้ทรงเนรมิตพระวรกายเป็นพระธรรมราชาธิราช พระอินทร์จึงแปลงกายเป็นราชทูตถือสารไปเชิญพระยาชมพูและได้กล่าววาจาคุกคามพระยาชมพูว่าพระธรรมราชาธิราชทรงเป็นกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ที่สุด ทำให้พระยาชมพูโกรธแค้นมาก และเกิดการต่อสู้กันขึ้น จนราชทูตสามารถเอาชนะพระยาชมพูได้ จึงเป็นเหตุให้พระยาชมพูต้องยินยอมเดินทางมาเข้าเฝ้าพระธรรมราชาธิราช

1.1 รูปลักษณ์

พระอินทร์ได้แปลงกายเป็นราชทูตที่มีรูปลักษณ์สง่างาม ดังปรากฏในตอนที่ราชทูตถือสารไปเชิญพระยาชมพูที่เมืองปัญจา เมื่อพระยาชมพูเห็นราชทูตเข้าก็ยังคิดว่าราชทูตผู้นี้มีความสง่างามราวกับพระอินทร์ และสง่างามยิ่งกว่าตนเองด้วย ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ชุมพูภิษดูลักส่ณะ	ชุมพูพิศดูลักษณะ
มานะโวถือสรานสรีย	มาณโวถือสารศรี
สมบูรณเพิมพูนมี	สมบูรณ์เพิ่มพูนมี
เปรียบบุรุษลักขนา	เปรียบบุรุษลักขณา
มีปิลันทครพ	มีปิลันธร[200]ครบ
สรับสมบูรณพ้ลกาญา	สรรพสมบูรณ์พ้นกายา

[199]นัยนา โปร่งธุระ, **บทบาทของพระอินทร์ในปัญญาสชาดก** (กรุงเทพฯ : อรุณการพิมพ์, 2544. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนางสาวนัยนา โปร่งธุระ (ท.ม.) ณ เมรุวัดตรีทศเทพวรวิหาร 9 ธันวาคม 2544), 77.

[200]ปิลันธร = ปิลันธ์ หมายถึง เครื่องประดับ

มุขะลงงดงงอำม่รา	มุขลัง[201]ดั่งอำมรา[202]
เม่ขลงงดงงองคอินทร์	เมขลัง[203]ดั่งองค์อินทร์
รัชนงงมัญชะโร	รัชนัง[204]มัญชโร[205]
โอลาเลิดเฉิดฉายฉิน	โอพาร์เลิศเฉิดฉายฉิน
พูสิทพิยพิษพิณ	ภูษิต[206]พิพิธ[207]ภิญ[208]
ยิ้งกวาเร้าเปรี๋ณราโช	ยิ่งกว่าเราเป็นราโช
บูรุดสะมานวาพูนีย	บุรุษสมานว่าผู้นี้
ศรุนะรูปะเส้ดโฐ	คุณรูปเสฏโฐ[209]
ทุระปัดสะโม	ทุระ[210]ปัสสโม[211]
ดงงไกรยษรสริงหะรา	ดั่งไกรสรสิงหรา

(หน้าที่ 34 / 3 - หน้าที่ 35 / 1)

1.2 คุณลักษณะ

1.2.1 มีอิทธิฤทธิ์

ในตอนที่พระยาชมพูขว้างจักรเพื่อไปสังหารราชทูต เพราะโกรธที่ราชทูตไม่ยอมแสดงความเคารพตน ราชทูตจึงแสดงอิทธิฤทธิ์เนรมิตจักรแก้วให้กลายเป็นไฟไปเผาไหม้จักรของพระยาชมพู เมื่อจักรพ่ายแพ้พระยาชมพูก็แผลงศรมาต่อสู้อีก จักรแก้วของราชทูตก็ตามไปเผาไหม้ศรของพระยาชมพูด้วย จนเกิดเสียงดังสนั่นไปทั่วทั้งวัง ดังคำประพันธ์ที่ว่า

อินท่นิฤามิดว่ร่จักแก้วสงงหาน	อินทนิรมิตวรจักรแก้วสังหาร
ทิงใปเป้นไฟยกาล ไม่ตามเผาว	ทิ้งไปเป็นไฟกาฬ ไหม้ตามเผา
จักแก้วเทาชุมพูกะหนีเทา	จักรแก้วท้าวชุมพูกะหนีเทา
จิงจ่ร่มาทรุกเนาว ไนยสะถาน	จึงจรมาซุกเนา ในสถาน

---

[201]มุขลัง = มุข หมายถึง หน้า

[202]อำมรา = อมรา หมายถึง เทวดา

[203]เมขลัง หมายถึง เครื่องประดับเอว , เข็มขัด , สายรัดเอว

[204]รัชนัง หมายถึง มีแสงประกาย

[205]มัญชโร หมายถึง เครื่องประดับ

[206]ภูษิต หมายถึง ประดับ

[207]พิพิธ หมายถึง ต่างๆ

[208]ภิญ (ย่อมาจาก ภิญโญ หรือ ภิโย) หมายถึง ยิ่งใหญ่

[209]เสฏโฐ หมายถึง ผู้ประเสริฐ

[210]ทุระ หมายถึง ไกล

[211]ปัสสโม = อุปสโม หมายถึง นิ่ง , สงบ

ราโชแผล่งสอนแก้วเภือสงงหาน	
เอาอ่งมักคะภาร	ผูทูดตา
จักอินทรนีฤาฺมิตย์ทำฤทา	
เป้นเพลิงแรงแสรงกล่า	เขาเผ้าผลานญ
ตีต่อยย่อยยับเป้นอ่ล่มาณ	
เสียงลันเลือนสเทือนส่ทาน	ทงงเวียงวงง

ราโชแผลงศรแก้วเพื่อสังหาร	
เอาองค์มัฆพาน[212]	ผู้ทูตา
จักรอินทรนิรมิตทำฤทธา	
เป็นเพลิงแรงแสงกล้า	เข้าเผาผลาญ
ตีต่อยย่อยยับเป็นอลหม่าน	
เสียงลั่นเลือนสะเทือนสะท้าน	ทั้งเวียงวัง

(หน้าที่ 39 / 5 - หน้าที่ 40 / 1)

นอกจากนั้นในตอนที่พระยาชมพูลวงให้ราชทูตดับไฟ โดยกล่าวว่าจะยินยอมเดินทางไปเฝ้าพระธรรมราชาธิราช แต่เมื่อราชทูตดับไฟแล้วพระยาชมพูกลับคำไม่ทำตามสัญญา ราชทูตจึงได้เนรมิตจักรเพชรให้กลายเป็นพญานาคเจ็ดเศียรไปรัดแข้งพระยาชมพู เพื่อจะนำตัวไปเฝ้าพระธรรมราชาธิราช จนพระยาชมพูหวาดกลัวต้องยินยอมเดินทางไปเฝ้าพระธรรมราชาธิราช ดังคำประพันธ์ที่ว่า

สุนาสักโก	ฟงงนิรุดโท	ทาทายวาจา
จิงควางจักเพ็ช	ไตรยเตร้ดเวหา	กลับเป้นนาคา
เจ้ดเสียนสุนท์รงง		

สุณาสักโก[213]	ฟังนิรุทโธ[214]	ท้าทายวาจา
จึงขว้างจักรเพชร	ไตรเตร็ด[215]เวหา	กลับเป็นนาคา
เจ็ดเศียรสุนทรัง		

....

นาคาอำมร	เลือยเลียวเกียวชอน	ทำฤทิคำแหง
วางเขามาตรง	รัดพระชงแขง	เลิกพงงภานแสง
เสียนแล่บชิวหา		
พ้นพิษเป็นไฟย	ต่ลบจบไนย	พระมันทิรา
ยิ้งล่ำยิ้งรัด	ห้วก่หวัดหางคร่า	ขุรุช่งฆา
ราชาหมันหมาย		

นาคาอำมร	เลื้อยเลี้ยวเกี่ยวชอน	ทำฤทธิคำแหง
วางเข้ามาตรง	รัดพระชงฆ์แข้ง	เลิกพังพานแสง
เศียรแลบชิวหา[216]		
พ่นพิษเป็นไฟ	ตลบจบใน	พระมนทิรา
ยิ่งล่ำ[217]ยิ่งรัด	หัวกระหวัดหางคร่า	ขุรุ[218]ชงฆา
ราชามั่นหมาย		

(หน้าที่ 45 / 6 - หน้าที่ 46 / 5)

---

[212]มัฆพาน = มัฆวาน หมายถึง พระอินทร์

[213]สุณาสักโก หมายถึง พระอินทร์ได้ฟัง

[214]นิรุทโธ หมายถึง พระผู้อันบริวารห้อมล้อม ในที่นี้หมายถึง พระยาชมพู

[215]ไตรเตร็ด = ไตรตรัส หมายถึง สว่าง

[216]ชิวหา หมายถึง ลิ้น

[217]ล่ำ หมายถึง ผูกล่าม (ล่าม ออกเสียงอย่างชาวภาคใต้ว่า ล่ำ)

[218]ขุรุ = อูรุ หมายถึง ต้นขา , ขาอ่อน

1.2.2 เป็นราชทูตของกษัตริย์จากเมืองที่ยิ่งใหญ่

ตอนที่ราชทูตเดินทางไปถึงเมืองปัญจาแล้ว ก็ไม่ยอมแสดงความเคารพพระยาชมพูและยังได้กล่าววาจาคุกคามพระยาชมพูด้วย ทำให้พระยาชมพูโกรธมาก เพราะคิดว่าราชทูตมาจากเมืองราชคฤห์ของพระเจ้าพิมพิสาร ราชทูตจึงตอบว่าตนเองเป็นราชทูตจากเมืองของพระธรรมราชาธิราช ซึ่งเมืองราชคฤห์ได้เป็นเมืองบริวารของเมืองของพระธรรมราชาธิราช และครั้งนี้ได้ถือสารมาเชิญให้พระยาชมพูเดินทางไปเฝ้าพระธรรมราชาธิราช เพื่อถวายเมืองปัญจาให้เป็นเมืองบริวารด้วย เป็นการแสดงให้เห็นว่าเมืองเนรมิตของพระธรรมราชาธิราชยิ่งใหญ่กว่าเมืองปัญจาของพระยาชมพู ดังคำประพันธ์บรรยายการโต้ตอบระหว่างราชทูตและพระยาชมพูที่ว่า

มานบเป้นทูตา	มาณพเป็นทูตา
แหงราชานันฤาถูไหรย	แห่งราชานั้นฤาถูไร[219]
ทีเราถีบปรางไชย	ที่เราถีบปรางค์ชัย
ในราตริยนีฤามา	ในราตรีนี้ฤามา
อำม่าเท่อวาใช	อำมรา[220]เธอว่าใช่
นันกรุงทาวพิมพีสานรา	นั้นกรุงท้าวพิมพิสารรา
ในราชคฤม่หา	ในราชคฤห์มหา
เป้รเมิองนอกขอกปัจจรรณ	เป็นเมืองนอกขอก[221]ปัจจันต์[222]
ไมใชบ่ร่ม่รา	ไม่ใช่บรมรา-
ชาทีราชผูทรังทรรม	ชาธิราชผู้ทรงธรรม
เปนเมืองฆาฆอบขัน	เป็นเมืองข้าขอบขัณ-
ทะเส่มาจะวาไย	ฑเสมา[223]จะว่าไย
บัศนีพระปีนผาญ	บัดนี้พระปิ่นผ่าน
มีองกานเธอตรัดไตรย	มีองค์การเธอตรัสไตร
หาทานแร้งเขาไปย	หาท่านแร่ง[224]เข้าไป
ถวายบูรียเมืองปัณจา	ถวายบุรีเมืองปัญจา

[219]กูไร = กระไร

[220]อำมรา = อมรา

[221]ขอก หมายถึง แดน

[222]ปัจจันต์ หมายถึง สุดแดน , ปลายเขต

[223]ขัณฑเสมา = ขัณฑสีมา หมายถึง ดินแดนที่มีเจ้าของ , อาณาเขตแว่นแคว้น

[224]แร่ง หมายถึง รีบเร่ง

ถือเอานำพิพัฒ	ถือเอาน้ำพิพัฒน์
ถวายสัตต่อพระบาท	ถวายสัตย์ต่อพระบาทา
แล้วจะไหเท่อนียหนา	แล้วจะให้เธอนี้หนา
ชุมพูทิปาเท่อคืนเมือง	ชุมพูทีปา[225]เธอคืนเมือง

(หน้าที่ 37 / 6 - หน้าที่ 38 / 5)

1.3 อุปนิสัย

1.3.1 องอาจกล้าหาญ

ราชทูตเป็นผู้ที่กล้าหาญไม่กลัวใคร ดังจะเห็นได้ในตอนที่ราชทูตกล่าววาจาโต้ตอบกับพระยาชมพูที่คิดจะสังหารตนเองอย่างไม่เกรงกลัว ดังคำประพันธ์ที่ว่า

อำม่รินทอนตอบ บ่พิทวาชอบ ผิดนีด้วยใค จ่ขาทูดตา ตำมราไฉน้ย ผูกกำนำไพย ทังนีไครยก่อ	อมรินทรตอบ บพิตรว่าชอบ ผิดนี้ด้วยใคร จะฆ่าทูตา ตำหมรา[226]มีไฉน ผูกกรรมนำภัย ทั้งนี้ใครก่อ
ถาทานจักไปย บรรดานทีไฟย เราไม้ยเสียหน่อ ข่าเองจักใช ไหไดสองต่อ ถาไมหย่อท่อ เพลิงริบฉิบหาย	ถ้าท่านจักไป บันดาลที่ไฟ เราไหม้เสียหนอ ข้าเองจักใช้ ให้ได้สองต่อ ถ้าไม่ย่อท้อ เพลิงริบฉิบหาย

(หน้าที่ 43 / 3 - 5)

1.3.2 ไม่เคารพผู้ที่ไม่มีคุณธรรม

ราชทูตไม่เคารพและไม่เกรงกลัวต่อผู้ที่ไม่รักษาสัจจะ ดังปรากฏในตอนที่ราชทูตดับไฟให้พระยาชมพูแล้ว แต่พระยาชมพูกลับคำไม่ยอมเดินทางไปเฝ้าพระธรรมราชาธิราชตามที่สัญญาไว้ ราชทูตจึงกล่าวต่อว่าพระยาชมพูว่าเป็นคนไม่มีสัจจะไม่ควรเคารพ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

สุชาบ่อดินธ จริงวาณรินธร์ ทานนิไฉน่ย เป้นคันพาลา ทารท่าหรือกระไหรย สัตระยาหาไม ไครยจะนับวาดีย	สุชาบดินทร์ จึงว่านรินทร์ ท่านนี้ไฉน เป็นคนพาลา ท่านท้าหรือกระไร สัตยาหาไม่ ใครจะนับว่าดี
มาท่าทานไย ล้วงไหดับไฟย ลุกลามทานิ ว่าอุเม่ราชา เฉกาฉ่หลาดดีย พะยายางหนิ เราไมวันทา	มาท้าท่านไย ลวงให้ดับไฟ ลุกลามธานี ว่าอุเหม่[227]ราชา เฉกา[228]ฉลาดดี พระยาอย่างนี้ เราไม่วันทา

(หน้าที่ 44 / 5 - หน้าที่ 45 / 1)

---

[225]ชุมพูทีปา หมายถึง ผู้เป็นที่พึ่งของชาวเมืองชมพู ในที่นี้หมายถึง พระยาชมพู

[226]ตำหมรา หมายถึง ตำรา

[227]อุเหม่ หมายถึง คำที่เปล่งออกมาแสดงอาการโกรธเพื่อตวาดหรือขู่

[228]เฉกา หมายถึง ฉลาดแกมโกง

2. นางพิมพร

นางพิมพรมีบทบาทเป็นตัวละครฝ่ายธรรมะ นางเป็นพระมเหสีของพระยาชมพูที่มีรูปโฉมงดงามมาก นางพิมพรมีความห่วงใยพระสวามี เมื่อรู้ว่าพระยาชมพูจะยกทัพเดินทางไปยังเมืองของพระธรรมราชาธิราช นางก็ได้ห้ามปรามและขอให้พระยาชมพูคิดใคร่ครวญให้ดีก่อน เพราะนางเกรงว่าจะเกิดเหตุการณ์ไม่ดีขึ้น อีกทั้งนางพิมพรยังมีความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อพระสวามีและยังมีความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาด้วย ในตอนสุดท้ายของเรื่องเมื่อนางรู้ว่าพระยาชมพูได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุแล้ว นางก็เศร้าโศกเสียใจจึงรีบเดินทางมาเฝ้าพระเถระชมพูที่เวฬุวนารามทันทีและได้ขออุปสมบทเป็นภิกษุณีด้วย

2.1 รูปลักษณ์

นางพิมพรเป็นหญิงที่มีรูปโฉมงดงามมาก ผู้แต่งได้บรรยายความงามของนางอย่างละเอียดด้วยการเปรียบเทียบอวัยวะแต่ละส่วนกับสิ่งต่างๆ คือ วงหน้างามเหมือนพระจันทร์ถันกลมกลึงเหมือนดอกบัว แขนเรียวเหมือนกับงวงช้าง คิ้วโก่งเหมือนคันศร ใบหูงามเหมือนกลีบดอกไม้ ดวงตาดำงามเหมือนตาของกวาง ปากแดงระเรื่อเต็มอิ่มเหมือนมีชาดแต้ม จมูกงอนปลายเหมือนขอช้าง ไรผมดำเป็นเงาเหมือนปีกแมลงภู่ ลำคอระหงเหมือนลำคอพญาหงส์ หน้าอกงามรับกับจมูกที่โค้งงอราวกับเนรมิต ช่วงขางามกลมกลึงเหมือนต้นกล้วยรับกับแข้งที่เรียวงาม เท้าทั้งคู่นิ่มนวลเหมือนหลังเต่าทองที่สวยงาม เล็บงามมีสีเหมือนไข่มุก และนิ้วมือเรียวงามเหมือนเทียนฝั้นดูกลมกลึง ดังคำประพันธ์ที่ว่า

มีพระม่เหสรีย	มีพระมเหสี
ในวงษราชณ่รินทร	ในวงษ์ราชนรินทร
ยิ้งนางเทวอำมร	ยิ่งนางเทวอำมร
บ่วอรลักสระณสรุนทรมีย	บวรลักษณะสุนทรมี
เปร้นทิสะเน่โห	เป็นที่เสน่โห
แหงราโชเช้ยพักศีรย	แห่งราโชเชยพักตร์ศรี
ดูจจรรธรเพ้งบูนมี	ดุจจันทรเพ็งบุญมี
ศริยอะแหร่มแจ่มจับใจย	ศรีแอร่มแจ่มจับใจ
อุระพระทรวงดวงถรรณงง	อุระพระทรวงดวงถันนัง
ดงงกะพุมบ้วทองในย	ดั่งกระพุ่มบัวทองใน
วร่พาหุล่ไมย	วรพาหุ[229]ละไม
ล่มายงวงคชไอยรา	ละม้ายงวงคชไอยรา

[229]พาหุ หมายถึง แขน

พระขนำงดงงกงษร	พระขนงดั่งกงศร
บำว่ร่เมถรามา	บวรเมศว์รามา
พระกันณกลิบสุวรรณมาลา	พระกรรณกลีบสุวรรณมาลา
ไนยนาเอิยมม่ฤคคินทอง	นัยนาเอี่ยมมฤคินทร์ทอง
พระโอดคฤาชาดแตม	พระโอษฐ์คือชาดแต้ม
แย้มอำรพอกามปอง	แย้มอรล่อกามปอง
นาสิกคฤาฆ่ทอง	นาสิกคือขอทอง
จุไรยสรองคฤาพุม่รา	จุไร[230]สองคือภุมรา
พระสอลำคำสวาด	พระศอลำคอสวาท
คิอเหมราชปักสา	คือเหมราชปักษา
อุระรับจับกับนา	อุระรับจับกับนา-
สาพิพิดส่เรียนวำง	สา[231]พิพิศเศรียน[232]วงก์[233]
พระอูรุดงงลำกล้วย	พระอูรุ[234]ดั่งลำกล้วย
แรรวยรับกับพระชงค	แรรวยรับกับพระชงฆ์
วรบาดนิมน้วนผจำง	วรบาทนิ่มนวลผจง
หลงงเตาทองเริองรองงาม	หลังเต่าทองเรืองรองงาม
ว่ร่ทษะนักฆา	วรทศนักขา[235]
ดงงมุกดาหารแพล่มพลาม	ดั่งมุกดาหารแพลมพลาม[236]
เนือนีวพระหัฏงาม	เนื้อนิ้วพระหัตถ์งาม
ดงงเทียนฝั้นขั้นฆอกลำม	ดั่งเทียนฝั้นขันข้อกลม

(หน้าที่ 9 / 5 - หน้าที่ 10 / 6)

2.2 คุณลักษณะ

2.2.1 มีความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา

เมื่อนางรู้ว่าพระยาชมพูได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุอยู่ที่เวฬุวนารามแล้ว นางก็รีบเดินทางไปเฝ้าพระเถระชมพูที่เวฬุวนารามทันที และนางได้บอกถึงเจตนาที่เดินทางมาหา

---

[230]จุไร หมายถึง ไรผม, ไรจุก

[231]นาสา หมายถึง จมูก

[232]เศรียน หมายถึง เนรมิต

[233]วงก์ หมายถึง โค้ง, งอ

[234]อูรุ หมายถึง โคนขา, ขาอ่อน

[235]ทศนักขา = ทศนขา หมายถึง เล็บทั้งสิบ

[236]แพลมพลาม หมายถึง ประกายแสงแวววับ

เพราะตั้งใจจะอนุโมทนาบุญและมีจิตศรัทธาต้องการบวชเป็นภิกษุณี พระเถระชมพูจึงบอกให้นางไปทูลพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ทรงโปรดให้นางและเหล่านางสนมเดินทางไปอุปสมบทเป็นภิกษุณีที่สำนักของพิมพาภิกษุณี ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ชินาสะโว ชุมพูอระโห ฟงงคำมฤททู ทรงพระปราหนิย นารียทงงหมู พิมพะรามาสรูย เพราะเพื่อเจตะนา เรานีเพราะรัก จ่สาพิพัก ไนยพระสาศหนา หมิใชหยิงพาล ด้วยการกฤดส่หนา นี้ย้วนอาตมา จ่ษำแดงอังค์	ขีณาสโว ชุมพูอรโห ฟังคำมฤตทู ทรงพระปรานี นารีทั้งหมู่ พิมพรามาสู่ เพราะเพื่อเจตนา เรานี้เพราะรัก จะสาพิภักดิ์ ในพระศาสนา มิใช่หญิงพาล ด้วยการกฤษณา[237] นี้ควรอาตมา จะสำแดงองค์
.....	.....
นาถพิมภรอัค ม่เหสีว่รลักษ์ ใดฟงงญ่กอรณ รองรับโมท่นา ด้วยไจยสารทอร นางทงงพรรณอรร่ นาถนอมรับสา ทุพระปีรณเจ้า จร่งมาโปรดเกล้า ฆาผูบ่อริยจา เพิอจะข่อรับ ไนยบัพ่ชา ถวายกุสะลา เพิอมบาร่หมีย	นาถพิมพรอัคคะ- มเหสีวรลักษณ์ ได้ฟังยอกร รองรับโมทนา ด้วยใจสาทร *(นางทั้งพันนร-)*[238] นาถน้อมรับสา- ธุพระปิ่นเจ้า จงมาโปรดเกล้า ข้าผู้บริจา[239] เพื่อจะขอรับ ในบรรพชา ถวายกุศลา เพิ่มพูนบารมี

(หน้าที่ 125 / 2 - หน้าที่ 126 / 3)

2.3 อุปนิสัย

2.3.1 มีความห่วงใยพระสวามี

ในตอนที่พระยาชมพูกำลังจัดเตรียมกองทัพเพื่อเดินทางมายังเมืองของพระธรรมราชาธิราชนั้น นางก็ได้แสดงความเป็นห่วงและขอร้องให้พระยาชมพูไตร่ตรองให้ดีเสียก่อนออกเดินทาง ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ภิมพิรงงชูลีบาทา	พิมพิรังชุลีบาทา
ทูรทาวภรรษฎา	ทูลท้าวภัสดา
สวามิทิราชจอมเมือง	สวามีธิราชจอมเมือง
พระเอยใมเค้ยมาเคือง	พระเอยไม่เคยมาเคือง
คอยงำคยูเมือง	คอยงดอยู่เมือง
แตงกายใหหลายราตรีย	แต่งกายให้หลายราตรี

[237]กฤษณา หมายถึง ดำ ในที่นี้หมายถึง กิเลสตัณหา

[238]เพิ่มมาจากฉบับสอบทาน เนื่องจากวรรคตอนในฉบับหลักขาดหายไป

[239]บริจา = บริจาริกา , บาทบริจาริกา หมายถึง ภรรยา , สตรีที่คอยปรนนิบัติ

เมิองรงงทังเอ่กโทตรีย	เมืองรั้ง[240]ทั้งเอกโทตรี
ฆาฆัรท่บูหรีย	ข้าขัณฑบุรี
จะใดเขามาพรอมกัน	จะได้เข้ามาพร้อมกัน
ใยยกจัตุรงแขงขัน	ไยยกจัตุรงค์แข็งขัน
ต่ด้วยไพยช่ญรรณ	ต่อด้วยไพชยันต์[241]
ฉรินทรทรึงชีงไชย	นรินทรซึ่งชิงชัย
ครังนิพระเสด้ดจรไปย	ครั้งนี้พระเสด็จจรไป
แตกับภลไนย	แต่กับพลใน
ปรรณจาล่ราชฤๅค้วร	ปัญจาลราชฤๅควร
มักเร้วใดยากเพราะด้วน	มักเร็วได้ยากเพราะด่วน
ชาชาจิงค้วน	ช้าช้าจึงควร
คิดกานณ่รึงจึงดิ	คิดการณรงค์จงดี
ฆาบาทเหนวิบประหลาดมี	ข้าบาทเห็นวิปลาส[242]มี
เมิอท้าวจ่ร่ลีย	เมื่อท้าวจรลี
ไปยปวยพระบาทช่งฆา	ไปป่วยพระบาทชงฆา
รุงขึนก่มีทูตา	รุ่งขึ้นก็มีทูตา
เข้าใหมาหา	เขาให้มาหา
จ่ควนใหมควนแกอึงค	จะควรไม่ควรแก่องค์

(หน้าที่ 66 / 6 - หน้าที่ 67 / 4)

2.3.2 มีความซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อพระสวามี

เมื่อพระเถระชมพูส่งสารมาแจ้งให้นางพิมพรรู้ว่าได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุอยู่ที่เวฬุวนารามแล้ว จึงขอให้นางอยู่ครองเมืองปัญจาต่อไป และหากมีกษัตริย์เมืองใดพึงพอใจในตัวนาง ก็ขอให้นางตกลงใจตามความปรารถนาของนางเองนั้น นางก็เศร้าโศกเสียใจมาก ดังคำประพันธ์ที่ว่า

โออาแมรวาถึงกูยูรายรวมคูใดเจ็บอาย	โอ้อาแม้นว่าถึงกูอยู่รายร่วมคู่ได้เจ็บอาย
แมนวาเสียชิพวาย ดีก่วาเป็น	แม้นว่าเสียชีพวาย ดีกว่าเป็น
หมิใหเทวามานุษเหนควนหฤๅแล่มาเป็น	มิให้เทวามานุษย์เห็นควรฤๅแลมาเป็น
เขลาฆลาดดงงนี ดูอัดสจรรณ	เขลาขลาดดังนี้ ดูอัศจรรย์
กูนีจักยูไปยไนยปรรจาล่ราษฆวงเขดฆรร	กูนี้จักอยู่ไปในปัญจาลราชข่วงเขตขัณฑ์
ราชาใดอยูรู จักดูแคลน	ราชาใดอยู่รู้ จักดูแคลน

[240]เมืองรั้ง หมายถึง เมืองขึ้น , เมืองที่ถูกครอบครองมีทั้งที่เป็นเมืองเอกโทตรี

[241]ไพชยันต์ = ไพชยนต์ หมายถึง รถ วิมานของพระอินทร์

[242]วิปลาส หมายถึง ผิดปกติ

คือดงงผ่ลใมแล่สวนแดนใมมีผูไดยหามแหน	คือดั่งผลไม้แลสวนแดนไม่มีผู้ใดห้ามแหน
หวงแลวฤาค้วน ไพอรรณราย	หวงแล้วฤาควร ภัยอันราย[243]
หฤาหนึงนาคีพิศมลายเขียวแกวหลุยหาย	ฤาหนึ่งนาคีพิษมลาย[244]เขี้ยวแก้วหลุ่ยหาย
เป้นอับประพาก มากเหลือแสน	เป็นอัปภาคย์[245] มากเหลือแสน
ผีกูจักตามไปยสุทถึงแดรตายไปยสูเมืองแมน	ผิกูจักตามไปสุดถึงแดนตายไปสู่เมืองแมน
เพราะเพือความแค้น ฃองอาต่มา	เพราะเพื่อความแค้น ของอาตมา
ผีไปยค่บชายชูสองมารวมรักรฎิเสน่หา	ผิไปคบชายชู้สองมาร่วมรักฤดีสน่หา
ใหเป้นอัปประภาค ในยนารีย	ให้เป็นอัปภาคย์ ในนารี
ใหพลางนางย่อพระกอนตีพระองค์อุระพิย	ไห้พลางนางยอพระกรตีพระองค์อุระพิ-
ลาบพลางก็ทาง ตรัดจาบรรณ	ลาปพลางก็ทาง ตรัสจาบัลย์

(หน้าที่ 117 / 2 - หน้าที่ 118 / 5)

2.3.3 รู้จักตอบแทนบุญคุณของผู้อื่น

ในตอนที่นางพิมพรและเหล่านางสนมเดินทางมาเข้าเฝ้าพระยาชมพูที่เวฬุวนารามนั้น ไม่มีใครรู้จักเส้นทางที่จะไปเวฬุวนารามเลย เมื่อพระพุทธเจ้าทรงรู้ก็โปรดฯให้มาฆสามเณรแปลงกายเป็นชายชรามาคอยรอรับนางอยู่กลางทาง นางจึงได้มอบพระราชยานที่นั่งมาเป็นค่าจ้างนำทางให้แก่ชายชรา เพื่อเป็นการตอบแทนที่ได้นำทางไปยังเวฬุวนาราม แสดงให้เห็นว่านางพิมพรเป็นผู้ที่มีน้ำใจไมตรี รู้จักตอบแทนผู้ที่ช่วยเหลือ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

นางวาทารนำสูย	นางว่าท่านนำสู่
สำหนักใหฆาพ่บกรรณ	สำนักให้ข้าพบกัน
กับทาวชุมพูอัน	กับท้าวชุมพูอัน
อ่อกมาบ้วดเป้นสังคา	ออกมาบวชเป็นสังฆา
รูยจักไมยตรียใว	รู้จักไมตรีไว้
ใหทงงรัดรัดวัฉฐา	ให้ทั้งรถรัตน์วัตถา[246]
ทิเร้านีขีมา	ที่เรานี้ขี่มา
เป้รค่าจางนัมทางเดิน	เป็นค่าจ้างนำทางเดิน

(หน้าที่ 121 / 1 - 2)

[243]อันราย = อันตราย

[244]มลาย หมายถึง แตก , ตาย

[245]อัปภาคย์ หมายถึง เคราะห์ร้าย อัปมงคล

[246]วัตถา หมายถึง เสื้อผ้า

3. มาฆสามเณร

มาฆสามเณรเป็นตัวละครฝ่ายธรรมะเป็นสามเณรสาวกของพระพุทธเจ้าที่มีอิทธิฤทธิ์เก่งกล้า มาฆสามเณรมีบทบาทในตอนที่ได้รับพระบัญชาจากพระพุทธเจ้าให้ไปย่นย่อระยะทางให้พระยาชมพูซึ่งกำลังยกทัพเดินทางมายังเมืองเนรมิตของพระธรรมราชาธิราช พร้อมทั้งนำทางพระยาชมพูมาเฝ้าพระธรรมราชาธิราช และในครั้งที่นางพิมพรพร้อมทั้งเหล่านางสนมเดินทางมาเฝ้าพระเถระชมพูที่เวฬุวนาราม มาฆสามเณรก็ไปย่นย่อระยะทางและคอยรอรับนางพิมพรด้วยเช่นกัน

3.1 รูปลักษณ์

ในวรรณกรรมเรื่องนี้ ผู้แต่งไม่ได้บรรยายถึงรูปลักษณ์ของมาฆสามเณรเอาไว้เพียงแต่กล่าวว่าเป็นสามเณรที่มีอิทธิฤทธิ์เท่านั้น

3.2 คุณลักษณะ

3.2.1 มีอภิญญาญาณ[247] คือ มีอิทธิวิธิสามารถแสดงอิทธิฤทธิ์และมีเจโตปริยญาณ สามารถรู้วาระจิตบุคคลอื่นได้[248] ดังนี้

3.2.1.1 อิทธิวิธิ คือ สามารถแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ในด้านต่างๆได้ดังต่อไปนี้

3.2.1.1.1 สามารถแปลงกายได้

ในตอนที่พระพุทธเจ้าทรงรู้ว่าพระยาชมพูกำลังยกทัพเดินทางมายังเมืองเนรมิต พระองค์จึงทรงโปรดให้มาฆสามเณรแปลงกายเป็นชายหนุ่มไปคอยรับพระยาชมพูที่กลางทาง ดังคำประพันธ์ที่ว่า

สำมเนนสดับ นอมเกลากราบรับ ว่ร่พุท่โองการ จิงเขากะสิน ปะถมะชาน แปลงเพดเป็นภราน กลับเป็นทูตา	สามเณรสดับ น้อมเกล้ากราบรับ วรพุทธโองการ จึงเข้ากสิณ ปฐมฌาน แปลงเพศเป็นพราน กลับเป็นทูตา

(หน้าที่ 81 / 3 - 4)

ตอนที่นางพิมพรพร้อมทั้งเหล่านางสนมได้เดินทางมาเฝ้าพระยาชมพูที่เวฬุวนารามนั้น พระพุทธเจ้าก็ทรงโปรดให้มาฆสามเณรแปลงกายเป็นชายชราไปคอยรับนางอยู่กลางทางด้วยเช่นกัน ดังคำประพันธ์ที่ว่า

---

[247]อภิญญาญาณ หมายถึง ความรู้ยิ่งยวด มี 6 ด้าน คือ 1. อิทธิวิธิ 2. ทิพพโสต 3. เจโตปริยญาณ 4. ปุพเพนิวาสานุสสติ 5. ทิพพจักขุ 6. อาสวักขยญาณ

[248]เรื่องเดียวกัน, 201-202.

เจามากสำมเนรฟงง	เจ้ามาฆสามเณรฟัง
พุทาตรัดแจงแปลงองค์	พุทธาตรัสแจ้งแปลงองค์
เป็นบุรุทหนึงทรง	เป็นบุรุษหนึ่งทรง
ช่รากายบายเบียงมา	ชรากายบ่ายเบี่ยงมา

(หน้าที่ 120 / 2 - 3)

3.2.1.1.2 สามารถย่นระยะทางได้

มาฆสามเณรมีความสามารถในการย่นระยะทาง ดังปรากฏในตอนที่ได้รับพระบัญชาจากพระพุทธเจ้าไปย่นระยะทางให้กับพระยาชมพู เพื่อให้พระยาชมพูเดินทางมาถึงเมืองเนรมิตของพระธรรมราชาธิราชได้เร็วขึ้น ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ตรัดวาดูหรา	ว่ร่สำม่เนรา	ภะลาฤทิโก	ตรัสว่าดูรา	วรสามเณรา	พลาฤทธิโก
จงเจาไปยสู	ชุมพูราโช	อรรคะมะโน	จงเจ้าไปสู่	ชุมพูราโช	อัคคะมโน[249]
มาคำนับเรา			มาคำนับเรา		
ย้นหย่อมักเค	ไหถึงในเว	ลาเชาดงงเดา	ย่นย่อมรรคเค	ให้ถึงในเว-	ลาเช้าดังด้าว
ไห้แรงบทบาษ	ด้วยอาตยาเรา	ครันแล้วจงเจ้า	ให้เร่งบทบาท	ด้วยอาชญาเรา	ครั้นแล้วจงเจ้า
นำมาสูสำ			นำมาสู่สำ-		
นั้กเรานิเลา	ทันรอนกอนเชา	จ่งเจ้าแร้งนำ	นักเรานี้เล่า	ทันร้อนก่อนเช้า	จงเจ้าเร่งนำ
ยงงในพิมาร	มณเฑียรทองลัม	แม้นวาจะทำ	ยังในพิมาน	มณเฑียรทองล้ำ	แม้นว่าจะทำ
ไดยยาทัดทาน			ใดอย่าทัดทาน		

(หน้าที่ 80 / 6 – หน้าที่ 81 / 2)

ตอนที่นางพิมพรเดินทางมาหาพระยาชมพูซึ่งได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุอยู่ที่เวฬุวนาราม มาฆสามเณรก็ได้รับพระบัญชาให้ไปย่นระยะทางให้นางและเหล่านางสนมด้วยเช่นกัน ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ปางเมิอนาถพิมพอน	ปางเมื่อนาถพิมพร
ลินลาษจอนเตามักโค	ลินลาศ[250]จรเต้ามรรคโค
มูณีโลกย่นาโถ	มุนีโลกยนาโถ
สรรพพรรณยูรูอากาน	สัพพัญญูรู้อาการ

[249]อัคคะมโน หมายถึง ใจกว้าง

[250]ลินลาศ = ลีลาศ

จริงเรียกซรึงเจ้ามาก	จึงเรียกซึ่งเจ้ามาฆ-
สำม่เนนนากกูม้าน	สามเณรนาคกุมาร
แล้วพุทปรัฎิญาน	แล้วมีพุทธปรัตติยาร[251]
ให ไปยอญ่อหย้นม่ร่คา	ให้ไปย่อย่นมรคา
นำณาถพิมพอนนัน	นำนาถพิมพรนั้น
ใหมาทรรเชาเวลา	ให้มาทันเช้าเวลา
ญงงเชตุวรรณนา	ยังเชตุวันนา
อาวาดนีตามจำหนำง	อาวาสนี้ตามจำนง

(หน้าที่ 119 / 6 - หน้าที่ 120 / 2)

3.2.1.1.3 สามารถเข้าสมาธิอภิญญาญาณทำให้เกิดแผ่นดินไหวได้

เมื่อพระยาชมพูเดินทางมาพบมาฆสามเณรซึ่งมาคอยรอรับอยู่ที่กลางทาง มาฆสามเณรได้บอกให้พระยาชมพูลงจากช้างพระที่นั่งแล้วเดินเข้าเมือง พระยาชมพูโกรธมากจึงสั่งให้ทหารจับตัวมาฆสามเณร มาฆสามเณรจึงได้แสดงอิทธิฤทธิ์ข่มขู่ พระยาชมพูด้วยการเข้าสมาธิทำให้เกิดแผ่นดินไหว จนพระยาชมพูยินยอมเดินทางไปพร้อมกับมาฆสามเณร ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ด้วยฤทอะพินญาน สมาทิว่ร่ชาน บันดาโกหลา	ด้วยฤทธิ์อภิญญาณ สมาธิวรฌาน บันดาลโกลา
ทร่นินดินลัน ไหวยหวนโกนจะนา วิจุลจุละตา	ธรณินทร์ดินลั่น ไหวหวั่นโกญจนา วิจุลจุลตา[252]
กำม่นาถหวาดไหวย	กัมนาท[253]หวาดไหว
คฤาหนึงมะหาสมุท เมิอลำมกานยุด ติฟองนองไนย	คือหนึ่งมหาสมุทร เมื่อลมกาฬ[254]ยุด ตีฟองนองใน
บงงเกิดลมกาน บันดานมิไนย เป้นคลืนนอยไหญ	บังเกิดลมกาฬ บันดาลมีใน เป็นคลื่นน้อยใหญ่
ก่เดืองเนืองกัน	กระเดื่องเนืองกัน
สูงสูงตำตำ ใหมารำทำ โยทาสาหมัน	สูงสูงต่ำต่ำ ให้มารำทำ[255] โยธาสามัญ
ค่ชามารถ ภ์ลบัฏิแขนขัน เตาเต็นตามกัน	คชาม้ารถ พลปัตติ[256]แข็งขัน เต้าเต้นตามกัน
ล้มคลุมคุกคลาน	ล้มลุกคลุกคลาน

[251]ปรัตติยาร = ปฏิญาณ

[252]วิจุลจุลตา = จุณวิจุณ หมายถึง แหลกละเอียด

[253]กัมนาท = กัมปนาท

[254] ลมกาฬ หมายถึง ลมพายุใหญ่อย่างหนึ่ง เรียกว่า กาฬวาต

[255]รำทำ หมายถึง ย่ำยี , เบียดเบียน

[256]พลปัตติ = พลปัตติก หมายถึง พลทหารเดินเท้า

เครืองสาตราวุด	พลมือถือยุด	ร่เดียเรียพ้าน	เครื่องศาสตราวุธ	พลมือถือยุด	ระเดียเรี่ยพ่าน
มารถคชวิ้ง	ล้มกลิ้งโชรมคลาน	เอ่ราพระยาสาน	ม้ารถคชวิ่ง	ล้มกลิ้งโทรมคลาน	เอราพระยาสาร
ทินงงราชา			ที่นั่งราชา		
ปลำดินสิรนแรง	งาปักดินแทง	รองกองโกนจนา	ปล้ำดิ้นสิ้นแรง	งาปักดินแทง	ร้องก้องโกญจนา
ตกตืรขืนข่อ	หมอควานรักสา	ยกค่หล่องา	ตกตื่นขืนขอ	หมอควาญรักษา	ยกคอล่องา
โทงแทงทุมลง			โทงแทงทุ่ม[257]ลง		

(หน้าที่ 83 / 3-หน้าที่ 84 / 2)

3.2.1.1.4 มีพละกำลังมาก

ขณะที่พระยาชมพูกำลังยกทัพเดินทางมายังเมืองของพระธรรมราชาธิราชอยู่กลางทางนั้น ได้มาพบมาฆสามเณรระหว่างทาง ก็ได้มีการต่อสู้กันขึ้น แต่เมื่อพระยาชมพูยังไม่ยินยอมเดินเข้าเมืองและมีการกล่าววาจาโต้ตอบกัน มาฆสามเณรจึงได้สำแดงอิทธิฤทธิ์ด้วยการผลักช้างพระที่นั่งของพระยาชมพูล้มลง จนพระยาชมพูตกจากหลังช้างพระที่นั่ง ดังคำประพันธ์ที่ว่า

เจ้าสำมะเนนวา	ดูหรูภูดจา	หวุยหนาอดสู	เจ้าสามเณรว่า	ดูหรูพูดจา	หว้ยน่าอดสู
วาพลางงางงา	ค่ชาราชู	ก่รกำหมัรอยู	ว่าพลางง้างงา	คชาราชู	กรกำมั่นอยู่
ยำกงาค่แวง			ยกงาคอแวง[258]		
ชุมพูตำกคำช	เสียฤทิภ่อยถ	อรรทำคำแหง	ชุมพูตกคช	เสียฤทธิ์พอยศ[259]	อันทำคำแหง
วามานบพาน	ทารมาสำมแดง	ทรึงมักคาแหง	ว่ามาณพพาล	ท่านมาสำแดง	ซึ่งมรรคาแห่ง
ทีเราจะไปย			ที่เราจะไป		

(หน้าที่ 85 / 3 – 4)

3.2.2.2 มีเจโตปริยญาณ คือ มีความสามารถกำหนดรู้ใจผู้อื่น

มาฆสามเณรสามารถล่วงรู้วาระจิตของพระพุทธเจ้าที่ทรงระลึกถึงตน เพื่อให้ไปย่นย่อระยะทางให้พระยาชมพู ดังคำประพันธ์ที่ว่า

จะชาทิจะถึง	พุทโทคำนึง	ถึงสำม่เนรรา	จะช้าที่จะถึง	พุทโธคำนึง	ถึงสามเณรา
เจามาคมายงง	โดยดงงพุทปรา	ภอถึงวรรทา	เจ้ามาฆมายัง	โดยดังพุทธปรา[260]	พอถึงวันทา
จักกระราพุทโท			จักราพุทโธ		

(หน้าที่ 80 / 4-5)

[257]ทุ่ม หมายถึง ขว้าง , ทิ้ง

[258]แวง หมายถึง เหวี่ยง

[259]พอยศ = พยศ

[260]ปรา = ปรารภ

3.3 อุปนิสัย

3.3.1 กล้าพูดไม่กลัวใคร

ตอนที่มาฆสามเณรแปลงกายเป็นชายหนุ่มไปคอยรับพระยาชมพูอยู่ระหว่างทาง เมื่อพบกับพระยาชมพู มาฆสามเณรไม่ได้แสดงความเคารพและยังได้กล่าววาจาสั่งให้พระยาชมพูลงจากช้างพระที่นั่งเพื่อเดินไปเฝ้าพระธรรมราชาธิราช ซึ่งสร้างความไม่พอใจให้กับพระยาชมพูเป็นอย่างมาก ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ทารหวังไปยสรูย บงงคัมบรัมภู จักะพัฏิราชา ทิราชม่หรรต์ อรรทรงพะหะลา ทาฤทิอิษรา ดงงนิหนาสวน จงลงแตสราน ทำอุกหังกาน กันหนันฤาค้วน จรงแรงบทบาด ลินลาษตามกระบ้วน เวลาเชาจวน เฝาแลวแรงไปย	ท่านหวังไปสู่ บังคมบรมภู จักรพรรดิราชา ธิราชมหันต์ อันทรงพหลา ท้าฤทธิ์อิสรา ดังนี้น่าสรวล จงลงแต่สาร ทำอุกหังการ กลนั้นฤาควร จงเร่งบทบาท ลินลาศตามกระบวน เวลาเช้าจวน เฝ้าแล้วแร่งไป

(หน้าที่ 82 / 1-3)

ต่อจากนั้นมาฆสามเณรยังได้กล่าววาจาดูหมิ่นพระยาชมพูว่า เป็นกษัตริย์ที่ต่ำต้อยไม่รู้จักธรรมเนียมการเข้าเฝ้ากษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่กว่า โดยได้เปรียบพระยาชมพูเป็นกวางและพระธรรม-ราชาธิราชเป็นพญาราชสีห์ ดังนั้นพระยาชมพูจึงต้องรู้จักเจียมตัวและควรลงจากช้างพระที่นั่งเพื่อเดินเข้าเมืองไปเข้าเฝ้าพระธรรมราชาธิราช ดังคำประพันธ์ที่ว่า

เจาสำมะเนนวา ยิมแยมคระแห่มมา ทารวาหนาสวน ภะยาบานน่อก ย่อกเหล้นฤาค้วน ไหมรูกระบวน จักก่พัดฤามา ทัมมเนียมผูนอย ราชาตำตอย ดังหนึงมฤกคา จะไปยสูยัม หนักสิงหะรา จำทำคาระวา เสงิยมเจียมกาย ทารไสยเร้งลง จากคัชเชนทรัง บังพระภักตบาย ตามเรานีผู จะนำพะยานาย เขาไปยกราบถวาย บังคัมราชา	เจ้าสามเณรว่า ยิ้มแย้มกระเหม่มา ท่านว่าน่าสรวล พระยาบ้านนอก หยอกเล่นฤาควร ไม่รู้กระบวน จักรพรรดิฤามา ธรรมเนียมผู้น้อย ราชาต่ำต้อย ดั่งหนึ่งมฤคา จะไปสู่สำ- นักสิงหรา จำทำคารวา เสงี่ยมเจียมกาย ท่านไชร้เร่งลง จากคชเชนทร์[261]ทรง บ่งพระพักตร์บ่าย ตามเรานี้ผู้ จะนำพระยานาย เข้าไปกราบถวาย บังคมราชา

(หน้าที่ 84 / 5 – หน้าที่ 85 / 1)

ลักษณะอุปนิสัยและการกระทำของมาฆสามเณรในข้างต้น จะเห็นได้ว่ามีลักษณะเดียวกับราชทูต จึงวิเคราะห์ได้ว่าเป็นการแสดงให้เห็นถึงลักษณะวิธีการสั่งสอนพระยาชมพูของพระพุทธเจ้า ซึ่งพระองค์ทรงต้องการทำให้พระยาชมพูรู้ว่าตนเองไม่ได้เป็นผู้ยิ่งใหญ่เก่งกล้าที่สุดในชมพูทวีป เพื่อค่อยๆลดทิฐิมานะของพระยาชมพูให้เบาบางลงตามลำดับ

---

[261]คชเชนทร์ = คเชนทร์ หมายถึง พญาช้าง

4. พระเจ้าพิมพิสาร

พระเจ้าพิมพิสารเป็นตัวละครฝ่ายธรรมะ ซึ่งผู้แต่งได้นำเรื่องราวของพระเจ้าพิมพิสารที่มีอยู่จริงในพุทธประวัติมาเป็นส่วนประกอบของเรื่อง เพื่อต้องการบอกให้ทราบว่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในวรรณกรรมเรื่องนี้อยู่ในสมัยที่พระพุทธองค์ทรงประทับอยู่ ณ เวฬุวนาราม เมืองราชคฤห์ ของพระเจ้าพิมพิสาร พระเจ้าพิมพิสารมีบทบาทในตอนต้นเรื่อง คือ เป็นกษัตริย์ผู้มีจิตใจเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาและเอาใจใส่ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนามาโดยตลอด ทำให้บ้านเมืองของพระเจ้าพิมพิสารร่มเย็นเป็นสุข จนกระทั่งเมื่อพระยาชมพูเหาะผ่านเมืองราชคฤห์ได้เห็นบ้านเมืองที่กว้างขวางและปราสาทที่สวยงามตระการตาของพระเจ้าพิมพิสาร ก็เกิดความโกรธแค้นที่พระเจ้าพิมพิสารไม่ยอมไปสวามิภักดิ์ตน จึงถีบยอดปราสาทและใช้พระขรรค์ฟันที่ยอดปราสาทของพระเจ้าพิมพิสาร พระเจ้าพิมพิสารจึงไปขอความช่วยเหลือจากพระพุทธเจ้า จนเป็นเหตุให้พระพุทธเจ้าทรงคิดหาวิธีปราบพยศพระยาชมพูให้ลดละทิฐิและหันมาเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา

4.1 รูปลักษณ์

ในวรรณกรรมเรื่องนี้ ผู้แต่งไม่ได้บรรยายถึงรูปลักษณ์ของพระเจ้าพิมพิสารเอาไว้ เพียงแต่กล่าวว่าเป็นกษัตริย์ครองเมืองราชคฤห์ที่เลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาเท่านั้น

4.2 คุณลักษณะ

4.2.1 เป็นกษัตริย์ที่เลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา

พระเจ้าพิมพิสารเป็นกษัตริย์ผู้เลื่อมใสศรัทธาและเอาใจใส่ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาเป็นอย่างดี พระองค์ทรงประพฤติตนอยู่ในเบญจศีล ทำบุญตักบาตร เป็นโยม-อุปัฏฐากพระพุทธเจ้าและพระพุทธสาวก ตลอดจนได้ถวายพระราชอุทยานเวฬุวันให้เป็นสังฆาราม ซึ่งเป็นวัดแห่งแรกในพระพุทธศาสนา ดังคำประพันธ์ที่ว่า

พิมพิสราณสาม่ลราชิณ	พิมพิสารสามนต์ราชิน
ทาวทรงเบญจสริณ	ท้าวทรงเบญจศีล
สงงว่อรธรรมจรัมนง	สังวรธรรม[262]จำนง
เปรนโยมอุปถากพุทพงษ	เป็นโยมอุปัฏฐาก[263]พุทธพงศ์
กับอาริยะสงฆ	กับอาริยะสงฆ์
คีนาสว่เจ้าใจรยอาร	คีนาสว[264]เจ้าใจอารย์

[262]สังวรธรรม หมายถึง สำรวมในธรรม

[263]โยมอุปัฏฐาก หมายถึง ผู้คอยปรนนิบัติดูแลสิ่งต่างๆแก่พระสงฆ์และสามเณร

[264]คีนาสว = ขีณาสพ หมายถึง พระอรหันต์

ถวายบิทิบาตนาทาณ	ถวายบิทิบาต[265]นาทาน[266]
อยูวัฒนานาณ	อยู่วัฒนานาน
ในราชคฤหรมญา	ในราชคฤห์รมยา[267]

(หน้าที่ 3 / 3-5)

นอกจากนี้จะเห็นว่า การที่พระเจ้าพิมพิสารทรงเลื่อมใสศรัทธาและเอาใจใส่ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ยังเป็นอานิสงส์ผลบุญที่ส่งให้พระเจ้าพิมพิสารปกครองบ้านเมืองอย่างสงบสุข เมืองราชคฤห์ของพระองค์จึงไม่ตกเป็นเมืองบริวารของพระยาชมพู ดังคำประพันธ์ที่ว่า

แตราชคฤาเห	แต่ราชคฤเห
ทาวมัคคัดแล้จีณง้อ	ท้าวมัคคธแลจีนง่อ[268]
พิมพิสราณทาวตงงต่	พิมพิสารท้าวตั้งต่อ
ปรันฎิบัดรัตนัตไตรย	ปรนดิบัติ[269]รัตนัตตรัย
กุสลล้นลำเลิด	กุศลล้นล้ำเลิศ
เทว่ปร่เสิดสริงสูในย	เทวประเสริฐสิงสู่ใน
ยอดปรางเปร้ณเพชไกร	ยอดปรางค์เป็นเพชรไกร
ในเสว่กกร่ฉดรัตะณะบรรลงง	ในเศวกกระฉัตร[270]รัตนบัลลังก์
ทังอังค์จอมพูว่ฎา	ทั้งองค์จอมภูวดา[271]
เทพรักสาลอมหนาหลงง	เทพรักษาล้อมหน้าหลัง
รัดติทิวานงง	รัตติทิวานัง[272]
สุขไสยาดหมิคลาดไคลย	สุขไสยาสน์มิคลาดไคล

(หน้าที่ 8 / 5-6)

---

[265]บิทิบาต = บิณฑบาต หมายถึง อาหารของภิกษุสามเณรซึ่งได้จากการออกเดินโปรดสัตว์

[266]นาทาน = นานาทาน หมายถึง ทานต่างๆ

[267]รมยา = รมย หมายถึง ยินดี , บันเทิงใจ

[268]ง่อ เป็นคำเลียนเสียงพูดลงท้ายประโยคของคนจีน

[269]ปรนดิบัติ = ปรนนิบัติ

[270]เศวกกระฉัตร = เศวตฉัตร หมายถึง ฉัตรขาว ใช้เป็นเครื่องหมายแห่งความเป็นพระเจ้าแผ่นดิน

[271]จอมภูวดา = จอมภูวดล หมายถึง พระเจ้าแผ่นดิน

[272]รัตติทิวานัง หมายถึง กลางวันและกลางคืน

4.2.2 เป็นผู้ที่ยึดถือพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ

เมื่อพระยาชมพูไปทำลายยอดปราสาทของพระเจ้าพิมพิสารนั้น สร้างความตื่นตกใจให้กับพระเจ้าพิมพิสารเป็นอันมาก เพราะพระองค์ไม่รู้ว่าเกิดเหตุอะไรขึ้นที่ยอดปราสาท พระองค์จึงได้ระลึกถึงคุณพระศรีรัตนตรัยให้มาปกป้องคุ้มครอง ทำให้พระยาชมพูไม่สามารถทำลายยอดปราสาทหลังนั้นได้ ดังบทประพันธ์ที่ว่า

ทาวคิทถึงคุรพระศรีย	ท้าวคิดถึงคุณพระศรี
รัตะนัดตร้ยตรีย	รัตนัตตรัยตรี
เปร้นทีพำนักนีโลกา	เป็นที่พำนักนี้โลกา
จงมาปองกันไภยญา	จงมาป้องกันภัยยา
สรุยรีเสรียงสรองปรา	สุรีย์เสียงส่องปรา-
กำฎภิกำนบำนยอดพรมพักต์	กฏพิกลบนยอดพรหมพักตร์
พุทโทเป้นทีภำนัค	พุทโธเป็นที่พำนัก
ชวยคุมพีทกก	ช่วยคุ้มพิทักษ์
อรรตะรายอยาใดมีมา	อันตรายอย่าได้มีมา
ทาวตงงอุทิษสัษจา	ท้าวตั้งอุทิศสัจจา
ฝายวาชุมพูม์หา	ฝ่ายว่าชุมพูมหา
อิษระภาพเท่อกลับคืนเมือง	อิสรภาพเธอกลับคืนเมือง

(หน้าที่ 18 / 1 – 3)

เมื่อปราสาทหยุดสั่นสะเทือนแล้ว พระเจ้าพิมพิสารก็รีบเดินทางไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าที่ เวฬุวนารามเพื่อทูลถามถึงสาเหตุที่เกิดขึ้นทันที ดังบทประพันธ์ที่ว่า

ทาวตรึกนึกในไพยญา	ท้าวตรึกนึกในภัยยา
พะตะสิตา	พระตสิตา[273]
ส่ดุงกำม้าหรือไทย	สะดุ้งกำหมา[274]ฤทัย
เสร้จจากพระมำลทีราไคลย	เสร็จ[275]จากพระมณฑิรา[276]ไคล
บายพักปักใปย	บ่ายพักตร์ปักไป
สัมนักนีพระมูนี	สำนักนี้พระมุนี

[273]ตสิตา หมายถึง สะดุ้ง , ไหว , ผวา

[274]กำหมา หมายถึง ประหม่า หวาดกลัว

[275]เสร็จ = สำเร็จ หมายถึง เสร็จสิ้น

[276]พระมณฑิรา หมายถึง ปราสาท

เกิอกทองฉลองบาฐบ์ทศริย	เกือกทองฉลองบาท[277]บทศรี[278]
สมเด้จนีฤาบอฎี	สมเด็จนิฤบดี[279]
ลืมไวบหมิไดจะทรง	ลืมไว้บ่มิได้จะทรง

(หน้าที่ 18 / 6 - หน้าที่ 19 / 2)

จากคุณลักษณะของพระเจ้าพิมพิสารในข้างต้นจึงกล่าวได้ว่า พระเจ้าพิมพิสารเป็นอุบาสกที่ยึดถือพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ ทั้งด้วยการระลึกถึงเป็นที่พึ่งเมื่อเกิดเรื่องเดือดร้อนใจ คือ ขอให้พระพุทธเจ้าทรงช่วยแก้ไขปัญหา เช่นเดียวกับพุทธศาสนิกชนในปัจจุบันที่ระลึกถึงคุณพระศรีรัตนตรัยเป็นที่พึ่งที่ระลึกในยามที่เกิดความทุกข์ร้อนใจ

ฉาก

ฉาก คือ สถานที่ เวลาและบรรยากาศในเรื่อง ซึ่งเป็นที่เกิดพฤติกรรมของตัวละครหรือเหตุการณ์ ฉากเป็นสิ่งที่มีความสำคัญในการช่วยให้พฤติกรรมของตัวละครน่าเชื่อถือมากขึ้น ทั้งยังช่วยสร้างบรรยากาศอีกด้วย[280] การสร้างฉากในวรรณกรรมมีด้วยกันหลายวิธี ดังนี้

1. การสร้างเหมือนจริง เป็นการสร้างโดยใช้ความรู้ในด้านต่างๆ เช่น ภูมิศาสตร์ สังคมศาสตร์ วิทยาศาสตร์ เป็นต้น

2. การสร้างฉากตามอุดมคติ เป็นการสร้างฉากในลักษณะที่ผู้แต่งเห็นว่าควรจะเป็น คือ มีลักษณะดีกว่าที่เป็นอยู่จริง

3. การสร้างฉากในลักษณะของมัณฑนศิลป์ เป็นการสร้างฉากที่มีบทบาทสำคัญอยู่ที่การสร้างภาพประดับตกแต่งฉาก ซึ่งผู้แต่งมักจะคำนึงถึงความงามทั้งของภาษาและของธรรมชาติมากกว่าคำนึงถึงความเป็นจริงตามธรรมชาติ ส่วนใหญ่พบในการสร้างฉากธรรมชาติและภูมิประเทศแบบต่างๆ

4. การสร้างให้มีลักษณะเหนือจริง เป็นการสร้างโดยมุ่งเน้นความตื่นเต้นทางอารมณ์มากกว่าความเป็นจริง

5. การสร้างตามประเพณีนิยม เป็นการสร้างฉากตามแบบที่ผู้แต่งนิยมกระทำสืบต่อกันมาจนเป็นแบบแผน เช่น ฉากตัวละครเข้าป่าก็ต้องมีบทชมดง เป็นต้น[281]

---

[277]ฉลองบาท = ฉลองพระบาท หมายถึง รองเท้า

[278]บทศรี หมายถึง เท้า

[279]สมเด็จนิฤบดี = สมเด็จนฤบดี หมายถึง พระราชา

[280]สุจิตรา จรจิตร, **มนุษย์กับวรรณกรรม** (กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2547), 99.

[281]วิภา กงกะนันท์, **วรรณคดีศึกษา**, 101-105.

ฉากที่สำคัญในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพูที่ตัวละครเอกใช้ในการดำเนินเรื่อง ประกอบด้วยการสร้างแบบเหมือนจริง การสร้างฉากตามอุดมคติ และการสร้างให้มีลักษณะเหนือจริง ดังนี้

1. ฉากบ้านเมือง ในวรรณกรรมเรื่องนี้กล่าวถึงเมือง 3 เมือง ได้แก่

1.1 ฉากเมืองปัญจา

เมืองปัญจาเป็นเมืองของพระยาชมพู หากพิจารณาจากชื่อเมืองนี้จะพบว่าพ้องกับชื่อแคว้นปัญจาละซึ่งเป็นแคว้นหนึ่งในสิบหกแคว้นของชมพูทวีปในสมัยพุทธกาล[282] จึงอาจสันนิษฐานได้ว่า ผู้แต่งนำชื่อแคว้นปัญจาละนี้มาตั้งเป็นชื่อเมืองของพระยาชมพู ดังนั้น การสร้างฉากเมืองปัญจานี้จึงเป็นการสร้างฉากเหมือนจริง กล่าวคือ ผู้แต่งได้นำชื่อเมืองที่มีอยู่จริงในชมพูทวีปมาจินตนาการให้เป็นเมืองของพระยาชมพู โดยฉากเมืองปัญจาในวรรณกรรมเรื่องนี้ผู้แต่งไม่ได้กล่าวถึงมากนัก เพียงแต่ได้กล่าวในช่วงต้นเรื่องว่าเป็นเมืองที่พรั่งพร้อมไปด้วยทรัพย์สมบัติมากมาย ดังคำประพันธ์ที่ว่า

พระม่หานครเนาวทวารา	พระมหานครเนาว[283]ทวารา
อฎิเร่กโพคา	อดิเรกโภคา[284]
พิพิดโพไคบ่ริบูร	พิพิธโภไคยบริบูรณ์
ไอสุริยสัมบัฎิหนานั้น	ไอยสุริยสมบัติหนานูน
นาเนกเพิมพูล	นาเนก[285]เพิ่มพูน
ดงงสายสริณทูนองแน้ว	ดั่งสายสินธูนองแนว
แนวเนิองพระส่มุทหาแถว	แนวเนื่องพระสมุทรห้าแถว
เพียบมับไหลยแคลว	เพียบหมับ[286]ไหลแคล้ว
บรูยจ่สริณสรุทสราย	บูรณ์[287]จะสิ้นสุดสาย

(หน้าที่ 4 / 2 – 4)

---

[282]พระธรรมปิฎก [ป.อ. ปยุตฺโต], **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ 10. (กรุงเทพฯ : บริษัทเอส. อาร์.พริ้นติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, 2546), 136.

[283]เนาว = นว หมายถึง เก้า

[284]อดิเรกโภคา หมายถึง มีทรัพย์สมบัติมาก

[285]นาเนก = นานาอเนก หมายถึง มาก หลาย

[286]เพียบหมับ หมายถึง เต็มเปี่ยม

[287]บูรณ์ หมายถึง เต็ม

1.2 ฉากเมืองราชคฤห์

เมืองราชคฤห์ เป็นเมืองหลวงของแคว้นมคธ ปกครองโดยพระเจ้าพิมพิสาร ซึ่งมีอยู่จริงในสมัยพุทธกาล เมืองราชคฤห์เป็นเมืองหลวงที่มีความสำคัญทางพระพุทธศาสนามาก พระพุทธเจ้าทรงเลือกเป็นภูมิประเทศประดิษฐานพระพุทธศาสนาเป็นแห่งแรก[288] และเป็นที่ตั้งของพระเวฬุวันมหาวิหาร ซึ่งพระเจ้าพิมพิสารได้สร้างถวายให้เป็นวัดแห่งแรกในพระพุทธศาสนา การสร้างฉากเมืองราชคฤห์จึงเป็นการสร้างฉากแบบเหมือนจริงเช่นเดียวกับเมืองปัญจา โดยฉากเมืองราชคฤห์ในวรรณกรรมเรื่องนี้ ผู้แต่งไม่ได้กล่าวถึงรายละเอียดมากนัก เพียงแต่กล่าวว่าเป็นเมืองที่กว้างใหญ่ มีปราสาทราชวังที่สวยงาม จนเป็นเหตุให้พระยาชมพูเกิดความอิจฉาและโกรธแค้นที่พระเจ้าพิมพิสารไม่ยอมไปสวามิภักดิ์ตน ดังคำประพันธ์ที่บรรยายไว้ว่า

ทาวทอษพระเนตรฌ์ร	ท้าวทอดพระเนตรยล
ปรางคปราสาดอรรมหึมา	ปรางค์ปราสาทอันมหึมา
โคมเทียนทิบชวาลา	โคมเทียนทิพย์ชวาลา
ก็ตามตงงไวเปรนแถ้ว	ก็ตามตั้งไว้เป็นแถว
ส่วางกระจางแจง	สว่างกระจ่างแจ้ง
ทงงทิอาดนิวาษแวว	ทั้งที่อาสน์นิวาสแวว
จัพรับกับศริยแก้ว	จับรับกับศรีแก้ว
วีเชียนผลึกพิภุแสง	วิเชียร[289]ผลึกพิลึกแสง

(หน้าที่ 13 / 5 – 6)

1.3 ฉากเมืองเนรมิต

เมืองเนรมิตเป็นเมืองที่พระพุทธเจ้าทรงเนรมิตขึ้นมาแทนที่เวฬุวนาราม เพื่อให้เป็นเมืองของพระธรรมราชาธิราช โดยพระพุทธองค์ทรงเนรมิตปราสาทที่สวยงามอลังการ อีกทั้งยังทรงโปรดให้เหล่าเทวดานางฟ้าเนรมิตแม่น้ำล้อมรอบเมือง และให้มีตลาดอยู่บริเวณทางเข้าเมือง ทำให้เมืองเนรมิตเป็นเมืองอุดมสมบูรณ์พรั่งพร้อมไปด้วยสิ่งต่างๆมากมาย ผู้แต่งได้สร้างฉากเมืองเนรมิตนี้ตามอุดมคติ กล่าวคือ ผู้แต่งได้สร้างฉากเมืองเนรมิตให้มีลักษณะที่ดีกว่าที่เป็นจริง โดยผู้แต่งบรรยายฉากเมืองเนรมิตอย่างละเอียด ทำให้เห็นถึงความงดงามและความยิ่งใหญ่ของปราสาทราชวังที่ประดับตกแต่งด้วยอัญมณีชนิดต่างๆ อย่างสวยงามตระการตายิ่งกว่าที่ประทับของพระอินทร์ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

---

[288]เรื่องเดียวกัน, 210.

[289]วิเชียร หมายถึง เพชร

เชตุภิรว่นาวาด	เชตุพนวนาวาส
เปร้นปราสายปรางสรุยวรรณ	เป็นปราสาทปรางค์สุวรรณ
ส่หัษะยอษชรรณ	สหัสยอด[290]ชั้น
กาบเก้จเพ้ษพรรณแก้วเจ้ดประการ	กาบเก็จเพชรพรรณแก้วเจ็ดประการ
ทีนังโถงโรงเรือนจรรณ	ที่นั่งโถงโรงเรือนจันทร์
ชอฟาภรรณแก้วมุกดาหาน	ช่อฟ้าพันแก้วมุกดาหาร
ครุฑรำกำนาคทิยาน	ครุฑรำกำนาคทิยาน[291]
ประดับย่กยองลองล่ะต้ว	ประดับยกย่องล่องละตัว
หนาบรรณชันจัตระมุข	หน้าบันชั้นจัตุรมุข
นาคาทุกชองเรียบเรียงห้ว	นาคาทุกช่องเรียบเรียงหัว
ย่ยำกเสียนระร้ว	ย่อยกเศียรระรัว
สันเส้จเก้จแก้วเจ้ดประกาญ	สรรค์เสร็จเก็จแก้วเจ็ดประการ
เขียวช่อืนภืนม่ร่กฎ	เขียวชอื้นพื้นมรกต
สรียไสรยสรำถรัตะณ่พิมาน	สีใสสดรัตนพิมาน
วิเชียนแก้วปร่พาน	วิเชียรแก้วประพาฬ[292]
ไภพ่อโยมอากาษสา	ไพ[293]พอโยม[294]อากาศศา
ทียแดงแสรงปัททับ	ที่แดงแสงปัทม์[295]ทับ
ทีมรับจับเรืองเว่หา	ที่มรับจับเรืองเวหา
ทิเลืองเลือมภรายตา	ที่เหลืองเลื่อมพรายตา
โมรารัพแสรงไพรยทูน	โมรา[296]รับแสงไพฑูรย์[297]

[290]สหัสยอด หมายถึง พันยอด

[291]ทิยาน = ทะยาน

[292]ประพาฬ หมายถึง แก้วสีแดงเกิดจากปะการัง

[293]ไพ = ประไพ หมายถึง งาม

[294]พอโยม = โพยม

[295]ปัทม์ = ปัทมราช หมายถึง พลอยสีแดง

[296]โมรา หมายถึง หินชนิดหนึ่งจัดอยู่ในพวกหินมีค่า

[297]ไพฑูรย์ หมายถึง แก้วชนิดหนึ่งสีเหลืองแกมเขียวหรือน้ำตาลเทา มีน้ำเป็นสายรุ้งกลอกไปมา, เพชรตาแมว, แก้วสีไม้ไผ่

ปรางสียรัตนพิรัตร์	ปรางค์ศรีรัตนพิรัตน์
แจ่มจำมรัดจับแสงสูรย์	แจ่มจำมรัส[298]จับแสงสูรย์
แสงจรรณทรจำมรูย	แสงจันทรจำมรู[299]
รัตณเรืองไรยไปยทุกปรา	รัตนเรืองไรไปทุกปรา[300]
ร่อยเอ้จปรางค่ปราสาด	ร้อยเอ็ดปรางค์ปราสาท
สุวรรณชาดกำพูรา	สุวรรณชาด[301]กัมพูรา[302]
เปนพืนผ่นังฝา	เป็นพื้นผนังฝา
หนาบรรณชอนพีรำมแกล่	หน้าบัญชรภิรมย์แกล[303]
เตียงตงงบรรลงงครบ	เตียงตั้งบัลลังก์ครบ
ม่รดับแก้วประลับแล	มณฑปแก้วประ[304]ลับแล[305]
วิจิตภิษพักตรแปร	วิจิตรพิศพักตร์แปร
แลยิ้งเดาอำม่รินโท	แลยิ่งด้าวอมรินโท

(หน้าที่ 52 / 6 หน้าที่ 54 / 1)

ส่วนบริเวณด้านนอกเมืองนั้น ผู้แต่งก็ได้บรรยายไว้อย่างละเอียดเช่นกันว่ามีแม่น้ำล้อมรอบเมือง มีเรือบรรทุกของขาย มีแม่ค้าชาวตลาดค้าขายสินค้าต่างๆ มีโรงช้าง โรงม้า มีเหล่ากินรีมาร้องรำทำเพลง มีเหล่าจัตุรงคโยธาจำนวนมหาศาลและมีนายทวารผู้ดูแลรักษาเมืองอยู่รายล้อมทุกทิศ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ก่อยากาลนาคี ผูเป้นส่วามี นางวิมมาลา นัมนากบ่ริพาล จากบายดานมา นิฤๅมิดคงคา ซัรฆอบรอบกรุง	พอยา[306]กาพนาคี ผู้เป็นสวามี นางวิมมาลา นำนาคบริพาร จากบายดาลมา นิรมิตคงคา ขัณฑ์ขอบรอบกรุง
ท่าลาดหาษทราย กร้วดสิรล่าล้าย พรายแก้รวเรืองรุ้ง มินาเวทน่อย ล่อยเลือยตามคุ้ง ภิสเมิณสุษมุ้ง ภายมาตามสาย	ท่าลาดหาดทราย กรวดศิลาราย พรายแพรวเรืองรุ่ง มีนาเวศ[307]น้อย ลอยเลื้อยตามคุ้ง พิศเมินสุดมุ่ง พายมาตามสาย

[298]จำมรัส = จำรัส หมายถึง แจ่มแจ้ง , กระจ่าง , สว่าง

[299]จำมรู = จำรูญ หมายถึง งาม , รุ่งเรือง

[300]ทุกปรา = ทุกปราสาท

[301]สุวรรณชาด หมายถึง ทองแดง

[302]กัมพูรา หมายถึง ยอด

[303]แกล หมายถึง หน้าต่าง

[304]ประ หมายถึง ทำเป็นจุดๆ

[305]ลับแล หมายถึง ที่บังตา

[306]พอยา = พระยา (ออกเสียงตามถิ่นใต้)

[307]นาเวศ หมายถึง เรือ

นางนาคปริภาล ขิลองทองทาน มือกอนกำภาย ขึนนำคล่องเชียว เลียวคุ้งเร่ขาย สีรณคาจับจาย ผลใมมัดฉา	นางนาคบริพาร ขี่ล่องท้องธาร มือกรกำพาย ขึ้นน้ำคลองเชี่ยว เลี้ยวคุ้งเร่ขาย สิ้นค้าจับจ่าย ผลไม้มัจฉา
ถัทแตนันมา นางสุนันทา เทวิเป้นนาย นางส่วัรณนับหมืน ชุมชืนชวยขาย หมากภลูม้วนล้าย บูหริยกลินข่จอน	ถัดแต่นั้นมา นางสุนันทา[308] เทวีเป็นนาย นางสวรรค์นับหมื่น ชุ่มชื่นช่วยขาย หมากพลูม้วนหลาย บุหรี่กลิ่นขจร
นางสุดทรรมา คุมหมูนางฟา ไนยเทว่อำมน ขายเครืองสุคันท่รัด แปงปลัดเกสอน ทิพ่รัดข่จอน เฟืองฟุ้งรัท่ยา	นางสุดธรรมา[309] คุมหมู่นางฟ้า ในเทวอำมร ขายเครื่องสุคนธรส[310] แป้งปลดเกสร ทิพรสขจร เฟื่องฟุ้งรัถยา[311]
อันดับนันเลา อำมรินเทาว ไหสุทจิตรา สาวสีรยเป้นนาย ขายทิพภูสา เสรือสรอยสนิมอา ภอนเพริดเภราภราย	อันดับนั้นเล่า อมรินทร์ท้าว ให้สุดจิตรา[312] สาวศรีเป็นนาย ขายทิพย์ภูษา เสื้อสร้อยสนิมอา- ภรณ์เพริศเพราพราย
.....	.....
อังคอินทรปร่ดิด โรงรถคำช่สริท มาแมนทรายขวา เป้นเอกโทตรีย ตามมีระวางมา หม่อควานรักสา ต่พุนช่สำพสรรณ	องค์อินทรประดิษฐ์ โรงรถคชสฤษฎ์[313] มาแม่นช้ายขวา เป็นเอกโทตรี ตามมีระวางมา หมอควาญรักษา ตะพุ่น[314]ชะสบสรรค์[315]
ฉททรรกระกูล สิรยเส่ว่ดสรมบูรณ แปดหมืรสีรยพรรณ เอ่ราวันเน บุรเทว่สถิยอรรณ โกมุทสร่บสรัน ชันเมกะตุโม	ฉัททันต์กระกูล ศรีเสวตสมบูรณ์ แปดหมื่นสี่พัน เอราวัณเณ บุญเทวสถิตอัน โกมุท[316]สบสรรค์ ชั้นเมกตุโม[317]
.....	.....
ยงงเล้าภ่ลาหก ถ้วนแปดหมืรยำก หกภันโดยม้าย มาสรูยังโรง พิทิเพรืดภราย เครืองปร่ดับกาย เฉิดฉายรำจนา	ยังเหล่าพลาหก[318]ถ้วนแปดหมื่นยก หกพันโดยหมาย มาสู่ยังโรง พิธีเพริศพราย เครื่องประดับกาย เฉิดฉายรจนา
.....	.....

[308]สุนันทา หมายถึง ชื่อมเหสีองค์หนึ่งของพระอินทร์

[309]สุดธรรมา = สุธรรมา หมายถึง ชื่อมเหสีองค์หนึ่งของพระอินทร์

[310]สุคนธรส หมายถึง เครื่องหอม , น้ำหอม , น้ำอบ

[311]รัถยา หมายถึง หนทาง , ถนน

[312]สุดจิตรา = สุจิตรา หมายถึง ชื่อมเหสีองค์หนึ่งของพระอินทร์

[313]สฤษฏ์ หมายถึง สร้าง

[314]ตะพุ่น หมายถึง พวกคนหลวงที่ถูกเกณฑ์ให้เลี้ยงช้าง

[315]สบสรรค์ หมายถึง ร่วมสร้างขึ้น

[316]โกมุท = กุมุท หมายถึง ช้างประจำทิศตะวันตกเฉียงใต้

[317]ชั้นเมกตุโม = ชั้นเอกอุตตโม หมายถึง ชั้นเลิศ

[318]พลาหก = วลาหก หมายถึง ชื่อม้าทรงของพระวรุณ

ทุกชันกำแภง อันอังคอินทแตง ถ่นำนม่ร่คา เหล้นรำทำเภล่ง บันเล่งโอลา หมูเทว่ดา กินณ่ราแกมกัน	ทุกชั้นกำแพง อันองค์อินทร์แต่ง ถนนมรคา เล่นรำทำเพลง บรรเลงโอพาร์ หมู่เทวดา กินราแกมกัน
ทรึงเป้นอะนาราท อินโทโอวาท นางเทว่ไพรยสรรณ สิรงสรูคีรีย ภฤกสีล่ดาวรรณ เหวห้วยล่หานคัน สะโบกกะระณี	ซึ่งเป็นอณาราช[319] อินโทโอวาท นางเทวไพรสัณฑ์ สิงสู่คีรี พฤกษีลดาวัลย์ เหวห้วยละหานคัน สระโบกขรณี[320]
.....	.....
ยงงทาวโลค่บาน ไหเปนนายท่วาน พิทักรักสา ทุกเนาวปร่ตู แตหมูเทวา จัตุโลค่ปาลา ทรรมฤททุกปร่ตู	ยังท้าวโลกบาล ให้เป็นนายทวาร พิทักษ์รักษา ทุกเนาประตู แต่หมู่เทวา จัตุโลกปาลา[321] ทำฤทธิ์ทุกประตู

(หน้าที่ 55 / 2 -หน้าที่ 60 / 1)

การสร้างฉากบ้านเมืองในวรรณกรรมเรื่องนี้ ผู้แต่งได้นำชื่อเมืองที่มีอยู่จริงในชมพูทวีปสมัยพุทธกาลมาเป็นฉากบ้านเมืองของตัวละครเอกในเรื่อง เพื่อต้องการสื่อให้ผู้อ่านผู้ฟังรู้ว่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในวรรณกรรมเรื่องนี้เกิดขึ้นในสมัยพุทธกาล อีกทั้งยังเป็นการเปรียบเทียบให้เห็นว่าระหว่างเมืองปัญจาของพระยาชมพูและเมืองราชคฤห์ของพระเจ้าพิมพิสารนั้น เมืองปัญจาเป็นเพียงเมืองธรรมดาไม่มีความสำคัญมากนัก แต่เมืองราชคฤห์เป็นเมืองที่เจริญรุ่งเรืองและมีความสำคัญทางพระพุทธศาสนามาก ส่วนการสร้างฉากเมืองเนรมิตนั้น ผู้แต่งได้สร้างตามอุดมคติเพื่อเน้นให้เห็นถึงความยิ่งใหญ่ของพระพุทธเจ้า โดยนำสภาพการค้าขายของสังคมท้องถิ่นภาคใต้มาบรรยายให้เห็นภาพของเมืองเนรมิต

ฉากเมืองเนรมิตที่ได้กล่าวมาข้างต้น จะเห็นว่าผู้แต่งให้ความสำคัญกับเมืองเนรมิตของพระธรรมราชาธิราชมาก เนื่องจากต้องการแสดงให้เห็นว่าการที่พระพุทธเจ้าทรงเนรมิตบ้านเมืองที่ยิ่งใหญ่นี้ขึ้นมา เพื่อปราบพยศพระยาชมพูให้รู้สึกเกรงกลัวและทำให้รู้ว่าตนเองไม่ได้เป็นกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในชมพูทวีป

2. ฉากการต่อสู้ เป็นฉากที่มีความสำคัญมากในการดำเนินเรื่อง ฉากการต่อสู้ที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนี้ ผู้แต่งได้สร้างขึ้นจากจินตนาการแบบเหนือจริง เพื่อมุ่งให้เกิดความตื่นเต้นทางอารมณ์มากกว่าการคำนึงถึงความเป็นจริงทั่วๆไป เป็นฉากการต่อสู้ที่ใช้อิทธิปาฏิหาริย์และของวิเศษที่ตัวละครมีอยู่นำมาใช้ในการต่อสู้ ซึ่งผู้แต่งได้บรรยายฉากการต่อสู้แต่ละตอนในวรรณกรรมเรื่องนี้ไว้อย่างละเอียด ทำให้เห็นภาพการต่อสู้ที่ชัดเจน ฉากการต่อสู้ที่ปรากฏในเรื่องมี 4 ตอน ได้แก่

---

[319]อณาราช หมายถึง พระราชาที่อยู่ในฝ่ายปกครอง

[320]สระโบกขรณี หมายถึง สระบัว

[321]จัตุโลกปาลา = จัตุโลกบาล

2.1 ฉากการต่อสู้ระหว่างสุวรรณศรของพระยาชมพูกับพุทธจักรของพระพุทธเจ้า การต่อสู้ฉากนี้ปรากฏในตอนที่พระยาชมพูได้แผลงสุวรรณศรเป็นพญานาคพันเศียรไปร้อยพระกรรณพระเจ้าพิมพิสารที่เมืองราชคฤห์ พระเจ้าพิมพิสารจึงไปขอความช่วยเหลือจากพระพุทธเจ้าที่เวฬุวนาราม พระพุทธองค์ทรงเข้ากสิณสมาธิเนรมิตพุทธจักรไปต่อสู้กับพญานาคพันเศียร เมื่อพญานาคพันเศียรเห็นพุทธจักรก็เกิดความหวาดกลัว พุทธจักรติดตามไปต่อสู้จนพญานาคพันเศียรต้องหนีกลับไปหาพระยาชมพูที่เมืองปัญจา ดังคำประพันธ์ที่ว่า

พุทฒ์ฤามิดจักแก้วดวยอะสำนียานา	พุทธนฤมิตจักรแก้วด้วยอสัมณิญาณา
เขากะสิลสะมาทิอ ก่อนีฤามิด	เข้ากสิณสมาธิ ก็นิรมิต
ใหเป้นพุทจักหักโหมหานด้วยผลานฤที	ให้เป็นพุทธจักรหักโหมหาญด้วยผลาญฤทธิ์
ควางไปยโดยทาวคิด จิรตะนา	ขว้างไปโดยท้าวคิด จินตนา
ไหปร่ยุทีสอนศียชุมพูอรรณอุกหงงกา	ให้ประยุทธิศรศรีชุมพูอันอุกหังกา
พุทจักทรงพะหะลา ก็อติดตาม	พุทธจักรทรงพหลา ก็ติดตาม
นาคินสินยรทัษสะนากล้วก่เข้ดขาม	นาคินทร์ศิลป์ศรทัศนากลัวก็เข็ดขาม
จักแก้วพระพุทตาม ไปยตอยตีย	จักรแก้วพระพุทธตาม ไปต่อยตี
หนีมาสูสำนั้กทาวชุมพูราชราชิ	หนีมาสู่สำนักท้าวชุมพูราชราชี
เขาสรูยแหลงมูนีย ก์สยับ	เข้าสู่แหล่งมุนี ก็สยบ
ม่หาจักแกวพุทฒิฤามิดสำเมร็ดกิจแล้วก่อหลับ	มหาจักรแก้วพุทธนิรมิตสำเมร็จกิจแล้วก็หลบ
ครันถึงพระมำรดับ ก็อจิงเนาว	ครั้นถึงพระมณฑป ก็จึงเนา

(หน้าที่ 28 / 5 - หน้าที่ 29 / 3)

2.2 ฉากการต่อสู้ระหว่างฉลองพระบาทของพระยาชมพูกับพุทธจักรของพระพุทธเจ้า ปรากฏในตอนที่สุวรรณศรพ่ายแพ้พุทธจักรจนต้องหนีกลับมาเมืองปัญจา พระยาชมพูก็โกรธแค้นมาก จึงได้เนรมิตฉลองพระบาทเป็นพญานาคสองตัวเพื่อให้ไปร้อยพระกรรณพระเจ้าพิมพิสารมาให้ได้ พระพุทธองค์ก็ทรงเนรมิตพุทธจักรเป็นพญาครุฑไปต่อสู้จนพญานาคทั้งสองแพ้พ่ายหนีกลับเมืองปัญจาเช่นเดียวกับสุวรรณศร ผู้แต่งได้บรรยายการต่อสู้ตอนนี้ได้อย่างเห็นภาพชัดเจน โดยเฉพาะตอนที่พญาครุฑไล่จิกพญานาคทั้งสองตัวจนชุลมุนวุ่นวายไปทั่วท้องฟ้าราวกับเกิดสายฟ้าผ่า จนพญานาคทั้งสองตัวหวาดกลัวและหนีกลับไปแอบซ่อนตัวอยู่ใต้เท้าของพระยาชมพู ดังคำประพันธ์ที่ว่า

พระสับพรรยู อุดดมบ่รมครู คุโนม่หัร เห้รนาคาบาท ณ่ร่นาถแขงขัน เขามากระชัณ พิมพิสารณต่กจ้ย	พระสัพพัญญู อุดดม[322]บรมครู คุโณมหันต์ เห็นนาคาบาท นรนาถแข็งขัน เข้ามากระชั้น พิมพิสารตกใจ
พุทาทิงจักร เปร้นวีรุลปักก ครุทาฤทิไกรย บินเขาจับนาก สำหรากชีงไชย นาคีหนีไปย เกือกแก้วแพ่พาย	พุทธาทิ้งจักร เป็นวิรุณปักษ์ ครุฑาฤทธิไกร บินเข้าจับนาค สำรากชิงชัย นาคีหนีไป เกือกแก้วแพ้พ่าย
เขาฉาบฉวยจิก เอาไวยใลญิก กอนกัมรำถวาย ตระล่บเว่หา ดงงฟาฟาดสาย เกือกแก้วแพภาย พุทฤธิติดตาม	เข้าฉาบฉวยจิก เอาไวไล่ยิก กรกำรำถวาย ตระหลบเวหา ดั่งฟ้าฟาดสาย เกือกแก้วแพ้พ่าย พุทธฤทธิ์ติดตาม
ม่นีฉลองพระบาท สองต้วกล้วฆะยาด แพ่ภายในสนาม กลับไวยไปยหา ราชาทรงนาม ซรอนต้วกล้วคราม อยู่ไตบาทา	มฉีฉลองพระบาท สองตัวกลัวขยาด แพ้พ่ายในสนาม กลับไวไปหา ราชาทรงนาม ซ่อนตัวกลัวคร้าม อยู่ใต้บาทา

(หน้า 30 / 5-หน้า 31 / 3)

2.3 ฉากการต่อสู้ระหว่างพระยาชมพูและราชทูต เป็นตอนที่พระพุทธเจ้าทรงโปรดฯให้พระอินทร์แปลงกายเป็นราชทูตถือสารไปเชิญพระยาชมพูให้มาเฝ้าพระธรรมราชาธิราช ซึ่งสร้างความไม่พอใจให้กับพระยาชมพูเป็นอย่างมาก เพราะไม่เชื่อว่าจะมีกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่กว่าตน พระยาชมพูจึงได้ขว้างจักรไปสังหารราชทูต ราชทูตจึงเนรมิตจักรให้เป็นไฟตามไปเผาจักรของพระยาชมพู จักรของพระยาชมพูหวาดกลัวจนต้องหนีอย่างอุตลุด แต่ไม่ว่าจะหลบหนีไปที่ใด จักรของราชทูตก็ติดตามไปเผาไหม้ทุกที่ จนเกิดไฟลุกไหม้ทั่วทั้งเมืองปัญจา จักรของพระยาชมพูพ่ายแพ้จึงหนีไปแอบซ่อนในฉลองพระบาทของพระยาชมพู ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ชุมพูผูอิษระทรังมาณะไนพระพระไทยเคือง พระเน่ดแสงเรือง ดังแสงไฟย ทรงพระโทโสกล่ามานึกใน แตก้อรรอดมานิกระไหรย ไมเค้ยญืน ทูตเคยอ้วดอ่างมากลาวคำฉินทา กล้วราชณ่รินทอน ฤาใฉนย จะเอ่าสัตะยามาไหแกเรานีฤาไยญ เรานีก่ไมยไปย ตามวาจา โกรัดเกรียมเหียมพระไทยทรังพระโมหา จับจักะรา ท่รุนแกว่ง คิดจะมล่างทูดอันทำคำแหง ด้วยฤทิยภะลาแร่ง เอาอังคอินทอน	ชุมพูผู้อิสระทรงมานะในพระทัยเคือง พระเนตรแสงเรือง ดังแสงไฟ ทรงพระโทโสกล้ามานึกใน แต่ก่อนรอดมานี้กระไร ไม่เคยยิน ทูตเคยอวดอ้างมากล่าวคำฉินทา กลัวราชนรินทร ฤาไฉน จะเอาสัตยามาให้แก่เรานี้ฤาไย เรานี้ก็ไม่ไป ตามวาจา โกรธเกรียมเหี้ยมพระทัยทรงพระโมหา จับจักรา ธ รุนแกว่ง คิดจะมล้างทูตอันทำคำแหง ด้วยฤทธิพลาแรง เอาองค์อินทร

[322]อุดดม = อุดม

เดชะวรเดดทาวอำม่ริน	
จักแก้วณ่ราชิน	ไมมาพาล
อินท่นิฤามิดว่ร่จักแก้วสงงหาน	
ทิงไปเป้นไฟยกาล	ไม่ตามเผาว
จักแก้วเทาชุมพูกะหนีเทา	
จิงจ่ร่มาทรุกเนาว	ไนยสะถาน
ราโชแผล่งสอนแก้วเภือสงงหาน	
เอาอ่งมักคะภาร	ผูทูดตา
จักอินทรนีฤามิตย์ทำฤทา	
เป้นเพลิงแรงแสรงกล่า	เขาเผ้าผลานญ
ตีต่อยย่อยยับเป้นอ่ล่มาณ	
เสียงลันเลือนสเทือนส่ทาน	ทงงเวียงวงง
สอนสีหนีจักอินร่เสิดร่สงง	
ตามฆามสมุทวงง	บงงเพลิงพลัญ
อินท่จักหักโหมโจมตามทัน	
เผ้าส่มุทเป้นควัน	พล่านพลุ่งชล
สอรสรียหนีซึรยงงเดาเวหน	
จักอินตามผ่จน	เป้นเพลิงเผาว
อากายกำมนาถเส่ทือนส่เทาว	
เปลวปลาบฉาบเผ้า	น้ยเมฆา
ยรทาวหนีเขาถึงน้ยวัดวา	
รุกฆะมูลบรรพ์ตคูหา	แหงหำลด้ย
โรงร์ถคช์มามิงแม่นใน	
ปรางพิมาลส่ถานใด	จักตามผลาณ
เปนอักคีลุกไหมจับฏ่ล่บทุกทีดสาสาน	
ประดุจเพลิงกาน	อันเผาวแผน
แทรทองพระสูทาด์ลจ์นถึงเมืองแมน	
จ์บในสมุทเดาว่ดินแดน	กลุ่มทุ่มมา

เดชะวรเดชท้าวอมรินทร์	
จักรแก้วนราชิน	ไม่มาพาล
อินทนิรมิตวรจักรแก้วสังหาร	
ทิ้งไปเป็นไฟกาฬ	ไหม้ตามเผา
จักรแก้วท้าวชุมพูกะ[323]หนีเทา	
จึงจรมาซุกเนา	ในสถาน
ราโชแผลงศรแก้วเพื่อสังหาร	
เอาองค์มัฆพาน	ผู้ทูตา
จักรอินทรนิรมิตทำฤทธา	
เป็นเพลิงแรงแสงกล้า	เข้าเผาผลาญ
ตีต่อยย่อยยับเป็นอลหม่าน	
เสียงลั่นเลือนสะเทือนสะท้าน	ทั้งเวียงวัง
ศรศรีหนีจักรอินทร์ระเสิดระสัง	
ตามข้ามสมุทรหวัง	บังเพลิงพลัน
อินทจักรหักโหมโจมตามทัน	
เผาสมุทรเป็นควัน	พล่านพลุ่งชล
ศรศรีหนีขึ้นยังด้าวเวหน	
จักรอินทร์ตามผจญ	เป็นเพลิงเผา
อากาศกำมนาท[324]สะเทือนสะเทา	
(เปลวปลาบฉาบเผา	*ในเมฆา*
ศรท้าวหนีเข้าถึงในวัดวา	
รุกขมูลบรรพตคูหา)[325]	แห่งหนใด
โรงรถคชม้ามิ่งแม่นใน	
ปรางค์พิมานสถานใด	จักรตามผลาญ
เป็นอัคคีลุกไหม้จบตลบทุกทิศาศานต์	
ประดุจเพลิงกาฬ	อันเผาแผ่น
แท่นท้องพระสุธาดลจนถึงเมืองแมน	
จบในสมุทรด้าวดินแดน	กลุ้มธุมมา

[323]กะ = ก็

[324]กำมนาท = กัมปนาท หมายถึง เสียงสนั่นหวั่นไหว

[325]เพิ่มมาจากฉบับสอบทาน เนื่องจากวรรคตอนในฉบับหลักขาดหายไป

ยรษริยหนีเขาภิงอุจจารา	
สร้วมเวษแล่วัดวา	แฝงมูตคูด
เขาวงงแฝงฝาผ่นังบงงพระวิสูด	
ดำมูดแลคูด	ไปเร่พาล
จักอิรธ่รตามไม้เผาวผลาน	
ยรษีรยชุมพูณ่ฤาบาน	ไม้ทารทรัง
กลับหนีเขาในฉ่ล่องพระองค	
ชุมพูบ่ดินธรอรรณทรง	หวังพึงกาย

ศรศรีหนีเข้าพึ่งอุจจารา	
ส้วมเวจ[326]แลวัดวา	แฝงมูตร[327]คูถ[328]
เข้าวังแฝงฝาผนังบังพระวิสูตร	
ดำมูตรแลคูถ	ไปเร่พาล
จักรอินทรตามไหม้เผาผลาญ	
ศรศรีชุมพูนฤบาล	ไม่ทานทรง
กลับหนีเข้าในฉลองพระองค์	
ชุมพูบดินธรอันทรง	หวังพึ่งกาย

(หน้าที่ 38 / 6 - หน้าที่ 41 / 2)

2.4 ฉากการต่อสู้ระหว่างพระยาชมพูและพระธรรมราชาธิราช ปรากฏในตอนที่พระยาชมพูเดินทางไปถึงเมืองของพระธรรมราชาธิราช และพระธรรมราชาธิราชได้ท้าให้มีการแสดงอิทธิฤทธิ์ต่อสู้กัน โดยมีข้อตกลงว่าหากฝ่ายใดพ่ายแพ้จะต้องยกมือไหว้ฝ่ายที่ชนะพระยาชมพูรับคำท้า และได้มีการแสดงอิทธิฤทธิ์ต่อสู้กัน 3 ครั้ง โดยพระยาชมพูเป็นฝ่ายพ่ายแพ้พระธรรมราชาธิราชทุกครั้ง การแสดงอิทธิฤทธิ์ต่อสู้ทั้ง 3 ครั้ง มีดังนี้

ครั้งที่ 1 พระยาชมพูแปลงศรเป็นพญานาคพันเศียรมาต่อสู้กับพุทธจักรของพระธรรมราชาธิราช พุทธจักรตามเผาไหม้พญานาค จนพญานาคกลัวขยาดหนีกลับไปหาพระยาชมพู ดังคำประพันธ์ที่ว่า

บัษนันท้าวชุมพู	บัดนั้นท้าวชุมพู-
บอดีราชใดฟงงสราณ	บดีราชได้ฟังสาร
จับษรณ่ร่นาถพาฐสายพาล	จับศรนรนาถพาดสายพาน
แผลงไปยไนยอัถะทีเส	แผลงไปในอัฐทิเศ
ใหกลายเป็รนนาคัค	ให้กลายเป็นนาคัด
ใดสหัศะสิเส	ได้สหัสสีเส
ทำฤทิยอิทิพะเล่	ทำฤทธิอิทธิพเล
จะออกชองบรรชอนศีรย	จะออกช่องบัญชรศรี
บ่อรำมโลกยะณาโถ	บรมโลกยนาโถ
ฤทิหะภะโลยิงราชีย	ฤทธิหพโลยิ่งราชี
เขาสมาทิยพิทีย	เข้าสมาธิพิธี
ไนยเตโชกะสินณพลัน	ในเตโชกสิณพลัน

[326]เวจ หมายถึง ที่ถ่ายอุจจาระ

[327]มูตร หมายถึง น้ำปัสสาวะ

[328]คูถ หมายถึง อุจจาระ

เปรื่นเพลิงกำมแสรง	เป็นเพลิงกำแสง
ทุกแหงหองชองหนาบรรณ	ทุกแห่งห้องช่องหน้าบัญ-
ชอนสีรยพิมารจรร	ชรศรีพิมานจันทร์
รับฤทีสอนท้าวชุมพู	รับฤทธิศรท้าวชุมพู
แลวไหเปรื่นพุท่จรัก	แล้วให้เป็นพุทธจักร
หักหารรำบรุกฆ่มขูย	หักหาญรบรุกข่มขู่
ดงงล่มการมฤตะยู	ดังลมกาฬมฤตยู
เผ้าษรแก้วท่ราชงง	เผาศรแก้ว ธ ราชัง
ษรสีกล้วฆะยาด	ศรศรีกลัวขยาด
กลับสียหะนาถเขาแหล่งบงง	กลับสีหนาทเข้าแหล่งบัง
กล้วไพยดังจิดวินยารยงง	กลัวภัยดังจิตวิญญาณยัง
เพราะด้วยเดดอะพินยาร	เพราะด้วยเดชอภิญญาณ

(หน้าที่ 100 / 1 - หน้าที่ 101 / 1)

ครั้งที่ 2 พระยาชมพูเหาะขึ้นไปแกว่งพระขรรค์บนอากาศ พระธรรมราชาธิราชเข้ากสิณสมาธิบันดาลให้เกิดเพลิงไหม้รอบปราสาท จนพระยาชมพูสำลักควันไฟพ่ายแพ้เป็นครั้งที่ 2 ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ชุมพูอิษะระ	ชุมพูอิสระ
ทรงมานะมะโนไนย	ทรงมานะมโนใน
สอดฉลองบาทแลวท้รย	สอดฉลองบาท[329]แล้วไซร้
ทรงพระขันแกวษะพัณสรอน	ทรงพระขรรค์แก้วสะภัสสร
เหาะล้อยขึรยังอากาษ	เหาะลอยขึ้นยังอากาศ
จ่รลิยลาษอ่อกบรรณชอน	จรลีลาศออกบัญชร
แกวงจักแกวม่นีกระท่าทอน	แกว่งจักรแก้วมณีกระทาธร[330]
รอนเลียบแกล่แล่มุ่งมา	ร่อนเลียบแกล่แลมุ่งมา
สันเพ็ชฌิร่มิตร	สรรเพชญนิรมิต
โดยกะสินเตโชปรา	โดยกสิณเตโชปรา-
กัดท้วทิดม่หึมมา	กฏทั่วทิศมหึมมา
กำเกิงฆอรปะปลาบเปล้ว	กำเกิงขอนปะปลาบเปลว

[329]ฉลองบาท = ฉลองพระบาท

[330]กระทาธร = คทาธร หมายถึง ตะบอง

ชุมพูบ่ดิมลัก	ชุมพูบดีมลัก
เพลึงกลุมทุมมาเปร้ณเหว	เพลิงกลุ้มธุมมาเป็นเหว
สรงแสรงไหมปะปลาบร้วดเร้ว	ส่งแสงไหม้ปะปลาบรวดเร็ว
เปล้วไฟยรอบวีเชียวปรา	เปลวไฟรอบวิเชียรปรา
ไม้สูทำฤทีคังง	ไม่สู้ทำฤทธิคัง
กลับมานิ้งนียสิทินา	กลับมานิ่งนีสิทินา
หมิได้ยออกพระโอดเจ้ร่จา	มิได้ออกพระโอษฐ์เจรจา
พักตราเผือดเหือดหายแรง	พักตราเผือดเหือดหายแรง

(หน้าที่ 101 / 5 - หน้าที่ 102 / 3)

ครั้งที่ 3 พระธรรมราชาธิราชเห็นพระยาชมพูซึ่งพ่ายแพ้ทั้ง 2 ครั้งไม่แสดงอิทธิฤทธิ์ต่อสู้อีก จึงได้เนรมิตธนูและศรดอกเล็กเท่านิ้วก้อยให้พระยาชมพูแผลงศร พระยาชมพูคิดจะแผลงศรไปทำร้ายพระธรรมราชาธิราช แต่เมื่อจะยกศรขึ้นมาพระยาชมพูไม่สามารถยกศรขึ้นมาได้ แม้ว่าจะพยายามสักเท่าไดก็ยกไม่ไหวศรหนักราวกับว่ากำลังยกเขาพระสุเมรุ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

สำมาสำพุทัษ	สัมมาสัมพุทธัส
ตรัดล้วงรูไนยวีถีย	ตรัสล่วงรู้ในวิถี
ณิฤาฺมิดคัรท่นูด่อกสรอนสีรย	นิรมิตคันธนูดอกศรศรี
เทาปลายนิวแหงฆะนิถฐา	เท่าปลายนิ้วแห่งขนิษฐา[331]
ครรแล่ด่อกสามสอกทัด	คันแลดอกสามศอกทัด
ทรัดลงมาให้แกราชา	ซัด[332]ลงมาให้แก่ราชา
ว่าเง้ยทาวชุมพูอิษรา	ว่าเฮ้ยท้าวชุมพูอิสรา
เอาสรอนษีณีไปยแปลง	เอาศรศรีนี้ไปแปลง
ชุมพูบ่ดีตรึก	ชุมพูบดีตรึก
นึกว่าใหหอกแก่กูแทง	นึกว่าให้หอกแก่กูแทง
สอรนี้จะคืรเข้าไปยไนแหลง	ศรนี้จะคืนเข้าไปในแหล่ง
จะแทงพระอุระราชาเอง	จะแทงพระอุระราชาเอง
จริงคลานเข้ามาเพือ	จึงคลานเข้ามาเพื่อ
จะยกเอ้าสอนน้อยนันใหมฆามแกรง	จะยกเอาศรน้อยนั้นไม่ขามเกรง
เพิอหวังจะสงงหารพิพบครึมแครง	เพื่อหวังจะสังหารพิภพครึมเครง
ยกตรันดันเองก่อใหมไหวย	ยกตรัน[333]ดันเองก็ไม่ไหว

[331]ขนิษฐา หมายถึง นิ้วก้อย

[332]ซัด หมายถึง โยน

[333]ตรัน หมายถึง ยัน ต้าน ค้ำ

.....	.....
ยกคราจ่นเสโทไหลย	ยกคร่าจนเสโทไหล
สรอนนอยเทานีชงงหนักกระไหรย	ศรน้อยเท่านี้ช่างหนักกระไร
ดงงย่กพระเมรุราชา	ดั่งยกพระเมรุราชา

(หน้าที่ 102 / 4 - หน้าที่ 103 / 3)

ฉากการต่อสู้ทั้ง 4 ตอนในเรื่องนี้ จะเห็นว่าผู้แต่งได้สร้างขึ้นจากจินตนาการแบบเหนือจริง เพื่อมุ่งให้เกิดความตื่นเต้นทางอารมณ์มากกว่าการคำนึงถึงความเป็นจริงทั่วๆไป การสร้างฉากแบบเหนือจริงในลักษณะนี้ เป็นการสร้างฉากที่เน้นอภินิหารต่างๆของตัวละคร ซึ่งจะพบว่าตัวละครสำคัญทุกตัวในเรื่องนี้มีความสามารถในการแสดงอิทธิฤทธิ์ด้วยกันทั้งหมด เนื่องจากวรรณกรรมเรื่องนี้เป็นวรรณกรรมทางศาสนา ผู้แต่งจึงต้องการสื่อให้เห็นถึงความยิ่งใหญ่และความศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธเจ้า อีกทั้งยังต้องการโน้มน้าวจิตใจให้ผู้อ่านและผู้ฟังเกิดความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา ด้วยการกล่าวถึงอิทธิฤทธิ์ในด้านต่างๆที่ใช้ในการต่อสู้ นอกจากนั้นยังเป็นการสื่อถึงหลักธรรมเรื่อง “ธรรมะย่อมชนะอธรรม” ดังจะเห็นได้จากตัวละครเอกฝ่ายอธรรมในเรื่อง คือ พระยาชมพูจะต้องเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ตัวละครฝ่ายธรรมะทุกครั้ง ไม่ว่าจะเป็นพระพุทธเจ้า พระอินทร์ที่แปลงเป็นราชทูต และมาฆสามเณร

ธรรมเนียมนิยมในการแต่ง

ธรรมเนียมนิยมในการแต่ง หมายถึง ลักษณะแบบแผนที่ผู้แต่งยึดถือเป็นหลักในการประพันธ์ โดยมากจะยึดตามแนวกวีโบราณ ดังนั้นจึงพบว่าการแต่งวรรณกรรมประเภทร้อยกรองจะมีแบบแผนคล้ายๆกัน ซึ่งธรรมเนียมนิยมในการแต่งวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพูมีดังนี้

1. การเปิดเรื่อง การเปิดเรื่องในวรรณกรรมภาคใต้ จะยึดถือตามแบบแผนของวรรณกรรม คือ บทประณามพจน์หรือบทไหว้ครู ถือว่าเป็นเอกลักษณ์ของวรรณคดีไทย เป็นสิ่งที่ผู้แต่งนิยมแต่งเพื่อความเป็นสิริมงคล ป้องกันภัยอันตราย ขจัดอุปสรรค และเป็นการแสดงความกตัญญูรู้คุณ จึงเป็นธรรมเนียมอย่างหนึ่งในการแต่งวรรณกรรม[334]

สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ ได้กล่าวถึงบทประณามพจน์หรือบทไหว้ครูในวรรณกรรมภาคใต้ว่า ค่อนข้างจะเป็นจารีตนิยมว่าควรจะกราบไหว้บูชาสิ่งใดในโอกาสใดและควรลำดับอย่างไร

[334]โสภี สุขเกษม, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณกรรมกลอนสวดเรื่องฉรงคจิตชาดก” (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2535), 103.

ซึ่งมีทั้งส่วนที่ตรงกับวรรณกรรมภาคอื่น คือ พระรัตนตรัย บิดามารดา ครูอาจารย์ และส่วนที่เป็นลักษณะเฉพาะของภาคใต้ซึ่งจะนิยมไหว้สิ่งต่างๆ ต่อไปนี้

1. ท้าวพาลี หรือ กรงพาลี หรือ กรุงพาลี หมายถึง ยักษ์ที่ถูกพระนารายณ์ทำโทษเหยียบจนจมดินและคาดโทษให้คอยดูแลรักษาแผ่นดิน

2. บอริถิว หรือ บริถิว หมายถึง เทพผู้รักษาแผ่นดิน

3. พระสรัสดี หรือ พระภารตี หรือ พระพราหมี โดยชาวบ้านมักเรียกว่า สัดดี หรือ สวัสดี หมายถึง เทวีผู้ประทานอักษรให้แก่มนุษยโลก

4. ลายลักษณ์ หรือ รอยพระพุทธบาท

5. พระอุปัชฌาย์ หมายถึง พระเถระผู้เป็นประธานการบวชกุลบุตรในพระพุทธศาสนา

6. นางโภควดี หรือ โภควัดดี คือ นางผู้ถวายชีวิตและเลือดเนื้อเพื่ออุทิศแด่พระอิศวรเพื่อเนรมิตเป็นแผ่นดิน ดวงดาว ต้นไม้ และสัตว์ และหมายถึง แม่โพสพ

7. นางเมขลาและนางธรณี หมายถึง เทวีผู้ดูแลรักษาแม่น้ำและแผ่นดิน

8. ตากาหลาและยายกาหลี หมายถึง พระกาฬและเจ้าแม่นางกาลี[335]

วรรณกรรมเรื่องพระยาชมพูเริ่มต้นด้วยบทไหว้ครู เพื่อเป็นการเคารพต่อพระรัตนตรัย พระอุปัชฌาย์ และครูอาจารย์ พร้อมทั้งยังขอให้ตนประสบความสำเร็จด้วย อีกทั้งการไหว้พระอุปัชฌาย์ยังเป็นการแสดงให้เห็นว่าผู้แต่งเป็นผู้ที่ผ่านการบวชเรียนในพระพุทธศาสนามาแล้ว ดังคำประพันธ์ที่ว่า

---

[335]สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, **วรรณกรรมทักษิณ : วรรณกรรมพินิจ**, (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, 2547), 18.

ข่นำบวรบาทมูนินโท	ขอนบวรบาทมุนินโท[336]
สรากัยสริงโห	สาไกยะสิงโห[337]
คุโนนิ้เลิดในปาง	คุโณนี้เลิศในปาง
นพพระปัดเจกกะพุทาง	นบพระปัจเจกพุทธาง[338]
อุบัดิในกลาง	อุบัติในกลาง
ตรัดไยญทำคำภิร์เร	ตรัสเญยยธรรมคัมภีเร[339]
นำพพระสุตันตะวีณะเย	นบพระสุตันต[340]วีนเย[341]
ปะระมรรถะตะเต	ปรมัตถตเต[342]
ปิฎกกุฏสุขซุมมาญ	ปิฎกกุฏสุขขุมมาลย์[343]
นำพพระอารียะสรังฆาจารย์	นบพระอาริยะสังฆาจารย์
ขต้งงก่มำล่มาน	ขอตั้งกมลมาลย์
ต่คุนรัตตะนัตไตรยัง	ต่อคุณรัตนัตตรัยยัง[344]
สิทิวรโลกยะนาถัง	สิทธิวรโลกยะนาถัง[345]
อุปฌาจาริยงง	อุปฌาย์จาริยัง[346]
ครูสรอรประสิทิวิชา	ครูสอนประสิทธิวิชา
ผูกพันกลอนฉันทคำกะถา	ผูกพันกลอนฉันท์คำกถา
แก่อรรถวีสัชฌา	แก้อรรถวิสัชนา[347]
สญามภาคแกพูเล้าเรียน	สยามพากย์แก่ผู้เล่าเรียน
ตงงเปรั้ณวุดโตครูเพียน	ตั้งเป็นวุตโต[348]ครูเพียร
แกพูอานเขียร	แก่ผู้อ่านเขียน
พูกพัลฉันทโคลงกาพย์กลอน	ผูกพันฉันท์โคลงกาพย์กลอน

---

[336]มุนินโท หมายถึง ผู้เป็นใหญ่กว่าพระมุนี , พระพุทธเจ้า

[337]สาไกยะสิงโห หมายถึง ผู้ประเสริฐแห่งสากิยวงศ์ , พระพุทธเจ้า

[338]พระปัจเจกพุทธาง หมายถึง พระปัจเจกพุทธเจ้า , พระพุทธเจ้าที่ตรัสรู้เฉพาะตัวมิได้สั่งสอนผู้อื่น

[339]เญยยธรรมคัมภีเร หมายถึง ธรรมอันลึกซึ้งที่ควรรู้

[340]พระสุตันต = พระสุตตันตปิฎก หมายถึง ชื่อปิฎกหนึ่งในพระไตรปิฎกว่าด้วยพระสูตร

[341]วีนเย หมายถึง พระวินัยปิฎก

[342]ปรมัตถตเต หมายถึง มีเนื้อความลึกซึ้งอย่างยิ่ง ในที่นี้หมายถึง พระอภิธรรมปิฎก

[343]ปิฎกกุฏสุขขุมมาลย์ = ปิฎกกุฏสุขุมาลย์ หมายถึง ละเอียดอ่อนเป็นยอดของปิฎก

[344]รัตนัตตรัยยัง = รัตนัตตยัง หมายถึง แก้ว 3 ประการ คือ 1.พระพุทธ 2.พระธรรม 3.พระสงฆ์

[345]วรโลกยะนาถัง หมายถึง พระผู้เป็นที่พึ่งของชาวโลกอันประเสริฐ

[346]อุปฌาย์จาริยัง = อุปัชฌาย์อาจริยัง หมายถึง ภิกษุผู้เป็นพระประธานในการบวชพระและอาจารย์

[347]อรรถวิสัชนา หมายถึง เฉลยข้อความ , ชี้แจงเนื้อความ

[348]วุตโต หมายถึง กล่าว

พระคุณอดุลสุนธร	พระคุณอดุลย์สุนทร
ฆ่สวัดิสัถาภร	ขอสวัสดิสัถาพร[349]
แกฆาพูมีม่นัษา	แก่ข้าผู้มีมนัสสา[350]

(หน้าที่ 2 / 1 - 6)

2. การบรรยายหรือพรรณนาความเข้าแบบ ในการดำเนินเรื่องบางตอนผู้แต่งได้ใช้การบรรยายหรือพรรณนาความเข้าแบบ ซึ่งถือว่าเป็นธรรมเนียมที่ผู้แต่งนิยมปฏิบัติสืบต่อกันมา การบรรยายหรือพรรรณนาความเข้าแบบนี้ ล้วนมีแบบแผนในการเขียนทั้งสิ้น คือ จะยึดถือเอาความไพเราะของถ้อยคำมากกว่าความสมจริง และนิยมการพรรณนาที่ยิ่งใหญ่เกินความเป็นจริง โดยส่วนใหญ่จะพบในบทชมธรรมชาติ บทชมบ้านเมือง บทชมโฉมตัวละคร และบทพรรณนาครำ่ครวญ เป็นต้น[351] วรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู มีการบรรยายหรือพรรณนาความเข้าแบบเช่นเดียวกับวรรณกรรมทั่วไป คือ บทชมโฉมตัวละคร บทลงสรงและแต่งตัว และบทครำ่ครวญ

2.1 บทชมโฉมตัวละคร

ผู้แต่งได้กล่าวชมความงามของนางพิมพรพระมเหสีของพระยาชมพู โดยได้บรรยายความงามของนางด้วยการเปรียบเทียบอวัยวะแต่ละส่วนกับสิ่งต่างๆอย่างละเอียดละออ คือ วงหน้างามเหมือนพระจันทร์ ถันกลมกลึงเหมือนดอกบัว แขนเรียวเหมือนกับงวงช้าง คิ้วโก่งเหมือนคันศร ใบหูงามเหมือนกลีบดอกไม้ ดวงตาดำงามเหมือนตาของกวาง ปากแดงระเรื่อเต็มอิ่มเหมือนมีชาดแต้ม จมูกปลายงอนเหมือนขอช้าง ไรผมดำเป็นเงาเหมือนปีกแมลงภู่ ลำคอระหงเหมือนลำคอพญาหงส์ หน้าอกงามรับกับจมูกที่โค้งงอราวกับเนรมิต ช่วงขางามกลมกลึงเหมือนต้นกล้วยรับกับแข้งที่เรียวงาม เท้าทั้งคู่นิ่มนวลเหมือนหลังเต่าทองที่สวยงาม เล็บงามมีสีเหมือนไข่มุก และนิ้วมือเรียวงามเหมือนเทียนฝั้นดูกลมกลึง แสดงเห็นว่านางพิมพรเป็นผู้ที่มีความงดงามทั่วทั้งร่างกาย ดังที่ได้ยกคำประพันธ์มากล่าวแล้วในหน้า 191-192

2.2 บทลงสรงและแต่งตัว

บทลงสรงและแต่งตัวปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนี้ในตอนที่พระยาชมพูเตรียมตัวจะออกเดินทัพไปยังเมืองเนรมิตของพระธรรมราชาธิราช โดยผู้แต่งได้กล่าวถึงบทลงสรงเพียงสั้นๆ แต่ได้กล่าวถึงการแต่งตัวไว้อย่างละเอียด กล่าวคือ เมื่อพระยาชมพูสรงน้ำแล้วก็ได้ลูบไล้เครื่องหอมสวมเสื้อผ้าอาภรณ์ที่ตกแต่งด้วยลวดลายอย่างวิจิตรบรรจงและเครื่องทรงกษัตริย์ที่ประดับ

---

[349]สัถาพร = สถาพร หมายถึง ตั้งอยู่อย่างถาวร , ตั้งอยู่อย่างมั่นคง

[350]มนัสสา หมายถึง ใจ

[351]อุดม หนูทอง, **วรรณกรรมท้องถิ่นใต้ประเภทนิทานประโลมโลก** (สงขลา : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา, 2522), 218.

ตกแต่งอย่างสวยงาม การบรรยายลักษณะการแต่งกายเริ่มต้นด้วย การสวมกางเกงสนับเพลาเชิงปลายงอน สวมโจงกระเบนทับกางเกงสนับเพลา คาดเอวด้วยผ้ารัตนกัมพล สวมฉลองพระองค์ที่ทำด้วยผ้าตาดทอง ประดับตกแต่งด้วยชายไหว ชายแครง สุวรรณกัญจน์ถอบ สวมเครื่องประดับ ได้แก่ ทับทรวง สายสะอิ้ง กำไลข้อมือ กำไลข้อเท้า เข็มขัด แหวน และมงกุฎ การแต่งกายเช่นนี้เป็นการแต่งของกษัตริย์หรือชนชั้นสูงในวรรณกรรมไทย ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ครันไจยสียวิทาด	ครั้นใจศรีวิทาต[352]
ณ่ร่นาถณ่รินทร	นรนาถนรินทร
ชุมพูอะดิดสอน	ชุมพูอดิสร
สำมอ่างอังคสรงวารีย	สำอางอง์สรงวารี
นำอบตล้บฟุ้ง	น้ำอบตลบฟุ้ง
จรดจรุงกลินมาลิย	จรดจรุงกลิ่นมาลี
ทรงคนท่รัดท่รงงสีย	ทรงคนธรส[353]ธรังสี[354]
อำพันพิม่เส่นเจรือจรุง	อำพัน[355]พิมเสนเจือจรุง
เนิอไมแกนกฤดส่นา	เนื้อไม้แก่นกฤษณา
กระลำพักสักกลินฟุ้ง	กระลำพักสักกลิ่นฟุ้ง
ทรงส่หนับเพล้าเนาวในตุง	ทรงสนับเพลา[356]เนาในตุง
เชิงงอนสะบัดรัดชูชงค	เชิงงอนสะบัดรัดชูชง์
ช่ชิดติดแมลาย	ช่อชิดติดแม่ลาย
บายการเกียวเครือระหง	บ่ายก้านเกี่ยวเครือระหง์
เพชแส่งแกลงประดับล่ง	เพชรแสงแกล้งประดับลง
สงแสงสุงรุ้งเริองไรย	ส่งแสงสุงรุ้งเรืองไร
ทรงพูสาทับกลับกลีบ	ทรงภูษาทับกลับกลีบ
ประโจงจีบเนิอเนาวใน	ประโจงจีบเนื้อเนาใน
แมลายชายเชิงไพย	แม่ลายชายเชิง[357]ไพ-
จิดสอดศิรยแสงสุวรรณ	จิตรสอดสีแสงสุวรรณ

[352]วิทาต หมายถึง มีความผ่องใส

[353]คนธรส = สุคนธรส หมายถึง เครื่องหอม , น้ำอบ

[354]ธรังสี หมายถึง มีสี

[355]อำพัน หมายถึง ยางไม้ชนิดหนึ่งที่แข็งเป็นก้อน มีสีเหลืองใสเป็นเงา มีกลิ่นหอม

[356]สนับเพลา หมายถึง กางเกงชั้นในขายาว

[357]ชายเชิง = เชิงชาย หมายถึง ลายเชิงผ้านุ่ง

ช่อหอยรอยส่บัด	ช่อห้อยร้อยสะบัด
น่กใลกัดภลิวต่ผัน	นกไล่กัดพลิ้วคอผัน
คาบกานณเกียวเครือวรรณ	คาบก้านเกี่ยวเครือวัลย์
นับพันไนยไบยแก่อ่อน	นับพันในใบแก่อ่อน
กำพ่ลพ่ดรัดทองแกล้ง	กัมพล[358]พดรัด[359]ทองแกล้ง
ครุยครายแสงจับทินณ่กอน	ครุยครายแสงจับทินกร
เมิอไขยระวีวอน	เมื่อไขรวิวร
ไวยเว่กกลีบเม่คา	ไวยเวก[360]กลีบเมฆา
ฉลองพระองทรงประพัท	ฉลองพระองค์ทรงประภัส[361]
ตาดทองรัตะณะมาลา	ตาดทอง[362]รัตนมาลา
สงงเหวียนรัตหัถสุวรรณา	สังเวียนรัดหัตถ์สุวรรณา
ทาบกาบแก้ดเพ้ดจ่ร่ไน	ทาบกาบแก็จเพชรจรไน[363]
สรูยวรรกรรนสอดรวบรัด	สุวรรณกัญจน์[364]สอดรวบรัด
ครุยแคร่งบัดสะไหวย	ครุย[365]แครง[366]บัดไสว
ตามปร่ดับทับทรวงใน	ตามประดับทับทรวง[367]ใน
สายส่อิงภริงพรายรัต	สายสะอิ้ง[368]พริ้งพรายรัด
ฉลักฉลุกุดันขัด	ฉลักฉลุกุดั่นขัด
เหราฟัดกัดคาบสัจ	เหราฟัดกัดคาบสัตว์
แก่มแก้วเกียวกานครุดอัด	แกมแก้วเกี่ยวก้านครุฑอัด
กัดนาคินบินเว่โห	กัดนาคินทร์บินเวโห

[358]กัมพล หมายถึง ผ้าทอด้วยขนสัตว์

[359]พดรัด หมายถึง รัดประคด

[360]ไวยเวก = วิเวก หมายถึง สงัด , สงบ

[361]ประภัส = ประภัสสร หมายถึง สีเลื่อมๆพรายๆ

[362]ตาดทอง หมายถึง ผ้าทอด้วยทองแล่งกับไหมสี

[363]จรไน = เจียระไน

[364]สุวรรณกัญจน์ = สุวรรณกัญจน์ถอบ หมายถึง แผ่นทองคำฉลุยลายเป็นกิ่งต้นเครือวัลย์กระหนก สำหรับเสียบห้อยที่ชายพกลงมาในระหว่างช่องหน้าขาทั้งสอง

[365]ครุย หมายถึง ชายครุย

[366]แครง หมายถึง ชายแครง

[367]ทับทรวง หมายถึง เครื่องประดับหน้าอกเป็นรูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนฝังเพชรพลอย

[368]สายสะอิ้ง หมายถึง สร้อยตัว

ทรงทองต้ำพระก่ร	ทรงทองต้นพระกร
บ่ว่ร่ภาหะสะสักโก	บวรพาหะ[369]สะสักโก[370]
มุขะลังงสรุนทะโร	มุขลังสุนทโร
เมขะลงงมันชะเร	เมขลัง[371]มัญชเร[372]
รัช่นงงสรายอิง	รัชนังสายอิง
ทำมรำงยิงคานัคเร	ธำมรงค์ยิ่งค่านัคเร
สุวัรรณะปีเล่	สุวรรณปีเล[373]
มาไลยรอยห้อยพระกรรณ	มาลัยร้อยห้อยพระกรรณ
ทรงม่หามุงเกุ้จเก้จ	ทรงมหามุงกุฎเกศ
เพ็ดสุกแดงแสงสรำบสรัน	เพชรสุกแดงแสงสพสรรค์
เพ็ดไฉนยเนิอนำพสรุวรรณ	เพชรไฉนเนื้อนพสุวรรณ
ยอดพระเจาทิเทาทรง	ยอดพระเจ้า[374]ที่ท้าวทรง

(หน้าที่ 70 / 6 – หน้าที่ 73 / 1)

2.3 บทพรรณนาคร่ำครวญ

เป็นตอนที่นางพิมพรได้รับสารจากพระสวามีว่าได้บวชอุทิศตนในพระพุทธศาสนาแล้ว จึงขอให้นางอยู่ครองเมืองปัญจาต่อไป หรือหากมีกษัตริย์เมืองใดพึงพอใจในตัวนางก็แล้วแต่นางจะตัดสินใจ เมื่อนางอ่านสารของพระสวามีแล้วก็เศร้าโศกเสียใจเป็นอันมาก และคร่ำครวญว่าขาดพระสวามีไปแล้วนางก็เหมือนกับผลไม้ในสวนที่ไม่มีคนดูแล เหมือนงูที่ไม่มีพิษ หากไปคบชู้กับชายอื่นก็เป็นอัปมงคล จะขอตายเสียดีกว่า ดังคำประพันธ์ที่ว่า

พิมภะรงงฟงงยุมบนสานพรองทรงพระแสงโสการอง	พิมพรังฟังยุมบล[375]สารพร้องทรงพระแสงโศการ้อง
รำใหพิไรย ก์โหยหา	ร่ำไห้พิไร ก็โหยหา
โออาแมรวาถึงกูยูรายรวมคูใดเจ็บอาย	โอ้อาแม้นว่าถึงกูอยู่รายร่วมคู่ได้เจ็บอาย
แมนวาเสียชิพ่วาย ดีก่วาเป็น	แม้นว่าเสียชีพวาย ดีกว่าเป็น

[369]พาหะ = พาหา หมายถึง แขน

[370]สะสักโก หมายถึง ผู้มีความสามารถ

[371]เมขลัง = เมขลา หมายถึง เครื่องประดับเอว , เข็มขัด , สายรัดเอว

[372]มัญชเร หมายถึง เครื่องประดับเท้า , กำไลเท้า

[373]ปีเล = ปีลันธน์ หมายถึง เครื่องประดับ

[374]ยอดพระเจ้า หมายถึง ยอดมงกุฎ

[375]ยุมบล = ยุบล หมายถึง ข้อความ , เรื่องราว

หมิใหเทวามานุษเหนควนหฤาแล่มาเป็น	มิให้เทวามานุษย์เห็นควรฤาแลมาเป็น
เขลาฆลาดดงนี ดูอัดสจรรณ	เขลาขลาดดังนี้ ดูอัศจรรย์
กูนีจักยูไปยไนยปรรจาล่ราษฆวงเขดขรร	กูนี้จักอยู่ไปในปัญจาลราชข่วงเขตขัณฑ์
ราชาใดอยูรู จักดูแคลน	ราชาใดอยู่รู้ จักดูแคลน
คือดงผ่ลไมแล่สวนแดนไมมีผูไดยหามแหน	คือดั่งผลไม้แลสวนแดนไม่มีผู้ใดห้ามแหน
หวงแลวฤาค้วน ไพอรรณราย	หวงแล้วฤาควร ภัยอันราย
ฤาหหนึงนาคีพิศมลายเขียวแกวหลุยหาย	ฤาหนึ่งนาคีพิษมลายเขี้ยวแก้วหลุ่ยหาย
เป้นอับประพาก มากเหลือแสน	เป็นอัปภาคย์ มากเหลือแสน
ผิกูจักตามไปยสุทถึงแดรตายไปยสูเมืองแมน	ผิกูจักตามไปสุดถึงแดนตายไปสู่เมืองแมน
เพราะเพือความแค้น ฆองอาต่มา	เพราะเพื่อความแค้น ของอาตมา
ผีไปยค่บชายชูสองมารวมรักรฎิเสน่หา	ผิไปคบชายชู้สองมาร่วมรักฤดีสน่หา
ใหเป้นอัปประภาค ในยนารีย	ให้เป็นอัปภาคย์ ในนารี
ใหพลางนางย่อพระกอนตีพระองค์อุระพิย	ให้พลางนางยอพระกรตีพระองค์อุระพิ-
ลาบพลางก็ทาง ตรัดจาบรรณ	ลาปพลางก็ทาง ตรัสจาบัลย์

(หน้า 117 / 2 – หน้า 118 /6)

3. การปิดเรื่อง คือ การลงท้ายของเรื่อง ซึ่งส่วนใหญ่การปิดเรื่องของวรรณกรรมมักจะจบลงด้วยความสุขของตัวละครที่ประกอบกรรมดี หรือ ตัวละครฝ่ายธรรมะ การปิดเรื่องของวรรณกรรมภาคใต้ทั่วๆไปจะปิดเรื่องด้วยการออกตัวของผู้แต่ง และบอกวันเดือนปีที่แต่งหรือคัดลอกจบ ส่วนชื่อผู้แต่งมักไม่ค่อยปรากฏ

การปิดเรื่องในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู จบลงด้วยการบอกถึงที่มาของเรื่อง การออกตัวของผู้แต่ง และบอกวัน เดือน ปี ที่เขียนหรือคัดลอกจบ ดังนี้

3.1 ปิดเรื่องลงด้วยการกล่าวถึงพระยาชมพู พระนางพิมพร และเหล่ากษัตริย์ร้อยเอ็ดนครรวมทั้งนางสนมว่าได้บวชอุทิศตนในพระพุทธศาสนา และบอกที่มาของเรื่องนี้ว่ามาจากการทำสังคายนาครั้งที่ 1 โดยมีพระอานนท์เป็นประธาน ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ชุมพูราชา พิมภอนกัล่ยา สาหมำรสนำมไนย	ชุมพูราชา พิมพรกัลยา สามนต์สนมใน
บุนช้วยอุประถำ ลุทำพิศไหม เมิอพระสาก้ย	บุญช่วยอุปถัมภ์ ลุธรรมพิสมัย เมื่อพระสาไกยะ
มูนียท่ร่มาร	มุนีธรมาน[376]
ชุมพูนิบาท เมือชินโนนาถ สรรณเพชนิฤาพาล	ชุมพูนิบาต เมื่อชิโนนาถ สรรเพชญนิฤพาน
พระเถนกัดสร่บ สงงโคนาจาร อะระหันตงงการณ	พระเถรกัสสป สังโฆณาจารย์[377] อรหันต์ตั้งการ
สงงคายะนาย	สังคายนาย

[376]มุนีธรมาน หมายถึง พระมุนีทำให้ลดมานะลงได้

[377]สังโฆณาจารย์ = สังโฆคณาจารย์ หมายถึง หมู่สงฆ์ผู้เป็นอาจารย์

ใกล่ราชคฤเห น่าเนินบัพะเต ตรียกูดโดยหมาย อานันทะเถ่รงง วิสัช่นงงผาย สูดตันบรรณ่ยาย ย่กเป้นกำภีย	ใกล้ราชคฤเห หน้าเนินบรรพเต ตรีกูฏโดยหมาย อานนทเถรัง วิสัชนัง[378]ผาย สุตตัน[379]บรรยาย ยกเป็นคัมภีร์

(หน้าที่ 128 / 3 – 6)

3.2 อัตวิพากย์ของผู้แต่งหรือผู้คัดลอก เป็นขนบทางวรรณกรรมท้องถิ่นที่ผู้แต่งหรือผู้คัดลอกมักจะออกตัวในทำนองว่า เพิ่งหัดแต่ง หรือ แต่งด้วยปัญญาความรู้เท่าที่ตัวเองมี จึงขออภัยผู้อ่านไว้ด้วย ในวรรณกรรมเรื่องนี้ผู้แต่งได้ออกตัวว่า ถ้าหากมีข้อผิดพลาดใดในการแต่งขอให้นักปราชญ์ผู้มีความรู้ช่วยเสริมเติมแต่งให้ถูกต้อง และผู้แต่งยังได้กล่าวเจตนารมณ์ในการแต่งไว้ ว่าขอให้ตนเองได้รับอานิสงส์ผลบุญในด้านต่างๆ จากการแต่งวรรณกรรมเรื่องนี้ เช่น ขอให้รู้แจ้งในพระธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา ขอให้มีสติปัญญาที่ดี ขอให้พ้นจากอบายมุขต่างๆ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

เม้ร่วาเพียนผิด	สถินพะนิท	แม้นว่าเพียรผิด	สถิลธนิต
อัคฆะราเลขังง	โวหารบำทบาท	อักขราเลขัง	โวหารบทบาท
ประหมาทพลาดพลัง	ปราดผูรูฟงง	ประมาทพลาดพลั้ง	ปราชญ์ผู้รู้ฟัง
ทิตำกเทิมไสรย	ฆาผู่ผูกแตง	ที่ตกเติมใส่	ข้าผู้ผูกแต่ง
ฆอให้จะแจง	อรรฏทรรมพิดไสมย	ขอให้จะแจ้ง	อรรถธรรมพิสมัย
ฆาผู่เขียรสาง	ฆ่อให้แจงกระจาง	ข้าผู้เขียนสร้าง	ขอให้แจ้งกระจ่าง
ทางพระวิไนย	อัถะบาหลี	ทางพระวินัย	อรรถบาลี
กัมภีไดย ๆ	บิดฎกกรรณไตรย	คัมภีร์ใด ๆ	ปิฎกกัณฑ์ไตร
แปดหมืรสีพรรณ	ฆ่อให้สิงสู	แปดหมื่นสี่พัน	ขอให้สิ่งสู่
จำจิตรไจยอยู	ไนสาศหนาศีรย	จำจิตใจอยู่	ในศาสนาศรี
อะรียะเม้ตไตรย	ลังมาตรัดไน	อริยเมตไตร	ลงมาตรัสใน
พ้พนีปรรจะเม	.....	ภพนี้ปัญจเม	.....
.....		.....	
.....	ฆอมีปรรโย	.....	ขอมีปัญโญ
ยิงกว้าอะระโห	แกอัถะบรรเห	ยิ่งกว่าอรโห	แก่อรรถบรรเห
เทวามานุท	ครุทายักเข	เทวามนุษย์	ครุฑายักเข
พรจากนิริเย	ปิดจัตุรา	พ้นจากนิริเย	ปิดจัตุรา
บายทังศีประการณ	ณ่รกเปรดเดียรร่ฉาร	บายทั้งสี่ประการ	นรกเปรตเดียรรัจฉาน
อะสุระกายมายา	เปรตายไดเข้น	อสุรกายมายา	เป็นตายได้เข็ญ

[378]วิสัชนา หมายถึง การชี้แจ้ง , การตอบ , การเฉลย

[379]สุตตัน = สุตตันตปิฎก หมายถึง ชื่อปิฎกหนึ่งในพระไตรปิฎกว่าด้วยพระสูตร

เป้รทุดจ่หริดมา ทุกชาฎคลาศคลา | เป็นทุจริตมา ทุกชาติคลาดคลา

(หน้าที่ 152 / 2 – หน้าที่ 153 / 5)

3.3 บอกวัน เดือน ปี ที่เขียนหรือคัดลอกจบ คือ เขียนจบวันศุกร์ ขึ้นหนึ่งค่ำ เดือนยี่ ปีวอกฉศก ฤดูเหมันต์ พุทธศักราช ล่วงแล้ว 2427 พระวัสสา เดือนล่วงแล้วได้เจ็ดเดือน กับยี่สิบสองวันนิพพาน ดังบทประพันธ์ที่ว่า

เขียรจ่บวัน 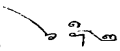 คำปีวอกฉสก ระดูแหมมรรณ พระพุทะสักกระราท ล้วงแล้ว ๒๔๒๗ พระวะศา เดือรล้วงแล้วใดเจ้ดเดือนกับยีสิบสองวันนิพา

เขียนจบวันศุกร์ ขึ้นหนึ่งค่ำ เดือนยี่ ปีวอกฉศก ฤดูเหมันต์ พระพุทธศักราช ล่วงแล้ว ๒๔๒๗ พระวสา[380] เดือนล่วงแล้วได้เจ็ดเดือนกับยี่สิบสองวันนิพา[381]

(หน้าที่ 153 / 5 – 6)

ศิลปะการใช้ภาษา

วรรณกรรมเป็นงานสร้างสรรค์ที่ใช้ภาษาเพื่อสื่อความหมาย ผู้แต่งจะใช้ภาษาอย่างมีศิลปะเพื่อทำให้เนื้อเรื่องมีความสมจริง มีความไพเราะงดงาม สละสลวย ด้วยภาษาที่มีสัมผัสคล้องจอง เมื่ออ่านหรือฟังแล้วจะเกิดจินตนาการร่วมกับผู้แต่ง ศิลปะการใช้ภาษาในวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้นั้น ผู้แต่งมักจะเลือกใช้คำที่เข้าใจได้ง่าย มีความหมายชัดเจน ทั้งนี้เนื่องจากผู้อ่านและผู้ฟังส่วนใหญ่เป็นชาวบ้านในท้องถิ่น จึงพบว่าผู้แต่งใช้คำภาษาถิ่นใต้ในการแต่งวรรณกรรม และในขณะเดียวกันก็มีการใช้คำภาษาบาลีสันสกฤตประสมอยู่ด้วย ผู้แต่งที่มีความรู้ทางด้านภาษาบาลีสันสกฤตจึงมักแสดงความรู้ของตนโดยการใช้คำศัพท์ภาษาบาลีสันสกฤตที่ยากๆ และปรับเปลี่ยนคำศัพท์เหล่านั้นตามภูมิรู้ของตน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในวรรณกรรมทางด้านศาสนานิยมใช้คำศัพท์ภาษาบาลีสันสกฤตเป็นอย่างมาก[382] เพราะภาษาบาลีสันสกฤตเป็นภาษาชั้นสูงทำให้เนื้อเรื่องดูศักดิ์สิทธิ์ ผู้อ่านและผู้ฟังจะได้เกิดความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนามากยิ่งขึ้น

ในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพูผู้แต่งได้เลือกสรรถ้อยคำมาใช้ในวรรณกรรมได้อย่างเหมาะสม มีเสียงสัมผัสคล้องจองที่ไพเราะสละสลวยตลอดทั้งเรื่อง ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นการนำคำตามการออกเสียงพูดแบบสำเนียงภาษาถิ่นใต้มาผสมผสานกับภาษาไทย และนอกจากนั้นผู้แต่งยังได้นำคำภาษาบาลีสันสกฤตประกอบวิภัติมาใช้ในวรรณกรรมเรื่องนี้ เพื่อให้เกิดคำศัพท์ที่

---

[380]พระวสา = พระวัสสา หมายถึง ปี , ฤดูฝน

[381]นิพา = นิพพาน

[382]วัลยา ช้างขวัญยืน และคณะ, **บรรทัดฐานภาษาไทย เล่ม 2 : คำ การสร้างคำ และการยืมคำ** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2549), 174.

หลากหลายอันเป็นการหลีกเลี่ยงการใช้คำซ้ำ และเพื่อให้รับสัมผัสตามฉันทลักษณ์ของคำประพันธ์ จึงทำให้วรรณกรรมเรื่องนี้มีการใช้ภาษาที่หลากหลาย สะท้อนให้เห็นภูมิปัญญาด้านภาษาของผู้แต่งที่สามารถนำคำศัพท์ต่างๆ มาสื่อสารให้ผู้อ่านและผู้ฟังในท้องถิ่นได้รับรู้เรื่องราวในวรรณกรรมนี้ได้เป็นอย่างดี ซึ่งสามารถจำแนกการใช้คำได้ดังต่อไปนี้

1. การใช้คำภาษาถิ่นใต้
2. การเพิ่มเสียง
3. การตัดคำ
4. การแผลงเสียงท้ายคำ
5. การแยกคำ
6. การสรรคำ
7. การเล่นคำ
8. การเล่นสัมผัส

1. การใช้คำภาษาถิ่นใต้

วรรณกรรมภาคใต้ส่วนใหญ่จะมีการใช้คำศัพท์ภาษาถิ่นใต้ทั้งด้านเสียงและด้านความหมายของคำปรากฏอยู่เป็นจำนวนมาก การที่ผู้แต่งได้ใช้ทั้งคำและสำเนียงภาษาถิ่นใต้ในการบันทึกวรรณกรรมจึงก่อให้เกิดอรรถรสอย่างลึกซึ้ง เพราะผู้อ่านได้อ่านวรรณกรรมเหล่านั้นด้วยภาษาถิ่นของตนเอง ในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู ผู้แต่งได้ใช้ทั้งคำภาษาถิ่นใต้และคำที่บันทึกจากสำเนียงการพูดของชาวภาคใต้มาผสมผสานกัน ดังนี้

1.1 การใช้คำศัพท์เฉพาะถิ่นใต้

1.2 การบันทึกคำตามการออกเสียงแบบสำเนียงถิ่นใต้

1.3 การใช้เสียงควบกล้ำ /ม/ ที่ใช้ในภาษาถิ่นใต้

1.1 การใช้คำศัพท์เฉพาะถิ่นใต้ คือ คำที่มีใช้เฉพาะถิ่นใต้เท่านั้น ซึ่งมีรูปศัพท์หรือความหมายต่างไปจากภาษาถิ่นอื่นๆ ได้แก่

คำศัพท์เฉพาะถิ่นใต้	ความหมายในภาษาถิ่นใต้
กว้าน	อาคารที่ไม่ยกพื้น , ห้องแถว , ร้านค้าเล็กๆ
กำหมา	ประหม่า , หวาดกลัว

คำศัพท์เฉพาะถิ่นใต้	ความหมายในภาษาถิ่นใต้
แกรแกร	ดังๆ
แกวก	แหวกช่อง
ขัด	เหน็บ , สอดเข้าที่
เขือน	ขม
คร่าว	รอ , คอย
แงก	อัด , งัด
จังหมัง	ลังเล , ประหม่า
จุก	อุด
ฉวย	หยิบ , จับ
ฉัด	เตะ
ฉาบ	เกือบ , เฉียด
เฉโก	ฉลาดแกมโกง
ชบ , ชุบ	เนรมิต
ชันชี	สัญญา
ซัง	ดั้นด้น , เที่ยวไปโดยไม่มีจุดหมาย
ซัด	โยน
ได้แรง	จุใจ , ถึงใจ
ตรัน	ยัน , ต้าน , ค้ำ
ตรี	เครื่องดายหญ้า
ตั้งคุ่ม	ตั้งอยู่อย่างโดดเดี่ยวเห็นได้ชัด
ตุ่มโพล = ตุ่มพลุ	ตุ่มน้ำ
ทุ่ม	ขว้าง , ทิ้ง
ปล้ำ	พยายาม
เพียบหมับ	เต็มเปี่ยม
เฟือน	หลงใหล , สับสน , สะเปะสะปะ
มั่ง	บ้าง

คำศัพท์เฉพาะถิ่นใต้	ความหมายในภาษาถิ่นใต้
ยิก	ไล่
รายมาย	การกล่าววาจาก้าวร้าว , พูดจาไม่รู้จบสิ้น
รำทำ	ย่ำยี , เบียดเบียน , รังควาน
รู้ฟัง	รู้เรื่อง , ฟังเข้าใจ
แร่ง	รีบเร่ง
ลอก	ถลก
ล่อง	ช่อง
ลุนลัน	รีบร้อน
แวง	เหวี่ยง
สา	รู้สึก
เสียเส้น	ผิดปกติ , เสียศูนย์
หลบ	กลับ , ซ่อน
หล้อง	หลง
หอน	เคย
เห็นดู	เอ็นดู , สงสาร
โหะ	พัง

ตัวอย่างคำศัพท์เฉพาะถิ่นใต้ที่ปรากฏในคำประพันธ์ของวรรณกรรมเรื่องนี้มีดังต่อไปนี้

1. กำหมา หมายถึง ประหม่า ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ทาวตรึกนึกในไพยญา	ท้าวตรึกนึกในภัยยา
พะตะสิตา	พระตสิตา[383]
สดุง**กำม้า**หรือไทย	สะดุ้ง**กำหมา**ฤทัย

(หน้าที่ 19 / 3)

[383]ตสิตา หมายถึง สะดุ้ง , ไหว , ผวา

2. คร่าว หมายถึง รอคอย ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ลางคนกลาวพรองรองเชิน	ลางคนกล่าวพร้องร้องเชิญ
ไห้เร้งดำเหนีร	ให้เร่งดำเนิน
เสด้ดอ่อกแตเชา**เครา**อยู	เสด็จออกแต่เช้า**คร่าว**อยู่

(หน้าที่ 93 / 5)

3. จังหมัง หมายถึง ลังเล ประหม่า และ รึงรัง หมายถึง รุงรัง ไม่รอบคอบ สะเพร่า ดังคำประพันธ์ที่ว่า

จะย่างหมิย่างฎี	จะย่างมิย่างดี
แลลงนี้ยฦกสุทีบ่ง	แลลงนี้ลึกสุดที่บ่ง
ชักผ้าพูสาทรง	ชักผ้าภูษาทรง
โจง**จงงหมงงรึงรงง**กาย	โจง[384]**จังหมังรึงรัง**กาย

(หน้าที่ 91 / 2)

4. ฉัด หมายถึง เตะ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ร่วางน่อกอ่อกประจน	ระวางนอกออกประจญ
ถิบ**ฉัด**ชนแทงฉิบหาย	ถีบ**ฉัด**ชนแทงฉิบหาย
ผูกเครืองประเทืองกาย	ผูกเครื่องประเทืองกาย
สายสุ่คนพ์ดรัดหนาหลัง	สายสุคนธ์พดรัดหน้าหลัง

(หน้าที่ 68 / 1-2)

5. รายมาย หมายถึง การใช้วาจาก้าวร้าว พูดจาไม่รู้จักจบสิ้น ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ราชาสดับ คืนวาจากลับ ประก่อบ**ร้ายมาย**	ราชาสดับ คืนวาจากลับ ประกอบ**รายมาย**
วาเป้นทูตา จักมาก้วนกาย ฆ่มเห้งเน้งราย	ว่าเป็นทูตา จักมากวนกาย ข่มเหงเนงร้าย
เรานียไม่ไปย	เรานี้ไม่ไป

(หน้าที่ 44 / 5-หน้า 45 / 1)

[384]โจง หมายถึง รั้งขึ้น , โยงขึ้น

6. ชันชี[385] หมายถึง สัญญา นัดหมาย ตกลงกัน ดังคำประพันธ์ที่ว่า

เมิอทารแพฤทิพะลา	เมื่อท่านแพ้ฤทธิพลา
ทารจรงวรรณทา	ท่านจงวันทา
เราตามคำหมรร**ชรรชิ**	เราตามคำมั่น**ชันชี**

(หน้าที่ 99 / 3-4)

1.2 การบันทึกคำตามการออกเสียงแบบสำเนียงถิ่นใต้ พบการเปลี่ยนเสียงสระในบางคำตามการออกเสียงของคนในท้องถิ่นภาคใต้ ซึ่งมีความแตกต่างกับคำในภาษาไทยมาตรฐาน ดังที่นักภาษาศาสตร์ได้สรุปกฎการกลายเสียงสระของภาษาถิ่นใต้ไว้ดังนี้

1. เสียงสระสูงในภาษาไทยมาตรฐานจะกลายเป็นเสียงสระกลางและเสียงสระต่ำในภาษาถิ่นใต้ เช่น ติ เป็น เตะ ชื่น เป็น เชิ่น อิ่ม เป็น เอ่ม นิ่ง เป็น แน่ง ขี่ เป็น เข่ ธูป เป็น โธป เป็นต้น

2. เสียงสระกลางในภาษาไทยมาตรฐานจะกลายเป็นเสียงสระสูงและเสียงสระต่ำในภาษาถิ่นใต้ เช่น เด็ก เป็น แด็ก โจงกระเบน เป็น จูงกระเบน มะยม เป็น มะยุม จบ เป็น จ็อบ เหม็น เป็น หมิน โป่ง เป็น ป่อง เป็นต้น

3. สระเสียงสั้นในภาษาไทยมาตรฐานจะกลายเป็นสระเสียงยาวในภาษาถิ่นใต้ เช่น ฉัน เป็น ฉาน ลิง เป็น ลีง ใกล้ เป็น กล้าย เช่า เป็น ช่าว เป็นต้น

4. สระเสียงยาวในภาษาไทยมาตรฐานจะกลายเป็นสระเสียงสั้นในภาษาถิ่นใต้ เช่น ลางที่ เป็น ลังที ตูม เป็น ตุมหรือพุม หนีบ เป็น หิบ เป็นต้น

5. เสียงสระในระดับลิ้นเดียวกัน อาจมีการกลายเสียงโดยเปลี่ยนตำแหน่งของลิ้นที่เกิดเสียงสระ คือ สระหน้ากลายเป็นสระกลางหรือเป็นสระหลังในระดับเดียวกัน เช่น
ทั้งเพ เป็น ทั้งเพิ้น หรือ ทั้งเพ้น พระยา เป็น พอยา ฉอเลาะ เป็น เฉาะเลาะ เป็นต้น[386]

กฎการกลายเสียงสระของภาษาถิ่นใต้ที่ได้กล่าวในข้างต้นสามารถสรุปเป็นตารางดังต่อไปนี้

---

[385]ชันชี เป็นคำยืมจากภาษามลายู

[386]สรุปจากบทความของวิจินตน์ ภาณุพงศ์, “ภาษากรุงเทพฯกับภาษาสงขลา,” ใน **ภาษา-จารึก** (กรุงเทพฯ : ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2532), 146-147. และ สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, **คติชาวบ้านปักษ์ใต้** (พระนคร : ก้าวหน้าการพิมพ์, 2512), 8-22.

ตารางที่ 20 ตำแหน่งการกลายเสียงสระของภาษาถิ่นใต้

ตำแหน่งลิ้น / ระดับลิ้น	สระหน้า	สระกลาง	สระหลัง
สูง	อิ อี	อึ อือ	อุ อู
กลาง	เอะ เอ	เออะ เออ	โอะ โอ
ต่ำ	แอะ แอ	อะ อา	เอาะ ออ

ที่มา : สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, **คติชาวบ้านปักษ์ใต้** (พระนคร : ก้าวหน้าการพิมพ์, 2512), 9.

การบันทึกคำตามการออกเสียงแบบสำเนียงถิ่นใต้ที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนี้ สามารถจำแนกได้ดังนี้

1.2.1 เปลี่ยนจากสระอะ เป็น สระออ เป็นการกลายเสียงสระในระดับลิ้นเดียวกัน แต่เปลี่ยนตำแหน่งของลิ้นที่เกิดเสียงสระ คือ สระอะเป็นสระกลางเสียงสั้นกลายเป็นสระออ ซึ่งเป็นสระหลังเสียงยาว เช่น คำว่า โพยม เป็น พอโยม ขจร เป็น ขอจร ตระหนก เป็น ตอหนก มหันต์ เป็น มอหันต์ สุนทร เป็น สุนทอรา กระหม่อม เป็น กอหม่อม พระยา เป็น พอยา

1.2.2 เปลี่ยนจากสระโอะ เป็น สระอุ เป็นการกลายเสียงสระกลางเป็นเสียงสระสูง ได้แก่ คำว่า ชมพู เป็น ชุมพู มงคล เป็น มุงคล มงกุฎ เป็น มุงกุฎ ก้ม เป็น กุม

1.2.3 เปลี่ยนจากสระอะ เป็น สระเอาะ เป็นการกลายเสียงสระในระดับลิ้นเดียวกัน แต่เปลี่ยนตำแหน่งของลิ้นที่เกิดเสียงสระ คือ สระอะเป็นสระกลางเสียงสั้นกลายเป็นสระเอาะ ซึ่งเป็นสระหลังเสียงสั้น ปรากฏเพียง 1 คำ คือ คำว่า เฉพาะ เป็น เฉาะเพาะ

1.2.4 เปลี่ยนจากสระอี เป็น สระเออ เป็นการกลายเสียงสระสูงเป็นเสียงสระกลาง ปรากฏเพียง 1 คำ คือ คำว่า ชื่น เป็น เชิ่น

1.2.5 เปลี่ยนจากสระอิ เป็น สระเอ เป็นการกลายเสียงสระสูงเป็นเสียงสระกลาง ปรากฏเพียง 1 คำ คือ คำว่า ดูหมิ่น เป็น ดูเหม้น

ตัวอย่างคำที่บันทึกตามการออกเสียงสำเนียงถิ่นใต้ที่ปรากฏในคำประพันธ์ของวรรณกรรมเรื่องนี้มีดังต่อไปนี้

1. ตระหนก เป็น ตอหนก ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ต่อนกตกใจรย พารงงซรงงไปย นอนแนบแอบผนงง เอาผ่าจรุกหู คุดคูกล้วดงง ผ่าพันกันบงง วนวายได้เตียง	**ตอหนก**ตกใจ พารัง[387]ซัง[388]ไป นอนแนบแอบผนัง เอาผ้าจุกหู คุดคู้กลัวดัง ผ้าพันกั้นบัง วุ่นวายใต้เตียง

(หน้าที่ 15 / 3-5)

2. มงคล เป็น มุงคล ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ฆุนชางไปยจัทชาง	ขุนช้างไปจัดช้าง
ร่วางไนยชาง**มุงคร**	ระวางในช้าง**มุงคล**
ร่วางกลางล้วนชางชน	ระวางกลางล้วนช้างชน
รนรุกแรงแทงท่ลาย	รนรุกแรงแทงทลาย

(หน้าที่ 68 / 5 - 6)

3. ชื่น เป็น เชิ่น ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ทรงนำพิมพอรเลีด	ทรงนามพิมพรเลิศ
พริมเพร้าเภริษเลีดสนำม	พริ้มเพราเพริศเลิศสนม
เปร้นใหญยในสนำมกรำม	เป็นใหญ่ในสนมกรม
ชม**เชีน**หมืนสียพรรณนาง	ชม**เชิ่น**หมื่นสี่พันนาง

(หน้าที่ 10 / 5)

4. ดูหมิ่น เป็น ดูเหม้น ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ลางคนกลาววาชุมพู	ลางคนกล่าวว่าชุมพู
ต้วนอยเทาหนู	ตัวน้อยเท่าหนู
ดูเหม้นหมิใครจ่ร่มา	**ดูเหม้น**มิใคร่จรมา

(หน้าที่ 93 /2-3)

[387]พารัง หมายถึง ชาวเมือง

[388]ซัง หมายถึง ดั้นด้น

5. เฉพาะ เป็น เฉาะเพาะ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

เฉาะเภาะพุทปาโต-	**เฉาะเพาะ**พุทธปาโต-
กุสะโลสุฆะเส่มสาร	กุสโล[389]สุขเขษมสานต์
เป็นปัดไจยไนยสันดาน	เป็นปัจจัยในสันดาน
ครือทาวนันมารำทำ	คือท้าวนั้นมารำทำ

(หน้าที่ 22 / 4)

1.3 การใช้เสียงควบกล้ำ /ม/ ที่ใช้ในภาษาถิ่นใต้ เป็นการนำหน่วยเสียง /ม/ ควบกล้ำกับหน่วยเสียง /ร/ และ /ล/ ซึ่งเป็นเสียงควบกล้ำในภาษาถิ่นใต้ที่เกิดขึ้นจากเสียงที่ตามหลังสระอำจึงมักมีเสียง /ม/ ตามเสมอ เสียงควบกล้ำทั้งสองเสียงนี้จึงเป็นหน่วยเสียงที่มีเฉพาะถิ่นใต้เท่านั้น ดังนี้

1.3.1 ใช้หน่วยเสียง /ม/ ควบกล้ำกับหน่วยเสียง /ร/ ได้แก่ คำว่า สำเมร็จ คำมราม ตำหมรา สำมรับ จำมรัส จำมรู และตำมริ

1.3.2 ใช้หน่วยเสียง /ม/ ควบกล้ำกับหน่วยเสียง /ล/ ได้แก่ คำว่า กำไมล กำมลัง ทำมลาย ตำแมลง และชำมลัก

ตัวอย่างการใช้คำที่มีหน่วยเสียง /ม/ ควบกล้ำกับหน่วยเสียง /ร/ และ /ล/ ที่ปรากฏในคำประพันธ์ของวรรณกรรมเรื่องนี้ มีดังต่อไปนี้

1. สำเร็จ เป็น สำเมร็จ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ก่อสวมอ่งคชุมพูยาเสนามาตะยาแสรหนึง	ก็สวมองค์ชุมพูยาเสนามาตยาแสนหนึ่ง
เครืองอัฉะบ่ริฆานพึง ก่อ**สำเมร็ด**	เครื่องอัฐบริขารพึง ก็**สำเมร็จ**

(หน้าที่ 116 / 2)

2. คำราม เป็น คำมราม ดังคำประพันธ์ที่ว่า

คำมรามคำแหงไมย	**คำมราม**คำแหงไม่
รูดิรายผิษสริงไดย	รู้ดีร้ายผิดสิ่งใด
อำมาดผูฉลาดใน	อำมาตย์ผู้ฉลาดใน
พระไทยทาวก่ทูรถาม	พระทัยท้าวก็ทูลถาม

(หน้าที่ 24 / 3)

[389]พุทธปาโตกุสโล หมายถึง กุศลที่ให้ตกแก่พระพุทธเจ้า , ถวายทานแก่พระพุทธเจ้า

3. ตำรา เป็น ตำมรา ดังคำประพันธ์ที่ว่า

อำม่รินทอนตอบ บ่พิทวาชอบ ผิดนีด้วยใคร จ่ฆาทูดตา **ตำมรา**มีไฉน้ย ผูกกำนำไพย ทังนีไครยก่อ	อมรินทรตอบ บพิตรว่าชอบ ผิดนี้ด้วยใคร จะฆ่าทูตา **ตำมรา**มีไฉน ผูกกรรมนำภัย ทั้งนี้ใครก่อ

(หน้าที่ 43 / 5-6)

4. กำไล เป็น กำไมล ดังคำประพันธ์ที่ว่า

กำไมลไสยรัดช่ตงง	**กำไมล**ใส่รัชตัง
พืนสุวรรณกุตันเนียน	พื้นสุวรรณกุดั่นเนียน
เพ้ชแนมแกมวิเชียน	เพชรแนมแกมวิเชียร
หูพูหอยรอยชายกรอง	หูพู่ห้อยร้อยชายกรอง

(หน้าที่ 70 / 2)

5. กำลัง เป็น กำมลัง ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ชุมพูบ่อดิได้	ชุมพูบดีได้
อับอายลันภ์ร**กำมลัง**	อับอายล้นพ้น**กำมลัง**
ตรัดทรงเสาวนาฟัง	ตรัสทรงเสาวนาฟัง
เสียงการ่เหวกรองบำเหร่อ	เสียงการเวกร้องบำเรอ

(หน้าที่ 89 / 1-2)

6. ทำลาย เป็น ทำมลาย ดังคำประพันธ์ที่ว่า

กำมนารถหวาดหวันอรรตราย	กัมนาท[390]หวาดหวั่นอันตราย
เพียงจรัก**ทำมลาย**	เพียงจัก**ทำมลาย**
ปรางมาดฆาบาทนีดทรา	ปรางค์มาศข้าบาทนิทรา

(หน้าที่ 20 / 3)

การใช้คำภาษาถิ่นใต้ในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู เป็นศิลปะการใช้ภาษาของท้องถิ่นที่ผู้แต่งได้นำถ้อยคำ สำเนียง และภาษาเฉพาะถิ่นมาใช้ ในการบันทึกวรรณกรรมเรื่องนี้ให้มีสำเนียงภาษาถิ่นใต้ใกล้เคียงกับเสียงพูดในท้องถิ่น จึงทำให้ผู้สวดอ่านสามารถสื่อความหมายออกไปสู่ผู้ฟังได้อย่างลึกซึ้งชัดเจน

[390]กัมนาท = กัมปนาท หมายถึง เสียงสนั่นหวั่นไหว

2. การเพิ่มเสียง คือ การเพิ่มเสียงเดียวหรือหลายเสียงลงในรูปคำเดิมทำให้มีเสียงหรือพยางค์เพิ่มขึ้น แต่ไม่ทำให้ความหมายของคำนั้นเปลี่ยนไป หน่วยคำเดียวกันจึงสามารถปรากฏเป็นหลายรูปคำได้ ในวรรณกรรมเรื่องนี้ผู้แต่งได้ใช้วิธีการเพิ่มเสียงพยัญชนะท้าย โดยนำพยัญชนะต้นของพยางค์ที่ 2 มาเป็นตัวสะกดของพยางค์ที่ 1 เพื่อสะดวกต่อการออกเสียงมากยิ่งขึ้น ทั้งนี้เป็นเพราะการบันทึกวรรณกรรมเรื่องนี้ได้บันทึกคำตามการออกเสียงแบบสำเนียงถิ่นใต้ จึงได้มีการดัดแปลงเสียงของคำให้สะดวกต่อการออกเสียงมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะคำในภาษาบาลีสันสกฤตบางคำออกเสียงยาก ทำให้การบันทึกคำผิดเพี้ยนจากคำที่ถูกต้องตามหลักภาษา เช่น คำว่า กุกกุธภัณฑ์ อักกุศล สุขขุมมาลย์ ตัถาคต มัคคธ สัถาพร ดุสสิดา นัคราภิมมา อัสสุนี อุดดม นัททิ สุดธรรมา สุดจิตรา วิมมาลา เป็นต้น ดังตัวอย่างที่ปรากฏในคำประพันธ์ของวรรณกรรมเรื่องนี้ดังต่อไปนี้

2.1 กกุธภัณฑ์ เป็น กุกกุธภัณฑ์ ในคำเต็มว่า ปัญจกกุธภัณฑ์ หรือเบญจกกุธภัณฑ์ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ยงงอยูวิบูณสริงฆะรา	ยังอยู่วิบูลย์[391]สิงขรา
แกือกแก้วขันทา	เกือกแก้วขรรธา
ราชะ**ปัณจะกุกกุดพรรณ**	ราช**ปัญจกุกกุธภัณฑ์**

(หน้าที่ 5 / 4)

2.2 อกุศล เป็น อักกุศล ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ราชงงชุมพู	ยงงใม้สดับรูย	ด้วยโทษคุณา	ราชังชุมพู	ยังไม่สดับรู้	ด้วยโทษคุณา
กุสร**อักกุสร**	มืดม่นม่นัษา	จริงกลาววัจะนา	กุศล**อักกุศล**	มืดมนมนัสสา	จึงกล่าววัจนา
พาโลส่น่องไปย			พาโลสนองไป		

(หน้าที่ 105 / 2-3)

2.3 สุขุมาลย์ เป็น สุขขุมมาลย์ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

นำพพระสุตันตะวีณะเย	นบพระสุตันต[392]วินเย[393]
ปะระมรรถะตะเต	ปรมัตถเต
ปิฎกกุฏ**สุขขุมมาญ**	ปิฎกกุฏ**สุขขุมมาลย์**[394]

(หน้าที่ 2 / 3)

---

[391]วิบูลย์ หมายถึง เต็ม , กว้างขวาง , มาก

[392]พระสุตันต = พระสุตตันตปิฎก หมายถึง ชื่อปิฎกหนึ่งในพระไตรปิฎกว่าด้วยพระสูตร

[393]วินเย หมายถึง พระวินัยปิฎก

[394]ปิฎกกุฏสุขขุมมาลย์ = ปิฎกกูฏสุขุมาลย์ หมายถึง ละเอียดอ่อนเป็นยอดของปิฎก

2.4 ตถาคต เป็น ตัถถาคต ดังคำประพันธ์ที่ว่า

จิงตรัดพุทวัจะโนวาษ	จึงตรัสพุทธวัจโนวาท
วาบ่ร่มราชบอพิทม่หา	ว่าบรมราชบพิตรมหา
พูทรงพระวีรียะสัชทา	ผู้ทรงพระวิริยะศรัทธา
เชิอถือคุนาใน**ตัถาคท**	เชื่อถือคุณาใน**ตัถถาคต**

(หน้าที่ 23 / 3)

3. การตัดคำ คือ การตัดรูปคำให้สั้นลงกว่าเดิม เพื่อให้สะดวกในการออกเสียง และจำกัดพยางค์ให้พอดีกับที่กำหนดไว้ในฉันทลักษณ์ โดยเมื่อตัดแล้วยังคงใช้ในความหมายเต็มรูปศัพท์เท่ากับคำเดิม[395] หรือแม้จะมีความหมายเพี้ยนไปจากคำเดิมบ้างก็ยังคงแสดงเค้าความหมายของคำเดิมอยู่[396]การตัดเสียงคำที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพูนี้ ผู้แต่งใช้วิธีการตัดเสียงคำเพื่อให้สะดวกในการออกเสียงแบบสำเนียงถิ่นใต้และเพื่อให้จำนวนคำพอดีกับฉันทลักษณ์ของคำประพันธ์ ซึ่งมี 3 วิธี ดังนี้

3.1 การตัดพยางค์หน้า

3.2 การตัดพยางค์ตอนกลาง

3.3 การตัดพยางค์ท้าย

3.1 การตัดพยางค์หน้า คือ การตัดพยางค์หน้าของคำ โดยจะตัดออกเพียงพยางค์เดียวหรือหลายพยางค์ก็ได้ ได้แก่ คำว่า พสุธา (สุธา) อภิวาท (ภิวาท) อนุศาสน์ (นุศาสน์) กษมา (สมา) อนุโมทนา (โมทนา) มหัพโล (หัพโล) มหิทธิโก (หิทธิโก) อหังการ (หังการ) อสีติสาวโก (สีติสาวโก) ดังตัวอย่างที่ปรากฏในคำประพันธ์ของวรรณกรรมเรื่องนี้ดังต่อไปนี้

3.1.1 พสุธา เป็น สุธา ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ด้วยเดชพุทฤธิสาดสระฎา	ด้วยเดชพุทธฤทธิศาสดา
ท้วทษทิษา	ทั่วทศทิศา
พืรพากษ**รูทา**สุนทโร	พื้นภาค**สุธา**สุนทโร

(หน้าที่ 3 / 4)

---

[395]สุภาพร มากแจ้ง, **ภาษาบาลี-สันสกฤตในภาษาไทย** (กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2535), 132.

[396]กำชัย ทองหล่อ, **หลักภาษาไทย** (กรุงเทพฯ : อมรการพิมพ์, 2547), 123.

3.1.2 อภิวาท เป็น ภิวาท ดังคำประพันธ์ที่ว่า

เราจะ**พิวาท**โดยตาม แพชะณะกำล่ความ ทำเนิยมพ่นันขันตอ	เราจะ**ภิวาท**โดยตาม แพ้ชนะกลความ ธรรมเนียมพนันขันต่อ

(หน้าที่ 99 / 5-6)

3.1.3 อนุศาสน์ เป็น นุศาสน์ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

แล้วมี**นุสารท** ดูราม่หาราช ชุมพูแตงอังค จ่ร่ไปด้วยกัน ยาทันสุรียญ์ง รอนแรงจะทรัง ลำบากพระก้าย	แล้วมี**นุศาสน์** ดูรามหาราช ชุมพูแต่งองค์ จรไปด้วยกัน อย่าทันสุริยงค์ ร้อนแรงจะทรง ลำบากพระกาย

(หน้าที่ 44 / 3-5)

3.1.4 กษมา เป็น สมา ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ถาเท่อจักพลิกไพล ยุทให้ใดชายชิว่อร เอาใวให้หมันก่อน แลวคอยญอนฆ่อ**ส่ม้า**	ถ้าเธอจักพลิกไพล่ ยุดให้ได้ชายจีวร เอาไว้ให้มั่นก่อน แล้วค่อยย้อนขอ**สมา**[397]

(หน้าที่ 124 / 3)

3.1.5 อนุโมทนา เป็น โมทนา ดังคำประพันธ์ที่ว่า

นาถพิมภรอัค ม่เหสีว่ร่ลักษ์ ใดฟงงญ่กอรณ รองรับ**โมท่นา** ด้วยไจยสาทอร นางทงงพรรณร นาถนอมรับสา	นาถพิมพรอัคคะ- มเหสีวรลักษณ์ ได้ฟังยอกร รองรับ**โมทนา** ด้วยใจสาทร *(นางทั้งพันนร-)*[398] นาถน้อมรับสา-

(หน้าที่ 126 / 2-4)

3.2 การตัดพยางค์ตอนกลาง คือ การตัดพยางค์ในระหว่างกลางคำ ได้แก่ คำว่า นรราชี (นชี) กัมปนาท (กัมนาท) สังโฆมคณาจารย์ (สังโฆมณาจารย์) อสีตยานุพยัญชนา (อสีติพยัญ-ชนา) อามันตราชี (อามันราชี) ข่มเหงคะเนงร้าย (ข่มเหงเนงร้าย) ดังตัวอย่างที่ปรากฏในคำประพันธ์ของวรรณกรรมเรื่องนี้ ดังต่อไปนี้

[397]สมา = ขมา , กษมา หมายถึง ขอโทษ

[398]เพิ่มมาจากฉบับสอบทาน เนื่องจากวรรคตอนในฉบับหลักขาดหายไป

3.2.1 นรราชี เป็น นชี ดังคำประพันธ์ที่ว่า

บัษนันเทาวชุมพูบ่ดิ ครันเทวะทูตกลัพแล้ว**ณ่ชิย** ไหสุระเสนิชุมนุมไนย	บัดนั้นท้าวชุมพูบดี ครั้นเทวทูตกลับแล้ว**นชี**[399] ให้สุรเสนีย์ชุมนุมใน

(หน้าที่ 63 / 2)

3.2.2 กัมปนาท เป็น กัมนาท ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ด้วยฤทอะพินญาน สมาทิว่ร่ชาน บันดาโกหลา ทร่นินดินลัน ไหวยหวนโกนจะนา วิจุลจุละตา **กำม่นาถ**หวาดไหวย	ด้วยฤทธิ์อภิญญาณ สมาธิวรฌาน บันดาลโกลา ธรณินทร์ดินลั่น ไหวหวั่นโกญจนา วิจุลจุลตา **กัมนาท**หวาดไหว

(หน้าที่ 83 / 1-3)

3.2.3 สังโฆคณาจารย์ เป็น สังโฆณาจารย์ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ชุมพูนิบาท เมือชินโนนาถ สรรณเพชนิฤาพาล พระเถนกัดสร่บ **สงงโคนาจารย** อะระหันตงงการณ สงงคายะนาย	ชุมพูนิบาต[400] เมื่อชินโนนาถ สรรเพชญนิฤพาน พระเถรกัสสป **สังโฆณาจารย์** อรหันต์ตั้งการ สังคายนาย[401]

(หน้าที่ 128 / 3-5)

3.2.4 อสีตยานุพยัญชนา เป็น อสีติพยัญชนา ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ท่รดึงษม่หาบุรุศลักขะณะมี **อะสีตีพะยันชณา** พระเกตุมาลา เป็นภระม่หามุงกุฎิไกรย	ทรดึงสมหาบุรุษลักขณะมี **อสีติพยัญชนา** พระเกตุมาลา เป็นพระมหามุงกุฎไกร

(หน้าที่ 61 / 4)

---

[399]นชี = นรราชี = นรราชา หมายถึง ผู้มีความรุ่งเรืองกว่าประชาชน , พระราชา

[400]นิบาต หมายถึง หมวด พวก ชื่อคัมภีร์รวมชาดกในพระพุทธศาสนา แบ่งเรียกชื่อตามจำนวนคาถา

[401]สังคายนาย = สังคายนา หมายถึง การชำระพระไตรปิฎก

3.2.5 อามันตราชี เป็น อามันราชี ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ทรงพระม่หา ปุรุดลัขะ นาระพรรอัรณมี ยิงลำพรมมา **อามรรณราชีย** มัทยัดดุษดี พาบตังงเม็ตา	ทรงพระมหา บุรุษลักข- ณาระพรรณอันมี ยิ่งล้ำพรหมมา **อามันราชี** มัธยัสถ์ดุษฎี- ภาพตั้งเมตตา

(หน้าที่ 111 / 4-5)

3.3 การตัดพยางค์ท้าย คือ การตัดพยางค์ข้างหลังของคำ ส่วนมากจะตัดออกเพื่อให้ได้คำตามจำนวนหรือเพื่อให้ลงสัมผัสตามฉันทลักษณ์ ได้แก่ คำว่า อังคาร (อังคา) บริจาริกา (บริจา) บันดาล (บันดา) ปัสสาสะ (ปัสสา) โสดาบัน (โสดา) สกิทาคามี (สักกีทาคา) โกลาหล (โกลา) ขัตติยะ (ขัตติ) นิทาน (นิทา) ปรากฏ (ปรา) มัฆวาน (มัฆวา) อภิวาท (อภิวา) เอราวัณ (เอรา) ดังตัวอย่างที่ปรากฏในคำประพันธ์ของวรรณกรรมเรื่องนี้ดังต่อไปนี้

3.3.1 อังคาร เป็น อังคา ดังคำประพันธ์ที่ว่า

กลางทุมสริกฆงง บรรลงงคั่งทงงปรางไชย ทุมมา**อังคา**ไฟย ปะลิงคงงปลิวกลุมมา	กลางธุมสิกขัง[402] บัลลังก์คั่งทั้งปรางค์ชัย ธุมมา**อังคา**ไฟ ปลิงคัง[403]ปลิวกลุ้มมา

(หน้าที่ 110 / 3)

3.3.2 บริจาริกา เป็น บริจา ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ทุพระปิรณเจ้า จร่งมาโปรดเกล้า ฆาผู**บ่อริยจา** เพิอจะฆ่อรับ ไนยบัพ่ชา ถวายกุสะลา เพือมบาร่หมีย	ธุพระปิ่นเจ้า จงมาโปรดเกล้า ข้าผู้**บริจา** เพื่อจะขอรับ ในบรรพชา ถวายกุศลา เพิ่มพูนบารมี

(หน้าที่ 126 / 3-4)

3.3.3 บันดาล เป็น บันดา และ โกลาหล เป็น โกลา ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ด้วยฤทอะพินญาน สมาทิว่ร่ชาน **บันดาโกหลา** ทร่นินดินลัน ไหวยหวนโกนจะนา วิจุลจุละตา กำม่นาถหวาดไหวย	ด้วยฤทธิ์อภิญญาณ สมาธิวรฌาน **บันดาโกลา** ธรณินดินลั่น ไหวหวั่นโกญจนา วิจุลจุลตา กัมนาทหวาดไหว

(หน้าที่ 83 / 1-3)

---

[402]ธุมมสิกขัง หมายถึง ควันและเปลวไฟ

[403]ปลิงคัง = ปลิงคณห์ หมายถึง รวมกัน

3.3.4 ปัสสาสะ เป็น ปัสสา ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ถอนพระไทยควยไขย**ปัดษา**	ถอนพระทัยขวยไข**ปัสสา**[404]
อัดแหน่นแค่รคา	อัดแน่นแค้นคา
เพียงหนึงอุรงงพงงพลิก	เพียงหนึ่งอุรังพังพลิก

(หน้าที่ 94 / 3)

3.3.5 โสดาบัน เป็น โสดา และ สกิทาคามี เป็น สักกีทาคา ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ลุแก่พระ**โสดาสักกิทาคา**อาระหัน		ลุแก่พระ**โสดาสักกีทาคา**อรหันต์[405]	
ใดชมสมบัด	อะระโห	ได้ชมสมบัติ	อรโห

(หน้าที่ 116 / 4)

4. การแผลงเสียงท้ายคำ

ผู้แต่งนิยมนำคำภาษาบาลีและสันสกฤตมาใช้ในรูปของคำแผลง คือ การแผลงเสียงท้ายคำ ซึ่งลักษณะดังกล่าวนี้เป็นที่นิยมกระทำกันมากในวรรณกรรมท้องถิ่น เพราะผู้แต่งต้องการให้ได้ถ้อยคำที่ไพเราะรับสัมผัสคล้องจองตรงตามฉันทลักษณ์ และหลีกเลี่ยงการใช้คำซ้ำ ลักษณะการแผลงเสียงท้ายคำที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนี้ สามารถจำแนกได้ดังนี้

4.1 การแผลงเสียงท้ายคำที่ลงท้ายด้วยสระโอ

4.2 การแผลงเสียงท้ายคำที่ลงท้ายด้วยสระอัง

4.3 การแผลงเสียงท้ายคำที่ลงท้ายด้วยสระอา

4.4 การแผลงเสียงท้ายคำที่ลงท้ายด้วยสระเอ

4.1 การแผลงเสียงท้ายคำที่ลงท้ายด้วยสระโอ เช่น คำว่า มัญชโร ราโช สุนทโร กัลโย นิรุตตโม ฤทธิพโล วิเสโส พาณิชโช กัมพโล นาโค วัจโน ชโน สักโก พโล อมรินโท เป็นต้น ดังตัวอย่างที่ปรากฏในคำประพันธ์ของวรรณกรรมเรื่องนี้ ดังต่อไปนี้

[404]ปัสสา = ปัสสาสะ หมายถึง ลมหายใจ

[405]ฉบับสอบทานใช้ว่า ลุแก่พระโสดาสักกีทาคาอนาคาอรหันต์

4.1.1 มัญชร เป็น มัญชโร และ ราช เป็น ราโช ดังคำประพันธ์ที่ว่า

รัชนงง**มัญชะโร**	รัชนัง**มัญชโร**
โอลาเลิดเฉิดฉายฉิน	โอพาร์เลิศเฉิดฉายฉิน
พูสิทพิยพิษพิณ	ภูษิตพิพิธภิญ
ยิ้งกวาเร้าเปร็ณ**ราโช**	ยิ่งกว่าเราเป็น**ราโช**

(หน้าที่ 34 / 2)

4.1.2 สุนทร เป็น สุนทโร และ กัลยา เป็น กัลโย ดังคำประพันธ์ที่ว่า

คิดในพระไทยตรึก	คิดในพระทัยตรึก
นึกวานาง**ยุนทะโร**	นึกว่านาง**สุนทโร**
ยิ้งยวดนาถ**กัลโย**	ยิ่งยวดนาถ**กัลโย**
มะเหสีราดแหงเรา	มเหสีราชแห่งเรา

(หน้าที่ 86 / 6)

4.1.3 นิรุตตม เป็น นิรุตตโม และ ฤทธิพล เป็น ฤทธิพโล ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ดูหรา**นียรุตะโม**	ดูรา**นิรุตตโม**
ฤทียพะโลยงงหาวหาน	**ฤทธิพโล**ยังห้าวหาญ
เว่ตรยาคุนสริงด้ยเชียวชาน	เวทยาคุณสิ่งใดเชี่ยวชาญ
จรงบ่พิดคิทแกไข	จงบพิตรคิดแก้ไข

(หน้าที่ 101 / 1-2)

4.1.4 วิเสส เป็น วิเสโส และ สุนทร เป็น สุนทโร ดังคำประพันธ์ที่ว่า

วิเสโสสุนทโรลักสะณะมี	**วิเสโสสุนทโร**ลักษณะมี
ถวายนำทิบฎี	ถวายนามธิบดี
ชุมพูมะหาราชณฤบารณ	ชุมพูมหาราชนฤบาล

(หน้าที่ 6 / 4)

4.1.5 พาณิช เป็น พาณิชโช และ กัมพล เป็น กัมพโล ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ทาวนิยเมือมาบุพชาดิบงงเกิด	ท้าวนี้เมื่อมาบุพชาติบังเกิด
เอากำเนิด**ภานิดโช**	เอากำเนิด**พาณิชโช**
มิผ่ารัตะณ**กำพะโล่**	มีผ้ารัตน**กัมพโล**
มะโนหมายใครจะไหทาณ	มโนหมายใคร่จะให้ทาน

(หน้าที่ 21 / 5)

4.2 การแผลงเสียงท้ายคำที่ลงท้ายด้วยสระอัง เช่น คำว่า พาลัง นาคัง มุขลัง เมขลัง โคตมัง รัญญัง ราชัง รุกขัง รัชตัง สุวรรณฉัง คามัง วาจัง เถรัง ตีรัง โศกัง ทัศนัง เป็นต้น ดังตัวอย่างที่ปรากฏในคำประพันธ์ของวรรณกรรมเรื่องนี้ ดังต่อไปนี้

4.2.1 พาล เป็น พาลัง และ นาค เป็น นาคัง ดังคำประพันธ์ที่ว่า

วากลาว**พาลัง** สงงไห้**นาคัง** จูงคราพาไปย ถึงทีประตู ซู่มาจูงไปญ จากทีนังไนย คร่ามาพาเร	ว่ากล่าว**พาลัง** สั่งให้**นาคัง** จูงคร่าพาไป ถึงที่ประตู สูมาจูงไป จากที่นั่งใน คร่ามาพาเร[406]

(หน้าที่ 47 / 3-5)

4.2.2 มุข เป็น มุขลัง และ เมขลา เป็น เมขลัง ดังคำประพันธ์ที่ว่า

มีปีลันทณครพ สรับสมบูรณพ้ลกาญา **มุขะลงง**ดงงอำม่รา **เม่ขลงง**ดงงองคอินทร	มีปีลันธรครบ สรรพสมบูรณ์พ้นกายา **มุขลัง**ดั่งอำมรา **เมขลัง**ดั่งองค์อินทร์

(หน้าที่ 34 / 2-3)

4.2.3 โคตม เป็น โคตมัง และ ราช เป็น รัญญัง ดังคำประพันธ์ที่ว่า

พระบ่รัมโพทิ**โคต่มงง** ฟงง**รันญงง**ปุจฉาภ้ย รูด้วยพระยาณวีสุตะม้ย ไขยสุนทอนแกน่ฤบ่ฎีย	พระบรมโพธิ**โคตมัง** ฟัง**รัญญัง**ปุจฉาภัย รู้ด้วยพระญาณวิสุตมัย[407] ไขสุนทรแก่นฤบดี

(หน้าที่ 20 / 4)

4.2.4 ราช เป็น ราชัง และ รุกข เป็น รุกขัง ดังคำประพันธ์ที่ว่า

นางเทว่ไพรยวัน กลาวปรัฎิพรรว่า**ราชัง** เชีนเสว้ยผล**รุกฆงง** ม้วงหวาหวารหิมภารไพรย	นางเทวไพรวัน กล่าวปฏิพันธ์ว่า**ราชัง** เชิญเสวยผล**รุกขัง** ม่วงหว้าหวานหิมพานต์ไพร

(หน้าที่ 87 / 2)

---

[406]พาเร หมายถึง เมือง

[407]พระญาณวิสุตมัย หมายถึง ญาณที่สำเร็จด้วยการฟังอย่างแจ่มแจ้ง

4.2.5 รัชตะ เป็น รัชตัง และ สุวรรณ เป็น สุวรรณณัง ดังคำประพันธ์ที่ว่า

กำแพ่ง**รัช่ตัง**	กำแพง**รัชตัง**
พืร**สุว้รรณัง**นากทองปุน	พื้น**สุวรรณณัง**นากทองปุร
ภืรสูทาทองแดงดุน	พื้นสุธาทองแดงดุล
ประกาลเก้จเพ้ช่โลหา	ปราการ[408]เก็จเพชรโลหา

(หน้าที่ 54 / 5)

4.3 การแผลงเสียงท้ายคำที่ลงท้ายด้วยสระอา เช่น คำว่า เทวา ครุฑา ภูตา อุทกา มุขา คารวา ทวารา โภคา มัจฉมังสา ราคา ทิศา โลกา นาคา เวฬุวันนา ทุกขา สาวกา ราชา โมหา โทสา สามเณรา เมฆา ทูตา ภัยยา เป็นต้น ดังตัวอย่างที่ปรากฏในคำประพันธ์ของวรรณกรรมดังต่อไปนี้

4.3.1 เทว เป็น เทวา ครุฑ เป็น ครุฑา และ ภูต เป็น ภูตา ดังคำประพันธ์ที่ว่า

เทวาเทวีย	**ครุฑา**นาคี	คันทับ**พูตา**	**เทวา**เทวี	**ครุฑา**นาคี	คนธรรพ์**ภูตา**
ม่หายักเข	สับเพ**เทวา**	น่บบาทสาศดา	มหายักเข	สัพเพ**เทวา**	นบบาทศาสดา
แล้วตางคืรสถารณ			แล้วต่างคืนสถาน		

(หน้าที่ 111 / 2-3)

4.3.2 อุทก เป็น อุทกา ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ทาวนึกว่าอุทก	ท้าวนึกว่าอุทก
ตกพระไทยกลัวพูสา	ตกพระทัยกลัวภูษา
จักชุบด้วย**อุดท่กา**	จักชุบ[409]ด้วย**อุทกา**
ทาวล่อกซืนพ้นพระชงค	ท้าวลอก[410]ขึ้นพ้นพระชงฆ์

(หน้าที่ 91 / 4)

---

[408]ประการ = ปราการ หมายถึง กำแพง

[409]ชุบ หมายถึง จุ่ม

[410]ลอก หมายถึง ถลก

4.3.3 มุข เป็น มุขา และ คารวะ เป็น คารวา ดังคำประพันธ์ที่ว่า

สถิษเฉาะเภาะ**มุขา**	สถิตเฉาะเพาะ[411]**มุขา**
บ์อหมิได**คาระวา**	บ่มิได้**คารวา**
ญืนยทามกลางเสนีย	ยืนท่ามกลางเสนีย์

(หน้าที่ 34 / 2)

4.3.4 ทวาร เป็น ทวารา และ โภค เป็น โภคา ดังคำประพันธ์ที่ว่า

พระม่หานครเนาว**ทวารา**	พระมหานครเนาว**ทวารา**
อฎิเร่ก**โพคา**	อดิเรก**โภคา**[412]
พิพิดโพไคบ่ริบูร	พิพิธโภไคยบริบูรณ์

(หน้าที่ 4 / 4)

4.3.5 มัจฉมังส เป็น มัจฉมังสา และ ราค เป็น ราคา ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ยนรูปนางคณทรร	ยลรูปนางคนธรรพ
คนทับอรรฆาย**มัจฉะมังสรา**	คนธรรพ์อันขาย**มัจฉมังสา**
เฉีดโฉมประโลม**ราคา**	เฉิดโฉมประโลม**ราคา**
พระไทยนึกค่นึงกาม	พระทัยนึกคะนึงกาม

(หน้าที่ 86 / 6 - หน้าที่ 87 / 1)

4.4 การแผลงเสียงท้ายคำที่ลงท้ายด้วยสระเอ เช่น คำว่า ยักเข สัพเพ นาเค กาเม สาคเร อัฐทิเศ มรรคเค ภัยเย ทัศเน ราชคฤเห ทิเศ อีสานเน ราเช เอราวัณเณ เป็นต้น ดังตัวอย่างที่ปรากฏในคำประพันธ์ของวรรณกรรมเรื่องนี้ดังต่อไปนี้

4.4.1 ยักขะ เป็น ยักเข และ สัพพะ เป็น สัพเพ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

เทวาเทวีย	ครุทานาคี	คันทับพูตา	เทวาเทวี	ครุฑานาคี	คนธรรพ์ภูตา
ม่หา**ยักเข**	**สับเพ**เทวา	น่บบาทสาศดา	มหา**ยักเข**	**สัพเพ**เทวา	นบบาทศาสดา
แล้วตางคืรสถารณ			แล้วต่างคืนสถาน		

(หน้าที่ 111 / 2-3)

[411]เฉาะเพาะ = เฉพาะ

[412]อดิเรกโภคา หมายถึง มีทรัพย์สมบัติมาก

4.4.2 นาค เป็น นาเค ดังคำประพันธ์ที่ว่า

สีนคาตางตาง มีตามเยิองอยาง เชาม่นุสา จินราช่คฤาเห **นาเค**จัดมา ไห้ทุกสุหรา หมูเค้มเร่ขาย	สินค้าต่างต่าง มีตามเยี่ยงอย่าง ชาวมนุสา[413] จีนราชคฤเห **นาเค**จัดมา ให้ทุกสุรา หมูเค็มเร่ขาย

(หน้าที่ 55 / 1-2)

4.4.3 กาม เป็น กาเม ดังคำประพันธ์ที่ว่า

เห้รนางไพรยเจาปา ฆายผ่ล้าชอชุกพวง ตรึกในพระฤาไทยห้วง ใน**กาเม**เสน่หงง	เห็นนางไพรเจ้าป่า ขายผลาช่อชุกพวง ตรึกในพระฤทัยห้วง ใน**กาเม**เสน่หัง

(หน้าที่ 87 / 3)

4.4.4 สาคร เป็น สาคเร ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ไจยไหญ่ไฝยสูงสักหรือ ช่ล่รอยกระบี หฤาจะเปรียบด้วย**สาคะเร**	ใจใหญ่ใฝ่สูงศักดิ์หรือ ชลรอยกระบือ หรือจะเปรียบด้วย**สาคเร**

(หน้าที่ 95 / 5)

4.4.5 อัฐทิศ เป็น อัฐทิเศ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

บัษนันท้าวชุมพู บอดีราชใดฟงงสราณ จับษรณ่ร่นาถพาฐสายพาล แผลงไปยไนย**อัฉะทีเส**	บัดนั้นท้าวชุมพู- บดีราชได้ฟังสาร จับศรนรนาถพาดสายพาน แผลงไปใน**อัฐทิเศ**

(หน้าที่ 100 / 3)

จากลักษณะในข้างต้น อาจวิเคราะห์ได้ว่า การแผลงเสียงท้ายคำนี้ เป็นการรับรูปศัพท์ของคำภาษาบาลีสันสกฤตที่ผันตามวิภัตติที่ 1 และที่ 2 มาใช้เป็นคำที่มีความหมายเดียวกับรากศัพท์เดิม นอกจากนั้นยังพบว่า คำศัพท์บางคำที่นำมาแผลงเสียงท้ายคำนั้น เป็นการแผลงคำที่ผิดแบบ คือ ผู้แต่งแผลงคำโดยไม่คำนึงถึงเพศของรูปศัพท์ว่าจะแผลงได้หรือไม่ เพียงแต่ต้องการให้มีเสียงสัมผัสในคำประพันธ์และให้มีเสียงไพเราะเท่านั้น เช่น กัลโย เสน่โห ซึ่งรูปศัพท์เป็นอิตถีลิงค์ไม่อาจประกอบเป็นปุงลิงค์ได้ เป็นต้น

---

[413]มนุสา = มนุสสา

5. การแยกคำ คือ การนำคำๆหนึ่งมาเขียนแยกกัน เพื่อให้จำนวนคำพอดีกับที่กำหนดไว้ในฉันทลักษณ์ และให้คำมีเสียงสัมผัสตามฉันทลักษณ์แต่ละชนิด ซึ่งคำที่แยกออกจากกันนั้นยังคงออกเสียงต่อเนื่องกัน เพียงแต่อยู่ต่างวรรคกันเท่านั้น โดยใช้เครื่องหมายยัติภังค์ (-) เชื่อมคำที่แยกกัน ในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพูมีการใช้วิธีการแยกคำเพื่อให้รับสัมผัสตามฉันทลักษณ์ดังนี้

5.1 การแยกคำเพื่อรับสัมผัสระหว่างวรรค

5.2 การแยกคำเพื่อรับสัมผัสระหว่างบท

5.1 การแยกคำเพื่อรับสัมผัสระหว่างวรรค ได้แก่

5.1.1 ตัถถา- คต (ตถาคต) ดังคำประพันธ์ที่ว่า

รัดติภากยามนัน**ตัดถา-**	รัตติภาคยามนั้น**ตัถถา-**
คตตรัดทัมเท่ดสหนา	**คต**ตรัสธรรมเทศนา
โปรดเท่วะทาวทังผอง	โปรดเทวท้าวทั้งผอง

(หน้าที่ 19 / 3)

5.1.2 วิษหนู - กรรณ (วิษณุกรรม) ดังคำประพันธ์ที่ว่า

บัษะนันอำมมำรำอังค่ทรงเดษ	บัดนั้นอำมรองค์ทรงเดช
ใชเทเว่ดนาม**วิษหนู-**	ใช้เทเวศร์นาม**วิษหนู-**
กันล่งมาอุปะถำชู	**กรรณ**ลงมาอุปถัมภ์ชู
ชบมันเทียนวีเชียนศรีย	ชบมณเฑียรวิเชียรศรี

(หน้าที่ 21 / 6-หน้าที่ 22 / 1)

5.1.3 ลี - ลาศ (ลีลาศ) ดังคำประพันธ์ที่ว่า

พุททะจิงตรัดบ่อก	พุทธจึงตรัสบอก
เทิออยูน่อกพระกุดีย	เธออยู่นอกพระกุฏี
ม่หาสิกาจงลา**ลิย-**	มหาสีกาจงลา**ลี-**
ลาดจร่เตาตามไปยหา	**ลาศ**จรเต้าตามไปหา

(หน้าที่ 121 / 6-หน้าที่ 122 / 1)

5.1.4 สา - ธุ (สาธุ) และ มณ - เฑียร (มณเฑียร) ดังคำประพันธ์ที่ว่า

อำม่รินท่ระ**สา-** **ทุ**รับพัจะนา คลายนาคาก่ล เสียรจากช่งคัท ชุมพูตระบัด อินท์เจาจาก**ม่ร-** **เทียน**ทาวกลับมา	อมรินทร**สา-** **ธุ**รับพัจนา คลายนาคากล เศียรจากชงฆัด ชุมพูตระบัด อินทร์เจ้าจาก**มณ-** **เฑียร**ท้าวกลับมา

(หน้าที่ 49 / 6)

5.2 การแยกคำเพื่อรับสัมผัสระหว่างวรรค ได้แก่

5.2.1 พระธรรมราชา - ธิราช (พระธรรมราชาธิราช) ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ไหแรงคะมะนามาสรู ยงงพระโลกยะวิยทู ทรงนาม**พระทรรมราชา-** **ทิราช**จักกะพัจม่หา เสว้ยราชในกรุงทา- นีราชแหงเราอยาฉ่งน	ให้เร่งคมนามาสู่ ยังพระโลกยวิทู[414] ทรงนาม**พระธรรมราชา-** **ธิราช**จักรพรรดิมหา เสวยราชในกรุงธา- นีราชแห่งเราอย่าฉงน

(หน้าที่ 33 / 1-3)

5.2.2 สำ - นัก (สำนัก) ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ย่นย่อมัคเค ให้ถึงในเว- ลาเช้าดังด้าว ให้เร่งบทบาท ด้วยอาชญาเรา ครั้นแล้วจงเจ้า นำมาสู่**สำ-** **นั้ก**เรานิเลา ทันรอนกอนเชา จ่งเจ้าแร้งนำ ยงงในพิมาร มัณเทียรทองลัม แม้นวาจะทำ ไดยยาทัดทาน	ย่นย่อมรรคเค ให้ถึงในเว- ลาเช้าดังด้าว ให้เร่งบทบาท ด้วยอาชญาเรา ครั้นแล้วจงเจ้า นำมาสู่**สำ-** **นัก**เรานี้เล่า ทันร้อนก่อนเช้า จงเจ้าแร่ง[415]นำ ยังในพิมาน มณเฑียรทองล้ำ แม้นว่าจะทำ ใดอย่าทัดทาน

(หน้าที่ 80 / 6-หน้าที่ 81 / 2)

[414]พระโลกยวิทู หมายถึง ผู้รู้แจ้ง

[415]แร่ง หมายถึง เร่ง

6. การสรรคำ

การสรรคำเป็นการเลือกใช้คำให้เหมาะสมกับอารมณ์และความรู้สึกในการสื่อความหมายให้ผู้อ่านและผู้ฟังเกิดจินตนาการคล้อยตาม โดยส่วนใหญ่มักเป็นการเลือกสรรคำแทนตัวละครต่างๆ เพื่อหลีกเลี่ยงการใช้คำที่ซ้ำกัน และยังทำให้เกิดความสละสลวยทางภาษา อีกทั้งยังเป็นการแสดงให้เห็นความรู้ความสามารถทางภาษาของผู้แต่งที่รู้จักเลือกคำมาใช้ได้อย่างหลากหลายอีกด้วย

การสรรคำที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนี้ สามารถจำแนกได้ 3 ประเภท คือ

6.1 การใช้คำไวพจน์

6.2 การใช้คำให้เหมาะสมกับตัวละคร

6.3 การใช้คำแบบเสรีนิยม

6.1 การใช้คำไวพจน์ คือ การนำคำที่มีความหมายอย่างเดียวกัน มาใช้ในการแต่งวรรณกรรม ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความสละสลวยทางภาษาและเป็นการหลีกเลี่ยงการใช้คำซ้ำด้วย คำไวพจน์ที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนี้ มีดังนี้

6.1.1 พระพุทธเจ้า ใช้คำว่า พระโคตมัง พระโคตโม ตัถถาคต พระทศพล พระชินโน พระบรมโลกยนาโถ พระมารชินสิงโห พระศรีสุคต พระสัพพัญญุตาญาณ องค์ภัควา มุนินโท วรเดชะสิงโห สยัมภู และพระสาไกยะสิงโห

6.1.2 กษัตริย์ ใช้คำว่า ขัตติยวงศ์ จอมภูวดา ชนานินโท ธรณินทร์ นราชิน นราชี นราชัง นรเปนทรา นราธิบดี นราธิโป นรินทร์ นรินทร นรินทรา นฤบาล นฤบดี พระภูบาล ภูบดี รัญญัง ราชา ราชี ราโช ราชัง และราชเสฏโฐ

6.1.3 พระอินทร์ ใช้คำว่า มัฆพาน มัฆวาน ท้าวสุชาบดี สักโก สุรเสฏโฐ เทวรุตตโม สุราสักโก มหิศโร และอมรินทร์

6.1.4 ผู้หญิง ใช้คำว่า กัลยา นุช นาถ บวรนาถ พนิดา วรนงค์ วรนาถ วิมลนาถ เยาวมาลย์ ยุพิน สุดา สายสวาท อนงค์ และอรนารี

6.1.5 เทวดาและนางฟ้า ใช้คำว่า อมร อมรา เทเวศร์ เทวา เทวี เทโว เทวัญ อัปสร และแมน

6.1.6 ดวงอาทิตย์ ใช้คำว่า ตะวัน ทินกร รวิวร สุริยงค์ สุรีย์ สุริยะ สุริยา และสูรย์

6.1.7 ท้องฟ้า ใช้คำว่า อัมพร คัคนานต์ สุธาดล โพยม เวหา เวโห และเวหน

6.1.8 แม่น้ำ ใช้คำว่า สินธุ สาคร สาคเรศ ชล ชลธาร ชลธี ชโลมา ชโลมาศ นัทที วารี สายสินธุ์ และพระคงคา

6.1.9 ป่า ใช้คำว่า พนาสัณฑ์ พนาลัย พฤกษ์ไพร ไพร ไพรวัน และไพรสัณฑ์

6.1.10 ภูเขา ใช้คำว่า สิงขร สิงขรา ศิขริน คีรี ยุคลธา และบรรพต

6.1.11 ปราสาท ใช้คำว่า พิมาน พระมณฑป พระมนฑิรา มณเฑียร ปรางค์-พิมาน ปรางค์ชัย และปรางค์ปราสาท

6.1.12 บ้านเมือง ใช้คำว่า นคร นัครา บุรี พารา พาเร และธานี

6.1.13 ใจ ใช้คำว่า กมล จิต มน มโน มนัสสา พระทัย หฤทัย และฤทัย

6.1.14 ช้าง ใช้คำว่า คช คชา คชสาร คเชนทร์ สาร พระยาสาร ไอยรา และเอราวัณ

6.1.15 ม้า ใช้คำว่า อัศวะ อัศวราช อัศดร และพาชี

6.1.16 พญานาค ใช้คำว่า ภุชงค์ ภุชคินทา นาคา นาเค นาโค และนาคินทร์

6.2 การใช้คำให้เหมาะสมกับตัวละคร ในวรรณกรรมเรื่องนี้ ผู้แต่งได้เลือกสรรคำที่ใช้เรียกตัวละครที่เหมาะสม เพื่อให้สอดคล้องกับเนื้อเรื่องและฐานะของตัวละคร โดยเฉพาะคำที่ใช้เรียกพระพุทธเจ้าและพระยาชมพูจะมีสมัญญานามเป็นจำนวนมากและมีความหมายที่แสดงคุณลักษณะเด่นของตัวละคร ซึ่งส่วนใหญ่เป็นคำบาลีสันสกฤตที่ผู้แต่งต้องการแสดงให้เห็นถึงความสำคัญและความเป็นเลิศของตัวละคร เพื่อให้ผู้อ่านและผู้ฟังสามารถจินตนาการถึงภาพพจน์ของตัวละครได้อย่างเด่นชัด ดังต่อไปนี้

6.2.1 คำที่ใช้เรียกพระพุทธเจ้า เช่น

6.2.1.1 บรมโลกาจารย์ หมายถึง ผู้เป็นอาจารย์ของชาวโลกที่ประเสริฐ

6.2.1.2 พระบรมโลกยนาโถ หมายถึง ผู้เป็นที่พึ่งของชาวโลกที่ประเสริฐ

6.2.1.3 พระมารชินสิงโห หมายถึง พระผู้ประเสริฐที่ชนะมาร

6.2.1.4 พระโลกยวิทู หมายถึง ผู้รู้แจ้งโลก

6.2.1.5 พระศรีสุคต หมายถึง ผู้ไปดีแล้ว

6.2.1.6 พระสรรเพชญ หมายถึง ผู้รู้สิ่งทั้งปวง ผู้รู้ทุกสิ่งทุกอย่าง

6.2.1.7 พระสัพพัญญุตาญาณ หมายถึง ผู้มีญาณหยั่งรู้สิ่งทั้งปวง

6.2.1.8 มุนินโท หมายถึง ผู้เป็นใหญ่กว่าพระมุนี

6.2.1.9 สยัมภู หมายถึง พระผู้เป็นเอง พระผู้เกิดเอง กล่าวคือ พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง

6.2.1.10 วรพุทธนาโถ หมายถึง ผู้เป็นที่พึ่งของผู้รู้อันประเสริฐ

6.2.1.11 วรเดชะสิงโห หมายถึง ผู้ประเสริฐด้วยเดชอันเลิศ

6.2.1.12 สมเด็จพระทศพล หมายถึง พระผู้มีกำลังสิบประการ

6.2.1.13 พระสาไกยะสิงโห หมายถึง ผู้ประเสริฐแห่งสากิยวงศ์

6.2.1.14 องค์ภัควา หมายถึง ผู้มีโชค

ตัวอย่างการใช้คำเรียกพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนี้มีดังต่อไปนี้

1. พระมารชินสิงโห หมายถึง พระผู้ประเสริฐที่ชนะมาร ดังคำประพันธ์ที่ว่า

พระมาระชิณะสิงโหรู่	**พระมารชินสิงโหรู้**
แจ่งไนยสรับพันยู	แจ้งในสัพพัญญู
วาชุมพูทีราชา	ว่าชุมพูธิราชา

(หน้าที่ 32 / 5-6)

ผู้แต่งเลือกใช้สมัญญานามนี้ เพื่อแสดงให้เห็นถึงคุณลักษณะของพระพุทธเจ้าที่ทรงเป็นผู้ชนะมารในการบำเพ็ญฌานจนได้ตรัสรู้อนุตตระสัมมาสัมโพธิญาณ

2. พระบรมโลกยนาโถ หมายถึง ผู้เป็นที่พึ่งของชาวโลกที่ประเสริฐ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ฯาไหว**พระบ่รมโลกยะณาโถ**	ข้าไหว้**พระบรมโลกยนาโถ**
ทรงพระม่หาการุนิโก แก่สรัตว์	ทรงพระมหาการุณิโก แก่สัตว์

(หน้าที่ 28 / 3)

ผู้แต่งเลือกใช้คำนี้ เพื่อต้องการแสดงให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าทรงเป็นที่พึ่งของชาวโลก เพราะพระองค์ได้แสดงพระธรรมคำสอนให้สรรพสัตว์ในโลกได้พ้นจากทุกข์

3. มุนีโลกวรสยัมภู หมายถึง พระผู้ตรัสรู้ด้วยพระองค์ที่ประเสริญกว่านักปราชญ์และชาวโลก ดังคำประพันธ์ที่ว่า

มูนีโลกวะระสะยัมพูว	**มุนีโลกวรสยัมภู**[416]
สับพรรณยูฤทิเอ่กอุดดม	สัพพัญญูฤทธิเอกอุดดม[417]
เห้รชุมพูบ่ดิราทภิรุท	เห็นชุมพูบดีราชพิรุธ
จริงมิพุท่อังการณ	จึงมีพุทธองค์การ[418]

(หน้าที่ 101 / 3)

---

[416]สยัมภู = สยมภู หรือ สวยมภู

[417]อุดดม = อุดม

[418]องค์การ = โองการ

ผู้แต่งเลือกใช้คำว่า มุนีโลกวรสยัมภู เพื่อต้องการแสดงให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยไม่มีใครสอน จึงเป็นผู้ที่ประเสริฐกว่าชาวโลกทั้งมวล แม้แต่พระยาชมพู ผู้มีบุญญาธิการ ก็ยังไม่อาจเสมอเหมือนพระพุทธองค์ได้

จากตัวอย่างสมัญญานามที่ใช้เรียกพระพุทธเจ้า ผู้แต่งได้เลือกใช้คำที่บ่งบอกถึงลักษณะความเป็นพระพุทธเจ้าว่า ทรงเป็นผู้ประเสริฐที่ตรัสรู้ได้ด้วยพระองค์เอง เป็นที่พึ่งของชาวโลก และทรงเป็นผู้ที่มีความเมตตาปรารถนาที่จะโปรดสรรพสัตว์ให้พ้นจากความทุกข์

6.2.2 คำที่ใช้เรียกพระยาชมพู เช่น

6.2.2.1 ชนานินโท หมายถึง ผู้เป็นใหญ่แห่งชน

6.2.2.2 นราสโภ หมายถึง ผู้องอาจกว่าชนผู้อื่น

6.2.2.3 ปริสาสโภ หมายถึง ผู้องอาจกว่าบริวาร

6.2.2.4 นราราชเสฏโฐ หมายถึง พระราชาผู้ประเสริฐ

6.2.2.5 นิรุทโธ หมายถึง พระผู้อันบริวารห้อมล้อม

6.2.2.6 นิฤเบนทรา = นฤเปนทรา หมายถึง พระราชาผู้เป็นใหญ่

6.2.2.7 มหิทธิบาล หมายถึง ผู้มีฤทธิ์มาก ผู้รักษาความสำเร็จจำนวนมากไว้ได้

ตัวอย่างการใช้คำเรียกพระยาชมพู ที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนี้มีดังต่อไปนี้

1. นิรุทโธ หมายถึง พระผู้อันบริวารห้อมล้อม ดังคำประพันธ์ที่ว่า

สุนาสักโก	ฟง**งนิรุดโท**	ทาทายวาจา	สุณาสักโก	ฟัง**นิรุทโธ**	ท้าทายวาจา
จิงควางจักเพ็ช	ไตรยเตร้ดเวหา	กลับเป้นนาคา	จึงขว้างจักรเพชร	ไตรเตร็ดเวหา	กลับเป็นนาคา
เจ้ดเสียนสุนท์รงง			เจ็ดเศียรสุนทรัง		

(หน้าที่ 45 / 5-6)

2. นราสโป = นราสภ หมายถึง ผู้องอาจกว่านรชน ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ณ่ราสะโป	ตรัดวามานะโว	ทูตายาไฉนย	**นราสโป**	ตรัสว่ามาณโว	ทูตาอย่าไฉน
แตตีสิภเอ้จ	เร้าจักเสด้ดไปย	จ่งมารับใน	แต่ตีสิบเอ็ด[419]	เราจักเสด็จไป	จงมารับใน
กิงทางกลางหน			กึ่งทางกลางหน		

(หน้าที่ 49 / 4-5)

[419]ตีสิบเอ็ด หมายถึง สิบเอ็ดนาฬิกา

3. ชนานินโท หมายถึง ผู้เป็นใหญ่กว่าชน ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ช่นานินโทส่ดับ	**ชนานินโท**สดับ
กลับผิรหนามาทำเฉ้ย	กลับผิน[420]หน้ามาทำเฉย
ดูหรูกูนีเอ้ย	ดูหรูกูนี้เอ๋ย
ฟงงเสียงทักย์นมลักไขย	ฟังเสียงทักยลมลักไข

(หน้าที่ 88 / 4-5)

จากตัวอย่างสมัญญานามแทนชื่อพระยาชมพูที่ได้ยกมาข้างต้น จะเห็นได้ว่าผู้แต่งเลือกใช้คำที่มีความหมายบอกคุณลักษณะและอุปนิสัยของพระยาชมพูว่า เป็นกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ มีความเก่งกล้าสามารถ มีบริวารคอยปกป้องรักษา และมีความทระนงถือตัว เพื่อให้ผู้อ่านและผู้ฟังเห็นภาพพจน์ของพระยาชมพูตัวละครเอกได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น

6.3 การใช้คำแบบเสรีนิยม เป็นการเลือกใช้คำที่หลากหลาย เพื่อสื่อความหมายให้ผู้อ่านและผู้ฟังทุกระดับเข้าใจได้ง่าย ซึ่งส่วนใหญ่วรรณกรรมท้องถิ่นมักมีคำภาษาปากหรือภาษาตลาดประสมอยู่ด้วยเสมอ เพื่อให้ผู้อ่านและผู้ฟังสามารถเข้าใจเนื้อเรื่องและสื่อความหมายได้ชัดเจน

สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ได้กล่าวว่า ผู้แต่งวรรณกรรมท้องถิ่นเห็นว่าคำทุกคำมีความงามและศักดิ์เสมอกัน โดยเฉพาะผู้อ่านและผู้ฟังซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวบ้าน ทำให้ต้องเลี่ยงการปรุงแต่งถ้อยคำที่ห่างไกลและผิดแปลกไปจากภาษาชาวบ้าน[421] ในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพูผู้แต่งได้ใช้คำแบบเสรีนิยมที่เข้าใจง่ายผสมผสานกับคำภาษาบาลีสันสกฤต เพื่อให้ผู้อ่านและผู้ฟังสามารถเข้าใจและจินตนาการเรื่องราวได้อย่างชัดเจน เช่น คำว่า หู เกือก งู บู้บิ่น พุงพองซื่อ เครื่องทรงชั่วพับนัยนา เหม็นสาบ ส้มปาก ตีสิบเอ็ด ป่วยพระชงฆ์ พระทัยเบา เป็นต้น ดังตัวอย่างต่อไปนี้

6.3.1 ใช้คำว่า หู เกือกและงู ในตอนที่เสนาอำมาตย์ของพระธรรมราชาธิราชกล่าวคำเยาะเย้ยพระยาชมพู ที่เดินทางมาเฝ้าพระธรรมราชาธิราช โดยผู้แต่งใช้คำศัพท์สามัญที่ต่างวรรณะกับตัวละครแทนที่จะใช้คำราชาศัพท์ เพื่อให้ผู้อ่านและผู้ฟังเข้าใจได้ง่าย ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ใชสอรจ่รไปยร่อย**หูย**	ใช้ศรจรไปร้อย**หู**
เกือกแก้วเป้ร**งูย**	**เกือก**แก้วเป็น**งู**
ไปยรัดพระชังเอามา	ไปรัดพระชงฆ์เอามา

(หน้าที่ 93 / 6)

---

[420]ผิน หมายถึง หัน

[421]สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, **วรรณกรรมทักษิณ : วรรณกรรมพินิจ**, 11.

6.3.2 คำว่า บู้บิ้น เป็นคำศัพท์ภาษาถิ่นใต้ มาจากคำว่า บู้ หมายถึง ยู่ยี่ และคำว่า บิ้น หมายถึง แหว่ง แตก หัก เป็นคำที่ผู้แต่งใช้บอกลักษณะพระขรรค์ของพระยาชมพูที่ใช้ฟันยอดปราสาทของพระเจ้าพิมพิสารจนพระขรรค์หักงอ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

พระฆรรธณราชิณ	พระขรรค์ธรราชิน
ไห**บูบิน**สรินทังคม	ให้**บู้บิ้น**สิ้นทั้งคม
เทพ่เจาหากนิยม	เทพเจ้าหากนิยม
ยอดประกานเพ้ชโลหา	ยอดปราการเพชรโลหา

(หน้าที่ 17 / 2)

6.3.3 คำว่า พุงพองซื่อ เป็นคำศัพท์ภาษาถิ่นใต้ที่บ่งบอกลักษณะของบุคคลผู้มีหน้าท้องป่องยื่นออกมา ในวรรณกรรมเรื่องนี้ผู้แต่งใช้บรรยายลักษณะของราชทูตที่มายืนอวดเก่งท้าทายพระยาชมพู ดังคำประพันธ์ที่ว่า

หนิกระไหรยมาญีรคือ	นี้กระไรมายืนดื้อ
พุงพองซือตงงสำน้วน	**พุงพองซื่อ**ตั้งสำนวน[422]
ดงงนิเหนหมิค้วน	ดังนี้เห็นมิควร
จะเปร็นทูตกะสือเมิอง	จะเป็นทูตจะสื่อเมือง

(หน้าที่ 36 / 2-3)

6.3.4 คำว่า เครื่องทรงชั่ว หมายถึง เครื่องแต่งกายไม่สวยงาม ผู้แต่งนำคำว่า ชั่ว มาอธิบายลักษณะของเครื่องแต่งกายที่ไม่สวยงาม ทำให้ผู้อ่านและผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ทันที ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ไครย**เคริองทรังช้ว** ไหยไปยแตงด้วย สุชาดาหมาย จัดไหยสัมทรง ยังยิงกลับกลาย เป้นม่นุษชาย สรมว่ร่กายา	ใคร**เครื่องทรงชั่ว** ให้ไปแต่งด้วย สุชาดาหมาย จัดให้สมทรง ยงยิ่งกลับกลาย เป็นมนุษย์ชาย สมวรกายา

(หน้าที่ 60 / 3-4)

6.3.5 พับนัยนา หมายถึง หลับตา ผู้แต่งนำคำว่า พับ ซึ่งหมายถึง อาการคู้เข้าหรือทบเข้าหากัน มาใช้แทนคำว่า หลับตา เพื่อสื่อความหมายให้ผู้อ่านและผู้ฟังเห็นภาพอาการวิตกกังวลจนนอนไม่หลับ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

---

[422]สำนวน หมายถึง ถ้อยคำซึ่งมีความหมายโดยนัย

ก์สงับเสียงสันบรรณเทือง	ก็สงบเสียงสั่นบันเทือง
ยงงใหมหายเคือง	ยังไม่หายเคือง
บันทมไม**พับไนยณา**	บรรทมไม่**พับนัยนา**

(หน้าที่ 18 / 6)

6.3.6 เหม็นสาบ เป็นคำศัพท์สามัญที่ผู้แต่งนำมาใช้กับตัวละครที่เป็นกษัตริย์ ในตอนที่นางสุธรรมาได้เชิญชวนพระยาชมพูให้ใช้เครื่องหอมชโลมร่างกายให้มีกลิ่นหอมก่อนเข้าเฝ้าพระธรรมราชาธิราช ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ในชันกำแพงทอง	ในชั้นกำแพงทอง
พืนรอยกรองแก้วมุกฎา	พื้นร้อยกรองแก้วมุกดา
นางสุดทัรร่มา	นางสุดธรรมา
ร่องเรียกทางใหสะสรง	ร้องเรียกท้าวให้สระสรง
ทรำรัดสุคนทา	ทรงรสสุคนธา
วิเลปะนาทิพทาทรง	วิเลปนา[423]ทิพย์ทาทรง
ใหหาย**เหมนสาบ**องค	ให้หาย**เหม็นสาบ**องค์
ทรงไปยเฝาน่ร่เบนทรา	ทรงไปเฝ้านรเบนทรา[424]

(หน้าที่ 89 / 1)

7. การเล่นคำ หมายถึง การใช้คำตามที่ผู้แต่งต้องการประพันธ์ให้มีความสัมพันธ์กับเรื่องราว เพื่อให้เกิดความไพเราะในด้านเสียงและสร้างภาพพจน์ให้แก่ผู้อ่าน ซึ่งลักษณะการเล่นคำที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพูมีดังนี้

7.1 การเล่นคำซ้ำ

7.2 การเล่นคำซ้อน

7.1 การเล่นคำซ้ำ คือ การใช้คำที่ซ้ำกันด้วยเสียงของคำและรูปคำ เป็นการเน้นย้ำเพื่อให้ข้อความนั้นมีความหมายชัดเจนขึ้น ซึ่งอาจจะเป็นไปในทางความหมายแรงขึ้นหรือ ลดหย่อนลงก็ได้ คำซ้ำจึงมีความหมายเน้นหนักหรือต่างกันกับคำเดี่ยวที่มีเพียงคำเดียว ทั้งนี้

---

[423]วิเลปนา = วิเลปนะ หมายถึง การลูบไล้, เครื่องลูบไล้

[424]นรเปนทรา (นฤป+อินทรา) หมายถึง ผู้เป็นใหญ่แห่งพระราชา ในที่นี้หมายถึง พระธรรมราชาธิราช

นอกจากการเล่นคำซ้ำจะเป็นการเน้นหรือย้ำความนั้นให้ชัดเจนยิ่งขึ้นแล้ว ยังเป็นการเล่นคำให้เกิดความไพเราะอีกด้วย[425] ในวรรณกรรมเรื่องนี้ผู้แต่งได้ใช้วิธีการเล่นคำซ้ำ ดังต่อไปนี้

7.1.1 การซ้ำคำใดคำหนึ่งโดยเฉพาะ เป็นการนำคำเดียวกันมาใช้ซ้ำกันในหลายๆแห่ง เพื่อเน้นย้ำสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้ผู้อ่านได้เห็นภาพพจน์ชัดเจนยิ่งขึ้น อีกทั้งยังทำให้คำประพันธ์เกิดความไพเราะด้วย โดยผู้แต่งนิยมใช้คำซ้ำขึ้นต้นคำประพันธ์แต่ละบท ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ลางคนยุดบาคราไหล	**ลางคน**ยุดบ่าคร่าไหล่
ยุดชงลงไวย	ยุดชงฆ์ลงไว้
ไหนังประคุกเข้าเดิร	ให้นั่งประคุก[426]เข่าเดิน
ลางคนกลาวพรองรองเชิน	**ลางคน**กล่าวพร้องร้องเชิญ
ไห้เร้งดำเหนีร	ให้เร่งดำเนิน
เสด้ดอ่อกแตเชาเคราอยู	เสด็จออกแต่เช้าคร่าว[427]อยู่
ลางคนกลาววาชุมพู	**ลางคน**กล่าวว่าชุมพู
ต้วนอยเทาหนู	ตัวน้อยเท่าหนู
ดูเหม้นหมิใครจ่ร่มา	ดูเหม้น[428]มิใคร่จรมา

(หน้าที่ 93 / 4-5)

คำประพันธ์บทนี้ ผู้แต่งใช้คำว่า *ลางคน* ซ้ำกันในการขึ้นต้นคำประพันธ์บทใหม่ เพื่อต้องการแสดงให้เห็นภาพของเหล่าเสนาอำมาตย์ของพระธรรมราชาธิราชที่พระยาชมพูได้พบเจอว่ามีหลายคน และแต่ละคนต่างก็พูดจาดูหมิ่นพระยาชมพูด้วยกันทั้งสิ้น

---

[425]กุหลาบ มัลลิกะมาส, **วรรณกรรมไทย** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2518), 171.

[426]ประคุก หมายถึง คุกเข่า

[427]คร่าว หมายถึง รอ , คอย

[428]ดูเหม้น = ดูหมิ่น

ภลคช ๆคำแหง	**พลคช**[429]**คช**คำแหง
ทงงดงงกรรณแทรง	ทั้งดั้งกันแซง
แลนำจอน	แลนำจร
ภลคช ๆดงงกรั้ยษร	**พลคชคช**ดั่งไกรสร
สายเส้ยงางอน	ส่ายเสยงางอน
จ่ร่กลางพล	จรกลางพล
ภลคช ๆตามผ่จน	**พลคชคช**ตามผจญ
มืดมนเมาวมนตว์	มืดมนเมามนต์
ระเรืงแร่ง	ระเริงแร่ง
ภลคช ๆคำแหง	**พลคชคช**คำแหง
ปีนใดกำแพง	ปีนได[430]กำแพง
เมืองท่ลาย	เมืองทลาย

(หน้าที่ 75 / 2-5)

ภลอัษว ๆเฉิดฉาย	**พลอัศวะอัศว**ะเฉิดฉาย
หมอกเมกดำแดงลาย	หมอกเมฆดำแดงลาย
มีเผิอกผาน	มีเผือก[431]ผ่าน
ภำลอัษว ๆเหาหาร	**พลอัศวะอัศว**ะห้าวหาญ
แชงใชรัชการ	แซงใช้รัชการ
ร้วดเร้วรับพ์	รวดเร็วรับ
ภำลอัษว ๆโจมทับ	**พลอัศวะอัศว**ะโจมทัพ
เร้วยิ้งวิ้งวองรับ	เร็วยิ่งวิ่งว่องรับ
เขารุกรัน	เข้ารุกรัน
ภำลอัษว ๆแขงฆรรณ	**พลอัศวะอัศว**ะแข็งขัน
นึกใงใลก่ทัร	นึกไงไล่ก็ทัน
หมูไพรีย	หมู่ไพรี

(หน้าที่ 75/ 6- หน้าที่ 76 / 3)

---

[429]พลคช หมายถึง กองทัพเหล่าช้าง

[430]ได หมายถึง บันได

[431]เผือก หมายถึง สีขาว

ภัลบัฎิ ๆส่โมสอน	**พลปัตติ**[432]ปัตติสโมสร
ถือทงฉายกรายกอน	ถือธงฉายกรายกร
หมูโยทา	หมู่โยธา
ภัลบัฎิ ๆถือทนู	**พลปัตติปัตติ**ถือธนู
ถัดมาถือท่นูษรษา	ถัดมาถือธนูศรสา
แหล่เกาทรรณ	แลเกาทัณฑ์
ภัลบัฎิ ๆแขงขรรณ	**พลปัตติปัตติ**แข็งขัน
ถือหงอกสากรร	ถือหอกสากรรจ์
ซ่อทองงาม	ขอทองงาม[433]
ภัลบัฎิ ๆชานสนาม	**พลปัตติปัตติ**ชาญสนาม
รบบุกคุกคาม	รบบุกคุกคาม
ก่อรำดาบพย์	ก็รำดาบ
ภัลบัฎิ ๆกาทราบ	**พลปัตติปัตติ**กาจ[434]ราบ
ถือปืนนกคาบ	ถือปืนนกคาบ
คาบสรินลา	คาบสินลา[435]
ภลบัฎิ ๆแกล้วกล้า	**พลปัตติปัตติ**แกล้วกล้า
จุดฉุดภาทา	จุดฉุดพาทา
ทานางเบา	ท่านางเบา[436]

(หน้าที่ 74 / 1 -6)

ภัลรถ ๆรงงศีรย	**พลรถรถ**รังสี
ดุมวงกำกงมี	ดุม[437]วงกำ[438]กง[439]มี
ทีคำแหง	ที่คำแหง
ภัลรถ ๆเรืงแรง	**พลรถรถ**เริงแรง
ทงช้ยกว้ยแกวง	ธงชัยไกวแกว่ง
โบกสำบัด	โบกสะบัด

---

[432]พลปัตติ = พลปัตติก หมายถึง กองทัพเหล่าราบ , กองทัพทหารเดินเท้า

[433]น่าจะเป็น ขอทวนงาม

[434]กาจ หมายถึง กล้า , ดุร้าย ใช้คู่กับคำว่าเก่ง = เก่งกาจ

[435]ปืนคาบสินลา = ปืนคาบศิลา หมายถึง ชื่อปืนชนิดหนึ่ง

[436]น่าจะเป็น ท่าทางเบา

[437]ดุม หมายถึง ส่วนกลางของล้อเกวียน ที่มีรูสำหรับสอดเพลา

[438]กำ หมายถึง ซี่ล้อเกวียน

[439]กง หมายถึง ล้อเกวียน

ภัลรถ ๆจำหรัด	**พลรถรถ**จำรัส
สาระถืออื้นยัษ	สารถียืนหยัด
ปราบณ่รำง	ปราบณรงค์
ภัลรถ ๆงามผ่จำง	*(**พลรถรถ**ผจง)*[440]
นายสาระถือทง	นายสารถีถือธง
ท่นูษร	ธนูศร

(หน้าที่ 76 / 4- หน้าที่ 77 / 1)

คำประพันธ์บทนี้ ผู้แต่งใช้การซ้ำคำในตอนพรรณนากองทัพ เพื่อต้องการอธิบายกองทัพจตุรงคเสนาของพระยาชมพูที่จัดแบ่งตามหมวดหมู่ อันประกอบด้วยพลราบ พลช้าง พลม้าและพลรถ

นอกจากการนิยมใช้คำซ้ำขึ้นต้นคำประพันธ์แต่ละบทแล้ว ผู้แต่งยังได้เล่นคำซ้ำคำใดคำหนึ่งในแต่ละวรรคของคำประพันธ์บทหนึ่งๆ เพื่อทำให้ผู้อ่านและผู้ฟังเห็นภาพพจน์ของสิ่งที่ต้องการและยังสร้างความไพเราะให้คำประพันธ์มากยิ่งขึ้นด้วย ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ชุมพูบ่ฎีฟงง	ชุมพูบดีฟัง
วัจะนังเชาตะหลาดจา	วัจนังชาวตลาดจา[441]
เหลียวไปยแล้ว**เหลียว**มา	**เหลียว**ไปแล้ว**เหลียว**มา
เหลียวไปยเห้รนายทวารงง	**เหลียวไ**ปเห็นนายทวารัง

(หน้าที่ 89 / 3-4)

คำประพันธ์บทนี้ ผู้แต่งได้ซ้ำคำว่า *เหลียว* เพื่อต้องการแสดงให้เห็นภาพพจน์ของพระยาชมพูที่แสดงอาการตื่นตระหนกกับคำพูดของแม่ค้าในตลาดและสิ่งต่างๆภายในเมืองเนรมิตของพระธรรมราชาธิราช จึงได้แสดงอาการเช่นนั้นออกมา

พระโอด**คฤๅ**ชาดแตม	พระโอษฐ์**คือ**ชาดแต้ม
แย้มอำรพอกามปอง	แย้มอรล่อกาม[442]ปอง
นาสิก**คฤๅ**ฆ่ทอง	นาสิก**คือ**ขอทอง
จุไรยสรอง**คฤๅ**พุม่รา	จุไรสอง**คือ**ภุมรา

(หน้าที่ 10 / 3)

---

[440]ต้นฉบับหลักขาดหายไป เพิ่มเติมจากฉบับสอบทาน

[441]จา หมายถึง พูดจา, กล่าว

[442]กาม หมายถึง ความใคร่, ตัณหา

คำประพันธ์บทนี้ ผู้แต่งได้ซ้ำคำว่า *คือ* ในการเปรียบเทียบความงามของหญิงสาว โดยการนำเอาอวัยวะส่วนต่างๆมาเปรียบกับสิ่งของ การใช้คำว่า *คือ* จึงเป็นการแสดงให้เห็นภาพความงดงามของหญิงสาวกับสิ่งที่ผู้แต่งนำมาเปรียบเทียบ

ทาลณสิเปนเชาปัษจัน	ท่านสิเป็นชาวปัจจัน-
ทร่ประเทดยงงหงอนฤๅ	ทรประเทศ[443]ยังหงอน[444]ฤๅ
เรานียค่นผูถือ	เรานี้คนผู้ถือ
พระองกานผานท่ร่นิย	พระองค์การ[445]ผ่านธรณี
ไมค้วนจะเรียงหนา	ไม่ควรจะเรียงหน้า
นังเจ่ร่จาไห**เสีย**สีย	นั่งเจรจาให้**เสีย**ศรี
เสียย่ถ**เสีย**สักดีย	**เสีย**ยศ**เสีย**ศักดี
เปร้นขาเฝ่าทาวทรังนาม	เป็นข้าเฝ้าท้าวทรงนาม

(หน้าที่ 37 / 2-3)

คำประพันธ์บทนี้ ผู้แต่งได้เล่นการซ้ำคำว่า *เสีย* เพื่อเป็นการเน้นย้ำให้เห็นว่าการเจรจากับบุคคลที่มีฐานะแตกต่างกันจะทำให้เสื่อมเสียชื่อเสียงและศักดิ์ศรีของผู้ที่มีฐานะสูงกว่า

7.1.2 การซ้ำคำเพื่อเป็นการเน้นให้คำมีน้ำหนักมากขึ้น ดังตัวอย่างต่อไปนี้

พระองค์ทรงสินลา	พระองค์ทรงศิลลา[446]
กาสาพัษก์เหมือนกรรณ	กาสาพัสตร์ก็เหมือนกัน
นังสมาทิพรอมอยูทงงพรรณ	นั่งสมาธิพร้อมอยู่ทั้งพัน
เพือสำแดงชานปรา	เพื่อสำแดงฌานปรา-
กัดแกพิมพอนบาท	กฎแก่พิมพรบาท
กับด้วยนาดทังพรรณมา	กับด้วยนาถทั้งพันมา
พิดส่วงค์ทรงทอดไนยนา	พิศวงทรงทอดนัยนา
แล ๆ พิด ๆ ก์เหมิอนกรรณ	**แลแลพิศพิศ**ก็เหมือนกัน

(หน้าที่ 122 / 6)

คำประพันธ์บทนี้ ใช้คำว่า *แลแลพิศพิศ* เพื่อเป็นการเน้นเจาะจงให้เห็นว่า นางพิมพรและเหล่านางสนมกำลังตั้งใจมองหาพระเถระชมพู

---

[443]ปัจจันทรประเทศ = ปัจจันตประเทศ หมายถึง ประเทศชายแดน

[444]หงอน = หอน หมายถึง เคย

[445]องค์การ = โองการ

[446]ศิลลา = ศีล

สีนคา**ตางตาง** มีตามเยิองอยาง เชาม่นุสา จินราช่คฤาเห นาเคจัดมา ไห้ทุกสุหรา หมูเค้มเร่ขาย	สินค้า**ต่างต่าง** มีตามเยี่ยงอย่าง ชาวมนุสา จีนราชคฤเห นาเคจัดมา ให้ทุกสุรา หมูเค็มเร่ขาย

(หน้าที่ 55 / 2-3)

คำประพันธ์บทนี้ ใช้คำว่า *ต่างต่าง* เพื่อต้องการเน้นปริมาณสินค้าว่ามีมากมายหลายชนิด

7.1.3 การซ้ำคำเพื่อเลียนเสียงธรรมชาติ ซึ่งในวรรณกรรมเรื่องนี้ปรากฏเพียง 1 คำ คือ คำว่า เปรี้ยงเปรี้ยง ดังคำประพันธ์ที่ว่า

รันทึงทงงเวียง อำสุนีฟาฟายเสริยง **เปรียง ๆ**แสนฎา สาวสียนักศนม ลุกล้มทงงปรา ภิมพีสราณราชา ตืนประทมใน	ลั่นทึ่งทั้งเวียง อสุนีฟ้าฟาดเสียง **เปรี้ยงเปรี้ยง**แสนตา สาวศรีนักสนม ลุกล้มทั้งปรา[447] พิมพิสาร์ราชา ตื่นประทมใน

(หน้าที่ 14 / 4-6)

คำประพันธ์บทนี้ ใช้คำว่า *เปรี้ยงเปรี้ยง* เพื่อต้องการแสดงให้เห็นภาพของปราสาทพระเจ้าพิมพิสารที่โดนพระยาชมพูกระโจนถีบว่ามีความสั่นสะเทือนและเกิดเสียงดังเหมือนกับเสียงฟ้าร้องฟ้าผ่า การซ้ำคำว่า *เปรี้ยงเปรี้ยง* จึงเป็นการซ้ำคำเพื่อเลียนเสียงฟ้าร้องฟ้าผ่าตามธรรมชาติ

7.1.4 การซ้ำคำเพื่อบรรยายภาพการเคลื่อนไหว ซึ่งในวรรณกรรมเรื่องนี้ปรากฏเพียง 1 คำ คือ คำว่า สูงสูงต่ำต่ำ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

คฤาหนึงมะหาสมุท เมิอลัมกานยุด ติฟองนองไนย บงงเกิดลมกาน บันดานมิไนย เป้นคลืนนอยใหญ ก่เดืองเนืองกัน **สูงสูงตำตำ** ใหมารำทำ โยทาสาหมัน ค่ชามารถ ภัลบัฏิแขงขัน เตาเต็นตามกัน ล้มคลุมคุกคลาน	คือหนึ่งมหาสมุทร เมื่อลมกาพยุด ตีฟองนองใน บังเกิดลมกาพ บันดานมีใน เป็นคลื่นน้อยใหญ่ กระเดื่องเนืองกัน **สูงสูงต่ำต่ำ** ให้มารำทำ โยธาสามัญ คชาม้ารถ พลปัตติแข็งขัน เต้าเต้นตามกัน ล้มลุกคลุกคลาน

(หน้าที่ 83 / 4-6)

การซ้ำคำว่า *สูงสูงต่ำต่ำ* ในคำประพันธ์บทนี้ เป็นการบรรยายความเคลื่อนไหวของแผ่นดินที่เกิดการสั่นไหวจากการแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ของมาฆสามเณร โดยผู้แต่งบรรยายว่าแผ่นดินมีลักษณะการสั่นไหวไปมาเหมือนระลอกคลื่นในมหาสมุทรที่สูงบ้างต่ำบ้าง

[447]ปรา = ปราสาท

7.2 การเล่นคำซ้อน คือ การนำคำที่มีความหมายเหมือนกันหรือคล้ายกันและคำที่มีเสียงใกล้เคียงกัน หรือเป็นไปในทางเดียวกันซ้อนเข้าคู่กัน[448] คำซ้อนที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนี้ผู้แต่งได้ใช้ปะปนกันทั้งที่เป็นการซ้อนคำภาษาไทยกลาง ภาษาถิ่นใต้ และภาษาบาลีสันสกฤต อีกทั้งยังพบว่ามีการใช้คำซ้อนระหว่างภาษาบาลีสันสกฤตที่มีรากศัพท์เดียวกันมาซ้อนกันเองด้วย เพื่อเน้นย้ำความหมายและเล่นเสียงของคำให้ไพเราะยิ่งขึ้น ดังต่อไปนี้

7.2.1 คำซ้อนที่มาจากคำภาษาไทยกลางและคำภาษาไทยถิ่นซ้อนกับคำภาษาไทยกลาง คำซ้อนประเภทนี้สามารถแบ่งได้เป็น 2 แบบ คือ

7.2.1.1 คำภาษาไทยกลางซ้อนกับคำภาษาไทยกลาง ได้แก่ สะเทือนสะท้าน เวียงวัง ฟันบั่นรอน ล้มลุกคลุกคลาน ตลาดพิสาน ไกวแกว่ง กระจ่างแจ้ง ค้นคว้าหาเยี่ยงอย่าง พลั้งพลาด ดังตัวอย่างต่อไปนี้

7.2.1.1.1 สะเทือนสะท้าน เป็นคำกริยาซ้อนคำกริยา หมายถึง สั่นไหว กระเทือน และ เวียงวัง เป็นคำนามซ้อนคำนาม หมายถึง วัง ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ตีต่อยย่อยยับเป็นอ่ล่มาณ เสียงลั่นเลื่อน**สเทือนส่ทาน** ทงง**เวียงวงง**	ตีต่อยย่อยยับเป็นอลหม่าน เสียงลั่นเลื่อน**สะเทือนสะท้าน** ทั้ง**เวียงวัง**

(หน้าที่ 39 / 6-หน้า 40 / 1-2)

7.2.1.1.2 ฟันบั่นรอน เป็นคำกริยาซ้อนคำกริยา หมายถึง ตัดให้เป็นท่อน ดังคำประพันธ์ที่ว่า

คิดจักพิคาด นาคาอังคอาด นำมพระไทยหมาย จะ**ฟันบันรอน** ตัดทอนเรียราย คิดจองปองหมาย ด้วยฤทิเรืองแรง	คิดจักพิฆาต นาคาองอาจ นำพระทัยหมาย จะ**ฟันบั่นรอน** ตัดทอนเรี่ยราย คิดจองปองหมาย ด้วยฤทธิ์เริงแรง

(หน้าที่ 46 / 2-4)

7.2.1.1.3 ล้มลุกคลุกคลาน เป็นคำกริยาซ้อนคำกริยา หมายถึง ล้มๆลุกๆ ตั้งตัวไม่ติด ดังคำประพันธ์ที่ว่า

สูงสูงตำตำ ใหมารำทำ โยทาสาหมัน ค่ชามารถ ภิลบัฏิแซงขัน เตาเต็นตามกัน **ล้มคลุมคุกคลาน**	สูงสูงต่ำต่ำ ให้มารำทำ โยธาสามัญ คชาม้ารถ พลปัตติแข็งขัน เต้าเต้นตามกัน **ล้มลุกคลุกคลาน**

(หน้าที่ 83 / 5-6)

---

[448]บรรจบ พันธุเมธา, **ลักษณะภาษาไทย** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2520), 81.

7.2.1.1.4 ตลาดพิสาน เป็นคำนามซ้อนคำนาม คำว่า พิสาน หมายถึง ตลาด ดังคำประพันธ์ที่ว่า

เสมอนีด้วยเราไนยกาล	เสมอนี้ด้วยเราในกาล
เชา**ตลาดพิสาณ**	ชาว**ตลาดพิสาน**
เยาะเยาจะได้ชมคารม	เยาะเย้าจะได้ชมคารม

(หน้าที่ 94 / 6-หน้า 95 / 1)

7.2.1.2 คำภาษาไทยกลางซ้อนกับคำภาษาไทยถิ่น ได้แก่ คำว่า ไล่ยิก โบกวี หลบกลับ ตึกกว้าน กะจะกระจ่าง แลเห็น เป็นต้น ดังตัวอย่างคำประพันธ์ที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนี้ ดังนี้

7.2.1.2.1 ไล่ยิก เป็นคำกริยาซ้อนคำกริยา คำว่า ไล่ เป็นภาษาไทยกลาง และ คำว่า ยิก เป็นภาษาถิ่นใต้ หมายถึง ไล่ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

เขาฉาบฉวยจิก เอาไวย**ใลญิก** กอนกัมรำถวาย ตระล่บเว่หา ดงงฟาฟาดสาย เกือกแก้วแพภาย พุทฤธิติดตาม	เข้าฉาบฉวยจิก เอาไว**ไล่ยิก** กรกำรำถวาย ตระหลบเวหา ดั่งฟ้าฟาดสาย เกือกแก้วแพ้พ่าย พุทธฤทธิ์ติดตาม

(หน้าที่ 31 / 1-2)

7.2.1.2.2 โบกวี เป็นคำกริยาซ้อนคำกริยา คำว่า โบก เป็นภาษาไทยกลาง และ คำว่า วี เป็นคำภาษาถิ่นใต้ หมายถึง พัด โบก ดังคำประพันธ์ที่ว่า

เจามาค่มานบ เห็นพ้วกพลรบ จะมายายี เมิอจักประหาร เอาวารวิชนี โลมาจามจุรีย **โบกวี**ไปยมา	เจ้ามาฆมาณพ เห็นพวกพลรบ จะมายายี[449] เมื่อจักประหาร เอาวาลวิชนี[450] โลมาจามจุรี[451] **โบกวี**ไปมา

(หน้าที่ 83 / 6-หน้า 84 / 2)

[449]ยายี = ย่ำยี

[450]วาลวิชนี หมายถึง พัดกับแส้ขนจามรี

[451]จามจุรี หมายถึง จามรี

7.2.1.2.3 หลบกลับ เป็นคำกริยาซ้อนคำกริยา คำว่า หลบ เป็นคำภาษาถิ่นใต้ และ คำว่า กลับ เป็นภาษาไทยกลาง ดังคำประพันธ์ที่ว่า

เทอยิงแครแสนสาหฎ	เธอยิ่งแค้นแสนสาหส[452]
เร้งรันทดพระไททวี	เร่งรันทดพระทัยทวี
หลบกลับหลังยงงบูหรีย	**หลบกลับ**หลังยังบุรี
ปรรณจาราชณคอร	ปัญจาราชนคร

(หน้าที่ 17 / 6-หน้า 18 / 1)

7.2.1.2.4 ตึกกว้าน เป็นคำนามซ้อนคำนาม คำว่า ตึก เป็นภาษาไทยกลาง และคำว่า กว้าน เป็นคำภาษาถิ่นใต้ หมายถึง อาคารที่ไม่ยกพื้น ห้องแถว ร้านค้าเล็กๆ นิยมใช้คู่กับคำว่า ตึก ดังคำประพันธ์ที่ว่า

เวียงวังทังหมด โรงชางมารถ ซรึงยับอับประมาน	เวียงวังทั้งหมด โรงช้างม้ารถ ซึ่งยับอับประมาณ[453]
ตึกกวานรานร้ว ท้วทุกถีนถาน เทว่สรรณบรรณดาน	**ตึกกว้าน**ร้านรั้ว ทั่วทุกถิ่นฐาน เทวสรรค์บันดาล
เพริษภริงยิงยง	เพริศพริ้งยิ่งยง

(หน้าที่ 44 / 2-3)

7.2.2 คำซ้อนที่มาจากคำภาษาไทยกลางซ้อนกับคำภาษาต่างประเทศ ได้แก่ คำว่า ธรณินดิน อมรแมน ผีภูต พระชงฆ์แข้ง เอราพระยาสาร โกรธเกรียมเหี้ยมห้าว กริ้วโกรธ จีรังนาน เกือกทองฉลองบาท จรไป เป็นต้น ดังตัวอย่างคำประพันธ์ที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนี้ดังนี้

7.2.2.1 ธรณินดิน เป็นคำนามซ้อนคำนาม คำว่า ธรณิน เป็นคำภาษาบาลี หมายถึง ดิน ซึ่งเป็นคำภาษาไทยกลาง ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ด้วยฤทอะพินญาน สมาทิว่ร์ชาน บันดาโกหลา	ด้วยฤทธิ์อภิญญาณ สมาธิวรฌาน บันดาโกลา
ทร่นินดินลัน ไหวยหวนโกนจะนา วิจุลจุละตา	**ธรณินดิน**ลั่น ไหวหวั่นโกญจนา วิจุลจุลตา
กำม่นาถหวาดไหวย	กัมนาทหวาดไหว

(หน้าที่ 83 / 1-3)

7.2.2.2 อมรแมน เป็นคำนามซ้อนคำนาม คำว่า อมร เป็นคำภาษาบาลี และคำว่า แมน เป็นคำภาษาไทยกลาง ซึ่งหมายถึง เทวดา ดังคำประพันธ์ที่ว่า

---

[452]สาหส = สาหัส

[453]อับประมาณ หมายถึง ประมาณมิได้

ครูทาอะสูราเนืองนอง	ครุฑาอสุราเนืองนอง
อัมมรแมรผยอง	**อำมรแมน**ผยอง
มาสดับรับรษทัรร่มา	มาสดับรับรสธรรมา

(หน้าที่ 19 / 4)

7.2.2.3 ผีภูต เป็นคำนามซ้อนคำนาม คำว่า ผี เป็นคำภาษาไทยกลาง และคำว่า ภูต เป็นคำภาษาบาลีสันสกฤต ซึ่งหมายถึง ผี อมนุษย์ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ว่ร่จิตบ่พิดตริยการ	วรจิตบพิตรตริการ
วาเราคับพาร	ว่าเราคบพาล
กุมาร**ผีพูท**นิยม	กุมาร**ผีภูต**นิยม

(หน้าที่ 96 / 1)

7.2.2.4 พระชงฆ์แข้ง เป็นคำนามซ้อนคำนาม คำว่าพระชงฆ์ เป็นคำภาษาบาลี หมายถึง แข้ง ซึ่งเป็นคำภาษาไทยกลาง ดังคำประพันธ์ที่ว่า

นาคาอำมร เลือยเลียวเกียวชอน ทำฤทิคำแหง	นาคาอำมร เลื้อยเลี้ยวเกี่ยวชอน ทำฤทธิคำแหง
วางเขาเมาตรง รัด**พระชังแขง** เลิกพงงภานแสง	วางเข้ามาตรง รัด**พระชงฆ์แข้ง** เลิกพังพานแสง
เสียนแล่บชิวหา	เสียรแล่บชิวหา

(หน้าที่ 46 / 2-3)

7.2.3 คำซ้อนที่มาจากคำบาลีสันสกฤตซ้อนกับคำบาลีสันสกฤตด้วยกัน ได้แก่ คำว่า ไกรสรสิงหรา โศกาอาดูร สาคเรศชลธาร นาคินทร์นาค เทเวศร์เทวา เทเวศร์เทโว เทวาเทโว มรรคมรคา มรรคมรคี กินรากินรี ขัคคังพระขรรค์ ทรัพย์สิงคาร ยุทธิสงคราม สินธุชโลมา บาทบาทา ภัยเยภัยยา

7.2.3.1 ไกรสรสิงหรา เป็นคำนามซ้อนคำนาม คำว่า ไกรสร แผลงมาจาก เกสรี และ คำว่า สิงหรา ย่อมาจากคำว่า สิงหราช เป็น คำภาษาบาลีทั้งสองคำ หมายถึง ราชสีห์ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

บูรุดสะมานวาพูนีย	บุรุษสมานว่าผู้นี้
ศรุนะรูปะเส้ดโฐ	คุณรูปเสฏโฐ
ทุระปัดสะโม	ทุระปัสสโม
ดงง**ไกรยษรสริงหะรา**	ดั่ง**ไกรสรสิงหรา**

(หน้าที่ 34 / 6-หน้า 35 / 1)

7.2.3.2 โศกาอาดูร เป็นคำกริยาซ้อนคำกริยา คำว่า โศก เป็นคำภาษาสันสกฤต และคำว่า อาดูร = อาตุร เป็นคำภาษาบาลี หมายถึง ร้องไห้ด้วยความเศร้าโศกเสียใจ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

เส่หนาอำมาด โหรพฤตฆามาตย พระยาฎีวัง เจาภะญาขร้วนาย ฝายในนังงัง ฎีอกเขาทรัง **โสกาอาดูน**	เสนาอำมาตย์ โหรพฤตฆามาตย์ พระญาติวงศ์ เจ้าพระยาขรัวนาย ฝ่ายในนั่งงง ตีอกเข้าทรง **โศกาอาดูร**

(หน้าที่ 41 / 4 - 5)

7.2.3.3 สาคเรศชลธาร เป็นคำนามซ้อนคำนาม คำว่า สาคเรศ เป็นคำภาษาสันสกฤต และ คำว่า ชลธาร เป็นคำภาษาบาลี หมายถึง แม่น้ำ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

แผลงไปยใน**สาคระเรชชัล่ทารณ**	แผลงไปใน**สาคเรศชลธาร**
หายแหงบรรดาน	หายแห้งบันดาล
เป้รอะสุณีวิชุลสะดาดฎิร	เป็นอสุนีวิชุลสะดาษดิน

(หน้าที่ 7 / 1 -2)

7.2.3.4 นาคินทร์นาค เป็นคำนามซ้อนคำนาม คำว่า นาคินทร์ เป็นคำภาษาสันสกฤต และ คำว่า นาค เป็นทั้งคำภาษาบาลีและสันสกฤต หมายถึง นาค ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ชัมลักโฉมวิมมาลา	ชมลักษณ์โฉมวิมมาลา[454]
นาคินนาคเจ้ากำหนัน	**นาคินทร์นาค**เจ้ากำนัล
ใหจิตคิดปัติพรร	ให้จิตคิดปฏิพันธ์
หวันไหวยรากในม่โน	หวั่นไหวราคในมโน

(หน้าที่ 86 / 5 -6)

8. การเล่นสัมผัส

การเล่นสัมผัสมีส่วนสำคัญในการทำให้คำประพันธ์มีความลื่นไหลอย่างต่อเนื่อง เพราะมีเสียงที่คล้องจองกันอย่างไพเราะ ในวรรณกรรมเรื่องนี้มีการเล่นสัมผัสปรากฏอยู่ 2 แบบ คือ สัมผัสใน และ สัมผัสนอก ซึ่งสามารถอธิบายได้ดังนี้

8.1 การเล่นสัมผัสใน เป็นการเล่นสัมผัสในวรรคเดียวกัน มี 2 แบบ คือ สัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระ การเล่นสัมผัสในที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนี้ โดยส่วนใหญ่ผู้แต่งนิยมเล่นสัมผัสพยัญชนะมากกว่าสัมผัสสระ ดังนี้

---

[454]วิมมาลา = วิมาลา หมายถึง มเหสีของพญากาฬนาคราช

8.1.1 การเล่นสัมผัสพยัญชนะ คือ การใช้พยัญชนะเสียงเดียวกันมาใช้ในวรรคเดียวกัน ตั้งแต่ 2 ถึง 3 ตำแหน่งขึ้นไป โดยคำที่มีพยัญชนะเสียงเดียวกันอาจอยู่ชิดกันหรือมีเสียงอื่นมาคั่นก็ได้ สามารถจำแนกได้ดังนี้

8.1.1.1 คำคู่ ได้แก่ การใช้พยัญชนะต้นสัมผัสชิดกัน 2 คำ เช่น

แล้วมีนุสารท ดูราม่หาราช ชุมพูแตงอังค จ่ร่ไปด้วยกัน ยาทันสุรียญัง **รอนแรง**จะทรัง ลำบากพระก้าย	แล้วมีนุศาสน์[455] ดูรามหาราช ชุมพูแต่งองค์ จรไปด้วยกัน อย่าทันสุริยงค์ **ร้อนแรง**จะทรง ลำบากพระกาย

(หน้าที่ 87 / 2-3)

กำพลพัดรัดทองแกล้ง **ครุยคราย**แสงจับทินฌกอน เมิอไขยระวีวอน ไวยเว่กกลีบเม่คา	กัมพลพดรัดทองแกล้ง **ครุยคราย**แสงจับทินกร เมื่อไขรวิวร ไวยเวกกลีบเมฆา

(หน้าที่ 72 / 2)

มัคะวาฆานตอบถ่อ **แยมยิม**ร่อตอบวัจะนงง รัญาจงมาฟงง ฉ่โล้กเราสำแดงตาม	มัฆวา[456]ขานตอบถ้อ **แย้มยิ้ม**ล้อตอบวัจนัง รัญญาจงมาฟัง โฉลกเราสำแดงตาม

(หน้าที่ 37 / 5)

8.1.1.2 คำเทียบคู่ ได้แก่ การใช้พยัญชนะต้นสัมผัสชิดกัน 3 คำ เช่น

เลือยเลียวเกียวหางกระวั้ย รัด**แทนทีทาว**นิษทรา เนทแดงแสงสูรีญา **แลบลินพอ**ปร่แพลมพลาม	เลื้อยเลี้ยวเกี่ยวหางกระหวัด รัด**แท่นที่ท้าว**นิทรา เนตรแดงแสงสุริยา **แลบลิ้นล่อ**ประแพลมพลาม

(หน้าที่ 27 / 3)

[455]นุศาสน์ = อนุศาสน์ หมายถึง คำชี้แจง การสอน

[456]มัฆวา = มัฆวาน

เขิยวช่อืนภืนม่ร์กฎ	เขียวชอื้นพื้นมรกต
สรียไสรยสรัฉรัตะณพิมาน	**สีใสสด**รัตนพิมาน
วิเชียนแก้วปร่พาน	วิเชียรแก้วประพาพ
ไภพ่อโยมอากาษสา	ไพพอโยมอากาศศา

(หน้าที่ 53 / 4-5)

ยกยางพลางชำมเลือง	ยกย่างพลางชำเลือง
เขาสรูเมืองระทวยเทา	เข้าสู่เมืองระทวยเทา
พืนส่ดาด**กลาดเกลิ้ยงเกลา**	พื้นสะดาษ**กลาดเกลี้ยงเกลา**
กำแพงเพ้ช่โลหา	กำแพงเพชรโลหา

(หน้าที่ 92 / 3)

8.1.1.3 คำเทียมรถ ได้แก่ การใช้พยัญชนะต้นสัมผัสชิดกัน 4 คำ เช่น

ฃืออ่อกจากโรงแทน	ขี่ออกจากโรงแท่น
รองแหรนแปรนทำคำแหง	ร้องแหรนแปร้นทำคำแหง
สายเส่ยเสิงสุมแทง	**ส่ายเสยเสิงสุ่ม**แทง
เงาเงยง้าบ่านำมัน	เงาเงยงาบ่าน้ำมัน

(หน้าที่ 70 / 3-4)

ฉลักฉลุะกุดันขัด	ฉลักฉลุกุดั่นขัด
เหราฟัดกัดคาบสัจตว	เหราฟัดกัดคาบสัตว์
แก่มแก้วเกียวกานครุดอัด	**แกมแก้วเกี่ยวก้าน**ครุฑอัด
กัดนาคินบินเว่โห	กัดนาคินทร์บินเวโห

(หน้าที่ 72 / 5)

วาหนีหฤาชุมพูภะญา	ว่านี้หรือชุมพูพระยา
ให้หาไม่มา	ให้หาไม่มา
ทำท่าทายทูตหฤาไฉนย	**ทำท้าทายทูต**หรือไฉน

(หน้าที่ 93 / 3)

8.1.1.4 คำทบคู่ ได้แก่ การใช้พยัญชนะต้นสัมผัส 2 คู่ชิดกัน เช่น

ตาม**รอยเร่เลือยเลิกพงงพาล**	ตาม**รอยเร่เลื้อยเลิกพังพาน**
ไปยสรูยเชดตุพณม่หันเห้าหาน	ไปสู่เชตุพนมหันต์ห้าวหาญ
ทำอุกหงงกานฤทีเรงแรง	ทำอุกหังการฤทธิเร่งแรง

(หน้าที่ 27 / 3)

ภลคช ๆดงงกร้ยษร	พลคชคชดั่งไกรสร
สายเส้ยงางอน	**ส่ายเสยงางอน**
จ่ร่กลางพล	จรกลางพล

(หน้าที่ 75 / 5)

ท่าลาดหาษทราย กร้วดสิรล่าล้าย **พรายแก้รวเรืองรุ้ง**	ท่าลาดหาดทราย กรวดศิลาราย **พรายแพรวเรืองรุ่ง**
มินาเวทน่อย ล่อยเลือยตามคุ้ง ภิสเมิณสุขมุ้ง	มีนาเวศน้อย ลอยเลื้อยตามคุ้ง พิศเมินสุดมุ่ง
ภายมาตามสาย	พายมาตามสาย

(หน้าที่ 55 / 2-4)

8.1.2 การเล่นสัมผัสสระ คือ การใช้คำที่มีสระและตัวสะกดที่อยู่ในมาตราเดียวกันมาใช้ในวรรคเดียวกัน ตั้งแต่ 2 ถึง 3 ตำแหน่งขึ้นไป โดยคำที่มีสระเสียงเดียวกันอาจอยู่ชิดกันหรือมีเสียงอื่นมาคั่นก็ได้ เช่นเดียวกับการเล่นสัมผัสพยัญชนะ สามารถจำแนกได้ดังนี้

8.1.2.1 คำเคียง ได้แก่ การใช้คำที่มีสระและตัวสะกดอยู่มาตราเดียวกันสัมผัสเคียงกัน 2 คำ เช่น

นา**คินสิน**ยรทัษสะนากล้วก่เข้ดฆาม	นา**คินทร์ศิลป์**ศรทัศนากลัวก็เข็ดขาม
จักแก้วพระพุทตาม ไปยตอยตีย	จักรแก้วพระพุทธตาม ไปต่อยตี

(หน้าที่ 29 / 3)

ถาทานจักไปย บรรดาทีไฟย เราไม้ยเสียหน่อ	ถ้าท่านจักไป บันดาลที่ไฟ เราไหม้เสียหนอ
ฆ่าเองจักใช ไหไดสองต่อ ถาไม**หย่อท่อ**	ข้าเองจักใช้ ให้ได้สองต่อ ถ้าไม่**ย่อท้อ**
เพลิง**ริบฉิบ**หาย	เพลิง**ริบฉิบ**หาย

(หน้าที่ 43 / 5-6)

มาหวังพ้ลเพลิง ลามลุ่กติดเปิง คา**มงงหลัง**มา บางติจร่เบียง ฉะเหนียงฟากฝา มืด**กลุมทุม**มา ด้วยเพลิงจักอินทร	มาหวังพ้นเพลิง ลามลุกติดเปิง คา**มังหลัง**คา บ้างติดระเบียง เฉนียง[457]ฟากฝา มืด**กลุ้มธุม**มา ด้วยเพลิงจักรอินทร์

(หน้าที่ 42 / 4-5)

8.1.2.2 คำเทียบเคียง ได้แก่ การใช้คำที่มีสระและตัวสะกดอยู่มาตราเดียวกันสัมผัสเคียงกัน 3 คำ เช่น

นางเจากำม่หนันต่ลาด จิงโอกาดชุมพูนำ เชิรเสว้ยสรูหราตาม ใดแรง**ค่อภ่อช่อ**มาลา	นางเจ้ากำนัลตลาด โอกาสชุมพูนำ เชิญเสวยสุราตาม ได้แรง[458]**คอพ่อช่อ**มาลา

(หน้าที่ 87 / 2)

ไจยไหญ่ไผยสูงสักหรือ ช่ล่รอยกระบี หฤาจะเปรียบด้วยสาคะเร	**ใจใหญ่ไฝ่**สูงศักดิ์หรือ ชลรอยกระบือ หรือจะเปรียบด้วยสาคเร

(หน้าที่ 95 / 3)

ดงงฤาฦาลษ เสียศิรยริย่ด โพไคยไอยสวรรณ มาเป้นบัพ่ชิด ทำมกิดพริษกรรณ **ราชามา**ผรร ดงงนีเพื่อไดย	ดั่งหรือลือลด เสียศิริยศ โภไคไอยสวรรค์ มาเป็นบรรพชิต ทำกิจผิดกัน **ราชามา**ผัน ดังนี้เพื่อใด

(หน้าที่ 112 / 6-หน้า 113 / 1)

8.1.2.3 คำแทรกเคียง ได้แก่ การใช้คำที่มีสระและตัวสะกดอยู่มาตราเดียวกันสัมผัสเคียงกัน โดยมีคำอื่นแทรกกลางคำหนึ่ง เช่น

ต่กพระ**ไทย<u>กล้ว</u>ไพย**สรอนศีรย ไหวยหวันดุจะจรรนทร่มี เมืออะสรูยรียราชราหูพาล	ตกพระ**ทัย<u>กลัว</u>ภัย**ศรศรี ไหวหวั่นดุจจันทรมี เมื่ออสุรีราชราหูพาล

(หน้าที่ 28 / 2)

[457]เฉนียง = เฉลียง หมายถึง ส่วนของอาคารที่ถัดออกมาจากตัวห้องสำหรับเดินหรือนั่งเล่น

[458]ได้แรง หมายถึง จุใจ , ถึงใจ

ครรแล่**ต่อก**<u>**สาม**</u>**สอก**ทัด	คันแล**ดอก**<u>**สาม**</u>**ศอก**ทัด
ทรัดลงมาให้แกราชา	ซัดลงมาให้แก่ราชา
ว่าเง้ยทาวชุมพูอิษรา	ว่าเฮ้ยท้าวชุมพูอิสรา
เอาสรอนษีณีไปยแปลง	เอาศรศรีนี้ไปแปลง

(หน้าที่ 102 / 6-หน้า 103 / 1)

ทรงพระ**แสร**<u>**ง**</u>**เท**<u>**อ**</u>**แกวง**กราย	ทรงพระ**แสง**<u>**เธอ**</u>**แกว่ง**กราย
ฉายพระเนดดูเหลืองมรรณ	ฉายพระเนตรดูเหลืองมัน
สีแดงแสงพรายพัน	สีแดงแสงพรายพรรณ
ประกายปฤกษดารา	ประกายพรึกดารา

(หน้าที่ 24 / 3)

8.2 การเล่นสัมผัสนอก เป็นสัมผัสบังคับที่จะต้องมีในคำประพันธ์ต่างๆตามธรรมเนียมข้อปฏิบัติในการแต่งคำประพันธ์แต่ละชนิด ได้แก่ สัมผัสที่รับส่งกันระหว่างวรรค ระหว่างบาท และระหว่างบท ซึ่งจะต้องเป็นสัมผัสสระเท่านั้น การเล่นสัมผัสนอกที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพูส่วนใหญ่จะมีการรับส่งสัมผัสตามฉันทลักษณ์ของแต่ละคำประพันธ์ แต่จะไม่เคร่งครัดมากนัก เนื่องจากวรรณกรรมเรื่องนี้บันทึกด้วยวิธีการฟังจากเสียงที่สวดอ่านเป็นหลัก จึงทำให้มีการอนุโลมการเล่นสัมผัสนอกในด้านการใช้เสียงสระสั้นยาวและการใช้ตัวสะกดที่ต่างมาตรากัน เพื่อเป็นการยืดหยุ่นให้การออกเสียงคำเหล่ามีสัมผัสคล้องจองกัน ซึ่งลักษณะดังกล่าวนี้ปรากฏในวรรณกรรมชาวบ้านโดยทั่วไป เช่นเดียวกับงานร้อยกรองของกวีราชสำนักยุคต้นๆ[459] ดังต่อไปนี้

8.2.1 ใช้สระเสียงสั้นและสระเสียงยาวสัมผัสบังคับกันได้ ดังนี้

8.2.1.1 สระไอสัมผัสกับสระอาที่สะกดด้วยแม่เกย ดังตัวอย่างต่อไปนี้

<u>ได้ - อาย</u>

ชุมพูบดี**<u>ได้</u>**	อับ**<u>อาย</u>**ล้นพ้นกำมลัง[460]
ตรัสทรงเสาวนาฟัง	เสียงการเวกร้องบำเรอ

(หน้า 89 / 3-4)

[459]สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, **วรรณกรรมทักษิณ : วรรณกรรมพินิจ**, 7.

[460]กำมลัง หมายถึง กำลัง

หลาย - ไม่

ราชังช่างกระไร ไม่เอื้อนสะเทือนใจ เจรจาว่าขาน

แพ้พ่ายเรา**หลาย** แล้ว**ไม่**นมัสการ ว่าล้วนชวนพาล พาโลเจรจา

(หน้า 105 / 2-3)

8.2.1.2 สระอิสัมผัสกับสระอี ดังตัวอย่างต่อไปนี้

นี - ธิ

ยังราชกรุงธา**นี** ราชา**ธิ**ราชอยู่ไหน

ฟั่นเฟือนมรรคาลัย ไปไม่แน่แต่ซังมา

(หน้า 120 / 6)

ชิน - ศีล

พิมพิสารสามนต์รา**ชิน** ท้าวทรงเบญจ**ศีล**

สังวรธรรมจำนง

(หน้า 3 / 4)

8.2.1.3 สระอุสัมผัสกับสระอู ดังตัวอย่างต่อไปนี้

พู - ธุ

มหาชุม**พู** สดับรับ**ธุ-** ระตรึกพระทัย

ครั้นภูมิยอม นครปราลัย ระงับดับไฟ เสียจำเจรจา

(หน้า 43 / 1-2)

อรุณ - อาดูร

พรูกนี้[461]แต่ตั้ง**อรุณ** เจ้าอย่า**อาดูร**

เชษฐาจักโลมลาสมร

(หน้า 66 / 3)

8.2.1.4 สระเอะสัมผัสกับสระเอ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เจน - เข็ญ

เป็นคำพาลไพร่ เห็นทีมีชัย พงศ์พันธุ์ทหรา

เป็นมันทลีโท วัจโนเฉกา ประดุจดังทา- รกอ่อนสอน**เจร**

มุสาสัพพาโล อัคคีนีริโย จักไหม้โอษฐ์**เข็ญ**

ตายตกนรกขัง จีรังนานเป็น เปรตปากเน่าเหม็น เขือนคายเขฬา

(หน้า 105 / 4-5)

เหว - เร็ว

ชุมพูบดีมลัก เพลิงกลุ้มธุมมาเป็น**เหว**

ส่งแสงไหม้ปะปลาบรวด**เร็ว** เปลวไฟรอบวิเชียรปรา

(หน้า 102 / 2-3)

[461]พรูกนี้ = พรุ่งนี้

8.2.1.5 สระแอะสัมผัสกับสระแอ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

<u>แข็ง - แดง</u>

เจ้าสามเณรว่า ชุมพูหังกา[462] จะลงมิลง

จะฝืนขืน**<u>แข็ง</u>** สำ**<u>แดง</u>**อาจอง อยู่บนช้างทรง ปั้นลำทำใหญ่

(หน้า 84 / 4-5)

<u>แข็ง - แผลง</u>

ฤทธิเกือกรัตนะกล้า**<u>แข็ง</u>** จักรแก้วขรรค์**<u>แผลง</u>**

มหิทธิฤทธิ์แรงผลาญ

(หน้า 7 / 2-3)

8.2.2 อนุโลมให้ใช้คำที่มีตัวสะกดต่างมาตราแต่เสียงใกล้เคียงกันสัมผัสกันได้ คือ แม่กง แม่กน และแม่กม ที่เป็นคำเป็นด้วยกันสัมผัสกันได้ แม่กก แม่กบ และแม่กด เป็นคำตายด้วยกันสัมผัสกันได้ และแม่เกยและแม่เกอว ซึ่งมีมาตราเสียงใกล้เคียงกันสัมผัสกันได้เช่นกัน[463] ในวรรณกรรมเรื่องนี้มีการใช้คำที่มีตัวสะกดต่างมาตราที่เป็นคำเป็นเหมือนกัน คือ แม่กง แม่กน และแม่กมมาสัมผัสกัน ดังตัวอย่างต่อไปนี้

<u>ธรรม - โมหันธ์</u>

ตัวข้าบรมบาท เป็นข้านาถพระภูบาล

ไม่ทำทุราจาร มุสาวาท[464]ให้ผิด**<u>ธรรม</u>**

จักเสียพยศร้าย อุหังการพาล**<u>โมหันธ์</u>**[465]

ขอพระทานแต่ชีวัน ทั้งเสนาสามนต์ใน

(หน้า 109 / 6-หน้า 110 / 1)

---

[462]หังกา = อุหังการ

[463]เรื่องเดียวกัน.

[464]วาท หมายถึง คำพูด , ถ้อยคำ

[465]โมหันธ์ หมายถึง ความมืดมนด้วยความหลง

ขาน - นาง

พระเถรทั้งพัน**ขาน** ว่าพิมพร**นาง**จะมาสู่

ชวนกันมาพร้อมร้องเรียกตู มาทั้งนี้นี่เพื่อใด

(หน้า 123 / 3-4)

การเล่นสัมผัสที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนี้ พบว่าผู้แต่งได้ใช้การเล่นสัมผัสอย่างหลากหลาย เพื่อให้คำประพันธ์เกิดความไพเราะด้านเสียงสัมผัสคล้องจอง ถือเป็นลีลาความสามารถของผู้แต่งที่สรรคำมาร้อยเรียงให้เป็นเรื่องราวด้วยภาษาที่สละสลวยตั้งแต่ต้นจนจบเรื่อง การเล่นเสียงสัมผัสส่วนใหญ่จะเป็นสัมผัสพยัญชนะมากกว่าสัมผัสสระ โดยเฉพาะการเล่นสัมผัสพยัญชนะแบบคำคู่จะใช้มากกว่าแบบอื่นๆ ส่วนการอนุโลมการเล่นสัมผัสนอกในด้านการใช้เสียงสระสั้นยาวและการใช้ตัวสะกดที่ต่างมาตรากัน เพื่อเป็นการยืดหยุ่นให้การออกเสียงคำเหล่านี้มีสัมผัสคล้องจองกันนั้นมีปรากฏเป็นบางตอนเท่านั้น ดังที่สามารถสรุปภาพรวมได้จากคำประพันธ์ที่ยกตัวอย่าง ดังนี้

1. ตอนบรรยายเครื่องแต่งกายของพระยาชมพู ดังคำประพันธ์ที่ว่า

เนิอใมแกนกฤดส่นา	เนื้อไม้แก่นกฤษณา
กระลำ**พักสัก**กลินฟุ้ง	กระลำ**พักสัก**กลิ่นฟุ้ง
ทรงส่หนับ**เพล้าเนาวใน**ตุง	ทรงสนับ**เพลาเนาใน**ตุง
เชิงงอนส่**บัดรัดชูชงค**	เชิงงอนสะ**บัดรัดชูชงฆ์**
ช่ชิดติดแมลาย	**ช่อชิดติด**แม่ลาย
บายการเกียวเครือระหง	บ่าย**ก้านเกี่ยว**เครือระหงส์
เพช**แส่งแกลง**ประดับล่ง	เพช**แสงแกล้ง**ประดับลง
สงแสงสุงรุ้งเริองไรย	**ส่งแสงสุงรุ้งเรืองไร**
ทรงพูสา**ทับกลับกลีบ**	ทรงภูษา**ทับกลับกลีบ**
ประ**โจงจีบเนิอเนาวใน**	ประ**โจงจีบเนื้อเนาใน**
แม**ลายชายเชิง**ไพย	แม่**ลายชายเชิง**ไพ-
จิด**สอดศิรย**แส**งสุ**วรรณ	จิตร**สอดสี**แส**งสุ**วรรณ
ช่อ**หอยรอย**ส่บัด	ช่อ**ห้อยร้อย**สะบัด
น่กใลกัดภลิวต่ผัน	นกไล่กัดพลิ้วคอผัน
คาบ**กานณเกิยว**เครือวรรณ	คาบ**ก้านเกี่ยว**เครือวัลย์
นับพัน**ไนยไบย**แก่อ่อน	นับพัน**ในใบ**แก่อ่อน

(หน้าที่ 70 / 6-หน้าที่ 71 / 2)

คำประพันธ์ที่ยกมานี้ จะเห็นว่ามีการเล่นสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระภายในวรรคอย่างหลากหลาย ดังนี้

1.1 การเล่นสัมผัสพยัญชนะแบบคำคู่ ได้แก่ คำว่า เนาใน ชูชงฆ์ ช่อชิด ก้านเกี่ยว กลับกลีบ โจงจีบ ชายเชิง

1.2 การเล่นสัมผัสพยัญชนะแบบคำเทียบคู่ ได้แก่ คำว่า ส่งแสงสุง รุ้งเรืองไร เนื้อเนาใน

1.3 การเล่นสัมผัสพยัญชนะแบบคำเทียมรถ ได้แก่ คำว่า สอดสีแสงสุวรรณ

1.4 การเล่นสัมผัสสระแบบคำเคียง ได้แก่ คำว่า พักสัก เพลาเนา สะบัดรัด ชิดติด แสงแกล้ง ทับกลับ ลายชาย ห้อยร้อย ในใบ

2. ตอนบรรยายเครื่องผูกพระที่นั่งคชาธารของพระยาชมพู ดังคำประพันธ์ที่ว่า

สาร**เว่กเอ่ก**อุตะมัง	สารเวก[466]เอกอุตมัง[467]
ทังทีนงงบรรลงงงาม	**ทั้งที่นั่งบัลลังก์**งาม
ผูกเครื่องมะนีอะราม	ผูกเครื่องมณีอร่าม
แพลมพลามท้วทังต้วสาร	**แพลมพลามทั่วทั้งตัว**สาร
สุคน**ทองชอง**หางรัด	สุคนธ์[468]**ทองซอง**หางรัด
สัดพีรัดแก้วประภาน	สัตพิรัตน์แก้วประพาฬ
สุวรรณร้อยมุกฎาหาน	สุวรรณร้อยมุกดาหาร
ปกกระ**พองรองรับ**เสียร	ปกกระ**พองรองรับ**เศียร
กำ**ไมลไสย**รัดช่ตงง	กำ**ไมลใส่**รัชตัง
พืน**สุวรรณกุดัน**เนียน	พื้น**สุวรรณกุดั่น**เนียน
เพ้ช**แนมแกม**วิเชียน	เพชร**แนมแกม**วิเชียร
หูพูหอยรอยชายกรอง	**หูพู่ห้อยร้อย**ชายกรอง
ฆาย**แก้วกาน**กระนก	ข่าย**แก้วก้าน**กระหนก
ป่กหลังสารนพูสาทอง	ปกหลังสารภูษาทอง
เบาะตงงทีนังรอง	เบาะตั้งที่นั่งรอง
คต**ไหลยลไม่**จริง	คด**ไหล**[469]**ยลไม่**จริง

[466]สารเวก หมายถึง ชื่อช้าง

[467]เอกอุตมัง หมายถึง เลิศที่สุด

[468]สุคนธ์ = รัตคน , รัดประคน

[469]คดไหล หมายถึง วัตถุแข็งคล้ายหิน เรียกว่าเหล็กไหลถือเป็นเครื่องรางของขลัง ทำให้มองไม่เห็น

สีทาวสอดกรองเชือง	สี่เท้าสอดกรองเชือง[470]
ยกยางเยืองดังกร่างกริ้ง	**ยกย่างเยื้องดังกร้างกริ้ง**
บ่มมันรันรายจิง	บ่มมันรันร้ายจริง
วางวิงคึกส่อึกแทง	**วางวิ่งคึกสะอึก**[471]แทง

(หน้าที่ 69 / 6 หน้าที่ 70 / 5)

คำประพันธ์ที่ยกมานี้ จะเห็นว่ามีการเล่นสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระภายในวรรคอย่างหลากหลาย และมีการอนุโลมการใช้ที่มีตัวสะกดต่างมาตรามาสัมผัสกัน ดังนี้

2.1 การเล่นสัมผัสพยัญชนะแบบคำคู่ ได้แก่ คำว่า ทั้งที่ แพลมพลาม รองรับ แก้วก้าน กร้างกริ้ง รันร้าย วางวิ่ง

2.2 การเล่นสัมผัสพยัญชนะแบบคำเทียบคู่ ได้แก่ คำว่า ยกย่างเยื้อง

2.3 การเล่นสัมผัสสระแบบคำเคียง ได้แก่ คำว่า ทั่วทั้ง ทองซอง กำไมลใส่ แนมแกม หูพู่ ห้อยร้อย มันรัน

2.4 การเล่นสัมผัสสระแบบคำแทรกเคียง ได้แก่ คำว่า ทั่วทั้งตัว สุวรรณกุดั่น ตั้งที่นั่ง คดไหลยลไม่ คึกสะอึก

2.5 การอนุโลมการใช้คำที่มีตัวสะกดต่างมาตรามาสัมผัสกัน ได้แก่ คำว่า รัชตัง และ คำว่า สุวรรณ ซึ่งสะกดด้วยแม่กงกับแม่กน

การใช้สำนวนโวหาร

โวหาร เป็นศิลปะการใช้ภาษาอย่างหนึ่งซึ่งเป็นวิธีการพูดหรือเขียนซึ่งทำให้เกิดความหมายเข้มข้นขึ้นหรือหนักเบา กำกวมต่างๆกันไปตามเจตนาของผู้พูดหรือที่ผู้เขียน โวหารเป็นภาษาที่ก่อให้เกิดมโนทัศน์หรือจินตภาพได้ชัดเจนหรือกว้างขวางกว่าภาษาที่ตรงไปตรงมา เหตุผลประการหนึ่ง คือ เพราะการใช้โวหารนั้น ส่วนใหญ่จะใช้ภาษาเปรียบเทียบสรรพสิ่งต่างๆ ทั้งรูปธรรมและนามธรรม[472]

---

[470]กรองเชือง = กรองเชิง หมายถึง กำไลเท้า

[471]สะอึก หมายถึง โถมเข้าใส่

[472]สิทธา พินิจภูวดล และคณะ, **การเขียน** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2516), 167.

การศึกษาสำนวนโวหารจึงเป็นสิ่งสำคัญในการศึกษาวรรณกรรมไม่ว่าจะเป็นวรรณคดีไทยหรือวรรณกรรมท้องถิ่น เป็นการศึกษาวรรณศิลป์ของกวีพื้นบ้านที่ได้สร้างสรรค์สำนวนโวหารอันเป็นจุดเด่นของวรรณกรรม ที่ทำให้ผู้อ่านและผู้ฟังได้เข้าถึงสำนวนโวหารอันเป็นวรรณศิลป์[473]

สำนวนโวหารในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู ผู้แต่งได้ใช้สำนวนโวหารที่ไพเราะสละสลวย เพื่อเน้นข้อความให้กว้างหรือลุ่มลึกกระจ่างชัดเจน ทำให้เกิดมโนภาพถ่ายทอดความรู้สึกนึกคิดของตนเองไปสู่ผู้อ่านและผู้ฟังอย่างมีวรรณศิลป์ ซึ่งสามารถจำแนกสำนวนโวหารได้ดังต่อไปนี้

1. บรรยายโวหาร
2. พรรณนาโวหาร
3. เทศนาโวหาร
4. โวหารภาพพจน์

1. บรรยายโวหาร หมายถึง โวหารที่ใช้เล่าเรื่อง หรืออธิบายเรื่องราวต่าง ๆ ตามลำดับเหตุการณ์ การเขียนบรรยายโวหารจะมุ่งความชัดเจน เขียนตรงไปตรงมา รวบรัด กล่าวถึงแต่สาระสำคัญไม่จำเป็นต้องมีพลความ หรือความปลีกย่อยเสริมในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู ผู้แต่งได้ใช้สำนวนแบบบรรยายโวหารในการบรรยายถึงชื่อ สถานที่ ชื่อบุคคลที่เกี่ยวข้องและเหตุการณ์ต่างๆ ดังปรากฏในตอนต้นเรื่องที่กล่าวถึงช่วงเวลาที่เกิดเหตุการณ์และเรื่องราวต่างๆ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ปางพระสรรพพัรณุตายาณ	ปางพระสัพพัญญุตาญาณ
ยงงเทิยวทรมาร	ยังเที่ยวทรมาน
โปรฏบรรณศัดรัมเย	โปรดบรรณสัตว์รัมเย
อาไสยงงเวฬุวรรเณ	อาศัยยังเวฬุวันเน
ในราชคฤเห	ในราชคฤเห
มักคัทราชกรุงจีน	มัคคัธราชกรุงจีน
พิมพิสราณสาม่ลราชิณ	พิมพิสารสามนต์ราชิน
ทาวทรงเบญจสริณ	ท้าวทรงเบญจศีล
สงงว่อรธรรมจรัมนง	สังวรธรรมจำนง

[473]พจนีย์ เพ็งเปลี่ยน, **วรรณกรรมนิทานอีสาน : การศึกษาเชิงวิเคราะห์** (กรุงเทพฯ : สถาบันวัฒนธรรมศึกษา สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2543), 58.

เปรนโยมอุปถากพุทพงษ	เป็นโยมอุปัฏฐากพุทธพงศ์
กับอาริยะสงฆ	กับอาริยะสงฆ์
คีนาสว่เจ้าใจรยอาร	คีนาสวเจ้าใจอารย์
ถวายบิทิบาต่นาทาณ	ถวายบิทิบาตนาทาน
อยูวัฒนานาณ	อยู่วัฒนานาน
ในราชคฤหร์มญา	ในราชคฤห์รมยา

(หน้า 3 / 1-4)

คำประพันธ์ข้างต้นเป็นการใช้บรรยายโวหาร กล่าวคือ บรรยายสมัยพุทธกาลที่พระพุทธเจ้าทรงประทับอยู่ที่เวฬุวันมหาวิหาร เมืองราชคฤห์ แคว้นมคธ โดยมีพระเจ้าพิมพิสารซึ่งเป็นกษัตริย์เมืองนี้เป็นโยมอุปัฏฐากพระพุทธองค์และเหล่าพระอริยะสาวก

2. พรรณนาโวหาร หมายถึง โวหารที่มุ่งให้ความแจ่มแจ้ง ละเอียดลออ เพื่อให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์ซาบซึ้งเพลิดเพลินไปกับบทประพันธ์นั้น การเขียนพรรณนาโวหารจึงยาวกว่าบรรยายโวหาร เพราะการเขียนพรรณนาโวหารต้องมุ่งให้เห็นภาพและอารมณ์ที่ชัดเจน ดังนั้นจึงมักใช้การเล่นคำ เล่นเสียง ใช้โวหารภาพพจน์ แม้เนื้อความที่เขียนจะน้อยแต่เต็มด้วยสำนวนโวหารที่ไพเราะ ในวรรณกรรมเรื่องนี้ผู้แต่งได้ใช้การพรรณนาโวหารหลายตอนด้วยกัน ส่วนใหญ่จะเป็นการพรรณนาการต่อสู้แสดงอิทธิฤทธิ์ของตัวละคร ความงามของสตรี ความงามของปราสาทราชวัง และการคร่ำครวญเศร้าโศกเสียใจ ดังตัวอย่างที่ผู้แต่งใช้พรรณนาโวหารถึงความงามของปราสาทราชวังของพระธรรมราชาธิราชที่ประดับประดาด้วยแก้ว 7 ประการอันวิจิตรตระการตายิ่งกว่าวิมานของพระอินทร์ ทำให้ผู้อ่านและผู้ฟังเห็นภาพความงดงามของปราสาทอย่างชัดเจน ดังคำประพันธ์ที่ว่า

เชตุภรว่นาวาด	เชตุพนวนาวาส
เปร้นปราสาษปรางสรุยวรรณ	เป็นปราสาทปรางค์สุวรรณ
ส่หัษะยอษชรรณ	สหัสยอดชั้น
กาบแก้จเพ้ษพรรณแก้วเจ้ดประการ	กาบเก็จเพชรพรรณแก้วเจ็ดประการ
ทีนังโถงโรงเรือนจรรณ	ที่นั่งโถงโรงเรือนจันทร์
ชอฟาภรรณแก้วมุกดาหาน	ช่อฟ้าพันแก้วมุกดาหาร
ครุฑรำกำนาคทิยาน	ครุฑทรำกำนาคทิยาน
ประดับย่กยองลองล่ะต้ว	ประดับยกย่องล่องละตัว
หนาบรรณชันจัตระมุข	หน้าบันชั้นจัตุรมุข
นาคาทุกชองเรียบเรียงห้ว	นาคาทุกช่องเรียบเรียงหัว
ย่ยำกเสียนระร้ว	ย่อยกเศียรระรัว

สันเส้จเก้จแก้วเจ้ดประกาญ	สรรค์เสร็จเก็จแก้วเจ็ดประการ
เฃียวช่อืนภืนม่ร่กัฎ	เขียวชอื้นพื้นมรกต
สรียไสรยสรัฉรัตะณพิมาน	สีใสสดรัตนพิมาน
วิเชียนแก้วปร่พาน	วิเชียรแก้วประพาฬ
ไภพ่อโยมอากาษสา	ไพพอโยมอากาศศา
ทียแดงแสรงปัททับ	ที่แดงแสงปัทม์ทับ
ทีมรับจับเรืองเว่หา	ที่มรับจับเรืองเวหา
ทิเลืองเลือมภรายตา	ที่เหลืองเลื่อมพรายตา
โมรารัพแสรงไพรยทูน	โมรารับแสงไพฑูรย์
ปรางสียรัตณพิรัตร์	ปรางค์ศรีรัตนพิรัตน์
แจ่มจำมรัดจับแสงสูรย์	แจ่มจำมรัสจับแสงสูรย์
แสงจรรณทรจำมรูย	แสงจันทรจำมรู
รัตณเรืองไรยไปยทุกปรา	รัตนเรืองไรไปทุกปรา
ร่อยเอ้จปรางค่ปราสาด	ร้อยเอ็ดปรางค์ปราสาท
สุวรรณชาดกำพูรา	สุวรรณชาดกัมพูรา
เปนพืรนผ่นังฝา	เป็นพื้นผนังฝา
หนาบรรณชอนพีร์มแกล่	หน้าบัญชรภิรมย์แกล
เตียงตงงบรรลงงครับ	เตียงตั้งบัลลังก์ครบ
ม่รดับแก้วประลับแล	มณฑปแก้วประลับแล
วิจิตภิษพักตรแปร	วิจิตรพิศพักตร์แปร
แลยิ้งเดาอำม่รินโท	แลยิ่งด้าวอมรินโท

(หน้า 52 / 6-หน้า 54 / 1)

3. เทศนาโวหาร หมายถึง โวหารที่มีจุดหมายแสดงความแจ่มแจ้งเพื่อให้ผู้อ่านคล้อยตาม หรืออาจกล่าวได้ว่ามุ่งชักจูงให้ผู้อ่าน คิดเห็นหรือคล้อยตามความคิดเห็นของตน ในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู ผู้แต่งใช้เทศนาโวหารในตอนที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสเทศนาธรรมแก่พระยาชมพู เพื่อโน้มน้าวใจไม่ให้ยึดติดอยู่กับทรัพย์สมบัติ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ดูหราราชา จงตงงม่นัยา ฟงงพุทบรรทูล ไอยสุริยสมบัดิ จักกร่พัดเพือมพูล เปนแตเครืองสูน สารทารเสียเปลา	ดูราราชา จงตั้งมนัสสา ฟังพุทธบัณฑูร ไอยสุริยสมบัติ จักรพรรดิเพิ่มพูน เป็นแต่เครื่องสูญ สารธารณ์เสียเปล่า
เห้นเป้นบ้วงศรัด ผูกกอนท้าวรัต ค่อใวดงงเด้า ยาได้ประหมาดนัก จักนำกายเร้า จ่มอยู่ในยเดา แหงวัตะสรงสราน	เห็นเป็นบ่วงสัตว์ ผูกกรเท้ารัด คอไว้ดังด้าว อย่าได้ประมาทนัก จักนำกายเรา จมอยู่ในด้าว แห่งวัฏสงสาร

(หน้าที่ 113 / 2 -5)

จากพระธรรมคำสอนข้างต้น จะเห็นว่าพระพุทธองค์ทรงเปรียบทรัพย์สมบัติต่างๆ เหมือนบ่วงรัดพันบุคคลเอาไว้ไม่ให้ข้ามพ้นห้วงวัฏสงสาร อันเป็นสิ่งที่จะทำให้หลุดพ้นจากความทุกข์และประสบกับความสุขที่แท้จริง เพื่อให้เห็นหนทางที่จะนำไปสู่การหลุดพ้นจากวัฏสงสาร

4. โวหารภาพพจน์ หมายถึง การใช้ภาษาให้เกิดภาพพจน์ คือ กลวิธีการใช้ภาษาโดยเลือกสรรถ้อยคำอย่างแยบยลแล้วใช้ถ้อยคำเพียงเล็กน้อยแต่สรุปสาระได้มาก และได้อรรถที่กว้างลึกเป็นรูปคำที่ใช้หรือทำสิ่งที่เข้าใจยากให้เข้าใจง่าย ทำสิ่งที่สัมผัสไม่ได้ให้สามารถสัมผัสได้ หรือทำให้ข้อความนั้น กินใจ ชวนคิด ชวนจำ เกิดความซาบซึ้งประทับใจมากขึ้นกว่าการเขียนอย่างธรรมดา

4.1 อุปมา (simili) คือ ภาพพจน์เปรียบเทียบความเหมือนกันของสิ่งสองสิ่ง โดยมีคำเชื่อมโยง ด้วยคำว่า อุปมา เหมือน ดุจ ดั่ง เช่น เฉก ปาน ราว ประหนึ่ง เพียง เทียม เสมอ เป็นต้น การเปรียบเทียบลักษณะนี้จะมีข้อความ 2 ส่วน ส่วนหนึ่งกล่าวก่อนเรียกว่า อุปไมย ส่วนที่กล่าวเปรียบเทียบและอยู่หลังคำเชื่อมเรียกว่า อุปมา[474] การใช้โวหารภาพพจน์แบบอุปมาในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู มีดังนี้

4.1.1 เปรียบเทียบความงามของสตรี ปรากฏในตอนที่กล่าวถึงความงามของนางพิมพร ผู้แต่งได้เปรียบเทียบความงามของนางเหมือนกับดวงจันทร์เต็มดวงที่ส่องแสงสว่างไสว และได้เปรียบเทียบอวัยวะแต่ละส่วนของนางกับสิ่งต่างๆ ได้แก่ หน้าอกงามเหมือนกระพุ่มบัว แขนเรียวเหมือนกับงวงช้าง คิ้วโก่งเหมือนกงศร ใบหูเหมือนกลีบดอกไม้ ดวงตาเหมือนตาของกวาง หน้าอกงามรับกับจมูก ช่วงขางามกลมกลึงเหมือนต้นกล้วยรับกับแข้งที่เรียวงาม เท้าทั้งคู่นิ่มนวลเหมือนหลังเต่าทองที่สวยงาม เล็บมีสีเหมือนไข่มุก และนิ้วเรียวเหมือนลำเทียน โดยใช้คำเชื่อมในการเปรียบเทียบด้วยคำว่า ดุจ ดั่ง และละม้าย ดังคำประพันธ์ที่ว่า

เปร้นทิสะเน่โห	เป็นที่เสน่โห
แหงราโชเช้ยพักศีรย	แห่งราโชเชยพักตร์ศรี
ดูจจรรธรเพ้งบูนมี	**ดุจ**จันทรเพ็งบุญมี
ศริยอะแหร่มแจ่มจับใจย	ศรีแอร่มแจ่มจับใจ

[474]จิตรลดา สุวัตถิกุล, "วรรณคดีวิจารณ์แนวสุนทรียศาสตร์," ใน **เอกสารการสอนชุดวิชา 22414 ภาษาไทย 7 (วรรณคดีวิจารณ์สำหรับครู) หน่วยที่ 1-8 สาขาวิชาศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช** (นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2538), 224-235.

อุระพระทรวงดวงถรรณงง	อุระพระทรวงดวงถันนัง
ดงงกะพุมบ้วทองในย	**ดั่ง**กระพุ่มบัวทองใน
วร่พาหุล่ไมย	วรพาหุละไม
ล่มายงวงคชไอยรา	**ละม้าย**งวงคชไอยรา
พระขนุง**ดงง**กงษร	พระขนง**ดั่ง**กงศร
บ์ว่ร่เมถรามา	บวรเมศว์รามา
พระกันณกลิบสุวรรณมาลา	พระกรรณกลีบสุวรรณมาลา
ไนยนาเอียมม่ฤคคินทอง	นัยนาเอี่ยมมฤคินทร์ทอง
.....	.....
พระอุรุ**ดงง**ลำกล้วย	พระอูรุ**ดั่ง**ลำกล้วย
แรวยรับกับพระชงค	แรวยรับกับพระชงฆ์
วรบาดนิมน้วนผจง	วรบาทนิ่มนวลผจง
หลงงเตาทองเริองรองงาม	หลังเต่าทองเรืองรองงาม
ว่ร่ทษะนักฆา	วรทศนักขา
ดงงมุกดาหารแพล่มพลาม	**ดั่ง**มุกดาหารแพลมพลาม
เนือนีวพระหัฏงาม	เนื้อนิ้วพระหัตถ์งาม
ดงงเทียนฝั้นขั้นฆอกลำม	**ดั่ง**เทียนฝั้นขันข้อกลม

(หน้า 9 / 6-หน้า 10 / 4)

4.1.2 เปรียบเทียบบุคคลที่มีฐานะต่างกัน ผู้แต่งได้ใช้โวหารภาพพจน์แบบอุปมาเปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างบุคคล เพื่อแสดงให้เห็นว่าพระธรรมราชาธิราชเป็นกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่กว่าพระยาชมพู เพราะสิ่งที่นำมาเปรียบเทียบกันนั้น สามารถแสดงให้เห็นความแตกต่างได้อย่างเด่นชัด คือ เปรียบพระยาชมพูเหมือนกวางและพระธรรมราชาธิราชเหมือนราชสีห์ ดังนั้นพระยาชมพูซึ่งเป็นกษัตริย์ผู้น้อยจึงควรแสดงความเคารพพระธรรมราชาธิราช โดยใช้คำว่า ดั่ง เป็นคำเชื่อมในการเปรียบเทียบ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ทัมมเนียมผูนอย ราชาตำตอย **ดัง**หนึงมาฤกคา	ธรรมเนียมผู้น้อย ราชาต่ำต้อย **ดั่ง**หนึ่งมฤคา
จะไปยสูยัม หนักสิงหะรา จำทำคาระวา	จะไปสู่สำ- นักสิงหรา จำทำคารวา
เสงิยมเจิยมกาย	เสงี่ยมเจียมกาย

(หน้า 84 / 5-6)

4.1.3 เปรียบเทียบความรู้สึกหวั่นไหวหวาดกลัวของบุคคล ผู้แต่งได้นำสิ่งที่มีอำนาจมากกว่ามาเปรียบเทียบกับสิ่งที่มีอำนาจน้อยกว่า ดังปรากฏในตอนที่พระยาชมพูหวาดกลัวเหล่าเสนาอำมาตย์ของพระธรรมราชาธิราชที่กล่าววาจาดูหมิ่นพระยาชมพู ผู้แต่งได้เปรียบพระยา

ชมพูเหมือนกับพระจันทร์และกวาง และเปรียบเหล่าเสนาอำมาตย์เหมือนกับพระราหูและเสือ ด้วยคำว่า ดั่ง เป็นคำเชื่อมในการเปรียบเทียบ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ปิมจักซุดองคลงนอน	ปิ่มจักทรุดองค์ลงนอน
พระกายเสทีอรทอร	พระกายสะเทือนธร
ดงงจรรทอรแจมไพยรูย	**ดั่ง**จันทรแจ่มไพรู
สรูยโอฉอะสรูยรีนทะราหู	สู่โอษฐ์อสุรินทราหู
ดงงมฤกค่าชู	**ดั่ง**มฤคราชู
อยูในทามกลางพะยัคา	อยู่ในท่ามกลางพยัคฆา

(หน้า 94 / 2-3)

นอกจากนั้นในตอนที่พระเจ้าพิมพิสารหวาดกลัวสุวรรณศรของพระยาชมพูที่จะมาร้อยพระกรรณ ผู้แต่งได้เปรียบความหวาดกลัวของพระเจ้าพิมพิสารเหมือนพระจันทร์ที่กำลังจะถูกพระราหูจับกิน และเหมือนกับพญานาคที่ถูกพญาครุฑจับ ด้วยการใช้ คำว่า ดุจ และ คือ เป็นคำเชื่อมในการเปรียบเทียบ ซึ่งคำประพันธ์บทนี้นอกจากผู้แต่งจะใช้โวหารภาพพจน์แบบอุปมาแล้วยังใช้โวหารภาพพจน์แบบอุปลักษณ์ด้วย ดังคำประพันธ์ที่ว่า

พิมพิสานเทาวส่ดับก่หว้ยหวัน	พิมพิสารท้าวสดับก็ไหวหวั่น
พิษว้งองเท่อกระสรรณ	พิศวงองค์เธอกระสัน
น่อมอ่พิวันบาทมูนีย	น้อมอภิวันท์บาทมุนี
ต่กพระไทยกล้วไพยสรอนศีรย	ตกพระทัยกลัวภัยศรศรี
ไหวยหวัน**ดุจ**จรรนทรมี	ไหวหวั่น**ดุจ**จันทรมี
เมืออะสรูยรียราชราหูพาล	เมื่ออสุรีราชราหูพาล
หนึง**ครือ**นาคากล้วกาล	หนึ่ง**คือ**นาคากลัวกาล[475]
เมิอพระญาครุดยุทญือทิยาน	เมื่อพญาครุฑยุดยื้อทิยาน
ดุจทาวพิมพิสานราชราโช	**ดุจ**ท้าวพิมพิสารราชราโช

(หน้า 28/1-3)

4.2 อุปลักษณ์ (metaphor) คือ ภาพพจน์เปรียบสิ่งหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่ง โดยมีคำเชื่อมโยง ด้วยคำว่า เป็น เท่า คือ นำหน้า[476]การใช้โวหารภาพพจน์แบบอุปลักษณ์ที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู มีดังนี้

---

[475]กาล หมายถึง ความตาย

[476]กุหลาบ มัลลิกะมาส, **TH 258 วรรณคดีวิจารณ์** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ม.ป.ป.), 127.

4.2.1 เปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างบุคคล ผู้แต่งได้ใช้โวหารภาพพจน์แบบอุปลักษณ์ เพื่อแสดงให้เห็นความแตกต่างระหว่างพระธรรมราชาธิราชกับพระยาชมพู ดังปรากฏในตอนที่พระธรรมราชาธิราชรู้เท่าทันความคิดของพระยาชมพู ผู้แต่งได้กล่าวเปรียบเทียบความแตกต่าง โดยนำสิ่งที่เหมือนกันแต่มีคุณลักษณะแตกต่างกันมาเปรียบเทียบให้เห็นถึงความแตกต่างของตัวละครทั้งสอง ด้วยการเปรียบพระยาชมพูเป็นน้ำในรอยเท้ากระบือและพระธรรมราชาธิราชเป็นแม่น้ำใหญ่ พระยาชมพูเป็นม้าขาพิการ พระธรรมราชาธิราชเป็นม้าศึกที่สง่างาม และพระยาชมพูเป็นเพียงงูสายพาน แต่พระธรรมราชาธิราชเป็นพญานาค ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ไจยไหญ่ไผยสูงสักหรือ	ใจใหญ่ใฝ่สูงศักดิ์หรือ
ช่ล่รอยกระบี	ชลรอยกระบือ
หฤๅจะเปรียบด้วยสาคะเร	ฤๅจะเปรียบด้วยสาคเร
ครือม่าเสียเซ้นฆาเฉ	**คือ**ม้าเสียเส้น[477]ขาเฉ[478]
จะมาแฃงสู	จะมาแข่งสู้
อัษวะราษไชยชาน	อัศวราชชัยชาญ
หนึงทาว**คฤๅ**งูสายพาล	หนึ่งท้าว**คือ**งูสายพาน[479]
จะมาเกิยวการ	จะมาเกี่ยวการ
พ้นพิดกับฤทพูชงฆ	พ่นพิษกับฤทธิ์ภุชงค์

(หน้า 95 / 3-4)

4.2.2 เปรียบความยิ่งใหญ่ของพระยาชมพูเป็นดวงจันทร์บนท้องฟ้า ดังปรากฏในตอนที่พระยาชมพูมองดูดวงจันทร์บนท้องฟ้า และนึกเปรียบตนเองเป็นดวงจันทร์ที่ยิ่งใหญ่ที่สุดและไม่มีกษัตริย์เมืองใดจะยิ่งใหญ่กว่าตน ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ต้วกู**คือ**จรรทอน	ตัวกู**คือ**จันทร
ฆอจอรท้วเดาโลกา	ขอจรทั่วด้าวโลกา
กรุงฆัติยะทุกทา	กรุงขัตติยะทุกธา-
นีนี้คร้ยจักเอิอมส่เม่อ	นีนี้ใครจักเอื้อมเสมอ

(หน้าที่ 39 / 1-2)

4.2.3 เปรียบความรุนแรงของแผ่นดินไหว เป็นมหาสมุทรที่มีลมพายุพัดอย่างรุนแรงจนเกิดคลื่นลมน้อยใหญ่ ปรากฏในตอนที่มาฆสามเณรแสดงอิทธิฤทธิ์ข่มขู่พระยาชมพู

---

[477]เสียเส้น หมายถึง ผิดปกติ , เสียศูนย์

[478]ขาเฉ หมายถึง ขาพิการ

[479]งูสายพาน หมายถึง งูชนิดหนึ่งไม่มีพิษ

ด้วยการเข้าสมาธิทำให้เกิดแผ่นดินไหว เพื่อให้พระยาชมพูยอมเดินทางไปเฝ้าพระธรรมราชาธิราช พร้อมกับมาฆสามเณร ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ด้วยฤทอะพินญาน สมาทิว่ร่ชาน บันดาโกหลา ทร่นินดินลัน ไหวยหวนโกนจะนา วิจุลจุละตา กำม่นาถหวาดไหวย	ด้วยฤทธิ์อภิญญาณ สมาธิวรฌาน บันดาลโกลา ธรณินทร์ดินลั่น ไหวหวั่นโกญจนา วิจุลจุลตา กัมนาทหวาดไหว
คฤาหนึงมะหาสมุท เมิอลำกานยุด ติฟองนองไนย บงงเกิดลมกาน บันดานมิไนย เป็นคลืนนอยไหญ่ ก่เดืองเนืองกัน	**คือ**หนึ่งมหาสมุทร เมื่อลมกาพยุด ตีฟองนองใน บังเกิดลมกาพ บันดาลมีใน เป็นคลื่นน้อยใหญ่ กระเดื่องเนืองกัน

(หน้าที่ 83 / 3-6)

4.2.4 เปรียบความงามของสตรี ปรากฏในตอนที่กล่าวถึงความงามของนางพิมพร นอกจากผู้แต่งได้เปรียบความงามของนางด้วยการใช้โวหารภาพพจน์แบบอุปมาแล้ว ยังได้ใช้โวหารภาพพจน์แบบอุปลักษณ์กล่าวเปรียบอวัยวะแต่ละส่วนของนางกับสิ่งต่างๆ ได้แก่ ปากแดงเหมือนชาดแต้ม จมูกงอนเหมือนขอ ไรผมขมวดเหมือนกับตัวแมลงภู่ ลำคอระหงเหมือนลำคอพญาหงส์ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

พระโอด**คฤา**ชาดแตม	พระโอษฐ์**คือ**ชาดแต้ม
แย้มอรพอกามปอง	แย้มอรล่อกามปอง
นาสิก**คฤา**ฆ่ทอง	นาสิก**คือ**ขอทอง
จุไรยสรอง**คฤา**พุม่รา	จุไรสอง**คือ**ภุมรา
พระสอลำคำสวาด	พระศอลำคอสวาท
คิอเหมราชปักสา	**คือ**เหมราชปักษา
อุระรับจับกับนา	อุระรับจับกับนา-
สาพิพิดส่เรียนวง	สาพิพิศเศรียนวงก์

(หน้า 10 / 2-3)

4.3 อติพจน์ (hyperbole) คือ การกล่าวเกินความจริง[480] โวหารการเปรียบเทียบในลักษณะที่กล่าวเกินจริง เพื่อเน้นความรู้สึกให้เด่นชัด ส่วนใหญ่ผู้แต่งจะใช้เมื่อต้องการพรรณนาให้เห็นความยิ่งใหญ่ของสิ่งใดสิ่งหนึ่งหรือเหตุการณ์ใดเหตุการณ์หนึ่ง อีกทั้งยังมุ่งผลทางด้านจิตใจมากกว่าข้อเท็จจริง โวหารภาพพจน์แบบอติพจน์ทำให้เนื้อเรื่องสนุกตื่นเต้นมากยิ่งขึ้น ในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู ผู้แต่งได้ใช้โวหารภาพพจน์แบบอติพจน์อยู่หลายตอนด้วยกัน

---

[480]จิตรลดา สุวัตถิกุล, “วรรณคดีวิจารณ์แนวสุนทรียศาสตร์,” ใน **เอกสารการสอนชุดวิชา 22414 ภาษาไทย 7 (วรรณคดีวิจารณ์สำหรับครู) หน่วยที่ 1-8 สาขาวิชาศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช**, 226.

ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นตอนที่กล่าวถึงการแสดงอิทธิฤทธิ์ ที่แสดงความยิ่งใหญ่ของตัวละครว่ามีอิทธิฤทธิ์มาก และแสดงความยิ่งใหญ่ของสิ่งที่กล่าวถึง ดังนี้

4.3.1 ตอนที่กล่าวถึงเหตุการณ์ที่ผิดปกติไปจากธรรมชาติ ผู้แต่งมักจะใช้โวหารภาพพจน์แบบอติพจน์มาแสดงให้เห็นบุญญาธิการของพระยาชมพูตั้งแต่กำลังปฏิสนธิอยู่ในครรภ์พระมารดา ได้เกิดเหตุการณ์ประหลาดขึ้น กล่าวคือ มีเสาทองสูงใหญ่ได้ 18 ศอก ขุมทองที่อยู่ในแผ่นดิน ปลายไม้ และในน้ำก็ผุดออกมาภายในเมือง และเมื่อประสูติก็มีของวิเศษ 4 อย่าง คือ สุวรรณศร พระขรรค์ จักรและฉลองพระบาท ลอยมาจากเขาวิบูลย์บรรพตเป็นอาวุธคู่กายด้วย ดังคำประพันธ์ที่ไว้ว่า

ม่หาราชเจ้าเมื่อมา	มหาราชเจ้าเมื่อมา
จากดาวดุดสริยฎา	จากด้าวดุสสิดา
สูมาดุโรทอรเทาว	สู่มาดุโรทรท้าว
ปรากฏยถาลณกลาว	ปรากฏยศลือล้นกล่าว
เสาสรุยวรรญยาว	เสาสุวรรณยาว
สริบแปดสรอกงอขไนยปรา	สิบแปดศอกงอกในปรา-
สาทสุวัรญบูรา	สาทสุวรรณบูรา
ผุดขึรแตสรา	ผุดขึ้นแต่สา-
คำรสมุทวงงวำล	ครสมุทรวังวน
พืรพากยพูมิมำลทำล	พื้นภาคภูมิมณฑล
สริงขะราอะรน	สิงขราอรญ
คาไมตังคุมสุวรรณ	ค่าไม้ตั้งคุ่มสุวรรณ
วรรเมิอชุมพูคลาดครรพ	วันเมื่อชุมพูคลาดครรภ์
มูนีโชคอะนัน	มุนีโชคอนันต์
สรูยวัรสอนแก้วจักะรา	สุวรรณศรแก้วจักรา
ยงงอยูวิบูณสริงขะรา	ยังอยู่วิบูลย์สิงขรา
เกือกแก้วขันทา	เกือกแก้วขรรธา
ราชะปัณจะกุกกุดพรรณ	ราชปัญจกุกกุธภัณฑ์
น่รายพรายเพรีดเฉิดฉัน	นรายณ์พรายเพริศเฉิดฉัน
จรมาพรอมกัลป์	จรมาพร้อมกัน
สูชุมพูราดบ่ฎี	สู่ชุมพูราชบดี

(หน้า 4 / 4-หน้า 5 / 5)

4.3.2 ตอนที่กล่าวถึงพละกำลังและอิทธิฤทธิ์ของพระยาชมพูที่มีพละกำลังมหาศาลสามารถแผลงศรไปยังที่ต่างๆ ได้หลายโยชน์ตั้งแต่ยังเยาว์วัย อีกทั้งยังสามารถแผลงไปยังที่ต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นบนท้องฟ้า บาดาล ป่าหิมพานต์ ซึ่งทุกที่ที่แผลงสุวรรณศรไปนั้นต่างก็ถูกทำลายจนย่อยยับ ด้วยอำนาจอิทธิฤทธิ์ของสุวรรณศร ผู้แต่งใช้โวหารภาพพจน์แบบอติพจน์ดังคำประพันธ์ที่ว่า

นีฤเบรท่าปีนทาน	นิฤเบนทราปิ่นธาร
ปีหนึงแปลงผลาน	ปีหนึ่งแปลงผลาญ
ษรแก้วไปยใดโยชนา	ศรแก้วไปได้โยชนา
เมิอมาจ่เรินชัณสา	เมื่อมาเจริญชันษา
แผลงษรภะลา	แผลงศรพลา
สรองโยชณ์มลางไพยรีย	สองโยชน์มล้างไพรี
เมิอมีพระชันม์สามสีย	เมื่อมีพระชนม์สามสี่
หาหกเจ้ดปี	ห้าหกเจ็ดปี
แผลงษรสัตะโยชณผลาล	แผลงศรสัตโยชน์ผลาญ
แผลงไปยในเดาวมัคนาน	แผลงไปในด้าวคัคนานต์
เป้รอัสสุนีทารา	เป็นอัสสุนีธารา
ภอยับอับแสรงสุริยจันทร	พอยับอับแสงสุริยจันทร์
ก่โยมดุจะไฟยประไหลยกัณ	โพยมดุจไฟประลัยกัลป์
พ่นมพ่นาสรัณ	พนมพนาสัณฑ์
อล่มัรเพียงจักทรุดทรา	อลมันเพียงจักทรุดซา
แผลงไปยในเดาวเหถฐา	แผลงไปในด้าวเหฏฐา
พ้วกพุช่คิณทา	พวกภุชคินทา
พินารถหมิอาจะทานทรง	พินาศมิอาจจะทานทรง
แสยงสย้บพิพ้บพูชง	แสยงสยบพิภพภุชงค์
มืดแสนเปล้นอ้ง	มืดแสนแปลนองค์
เพียงปล้งพีพ้บบายดาน	เพียงปลงพิภพบายดาล
แผลงไปยในสาคระเรชช่ล่ทารณ	แผลงไปในสาคเรศชลธาร
หายแหงบรรดาน	หายแห้งบันดาล
เป้รอะสุณีวิชุลสะดาดฎิร	เป็นอสุนีวิชุลสะดาษดิน
แผลงไปยในหิม่พารทุกสถารถิน	แผลงไปในหิมพานต์ทุกสถานถิ่น
พรึกไพรยสริฆะริณ	พฤกษ์ไพรศิขริน
ยอมมวยดวยฤทีสรอนแผลง	ย่อมม้วยด้วยฤทธิ์ศรแผลง

(หน้า 6 / 2-หน้า 7 / 2)

4.3.3 ตอนที่มีการต่อสู้แสดงอิทธิฤทธิ์ของตัวละคร ในแต่ละตอนผู้แต่งได้ใช้โวหารภาพพจน์แบบอติพจน์ให้เห็นการต่อสู้ของพญาครุฑและพญานาคอย่างดุเดือด ทำให้ผู้อ่านและผู้ฟังสามารถจินตนาการเห็นอิทธิฤทธิ์ของตัวละครที่สามารถเนรมิตสิ่งต่างๆได้เกินความเป็นจริง ดังคำประพันธ์ที่ว่า

พระสับพรรยู อุดดัมบ่รัมครู คุโนม่หัร เห้รนาคาบาท ฌ่ร่นาถแขงขัน เขามากระชัณ พิมพิสารณต่กจ้ย	พระสัพพัญญู อุดดมบรมครู คุโณมหันต์ เห็นนาคาบาท นรนาถแข็งขัน เข้ามากระชั้น พิมพิสารตกใจ
พุทาทิงจักร เปร้นวีรุลปัก ครุทาฤทิไกรย บินเขาจับนาก สำหรากชิงไชย นาคีหนีไปย เกือกแก้วแพ่พาย	พุทธาทิ้งจักร เป็นวิรุณปักษ์ ครุฑาฤทธิไกร บินเข้าจับนาค สำรากชิงชัย นาคีหนีไป เกือกแก้วแพ้พ่าย
เขาฉาบฉวยจิก เอาไวยใลญิก กอนกัมรำถวาย ตระล่บเว่หา ดงงฟาฟาดสาย เกือกแก้วแพภาย พุทฤธิติดตาม	เข้าฉาบฉวยจิก เอาไวไล่ยิก กรกำรำถวาย ตระหลบเวหา ดั่งฟ้าฟาดสาย เกือกแก้วแพ้พ่าย พุทธฤทธิ์ติดตาม
ม่นีฉลองพระบาท สองต้วกล้วฆะยาด แพ่ภายในสนาม กลับไวยไปยหา ราชาทรงนาม ซรอนต้วกล้วคราม อยู่ไตบาทา	มณีฉลองพระบาท สองตัวกลัวขยาด แพ้พ่ายในสนาม กลับไวไปหา ราชาทรงนาม ซ่อนตัวกลัวคร้าม อยู่ใต้บาทา

(หน้า 30 / 5-หน้า 31 / 3)

การต่อสู้ที่ได้กล่าวในข้างต้นนั้น จะเห็นว่านอกจากผู้แต่งใช้โวหารภาพพจน์แบบอติพจน์แล้ว ยังได้ใช้โวหารภาพพจน์แบบบุคลาธิษฐานด้วย กล่าวคือ ทำให้เห็นภาพฉลองพระบาทของพระยาชมพูที่แปลงเป็นพญานาคเกิดอาการหวาดกลัวต่อพญาครุฑจนหนีกลับไปซ่อนตัวอยู่ใต้เท้าของพระยาชมพู

และในตอนที่ราชทูตเนรมิตพญานาคเจ็ดเศียรมาจับตัวพระยาชมพูให้เดินทางไปเฝ้าพระธรรมราชาธิราช ผู้แต่งได้ใช้โวหารภาพพจน์แบบอติพจน์เพื่อแสดงอิทธิฤทธิ์ของราชทูตผู้สามารถเนรมิตพญานาคเจ็ดเศียรที่มีฤทธิ์เดชสามารถพ่นไฟได้มาจับตัวพระยาชมพู จนพระยาชมพูและเหล่าเสนาอำมาตย์มาช่วยกันจับตัวอย่างวุ่นวายสร้างความอับอายให้พระยาชมพูเป็นอย่างมาก ดังคำประพันธ์ที่ว่า

สุนาสักโก ฟงงนิรุดโท ทาทายวาจา จิงควางจักเพ็ช ไตรยเตร้ดเวหา กลับเป้นนาคา เจ้ดเสียนสุนท่รงง	สุณาสักโก ฟังนิรุทโธ ท้าทายวาจา จึงขว้างจักรเพชร ไตรเตร็ดเวหา กลับเป็นนาคา เจ็ดเศียรสุนทรัง
เลือยเลียวเขามา มุ้งบิงตรึงหนา ราชาทัษนงง แลเหนนาคิน เทาวจินต่นาปลังหวัง ทรงพระขันชักคงง ระวงงพระกาย	เลื้อยเลี้ยวเข้ามา มุ่งบ่งตรงหน้า ราชาทัศนัง แลเห็นนาคินทร์ ท้าวจินตนาปลงหวัง ทรงพระขรรค์ชัคคัง ระวังพระกาย

คิดจักพิคาด นาคาอังค์อาด นำมพระไทยหมาย จ่ฟันบันรอน ตัดทอนเรียราย คิดจองปองหมาย ด้วยฤทิเริงแรง	คิดจักพิฆาต นาคาองอาจ นำพระทัยหมาย จะฟันบั่นรอน ตัดทอนเรี่ยราย คิดจองปองหมาย ด้วยฤทธิ์เริงแรง
นาคาอำมร เลือยเลียวเกียวชอน ทำฤทิคำแหง วางเขามาตรง รัดพระชังแขง เลิกพงงภานแสง เสียนแล่บชิวหา	นาคาอำมร เลื้อยเลี้ยวเกี่ยวชอน ทำฤทธิคำแหง วางเข้ามาตรง รัดพระชงฆ์แข้ง เลิกพังพานแสง เศียรแลบชิวหา
พ้นพิษเป็นไฟย ต่ลบจบไนย พระมันทิรา ยิ้งล่ำยิ้งรัด ห้วก่หวัดหางคร่า ฆุรุช่งฆา ราชาหมันหมาย	พ่นพิษเป็นไฟ ตลบจบใน พระมนทิรา ยิ่งล่ำยิ่งรัด หัวกระหวัดหางคร่า ฆุรุชงฆา ราชามั่นหมาย
ณ่ราสรัปโป ทรังพระฆรรธวะโร ไม้ทันรูกาย นาคัดรัดชังค ทรงพระไทยหมาย ฆ่าแคงแขงกาย อายแก่เส่หนา	นราสัปโป ทรงพระขรรค์วโร ไม่ทันรู้กาย นาคัดรัดชงฆ์ ทรงพระทัยหมาย ขาแข้งแข็งกาย อายแก่เสนา

(หน้า 45 / 6-หน้า 46 / 6)

4.3.4 ตอนที่กล่าวถึงจำนวนเสนาของพระยาชมพูเพื่อเตรียมออกเดินทัพว่ามีจำนวน 40,000 คน ซึ่งจำนวนเหล่าทหารดังกล่าวมิใช่จำนวนที่แท้จริง แต่เป็นจำนวนที่นำมากล่าวอ้างเพื่อเป็นการสร้างความยิ่งใหญ่ให้กับพระยาชมพู ผู้แต่งจึงใช้โวหารภาพพจน์แบบอติพจน์ดังคำประพันธ์ที่ว่า

เสหนา**สีมืน**แหนนหนาลั้ง	เสนา**สี่หมื่น**แน่นหน้าหลัง
ทรายขวากลาฌ่รังฤทีหวัง	ซ้ายขวากล้าฌรงค์ฤทธิหวัง
อาจสังหานราดไพริย	อาจสังหารราชไพรี

(หน้า 65 / 4)

และในตอนที่กล่าวถึงจำนวนนางสนมของพระยาชมพูว่ามีจำนวน 14,000 คน ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ทรงนำพิมพอรเลิด	ทรงนามพิมพรเลิศ
พริมเพร้าเภริษเลิดสนม	พริ้มเพราเพริศเลิศสนม
เปร้นใหญยในสนมกรม	เป็นใหญ่ในสนมกรม
ชมเชีน**หมืนสียพรรณ**นาง	ชมเชิ่น**หมื่นสี่พัน**นาง

(หน้า 10 / 5-6)

4.4 บุคลาธิษฐาน หรือ บุคคลวัต (personification) หมายถึง การกล่าวถึงสิ่งต่างๆ ที่ไม่มีชีวิต หรือสิ่งมีชีวิตที่ไม่ใช่มนุษย์ เช่น ต้นไม้ สัตว์ ด้วยแต่งให้สิ่งต่างๆเหล่านี้แสดงกิริยาอาการและความรู้สึกได้เหมือนมนุษย์ ผู้แต่งได้ใช้โวหารภาพพจน์แบบบุคลาธิษฐานในตอนที่กล่าวถึงการต่อสู้ด้วยอาวุธวิเศษของตัวละครในเรื่อง กล่าวคือ ทำให้อาวุธวิเศษซึ่งเป็นสิ่งของให้กระทำ

อาการอย่างมีชีวิต สู้รบกันอย่างดุเดือด เพื่อเร้าอารมณ์ให้ผู้อ่านและผู้ฟังเกิดจินตภาพรู้สึกตื่นเต้นและตระหนกตกใจ ดังปรากฏในตอนที่พระยาชมพูแผลงสุวรรณศรให้เป็นพญานาคไปร้อยพระกรรณเจ้าพิมพิสาร เมื่อพญานาคไปตามหาพระเจ้าพิมพิสารที่เมืองราชคฤห์แล้วไม่พบ ก็ได้ตามไปร้อยพระกรรณที่เวฬุวนาราม พญานาคได้แสดงอาการขู่คำรามและพูดได้เหมือนอย่างมนุษย์ ทำให้ผู้อ่านผู้ฟังเห็นภาพพญานาคที่มีฤทธิ์ ห้าวหาญ น่ากลัว ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ปางเมือสอนสิเขาค้นหา	ปางเมื่อศรศรีเข้าค้นหา
ใหมพบอังคพิมพิสานอิษ่รา	ไม่พบองค์พิมพิสารอิสรา
แล้วอ่อกจากมหาพีมาล	แล้วออกจากมหาพิมาน
ตามรอยเร่เลือยเลิกพงงพาล	ตามรอยเร่เลื้อยเลิกพังพาน
ไปยสรูยเชดตุพณม่หันเห้าหาน	ไปสู่เชตุพนมหันต์ห้าวหาญ
ทำอุกหงงกานฤทีเรงแรง	ทำอุกหังการฤทธิเร่งแรง
ซ่บฟันภ้นพิทฤธีเซ่มแซ่ง	ขบฟันพ่นพิษฤทธิเข้มแข็ง
วาพิมพิสรานณีฤาจะมาเฝาแฝง	ว่าพิมพิสารนี้ฤาจะมาเฝ้าแฝง
พระพานอ่งคสรอยสรรพพรรญ	พระภาร[481]องค์สร้อยสัพพัญญู[482]
บัษนีพระเจาท้าวชุมพูว	บัดนี้พระเจ้าท้าวชุมพู
ไหเราเทียวหาวาจะรอยหู	ให้เราเที่ยวหาว่าจะร้อยหู
ภาเอ่งไปยสรูยสรัมหนักนิย	พาเอ็งไปสู่สำนักนี้
ษรเลือยเลียวรอบพระคันท่กุดี	ศรเลื้อยเลี้ยวรอบพระคันธกุฎี
สำแด่งแผล่งฤทีมะหิดทินาคีย	สำแดงแผลงฤทธิ์มหิทธินาคี
เพิอจักจ่รลีเขารอยกัน	เพื่อจักจรลีเข้าร้อยกรรณ

(หน้า 27 / 2- หน้า 28 / 1)

และตอนที่ราชทูตเนรมิตจักรไปต่อสู้กับสุวรรณศรของพระยาชมพู ผู้แต่งได้ใช้โวหารภาพพจน์แบบบุคลาธิษฐานแสดงการต่อสู้ของจักรและสุวรรณศรให้กระทำอาการอย่างมีชีวิต คือ สู้รบกันอย่างดุเดือดรุนแรง จนสุวรรณศรพ่ายแพ้เกิดความหวาดกลัว และได้หลบหนีจักรของราชทูตไปยังที่ต่างๆ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

---

[481]พระภาร หมายถึง พระภาระ

[482]องค์สร้อยสัพพัญญู หมายถึง ผู้รู้ทุกสิ่งทุกอย่าง , ผู้รู้ทั่ว พระนามของพระพุทธเจ้า

สอนสีหนีจักอินร่เสิดร่สงง	ศรศรีหนีจักรอินทร์ระเสิดระสัง
ตามฆามส่มุทวงง บงงเพลิงพลัญ	ตามข้ามสมุทรหวัง บังเพลิงพลัน
อินท่จักหักโหมโจมตามทัน	อินทจักรหักโหมโจมตามทัน
เผ้าส่มุทเป้นควัน พล่านพลุ่งชล	เผาสมุทรเป็นควัน พล่านพลุ่งชล
สอรสรียหนีขึรยงงเดาเวหน	ศรศรีหนีขึ้นยังด้าวเวหน
จักอินตามผ่จน เป้นเพลิงเผาว	จักรอินทร์ตามผจญ เป็นเพลิงเผา
.....	.....
ยรษริยหนีเขาภิงอุจจารา	ศรศรีหนีเข้าพึ่งอุจจารา
สร้วมเวษแล่วัดวา แฝงมูตคูด	ส้วมเวจแลวัดวา แฝงมูตรคูถ
เขาวงงแฝงฝาผ่นังบงงพระวิสูด	เข้าวังแฝงฝาผนังบังพระวิสูตร
ดำมูดแลคูด ไปเร่พาล	ดำมูตรแลคูถ ไปเร่พาล
จักอิรธ่รตามไม้เผาวผลาน	จักรอินทรตามไหม้เผาผลาญ
ยรยีรยชุมพูณ่ฤาบาน ไม้ทารทรัง	ศรศรีชุมพูนฤบาล ไม่ทานทรง
กลับหนีเขาในฉ่ล่องพระองค	กลับหนีเข้าในฉลองพระองค์
ชุมพูบ่ดินธรอรรณทรง หวังพึงกาย	ชุมพูบดินธรอันทรง หวังพึ่งกาย

(หน้า 40 / 2-หน้า 41 / 2)

4.5 สัทพจน์ (onomotopia) หมายถึง ภาพพจน์ที่เลียนเสียงธรรมชาติ[483] เช่น เสียงดนตรี เสียงสัตว์ เสียงคลื่น เสียงลม เสียงฝนตก เสียงฟ้าแลบฟ้าร้อง เป็นต้น การใช้คำเลียนเสียงธรรมชาติจะทำให้เสียงไพเราะเกิดจินตภาพได้ชัดเจน ในวรรณกรรมเรื่องนี้มีการใช้คำเลียนเสียงธรรมชาติ ดังต่อไปนี้

4.5.1 การใช้คำเลียนเสียงฟ้าแลบและเสียงดังอึกทึก ดังคำประพันธ์ที่ว่า

เจ้ากรุงมักคัด ชุมพูกำหนัด ดวยอิทิฤทิ	เจ้ากรุงมัคคธ ชุมพูกำหนด ด้วยอิทธิฤทธี
หวังงจ่ไหยอยยับย์ ลงกัพท่รนีย โจนถีบหลายที	หวังจะให้ย่อยยับ ลงกับธรณี โจนถีบหลายที
เสทีอนทงงปรา	สะเทือนทั้งปรา
รันทึงทงงเวียง อสุนีฟาฟาษเสริยง **เปรียง** ๆแสนฎา	ลั่นทึ่งทั้งเวียง อสุนีฟ้าฟาดเสียง **เปรี้ยงเปรี้ยง**แสนตา
สาวสียนักศนม ลุกล้มทงงปรา ภิมพีสราณราชา	สาวศรีนักสนม ลุกล้มทั้งปรา[484] พิมพิสารราชา
ตืนประทมใน	ตื่นประทม[485]ใน
ทาวทรงพระชัร คอยชึรญีรอยรรณ ถามวาอะไรย	ท้าวทรงพระขรรค์ ค่อยขึ้นยืนยัน ถามว่าอะไร
ไมมีใครยทูน เค้ามูลสึงได้ย อล่วันกันไปย	ไม่มีใครทูล เค้ามูลสิ่งใด อลวนกันไป
ไนยวังทังเวียง	ในวังทั้งเวียง

[483]เรื่องเดียวกัน, 227.

[484]ปรา = ปราสาท

[485]ประทม = บรรทม

ใหมเห้นมืดแลบ ทองฟา**ปลาบแปลพ** ไดยินแตเสียง **ผึงผิงโผงผาง เปร่งปร่างปริงเปริยง** รทึงอึงเสริยง ในเวียงทงงวงง	ไม่เห็นมืดแลบ ท้องฟ้า**ปลาบแปลบ** ได้ยินแต่เสียง **ผึงผิงโผงผาง เปร้งปร้างปริ้งเปรี้ยง** ระทึงอึง[486]เสียง ในเวียงทั้งวัง
ต่อนกตกใจรย พารงงซรงงไปย นอนแนบแอบผ่นงง เอาผ่าจรุกหู คุดคูกล้วดงง ผ่าพันกันบงง วุนวายได้เตียง	ตอหนกตกใจ พารัง[487]ซังไป นอนแนบแอบผนัง เอาผ้าจุกหู คุดคู้กลัวดัง ผ้าพันกั้นบัง วุ่นวายใต้เตียง
บางเข้าใตโตก ยกคอช่โงก คีวงงฟงงเสริยง **ตงงตึงผึงผงง** โกหะลงงทงงเวียง **โฉงฉางปรางเปรียง** เสทีอนทงงวงง	บ้างเข้าใต้โตก[488] ยกคอชะโงก คีวัง[489]ฟังเสียง **ตังตึงผึงผัง** โกหะลัง[490]ทั้งเวียง **โฉ้งฉ้างปร้างเปรี้ยง** สะเทือนทั้งวัง

(หน้า 14 / 6-หน้า 15 / 3)

คำว่า เปรี้ยงเปรี้ยง ปลาบแปลบ ผึงผิงโผงผาง เปร้งปร้างปริ้งเปรี้ยง ตังตึงผึงผัง โฉ้งฉ้างปร้างเปรี้ยง เป็นคำเลียนเสียงฟ้าแลบฟ้าร้อง ซึ่งผู้แต่งใช้แสดงให้เห็นถึงพละกำลังของพระยาชมพูที่ถีบยอดปราสาทจนสั่นสะเทือนปั่นป่วนไปทั่วทั้งปราสาทราวกับเกิดฟ้าแลบเป็นเหตุให้พระเจ้าพิมพิสารและเหล่านางสนมที่อยู่ในปราสาทตื่นตกใจและหาที่หลบกันวุ่นวาย ทำให้ผู้อ่านผู้ฟังเห็นภาพได้อย่างชัดเจน

4.5.2 การใช้คำเลียนเสียงร้องของสัตว์ ผู้แต่งใช้คำว่า แหรนแปร้น เป็นคำที่เลียนเสียงร้องของช้าง เป็นการแสดงให้เห็นภาพของช้างตกมันที่ส่งเสียงร้องดังกึกก้องด้วยความคึกคะนองหึกเหิมในการออกเดินทัพ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ขืออ่อกจากโรงแทน	ขื่ออกจากโรงแท่น
รอง**แหรนแปรน**ทำคำแหง	ร้อง**แหรนแปร้น**ทำคำแหง
สายเส่ยเสิงสุมแทง	ส่ายเสยเสิงสุ่มแทง
เงาเงยง้าบ่านำมัน	เงาเงยงาบ่า[491]น้ำมัน

(หน้า 70 / 3-4)

---

[486]ระทึงอึง หมายถึง เสียงดังอึกทึก

[487]พารัง หมายถึง ชาวเมือง

[488]โตก หมายถึง โต๊ะ

[489]คีวัง หมายถึง คอ

[490]โกหะลัง = โกลาหล

[491]บ่า หมายถึง ล้น

4.5.3 การใช้คำเลียนเสียงธรรมชาติของวัตถุสิ่งของ ผู้แต่งใช้ คำว่า กร้างกริ้ง เป็นการเลียนเสียงกระดิ่งกำไลข้อเท้าของช้างซึ่งเวลาเดินจะเกิดเสียงดัง เป็นแสดงให้เห็นภาพของช้างที่ประดับด้วยเครื่องคชาภรณ์ ตามแบบอย่างช้างพระที่นั่งของกษัตริย์ ดังประพันธ์ที่ว่า

สีทาวสอดกรองเชือง	สี่เท้าสอดกรองเชือง[492]
ยกยางเยืองดังกร่างกริ้ง	ยกย่างเยื้องดัง**กร้างกริ้ง**
บมมันรันรายจิง	บ่มมัน[493]รันร้ายจริง
วางวิงคึกส่อึกแทง	วางวิ่งคึกสะอึก[494]แทง

(หน้า 70 / 5-6)

โวหารภาพพจน์ที่ได้กล่าวในข้างต้น จะเห็นว่าผู้แต่งได้แสดงความสามารถในการใช้โวหารภาพพจน์ในการดำเนินเรื่องได้อย่างน่าสนใจ ทั้งอุปมา อุปลักษณ์ อติพจน์ บุคลาธิษฐาน และสัทพจน์ แต่โวหารภาพพจน์แบบอติพจน์จะปรากฏมากกว่าโวหารภาพพจน์แบบอื่นๆ โดยเฉพาะในการบรรยายฉากการต่อสู้ การแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ของตัวละครที่เหนือจริง ซึ่งเป็นจินตนาการของผู้แต่งที่สร้างขึ้นมาเพื่อให้เนื้อเรื่องดำเนินไปด้วยความตื่นเต้นน่าติดตาม ทำให้ผู้อ่านและผู้ฟังได้รับความสนุกสนานเพลิดเพลินและเกิดจินตภาพคล้อยตามด้วย

รสวรรณคดี

รส คือ ปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่เกิดขึ้นในใจของผู้อ่าน เมื่อได้รับรู้อารมณ์ที่ผู้แต่งถ่ายทอดไว้ในวรรณคดี รสจึงเป็นความรู้สึกที่เกิดขึ้นในใจผู้อ่าน ไม่ใช่สิ่งที่อยู่ในวรรณคดีซึ่งเป็นเพียงอารมณ์ที่กวีถ่ายทอดและเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดรสเท่านั้น[495]

รสวรรณคดีตามทฤษฎีรสในวรรณคดีบาลี แบ่งได้ 9 รส ดังนี้

1. สิงคารรส คือ ความซาบซึ้งในความรัก เกิดจากความรัก 2 ประเภท คือ
   1.1 ความรักของผู้ที่ได้อยู่ด้วยกัน
   1.2 ความรักของผู้ที่อยู่ห่างจากกัน

---

[492]กรองเชือง = กรองเชิง หมายถึง กำไลเท้า

[493]บ่มมัน หมายถึง ช้างเริ่มตกมัน

[494]สะอึก หมายถึง โถมเข้าใส่

[495]กุสุมา รักษมณี, **การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต** (กรุงเทพฯ : ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549), 24.

2. รุทธรส คือ ความแค้นเคือง เป็นรสที่เกิดจากการรับรู้ความโกรธ

3. วีรรส คือ ความชื่นชม เป็นรสที่เกิดจากการรับรู้ความมุ่งมั่นในการแสดงความกล้าหาญซึ่งมี 3 อย่าง คือ

3.1 กล้าให้

3.2 กล้าประพฤติธรรมหรือหน้าที่

3.3 กล้ารบ

4. พีภัจฉรส คือ ความเบื่อ รำคาญ ขยะแขยง เป็นรสที่เกิดจากการรับรู้ความน่าเบื่อน่ารังเกียจ ซึ่งมี 2 ประเภท คือ

4.1 เกิดจากสิ่งน่ารังเกียจที่ไม่สกปรก

4.2 เกิดจากสิ่งน่ารังเกียจที่สกปรก

5. สันตรส คือ ความสงบใจ เป็นรสที่เกิดจากการได้รับรู้ความสงบ เป็นความรู้สึกไม่ทุกข์ ไม่สุข ไม่เกลียด ไม่ริษยา เป็นความสงบซึ่งเป็นความสุขและเป็นประโยชน์แก่สัตว์ทั้งปวง

6. หัสสรส คือ ความสนุกสนาน เป็นรสที่เกิดจากการได้รับรู้ความขบขัน ความขบขันแบ่งเป็น 2 ลักษณะ คือ

6.1 ความขบขันที่เกิดแก่ผู้อื่น หมายถึง การพูดหรือทำให้ผู้อื่นขบขันซึ่งส่วนมากมักจะเป็นไปตามธรรมชาติโดยไม่รู้สึกตัว

6.2 ความขบขันที่เกิดแก่ตนเอง รู้สึกขันตนเอง

7. กรุณารส คือ ความสงสารเป็นรสที่เกิดจากการได้รับรู้ภาวะทุกข์โศก ซึ่งมี 3 อย่าง คือ

7.1 ความทุกข์โศกที่เกิดจากความอยุติธรรม

7.2 ความทุกข์โศกที่เกิดจากความเสื่อมทรัพย์

7.3 ความทุกข์โศกที่เกิดจากความวิบัติ

8. ภยานกรส คือ ความเกรงกลัว เป็นรสที่เกิดจากการรับรู้ความน่ากลัว ซึ่งแบ่งเป็น 3 ประเภท คือ

8.1 ความเกรงกลัวที่เกิดจากการหลอกลวง

8.2 ความเกรงกลัวที่เกิดจากการลงโทษ

8.3 ความเกรงกลัวที่เกิดจากการข่มขู่

9. อัพภุตรส คือ ความอัศจรรย์ใจ เป็นรสที่เกิดการรับรู้ความน่าพิศวงซึ่งมี 2 ประเภท คือ

9.1 ความอัศจรรย์ใจที่เกิดจากสิ่งที่เป็นทิพย์หรืออภินิหาร

9.2 ความอัศจรรย์ใจที่เกิดจากสิ่งที่น่ารื่นรมย์[496]

วรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู ปรากฏรสวรรณคดีให้ผู้อ่านและผู้ฟังรับรู้ถึงสุนทรียภาพทางอารมณ์ 8 รส คือ วีรรส อัพภุตรส รุทธรส กรุณารส ภยานกรส พีภัจฉรส หัสสรส และสันตรส ดังต่อไปนี้

1. วีรรส คือ รสแห่งความกล้าหาญ เป็นรสที่เกิดจากการรับรู้ความมุ่งมั่นในการต่อสู้ ซึ่งอาจเป็นความอุตสาหะในการเสียสละ การปฏิบัติหน้าที่ หรือการสู้รบก็ได้ วีรรสที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนี้ คือ รสแห่งความกล้าหาญในการต่อสู้ ซึ่งเป็นการต่อสู้ระหว่างฝ่ายธรรมะและฝ่ายอธรรม เพื่อปราบพยศฝ่ายอธรรมให้ลดละทิฐิมานะและหันมายอมรับนับถือพระพุทธศาสนา โดยทั้งสองฝ่ายจะแสดงอิทธิฤทธิ์ในการต่อสู้ ทำให้ผู้อ่านและผู้ฟังรับรู้ถึงความเก่งกล้าสามารถของตัวละคร ดังจะเห็นได้จากการต่อสู้ครั้งที่สำคัญที่สุดในเรื่อง คือ ตอนที่พระยาชมพูรับคำท้าแสดงอิทธิฤทธิ์ต่อสู้กับพระธรรมราชาธิราช ทั้งสองฝ่ายได้แสดงอิทธิฤทธิ์ต่อสู้กันถึง 3 ครั้ง และพระยาชมพูเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ทุกครั้ง วีรรสที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนี้จึงเป็นการสื่อให้ผู้อ่านผู้ฟังรับรู้ถึงความยิ่งใหญ่ในอำนาจ ความเก่งกล้าของฝ่ายธรรมะซึ่งเหนือกว่าฝ่ายอธรรม ดังคำประพันธ์ที่ว่า

บัษนันท้าวชุมพู	บัดนั้นท้าวชุมพู-
บอดีราชใดฟงงสราณ	บดีราชได้ฟังสาร
จับษรณ์ร่นาถพาฐสายพาล	จับศรนรนาถพาดสายพาน
แผลงไปยไนยอัฉะทีเส	แผลงไปในอัฐทิเศ
ใหกลายเป็รนนาคัค	ให้กลายเป็นนาคัด
ใดสหัศะสิเส	ได้สหัสสีเส
ทำฤทิยอิทิพะเล่	ทำฤทธิอิทธิพเล
จะออกชองบรรชอนศีรย	จะออกช่องบัญชรศรี
บ่อรำมโลกยะณาโถ	บรมโลกยนาโถ
ฤทิหะภะโลยิงราชีย	ฤทธิหพโลยิ่งราชี
เขาสมาทิยพิทีย	เข้าสมาธิพิธี
ไนยเตโชกะสินณะพลัน	ในเตโชกสิณพลัน

[496]พระคันธาสารภิวงศ์, **สุโพธาลังการมัญชรี** (นครปฐม : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆษ นครปฐม, 2546), 694-753.

เปรื่นเพลิงกำมแสรง	เป็นเพลิงกำแสง
ทุกแหงหองชองหนาบรรณ	ทุกแห่งห้องช่องหน้าบัญ-
ชอนสีรยพิมารจรร	ชรศรีพิมานจันทร์
รับฤทีสอนท้าวชุมพู	รับฤทธิศรท้าวชุมพู
แลวใหเปรื่นพุท่จรัก	แล้วให้เป็นพุทธจักร
หักหารรำบรุกฆ่มฆูย	หักหาญรบรุกข่มขู่
ดงงล่มการมฤตะยู	ดั่งลมกาฬมฤตยู
เผ้าษรแก้วท่ราชงง	เผาศรแก้ว ธ ราชัง
.....	.....
ชุมพูอิษะระ	ชุมพูอิสระ
ทรงมานะมะโนไนย	ทรงมานะมโนใน
สอดฉลองบาทแลวท้รย	สอดฉลองบาทแล้วไซร้
ทรงพระฆันแกวฆ่พัฉสรอน	ทรงพระขรรค์แก้วสะภัสสร
เหาะล้อยฆึรยังอากาษ	เหาะลอยขึ้นยังอากาศ
จ่ร่ลิยลาษอ่อกบรรณชอน	จรลีลาศออกบัญชร
แกวงจักแกวม่นีกระท่าทอน	แกว่งจักรแก้วมณีกระทาธร
รอนเลียบแกล่แล่มุ่งมา	ร่อนเลียบแกล่แลมุ่งมา
สันเพ็ชฉิร่มิตร	สรรเพชญนิรมิต
โดยกะสินเตโชปรา	โดยกสิณเตโชปรา-
กัดท้วทิดม่หึมมา	กฏทั่วทิศมหึมมา
กำเกิงฆอรปะปลาบเปล้ว	กำเกิงขอนปะปลาบเปลว
ชุมพูบ่ดิมลัก	ชุมพูบดีมลัก
เพลึงกลุมทุมมาเปร้ณเหว	เพลิงกลุ้มธุมมาเป็นเหว
สรงแสรงใหมปะปลาบร้วดเร้ว	ส่งแสงไหม้ปะปลาบรวดเร็ว
เปล้วไฟยรอบวีเชียรปรา	เปลวไฟรอบวิเชียรปรา
.....	.....
สำมาสำพุททัษ	สัมมาสัมพุทธัส
ตรัดล้วงรูไนยวีถีย	ตรัสล่วงรู้ในวิถี
ณิฤๅมิดคัรท่นูด่อกสรอนสีรย	นิรมิตคันธนูดอกศรศรี
เทาปลายนิวแหงฆะนิถฐา	เท่าปลายนิ้วแห่งขนิษฐา
ครรแล่ด่อกสามสอกทัด	คันแลดอกสามศอกทัด
ทรัดลงมาให้แกราชา	ซัดลงมาให้แก่ราชา
ว่าเง้ยทาวชุมพูอิษรา	ว่าเฮ้ยท้าวชุมพูอิสรา
เอาสรอนษีณีไปยแปลง	เอาศรศรีนี้ไปแปลง

ชุมพูบ่ดีตรึก	ชุมพูบดีตรึก
นึกว่าใหหอกแก่กูแทง	นึกว่าให้หอกแก่กูแทง
สอรนี้จะคืรเข้าไปยไนแหลง	ศรนี้จะคืนเข้าไปในแหล่ง
จะแทงพระอุระราชาเอง	จะแทงพระอุระราชาเอง
จริงคลานเข้ามาเพือ	จึงคลานเข้ามาเพื่อ
จะยกเอ้าสอนน้อยนันใหมฆามแกรง	จะยกเอาศรน้อยนั้นไม่ขามเกรง
เพิอหวังจะสงงหารพิพบครึมเครง	เพื่อหวังจะสังหารพิภพครึมเครง
ยกตรันดันเองก่อใหมไหวย	ยกตรันดันเองก็ไม่ไหว
.....	.....
ยกคราจ่นเสโทไหลย	ยกคร่าจนเสโทไหล
สรอนนอยเทานีชงงหนักกระไหรย	ศรน้อยเท่านี้ช่างหนักกระไร
ดงงย่กพระเมรุราชา	ดั่งยกพระเมรุราชา

(หน้า 100 / 1-หน้า 103 / 4)

2. อัพภุตรส คือ รสแห่งความอัศจรรย์ใจ เป็นรสที่เกิดจากการรับรู้ความน่าพิศวง ความประหลาดใจ ตื่นเต้นซึ่งอาจเกิดจากการเห็นสิ่งที่เป็นทิพย์ การเห็นอภินิหาร หรือการเห็นสิ่งที่งดงาม อัพภุตรสที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู เป็นรสที่เด่นรองลงมาจากวีรรส เพราะผู้แต่งได้มุ่งแสดงความน่าพิศวงของบุญบารมีและเดชานุภาพของพระพุทธเจ้า เพื่อให้ผู้อ่านและผู้ฟังเกิดความอัศจรรย์ใจในคุณลักษณ์พิเศษนี้ ผู้แต่งจึงได้ใช้อัพภุตรสมาเสริมวีรรสให้โดดเด่นยิ่งขึ้น ดังปรากฏในตอนที่พระพุทธเจ้าทรงเนรมิตพุทธจักรเป็นพญาครุฑไปต่อสู้กับฉลองพระบาทที่แปลงเป็นพญานาคสองตัวของพระยาชมพู ผู้แต่งแสดงให้เห็นความยิ่งใหญ่และน่าตกตะลึงของอิทธิฤทธิ์ที่ใช้ในการต่อสู้ระหว่างพญาครุฑกับพญานาค เป็นการสื่อให้ผู้อ่านผู้ฟังรับรู้ถึงความยิ่งใหญ่ในอำนาจของฝ่ายธรรมะซึ่งเหนือกว่าฝ่ายอธรรม ดังคำประพันธ์ที่ว่า

พระสับพรรยู อุดดัมบ่รัมครู คุโนม่หัร	พระสัพพัญญู อุดดมบรมครู คุโณมหันต์
เห้รนาคาบาท ณ่ร่นาถแขงขัน เขามากระชัณ	เห็นนาคาบาท นรนาถแข็งขัน เข้ามากระชั้น
พิมพิสารณต่กจ้ย	พิมพิสารตกใจ
พุทาทิงจักร เปร้นวีรุลปักก ครุฑาฤทิไกรย	พุทธาทิ้งจักร เป็นวิรุณปักษ์ ครุฑาฤทธิไกร
บินเขาจับนาก สำหรากชิงไชย นาคีหนีไปย	บินเข้าจับนาค สำรากชิงชัย นาคีหนีไป
เกือกแก้วแพ่พาย	เกือกแก้วแพ้พ่าย
เขาฉาบฉวยจิก เอาไวยใลญิก กอนกัมรำถวาย	เข้าฉาบฉวยจิก เอาไวไล่ยิก กรกำรำถวาย
ตระล่บเว่หา ดงงฟาฟาดสาย เกือกแก้วแพภาย	ตระหลบเวหา ดั่งฟ้าฟาดสาย เกือกแก้วแพ้พ่าย
พุทฤธิติดตาม	พุทธฤทธิ์ติดตาม

ม่นีฉลองพระบาท สองต้วกล้วฆะยาด แพ่ภายในสนาม กลับไวยไปยหา ราชาทรงนาม ซรอนต้วกล้วคราม อยู่ไตบาทา	มณีฉลองพระบาท สองตัวกลัวขยาด แพ้พ่ายในสนาม กลับไวไปหา ราชาทรงนาม ซ่อนตัวกลัวคร้าม อยู่ใต้บาทา

(หน้า 30 / 5-หน้า 31 / 3)

นอกจากความอัศจรรย์ใจในการใช้อิทธิฤทธิ์ในการต่อสู้แล้ว อัพภุตรสยังปรากฏในตอนที่พระพุทธเจ้าทรงเนรมิตพระวรกายเป็นพระธรรมราชาธิราช กษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ ซึ่งผู้แต่งได้บรรยายคุณสมบัติของพระองค์ว่าทรงเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยมหาปุริสลักษณะ และทรงมีเครื่องเบญจกกุธภัณฑ์อันเป็นเครื่องหมายของพระมหาจักรพรรดิด้วย เป็นการสร้างความศรัทธาให้ผู้อ่านผู้ฟังรู้สึกว่าพระองค์ทรงเห็นผู้ที่สูงส่งและพรั่งพร้อมด้วยบุญบารมีเป็นที่น่าอัศจรรย์ยิ่ง ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ปางนันพระสรรพพันยู	ปางนั้นพระสัพพัญญู
บ่ร่มครูลำโลกา	บรมครูล้ำโลกา
เขาส่มาทีวิริยา	เข้าสมาธิวิริยา
ทำพุทฤทีนิฤามิดอังค	ทำพุทธฤทธินิรมิตองค์
จากเพษนักพ็ด	จากเพศนักพรต
แปลงรูปาท่ร์อึงอัง	แปลงรูปาทรอึงองค์
เปร้นราชาทิราชทรง	เป็นราชาธิราชทรง
อิษรยิงทาวพรหมมา	อิสรยิ่งท้าวพรหมมา
ท่รดึงษม่หาบุรุศลักขะณะมี	ทรดึงสมหาบุรุษลักขณะมี
อะสีตีพะยันชณา	อสีติพยัญชนา
พระเกตุมาลา	พระเกตุมาลา
เป้นภระม่หามุงกุฎิไกรย	เป็นพระมหามุงกุฎไกร
พระอุเบกขาวะระประดับ	พระอุเบกขาวรประดับ
เปร้ณปะสาทะนะไนย	เป็นประสาธนะใน
เบ่ญจะกุงกุตะพรรณไสย	เบญจกุงกุธภัณฑ์ไซร้
บูรุษเลีดว่ร์กาย	บุรุษเลิศวรกาย

(หน้า 60 / 6-หน้า 61 / 3)

และในตอนที่พระพุทธเจ้าทรงเนรมิตปราสาทราชวังที่สวยงาม เพื่อให้เป็นที่ประทับของพระธรรมราชาธิราช ผู้แต่งได้พรรณนาถึงความงดงามและความยิ่งใหญ่ของเมืองเนรมิตที่ประดับประดาไปด้วยเพชรนิลจินดา จนทำให้ผู้อ่านผู้ฟังเกิดความอัศจรรย์ใจในความงดงามของปราสาทราชวังที่พระพุทธองค์ทรงเนรมิตขึ้นมา ดังคำประพันธ์ที่ว่า

เชตุภิรว่นาวาด
เปร้นปราสายปรางสรุยวรรณ
ส่หัยะยอษชรรณ
กาบเก้จเพ้ษพรรณแก้วเจ้ดประการ
ทีนังโถงโรงเรือนจรรณ
ชอฟาภรรณแก้วมุกดาหาน
ครุทรำกำนาคทิยาน
ประดับย่กยองลองล่ะต้ว
หนาบรรณชันจัตระมุข
นาคาทุกชองเรียบเรียงห้ว
ย่ยำกเสียนระร้ว
สันเส้จเก้จแก้วเจ้ดประกาญ
เฃียวช่อืนภืนม่ร่กฎ
สรียไสรยสรำถรัตะณพิมาน
วิเชียนแก้วปร่พาน
ไภพ่อโยมอากาษสา
ทียแดงแสรงปัททับ
ทีมรับจับเรืองเว่หา
ทิเลืองเลือมภรายตา
โมรารัพแสรงไพรยทูน
ปรางสียรัตณพิรัตร์
แจ่มจำมรัดจับแสงสูรย์
แสงจรรณทรจำมรูย
รัตณเรืองไรยไปยทุกปรา
ร่อยเอ้จปรางค่ปราสาด
สุวรรณชาดกำพูรา
เปนพืรนผ่นังฝา
หนาบรรณชอนพีร์มแกล่ะ
เตียงตงงบรรลงงครำบ
ม่รดับแก้วประลับแล
วิจิตภิษพักตรแปร
แลยิ้งเดาอำม่รินโท

เชตุพนวนาวาส
เป็นปราสาทปรางค์สุวรรณ
สหัสยอดชั้น
กาบเก็จเพชรพรรณแก้วเจ็ดประการ
ที่นั่งโถงโรงเรือนจันทร์
ช่อฟ้าพันแก้วมุกดาหาร
ครุฑทรำกำนาคทิยาน
ประดับยกย่องล่องละตัว
หน้าบันชั้นจัตุรมุข
นาคาทุกช่องเรียบเรียงหัว
ย่อยกเศียรระรัว
สรรค์เสร็จเก็จแก้วเจ็ดประการ
เขียวชอื้นพื้นมรกต
สีใสสดรัตนพิมาน
วิเชียรแก้วประพาฬ
ไพพอโยมอากาศศา
ที่แดงแสงปัทม์ทับ
ที่มรับจับเรืองเวหา
ที่เหลืองเลื่อมพรายตา
โมรารับแสงไพฑูรย์
ปรางค์ศรีรัตนพิรัตน์
แจ่มจำมรัสจับแสงสูรย์
แสงจันทรจำมรู
รัตนเรืองไรไปทุกปรา
ร้อยเอ็ดปรางค์ปราสาท
สุวรรณชาดกัมพูรา
เป็นพื้นผนังฝา
หน้าบัญชรภิรมย์แกล
เตียงตั้งบัลลังก์ครบ
มณฑปแก้วประลับแล
วิจิตรพิศพักตร์แปร
แลยิ่งด้าวอมรินโท

(หน้า 52 / 6- หน้า 54 / 1)

3. รุทธรส คือ รสแห่งความโกรธ ความแค้นเคือง เป็นรสที่เกิดจากการรับรู้ความโกรธแค้นหรือการกระทำที่รุนแรงของตัวละคร หากตัวละครเป็นผู้ที่มีความโกรธเป็นเจ้าเรือนมักจะมีการกระทำที่รุนแรงประกอบอยู่ด้วย รุทธรสที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนี้ เกิดขึ้นกับตัวละครเอกฝ่ายอธรรม คือ พระยาชมพูเท่านั้น ดังปรากฏในตอนพระยาชมพูโกรธแค้นพระเจ้าพิมพิสารที่ไม่ยอมไปสวามิภักดิ์ นอกจากพระยาชมพูจะแสดงอารมณ์โกรธแล้ว ยังได้กระโจนเข้าไปถีบยอดปราสาทของพระเจ้าพิมพิสารจนเกิดความโกลาหลไปทั่วทั้งวัง ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ชุมพูมหาราช พระท้ยอุกอาด ทรงโทโษยไนย กรุ่มรทาวควาง ก่วางเขาไปย ถีบยอดปรางช้ย พิมสรานราชีย	ชุมพูมหาราช พระทัยอุกอาจ ทรงโทโสใน กระมลท้าวคว้าง ก็วางเข้าไป ถีบยอดปรางค์ชัย พิมสารราชี
เจ้ากรุงมักคด ชุมพูกำหนัด ดวยอิทิฤทิ หวงงจ่ไหยอยยับ ลงกัพท่รนีย โจนถีบหลายที เสทีอนทงงปรา	เจ้ากรุงมัคคธ ชุมพูกำหนด ด้วยอิทธิฤทธี หวังจะให้ย่อยยับ ลงกับธรณี โจนถีบหลายที สะเทือนทั้งปรา

(หน้า 14 / 2-4)

ในตอนที่ราชทูตถือสารไปเชิญพระยาชมพูให้มาเฝ้าพระธรรมราชาธิราช พระยาชมพูโกรธราชทูตที่ไม่ยอมแสดงความเคารพตนและไม่เชื่อว่าจะมีกษัตริย์องค์ใดยิ่งใหญ่กว่าตน จึงได้ขว้างจักรไปทำร้ายราชทูต ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ชุมพูผูอิษระทรงมาณะไนพระไทยเคือง พระเน่ดแสงเรือง ดังแสงไฟย ทรงพระโทโสกล่ามานึกใน แตก้อรรอดมานิกระไหรย ไมเค้ยญืน ทูตเคยอ้วดอ่างมากลาวคำฉินทา กล้วราชณ่รินทอน ฤาใฉนย จะเอ่าสัตะยามาไหแกเรานีฤาไยญ เรานีก่ไมยไปย ตามวาจา โกรดเกรียมเหียมพระไทยทรงพระโมหา จับจักะรา ท่รุนแกว่ง คิดจะมล่างทูดอันทำคำแหง ด้วยฤทิยภะลาแร่ง เอาอ่งคอินทอน	ชุมพูผู้อิสระทรงมานะในพระทัยเคือง พระเนตรแสงเรือง ดั่งแสงไฟ ทรงพระโทโสกล้ามานึกใน แต่ก่อนรอดมานี้กระไร ไม่เคยยิน ทูตเคยอวดอ้างมากล่าวคำฉินทา กลัวราชนรินทร ฤาไฉน จะเอาสัตยามาให้แก่เรานี้ฤาไย เรานี้ก็ไม่ไป ตามวาจา โกรธเกรียมเหี้ยมพระทัยทรงพระโมหา จับจักรา ธ รุนแกว่ง คิดจะมล้างทูตอันทำคำแหง ด้วยฤทธิพลาแรง เอาองค์อินทร

(หน้า 38 / 5-หน้า 39 / 2)

นอกจากพระยาชมพูจะแสดงอารมณ์โกรธที่ราชทูตไม่ยอมแสดงความเคารพตนแล้ว ในตอนที่พระยาชมพูได้พบมาฆสามเณรที่แปลงกายเป็นชายหนุ่มไปคอยรับอยู่กลางทาง พระยาชมพูก็แสดงความโกรธที่มาฆสามเณรไม่แสดงความเคารพตนและสั่งให้ทหารไปจับตัวมาฆสามเณร ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ชุมพูอิษรา	ทอดพระในยนา	เห็นมานบในหยาบชาวาไญ	ชุมพูอิสรา	ทอดพระนัยนา	เห็นมาณพในหยาบช้าว่าไย
กลางมัคม่ร่คา	กลาวพัจะฌาไปย		กลางมรรคมรคา	กล่าวพัจนาไป	
แกเราราชิ			แก่เราราชี		
ทรงพระโกร่ทา	มีพระชังคา	แกราชเสหนิ	ทรงพระโกรธา	มีพระชงคา[497]	แก่ราชเสนีย์
ทหานห้วหนา	วามาแรวสิรย	ไครยเขามานิ	ทหารหัวหน้า	ว่ามาเร็วซี	ใครเข้ามานี้
แรงจรับเอาต้ว			แร่งจับเอาตัว		
โยทาหนาเส้รจ	เรววิงกรายเตร้ด	โจมจับเอาต้ว	โยธาหน้าเสร็จ	เร็ววิ่งกรายเตร็ด	โจมจับเอาตัว
เสียบใวไหสม	ทำคามไหมกล้ว	รุมตัดเอาห้ว	เสียบไว้ให้สม	ทำคร้ามไม่กลัว	รุมตัดเอาหัว
เรงแร้วจังภลัน			เร่งเร็วจงพลัน		

(หน้า 82 / 4-6)

4. สันตรส คือ รสแห่งความสงบ รสที่ทำให้เกิดอารมณ์สงบลง คือ ไม่มีความทุกข์ ไม่เกลียด ไม่ริษยา ไม่อาลัยอีกต่อไป สันตรสจึงเป็นรสที่สำคัญและเป็นที่สุดของบรรดารสวรรณคดีทั้งหลาย ในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู สันตรสเป็นรสวรรณคดีที่เป็นบทสรุปเรื่องที่เกิดขึ้นเมื่อเรื่องทุกอย่างจบลงและมีความสงบสุข ดังปรากฏในตอนที่พระยาชมพูได้สดับฟังพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า จนเกิดความเลื่อมใสศรัทธาและเห็นสัจธรรมที่เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาแล้วละอกุศลมูล คือ โลภะ โทสะ โมหะได้ ตามคำสอนของพระพุทธองค์ จึงเกิดความสงบทางจิตใจ และขออุปสมบทเป็นพระภิกษุ พร้อมทั้งเหล่ากษัตริย์ร้อยเอ็ดนครและเสนาอำมาตย์ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ญ่อกอรประนำจบทบาทว่ร่จัก	ยอกรประณตบทบาทวรจักร
จังมาเป้นทีพัมนัก	จงมาเป็นที่พำนัก
แกฆานียผูเจ่ตนา	แก่ข้านี้ผู้เจตนา
เหนิอยหนายหมายมุ่งฆามจากวัตะส่งสารา	เหนื่อยหน่ายหมายมุ่งข้ามจากวัฏสงสารา
พ้นจากไพยไนยนิยร่ยา	พ้นจากภัยในนิรยา
ดงงม่โนม่นัษนีจำหนัง	ดั่งมโนมนัสนี้จำนง
พระสีสาไกยะมูนิพุทพง	พระศรีสาไกยะมุนีพุทธพงศ์
สดับวัจะณ่เอือรอ่ง	สดับวัจนะเอื้อนองค์-
กานแก่ท้าวชุมพู	การแก่ท้าวชุมพู

[497]พระชงคา หมายถึง พระราชโองการ

วาบ่พิดอิษระลำยิงราชู	ว่าบพิตรอิสระล้ำยิ่งราชู
จะได้ประพฤทิยู	จะได้ประพฤติอยู่
ตามเราหฤาหวังพ้นไพย	ตามเราฤาหวังพ้นภัย
ณะราสับโภส่ดับว่รพุทตรัษตร้ย	*(นราสับโภสดับวรพุทธตรัสไตร*
ว่าข้าข่อปร่พฤธีน้ย	*ว่าข้าขอประพฤติใน*
ตามกิจพุทโอวาทา	*ตามกิจพุทธโอวาทา)*[498]
ฃอบ้วดไนย่ว่ร่บาทสาดสดา	ขอบวชในวรบาทศาสดา
ตามพุทโอวาทา	ตามพุทธโอวาทา
แทบว่ร่พุทบาท	แทบวรพุทธบาท
พระยาสาหม่นเสนาท้วราช	พระยาสามนต์เสนาทั่วราชย์
ร่องซิรเพิอฃอโอกาษ	ร้องขึ้นเพื่อขอโอกาส
แกชุมพูราชณรินท์	แก่ชุมพูราชนรินทร์
จักฃ่บัพภ่ชงงอยูด้วยกันนี้ทงงสริน	จักขอบรรพชังอยู่ด้วยกันนี้ทั้งสิ้น
มหาราชชุมพูณราชิน	มหาราชชุมพูนราชิน
จริงใหอะนุยาศว่าสา	จึงให้อนุญาตว่าสา-
ทุตามไนยปราถนา	ธุตามในปรารถนา
ไครเลายากังงฃา	ใครเล่าอย่ากังขา[499]
จักฃอรับบัพ่ชาขรรณ	จักขอรับบรรพชาขันธ์

(หน้า 113/5-หน้า 114/4)

และในตอนที่นางพิมพรและเหล่านางสนมได้ขออุปสมบทเป็นภิกษุณี เรื่องทุกอย่างจึงจบลงด้วยความสงบสุข ดังคำประพันธ์ที่ว่า

พิมพอรว่ร่นาถ แล้วกราบอ่พิวรรณ มาสูพัดสะฎา	แสนสายส่วาท พระเจ้าอะระหรรณ	ครันฟงงยุมบ่ล นางทงงพรรณต้ร
ขอรับบัพะชีย ฃาผูนียัม พุททานาโถ	เป้นพิกขุะนิย มโนแจ่ตนา	จงทรงเม้ตา ไนยพระสาดสหนา

พิมพรวรนาถ แล้วกราบอภิวันท์ มาสู่ภัสดา[500]	แสนสายสวาท พระเจ้าอรหันต์	ครั้นฟังยุมบล นางทั้งพันตน
ขอรับบรรพชี ข้าผู้นิยม พุทธานาโถ	เป็นภิกขุนี มโนเจตนา	จงทรงเมตตา ในพระศาสนา

(หน้า 127 / 3-5)

[498]เพิ่มมาจากฉบับสอบทาน เนื่องจากวรรคตอนในฉบับหลักขาดหายไป

[499]กังขา หมายถึง เคลือบแคลงสงสัย

[500]ฉบับสอบทานใช้ว่า ศาสดา ซึ่งอ่านได้ใจความมากกว่า

5. ภยานกรส คือ รสแห่งความหวาดกลัว เป็นรสที่เกิดจากการรับรู้ความน่ากลัว ความสยดสยอง เมื่อได้ยินเสียงที่ผิดปกติหรือเห็นสิ่งที่น่ากลัว ภยานกรสที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนี้ปรากฏในตอนที่สุวรรณศรของพระยาชมพูแปลงเป็นพญานาคไปร้อยพระกรรณพระเจ้าพิมพิสารที่เมืองราชคฤห์ เมื่อเหล่านางสนมกำนัลเห็นก็พากันร่ำไห้หวาดกลัวพญานาค ดังคำประพันธ์ที่ว่า

พระอัคเทพี	พระอัคคะเทพี[501]
มะเหสีผูโสพล	มเหสีผู้โสภณ
นางไนยไครยครันยน	นางในใครครั้นยล
นาคาสอรร่อรอุรา	นาคาศรร้อนอุรา
เลือยเลียวเกียวหางกระวั้ย	เลื้อยเลี้ยวเกี่ยวหางกระหวัด
รัดแทนทีทาวนิษทรา	รัดแท่นที่ท้าวนิทรา
เนทแดงแสงสูรีญา	เนตรแดงแสงสุริยา
แลบลินฬอปร่แพลมพลาม	แลบลิ้นล่อประแพลมพลาม[502]
บ่หมิอาจะชัมลัก	บ่มิอาจจะชำมลัก[503]
ทรุบซิบพักลักแลฆาม	ซุบซิบพักตร์ลักแล[504]ขาม
ชลไนยไหลยอยทราม	ชลนัยน์ไหลย้อยทราม
โอบอาบพักไหร่กรรณ	โอบอาบพักตร์ไห้ระกัน[505]
งูงอยอะไหรยหนีย	งูงอยอะไรนี้
หมันไหญรีโตสาหมัณ	มันใหญ่รีโตสามัญ
กลืนกิรไมยครือฟัณ	กลืนกินไม่ครือ[506]ฟัน
ชวนกรรไหฟายนามตา	ชวนกันไห้ฟาย[507]น้ำตา

(หน้า 26 / 5-หน้า 27 / 1)

[501]พระอัคเทพี = พระอัครเทพี

[502]ประพลามแพลม หมายถึง ผลุบๆโผล่ๆ , วับวาม

[503]ชำมลัก หมายถึง มอง , ชำเลือง

[504]ลักแล หมายถึง แอบมอง

[505]ระกัน = ระกำ หมายถึง ลำบาก , ทุกข์ใจ

[506]ครือ หมายถึง ไม่ติดฟัน

[507]ฟาย = ฟูมฟาย

6. กรุณารส คือ รสแห่งความสงสารที่เกิดจากการรับรู้ความเศร้าโศกเสียใจเพราะพลัดพรากจากคนที่รัก ดังปรากฏในตอนที่นางพิมพรมีความทุกข์โศก เพราะต้องพลัดพรากกับพระยาชมพูซึ่งได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุอยู่ที่เวฬุวนาราม และได้ส่งสารมาแจ้งให้นางทราบ นางก็คร่ำครวญว่าขาดพระสวามีไปแล้วนางก็ไม่รู้จะอยู่ได้อย่างไร จะขอตายเสียดีกว่า ภาพพจน์ของนางในขณะนั้นจึงก่อให้เกิดกรุณารสอย่างยิ่ง ดังคำประพันธ์ที่ว่า

พิมภะรงงฟงงยุมบนสานพรองทรงพระแสงโสการอง	พิมพรังฟังยุมบล[508]สารพร้องทรงพระแสงโศการ้อง
รำใหพิไรย ก์โหยหา	ร่ำไห้พิไร ก็โหยหา
โออาแมรวาถึงกูยูรายรวมคูใดเจ็บอาย	โอ้อาแม้นว่าถึงกูอยู่รายร่วมคู่ได้เจ็บอาย
แมนวาเสียชิพ่วาย ดีก่วาเป็น	แม้นว่าเสียชีพวาย ดีกว่าเป็น
หมิใหเทวามานุษเหนควนหฤาแล่มาเป็น	มิให้เทวามานุษย์เห็นควรฤาแลมาเป็น
เขลาฆลาดดงงนี ดูอัดสจรรณ	เขลาขลาดดังนี้ ดูอัศจรรย์
กูนีจักยูไปยไนยปรรจาล่ราษฆวงเขดฆรร	กูนี้จักอยู่ไปในปัญจาลราชข่วงเขตขัณฑ์
ราชาใดอยูรู จักดูแคลน	ราชาใดอยู่รู้ จักดูแคลน
คือดงงผ่ลไมแล่สวนแดนไมมีผูไดยหามแหน	คือดั่งผลไม้แลสวนแดนไม่มีผู้ใดห้ามแหน
หวงแลวฤาค้วน ไพอรรณราย	หวงแล้วฤาควร ภัยอันราย
ฤาหหนึงนาคีพิศมลายเฆียวแกวหลุยหาย	ฤาหนึ่งนาคีพิษมลายเขี้ยวแก้วหลุ่ยหาย
เป้นอับประพาก มากเหลือแสน	เป็นอัปภาคย์ มากเหลือแสน
ผิกูจักตามไปยสุทถึงแดรตายไปยสูเมิองแมน	ผิกูจักตามไปสุดถึงแดนตายไปสู่เมืองแมน
เพราะเพือความแค้น ฆองอาต่มา	เพราะเพื่อความแค้น ของอาตมา
ผีไปยค่บชายชูสองมารวมรักรฎิเสน่หา	ผิไปคบชายชู้สองมาร่วมรักฤดีสน่หา
ใหเป้นอัปประภาค ในยนารีย	ให้เป็นอัปภาคย์ ในนารี
ใหพลางนางย่อพระกอนตีพระองค์อุระพิย	ไห้พลางนางยอพระกรตีพระองค์อุระพิ-
ลาบพลางก็ทาง ตรัดจาบรรณ	ลาปพลางก็ทาง ตรัสจาบัลย์

(หน้า 117 / 2 – หน้า 118 /6)

[508]ยุมบล = ยุบล หมายถึง ข้อความ , เรื่องราว

7. พีภัจฉรส คือ รสแห่งความน่าเบื่อ ขยะแขยง รำคาญ เป็นรสที่เกิดจากการรับรู้ความน่ารังเกียจหรือน่าเบื่อระอา ในวรรณกรรมเรื่องนี้ปรากฏในตอนที่กล่าวถึงอดีตชาติของพระยาชมพูที่ถือกำเนิดเป็นชายยากจนที่ได้เห็นซากศพเน่าเปื่อยลอยน้ำผ่านมาก็ชวนให้เกิดความสลดใจ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ไนยขะนะอะคิตะชาฎิชุมพูนาถทิบ่ฎิษร	ในขณะอดีตชาติชมพูนาถธิบดีสร
ทลิทะกะเมือกอน โหนนไถยนา	ทลิททกเมื่อก่อน โน้นไถนา
แทบใกลตีรงงชลงงไหลยมลักไปยปะกะเล่วรา	แถบใกล้ตีรังชลังไหลมลักไปปะกเลวรา
ซากผีเน้าลอยมา กลางสายชน	ซากผีเน่าลอยมา กลางสายชล
เล่งพลางทางคิทความสงงเวทไน้ยอุระประเทดกระหมัน	เล็งพลางทางคิดความสังเวชในอุระประเทศกมล
วาอะโหโอตร นิ้ยเน้าพอง	ว่าอโหโอ้ตน นี้เน่าพอง
ดูโสกโครกกายนีเน้าเหม้นเซือนคาวท้วทงงผอง	ดูโสกโครกกายนี้เน่าเหม็นเขือนคาวทั่วทั้งผอง
ไหม้ค้วนทีมุงมอง พึงเกลียดทรงง	ไม่ควรที่มุงมอง พึงเกลียดชัง

(หน้า 114 / 6-หน้า 115 / 3)

8. หัสสรส คือ รสแห่งความสนุกสนาน ตลกขบขัน น่าหัวเราะ ดังปรากฏในตอนที่พระยาชมพูเดินทางเข้าไปยังเมืองเนรมิตของพระธรรมราชาธิราช ผู้แต่งได้พรรณนาถึงอาการของพระยาชมพูที่ตกตะลึงในความงดงามของพื้นที่ประดับด้วยแก้วผลึกซึ่งแวววาวใสราวดั่งพื้นน้ำ พระยาชมพูคิดว่าเป็นน้ำจึงถลกโจงกระเบนขึ้นเพื่อจะก้าวข้ามไป ประกอบกับพวกแม่ค้าชาวตลาดได้พูดจาเยาะเย้ย จึงทำให้พระยาชมพูแสดงอาการที่ไม่เหมาะสมกับฐานะกษัตริย์ ทำให้ผู้อ่านผู้ฟังเกิดมโนภาพเห็นอาการของพระยาชมพูว่าเป็นสิ่งที่น่าตลกขบขัน ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ชุมพูบ่ดิใจ	ชุมพูบดีใจ
คอยไตเตาตามมัคา	ค่อยไต่เต้าตามมรรคา
เขาไนยพระท่าวรา	เข้าในพระทวารา
กำแก่งแก้ววิเชียรศีรย	กำแพงแก้ววิเชียรศรี
มีพืรธ่รนีดำร	มีพื้นธรณีดล
อำพำรแก้วปลึกโสพีย	อัมพรแก้วปลึกโสภี
โอพาดประภายศรีย	โอภาส[509]ประพายศรี
ดงงสิรทูช่โลมา	ดั่งสินธูชโลมา

[509]โอภาส หมายถึง แสงสว่าง , สุกใส

ทาวนึกว่าอุทก	ท้าวนึกว่าอุทก
ตกพระไทยกลัวพูสา	ตกพระทัยกลัวภูษา
จักชุบด้วยอุดท่กา	จักชุบด้วยอุทกา
ทาวล่อกขึนพ้นพระชงค	ท้าวลอกขึ้นพ้นพระชงฆ์
จ่ย่างหมิย่างฎี	จะย่างมิย่างดี
แลลงนี้ภุกสุททีบ่ง	แลลงนี้ลึกสุดที่บ่ง
ชักผ้าพูสาทรง	ชักผ้าภูษาทรง
โจงจงงหมงงรึงรงงกาย	โจงจังหมัง[510]รึงรังกาย
นางสุชานดานาถ	นางสุชานดา[511]นาถ
เชาตลาษรองวุรวาย	ชาวตลาดร้องวุ่นวาย
วาเงยพะญานาย	ว่าเฮ้ยพระยานาย
เชาบารนอกลอกขึนไย	ชาวบ้านนอกลอกขึ้นไย
หมิใชวานำตม	มิใช่ว่าน้ำตม
งมซมทรานยูทิไหนย	งมซมซานอยู่ที่ไหน
เชินเขามานังไนย	เชิญเข้ามานั่งใน
รานต่ลาดทรือแหงเร้า	ร้านตลาดซื้อแห่งเรา

(หน้า 91/4-6)

รสวรรณคดีที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู สามารถสร้างอารมณ์ความรู้สึกให้ผู้อ่านและผู้ฟังคล้อยตามเรื่องราวได้อย่างลึกซึ้ง โดยผู้แต่งได้มุ่งเน้นให้เห็นความกล้าหาญในการแสดงอิทธิฤทธิ์ต่อสู้กันระหว่างตัวละครเอกฝ่ายอธรรม คือ พระยาชมพูกับตัวละครฝ่ายธรรมะ ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระอินทร์ และมาฆสามเณร ดังนั้น วีรรส จึงเป็นรสวรรณคดีที่เด่นที่สุดในวรรณกรรมเรื่องนี้ และมีอัพภุตรส รุทธรส สันตรส กรุณารส ภยานกรส พีภัจฉรส และหัสสรส เป็นรสที่เด่นรองลงมา

จากการศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมภาคใต้เรื่องพระยาชมพูในเชิงวรรณศิลป์ พบว่า วรรณกรรมเรื่องพระยาชมพูเป็นวรรณกรรมศาสนาที่สอนคติธรรมโดยตรง ซึ่งแก่นเรื่องใหญ่ก็คือ เรื่องธรรมะย่อมชนะอธรรม และมีแก่นเรื่องย่อย คือ เรื่องการไม่ยึดติดอยู่กับทรัพย์สมบัติ เรื่องอานิสงส์ผลบุญที่สร้างสมมาแต่บุพชาติ และเรื่องการยึดถือพระพุทธศาสนาเป็นที่พึ่งที่ระลึก ซึ่งแก่นเรื่องเหล่านี้ผู้แต่งต้องการนำมาสอนให้พุทธศาสนิกชนได้เลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา โดยเชื่อมโยงเหตุการณ์และพฤติกรรมของตัวละครให้ประสานสอดคล้องกันได้เป็นอย่างดี ตัวละครที่สำคัญมีบทบาทและอิทธิพลต่อเนื้อเรื่องโดยตลอด คือ พระยาชมพูและ

---

[510]จังหมัง หมายถึง ลังเล , ประหม่า

[511]นางสุชานดา = นางสุชาดา

พระธรรมราชาธิราช ส่วนการสร้างฉากที่ใช้ในการดำเนินเรื่อง ประกอบด้วยการสร้างแบบเหมือนจริง โดยนำเมืองที่มีอยู่จริงในสมัยพุทธกาล คือ เมืองราชคฤห์ ซึ่งเป็นเมืองหลวงของแคว้นมคธ และเป็นเมืองสำคัญทางพระพุทธศาสนาที่พระพุทธเจ้าทรงเลือกเป็นภูมิประเทศประดิษฐานพระพุทธศาสนาเป็นแห่งแรก และเมืองปัญจาของพระยาชมพู ก็เป็นเมืองที่มีอยู่จริงในชมพูทวีป อีกทั้งการสร้างฉากตามอุดมคติ และการสร้างให้มีลักษณะเหนือจริง เพื่อให้เนื้อเรื่องมีความโดดเด่น โดยเฉพาะฉากการต่อสู้ ซึ่งมีบทบาทในการดำเนินเรื่องเป็นอย่างมาก

ด้านธรรมเนียมนิยมในการแต่งพบว่า เป็นวรรณกรรมที่มีรูปแบบการประพันธ์ที่ยึดตามแบบอย่างกวีโบราณ กล่าวคือ มีการเปิดเรื่องด้วยการไหว้ครู เพื่อเป็นการเคารพต่อพระรัตนตรัย พระอุปัชฌาย์ และครูอาจารย์ พร้อมทั้งยังขอพรให้ตนประสบความสำเร็จในการประพันธ์ด้วยดี จากนั้นก็เป็นการดำเนินเรื่อง ในการดำเนินเรื่องบางตอนผู้แต่งได้ใช้การบรรยายหรือพรรณนาความเข้าแบบ ในบทชมโฉมตัวละคร บทลงสรงและแต่งตัว และบทคร่ำครวญ ส่วนการปิดเรื่องจะจบลงด้วยการบอกที่มาของเรื่อง อัตวิพากย์ของผู้แต่งหรือผู้คัดลอก และบอกวัน เดือน ปี ที่คัดลอกจบ รวมทั้งขออานิสงส์ผลบุญให้บังเกิดแก่ตัวผู้แต่งหรือผู้คัดลอกด้วย

ด้านศิลปะการใช้ภาษา ผู้แต่งได้เลือกสรรถ้อยคำมาใช้ในวรรณกรรมได้อย่างเหมาะสม มีเสียงสัมผัสคล้องจองที่ไพเราะสละสลวยตลอดทั้งเรื่อง ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นการใช้คำภาษาไทยที่มีใช้ทั้งในภาคกลางและภาคใต้และใช้คำที่เป็นภาษาถิ่นใต้โดยเฉพาะ นอกจากนั้นผู้แต่งยังได้นำคำภาษาบาลีสันสกฤตมาแผลงเสียงท้ายคำที่ลงท้ายด้วย อัง เอ โอ และอา เหมือนการประกอบวิภัตติมาใช้อย่างหลากหลาย และยังได้มีการเพิ่มเสียง ตัดคำ แยกคำ เพื่อให้รับสัมผัสตามฉันทลักษณ์ของคำประพันธ์อีกด้วย ทำให้มีคำศัพท์จำนวนมากและเพิ่มความศักดิ์สิทธิ์ให้เนื้อเรื่องมากยิ่งขึ้น มีการสรรคำเหมาะสมโดยเฉพาะอย่างยิ่งการสรรคำที่ใช้เรียกพระพุทธเจ้าและพระยาชมพูจะมีสมัญญานามเป็นจำนวนมาก ซึ่งคำเหล่านี้มีความหมายที่แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของตัวละครทั้งสิ้น อีกทั้งการใช้สำนวนโวหารต่างๆ ได้แก่ อุปมา อุปลักษณ์ อติพจน์ บุคลาธิษฐาน และสัทพจน์มาใช้บอกอารมณ์และความรู้สึกของตัวละครในเรื่อง เพื่อเสริมให้ผู้ฟังเกิดจินตนาการคล้อยตาม และเพิ่มความไพเราะในการอ่านและฟังเสียงสวดอ่านให้มากยิ่งขึ้น ด้วยการเล่นคำซ้ำคำซ้อน การเล่นสัมผัสทั้งสัมผัสอักษรและสัมผัสสระ จึงทำให้วรรณกรรมเรื่องนี้มีการใช้ภาษาที่หลากหลาย สะท้อนให้เห็นภูมิปัญญาทางด้านภาษาของผู้แต่งที่สามารถนำคำศัพท์ต่างๆ มาสื่อสารให้ผู้ฟังในท้องถิ่นได้รับรู้เรื่องราวในวรรณกรรมนี้ได้เป็นอย่างดี

ด้านรสวรรณคดีนั้น วรรณกรรมเรื่องพระยาชมพูได้มุ่งเน้นให้เห็นความกล้าหาญในการแสดงอิทธิฤทธิ์ต่อสู้กันระหว่างตัวละครเอกฝ่ายอธรรมและตัวละครฝ่ายธรรมะ วีรรสจึงเป็นรสวรรณคดีที่เด่นที่สุดในวรรณกรรมเรื่องนี้ และมีอัพภุตรส เป็นรสที่เด่นรองลงมาจากวีรรส

ทั้งนี้เพราะผู้แต่งได้มุ่งแสดงความน่าพิศวงของบุญบารมีและเดชานุภาพของพระพุทธเจ้า เพื่อให้ผู้อ่านและผู้ฟังเกิดความอัศจรรย์ใจในคุณลักษณ์พิเศษนี้ ผู้แต่งจึงได้ใช้อัพภุตรสมาเสริมวีรรสให้โดดเด่นยิ่งขึ้น นอกจากนั้นยังมีรุทธรส สันตรส กรุณารส ภยานกรส พีภัจฉรส และหัสสรส เป็นรสที่เด่นรองลงมา สามารถสร้างอารมณ์ความรู้สึกให้ผู้อ่านและผู้ฟังคล้อยตามเรื่องราวได้อย่างลึกซึ้ง

บทที่ 4
การศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมภาคใต้เรื่องพระยาชมพูในเชิงสังคม

วรรณคดีหรือวรรณกรรมเป็นผลงานของมนุษย์ ดังนั้นจึงเป็นที่เก็บรวบรวมความคิด ความเป็นอยู่ และลักษณะสภาพต่างๆของมนุษย์ที่เป็นส่วนหนึ่งของสังคมไว้ด้วยกัน วรรณคดีหรือวรรณกรรมจึงกลายเป็นกระจกที่สะท้อนภาพของสังคมในแต่ละยุค สังคมของผู้แต่งหนังสือมีธรรมชาติเช่นใด วรรณคดีก็มีธรรมชาติเช่นนั้น สังคมนั้นเปลี่ยนแปลงและวิวัฒนาการไปตามเหตุการณ์อย่างไร วรรณคดีหรือวรรณกรรมก็จะกล่าวถึงเหตุการณ์เช่นนั้น เนื่องจากผู้แต่งเป็นส่วนหนึ่งของสังคม เมื่อแต่งวรรณกรรมก็จะถ่ายทอดสิ่งที่ตนพบเห็นรวมถึงสภาพแวดล้อมและเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นรอบๆตัวลงในวรรณกรรม โดยจะแสดงออกมาในรูปของความเชื่อ ค่านิยม ประเพณีและวัฒนธรรมของคนในสังคม ด้วยเหตุนี้วรรณกรรมกับสังคมจึงเป็นสิ่งที่ควบคู่กันไปทุกยุคสมัย เพราะต่างก็มีอิทธิพลซึ่งกันและกัน

ดังนั้นการศึกษาสภาพสังคมจากวรรณกรรม จึงเป็นสิ่งที่มีคุณค่าอย่างยิ่ง เนื่องจากจะทำให้ผู้อ่านและผู้ฟังทราบถึงความเป็นอยู่ แนวความคิด และจริยธรรมของคนในสังคมสมัยนั้นๆ ได้เป็นอย่างดี

การศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมภาคใต้เรื่องพระยาชมพูในเชิงสังคม ผู้วิจัยได้ศึกษาในประเด็นดังต่อไปนี้

1. ความเชื่อ
2. ค่านิยม
3. ขนบประเพณี
4. พิธีกรรม
5. สภาพสังคม
6. หลักธรรมคำสอน

ความเชื่อ

ความเชื่อ คือ หลักปฏิบัติซึ่งเห็นจริงตามกันด้วยความรู้สึก หรือด้วยความไตร่ตรองโดยเหตุผล เกิดจากสิ่งที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ เช่น ดินฟ้าอากาศ และสิ่งที่เกิดขึ้นโดยไม่เห็นเหตุต่างๆ เมื่อมีภัยพิบัติมนุษย์ก็วิงวอนขอความช่วยเหลือต่อสิ่งที่เชื่อว่าจะช่วยได้ เมื่อพ้นภัยก็แสดงความ รื่นเริงรู้คุณต่อสิ่งนั้นด้วยการบูชาตามคติความเชื่อในสมัยนั้น[1]

ความเชื่อที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู มีดังต่อไปนี้

1. ความเชื่อตามคติทางพระพุทธศาสนา เป็นความเชื่อที่เกิดจากความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา เพราะคนในสังคมไทยผูกพันกับพระพุทธศาสนามาโดยตลอดจนแยกกันไม่ออก ฉะนั้นคำสอนในทางพระพุทธศาสนาจึงมีอิทธิพลต่อพุทธศาสนิกชนเป็นอย่างมาก ซึ่งในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพูมีความเชื่อตามคติทางพระพุทธศาสนา ดังนี้

1.1 ความเชื่อเรื่องนรกและสวรรค์

ความเชื่อเรื่องนรกและสวรรค์ เป็นความเชื่อที่มีอิทธิพลต่อพุทธศาสนิกชนมาตลอดว่ามีอยู่จริง โดยเชื่อว่านรกเป็นแดนหรือภูมิที่ผู้ทำบาปจะต้องไปเกิดและถูกลงโทษ จะได้รับทุกขเวทนา ทรมานอย่างแสนสาหัส ส่วนสวรรค์นั้นเป็นดินแดนแห่งความสุข เป็นที่อยู่ของเทวดาและที่สำคัญ พุทธศาสนิกชนทุกคนปรารถนาจะไปเกิดในดินแดนที่เป็นสวรรค์นี้

ความเชื่อเรื่องนรกและสวรรค์เป็นความเชื่อที่มีควบคู่กันมา โดยปรากฏเด่นชัดในวรรณคดีเรื่องไตรภูมิพระร่วง ซึ่งได้อธิบายเรื่องราวเกี่ยวกับนรกและสวรรค์เอาไว้อย่างละเอียดพิสดาร ยิ่งทำให้พุทธศาสนิกชนมีความเชื่อในเรื่องนี้ฝังลึกในจิตใจมากขึ้น

นรก คือ แดนหรือภูมิที่เชื่อกันว่าอยู่ใต้บาดาลลงไป ผู้ที่ทำบาปจะต้องไปเกิดและถูกลงโทษในนรก และได้รับทุกข์ทรมานอย่างแสนสาหัส นรกใหญ่ หรือ มหานรกมีทั้งหมด 8 ขุม ได้แก่

1. สัญชีวมหานรก เป็นที่นรกไม่มีวันตายที่ตายแล้วต้องคืนชีพมารับทุกข์อีก
2. กาฬสุตตมหานรก เป็นนรกที่ลงโทษด้วยการเลื้อยตามรอยเส้นดำ
3. สังฆาฏมหานรก เป็นนรกที่บดขยี้ร่างกายสัตว์
4. โรรุวมหานรก เป็นนรกที่เต็มไปด้วยเสียงร้องครวญคราง
5. มหาโรรุวมหานรก เป็นนรกที่เต็มไปด้วยเสียงร้องครวญครางอย่างแสนสาหัส
6. ตาปนมหานรก เป็นนรกที่ทำสัตว์ให้เร่าร้อน
7. มหาตาปนมหานรก เป็นนรกที่ทำสัตว์ให้เร่าร้อนอย่างแสนสาหัส

---

[1]กิ่งแก้ว อัตถากร, **คติชนวิทยา** (กรุงเทพฯ : กรมการฝึกหัดครู, 2517), 91-92.

8. อเวจีมหานรก หรือ นรกอเวจี เป็นนรกที่มีคลื่นทุกข์เป็นนิรันดร ไม่มีความเบาบาง[2]

ในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู ผู้แต่งได้แสดงถึงความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องนรกเอาไว้ในตอนที่พระธรรมราชาธิราชกล่าวโต้ตอบพระยาชมพูว่าเป็นผู้ไม่รักษาสัจจะ แต่ไม่ได้ระบุชัดเจนว่าเป็นนรกขุมใด เพียงแต่กล่าวว่าผู้ที่ไม่รักษาสัจจะนั้น จะโดนไฟนรกเผาปาก ตายไปก็จะไปเกิดในอบายภูมิ คือ เป็นเปรตปากเน่าเหม็น ดังคำประพันธ์ที่ว่า

มุสาสัพะโล อัคีณีรีโย จักใหมโอฌเซ็ร ตายต่กณ่รกฆงง จิรงงนาลเป้รน เปรดปากเนาเม้น เฆิอรคายเฆ่ลา	มุสาสัพพะโล อัคคีนีริโย[3] จักไหม้โอษฐ์เข็ญ ตายตกนรกขัง จีรังนานเป็น เปรตปากเน่าเหม็น เขือน[4]คายเขฬา[5]

(หน้าที่ 105 / 3 - 4)

นอกจากนั้น ความเชื่อเรื่องนรกยังได้ปรากฏในตอนที่พระธรรมราชาธิราชเข้าสมาธิปฐวีกสิณบันดาลแผ่นดินแยกออกเพื่อให้ไฟจากอเวจีนรกขึ้นมาเผาทรมานพระยาชมพู เพื่อให้พระยาชมพูเห็นว่าไฟนรกมีความน่ากลัวและยอมรับความผิดที่ได้กระทำไว้ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ณ่ราเส้ดโล สุวะนาราโช เถืองถ่อภ่อไพย สับภรรยุตันยา ทรงพิจ่ร่นาไนย ส่มาทิแล้วไพย ด้วยฤทิกระสิรณ	นราเสฏโฐ[6] สุวนา[7]ราโช เถิงถ้อพ้อภัย สัพพัญญุตัญญา[8] ทรงพิจารนาใน สมาธิแล้วไข ด้วยฤทธิกสิณ
เปร้นจักสุรียการ ผัรรผัฏเผาผลาน ขรรทาราชิน สรอนสียเกือกแกว จักก่รายับสิน เขาซึงกระสิรณ ปัถะวิบรรดารณ	เป็นจักรสุริยะกาล ผันผัดเผาผลาญ ขรรธาราชิน ศรศรีเกือกแก้ว จักรายับสิ้น เข้าซึ่งกสิณ ปัถวีบันดาล
แต่กแย่กอ่อกเปร้น ชองต่ลอดเห้น ปรางรัตณพิมาร ไฟไนยวิจีย ณิฤายาประหาน ทุมมากลุมสถารณ ต่หลับจบทงง	แตกแยกออกเป็น ช่องตลอดเห็น ปรางค์รัตน์พิมาน ไฟในวิจี- นิฤายา[9]ประหาร ธุมมา[10]กลุ้มสถาน ตลบจบทั้ง

(หน้าที่ 106/ 5 - หน้าที่ 107 / 2)

---

[2]สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, **คู่มือพระปฐมสมโพธิกถา** (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2525), 20.

[3]นีริโย หมายถึง นรก , เหว

[4]เขือน หมายถึง ขม

[5]เขฬา หมายถึง น้ำลาย

[6]นราเสฏโฐ หมายถึง ผู้ประเสริฐกว่าประชาชน คือ พระพุทธเจ้า

[7]สุวนา หมายถึง ฟัง

[8]สัพพัญญุตัญญา หมายถึง ผู้รู้สิ่งทั้งปวง คือ พระพุทธเจ้า

[9]วิจีนิฤายา = อวีจินิรยะ

[10]ธุมมา หมายถึง ควัน

สวรรค์ แดนหรือภพภูมิที่เต็มไปด้วยความสุขอันเป็นทิพยสมบัติ ไม่มีสิ่งใดในโลกมนุษย์จะเทียบเท่าได้ สวรรค์มีอยู่ 6 ชั้น เรียกสวรรค์ทั้งหมดรวมกันว่า ฉกามาพจรสวรรค์ ได้แก่

1. จาตุมหาราชิกา มีเทวาธิราช คือ ท้าวธตรฐมหาราชครองด้านทิศบูรพา ท้าววิรุฬหกมหาราชครองด้านทิศทักษิณ ท้าววิรูปักษ์มหาราชครองด้านทิศประจิม และท้าวเวสสุวัณมหาราชครองด้านทิศอุดร

2. ดาวดึงสเทวภูมิมีเทพผู้เป็นอธิบดีมเหศักดิ์อยู่จำนวน 33 องค์ด้วยกัน ซึ่งพระอินทร์เป็นหัวหน้า

3. ยามาเทวภูมิ มีสมเด็จท้าวสุยามเทวราชเป็นอธิบดีผู้ปกครอง

4. ดุสิตาเทวภูมิ มีสมเด็จท้าวสันตุสิตเทวราชเป็นอธิบดีผู้ปกครอง

5. นิมมานรตีเทวภูมิ มีสมเด็จท้าวสุนิมมิตเทวราชเป็นอธิบดีผู้ปกครอง

6. ปรนิมมิตวสวัตตีเทวภูมิ มีสมเด็จท้าวปรนิมมิตเทวราชเป็นอธิบดี สวรรค์ชั้นนี้มีทั้งแดนเทวดาและแดนมารทั้ง 2 พวกต่างก็ได้เสวยทิพยสมบัติ[11]

ความเชื่อเรื่องสวรรค์ในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู ผู้แต่งได้แสดงความเชื่อว่าสวรรค์เป็นที่สถิตของเทวดาและหากใครที่กระทำแต่ความดี เมื่อเสียชีวิตไปแล้วอานิสงส์ผลบุญที่ได้กระทำไว้ จะทำให้ได้ไปเกิดบนสวรรค์ด้วยเช่นกัน สวรรค์ชั้นที่ผู้แต่งได้กล่าวถึงเด่นชัด คือ สวรรค์ชั้นดาวดึงส์และดุสิต โดยกล่าวว่าสวรรค์ชั้นดาวดึงส์เป็นสวรรค์ที่พระอินทร์สถิตอยู่ ดังปรากฏในตอนที่พระพุทธเจ้าทรงระลึกถึงพระอินทร์ให้มาช่วยกันเนรมิตเวฬุวนารามให้เป็นบ้านเมืองของพระธรรมราชาธิราช ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ครันแจงปร่พฤฒิเหตุ	ครั้นแจ้งประพฤติเหตุ
ว่ร่เดชะสิงโห	วรเดชะสิงโห
คิดถึงสุระเส่ดโถ	คิดถึงสุรเสฏโฐ[12]
เจาไตรยตรึงดุษดึงสา	เจ้าตรัยตรึงศ์[13]ดุษดึงส์สา[14]

(หน้าที่ 50 / 5 - 6)

[11]เรื่องเดียวกัน, 19.

[12]สุรเสฏโฐ หมายถึง พระอินทร์

[13]ตรัยตรึงศ์ หมายถึง สวรรค์ชั้นดาวดึงส์

[14]ดุษดึงส์สา = ดาวดึงส์

ส่วนสวรรค์ชั้นดุสิตนั้น ผู้แต่งได้กล่าวถึงในตอนที่พระยาชมพูประสูติ โดยกล่าวว่าพระยาชมพูได้จุติลงมาจากสวรรค์ชั้นดุสิต ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ม่หาราชเจ้าเมื่อมา	มหาราชเจ้าเมื่อมา
จากดาวดุดสริยฎา	จากด้าวดุสสิดา[15]
สูมาดุโรทอรเทาว	สู่มาดุโรทร[16]ท้าว

(หน้าที่ 4 / 5)

การที่พระยาชมพูได้จุติลงมาจากสวรรค์ชั้นดุสิตนั้น ยังได้ปรากฏในตอนที่กล่าวถึงอดีตชาติของพระยาชมพูที่เกิดเป็นพ่อค้าผู้ได้ถวายทานแก่พระกัสสปพุทธเจ้าด้วยว่า อานิสงส์ผลบุญที่พ่อค้าได้ถวายทานแก่พระกัสสปพุทธเจ้านั้น ทำให้ได้ไปเกิดบนสวรรค์ ซึ่งสอดคล้องกับตอนที่กล่าวถึงการประสูติของพระยาชมพูที่ได้จุติลงมาจากสวรรค์ชั้นดุสิตด้วย ดังคำประพันธ์ที่ว่า

บัษนันอำมมรอ๋งค่ทรงเดษ	บัดนั้นอำมรองค์ทรงเดช
ใชเทเว่ดนามวิษหนู	ใช้เทเวศร์นามวิษหนู-
กันล่งมาอุปะถำชู	กรรณ[17]ลงมาอุปถัมภ์ชู
ชบมันเทียนวีเชียนศรีย	ชบ[18]มณเฑียรวิเชียรศรี
สรูงมีประหมานกึงโยษ	สูงมีประมาณกึ่งโยชน์
เครืองอีมโอษสัพภันมี	เครื่องอิ่มโอษฐ์สรรพพรรณมี
ใหพานิชอยูเศรมศรีย	ให้พาณิชอยู่เษมศรี
ม้วยชีวีด่นแดนส่วัรณ	ม้วยชีวีดลแดนสวรรค์

(หน้าที่ 21 / 6 - หน้าที่ 22 / 1)

ความเชื่อเรื่องนี้สามารถสะท้อนให้เห็นว่า นอกจากสวรรค์จะเป็นที่สถิตของเทวดาแล้ว หากใครกระทำความดีก็จะได้ไปเกิดบนสวรรค์ และจุติลงมาเป็นผู้ที่มีบุญญาธิการบนโลกมนุษย์ด้วย

ความเชื่อเรื่องนรกสวรรค์เป็นความเชื่อที่สืบเนื่องมาจากการสั่งสอนให้คนทำความดีละเว้นความชั่ว ตามหลักพุทธศาสนาจึงได้ยกเอาเรื่องนรกสวรรค์มากล่าวอ้าง โดยมีวัตถุประสงค์จะให้เป็นเรื่องที่โน้มน้าวจิตใจคนในสังคมให้ประพฤติปฏิบัติแต่ในทางที่ดี ผู้ที่ได้รับการอบรมสั่งสอน เมื่อจะกระทำความชั่วก็จะเกิดความหวาดกลัวว่าจะต้องตกนรก เมื่อทำความดีก็จะเกิดความ

---

[15]ดุสสิดา = ดุสิตา

[16]มาดุโรทร = มาตุโรทร (มาตุร+อุทร) หมายถึง ท้องของมารดา

[17]วิษหนูกรรณ = วิษณุกรรม หมายถึง เทพผู้ชำนาญในการช่างทั้งปวง

[18]ชบ = ชุบ หมายถึง เนรมิต

อิ่มเอมใจในผลบุญที่ตนจะได้รับ นับว่าการสั่งสอนให้คนมีความเชื่อเรื่องนรกสวรรค์เป็นวิธีการอันชาญฉลาดของบรรพชนในสมัยก่อน เพราะเป็นวิธีที่ควบคุมสังคมชาวพุทธให้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสงบสุข

1.2 ความเชื่อเรื่องกรรม

พระพุทธศาสนาสอนให้คนเชื่อเรื่องกรรมและกฎแห่งกรรม ดังพุทธพจน์ที่ว่า "สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นของตน เป็นทายาทแห่งกรรม มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ให้ทรามและประณีต"[19]

กรรม คือ การกระทำของบุคคล จะทำดีหรือไม่ดีก็ได้ชื่อว่าเป็นกรรมทั้งสิ้น ถ้าทำดีเรียกว่า กุศลกรรม ถ้าทำชั่วก็เรียกว่า อกุศลกรรม

กฎแห่งกรรม หมายถึง กฎหรือข้อบังคับของธรรมชาติที่ว่าด้วยผลของกรรมที่ผู้กระทำจะต้องได้รับไม่มีใครหลีกพ้นผลของกรรมนั้นได้ กฎที่ว่านี้ คือ ใครทำกรรมดีไว้ย่อมได้รับผลดี ทำกรรมชั่วไว้ย่อมได้รับผลชั่ว[20] กรรมที่เป็นฝ่ายชั่วเรียกว่า อกุศลกรรม กรรมที่เป็นฝ่ายดีเรียกว่า กุศลกรรม กรรมทั้งสองลักษณะนี้มีสภาพที่แตกต่างกัน คือ กรรมดีกรรมชั่วจะเริ่มให้ผลทันทีที่ลงมือกระทำ เมื่อมีกิริยา ก็มีปฏิกิริยา ผลของกรรมเกิดที่ความรู้สึก ทำดีสภาพความรู้สึกโน้มไปในทางดีงาม มีความบันเทิงใจ สบายใจ ทันทีที่ได้ทำ กรรมชั่วที่ทำย่อมเป็นเหตุให้จิตของผู้ทำอับเฉา เศร้าซึม เดือดร้อน ทันทีที่ได้ทำ[21]

พระพุทธศาสนามีความเชื่อเรื่องกรรมว่า กรรมที่เกิดขึ้นจะส่งผลแก่มนุษย์ 3 ช่วง แต่ละช่วงเรียกว่า ชาติหนึ่ง ดังนี้

1. อดีตชาติ คือ ชาติก่อน เชื่อกันว่าวิถีชีวิตของมนุษย์ปัจจุบันสืบเนื่องมาจากผลกรรมที่ทำเมื่อชาติก่อน

2. ปัจจุบันชาติ คือ ชาตินี้ เป็นช่วงที่ทุกคนมีชีวิตอยู่ในปัจจุบัน กรรมที่กระทำในปัจจุบัน จะส่งผลทั้งในปัจจุบันและอนาคต

3. อนาคตชาติ คือ ชาติหน้า เป็นช่วงหลังจากมนุษย์ได้สิ้นชีวิตไปจากปัจจุบันแล้ว และเชื่อว่าชาติหน้าจะเป็นอย่างไรขึ้นอยู่กับการกระทำในปัจจุบันชาติ[22]

---

[19]พระราชวรมุนี [ประยุทธ์ ปยุตฺโต], **พุทธธรรม กฎธรรมชาติและคุณค่าสำหรับชีวิต** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, 2526), 101.

[20]พระธรรมกิตติวงศ์ [ทองดี สุรเตโช], **คำวัด**, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, 2551), 1.

[21]สนิท ศรีสำแดง, **พุทธปรัชญา** (กรุงเทพฯ : นีลนาการพิมพ์, 2536), 141.

[22]สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, **โลกทรรศน์ชาวไทยภาคใต้** (สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒสงขลา, 2521), 142.

พุทธศาสนิกชนเชื่อว่า วิถีชีวิตที่เป็นอยู่ในปัจจุบันเป็นผลของกรรมในอดีตชาติ กรรมที่สร้างไว้ในภพนี้จะส่งผลไปในภพหน้า แต่กรรมบางอย่างอาจจะส่งผลในชาตินี้ภพนี้เลยทีเดียวก็มี ความเชื่อเรื่องกรรมนี้ จึงมีผลต่อการหล่อหลอมจิตใจของพุทธศาสนิกชนให้มุ่งกระทำแต่ความดีและเว้นความชั่วด้วยเชื่ออานุภาพแห่งกรรมและเชื่อในโลกหน้าหลังการตายจากชาติภพนี้ ซึ่งความเชื่อนี้เองที่ทำให้สังคมอยู่เย็นเป็นสุข ปราศจากการเบียดเบียนซึ่งกันและกัน ด้วยความเชื่อเรื่องกรรมว่าบุคคลควรทำความดี เพื่อสั่งสมสิ่งที่จะเป็นประโยชน์ภายหน้า

ในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพูได้สะท้อนให้เห็นความเชื่อเรื่องกรรมที่ทำไว้ในอดีตชาติ ซึ่งเรียกว่า บุพกรรม โดยกล่าวถึงอดีตชาติ 2 ชาติของพระยาชมพูที่ได้ประกอบกรรมดีเอาไว้และได้ส่งผลมายังปัจจุบันชาติที่เกิดเป็นพระยาชมพู กล่าวคือ ในภัทรกัลป์ยุคปฐมโพธิกาลสมัยพระกัสสปพุทธเจ้า พระยาชมพูได้ถือกำเนิดเป็นพ่อค้า ผู้มีใจศรัทธาในพระพุทธศาสนาได้ถวายอาหาร ผ้ากัมพล มีดโกน รองเท้า เข็มเย็บผ้า และธูปเทียนแก่พระกัสสปพุทธเจ้า ด้วยอานิสงส์ผลบุญที่พ่อค้าถวายทานแก่พระกัสสปพุทธเจ้านั้น จึงได้มาเกิดเป็นพระยาชมพูกษัตริย์แห่งเมืองปัญจาผู้มีบุญญาธิการและมีของวิเศษคู่กาย ในสมัยของพระพุทธเจ้าสมณโคดม ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ทาวนิยเมือมาบุพชาดิบงเกิด	ท้าวนี้เมื่อมาบุพชาติบังเกิด
เอากำเนิดภานิดโช	เอากำเนิดพาณิชโช
มิผ่ารัตะณกำพะโล่	มีผ้ารัตนกัมพโล
มะโนหมายใครจะไหทาณ	มโนหมายใคร่จะให้ทาน
ขะนะนันวรสรัมพุโท	ขณะนั้นวรสัมพุทโธ
กัษสบโปตรัดท่ร่มาน	กัสสปโปตรัสทรมาน
พระองคซรงลิงญาน	พระองค์ทรงลิง[23]ญาณ
วาพานิดจักลุะผน	ว่าพาณิชจักลุผล
ครันเพลาบินทิปาโต	ครั้นเพลาบิณฑิปาโต
มูนินโทโคจรดน	มุนินโทโคจรดล[24]
โดยนบเวหาหน	โดยนภเวหาหน
คนเคหาพานิชพลัน	ค้นเคหาพาณิชพลัน
ภานิทนันครันย่นมลัก	พาณิชนั้นครั้นยลมลัก[25]
พุทภำนักโดยจิตอรรณ	พุทธพำนักโดยจิตอัน

[23]ลิง = เล็ง

[24]ดล หมายถึง ไปถึง

[25]ยลมลัก หมายถึง มองเห็น

สัทานิมๅลพลัน	ศรัทธานิมนต์พลัน
แตองงคาดเครืองสุปะเพียน	แต่อังคาส[26]เครื่องสูปะ[27]เพียร[28]
กับผ่ารัตะณกำพะลงง	กับผ้ารัตนกัมพลัง
ทงงมิดโกนเกสาเสียน	ทั้งมีดโกนเกศาเศียร
เกิอกเข้มแลทูบเทียน	เกือกเข็มแลธูปเทียน
ด้วยโสรมมะนัดจิดสัทา	ด้วยโสมนัสจิตศรัทธา
ย่กถว้ายด้วยเคาร่บย์	ยกถวายด้วยเคารพ
พุทกัษสบสัมพุทา	พุทธกัสสปสัมพุทธา
จิงตังปะนิทานณสัดจา	จึงตั้งปณิธานสัจจา
ความปราถหนาจิดอะทิษฐาน	ความปรารถนาจิตอธิษฐาน
บัษนันอำมมๅรอ่งค่ทรงเดษ	บัดนั้นอำมรองค์ทรงเดช
ใชเทเว่ดนามวิษหนู	ใช้เทเวศร์นามวิษหนู-
กันล่งมาอุปะถำชู	กรรณลงมาอุปถัมภ์ชู
ชบมๅนเทียนวีเชียนศรีย	ชบมณเฑียรวิเชียรศรี
สรูงมีประหมานกึงโยษ	สูงมีประมาณกึ่งโยชน์
เครืองอีมโอษสัพภันมี	เครื่องอิ่มโอษฐ์สรรพพรรณมี
ใหพานิชอยูเศรมศรีย	ให้พาณิชอยู่เษมศรี
ม้วยชีวีด่นแดนส่วัรณ	ม้วยชีวีดลแดนสวรรค์
ครังนียทาวมาอุบัฎิ	ครั้งนี้ท้าวมาอุบัติ
เปร้นกระสัตฤทิแขงขัน	เป็นกระษัตริย์ฤทธิ์แข็งขัน
ปราพจบพบพูมัน	ปราบจบภพภูมัน
ด้วยผ่ล่อรรใดถว้ายทาน	ด้วยผลอันได้ถวายทาน

(หน้าที่ 21 / 1 - หน้าที่ 22 / 2)

ในอีกอดีตชาติหนึ่งที่พระยาชมพูถือกำเนิดเป็นชายยากจนที่กำลังไถนาอยู่ริมลำธารและได้เห็นซากศพมนุษย์เน่าเปื่อยลอยน้ำผ่านมา ชายยากจนซึ่งได้ยึดถือในพระไตรลักษณ์เกิดความสังเวชใจและปลงความสังเวชได้ในครั้งนั้น อานิสงส์ผลบุญจากอดีตชาติครั้งนี้จึงได้ส่งผลให้พระยาชมพูสามารถสำเร็จมรรคผลเป็นพระอรหันต์ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

---

[26]อังคาส หมายถึง ถวายอาหารพระสงฆ์

[27]สูปะ หมายถึง แกง

[28]เพียร (แผลงมาจาก พยัญชนะ) หมายถึง กับข้าวที่ไม่ใช่แกง

ไนยฆะนะอะดิตะชาฎิชุมพูนาถทิบ่ฎิษร	ในขณะอดีตชาติชุมพูนาถธิบดีสร
ทลิทะกะเมือกอน โหนนไถยนา	ทลิททก[29]เมื่อก่อน โน้นไถนา
แทบใกลติรงงชลงงไหลยมลักไปยปะกะเล่วรา	แถบใกล้ติรังชลังไหลมลักไปปะกเลวรา[30]
ซากผีเน้าลอยมา กลางสายชน	ซากผีเน่าลอยมา กลางสายชล
เล่งพลางทางคิทความสงงเวทไน้ยอุระประเทดกระหมัน	เล็งพลางทางคิดความสังเวชในอุระประเทศกมล
วาอะโหโอตร นิ้ยเน้าพอง	ว่าอโห[31]โอ้ตน นี้เน่าพอง
ดูโสกโครกกายนีเน้าเหม้นเขือนคาวท้วทงผอง	ดูโสกโครกกายนี้เน่าเหม็นเขือน[32]คาวทั่วทั้งผอง
ไหม้ค้วนทีมุงมอง พึงเกลียดทรงง	ไม่ควรที่มุ่งมอง พึงเกลียดซัง[33]
ด้วยเทว่กายเราเห้รแตล้วนเป้นไนยกองทุกขงง	ด้วยเทวกายเราเห็นแต่ล้วนเป็นในกองทุกขัง
อะนัตาอะนิษจงง ท้วสรงสราน	อนัตตาอนิจจัง ทั่วสงสาร
ชายนันอรรณเชือเอาไนยคุนพระไตรยลักสะนะญาน	ชายนั้นอันเชื่อเอาในคุณพระไตรลักษณะญาณ
ณครงงนีสูสถาน สงงเวทกาย	ณ ครั้งนี้สู่สถาน สังเวชกาย
ถือพระไตรยลักส่ณะนียเพือสัทามีจำไจยหมาย	ถือพระไตรลักษณะนี้เพื่อศรัทธามีจำใจหมาย
ด้วยผ่ลทำใว แต่หงันหลงง	ด้วยผลทำไว้ แต่หงน[34]หลัง
เทิอยอมใหพ้นสรพทุกฆเสว้ยสุกโขโอล่ารงง	เธอย่อมให้พ้นสรรพทุกข์เสวยสุโขโอฬารัง
คฤาท้าวชุมพูตงง แล้วแตกอน	คือท้าวชุมพูตั้ง แล้วแต่ก่อน

(หน้าที่ 114 / 6 - หน้าที่ 115 / 6)

1.3 ความเชื่อเรื่องมหาปุริสลักษณะ

พุทธศาสนิกชนมีความเชื่อว่าพระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยมหาปุริสลักษณะ ซึ่งตำราลักษณพยากรณ์ศาสตร์กำหนดไว้ว่า ผู้ที่มีลักษณะของมหาบุรุษจะได้เป็นศาสดาหรือเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ[35] มหาปุริสลักษณะดังกล่าวนี้ มีอยู่ในพระโพธิสัตว์ทุกพระองค์และในชาติสุดท้าย คือ ชาติที่ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้านั้น ลักษณะเหล่านี้ก็เป็นลักษณะที่บ่งบอกให้รู้ถึงความยิ่งใหญ่ ดังความปรากฏในพระไตรปิฎก ลักขณสูตร ว่าด้วยพระมหาปุริสลักษณะ 32 ประการว่า

---

[29]ทลิททก หมายถึง คนยากจน

[30]กเลวรา = กเลวระ หมายถึง ซากศพ

[31]อโห (คำอุทาน) หมายถึง โอ , อนิจจา , โธ่

[32]เขือน หมายถึง ขม , ขื่น

[33]ซัง = ชัง

[34]หงน = หน

[35]พระธรรมกิตติวงศ์ [ทองดี สุรเตโช], **คำวัด**, 755.

> “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มหาปุริสลักษณะ 32 ประการเหล่านี้แล ที่พระมหาบุรุษทรงเพียบพร้อมบริบูรณ์แล้ว ย่อมเป็นเหตุให้มีคติเป็นสองเท่านั้นไม่เป็นอย่างอื่น คือ ถ้าครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ฯลฯ อนึ่ง ถ้าพระมหาบุรุษนั้นออกจากเรือนผนวชเป็นบรรพชิต จะเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า มีหลังคาคือกิเลสอันเปิดแล้วในโลก”[36]

นอกจากนั้นในคัมภีร์พระปฐมสมโพธิกถา ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่แสดงถึงพุทธประวัติ ได้กล่าวถึงมหาปุริสลักษณะไว้ในลักขณปริคคาหกปริวรรต ปริเฉจที่ 4 ว่า พระพุทธเจ้าทรงมีลักษณะของมหาบุรุษ อันประกอบด้วยทวดึงสาการมหาบุรุษลักษณะ 32 ประการ อสีตยานุพยัญชนา ซึ่งเป็นลักษณะปลีกย่อยของลักษณะมหาบุรุษ 80 ประการ และมีฉัพพรรณรังสีออกจากพระวรกายด้วย

1. ทวดึงสาการมหาบุรุษลักษณะ 32 ประการ ได้แก่

1.1 มีพระบาทเรียวงาม

1.2 พื้นภายใต้ฝ่าพระบาททั้งสองข้างมีลายรูปจักรเกิดขึ้น

1.3 มีส้นพระบาทยาว

1.4 นิ้วพระหัตถ์และนิ้วพระบาทยาวเรียวงาม

1.5 ฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทอ่อนนุ่ม

1.6 ฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทมีลวดลายตาข่าย

1.7 ข้อพระบาทตั้งลอยอยู่หลังพระบาท ข้อพระบาทไม่เนื่องพัวพันกับหลังพระบาทเหมือนสามัญชน

1.8 มีพระชงฆ์รีเรียวดังแข้งเนื้อทราย

1.9 เมื่อเสด็จประทับยืนอยู่ มิได้น้อมพระองค์ลง พระหัตถ์ทั้งสองลูบถึงพระชานุ

1.10 มีพระคุยหะซ่อนอยู่ในฝัก

1.11 มีพระฉวีวรรณดุจสีแห่งทองตลอดทั้งพระองค์

1.12 มีพระฉวีผิวอันละเอียดอ่อน

1.13 มีพระโลมาชาติขุมละเส้นๆเสมอไปทุกขุมขน

---

[36]กระทรวงศึกษาธิการ, **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา ในพระบรมราชูปถัมภ์ พุทธศักราช 2530 พระบาลีสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค เล่ม 11** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, 2530), 157-158.

1.14 มีพระโลมาชาติล้วนมีปลายขึ้นเบื้องบนทุกเส้น สีเขียวประหนึ่งสีดอกอัญชันขดเป็นกุณฑลทักขิณาวัฏ

1.15 มีพระกายตรง ดังกายท้าวมหาพรหม

1.16 มีพระมังสะในที่ 7 สถาน คือ หลังพระหัตถ์ทั้งสอง หลังพระบาททั้งสอง จะงอยพระอังสาทั้งสอง และพระศอฟูบริบูรณ์ด้วยดี

1.17 มีส่วนพระกายเบื้องหน้า ดังกึ่งกายเบื้องหน้าแห่งราชสีห์

1.18 พระปฤษฎางค์เต็มราบเสมอกัน

1.19 มีส่วนพระกายเป็นปริมณฑล ดังไม้นิโครธพฤกษ์

1.20 มีลำพระศอกลมงามเสมอ

1.21 มีเส้นประสาทสำหรับรับรสพระกระยาหารถึง 700 เส้นประชุมอยู่ที่พระศอ

1.22 มีพระหนุดุจคางแห่งราชสีห์

1.23 มีพระทนต์ 40 ซี่

1.24 มีพระทนต์เรียบเสมอ

1.25 มีพระทนต์ชิดสนิทดีไม่ห่าง

1.26 มีพระทาฐะ คือ พระเขี้ยวทั้ง 4 ขาวงามบริสุทธิ์

1.27 มีพระชิวหาอ่อนและยาวกว้างใหญ่

1.28 มีพระสุรเสียงก้องกังวาน ดุจเสียงท้าวมหาพรหมและเสียงนกการเวก

1.29 พระเนตรเขียวสนิท

1.30 มีดวงพระเนตรดุจตาแห่งโค

1.31 มีพระอุณาโลมาชาติบังเกิด ณ ระหว่างพระขนงเวียนขวาเป็นทักขิณาวัฏ

1.32 มีพระเศียรได้ปริมณฑลในที่ทั้งปวง ดุจประดับด้วยอุณหิสกรอบพระพักตร์[37]

2. อสีตยานุพยัญชนา 80 ประการ ซึ่งเป็นลักษณะปลีกย่อยของลักษณะมหาบุรุษ ได้แก่

2.1 นิ้วพระหัตถ์และนิ้วพระบาทอันเหลืองงาม

2.2 นิ้วพระหัตถ์และนิ้วพระบาทเรียวออกไปโดยลำดับตั้งแต่ต้นจนปลาย

2.3 นิ้วพระหัตถ์และพระบาทกลมดุจนายช่างกลึงเป็นอันดี

2.4 พระนขาทั้ง 20 มีสีอันแดง

2.5 พระนขาทั้ง 20 นั้น งอนงามซ้อนขึ้นเบื้องบนมิได้ค้อมลงเบื้องต่ำ ดุจเล็บแห่งสามัญชนทั้งปวง

---

[37]เรื่องเดียวกัน, 158-160.

2.6 พระนขานั้นมีพรรณอันเกลี้ยงกลมสนิทมิได้เป็นริ้วรอย

2.7 ข้อพระหัตถ์และข้อพระบาทซ่อนอยู่ในพระมังสะมิได้สูงขึ้นปรากฏออกมาภายนอก

2.8 พระบาททั้งสองเสมอกันมิได้ย่อมใหญ่กว่ากันมาตรว่าเท่าเมล็ดงา

2.9 พระดำเนินงามดุจอาการเดินแห่งกุญชรชาติ

2.10 พระดำเนินงามดุจสีหราช

2.11 พระดำเนินงามดุจดำเนินแห่งหงส์

2.12 พระดำเนินงามดุจอสุภราชดำเนิน

2.13 ขณะเมื่อยืนจะย่างดำเนินนั้น ยกพระบาทเบื้องขวาย่างไปก่อน พระกายเยื้องไปข้างเบื้องขวาก่อน

2.14 พระชานุมณฑลเกลี้ยงกลมงามบริบูรณ์ บ่มิได้เห็นอัฏฐิสะบ้าปรากฏออกมาภายนอก

2.15 มีบุรุษพยัญชนะบริบูรณ์ คือ มิได้กิริยามารยาทคล้ายสตรี

2.16 พระนาภีมิได้บกพร่อง กลมงามมิได้วิกลในที่ใดที่หนึ่ง

2.17 พระอุทรมีสัณฐานอันลึก

2.18 ภายในพระอุทรมีรอยเวียนเป็นทักขิณาวัฏ

2.19 ลำพระเพลาทั้งสองงามดุจลำสุวรรณกัททลี

2.20 พระพาหาดุจงวงแห่งเอราวัณเทพหัตถี

2.21 พระอังคาพยพใหญ่น้อยทั้งปวงจำแนกเป็นอันดี คือ งามพร้อมทุกสิ่งหาที่ตำหนิบ่มิได้

2.22 พระมังสะที่ควรจะหนาก็หนา ที่ควรบางก็บางตามที่ทั่วทั้งพระสรีรกาย

2.23 พระมังสะมิได้หดหู่ในที่ใดที่หนึ่ง

2.24 พระสรีกายทั้งปวงปราศจากต่อมและไฝปาน มูลแมลงวันมิได้มีในที่ใดที่หนึ่ง

2.25 พระกายงามบริสุทธิ์พร้อมสมกันตามลำดับทั้งเบื้องบนแลเบื้องล่าง

2.26 พระกายงามบริสุทธิ์สิ้นปราศจากมลทินทั้งปวง

2.27 ทรงพระกำลังมาก เสมอด้วยกำลังแห่งกุญชรชาติประมาณถึงพันโกฏิช้าง ถ้าจะประมาณด้วยกำลังบุรุษก็ได้ถึงแสนโกฏิบุรุษ

2.28 มีพระนาสิกอันสูง

2.29 สัณฐานพระนาสิกงามแฉล้ม

2.30 มีพระโอษฐ์เบื้องบนเบื้องต่ำมิได้เข้าออกกว่ากัน เสมอเป็นอันดี มีพรรณแดงงามดุจสีผลตำลึงสุก

2.31 พระทนต์บริสุทธิ์ปราศจากมูลมลทิน

2.32 พระทนต์ขาวดุจดังสีสังข์

2.33 พระทนต์เกลี้ยงสนิทมิได้เป็นริ้วรอย

2.34 พระอินทรีย์ทั้ง 5 มีจักขุนทรีย์ เป็นอาทิงามบริสุทธิ์ทั้งสิ้น

2.35 พระเขี้ยวทั้ง 4 กลมบริบูรณ์

2.36 ดวงพระพักตร์มีสัณฐานขาวสวย

2.37 พระปรางค์ทั้งสองดูเปล่งงามเสมอกัน

2.38 ลายพระหัตถ์มีรอยอันลึก

2.39 ลายพระหัตถ์มีรอยอันยาว

2.40 ลายพระหัตถ์มีรอยอันตรง บ่มิได้ค้อมคด

2.41 สายพระหัตถ์มีรอยอันแดงรุ่งเรือง

2.42 รัศมีพระกายโอภาสเป็นปริมณฑลโดยรอบ

2.43 กระพุ้งพระปรางค์ทั้งสองเคร่งครัดบริบูรณ์

2.44 กระบอกพระเนตรกว้างแลยาวงามพอสมกัน

2.45 ดวงเนตรกอปรด้วยประสาททั้ง 5 มีขาวเป็นอาทิผ่องใสบริสุทธิ์ทั้งสิ้น

2.46 ปลายเส้นพระโลมาทั้งหลายมิได้งอมิได้คด

2.47 พระชิวหามีสัณฐานอันงาม

2.48 พระชิวหาอ่อนบ่มิได้กระด้าง มีพรรณอันแดงเข้ม

2.49 พระกรรณทั้งสองมีสันฐานอันยาวดุจกลีบปทุมชาติ

2.50 ช่องพระกรรณมีสัณฐานอันกลมงาม

2.51 ระเบียบพระเส้นทั้งปวงนั้นสละสลวยบ่มิได้หดหู่ในที่อันใดอันหนึ่ง

2.52 แถวพระเส้นทั้งหลายซ่อนอยู่ในพระมังสะทั้งสิ้น บ่อมิได้เป็นคลื่นฟูขึ้นเหมือนสามัญชนทั้งปวง

2.53 พระเศียรมีสัณฐานอันงาม

2.54 ปริมณฑลพระนลาฏโดยกว้างยาวพอสมกัน

2.55 พระนลาฏมีสันฐานอันงาม

2.56 พระขนงมีสันฐานอันงามดุจกันธนูอันก่งไว้

2.57 พระโลมาที่พระขนงมีเส้นอันละเอียด

2.58 เส้นพระโลมาที่พระขนงงอกขึ้นแล้วราบไปโดยลำดับ

2.59 พระขนงนั้นใหญ่

2.60 พระขนงนั้นยาวสุดหางพระเนตร

2.61 ผิวพระมังสะละเอียดทั่วทั้งพระวรกาย

2.62 พระสรีกายรุ่งเรืองไปด้วยสิริ

2.63 พระสรีกายมิได้มัวหมอง ผ่องใสอยู่เป็นนิตย์

2.64 พระสรีกายสดชื่นดุจดวงดอกปทุมชาติ

2.65 พระสรีระสัมผัสอ่อนนุ่มสนิท บ่มิได้กระด้างทั่วทั้งร่างกาย

2.66 กลิ่นพระกายหอมฟุ้งดุจกลิ่นสุคนธกฤษณา

2.67 พระโลมามีเส้นเสมอกันทั้งสิ้น

2.68 พระโลมามีเส้นละเอียดทั่วทั้งพระกาย

2.69 ลมอัสสาสะปัสสาสะลมหายพระทัยเข้าออกก็เดินละเอียด

2.70 พระโอษฐ์มีสัณฐานอันงามดุจแย้ม

2.71 กลิ่นพระโอษฐ์หอมดุจกลิ่นอุบล

2.72 พระเกศาดำเป็นแสง

2.73 กลิ่นพระเกศาหอมฟุ้งขจรตลบ

2.74 พระเกศาหอมดุจกลิ่นโกมลบุปผชาติ

2.75 พระเกศามีสันฐานเส้นกลมสลวยทุกเส้น

2.76 พระเกศาดำสนิททุกเส้น

2.77 พระเกศากอปรด้วยเส้นอันละเอียด

2.78 เส้นพระเกศามิได้ยุ่งเหยิง

2.79 เส้นพระเกศาเวียนเป็นทักขิณาวัฏทุกๆ เส้น

2.80 วิจิตรไปด้วยระเบียบพระเกตุมาลา กล่าวคือ ถ่องแถวแห่งพระรัศมีอันโชตนาการขึ้น ณ เบื้องบนพระอุตมังคสิโรตม์[38]

---

[38]พระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, **ปฐมสมโพธิกถา** (กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2540), 41-42.

3. พระรัศมีของพระพุทธเจ้ามี 6 ประการ ได้แก่

3.1 โลหิต สีแดง

3.2 โอทาต สีขาว

3.3 นีล สีเขียว

3.4 ปีต สีเหลือง

3.5 ปภัสสร สีเลื่อมเหมือนแก้วผลึก

3.6 มัญเชฏฐ สีหงสบาท สีชมพูอ่อนเหมือนสีเท้าหงส์[39]

ในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู ปรากฏความเชื่อเรื่องนี้ในตอนที่พระพุทธเจ้าทรงเนรมิตพระวรกายเป็นพระธรรมราชาธิราช ซึ่งทรงมีรูปลักษณ์ของมหาบุรุษอันประกอบด้วยทวดึงสาการมหาบุรุษลักษณะและอสีตยานุพยัญชนะ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ปางนันพระสรรพพันยู	ปางนั้นพระสัพพัญญู
บ่ร่มครูลำโลกา	บรมครูล้ำโลกา
เขาส่มาทีวิริยา	เข้าสมาธิวิริยา
ทำพุทฤทีนิฤามิดอง	ทำพุทธฤทธินิรมิตองค์
จากเพษนักพ็ด	จากเพศนักพรต
แปลงรูปาท่ร์อึงอง	แปลงรูปาทรอึงองค์[40]
เปร้นราชาทิราชทรง	เป็นราชาธิราชทรง
อิษรยิงทาวพรหมมา	อิสรยิ่งท้าวพรหมมา
ท่รดึงษม่หาบุรุศลักขะณะมี	ทรดึงส[41]มหาบุรุษลักษณะมี
อะสีตีพะยันชณา	อสีติพยัญชนา
พระเกตุมาลา	พระเกตุมาลา
เป้นภระม่หามุงกุฎิไกรย	เป็นพระมหามุงกุฎไกร

(หน้าที่ 60 / 6 - หน้าที่ 61 / 2)

ตอนที่พระธรรมราชาธิราชทรงเนรมิตพระวรกายเป็นพระพุทธเจ้าดังเดิม ผู้แต่งก็ได้บรรยายถึงรูปลักษณ์ของพระพุทธองค์ว่า ทรงถึงพร้อมด้วยมหาปุริสลักษณะและมีฉัพพรรณรังสีออกมาจากพระวรกายด้วย ดังคำประพันธ์ที่ว่า

---

[39]เกิด ธนชาต, **คู่มือคลังปริยัติธรรม เล่ม 1** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เมืองพิมพ์, 2530), 641.

[40]ทรอึงองค์ หมายถึง ถือตัว , ทะนงตัว

[41]ทรดึงส หมายถึง อาการ 32 ประการ (ทร มาจาก ทวิ แปลงเป็น ทุ แล้วแผลงเป็น ทร)

ส้วนองค์ราชา ทีราทม่หา จักกระพัดบรรณดาน จริงแปลงรูปงง สุนทะรงงในสถารณ เป็นอ่งค์ทรงยาน ฉะวียว่ร่ปรา	ส่วนองค์ราชา- ธิราชมหา จักรพรรดิบันดาล จึงแปลงรูปัง สุนทรังในสถาน เป็นองค์ทรงญาณ ฉวีวร[42]ปรา
นีสีทะรงง เหนิอรัตะณบรรลงงค์ ทรรมพากค่สาลา ทรงพระรัสมีย ด้วยอะพินยา พระเกตุมา ลาเลีดรังสีรย	นีสีทรัง[43] เหนือรัตนบัลลังก์ ธรรมภาคศาลา ทรงพระรัศมี ด้วยอภิญญา พระเกตุมา- ลาเลิศรังสี
ทรงพระม่หา ปุรุดลัขะ นาระพรรอัรณมี ยิงลำพรมมา อามรรณราชี มัทยัดดุษดี พาบดังงเม็ตา	ทรงพระมหา บุรุษลักข- ณาระพรรณอันมี ยิ่งล้ำพรหมมา อามันราชี[44] มัธยัสถ์[45]ดุษฎี- ภาพ[46]ตั้งเมตตา

(หน้าที่ 103 / 6 - หน้าที่ 104 / 4)

1.4 ความเชื่อเรื่องพระกัสสปพุทธเจ้า

พระกัสสปพุทธเจ้า เป็นพระพุทธเจ้าองค์ที่ 3 ต่อจากพระโกนาคมน์พุทธเจ้า พระองค์ทรงประสูติในตระกูลพราหมณ์ ในนครพาราณสี ทรงเป็นพระโอรสของพราหมณ์พรหมทัตและนางธนวดีพราหมณี มีพระมเหสี พระนามว่า สุนันทาพราหมณี และมีพระโอรสพระนามว่า วิชิตเสน เมื่อพระกัสสปพุทธเจ้าทรงเห็นเทวทูต 4 คือ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และนักบวชแล้ว ก็ทรงสลดพระทัยจึงเสด็จออกผนวช พระองค์ทรงทำความเพียรอยู่ 7 วัน จึงสำเร็จพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ณ โคนต้นไทร และได้ทรงประกาศพระธรรมคำสอนครั้งแรกที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวันใกล้กรุงพาราณสี พระกัสสปพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานที่เสตัพยาราม วิหารและพระพุทธศาสนาของพระองค์ดำรงอยู่ได้ 2 หมื่นปี[47]

ในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพูปรากฏความเชื่อเรื่องพระกัสสปพุทธเจ้า ในตอนที่กล่าวถึงอดีตชาติของพระยาชมพูที่ได้เกิดเป็นพ่อค้าผู้มีใจศรัทธาในพระพุทธศาสนา ซึ่งอยู่ในสมัยของพระกัสสปพุทธเจ้า เมื่อพระองค์ทรงรู้ด้วยญาณว่าพ่อค้าผู้นี้จะสามารถบรรลุมรรคผลได้ จึงทรงตามหาพ่อค้าผู้นั้นทันที ดังคำประพันธ์ที่ว่า

---

[42]ฉวีวร หมายถึง ผิวกายประเสริฐ

[43]นีสีทรัง หมายถึง ที่นั่ง , การนั่ง

[44]อามันราชี = อามันตราชี หมายถึง พระราชาโดยรอบ

[45]มัธยัสถ์ = มัธยะ หมายถึง ในท่ามกลาง , ระหว่างกลาง

[46]ดุษฎีภาพ หมายถึง ภาวะแห่งความยินดี ในที่นี้หมายถึง ความสงบนิ่ง

[47]อเนก ขำทอง, **พุทธวงศ์ ประวัติพระพุทธเจ้า 25 พระองค์** (กรุงเทพฯ :โรงพิมพ์กรมการศาสนา, 2541), 228-233.

ขะนะนันวรสรัมพุโท	ขณะนั้นวรสัมพุทโธ
กัษสบโปตรัดท่รมาน	กัสสปโปตรัสทรมาน
พระองคซรงลิงญาน	พระองค์ทรงลิง[48]ญาณ
วาพานิดจักลุะผน	ว่าพาณิชจักลุผล
ครันเพลาบินทิปาโต	ครั้นเพลาบิณฑิปาโต
มูนินโทโคจรดน	มุนินโทโคจรดล
โดยนบเวหาหน	โดยนภเวหาหน
คนเคหาพานิชพลัน	ค้นเคหาพาณิชพลัน

(หน้าที่ 21 / 1 - 3)

พุทธศาสนิกชนมีความเชื่อว่า ในภัทรกัปป์นี้มีพระพุทธเจ้าลงมาตรัสรู้ 5 พระองค์ คือ พระกกุสันธะ พระโกนาคมนะ พระกัสสปะ พระโคตมะ และพระศรีอาริยเมตไตรย ซึ่งความเชื่อนี้ได้สะท้อนผ่านทางบทสวดมนต์คาถาพระพุทธเจ้า 5 พระองค์ที่ว่า “นโม พุทฺธายะ” เพื่อเป็นการแสดงความเคารพต่อพระพุทธเจ้า และคำว่า“นโม พุทฺธายะ” ถือว่าเป็นพระนามของพระพุทธเจ้าทั้ง 5 พระองค์ ดังนี้

น อักษร หมายถึง พระกกุสันธะ
โม อักษร หมายถึง พระโกนาคมนะ
พุ อักษร หมายถึง พระกัสสปะ
ธ อักษร หมายถึง พระโคตมะ
ย อักษร หมายถึง พระศรีอาริยเมตไตรย[49]

2. ความเชื่อเรื่องสิ่งเหนือธรรมชาติ

สิ่งเหนือธรรมชาติ คือ สิ่งที่มนุษย์เชื่อว่ามีอิทธิฤทธิ์ อำนาจในการบันดาลให้เกิดสิ่งต่างๆได้ เมื่อมนุษย์รู้สึกเกรงกลัวในอำนาจเร้นลับที่มิใช่วิทยาศาสตร์ จึงได้มีการบวงสรวงและสักการบูชา เพื่อให้สิ่งเหนือธรรมชาติมีความพึงพอใจ บันดาลให้เกิดสิ่งดีๆแก่ตน ความเชื่อเรื่องนี้เป็นอิทธิพลทางความเชื่อที่ตกทอดมาแต่โบราณ

ชาวไทยภาคใต้มีความเชื่อเรื่องเหนือธรรมชาติ ได้แก่ ความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์ วิญญาณ ภูตปีศาจ สิ่งเร้นลับทั้งหลายและคติทางศาสนา ที่อยู่เหนือการพิสูจน์ เป็นต้น ความเชื่อเรื่องเหนือธรรมชาติ มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมและวิถีชีวิตของคนเป็นอย่างมาก บางเรื่องให้คุณค่า

---

[48]ลิง = เล็ง

[49]ชะเอม แก้วคล้าย, “จารึกรอยพระพุทธบาท,” **ศิลปากร** 37, 3 (พฤษภาคม-มิถุนายน 2537) : 49.

เป็นอเนกประสงค์ เช่น เรื่องจิต วิญญาณ ภพชาติ และเรื่องของกรรม เป็นเครื่องหล่อหลอมจิตใจมนุษย์ให้ประพฤติในทางที่ชอบที่ควร[50]

2.1 ความเชื่อเรื่องเทพเจ้า

ความเชื่อเรื่องเทพเจ้าเป็นความเชื่อในสิ่งลึกลับที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ธรรมดา คนโบราณไม่ว่าชนชาติใดต่างก็มีความเชื่อในเรื่องนี้กันทั้งนั้น โดยเชื่อว่าเป็นสิ่งที่มีอำนาจสามารถบันดาลให้ได้ผลสมปรารถนา ซึ่งเป็นความเชื่อที่ได้รับอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ที่แทรกอยู่ในความเชื่อของชาวพุทธมาช้านาน เนื่องจากปรากฏการณ์ธรรมชาติบางอย่าง คนสมัยโบราณไม่เข้าใจหรือไม่สามารถอธิบายเหตุผลได้ บางครั้งมนุษย์อาจได้ผลประโยชน์หรือโทษจากปรากฏการณ์นั้นๆ จึงเชื่อว่าเกิดจากอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ จึงได้บูชาอ้อนวอนเพื่อขอความคุ้มครองจากเทพเจ้าหรือเทวดาประจำสถานที่ ความเชื่อเหล่านี้ได้ฝังใจมนุษย์และได้สืบทอดต่อๆ กันมา

ความเชื่อเรื่องเทพเจ้ามีปรากฏอยู่ในวรรณกรรมไทยแทบทุกเรื่อง ทั้งในส่วนบทไหว้ครูหรือบทประณามพจน์ ซึ่งผู้แต่งมักจะต้องแสดงความเคารพต่อสิ่งศักดิ์เพื่อความเป็นสิริมงคลให้ตนสามารถประพันธ์เนื้อเรื่องได้สำเร็จ และในส่วนเนื้อเรื่องก็มักจะมีสิ่งศักดิ์และเทวดาเข้ามาเกี่ยวข้องช่วยเหลือตัวละครเอกหรือตัวละครฝ่ายธรรมให้พ้นจากภัยพิบัติ เมื่อได้รับความทุกข์หรือความเดือดร้อน

ในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู ได้สะท้อนให้เห็นความเชื่อเรื่องเทพเจ้าซึ่งเข้ามามีบทบาทในการให้ความช่วยเหลือและส่งเสริมบุคคลที่มีคุณธรรมให้สามารถประกอบกรรมดีได้อย่างสมบูรณ์ ดังต่อไปนี้

2.1.1 ความเชื่อเรื่องพระอินทร์

พระอินทร์เป็นเทพเจ้าที่เป็นใหญ่ในหมู่เทวดา ครองสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ พระอินทร์เป็นโอรสของพระกัศยปะและนางอทิติ มีรูปกายสีเขียว ถือวัชระเป็นอาวุธ และทรงช้างชื่อเอราวัณ หรือ ไอยราพต พระอินทร์มีมเหสี 4 องค์ คือ นางสุธรรมา นางสุชาดา นางสุนันทา และนางสุจิตรา[51] พระอินทร์มีชื่อเรียกหลายชื่อ เช่น ท้าวสหัสนัยน์ ท้าวโกสีย์ องค์อมรินทร์ เป็นต้น ตามคติความเชื่อของฝ่ายพุทธศาสนานั้น พระอินทร์จะต้องเป็นผู้ที่สั่งสมบุญบารมีจำนวนมหาศาลและเป็นพุทธมามกะ ดังนั้นพระอินทร์จึงมักจะปรากฏในวรรณกรรมเกี่ยวกับพุทธศาสนาในฐานะผู้ช่วยตัวละครฝ่ายธรรมะ ให้สามารถประกอบกรรมดีได้สำเร็จ ดังที่ปรากฏในวรรณกรรม

---

[50]สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, **โลกทรรศน์ชาวไทยภาคใต้**, 109.

[51]พระยาสัจจาภิรมย์ฯ [สรวง ศรีเพ็ญ], **เทวกำเนิด**, พิมพ์ครั้งที่ 14 (กรุงเทพฯ : อมรินทร์, 2549), 34.

เรื่องนี้ พระอินทร์มีบทบาทสำคัญในตอนที่พระพุทธเจ้ามีพระบัญชาให้เนรมิตกายเป็นราชทูตไปเชิญพระยาชมพูมาเฝ้าพระธรรมราชาธิราช เพื่อปราบพยศพระยาชมพูให้ลดทิฐิมานะและยอมรับพระธรรมคำสอนของพระพุทธองค์ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

สัมเด้ดพร่ทษพะโล	สมเด็จพระทศพโล
ตรัดแกอำม่รินโท	ตรัสแก่อมรินโท
บพิดจ๋งโมท่ณา	บพิตรจงโมทนา
เปรณราชทูษตไปยหา	เป็นราชทูตไปหา
กระสัตเจ้ากรุงปรรณจา	กระษัตริย์เจ้ากรุงปัญจา
มีนามวาทาวชุมพู	มีนามว่าท้าวชุมพู
ไหแรงคะมะนามาสรูย	ให้เร่งคมนามาสู่
ยงงพระโลกยะวิยทู	ยังพระโลกยวิทู[52]
ทรงนามพระทรรมราชา	ทรงนามพระธรรมราชา-
ทิราชจักกะพัจม่หา	ธิราชจักรพรรดิมหา
เสว้ยราชในกรุงทา	เสวยราชในกรุงธา-
นีราชแหงเราอยาฉ่งน	นีราชแห่งเราอย่าฉงน

(หน้าที่ 33 / 5 - หน้าที่ 34 / 1)

นอกจากนั้น มเหสีทั้ง 4 องค์ของพระอินทร์ คือ นางสุธรรมา นางสุชาดา นางสุนันทา และนางสุจิตรา ก็ได้เนรมิตกายมาเป็นแม่ค้าขายของในเมืองเนรมิตของพระธรรมราชาธิราชด้วย ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ถัทแตนันมา นางสุนันทา เทวิเป้นนาย	ถัดแต่นั้นมา นางสุนันทา เทวีเป็นนาย
นางส่วัรณนับหมืน ชุมชืนชวยขาย หมากภลูม้วนล้าย	นางสวรรค์นับหมื่น ชุ่มชื่นช่วยขาย หมากพลูม้วนหลาย
บูหริยกลินข่จอน	บุหรี่กลิ่นขจร
นางสุดทรรมา คุมหมูนางฟา ไนยเทว่อำมอน	นางสุดธรรมา[53] คุมหมู่นางฟ้า ในเทวอำมร
ขายเครืองสุคนท่รด แปงปลัดเกสอน ทิพ่รัดข่จอน	ขายเครื่องสุคนธรส แป้งปลด[54]เกสร ทิพรส[55]ขจร
เฟืองฟุ้งรัท่ยา	เฟื่องฟุ้งรัถยา[56]

[52]พระโลกยวิทู หมายถึง ผู้รู้แจ้ง

[53]สุดธรรมา = สุธรรมา

[54]ปลด หมายถึง ปล่อยกลิ่น , ส่งกลิ่น

[55]ทิพรส = ทิพยรส หมายถึง รสเลิศ , รสอันวิเศษสุด

[56]รัถยา หมายถึง หนทาง , ถนน

อันดับนันเลา อำมรินเทาว ไหสุทจิตรา สาวสีรยเป้นนาย ขายทิพภูสา เสรือสรอยสนิมอา ภอนเพริดเภราภราย ต่ชันนันมา นางสุชาฎา อ่นังปร่จังขาย พระมุงกุดเก้ด เพ้ดพลอยแพร้วพราย จรกรรณภรรณราย สุวรรณมาลา	อันดับนั้นเล่า อมรินทร์ท้าว ให้สุดจิตรา[57] สาวศรีเป็นนาย ขายทิพย์ภูษา เสื้อสร้อยสนิม[58]อา- ภรณ์เพริศเพราพราย ต่อชั้นนั้นมา นางสุชาดา อนงค์ประจงขาย พระมุงกุฎเกศ เพชรพลอยแพรวพราย จอนกรรณพรรณราย สุวรรณมาลา

(หน้าที่ 56 / 5 - หน้าที่ 57 / 2)

2.1.2 ความเชื่อเรื่องพระวิษณุกรรม

พระวิษณุกรรม มีชื่อเรียกต่างๆกัน เช่น เวสสุกรรม วิสสุกรรม เพชฉลูกรรม เป็นต้น เทพเจ้าองค์นี้มีชื่อเสียงในการช่าง มักจะได้รับเทวบัญชาจากพระอินทร์ให้ไปสร้างสิ่งก่อสร้างต่างๆอยู่เสมอ เช่น ในวรรณคดีเรื่องพระเวสสันดร พระวิษณุกรรมได้ลงมาสร้างอาศรมให้พระเวสสันดรในตอนที่พระองค์เสด็จไปประทับที่เขาวงกต[59]

ในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพูได้กล่าวถึงพระวิษณุกรรมที่ได้รับเทวบัญชาจากพระอินทร์ให้ไปสร้างปราสาทให้พ่อค้าผู้ได้ถวายทานแก่พระกัสสปพุทธเจ้า ซึ่งเป็นอดีตชาติๆหนึ่งของพระยาชมพู ดังคำประพันธ์ที่ว่า

บัษนันอำมมำรอังค่ทรงเดษ ใชเทเว่ดนามวิษหนู กันล่งมาอุปะถำชู ชบมำนเทียนวีเชียนศรีย สรูงมีประหมานกึงโยษ เครืองอีมโอษส่พ่ภันมี ใหพานิชอยูเศรมศรีย ม้วยชีววีด่นแดนส่วัรณ	บัดนั้นอำมรองค์ทรงเดช ใช้เทเวศร์นามวิษหนู- กรรณลงมาอุปถัมภ์ชู ชบมณเฑียรวิเชียรศรี สูงมีประมาณกึ่งโยชน์ เครื่องอิ่มโอษฐ์สรรพพรรณมี ให้พาณิชอยู่เษมศรี[60] ม้วยชีวีตลแดนสวรรค์

(หน้าที่ 21 / 6 - หน้าที่ 22 / 1)

---

[57]สุดจิตรา = สุจิตรา

[58]สนิม = ถนิม หมายถึง เครื่องประดับ

[59]ส.พลายน้อย [นามแฝง], **อมนุษย์นิยาย**, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพฯ : อักษรพิทยา, 2544), 105-106.

[60]เษมศรี = เกษมศรี

2.1.3 ความเชื่อเรื่องท้าวจตุโลกบาล

ท้าวจตุโลกบาล หมายถึง หัวหน้าเทวดาซึ่งมีหน้าที่รักษาโลกทั้ง 4 ทิศ ตามคัมภีร์ทางพุทธศาสนา ท้าวจตุโลกบาลสถิตอยู่บนสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิก ซึ่งอยู่บนยอดเขายุคนธรดูแลโลกทิศละองค์ ดังนี้

2.1.3.1 ท้าวธตรฐ มีหน้าที่รักษาโลกด้านทิศตะวันออก เป็นหัวหน้าคนธรรพ์ สถิตอยู่บนยอดเขายุคนธรด้านทิศตะวันออกของเขาพระสุเมรุ

2.1.3.2 ท้าววิรุฬหก มีหน้าที่รักษาโลกด้านทิศใต้ เป็นหัวหน้าเหล่ากุมภัณฑ์ สถิตอยู่บนยอดเขายุคนธรด้านทิศใต้ของเขาพระสุเมรุ

2.1.3.3 ท้าววิรูปักษ์ มีหน้าที่รักษาโลกด้านทิศตะวันตก เป็นหัวหน้าเหล่านาค สถิตอยู่บนยอดเขายุคนธรด้านทิศตะวันตกของเขาพระสุเมรุ

2.1.3.4 ท้าวกุเวร มีหน้าที่รักษาโลกด้านทิศตะวันเหนือ เป็นหัวหน้ายักษ์ สถิตอยู่บนยอดเขายุคนธรด้านทิศเหนือของเขาพระสุเมรุ[61]

ในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพูท้าวจตุโลกบาลได้แปลงกายมาเป็นนายทวารเฝ้าประตูเมืองเนรมิตของพระธรรมราชาธิราชทั้ง 4 ทิศ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ยงงทาวโลค่บาน	ไหเปนนายท่วาน	พิทักรักสา	ยังท้าวโลกบาล	ให้เป็นนายทวาร	พิทักษ์รักษา
ทุกเนาวปร่ตู	แตหมูเทวา	จัตุโลค่ปาลา	ทุกเนาประตู	แต่หมู่เทวา	จัตุโลกปาลา
ทรรมฤททุกปร่ตู			ทำฤทธิ์ทุกประตู		

(หน้าที่ 59 / 6 - หน้าที่ 60 / 1)

2.1.4 ความเชื่อเรื่องเทวดา

เทวดาเป็นชาวสวรรค์ที่มีตาทิพย์ หูทิพย์ และกินอาหารทิพย์ อีกทั้งเป็นบริวารของ พระอินทร์ ผู้ที่จะเป็นเทวดาได้นั้น จะต้องเป็นผู้ที่เคยบำเพ็ญคุณงามความดีจากโลกมนุษย์ ดังนั้นตามคติพุทธศาสนาจึงสอนให้บุคคลทำกุศลกรรม เมื่อตายแล้วจะได้ไปอยู่บนสวรรค์กลายเป็นเทวดาเสวยทิพยสมบัติอย่างเป็นสุข[62]

ในวรรณกรรมเรื่องนี้ปรากฏความเชื่อเรื่องเทวดาในตอนที่พระพุทธเจ้าทรงต้องการเนรมิตเวฬุวนารามให้เป็นเมืองเนรมิตของพระธรรมราชาธิราช เหล่าเทวดาที่สถิตอยู่ตามที่ต่างๆ ก็ได้มาร่วมกันเนรมิตบ้านเมืองและแปลงกายเป็นบริวารของพระธรรมราชาธิราช เพื่อให้พระยา

---

[61]ประคอง นิมมานเหมินท์, “จตุโลกบาล,” **สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง** 3 (2542) : 1333-1335.

[62]เจือ สตะเวทิน, **ตำรับวรรณคดี** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เกษมสัมพันธ์การพิมพ์, 2505), 58.

ชมพูเกิดความเกรงกลัวบุญบารมีของพระธรรมราชาธิราชที่มีบ้านเมืองที่ยิ่งใหญ่สวยงามและมีเหล่าบริวารมากมาย ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ฉะกามาภะจะสวรรณ	ฉกามาพจรสวรรค์
เทพไพรยวันบรรพัดศีญ	เทพไพรวันบรรพตศรี
อากาษและท่ร่ณีย	อากาศและธรณี
ค่งคาสมุทสุษจ่ร่มา	คงคาสมุทรสุดจรมา
ทงงเทาวกาล่นาคงง	ทั้งท้าวกาพนาคัง
ฤทิพ่ลังสุนท่รา	ฤทธิพลังสุนทรา
เทวีเทโวมา	เทวีเทโวมา
ประน่อมพรอมประชุมกัน	ประน้อมพร้อมประชุมกัน

(หน้าที่ 50 / 6 - หน้าที่ 51 / 1)

2.2 ความเชื่อเรื่องสัตว์หิมพานต์

สัตว์หิมพานต์ เป็นสรรพสัตว์ที่อาศัยอยู่ในป่าหิมพานต์ ซึ่งคนโบราณเชื่อว่าเป็นดินแดนที่อยู่ห่างไกล เป็นที่อยู่ของผู้วิเศษเหนือมนุษย์ธรรมดาและสรรพสัตว์ก็มักจะมีรูปร่างแปลกประหลาดด้วย[63] ความเชื่อเรื่องสัตว์หิมพานต์ได้รับการถ่ายทอดมาจากชาดก โดยเฉพาะในบทเทศน์มหาชาติ ซึ่งเป็นวรรณคดีที่ถือเป็นประเพณีที่จะต้องนำมาเทศน์เป็นประจำทุกปี พุทธศาสนิกชนจึงได้ยินได้ฟังเรื่องป่าหิมพานต์กันมาเป็นอย่างดี รวมทั้งเรื่องสัตว์ในหิมพานต์ที่มีรูปร่างแปลกๆก็ได้รับอิทธิพลมาจากชาดกด้วยเช่นกัน

ความเชื่อเรื่องสัตว์หิมพานต์ที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู ได้กล่าวถึงในตอนที่พระพุทธเจ้าทรงเนรมิตเมืองของพระธรรมราชาธิราช ทรงเรียกหาเหล่าเทวดาและสัตว์หิมพานต์ต่างๆมาเนรมิตกายเป็นชาวเมืองและเป็นสัตว์ที่อาศัยอยู่ในเมืองนี้ เพื่อเป็นการแสดงให้เห็นถึงความยิ่งใหญ่และความอุดมสมบูรณ์ของบ้านเมืองที่พรั่งพร้อมไปด้วยสัตว์ชนิดต่างๆ ซึ่งล้วนเป็นสัตว์ที่มีลักษณะพิเศษและหายากทั้งสิ้น ดังต่อไปนี้

2.2.1 พญานาค เป็นอมนุษย์ประเภทกึ่งเทพกึ่งสัตว์ เป็นงูใหญ่มีหงอน มีพิษและมีฤทธิ์มาก หากเป็นพญานาคที่มีฤทธิ์มาก มักจะมีหลายเศียร เช่น อนันตนาคราชมีเจ็ดเศียรเป็นต้น ตามตำนานกล่าวว่า พญานาคเป็นพี่น้องกับพญาครุฑ มีบิดาองค์เดียวกัน คือ พระกัศยปะต่างกันแต่มารดา โดยมารดาของพญานาคชื่อว่า นางกัทรุ พญานาคอาศัยอยู่ในเมืองบาดาล ซึ่งเป็นเมืองที่อยู่ใต้น้ำ มีปราสาทแก้ว ปราสาทเงิน และปราสาททองงดงามมาก[64]

---

[63]เศรษฐมันตร์ กาญจนกุล, **สรรพสัตว์ในหิมพานต์** (กรุงเทพฯ : บริษัทสงวนกิจการพิมพ์ จำกัด, 2545), 6.

[64]ส.พลายน้อย [นามแฝง], **สัตว์ในหิมพานต์**, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพฯ : พิมพ์คำ, 2552), 202.

พญานาคที่มีบทบาทสำคัญในพระพุทธศาสนา คือ พญานาคมุจลินทร์ที่มาขดตัวเป็นแท่นแล้วแผ่พังพานกันแดดกันฝนถวายพระพุทธองค์ และพญากาฬนาคราชที่อาศัยอยู่ใต้วังวนแม่น้ำเนรัญชรา เป็นต้น

พญานาคที่มีบทบาทในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู คือ พญากาฬนาคราช ซึ่งตามพุทธประวัติกล่าวว่า เป็นพญานาคอยู่ใต้วังวนในแม่น้ำเนรัญชรา ซึ่งเป็นผู้พิทักษ์รักษาถาดทองคำที่พระโพธิสัตว์ได้เสวยข้าวมธุปายาสแล้วลอยถาดทองคำลงในแม่น้ำเนรัญชรา เพื่อเสี่ยงทายว่าจะได้ตรัสรู้หรือไม่ เมื่อพญากาฬนาคราชเห็นถาดทองจึงทราบว่าพระพุทธเจ้าได้เสด็จอุบัติขึ้นในโลกองค์หนึ่งแล้ว ก็มีความยินดีกล่าวคาถาสรรเสริญพระพุทธคุณเป็นอันมากแล้วก็นอนหลับไป และจะตื่นขึ้นอีกครั้งหนึ่ง เมื่อพระพุทธเจ้าองค์ใหม่ลอยถาดทองมาอีกเท่านั้น[65]

ในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู พญากาฬนาคราชได้นำนางวิมาลา ผู้เป็นมเหสีพร้อมด้วยเหล่านาคบริวารมาเนรมิตกายเป็นชาวเมืองของพระธรรมราชาธิราช และช่วยเนรมิตท่าน้ำล้อมรอบเมือง เพื่อทำการค้าขายสินค้าต่างๆด้วย ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ก่อยากาลนาคี ผูเป้นส่วามี นางวิมมาลา นัมนากบ่ริพาล จากบายดานมา นิฤามิดคงคา ซัรฆอบรอบกรุง	พอยา[66]กาฬนาคี ผู้เป็นสวามี นางวิมมาลา นำนาคบริพาร จากบายดาล[67]มา นิรมิตคงคา ขัณฑ์ขอบรอบกรุง
ท่าลาดหาษทราย กร้วดสิรล่าล้าย พรายแภ้รวเรืองรุ้ง มินาเวทน่อย ล่อยเลือยตามคุ้ง ภิสเมิณสุษมุ้ง ภายมาตามสาย	ท่าลาดหาดทราย กรวดศิลาราย พรายแพรวเรืองรุ่ง มีนาเวศ[68]น้อย ลอยเลื้อยตามคุ้ง พิศเมินสุดมุ่ง พายมาตามสาย

(หน้าที่ 55 / 2 - 4)

2.2.2 คนธรรพ์ เป็นอมนุษย์ครึ่งเทวดาอาศัยอยู่บนสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกเป็นบริวารของท้าวธตรฐซึ่งเป็นผู้รักษาโลกทางทิศตะวันออก คนธรรพ์เป็นผู้ที่มีวิชาความรู้และเวทมนต์มาก มีความชำนาญในการขับร้องและดนตรีเป็นพิเศษ

คนธรรพ์ที่เป็นที่รู้จักกันดีจากพระไตรปิฎก คือ ปัญจสิขร หรือ ปัญจสิขรเทวบุตร ผู้ซึ่งเกล้าผมเป็น 5 เกล้าและชักปลายมวยผมให้ปลายผมห้อยไปข้างหลังทั้งหมด จึงได้ชื่อว่าปัญจสิขร ถือพิณชื่อเวฬุวปัณฑุและสะพายกลองใบใหญ่ชื่อสัสสุระ[69] ได้เคยไปเฝ้าพระพุทธเจ้าที่

---

[65]ศักดิ์ศรี แย้มนัดดา, “พญานาค,” **สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง** 7 (2542) : 3005-3006.

[66]พอยา = พระยา (ออกเสียงตามถิ่นใต้)

[67]บายดาล = บาดาล

[68]นาเวศ หมายถึง เรือ

[69]ประคอง นิมมานเหมินท์, “ปัญจสิขร,” **สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง** 8 (2542) : 3648-3649.

อินทศาลคูหา และเคยดีดพิณสรรเสริญคุณแห่งพระพุทธ พระธรรมและพระสงฆ์[70] นอกจากนั้น ปัญจสิขร ยังมีชื่อเสียงในทางดนตรี ศิลปินและนักดนตรีไทยยกย่องนับถือสืบต่อกันมาว่าเป็นครูพิณและการขับร้องอีกด้วย

ในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู ผู้แต่งได้กล่าวถึงปัญจสิขรและเหล่าคนธรรพ์ ในตอนที่เนรมิตเวฬุวนารามให้เป็นเมืองของพระธรรมราชาธิราช ปัญจสิขรได้เนรมิตกายมาเป็นชาวเมืองและดีดพิณบรรเลงดนตรีให้เหล่ากินรีเต้นระบำอยู่ตามถนนหนทางในเมืองเนรมิต ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ปันจะสิงฆะรา ถือเอ้าพินทา ดุริยดนตรีย มาตงงประโคม บ่ร่มราชิย กินณ่รากิณหริย มาจับระบัม	ปัญจสิงขรา ถือเอาพิณทา ดุริยดนตรี มาตั้งประโคม บรมราชี กินรากินรี มาจับระบำ

(หน้าที่ 58 / 3 - 4)

2.2.3 กินรากินรี เป็นอมนุษย์ชายหญิงจำพวกหนึ่ง มี 2 ชนิด คือ ชนิดหนึ่งเป็นครึ่งคนครึ่งนก โดยมีท่อนบนเป็นคนท่อนล่างเป็นนก อีกชนิดหนึ่งมีรูปร่างเป็นคน แต่เมื่อจะไปไหนมาไหนก็ใส่ปีกใส่หางบินไป อาศัยอยู่ที่เขาไกรลาส[71]

กินรากินรีที่กล่าวถึงในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู ปรากฏในตอนที่พระพุทธเจ้าทรงเนรมิตเวฬุวนารามให้เป็นเมืองของพระธรรมราชาธิราช เหล่านางกินนรีได้มาร่วมเต้นระบำอยู่ตามถนนหนทางที่พระยาชมพูเดินทางมาเฝ้าพระธรรมราชาธิราช ดังคำประพันธ์ที่ว่า

เหนนางกินณ่หรีรัม	เห็นนางกินรีรำ
จับร่บำพิรมเย่อ	จับระบำภิรมเยอ[72]
วาเสียงนีกระไหรยเหน่อ	ว่าเสียงนี้กระไรเหนอ
ยิ้งดนตรียราชแหงเรา	ยิ่งดนตรีราชแห่งเรา
เห้รโฉมกิณ่ร้านาง	เห็นโฉมกินรานาง
ทรงปีกหางเพรียพรายเพร้า	ทรงปีกหางเพริศพรายเพรา
ทรงน้วยระท้วยเท้า	ทรงนวย[73]ระทวยท้าว
รำฟอรณเหล้นเป้รฆวัรตา	รำฟ้อนเล่นเป็นขวัญตา

(หน้าที่ 89 / 5 - 6)

---

[70]ประคอง นิมมานเหมินท์, "คนธรรพ์," **สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง** 2 (2542) : 847.

[71]ส.พลายน้อย [นามแฝง], **สัตว์ในหิมพานต์**, 69-71.

[72]ภิรมเยอ หมายถึง บันเทิงใจ

[73]นวย = นวยนาด หมายถึง เยื้องกราย , กรีดกราย

2.2.4 พญาครุฑ เป็นอมนุษย์จำพวกกึ่งเทพกึ่งสัตว์ เป็นบุตรของพระกัศยปะและนางวินตา พญาครุฑมีศีรษะ ปากและเล็บเหมือนนก แต่มีร่างกายแขนและขาเหมือนมนุษย์ หน้าสีขาว ปีกสีแดง ขนสีทอง ลำตัวสีทอง พญาครุฑตัวโตถึง 50 โยชน์ ปากยาว 9 โยชน์ เท้าทั้งสองข้างยาว 12 โยชน์ อาศัยอยู่ที่เชิงเขาพระสุเมรุ ต้นสิมพลี ริมมหาสมุทรและต้นสิมพลีในดินแดนที่มีทะเล แม่น้ำ มหาสมุทรและภูเขาคั่นอยู่ มักเรียกว่า สิมพลีรุกขพิมาน[74]

พญาครุฑที่กล่าวถึงในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู ปรากฏในตอนที่พระพุทธเจ้าทรงเนรมิตจักรให้เป็นพญาครุฑไปต่อสู้กับฉลองพระบาทที่แปลงเป็นพญานาคของพระยาชมพู ที่ส่งมาจับตัวพระเจ้าพิมพิสาร ซึ่งพญาครุฑสามารถต่อสู้ชนะพญานาคทั้งสองของพระยาชมพู ดังคำประพันธ์ที่ว่า

พุทาทิงจักร เปร้นวีรุลปัก ครุฑาฤทิไกรย บินเขาจับนาก สำหรากชิงไชย นาคีหนีไปย เกือกแก้วแพ่พาย	พุทธาทิ้งจักร เป็นวิรุฬปักษ์ ครุฑาฤทธิไกร บินเข้าจับนาค สำรากชิงชัย นาคีหนีไป เกือกแก้วแพ้พ่าย

(หน้าที่ 30 / 6)

2.2.5 นกการเวก หรือ นกกรวิก เป็นนกที่มีเสียงร้องไพเราะมาก ถึงขนาดที่เมื่อสัตว์ทั้งหลายได้ยินก็ต้องหยุดชะงัก เป็นนกที่บินสูงเหนือเมฆและกินลมเป็นภักษาหาร นกการเวกมีหัวและเท้าเหมือนครุฑ มีปีกอยู่ตรงสองข้างของตะโพก มีขนหางคล้ายใบมะขามและยาวอย่างขนนกยูง โดยเชื่อกันว่าน่าจะเป็นนกชนิดเดียวกับนกวายุภักษ์[75]

นกการเวกที่กล่าวถึงในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู ได้มาร้องเพลงอยู่ในเมืองเนรมิตของพระธรรมราชาธิราช ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ยงงเลาการะเหวก เสียงรองวิเว่ก ไนเมคาขาน ช้วนหมูปักสา บินมาสรูสถารณ ร่องสร่องเสียงสาน บันเล่งเพล่งสวัรณ	ยังเหล่าการเวก เสียงร้องวิเวก ในเมฆาขาน ชวนหมู่ปักษา บินมาสู่สถาน ร้องส่อง[76]เสียงสาน บรรเลงเพลงสวรรค์

(หน้าที่ 58 / 6 – 59 / 1)

2.2.6 ช้างเอราวัณ ช้างฉัททันต์ และช้างกุมุท

ช้างเอราวัณ เป็นช้างทรงของพระอินทร์ ในตำนานเล่าว่าเป็นเทพบุตรองค์หนึ่งชื่อเอราวัณ เมื่อพระอินทร์ต้องการจะเสด็จไปไหน เอราวัณเทพบุตรก็จะแปลงกายเป็น

---

[74]จตุพร มีสกุล, “ครุฑ,” **สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง** 2 (2542) : 877-882.

[75]ส.พลายน้อย [นามแฝง], **สัตว์ในหิมพานต์**, 100.

[76] ส่อง = ส่ง

ช้างเผือก มี 33 หัว แต่ละหัวมีงางอกออกมา 7 อัน งาแต่ละอันมีสระบัวถึง 7 สระ แต่ละสระมีกอบัว 7 กอ กอบัวแต่ละกอมีดอกบัว 7 ดอก บัวแต่ละดอกมีกลีบ 7 กลีบ กลีบบัวแต่ละกลีบมีนางฟ้ายืนจับระบำ 7 คนแต่ละนางมีสาวใช้7 คน[77]

ช้างฉัททันต์ เป็นช้างในตระกูลพรหมพงศ์ มีสีขาวบริสุทธิ์ดังเงินยวง ปากและเท้ามีสีแดง ช้างฉัททันต์ 1 เชือกมีกำลังเท่าช้างอุโบสถ 10 เชือก ช้างฉัททันต์ อาศัยอยู่บริเวณรอบๆ สระฉัททันต์ ซึ่งเป็นสระใหญ่สระหนึ่งในจำนวนเจ็ดสระในป่าหิมพานต์[78]

ช้างกระมุท เป็นหนึ่งในช้างประจำทิศทั้งแปดที่คอยดูแลเขาพระสุเมรุ เป็นช้างประจำทิศหรดี (ตะวันตกเฉียงใต้) มีสีกายเหมือนดอกกระมุท ช้างทั้งแปดทิศนี้มีต้นกำเนิดมาจากช้างเอกทันต์ ในเรื่องนารายณ์สิบปางเล่าว่า ช้างเอกทันต์เป็นช้างงาเดียวที่พระนารายณ์ประทานให้เป็นช้างทรงของพระอินทร์ เมื่อครั้งที่รณพักตร์ขึ้นไปรังควาญพระอินทร์ ช้างเอกทันต์ได้หนีลงมายังเมืองมนุษย์ และทำลายเรือกสวนไร่นาของชาวบ้านเสียหาย พระอินทร์จึงสาปให้ช้างเอกทันต์กลายเป็นช้างประจำทิศทั้งแปด[79]

ในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู ผู้แต่งได้กล่าวถึงช้างทั้ง 3 ชนิดนี้ว่าเป็นช้างที่อยู่ในโรงช้างของพระธรรมราชาธิราช ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ฉัททรรกระกูล สิรยเส่วัดสรมบูรณ แปดหมีรสีรยพรรณ เอ่ราวันเน บุรเทว่สถิษอรรณ โกมุทสร่บสรัน ชันเมกะตุโม	ฉัททันต์กระกูล[80] ศรีเศวตสมบูรณ์ แปดหมื่นสี่พัน เอราวัณเณ บุญเทวสถิตอัน โกมุท[81]สบสรรค์ ชั้นเมกตุโม[82]

(หน้าที่ 57 / 5 - 6)

2.2.7 ม้าพลาหก หรือ ม้าวลาหก เป็นม้าชั้นดีที่มีตำนานเล่าว่า พระพายเทวบุตรได้บันดาลให้เกิดม้าทั้ง 4 ตระกูลขึ้น คือ พลาหก อาชาไนย สินธพมโนมัย และอัสดร[83] ในไตรภูมิพระร่วงได้กล่าวว่า ม้าพลาหกเป็นม้าที่ประเสริฐที่สุดในตระกูลม้าทั้งหลาย มีสีเมฆและสีหมอก

---

[77]เรื่องเดียวกัน, 184.

[78]เกื้อพันธุ์ นาคบุปผา, **พื้นฐานการอ่านวรรณคดีไทย** (กรุงเทพฯ : ต้นอ้อแกรมมี่, 2540), 157.

[79]ส.พลายน้อย [นามแฝง], **สัตว์ในหิมพานต์**, 190.

[80]กระกูล = ตระกูล

[81]โกมุท = กระมุท

[82]ชั้นเมกตุโม = ชั้นเอกอุตตโม หมายถึง ชั้นเลิศ

[83]เรื่องเดียวกัน, 177.

ขาว มีกีบเท้าและหน้าผากสีแดง ลำตัวกำยำ สันหลังสีขาว ขนที่หัวสีดำเลื่อมและสามารถเหาะได้[84]

ในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพูได้กล่าวถึงม้าพลาหก ในตอนที่เนรมิตเวฬุวนารามให้เป็นเมืองของพระธรรมราชาธิราช โดยเนรมิตให้มีโรงม้าพลาหกอยู่ในเมืองด้วย ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ยงงเล้าภ่ลาหก ถ้วนแปดหมืรยำก หกภันโดยม้าย มาสรูยังโรง พิทิเพรีดภราย เครืองปร่ดับกาย เฉิดฉายรำจนา	ยังเหล่าพลาหก ถ้วนแปดหมื่นยก หกพันโดยหมาย มาสู่ยังโรง พิธีเพริศพราย เครื่องประดับกาย เฉิดฉายรจนา

(หน้าที่ 58 / 1 - 2)

2.3 ความเชื่อเรื่องของวิเศษ

ความเชื่อเรื่องของวิเศษ เป็นความเชื่อที่ว่าตัวละครที่มีบุญบารมี มักจะมีของวิเศษเพื่อช่วยเหลือตัวละครในเหตุการณ์ต่างๆได้ ของวิเศษที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพูเป็นของวิเศษประจำตัวของพระยาชมพูที่ติดตัวมาตั้งแต่เกิดมี 4 อย่าง คือ พระขรรค์ สุวรรณศรจักร และฉลองพระบาท

ในความเชื่อของชาวภาคใต้ พระขรรค์ คือ อาวุธที่มีฤทธานุภาพ ผู้ที่เป็นเจ้าของจะต้องเป็นผู้ทรงมหิทธานุภาพ เช่น พระอิศวร เทวดา กษัตริย์ และยังเป็นสัญลักษณ์ของผู้ที่บำเพ็ญกุศล การใช้พระขรรค์ในวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้จึงสะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ถ้าตัวละครตัวใดมีพระขรรค์เป็นอาวุธคู่กาย ก็มักจะเป็นผู้ที่มีบุญญาธิการ มีมหิทธานุภาพสูง สามารถเอาชนะศัตรูหรือมีเทพเจ้าคอยพิทักษ์คุ้มครอง[85]

แต่สำหรับวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพูจะแปลกไปจากวรรณกรรมเรื่องอื่นๆตรงที่พระยาชมพูมิได้นำของวิเศษไปใช้ในทางที่ถูกที่ควร แต่กลับนำไปใช้ระรานผู้อื่นให้เกิดความเกรงกลัวในอำนาจบุญบารมีของตนเอง จึงทำให้อานุภาพของของวิเศษเสื่อมสูญ ดังจะเห็นได้จากตอนที่พระยาชมพูกระโจนถีบยอดปราสาทและใช้พระขรรค์ฟันยอดปราสาทของพระเจ้าพิมพิสารด้วยความโกรธแค้นนั้น เทวดาที่สิงสถิตอยู่บนยอดปราสาทก็บันดาลให้เพชรที่ประดับยอดปราสาทบาดเท้าของพระยาชมพูและพระขรรค์ก็ยังวิ่นแหว่งไม่สามารถฟันยอดปราสาทได้ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

---

[84]กรมศิลปากร, **ไตรภูมิพระร่วงของพระญาลิไทย**, พิมพ์ครั้งที่ 10 (กรุงเทพฯ : องค์การค้าคุรุสภา, 2518), 120.

[85]สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, **วรรณกรรมทักษิณ : วรรณกรรมพินิจ** (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, 2547), 93.

ว่ร่เท่ว่อรรสระถิท	วรเทวอันสถิต
สิงสรูยอยูยอดพิมาล	สิงสู่อยู่ยอดพิมาน
พระเจากรุงพิมพิสาณ	พระเจ้ากรุงพิมพิสาร
ก่คานจริทซรังโกรทา	ก็ค้านจิตทรงโกรธา
มำหาราทเทาวชุมพู	มหาราชท้าวชุมพู
ดูหรูทำอุกหังกา	ดูหรู[86]ทำอุกหังกา
ถิบยอดปรางสวรรนา	ถีบยอดปราสาทสวรรค์นา
แขนฆวยขึงทำรึงองค	แขนขวยขึงทรึงองค์[87]
บรรดานประกานเก้จ	บันดาลปราการเก็จ
เพ้ดโลหะระทานทรง	เพชรโลหะระทาน[88]ทรง
รับฤทิคิดจัมหนง	รับฤทธิ์คิดจำนง
บิทาบาดใหนิยม	บีฑา[89]บาทให้นิยม
พระฆรรธณราชิณ	พระขรรค์ธรราชิน
ไหบูบินสรินทังคม	ให้บู้บิ้นสิ้นทั้งคม
เทพ่เจาหากนิยม	เทพเจ้าหากนิยม
ยอดประกานเพ้ชโลหา	ยอดปราการเพชรโลหา

(หน้าที่ 16 / 6 - หน้าที่ 17 / 2)

ของวิเศษประจำตัวพระยาชมพูที่มีคุณวิเศษเด่นในวรรณกรรมเรื่องนี้นอกเหนือจากพระขรรค์ก็คือ สุวรรณศรและฉลองพระบาทที่สามารถแปลงเป็นพญานาคได้ ดังปรากฏในตอนที่พระยาชมพูต้องการจับตัวพระเจ้าพิมพิสาร ก็ได้แปลงอาวุธวิเศษให้เป็นพญานาคไปจับตัวพระเจ้าพิมพิสาร ดังคำประพันธ์ที่ว่า

บัดนีเราจ่ใช	บัดนี้เราจะใช้
สรอนศีรยใหเปร้ณประถ่ม	ศรศรีให้เป็นประถม
ร่อยกันมาจักชม	ร้อยกรรณมาจักชม
ดูหนาอาจอ้วดฤทิองค์	ดูหน้าอาจอวดฤทธิองค์
ตรัดพลางเท่อทรงสิรณ	ตรัสพลางเธอทรงศีล
พระไทยจินตะนาปล่ง	พระทัยจินตนาปลง

[86]ดูหรู = ดูหรือ

[87]ทรอึงองค์ หมายถึง ถือตัว , ทะนงตัว

[88]ระทาน = ระทา หมายถึง หอสูงสี่เหลี่ยมหลังคาทรงยอดเกี้ยว

[89]บีฑา หมายถึง เบียดเบียน

วางไปยเปร้ัณพูชงค์	วางไปเป็นภุชงค์[90]
พรรณเสียรเลิกพงงพานป้ย	*(พันเศียรเลิกพังพานไป)*[91]

(หน้าที่ 25 / 3 - หน้าที่ 25 / 5)

สงงแล้วณ่ร่นาถ โยนฉล่องพระบาท ขืนอากาสา	สั่งแล้วนรนาถ โยนฉลองพระบาท ขึ้นอากาศา
เปร้ัณนาคาผัน ด่นดันผันมา ยงงเวลุวันนา	เป็นนาคาผัน ด้นดั้นผันมา ยังเวหุวันนา
พ้ลพิทเป้นไฟย	พ่นพิษเป็นไฟ

(หน้าที่ 29 / 6 - หน้าที่ 30 / 1)

นอกจากนั้นฉลองพระบาทของพระยาชมพู เมื่อสวมแล้วยังสามารถเหาะเหินเดินอากาศได้ พระยาชมพูจึงได้อาศัยของวิเศษชิ้นนี้เหาะไปยังที่ต่างๆ ดังที่ปรากฏในตอนที่เหาะไปตรวจตราเมืองบริวารต่างๆของตน ดังคำประพันธ์ที่ว่า

วาพลางสอดฉลองพระบาด	ว่าพลางสอดฉลองพระบาท
พาดสรอนเหลงขัษขันทา	พาดศรเล็งขัด[92]ขรรธา
จักแก้วเพชอุทิวา	จักรแก้วเพชรอุทิ[93]ว่า
แล้วทารทาวเท่อเห้าะเหีร	แล้วท่านท้าวเธอเหาะเหิน

(หน้าที่ 12 / 5 - 6)

จากตัวอย่างข้างต้นจะเห็นได้ว่า พระยาชมพูหลงในอำนาจบารมีของตนเอง จึงได้ใช้ของวิเศษประจำกายไปข่มขู่ผู้อื่น การกระทำดังกล่าวเป็นการกระทำที่ไม่ถูกต้อง ทำให้อานุภาพของของวิเศษเสื่อมสูญไม่สามารถเอาชนะพระธรรมราชาธิราชได้

ความเชื่อเรื่องของวิเศษเป็นความเชื่อที่สะท้อนให้เห็นว่า ผู้คนในสังคมยังเชื่อว่าผู้ที่มีบุญญาธิการจะมีความเก่งกล้าสามารถเหนือผู้อื่น ซึ่งความเก่งกล้านั้นมักจะเกิดควบคู่ไปกับของวิเศษคู่กายที่มีอยู่ เพราะอิทธิพลของความเชื่อเรื่องของวิเศษนี่เอง จึงทำให้ผู้คนในสังคมพยายามแสวงหาของวิเศษมาเป็นเครื่องป้องกันภยันตราย เช่น เหล็กไหล ตะกรุด และผ้ายันต์ เป็นต้น แต่หากนำไปใช้ในทางที่ไม่ถูกไม่ควร อานุภาพของของวิเศษเหล่านั้นก็จะเสื่อมสูญไปด้วย ดังนั้นจึงควรจะนำของวิเศษไปใช้ในทางที่ถูกต้องดีงาม นอกจากนี้ความเชื่อเรื่องของวิเศษยังเป็น

---

[90]ภุชงค์ หมายถึง พญานาค

[91]เพิ่มมาจากฉบับสอบทาน เนื่องจากวรรคตอนในฉบับหลักขาดหายไป

[92]ขัด หมายถึง เหน็บ , สอดเข้าที่

[93]อุทิ = อุทิศ หมายถึง อธิษฐาน

จินตนาการของผู้แต่งที่สร้างขึ้นเพื่อให้เนื้อเรื่องดำเนินไปด้วยความตื่นเต้นและเกินจริง เพื่อให้ผู้อ่านและผู้ฟังได้รับความเพลิดเพลินและสามารถสร้างมโนภาพในเรื่องของวิเศษต่างๆได้

2.4 ความเชื่อเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์

อิทธิปาฏิหาริย์ หมายถึง การแสดงฤทธิ์ที่พ้นวิสัยของสามัญมนุษย์ได้อย่างน่าอัศจรรย์[94] ความเชื่อเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์ เป็นความเชื่อหนึ่งที่อยู่คู่กับสังคมไทยมาเป็นเวลายาวนาน โดยเชื่อกันว่าอิทธิปาฏิหาริย์มีอำนาจเหนือจิตใจมนุษย์ มีอิทธิพลบันดาลให้แคล้วคลาดจากภัยทั้งปวงได้ และเป็นความเชื่ออย่างหนึ่งที่ช่วยเสริมกำลังใจให้สามารถทำสิ่งต่างๆตามที่ใจต้องการได้เป็นผลสำเร็จ

ในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู ปรากฏเหตุการณ์ที่แสดงให้เห็นอิทธิปาฏิหาริย์หลายครั้ง ซึ่งจะเกิดขึ้นระหว่างการต่อสู้ของพระยาชมพูกับฝ่ายของพระพุทธเจ้า ด้วยเหตุเพราะพระยาชมพูหลงในอำนาจบุญบารมีของตนเอง จึงไประรานพระเจ้าพิมพิสาร พระพุทธองค์จึงต้องการปราบพยศพระยาชมพูให้ลดทิฐิมานะหันมายอมรับพระธรรมคำสอนและเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา โดยพระพุทธองค์ทรงแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ด้วยการเนรมิตพระวรกายเป็นพระธรรมราชาธิราชและเนรมิตเวฬุวนารามให้เป็นบ้านเมืองที่เจริญรุ่งเรืองและอุดมสมบูรณ์ของพระองค์เพื่อปราบพยศพระยาชมพู ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ปางนันพระสรรพพันยู	ปางนั้นพระสัพพัญญู
บ่ร่มครูลำโลกา	บรมครูล้ำโลกา
เขาส่มาทีวิริยา	เข้าสมาธิวิริยา
ทำพุทฤทีนิฤามิดอังค	ทำพุทธฤทธินิรมิตองค์
จากเพษนักพ์ด	จากเพศนักพรต
แปลงรูปาท่ร่อึงอัง	แปลงรูปาทรอึงองค์
เปร้นราชาทิราชทรง	เป็นราชาธิราชทรง
อิษรยิงทาวพรหมมา	อิสรยิ่งท้าวพรหมมา

(หน้าที่ 60 / 6 - หน้าที่ 61 / 1)

[94]ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถานพ.ศ.2542** (กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น, 2546), 1373.

ส่รเพ้ษทษพาโล	สรรเพชญทศพาโล[95]
ตรัดพัจะโนไหปัติยาน	ตรัสพัจโนให้ปัตติยาร[96]
พระเจาเขากะสิณชาน	พระเจ้าเข้ากสิณฌาน
พุทฤธิณีฤามิตภลัน	พุทธฤทธินิรมิตพลัน
เชทตุภีรว่นาวาด	เชตุพนวนาวาส
เปร้นปราสาษปรางสรุยวรรณ	เป็นปราสาทปรางค์สุวรรณ
ส่หัษะยอษชรรณ	สหัสยอดชั้น
กาบเก้จเพ้ษพรรณแก้วเจ้ดประการ	กาบเก็จเพชรพรรณแก้วเจ็ดประการ[97]

(หน้าที่ 52 / 6)

ตอนที่พระพุทธเจ้าทรงโปรดให้พระอินทร์เนรมิตกายเป็นราชทูตถือสารไปเชิญพระยาชมพูให้มาเฝ้าพระธรรมราชาธิราช แต่พระยาชมพูไม่ยอมเดินทางไปนั้น ราชทูตได้แสดงอิทธิปาฏิหาริย์ด้วยการเนรมิตจักรให้เป็นพญานาคเจ็ดเศียรไปรัดพระชงฆ์พระยาชมพู เพื่อให้ยอมเดินทางไปเฝ้าพระธรรมราชาธิราช สร้างความอับอายให้แก่พระยาชมพูเป็นอย่างมาก ดังคำประพันธ์ที่ว่า

สุนาสักโก ฟงงนิรุดโท ทาทายวาจา จิงควางจักเพ็ช ไตรยเตร้ดเวหา กลับเป้นนาคา เจ้ดเสียนสุนท์รงง	สุณาสักโก[98] ฟังนิรุทโธ[99] ท้าทายวาจา จึงขว้างจักรเพชร ไตรเตร็ดเวหา กลับเป็นนาคา เจ็ดเศียรสุนทรัง
.....	.....
นาคาอำมร เลือยเลียวเกียวชอน ทำฤทิคำแหง วางเขามาตรง รัดพระชังแขง เลิกพงงภานแสง เสียนแล่บชิวหา	นาคาอำมร เลื้อยเลี้ยวเกี้ยวชอน ทำฤทธิคำแหง วางเข้ามาตรง รัดพระชงฆ์แข้ง เลิกพังพานแสง เศียรแลบชิวหา
พ้นพิษเป็นไฟย ต่ลบจบไนย พระมุนทิรา ยิ้งล่ำยิ้งรัด ห้วก่หวัดหางคร่า ขุระรุะช่งฆา ราชาหมันหมาย	พ่นพิษเป็นไฟ ตลบจบใน พระมนทิรา ยิ่งล่ำ[100]ยิ่งรัด หัวกระหวัดหางคร่า ขุรุ[101]ชงฆา ราชามั่นหมาย

[95]ทศพาโล = ทศพล

[96]ปัตติยาร = ปฏิญาณ

[97]แก้ว 7 ประการ ได้แก่ เงิน ทอง แก้วมณี แก้วประพาฬ แก้วมุกดา แก้วผลึก และแก้วไพฑูรย์

[98]สุณาสักโก หมายถึง พระอินทร์ได้ฟัง

[99]นิรุทโธ หมายถึง พระผู้ปิดกั้น ในที่นี้หมายถึง พระยาชมพู

[100]ล่ำ = ล่าม หมายถึง ผูกล่าม

[101]ขุรุ = อูรุ หมายถึง ต้นขา , ขาอ่อน

ฌ่าราสรัปโป ทรงพระฆรรธวะโร ไม้ทันรูกาย นาคัดรัดชงค ทรงพระไทยหมาย ฆ่าแคงแขงกาย อายแก่เส่หนา	นราสัปโป[102] ทรงพระขรรค์วโร[103] ไม่ทันรู้กาย นาคัดรัดชงฆ์ ทรงพระทัยหมาย ขาแข้งแข็งกาย อายแก่เสนา

(หน้าที่ 45 / 6 หน้าที่ 46 / 6)

การแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ที่สำคัญอีกตอนหนึ่ง คือ ตอนที่พระธรรมราชาธิราชท้าทายให้พระยาชมพูแสดงอิทธิฤทธิ์ต่อสู้กับตน หากฝ่ายใดพ่ายแพ้จะต้องยอมไหว้ฝ่ายที่ชนะ ซึ่งการต่อสู้ดังกล่าว พระยาชมพูเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ทั้ง 3 ครั้ง ดังต่อไปนี้

ครั้งที่ 1 พระยาชมพูแปลงสุวรรณศรเป็นพญานาคพันเศียรมาต่อสู้กับจักรของพระธรรมราชาธิราช จักรตามเผาไหม้พญานาคของพระยาชมพู ดังคำประพันธ์ที่ว่า

บัษนันท้าวชุมพู บอดีราชใดฟงงสราณ จับษรณ่ร่นาถพาฐสายพาล แผลงไปยไนยอัฉะทีเส ใหกลายเป็รนนาคัด ใดสหัศะสิเส ทำฤทิยอิทิพะเล่ จะออกชองบรรชอนศีรย บ่อรุ่มโลกยะณาโถ ฤทิหะภะโลยิงราชีย เขาสมาทิยพิทีย ไนยเตโชกะสินณพลัน เปรื่นเพลิงกำแสรง ทุกแหงหองชองหนาบรรณ ชอนสีรยพิมารจรร รับฤทีสอนท้าวชุมพู	บัดนั้นท้าวชุมพู- บดีราชได้ฟังสาร จับศรนรนาถพาดสายพาน แผลงไปในอัฐทิเศ ให้กลายเป็นนาคัด ได้สหัสสีเส[104] ทำฤทธิอิทธิพเล จะออกช่องบัญชรศรี บรมโลกยนาโถ ฤทธิหพโล[105]ยิ่งราชี เข้าสมาธิพิธี ในเตโชกสิณ[106]พลัน เป็นเพลิงกำแสง ทุกแห่งห้องช่องหน้าบัญ- ชรศรีพิมานจันทร์ รับฤทธิศรท้าวชุมพู

[102]นราสัปโป = นราสโภ หมายถึง ผู้องอาจ ในที่นี้หมายถึง พระยาชมพู

[103]วโร = วร หมายถึง ประเสริฐ , ยอดเยี่ยม

[104]สหัสสีเส (สหัส+สีส) หมายถึง พันหัว

[105]หพโล = มหัพพโล หมายถึง มีกำลังมาก

[106]เตโชกสิณ หมายถึง การทำสมาธิโดยการเพ่งไฟ

แลวใหเปรื่นพุท่จรัก	แล้วให้เป็นพุทธจักร
หักหารรบรุกฆ่มขูย	หักหาญรบรุกข่มขู่
ดงงล่มการมฤตะยู	ดั่งลมกาฬมฤตยู
เผ้าษรแก้วท่ราชงง	เผาศรแก้ว ธ ราชัง

(หน้าที่ 100 / 1 - หน้าที่ 101 / 1)

ครั้งที่ 2 พระยาชมพูเหาะขึ้นไปแกว่งพระขรรค์และจักรบนอากาศ ส่วนพระธรรม-ราชาธิราชเข้ากสิณสมาธิบันดาลให้เกิดเพลิงไหม้ลามทุกทิศ จนพระยาชมพูพ่ายแพ้เป็นครั้งที่ 2 ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ชุมพูอิษะระ	ชุมพูอิสระ
ทรงมานะมะโนไนย	ทรงมานะมโนใน
สอดฉลองบาทแลวทร้ย	สอดฉลองบาทแล้วไซร้
ทรงพระฆันแกวษะพัดสรอน	ทรงพระขรรค์แก้วสะภัสสร[107]
เหาะล้อยขึรยังอากาษ	เหาะลอยขึ้นยังอากาศ
จ่ร่ลิยลาษอ่อกบรรณชอน	จรลีลาศออกบัญชร
แกวงจักแกวม่นีกระท่าทอน	แกว่งจักรแก้วมณีกระทาธร[108]
รอนเลียบแกล่แล่มุ่งมา	ร่อนเลียบแกล่แลมุ่งมา
สันเพ็ชฌิร่มิตร	สรรเพชญนิรมิต
โดยกะสินเตโชปรา	โดยกสิณเตโชปรา-
กัดท้วทิดม่หึมมา	กฏทั่วทิศมหึมมา
กำเกิงฆรปะปลาบเปล้ว	กำเกิงขอนปะปลาบเปลว
ชุมพูบ่ดิมลัก	ชุมพูบดีมลัก
เพลึงกลุมทุมมาเปร้ณเหว	เพลิงกลุ้มธุมมา[109]เป็นเหว
สรงแสรงใหมปะปลาบร้วดเร้ว	ส่งแสงไหม้ปะปลาบรวดเร็ว
เปล้วไฟยรอบวีเชียรปรา	เปลวไฟรอบวิเชียรปรา[110]

(หน้าที่ 101 / 5 - หน้าที่ 102 / 3)

[107]สะภัสสร = ปภัสสร หมายถึง แสงสว่าง , รัศมี

[108]กระทาธร = คทาธร หมายถึง ตะบอง

[109]ธุมมา หมายถึง ควัน

[110]ปรา = ปรางค์ , ปราสาท

ครั้งที่ 3 พระธรรมราชาธิราชเห็นพระยาชมพูซึ่งพ่ายแพ้ทั้ง 2 ครั้งไม่แสดงอิทธิฤทธิ์ต่อสู้อีก จึงได้เนรมิตธนูและศรดอกเล็กเท่านิ้วก้อยให้พระยาชมพูแผลงศร แต่พระยาชมพูยกศรไม่ไหว ดังคำประพันธ์ที่ว่า

สำมาสำพุทัษ	สัมมาสัมพุทธัส
ตรัดล้วงรูไนยวีถีย	ตรัสล่วงรู้ในวิถี
ณิฤๅมิดคัรท่นูด่อกสรอนสีรย	นิรมิตคันธนูดอกศรศรี
เทาปลายนิวแหงฆะนิถฐา	เท่าปลายนิ้วแห่งขนิษฐา
ครรแล่ด่อกสามสอกทัด	คันแลดอกสามศอกทัด
ทรัดลงมาให้แกราชา	ซัด[111]ลงมาให้แก่ราชา
ว่าเง้ยทาวชุมพูอิษรา	ว่าเฮ้ยท้าวชุมพูอิสรา
เอาสรอนษีณีไปยแปลง	เอาศรศรีนี้ไปแปลง
ชุมพูบ่ดีตรึก	ชุมพูบดีตรึก
นึกว่าไหหอกแก่กูแทง	นึกว่าให้หอกแก่กูแทง
สอรนี้จะคืรเข้าไปยไนแหลง	ศรนี้จะคืนเข้าไปในแหล่ง
จะแทงพระอุระราชาเอง	จะแทงพระอุระราชาเอง
จริงคลานเข้ามาเพือ	จึงคลานเข้ามาเพื่อ
จะยกเอ้าสอนน้อยนันไหมฆามแกรง	จะยกเอาศรน้อยนั้นไม่ขามเกรง
เพิอหวังจะสงงหารพิพบครึมแครง	เพื่อหวังจะสังหารพิภพครึมเครง
ยกตรันดันเองก่อไหมไหวย	ยกตรัน[112]ดันเองก็ไม่ไหว

(หน้าที่ 102 / 4 - หน้าที่ 103 / 3)

จากตัวอย่างข้างต้น จะเห็นได้ว่าการที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ด้วยการเนรมิตพระวรกายเป็นพระธรรมราชาธิราชและเนรมิตบ้านเมืองที่ยิ่งใหญ่นี้ เป็นวิธีการที่พระองค์ทรงพิจารณาลักษณะของบุคคลที่จะสั่งสอนก่อนว่าเป็นอย่างไร และพระองค์จึงใช้อิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์มาปราบพยศพระยาชมพูให้ลดทิฐิมานะยอมรับนับถือพระองค์และเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา

อีกทั้งความเชื่อเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์ มักเป็นความเชื่อที่ว่าตัวละครเอกจะต้องมีความเก่งกล้าเหนือมนุษย์ ซึ่งความเก่งกล้าของตัวละครนั้น เกิดมาจากบุญบารมีของตัวละครเอกเอง นอกจากนี้ความเชื่อเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์นั้น เป็นจินตนาการของผู้แต่งที่สร้างขึ้นมาเพื่อให้เนื้อเรื่องดำเนินไปด้วยความตื่นเต้นและเกินจริง ทั้งนี้ก็เพื่อให้ผู้อ่านและผู้ฟังได้รับความสนุกสนานและ

---

[111]ซัด หมายถึง โยน

[112]ตรัน หมายถึง ยัน , ต้าน , ค้ำ

เพลิดเพลินเช่นเดียวกับความเชื่อเรื่องของวิเศษ และยังเป็นการโน้มน้าวให้ผู้อ่านและผู้ฟังเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธเจ้า ผู้มีอิทธิฤทธิ์เหนือกว่าผู้เก่งกล้าคนอื่นๆ และนั่นคือการโน้มน้าวให้พุทธศาสนิกชนเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาด้วย

2.5 ความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์

ไสยศาสตร์ หมายถึง วิชาที่เกี่ยวกับลัทธิอันเนื่องด้วยการใช้เวทมนตร์คาถาเพื่อบังคับหรือป้องกันสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ สิ่งลึกลับ ซึ่งไม่สามารถจะทราบและพิสูจน์ได้ เช่น ผีสางเทวดา โชคลาง ให้เป็นไปตามความปรารถนาของมนุษย์[113]

ไสยศาสตร์เกี่ยวข้องกับชีวิตความเป็นอยู่ของชาวภาคใต้จนเคยชิน และเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันมาก เพราะไสยศาสตร์เป็นที่ยึดเหนี่ยวทางใจที่สำคัญซึ่งปฏิบัติสืบต่อกันมา ผู้ที่มีความรู้ทางไสยศาสตร์นั้นมักจะคลุกคลีใกล้ชิดกับคนทั่วไปมากกว่าพระภิกษุผู้ชี้นำทางหลักธรรม แม้แต่พระอาจารย์ที่ขลังๆก็ยังใช้ไสยศาสตร์เข้าไปเกี่ยวข้องด้วย ด้วยเหตุนี้เองที่ทำให้ผู้คนเชื่อถือไสยศาสตร์กันอย่างกว้างขวาง[114]

ความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์ที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู คือ ความเชื่อเรื่องพรายกุมาร ซึ่งเป็นเครื่องรางของขลังชนิดหนึ่ง ทำจากซากทารกที่ตายทั้งกลม ถ้าตายในวันเสาร์หรือวันอังคารถือว่ายิ่งขลังเพราะเป็นวันแข็ง โดยเชื่อกันว่าพรายกุมารสามารถช่วยสืบข่าวเรื่องราวจากระยะไกล ช่วยกระซิบหรือมาเข้าฝันบอกข่าวหรือโชคเคราะห์ที่จะเกิดขึ้น และยังป้องกันเหตุร้ายได้ด้วย[115] ในตอนที่พระธรรมราชาธิราชรู้เท่าทันความคิดของพระยาชมพู พระยาชมพูก็คิดว่า พระธรรมราชาธิราชเลี้ยงพรายกุมารไว้ช่วยสืบข่าวเกี่ยวกับตน ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ชุมพูบ่ดิคิดฉงัน	ชุมพูบดีคิดฉงน
นึกไนยก่ร่มัน	นึกในกระมล
เพิอไดยไยยรูเลยผ่า	เพื่อใดไยรู้เลศผา[116]
ช่รอยทิราทราชา	ชะรอยธิราชราชา
เลิยงพูดมายา	เลี้ยงภูตมายา
กุหมารณพรายใชณ้ย	กุมารพรายใช้ไฉน

(หน้าที่ 95 / 4 - 5)

---

[113]พระยาอนุมานราชธน [เสฐียรโกเศศ], “คาถาอาคม,” **สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน** 5 (2506) : 52-54.

[114]สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, **พุทธศาสตร์**, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2519), 468.

[115]สนิท พลเดช, “พรายกุมาร,” **สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้** 11 (2542) : 5259-5260.

[116]เลศผา หมายถึง เลศนัย , การแสดงอาการให้รู้เป็นนัย

ค่านิยม

ค่านิยม คือ สิ่งที่กลุ่มสังคมหนึ่งๆเห็นว่าเป็นสิ่งที่มีค่าควรแก่การกระทำ น่ากระทำ น่ายกย่อง หรือเห็นว่าถูกต้อง[117] ค่านิยมเป็นความรู้สึก ความเชื่อ การปฏิบัติในครอบครัว สังคม การเมือง เศรษฐกิจ การศึกษา และจริยธรรม ค่านิยมจะได้รับการถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งมาสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง และอาจกลายเป็นสิ่งที่คนถือว่าต้องทำต้องปฏิบัติ[118] ค่านิยมในสังคมจึงเป็นวิถีของการจัดรูปแบบความประพฤติที่มีความหมายต่อบุคคล และเป็นแบบฉบับของความคิดที่ฝังแน่นสำหรับยึดถือในการปฏิบัติตัวของคนในสังคม และอาจจะเปลี่ยนไปตามสภาพของสังคมในสมัยหนึ่งๆด้วย

ค่านิยมที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู มีดังนี้

1. ค่านิยมเรื่องกษัตริย์ต้องเป็นผู้ที่มีอำนาจและคุณธรรม

ภาพลักษณ์ของกษัตริย์ในอุดมคติของสังคมไทย ที่รับแนวความคิดจากวัฒนธรรมของอินเดียที่ว่า กษัตริย์ที่สมบูรณ์แบบนั้น จะต้องเป็นกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ใน 2 ลักษณะ คือ

1.1 ความเป็นพระมหาจักรพรรดิที่มีอำนาจยิ่งใหญ่เหนือกษัตริย์ทั้งปวงเป็นพระราชาผู้เกรียงไกร สามารถปกป้องปวงประชาให้อยู่เย็นเป็นสุข ปราศจากข้าศึกรุกราน อีกนัยยะหนึ่งก็คือพระราชาผู้เป็นเจ้าในทางโลก

1.2 ความเป็นพระมหาธรรมราชา ผู้ถึงพร้อมด้วยทศพิธราชธรรม เป็นราชาที่เปี่ยมด้วยความเมตตากรุณาต่อไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน ซึ่งในแง่ธรรมาธิษฐานก็คือ พระราชาผู้เป็นเลิศในทางธรรม[119]

ค่านิยมเรื่องนี้ปรากฏในตอนที่ผู้แต่งกล่าวถึงพระพุทธเจ้าทรงเนรมิตพระวรกายเป็นพระธรรมราชาธิราช และเนรมิตเวฬุวนารามเป็นบ้านเมืองที่ยิ่งใหญ่ เพื่อปราบพยศพระยาชมพู เป็นการสะท้อนให้เห็นถึงภาพลักษณ์ของพระพุทธเจ้าในอุดมคติของคนในสังคมไทยว่ากษัตริย์เป็นเหมือนพระธรรมราชาธิราช คือ เป็นพระมหาจักรพรรดิที่มีอำนาจในการปกครองราชอาณาจักรอันกว้างใหญ่ และเป็นพระพุทธเจ้าที่มีทศพิธราชธรรม จึงนิยมขนานนามกษัตริย์ที่บ่งบอกลักษณะดังกล่าว เช่น พระเจ้าจักรพรรดิ พระเจ้าทรงธรรม สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬา

---

[117]สุพัตรา สุภาพ, **สังคมและวัฒนธรรมไทย**, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2533), 5.

[118]ประภาศรี สีหอำไพ, **วัฒนธรรมเกี่ยวกับภาษาและวรรณคดี** (กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532), 8.

[119]สมคิด จิระทัศนกุล, **วัด : พุทธศาสนสถาปัตยกรรมไทย** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2544), 22.

โลกมหาราช และสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เป็นต้น วรรณกรรมเรื่องนี้ได้สะท้อนภาพพระธรรมราชาธิราชอย่างเด่นชัดว่า ทรงเป็นพระมหาจักรพรรดิผู้ยิ่งใหญ่เหนือกษัตริย์อื่นๆ และปกครองบ้านเมืองด้วยคุณธรรม ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ไหแรงคะมะนามาสรูย	ให้เร่งคมนามาสู่
ยงงพระโลกยะวิยท	ยังพระโลกยวิทู[120]
ทรงนามพระทรรมราชา	ทรงนามพระธรรมราชา-
ทิราชจักกะพัจม่หา	ธิราชจักรพรรดิมหา
เสว้ยราชในกรุงทา	เสวยราชในกรุงธา-
นีราชแหงเราอยาฉ่งน	นีราชแห่งเราอย่าฉงน

(หน้าที่ 33 / 6)

นอกจากนั้น ผู้แต่งยังได้สะท้อนให้เห็นภาพลักษณ์ของกษัตริย์ที่ปกครองบ้านเมืองด้วยคุณธรรมและไม่มีคุณธรรมผ่านพระเจ้าพิมพิสารและพระยาชมพู เพื่อเป็นการแสดงถึงค่านิยมที่ว่ากษัตริย์จะต้องเป็นผู้ที่มีอำนาจและมีคุณธรรมในการปกครองบ้านเมืองควบคู่กันไป ดังนี้

พระเจ้าพิมพิสารเป็นกษัตริย์ที่มีคุณธรรม เอาใจใส่ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา จึงทำให้บ้านเมืองร่มเย็นเป็นสุข ดังคำประพันธ์ที่ว่า

พิมพิสราณสาม่ลราชิณ	พิมพิสารสามนต์ราชิน
ทาวทรงเบญจสริณ	ท้าวทรงเบญจศีล
สงงว่อรธรรมจรัมนง	สังวรธรรมจำนง
เปรนโยมอุปถากพุทพงษ	เป็นโยมอุปัฏฐากพุทธพงศ์
กับอาริยะสงฆ	กับอาริยะสงฆ์
คีนาสว่เจ้าใจรยอาร	คีนาสว[121]เจ้าใจอารย์
ถวายบิทิบาตนาทาณ	ถวายบิทิบาตนาทาน
อยูวัฒนานาณ	อยู่วัฒนานาน
ในราชคฤหรัมญา	ในราชคฤห์รมยา[122]

(หน้าที่ 3 / 3 – 5)

---

[120]พระโลกยวิทู หมายถึง ผู้รู้แจ้ง

[121]คีนาสว = ขีณาสพ หมายถึง พระอรหันต์

[122]รมยา = รมย หมายถึง ยินดี , บันเทิงใจ

พระยาชมพูเป็นกษัตริย์ที่มีบุญญาธิการ เมื่อได้ขึ้นครองราชย์แทนพระบิดาก็มีกษัตริย์เมืองต่างๆถวายเครื่องบรรณาการมาสวามิภักดิ์ แสดงให้เห็นว่าพระยาชมพูเป็นกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่เหนือกษัตริย์เมืองอื่นๆ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ปางเมิอทาวชุมพู	ปางเมื่อท้าวชุมพู
ทิราชอยูจำเรินนาน	ธิราชผู้จำเริญนาน
พระชัณสาสารณ	พระชันษาสาร
ครบโสพษวรรณะสีย	ครบโสพสวรรณศรี
จริงองบิดุราท	จึงองค์บิดุราช
พระชล่มาชิวงงคษ	พระชนมาชิวงคต[123]
สรงพระกะละวะรียญ	ส่งพระกลวรีย์[124]
เสร้ดสำเมร้จแลวราชา	เสร็จสำเมร็จแล้วราชา
ใดครองปรรณจาราช	ได้ครองปัญจาราช
เวตประสาดอิษรา	เวศม์[125]ประสาทอิสรา
เส้วยราชแท่รบิดา	เสวยราชแทนบิดา
อิดสระราภาพเพียงอัมมร	อิสราภาพเพียงอำมร
กรุงไกรยใหญ่น่อยมา	กรุงไกรใหญ่น้อยมา
ยกนัคราส่โมสร	ยกนัคราสโมสร
ทุกเดาทาวย่กอร	ทุกด้าวท้าวยอกร
ถวายสุวรรณรัตะณะบรรนา	ถวายสุวรรณรัตนบรรณา
ไม้ยมิกรุงใดสรูย	ไม่มีกรุงใดสู้
ท้วจำพกล้วเดชา	ทั่วชาพ[126]กลัวเดชา
ฦๅนามขามฤธทา	ลือนามขามฤทธา
ไมยสรามาดอาจ่ร่อ	ไม่สามารถอาจจะรอ

(หน้าที่ 7 / 6 - หน้าที่ 8 / 3)

พระยาชมพูใช้ความเก่งกล้าสามารถที่ตนเองมีในทางที่ไม่ถูกต้อง จนทำให้บ้านเมืองได้รับความเดือดร้อน ราษฎร์ต้องเกิดความทุกข์ ดังปรากฏในตอนที่ราชทูตเผาเมืองปัญจา เพราะพระยาชมพูไม่ยอมไปเฝ้าพระธรรมราชาธิราช ทำให้เหล่าเสนาอำมาตย์และชาวเมืองตื่นตกใจ

---

[123]ชิวงคต = ทิวงคต

[124]กลวรีย์ หมายถึง กระบวนแห่อันยิ่งใหญ่

[125]เวศม์ หมายถึง บ้านเรือน , ที่อยู่

[126]ชาพ สันนิษฐานว่าน่าจะเป็น ทัพ

ต่างพากันวิ่งหลบหนีอย่างวุ่นวาย พระยาชมพูจึงเปรียบเสมือนตัวแทนของกษัตริย์ที่ไม่มีคุณธรรม ดังคำประพันธ์ที่ว่า

เส่หนาอำมาด โหรพฤตฒามาตย พระยาฏีวึง เจาภะญาขร้วนาย ฝายในนังงึง ฏีอึกเขาทรึง โสกาอาดูน ในวงงทงงเวียง ช่โนโส่กัง ไมแจงเคาคมูน กรุงราชปรรณจา ครานีจะสรูน โออาพระทูน ก่อหมอมจ่อมไตรย	เสนาอำมาตย์ โหรพฤตฒามาตย์ พระญาติวงศ์ เจ้าพระยาขรัวนาย[127] ฝ่ายในนั่งงง ตือกเข้าทรง โศกาอาดูร ในวังทั้งเวียง ชโน[128]โสกัง ไม่แจ้งเค้ามูล กรุงราชปัญจา ครานี้จะสูญ โอ้อาพระทูล กอหม่อม[129]จอมไตร
ข่อึงบ่พิษ ยาชืรแขงริด อยุดย่อนผ่อนหา กูพระบูหริ ไวทีหนึงรา จะฝืนชืนทา เหง้นไมเปร็ณกาน	ขอองค์บพิตร อย่าขืนแข็งฤทธิ์ หยุดหย่อนผ่อนหา กู้พระบุรี ไว้ทีหนึ่งรา จะฝืนขืนท้า เห็นไม่เป็นการ
เพลิงรายไมจ่บ ท้วทงงพิพบ ฉิบหายว้ายปราน ลูกอยูในไฟย ตึกใจอ่ล่มาล บางรองวาหลาน หลึงทิงวิงหนีย	เพลิงร้ายไม่จบ ทั่วทั้งพิภพ ฉิบหายวายปราณ ลุกอยู่ในไฟ ตกใจอลหม่าน บ้างร้องว่าหลาน หลงทิ้งวิ่งหนี
บางฉ้วยห่อผา แกเฉาเคร้าครา ไม้ภ้นอักคี บางแบกก่สอบ หอบลู่กเมียหนีย บางฉวยได้ตรีย ก่เชาห่ออยา	บ้างฉวย[130]ห่อผ้า แก่เฒ่าเคร่าคร่ำ ไม่พ้นอัคคี บ้างแบกกระสอบ หอบลูกเมียหนี บ้างฉวยได้ตรี[131] กระเช้าห่อยา
มาหวังพ้ลเพลึง ลามลุ่กติดเปิง คามงงหลังฆา บางติจร่เบียง ฉะเหนียงฟากฝา มึดกลุมทุมมา ด้วยเพลิงจักอินทร	มาหวังพ้นเพลิง ลามลุกติดเปิง คามัง[132]หลังคา บ้างติดระเบียง เฉนียง[133]ฟากฝา มืดกลุ้มธุมมา ด้วยเพลิงจักรอินทร์

(หน้าที่ 41 / 4 - หน้าที่ 42 / 5)

ค่านิยมนี้แสดงให้เห็นว่า กษัตริย์ต้องเป็นผู้ที่มีบุญบารมีและมีคุณธรรม เนื่องจากการปกครองของสังคมไทยในอดีตเป็นการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ กษัตริย์มีอำนาจสิทธิ์ขาดในการตัดสินใจทุกอย่าง หากกษัตริย์เป็นคนดีมีคุณธรรม บ้านเมืองและประชาชนก็จะสงบสุข แต่หากกษัตริย์ไม่มีคุณธรรมบ้านเมืองและประชาชนก็จะได้รับความเดือดร้อน

---

[127]ขรัวนาย หมายถึง เจ้านายที่มั่งมี

[128]ชโน = ชน หมายถึง คน

[129]กอหม่อม = กระหม่อม

[130]ฉวย หมายถึง หยิบ , จับ

[131]ตรี หมายถึง เครื่องมือดายหญ้า

[132]คามัง = คาม หมายถึง บ้านเรือน

[133]เฉนียง = เฉลียง หมายถึง ส่วนของอาคารที่ถัดออกมาจากตัวห้องสำหรับเดินหรือนั่งเล่น

2. ค่านิยมเรื่องการแสดงความเคารพผู้ใหญ่

สังคมไทยเป็นสังคมที่ให้ความเคารพนบนอบต่อผู้ใหญ่ จึงให้ความสำคัญต่อการแสดงความเคารพมาก เพราะเป็นการให้เกียรติและแสดงความนอบน้อมต่อผู้ใหญ่ ทั้งที่เป็นผู้สูงวัยกว่าและผู้ที่มีตำแหน่งหน้าที่สูงกว่า ในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพูได้แสดงให้เห็นถึงค่านิยมเรื่องการแสดงความเคารพต่อผู้เป็นใหญ่ด้วยการไหว้ หากผู้น้อยไม่ให้ความเคารพผู้เป็นใหญ่กว่าก็จะทำให้ผู้เป็นใหญ่โกรธเคืองได้ ดังปรากฏในตอนที่ราชทูตถือสารไปเชิญพระยาชมพูที่เมืองปัญจาให้มาเฝ้าพระธรรมราชาธิราช พระยาชมพูคิดว่าตนเป็นกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ แต่ราชทูตไม่ยอมแสดงความเคารพพระยาชมพู สร้างความไม่พอใจให้กับพระยาชมพูเป็นอย่างมาก ดังคำประพันธ์ที่ว่า

รัญโยวัจะโนวาน	รัญโญวัจโนวาน
คำโบรานทานสอนสงง	คำโบราณท่านสอนสั่ง
ลักส่ณ่ทูตถือสารงง	ลักษณะทูตถือสารัง
มาถึงกรุงมุงไปยหา	มาถึงกรุงมุ่งไปหา
เสหนาพูเป้รไหญ	เสนาผู้เป็นใหญ่
ไหนำมไปแจงกิจา	ให้นำไปแจ้งกิจจา
เภือไหคาระวา	เพื่อให้คารวา
กรุงกระสัตรปัจไจย	กรุงกระษัตริย์ปัจจัย
คอยรับพระโอ่งกาลณ	คอยรับพระโองการ
อภิมาลแล้วทูนไทย	อภิมาลย์แล้วทูลไท้
นอมศรียโรตระไมย	น้อมศิโรตมัย[134]
เคารำบไหวยจริงสมควณ	เคารพไหว้จึงสมควร
หนิกระไหรยมาญีรดือ	นี้กระไรมายืนดื้อ
พุงพองซือตงงสำน้วน	พุงพองซื่อ[135]ตั้งสำนวน
ดงงนิเหนหมิค้วน	ดังนี้เห็นมิควร
จะเปร็นทูตจะสืเมิอง	จะเป็นทูตจะสื่อเมือง

(หน้าที่ 36 / 2 - 3)

ในตอนที่พระยาชมพูมาเข้าเฝ้าพระธรรมราชาธิราช พระยาชมพูก็ไม่ได้แสดงความเคารพพระธรรมราชาธิราช เนื่องจากคิดว่าตนเป็นกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในชมพูทวีป พระธรรมราชาธิราชต้องการปราบพยศพระยาชมพู จึงท้าพระยาชมพูให้แสดงอิทธิฤทธิ์ต่อสู้กัน โดยตกลง

---

[134]ศิโรตมัย (ศิระ + อุตม) หมายถึง ศีรษะ

[135]พุงพองซื่อ (สำนวนใต้) หมายถึง อาการท้องป่องยื่นออกมา

กันว่าหากฝ่ายใดแพ้จะต้องไหว้ฝ่ายที่ชนะ ซึ่งหมายถึงผู้ชนะเป็นผู้ยิ่งใหญ่กว่า มีอำนาจมากกว่าผู้น้อยต้องทำความเคารพ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

มรรทาภิสิดราเช	มันทาภิสิทธิ์ราเช
จริงตอบวัจะเน	จึงตอบวัจเน
ว่าถ่าน่าราสรับโป	ว่าถ้านราสับโป[136]
ทำฤทิหิทิโก	ทำฤทธิ์หิทธิโก[137]
เริองฤทิพะโล	เรืองฤทธิพโล
มีไชยแกเราไนยสนาม	มีชัยแก่เราในสนาม
เราจ่พิวาทโดยตาม	เราจะภิวาท[138]โดยตาม
แพชะณะกล่ความ	แพ้ชนะกลความ
ทำเนียมพ่นันขันตอ	ธรรมเนียมพนันขันต่อ
.....	.....
เมิอทารแพฤทิพะลา	เมื่อท่านแพ้ฤทธิพลา
ทารจรงวรรณทา	ท่านจงวันทา
เราตามคำหมรรชรรชิย	เราตามคำมั่นชันชี[139]
เจากรุงปรรจาพาทีย	เจ้ากรุงปัญจาพาที
วาเป้รณไดยมีย	ว่าเป็นใดมี
ถาแพ่แล้วจักวรรทา	ถ้าแพ้แล้วจักวันทา

(หน้าที่ 98 / 6 - หน้าที่ 99 / 6)

3. ค่านิยมเรื่องความงามของสตรี

ความงามของสตรีที่ปรากฏในวรรณกรรมส่วนใหญ่ ผู้แต่งจะแจกแจงคุณลักษณะและบุคลิกภาพของตัวละคร เพื่อให้เกิดความสมจริง โดยได้นำค่านิยมเรื่องความงามของสตรีมาจากตำรานรลักษณ์ที่ทำนายลักษณะต่างๆของบุคคล มาสร้างตัวละครให้เป็นผู้ที่มีความงามตามแบบฉบับของตำรานรลักษณ์ อันเป็นการแสดงให้เห็นถึงค่านิยมในด้านความงามของสตรี

ชัยวุฒิ พิยะกุล ได้สรุปภาพรวมความงามของสตรีที่ปรากฏในวรรณกรรมภาคใต้ว่า ผู้แต่งได้ยกเอาลักษณะของสตรีในตำรานรลักษณ์มาเป็นข้อมูลใส่ให้ตัวละครหญิงที่มีบทบาทสำคัญ เช่น นางผมหอมจากเรื่องนางผมหอม นางมโนราห์จากเรื่องนางมโนราห์ และนางดาหราจากเรื่องพระกายโสต เป็นต้น ซึ่งสามารถสรุปภาพรวมได้ ดังนี้

---

[136]นราสับโป = นราสภ

[137]หิทธิโก = มหิทธิโก (ตัดเสียงพยางค์แรก)

[138]ภิวาท = อภิวาท (ตัดเสียงพยางค์แรก)

[139]ชันชี (คำยืมภาษามลายู) หมายถึง สัญญา

1. วงหน้างามเหมือนพระจันทร์
2. ถันกลมกลึงเหมือนดอกบัว
3. ฟันงามครบ 32 ซี่
4. คิ้วโก่งเหมือนคันศร
5. ใบหูงามเหมือนกลีบดอกไม้
6. ดวงตาดำงามเหมือนตาเนื้อทราย
7. ปากแดงระเรื่อเต็มอิ่มเหมือนมีชาดแต้ม
8. จมูกงอนปลายเหมือนขอช้าง
9. ผมดำเป็นเงางามเหมือนปีกแมลงทับ
10. ลำคอกลมเป็นปล้อง
11. เล็บงามเหมือนสีดอกชบา
12. นิ้วมือเรียวงามเหมือนเทียนฝั้น
13. สะดือเวียนเป็นทักษิณาวัตร
14. หลังเท้านูนเหมือนหลังเต่า
15. เวลาเดินเยื้องกรายเหมือนพญาหงส์
16. สะเอวกลมกลึงสมรูปร่าง
17. ช่วงขาเรียวงามเหมือนขาเนื้อทราย[140]

สำหรับวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู ผู้แต่งก็ได้กล่าวถึงความงามของนางพิมพร พระมเหสีของพระยาชมพู โดยได้จินตนาการความงามของนางด้วยการเปรียบเทียบอวัยวะแต่ละส่วนกับสิ่งต่างๆ อย่างละเอียดลออ แสดงให้เห็นว่านางพิมพรมีความงดงามทั่วทั้งร่างกาย ซึ่งผู้แต่งได้รับอิทธิพลมาจากตำรานรลักษณ์เช่นเดียวกัน ดังคำประพันธ์ที่ได้กล่าวแล้วในหน้า 191-192 สามารถสรุปภาพความงามของนางพิมพรได้ดังนี้

1. วงหน้างามเหมือนพระจันทร์
2. ถันกลมกลึงเหมือนดอกบัว
3. แขนเรียวเหมือนกับงวงช้าง
4. คิ้วโก่งเหมือนคันศร
5. ใบหูงามเหมือนกลีบดอกไม้
6. ดวงตาดำงามเหมือนตาของกวาง

---

[140]ชัยวุฒิ พิยะกุล, "อัตลักษณ์และพลวัตวรรณกรรมประเภทดูนิมิตและทำนายลักษณะ," ใน **วรรณกรรมทักษิณ : วรรณกรรมปริทัศน์** (กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2547), 587-590.

7. ปากแดงระเรื่อเต็มอิ่มเหมือนมีชาดแต้ม
8. จมูกงอนปลายเหมือนขอช้าง
9. ไรผมดำเป็นเงาเหมือนปีกแมลงภู่
10. ลำคอระหงเหมือนลำคอพญาหงส์
11. หน้าอกงามรับกับจมูกที่โค้งงอราวกับเนรมิต
12. ช่วงขางามกลมกลึงเหมือนต้นกล้วยรับกับแข้งที่เรียวงาม
13. เท้าทั้งคู่นิ่มนวลเหมือนหลังเต่าทองที่สวยงาม
14. เล็บงามมีสีเหมือนไข่มุก
15. นิ้วมือเรียวงามเหมือนเทียนฝั้นดูกลมกลึง

4. ค่านิยมเรื่องสตรีต้องเป็นช้างเท้าหลัง

ชาวภาคใต้มักจะอบรมสั่งสอนให้สตรีมีคุณธรรมจริยธรรมที่ดีงาม เพื่อเป็นการปลูกฝังให้สตรีประพฤติปฏิบัติและใช้ชีวิตในการครองเรือนอย่างมีความสุข โดยบทบาทของสตรีในอดีตที่เห็นได้อย่างเด่นชัด คือ การยกย่องสามีให้เป็นใหญ่ เป็นผู้นำครอบครัว ภรรยาจะต้องเชื่อฟังสามี และมีความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อสามีด้วย

ในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู ได้กล่าวถึงบทบาทของสตรีในอดีตที่จะต้องเป็นช้างเท้าหลัง ต้องให้ผู้ที่เป็นสามีเป็นผู้หัวหน้าครอบครัว เมื่อขาดสามีแล้วก็ขาดที่พึ่ง ไม่สามารถดำเนินชีวิตต่อไปได้ ดังปรากฏในตอนที่นางพิมพรได้ทราบว่าพระยาชมพูได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุอยู่ที่เวฬุวนารามแล้ว และขอให้นางอยู่ครองเมืองปัญจาต่อ หากมีกษัตริย์เมืองใดพึงพอใจในตัวนางก็ขอให้นางตกลงใจตามความปรารถนาของนางเอง นางจึงมีความเศร้าโศกเสียใจมากพร้อมทั้งรำพันว่าหากขาดสามีไปแล้วก็ขาดที่พึ่ง จะขอตายเสียดีกว่าอยู่ ถ้าอยู่ต่อไปก็จะเป็นที่ดูหมิ่นดูแคลนของผู้อื่นหรือหากไปคบชู้กับชายอื่นก็จะเป็นที่ครหานินทาได้ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

โออาแมรวาถึงกูยูรายรวมคูใดเจ็บอาย	โอ้อาแม้นว่าถึงกูอยู่รายร่วมคู่ได้เจ็บอาย
แมนวาเสียชิพวาย ดีก่าวาเป็น	แม้นว่าเสียชีพวาย ดีกว่าเป็น
หมิใหเทวามานุษเหนควนหฤาแล่มาเป็น	มิให้เทวามานุษย์เห็นควรหรือแลมาเป็น
เขลาฆลาดดงงนี ดูอัดสจรรณ	เขลาขลาดดังนี้ ดูอัศจรรย์
กูนีจักยูไปยไนยปรรจาล่ราษฆวงเขดฆรร	กูนี้จักอยู่ไปในปัญจาลราชข่วงเขตขัณฑ์
ราชาใดอยูรู จักดูแคลน	ราชาใดอยู่รู้ จักดูแคลน
คือดงงผ่ลไมแล่สวนแดนไมมีผูไดยหามแหน	คือดั่งผลไม้แลสวนแดนไม่มีผู้ใดห้ามแหน
หวงแลวหฤาค้วน ไพอรรณราย	หวงแล้วฤาควร ภัยอันราย[141]

[141]อันราย = อันตราย

หฤๅหนึงนาคีพิศมลายเขียวแกวหลุยหาย	ฤๅหนึ่งนาคีพิษมลาย[142]เขี้ยวแก้วหลุ่ยหาย
เป้นอับประพาก มากเหลือแสน	เป็นอัปภาคย์[143] มากเหลือแสน
ผิกูจักตามไปยสุทถึงแดรตายไปยสูเมืองแมน	ผิกูจักตามไปสุดถึงแดนตายไปสู่เมืองแมน
เพราะเพือความแค้น ฃองอาต่มา	เพราะเพื่อความแค้น ของอาตมา
ผีไปยค่บชายชูสองมารวมรักรฎิเสน่หา	ผิไปคบชายชู้สองมาร่วมรักฤดีเสน่หา
ใหเป้นอัปประภาค ในยนารีย	ให้เป็นอัปภาคย์ ในนารี
ใหพลางนางย่อพระกอนตีพระองค์อุระพิย	ให้พลางนางยอพระกรตีพระองค์อุระพิ-
ลาบพลางก็ทาง ตรัดจาบรรณ	ลาปพลางก็ทาง ตรัสจาบัลย์

(หน้าที่ 117 / 2 - หน้าที่ 118 / 5)

5. ค่านิยมเรื่องการใช้เครื่องหอม

เครื่องหอม เป็นภูมิปัญญาของคนไทยสมัยก่อนที่ได้นำรากไม้ กลิ่นของดอกไม้ชนิดต่างๆ รวมทั้งสมุนไพรหอมมาผสมกันจนมีกลิ่นหอมละมุนละไม ซึ่งสตรีไทยนิยมนำมาผัดหน้า ชโลมร่างกายเพื่อให้มีกลิ่นหอม ส่วนบุรุษจะใช้บ้างในบางโอกาส เครื่องหอมของไทยมีหลายชนิด เช่น น้ำอบไทย น้ำปรุง ขี้ผึ้งสีปาก แป้งร่ำ แป้งกระแจะ จันทน์ผง ขมิ้นผง เป็นต้น

ในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู ได้กล่าวถึงการใช้เครื่องหอมในตอนที่พระยาชมพูเตรียมตัวจะออกเดินทางไปยังเมืองเนรมิตของพระธรรมราชาธิราช กล่าวคือ พระยาชมพูใช้น้ำอบที่มีส่วนผสมของอำพัน พิมเสน แก่นกฤษณา และกระลำพัก ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ครันไจยสียวิทาด	ครั้นใจศรีวิทาต[144]
ณ่ร่นาถณ่รินทร	นรนาถนรินทร
ชุมพูอะดิดสอน	ชุมพูอดิสร
สำมอ่างอังคสรงวารีย	สำอางองค์สรงวารี
นำอบตล้บฟุ้ง	น้ำอบตลบฟุ้ง
จรดจรุงกลินมาลิย	จรดจรุงกลิ่นมาลี
ทรงคนท่รัดท่รงสีย	ทรงคนธรส[145]ธรังสี[146]
อำพันพิม่เส่นเจรือจรุง	อำพันพิมเสนเจือจรุง

[142]มลาย หมายถึง แตก , ตาย

[143]อัปภาคย์ หมายถึง เคราะห์ร้าย , อัปมงคล

[144]วิทาต หมายถึง มีความผ่องใส

[145]คนธรส = สุคนธรส หมายถึง เครื่องหอม , น้ำอบ

[146]ธรังสี หมายถึง มีสี

เนิอใมแกนกฤดส่นา	เนื้อไม้แก่นกฤษณา
กระลำพักสักกลินฟุ้ง	กระลำพักสักกลิ่นฟุ้ง
ทรงส่หนับเพล้าเนาวในตุง	ทรงสนับเพลา[147]เนาในตุง
เชิงงอนสบัดรัดชูชงค์	เชิงงอนสะบัดรัดชูชงฆ์

(หน้าที่ 68 / 2 - 4)

นอกจากนั้น ยังได้ปรากฏค่านิยมการใช้เครื่องหอมในตอนที่พระยาชมพูเดินทางเข้าเมืองเนรมิตของพระธรรมราชาธิราช และได้รับการเชิญชวนจากนางสุธรรมาที่แปลงกายมาเป็นแม่ค้าให้ซื้อเครื่องหอมชโลมตัวให้หายเหม็นสาบก่อนเข้าเฝ้าพระธรรมราชาธิราช เป็นการแสดงให้เห็นว่าในสมัยก่อนการใช้เครื่องหอมเป็นที่นิยมทั้งผู้หญิงและผู้ชาย ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ในชันกำแพงทอง	ในชั้นกำแพงทอง
พืนรอยกรองแก้วมุกฎา	พื้นร้อยกรองแก้วมุกดา
นางสุดทัรร่มา	นางสุดธรรมา
ร่องเรียกทางใหสะสรง	ร้องเรียกท้าวให้สระสรง
ทรำงรัดสุคนทา	ทรงรสสุคนธา
วิเลปะนาทิพทาทรง	วิเลปนา[148]ทิพย์ทาทรง
ใหหายเหมนสาบองค	ให้หายเหม็นสาบองค์
ทรงไปยเฝาน่ร่เบนทรา	ทรงไปเฝ้านรเบนทรา[149]

(หน้าที่ 89 / 1)

6. ค่านิยมเรื่องการกินหมาก

การกินหมากในสังคมไทย เป็นค่านิยมเก่าแก่อย่างหนึ่งที่ปฏิบัติสืบทอดกันมาเป็นเวลาช้านานแล้ว และเป็นค่านิยมที่ได้รับความนิยมแพร่หลายในหมู่คนไทยในอดีตจนดูจะเป็นของจำเป็นในชีวิตประจำวันของคนไทยไปทีเดียว แม้ในปัจจุบันก็ยังพบว่า คนเฒ่าคนแก่ยังนิยมกินหมากกันอยู่ การกินหมากในอดีตนั้น นอกจากจะกินเล่นเพลินๆจนติดเป็นนิสัยแล้ว ยังมีความเชื่อว่าจะทำให้ธาตุในท้องดี รักษาฟัน และป้องกันกลิ่นปาก อีกทั้งยังใช้หมากพลูเป็นเครื่องต้อนรับแขกด้วย

นอกจากนั้น การกินหมากในสมัยโบราณ ยังมีการเจียนหมากจีบพลู ซึ่งเป็นวิธีเฉพาะของชาววัง เพราะถือว่าการกินหมากเป็นทั้งศิลปะและวัฒนธรรมอย่างหนึ่ง การเจียนหมากจีบพลู

---

[147]สนับเพลา หมายถึง กางเกงชั้นในขายาว

[148]วิเลปนา = วิเลปนะ หมายถึง การลูบไล้ , เครื่องลูบไล้

[149]นรเปนทรา (นฤป+อินทรา) หมายถึง ผู้เป็นใหญ่แห่งพระราชา ในที่นี้หมายถึง พระธรรมราชาธิราช

เป็นศิลปะการกินหมากเป็นงานที่ต้องใช้ทั้งฝีมือและความพิถีพิถัน โดยเริ่มจากการเจียนขอบใบพลูออกเล็กน้อย เพื่อความสวยงามเวลาจีบ ป้ายปูนลงไปแล้วม้วนหรือจีบให้กลม ระหว่างม้วนต้องรีดปลายให้เรียบและม้วนให้แน่น ปลายจึงจะเรียวสวยงาม ใช้สำลีเส้นเล็กๆพันพลูที่จีบม้วนแล้วจนแน่นได้รูป ส่วนหมากจะต้องเป็นหมากแก่จัด นำมาผ่าออกเป็น 4 เสี้ยวแล้วใช้มีดจักเปลือกแตกออกเป็นฝอยๆ[150]

วรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู ได้กล่าวถึงค่านิยมการนำหมากพลูมาใช้เป็นเครื่องต้อนรับแขก ดังปรากฏในตอนที่พระยาชมพูเดินทางเข้ามายังเมืองเนรมิตของพระธรรมราชาธิราช นางสุนันทาได้เชื้อเชิญให้พระยาชมพูกินหมากให้หายเปรี้ยวปากก่อนจะไปเฝ้าพระธรรม-ราชาธิราช แสดงให้เห็นถึงค่านิยมในการกินหมากของชาวภาคใต้ที่มีการเจียนหมากจีบพลูตามแบบอย่างในราชสำนักด้วย ดังคำประพันธ์ที่ว่า

นางสุนัรทาชำมลัก	นางสุนันทาชำมลัก
ลักสะณะแหงชุมพู	ลักษณะแห่งชุมพู
จริงกลาววาดูหรา	จึงกล่าวว่าดูรา
ราชาเชาเมืองปัดจรรณ	ราชาชาวเมืองปัจจันต์
เชีรมาเสว้ยพลูหมาก	เชิญมาเสวยพลูหมาก
หายสมปากแล้วจริงผรร	หายส้มปาก[151]แล้วจึงผัน
หมากฝาดพลูแดงพรร	หมากฝาดพลูแดงพัน
จิบม้วนไวไหทาวเสว้ย	จีบม้วนไว้ให้ท้าวเสวย

(หน้าที่ 88 / 2 - 3)

นอกจากนั้นก็ยังมีการค้าขายหมากพลูในตลาดด้วย ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ถัทแตนันมา	นางสุนันทา	เทวิเป้นนาย	ถัดแต่นั้นมา	นางสุนันทา	เทวีเป็นนาย
นางส่วัรณนับหมืน	ชุมชืนชวยขาย	หมากภลูม้วนล้าย	นางสวรรค์นับหมื่น	ชุ่มชื่นช่วยขาย	หมากพลูม้วนหลาย
บูหริยกลินข่จอน			บุหรี่กลิ่นขจร		

(หน้าที่ 56 / 4- 5)

หมากพลูนอกจากจะเป็นสิ่งที่ใช้สื่อสัมพันธ์ของคนไทยในสังคมแล้ว ยังเป็นสิ่งสำคัญในพิธีการต่างๆ ของคนไทยตลอดมาด้วย เป็นต้นว่า การหมั้นการแต่งงานจะต้องมีขันหมากขันพลูเป็นองค์ประกอบสำคัญ การแสดงมหรสพในภาคใต้แทบทุกประเภทต้องบูชาครูด้วยหมากพลู ตลอดจนการคลอดลูกก็มีการใช้หมากพลูบวงสรวงตายายและครูหมอตำแย การกินหมากจึงเป็น

---

[150]ศันสนีย์ วีระศิลป์ชัย, **"สี่แผ่นดิน" กับเรื่องจริงในราชสำนัก** (กรุงเทพฯ : มติชน, 2550), 47-48.

[151]ส้มปาก หมายถึง เปรี้ยวปาก

ค่านิยมที่สะท้อนให้เห็นถึงบทบาทของหมากในฐานะสื่อสัมพันธ์ทางสังคมของชาวภาคใต้ในอดีตได้อย่างหนึ่งด้วย

ขนบประเพณี

ขนบประเพณี คือ สิ่งที่สังคมวางเป็นแบบแผนที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่งอย่างต่อเนื่องและยาวนาน[152] ดังนั้นขนบประเพณีจึงเป็นกิจกรรมทางสังคมที่ฝังแน่นมานานและถ่ายทอดกันได้

ขนบประเพณีที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู ไม่ได้เป็นขนบประเพณีที่ปรากฏเฉพาะในภาคใต้ แต่เป็นขนบประเพณีในราชสำนักที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาตั้งแต่อดีต และเป็นแบบแผนที่ปรากฏในวรรณกรรมร้อยกรองเรื่องอื่นๆ ด้วย ผู้แต่งได้นำมาใช้กับตัวละครเอกในเรื่องซึ่งเป็นบุคคลชั้นสูง คือ พระยาชมพู ขนบประเพณีที่ปรากฏอยู่ในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพูสะท้อนให้เห็นถึงขนบประเพณีในจัดกระบวนพยุหยาตราทัพ ดังนี้

กระบวนพยุหยาตราทัพ เป็นกระบวนกรีฑาทัพออกไปทำศึกสงครามของกษัตริย์ ซึ่งประกอบด้วยริ้วกระบวนแห่ตามระบอบโบราณราชประเพณี ประกอบด้วย เครื่องประโคม เครื่องประดับพระอิสริยยศ และกระบวนเหล่าจตุรงคเสนา ได้แก่ เหล่าราบ เหล่าช้าง เหล่าม้า และเหล่ารถ ตามลำดับชั้น ที่มีระเบียบวินัยอย่างดียิ่ง มีแสนยานุภาพในการเข้าทำศึก มียุทธานุภาพอันเกรียงไกร[153] กระบวนพยุหยาตราทัพดังกล่าวนี้เป็นการแสดงถึงพระบรมเดชานุภาพของกษัตริย์ เพื่อให้ข้าศึกเกิดความเกรงกลัว ดังปรากฏในพระราชพงศาวดารสมัยอยุธยา ความว่า

> “ลุศักราชได้ 954 ปีมะโรง จัตวาศก พระบาทสมเด็จพระบรมบพิตทั้ง 2 พระองค์ ก็เสด็จพยุหยาตราทางสถลมารค สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเสด็จทรงช้างต้นศรีชัยศักดิ์ เป็นพระคชาธาร สมเด็จพระเอกาทศรถเสด็จทรงช้างพระมหาศักดานุภาพเป็นพระคชาธาร พระมหากษัตริย์บรมบพิตพระเจ้าอยู่หัวทั้ง 2 พระองค์ ก็เสด็จพยุหยาตราด้วยพระคชาธารทั้ง 2 อันประดับด้วยเครื่องคเชนทราลังการ อันพิจิตรด้วยกาญจนมณีรัตนชัชวาลและโอฬารด้วย พระอภิรุมเศวตรฉัตรกลิ้งกลดชุมสายพิจิตร เดียรดาษด้วยท้าวพระยา สามนตราเสนาบดี แห่ห้อมล้อมเป็นบริพารดูอึกทึก พันลึกด้วย

---

[152]ดนัย ไชยโยธา, **ประวัติศาสตร์ไทย : ยุคอาณาจักรอยุธยา** (กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2546), 252.

[153]ก่องแก้ว วีระประจักษ์, **กระบวนพยุหยาตรา : ประวัติและพระราชพิธี** (กรุงเทพฯ : หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2531), 11.

เครื่องคเชนทรนิกร บวรมหาคชสารสินธพ สมุหโยธาทั้งหลายเป็นกระบวนแห่ทั้ง
ซ้ายขวาหน้าหลัง และพลช้างเครื่อง 800 พลม้า 1,500 พลโยธาหาญ 100,000..."[154]

ในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู ผู้แต่งได้กล่าวถึงกระบวนพยุหยาตราทัพของพระยาชมพูที่จะเดินทางไปเฝ้าพระธรรมราชาธิราช โดยมีการจัดริ้วกระบวนที่ประกอบด้วยเครื่องประโคม เครื่องสูง และเหล่าจตุรงคเสนา ดังนี้

1.1 เครื่องประโคม เป็นเครื่องประโคมแตรสังข์และกลองชนะที่ใช้ประโคมในเวลาเสด็จพระราชดำเนินกระบวนพยุหยาตรา ประกอบด้วย แตรงอน แตรฝรั่ง สังข์ กลองชนะและปี่ชวา[155] ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ลันคองอินทะเพรีย	ลั่นฆ้องอินทเภรี[156]
แตรสงงปีเปาแทรงแทร่	แตรสังข์ปี่เป่าแซงแซ่
กลองช่นะปร่โคมแห	กลองชนะประโคมแห่
ใยพ่ลสึกพิฦไปย	ใยพลศึกพิลึกไป

(หน้าที่ 73 / 2 - 3)

1.2 เครื่องสูง หมายถึง สิ่งซึ่งใช้เป็นสัญลักษณ์เพื่อบ่งบอกฐานะ ความสำคัญของพระมหากษัตริย์ ใช้สำหรับป้องกันแสงแดดและสายลม ตลอดจนป้องกันศาสตราวุธต่างๆมิให้ต้องพระวรกายของพระมหากษัตริย์ การใช้เครื่องสูงมีทั้งอยู่ประจำที่และเชิญไปในที่ต่างๆ และต้องมีผู้ถือหรือเชิญร่วมไปในกระบวน เช่น กระบวนการเสด็จพระราชดำเนินของกษัตริย์ เครื่องสูงมีทั้งหมด 8 อย่าง อันประกอบด้วย ฉัตร 7 ชั้น ฉัตร 5 ชั้น ฉัตรชุมสาย จามร กลด บังแทรก บังสูรย์ และพัดโบก[157]

เครื่องสูงที่ปรากฏในกระบวนเสด็จของพระยาชมพู ผู้แต่งไม่ได้กล่าวถึงรายละเอียดของเครื่องสูงแต่ละชิ้น กล่าวถึงเพียงแต่ชื่อเท่านั้น ได้แก่ เศวตรฉัตร มยุรฉัตร กลด กรรชิง พัดโบก จามร บังสูรย์ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

---

[154]กรมศิลปากร, **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)**, พิมพ์ครั้งที่ 3 (พระนคร : กรมศิลปากร, 2507), 306, อ้างถึงใน มโน สุวรรณคร, "ประเพณีการจัดริ้วกระบวนพยุหยาตราทางสถลมารค" (สารนิพนธ์ปริญญาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2517), 1.

[155]วิทย์ พิณคันเงิน, **เครื่องราชภัณฑ์ : ศิลปะวิจิตรแห่งเครื่องประกอบพระราชอิสริยยศ** (กรุงเทพฯ : อมรินทร์, 2551), 34.

[156]อินทเภรี หมายถึง กลอง

[157]เรื่องเดียวกัน, 39.

เสทือนสทานคอง	สะเทือนสะท้านฆ้อง
เสทือนทองท่รฉีไหวย	สะเทือนท้องธรณีไหว
เครืองสูงสลางไปย	เครื่องสูงสล้างไป
เยวตรัดฉัตะม่ยู	เศวตรัตฉัตรมยู[158]
กรัดกลิ้งก่ชิงรัต	กลดกลิ้งกะชิง[159]รัด
ภัดโบกจามอนไพรูย	พัดโบกจามรไพรู[160]
ทานต่วันกันไพตรู	ทานตะวันกันไพตรู[161]
บงงแสงสูนจำหรูนใน	บังแสงสูรย์จำรูญใน

(หน้าที่ 73 / 4 - 6)

1.3 จตุรงคเสนา หมายถึง ทหารสี่เหล่า ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากตำราพิไชยสงคราม ของฮินดูโบราณ[162] ประกอบด้วย พลทหารราบ พลช้าง พลม้า และพลรถ

ในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู ผู้แต่งได้กล่าวถึงกองทัพของพระยาชมพูว่า ประกอบด้วยเหล่าจตุรงคเสนาที่เพียบพร้อมด้วยระเบียบวินัยอันดียิ่งและมีแสนยานุภาพในการทำศึกสงคราม แม้ไม่ได้ระบุจำนวนที่แน่ชัด แต่ก็พอประมาณได้ว่าเป็นกระบวนพยุหยาตราทัพที่ยิ่งใหญ่พอสมควร เหล่าจตุรงคเสนาที่ผู้แต่งได้บรรยายไว้ในวรรณกรรมเรื่องนี้ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1.3.1 พลทหารราบ เป็นเหล่าทหารที่มีรี้พลเป็นจำนวนมาก เพราะเป็นกำลังหลักในการทำสงครามของกองทัพ ทหารทุกนายจึงต้องมีความสามารถในการต่อสู้ มีวิชาอาคมสามารถล่องหนได้และใช้อาวุธในการต่อสู้ได้ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ก่ลบัดอรรณต้วกล้า	พลปัต[163]อันตัวกล้า
มีวิชาอาคมดี	มีวิชาอาคมดี
ล่องหนดำผุดมี	ล่องหนดำผุดมี
ตีฟันใดใลตีดตาม	ตีฟันได้ไล่ติดตาม

(หน้าที่ 69 / 5-6)

---

[158]ฉัตรมยู = มยุรฉัตร

[159]กะชิง = กรรชิง

[160]ไพรู หมายถึง งาม , รุ่งเรือง

[161]ไพตรู = ไพโตร หมายถึง กลิ่นที่ฟุ้งตระหลบ

[162]กรมศิลปากร, **ตำราพิไชยสงครามฉบับรัชกาลที่ 1** (กรุงเทพฯ : รุ่งศิลป์การพิมพ์, 2545), 2.

[163]พลปัต = พลปัตติก

อาวุธที่เหล่าทหารราบของพระยาชมพูใช้ในการต่อสู้ที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนี้ สามารถแบ่งได้เป็น 2 ประเภท ดังนี้

1. อาวุธยิง เป็นอาวุธที่สามารถส่งออกไปสังหารข้าศึกได้ในระยะไกล ได้แก่ ธนู ศร เกาทัณฑ์ และปืนคาบศิลา[164]

2. อาวุธฟันแทง เป็นอาวุธที่ใช้สำหรับการรบระยะประชิดตัว เป็นอาวุธประจำตัวทหาร ใช้ตามความถนัดมือของตนโดยเฉพาะ ได้แก่ ดาบ หอก ทวน และง้าว[165] ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ภ์ลบัฎิ ๆส่โมสอน	พลปัตติปัตติสโมสร
ถือทงฉายกรายกอน	ถือธงฉายกรายกร
หมูโยทา	หมู่โยธา
ภ์ลบัฎิ ๆถือทนูถัดมา	พลปัตติปัตติถือธนูถัดมา
ถือท่นูษรษา	ถือธนูศรสา
แหล่เกาทรรณ	แลเกาทัณฑ์[166]
ภ์ลบัฎิ ๆแขงขรรณ	พลปัตติปัตติแข็งขัน
ถือหงอกสากรร	ถือหอกสากรรจ์[167]
ฆ่อทองงาม	ขอทองงาม[168]
ภ์ลบัฎิ ๆชานสนาม	พลปัตติชาญสนาม
รบบุกคุกคาม	รบบุกคุกคาม
ก่อรำดาบ	ก็รำดาบ

[164]กรมยุทธการทหารบก, **วิวัฒนาการแห่งศัสตราวุธในกองทัพบกไทย** (กรุงเทพฯ : อรุณการพิมพ์, 2549), 56.

[165]เรื่องเดียวกัน, 41.

[166]เกาทัณฑ์ หมายถึง หน้าไม้แบบจีน

[167]สากรรจ์ = ฉกรรจ์

[168]น่าจะเป็น ขอทวนงาม

ภัลบัฎิ ๆกาทราบ	พลปัตติปัตติกาจ[169]ราบ
ถือปืนนกคาบ	ถือปืนนกคาบ[170]
คาบสรินลา	คาบสินลา

(หน้าที่ 74 / 1-6)

1.3.2 พลช้าง ช้างเป็นสัตว์ป่าที่คนนำมาฝึกหัดเพื่อใช้เป็นพาหนะและใช้ในการบรรทุกสิ่งของต่างๆ นอกจากนั้นยังได้มีการนำช้างป่ามาฝึกหัดให้รู้กระบวนยุทธ์เพื่อให้แม่ทัพนายกองขึ้นขี่ขับเข้าทำการสัประยุทธ์และเข้ามาเป็นกองทัพช้างด้วย

ช้างที่จัดเข้าร่วมเป็นกองทัพช้างจะได้รับการคัดสรรให้รับภาระและหน้าที่ต่างๆกันไป โดยจำแนกตามเพศ ขนาดสูงใหญ่ ความแข็งแรง และความสามารถ เป็นต้น ซึ่งจะจัดให้มีหน้าที่เป็นช้างพระที่นั่ง ช้างสำหรับกองทัพหรือช้างหลวง อาจนำมาใช้ขี่ขับหรือใช้บรรทุกยุทโธปกรณ์ต่างๆ[171]

การจัดกระบวนช้างศึกที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู ผู้แต่งไม่ได้บรรยายไว้อย่างละเอียด เพียงแต่กล่าวว่า มีการจัดกระบวนช้างศึกเป็น 3 ระวาง คือ ระวางในเป็นช้างพระที่นั่งของพระยาชมพู ระวางกลางและระวางนอกเป็นช้างที่ทำหน้าที่ต่อสู้กับข้าศึก อีกทั้งยังป้องกันด้านหน้า ด้านข้าง และด้านหลังของกระบวนทัพด้วย ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ฆุนชางไปยจัทชาง	ขุนช้างไปจัดช้าง
ร่วางไนยชางมุงคร	ระวางในช้างมุงคล[172]
ร่วางกลางล้วนชางชน	ระวางกลางล้วนช้างชน
รนรุกแรงแทงท่ลาย	รนรุกแรงแทงทลาย

---

[169]กาจ หมายถึง กล้า ดุร้าย ใช้คู่กับคำว่าเก่ง = เก่งกาจ

[170]ปืนนกคาบ = ปืนคาบศิลา เป็นปืนไฟชนิดหนึ่ง นกปืนจะหนีบคาบหินเหล็กไฟเอาไว้ที่ปากนก เมื่อง้างนกแล้วเหนี่ยวไกนกจะสับให้หินเหล็กไฟตีเฉี่ยวหน้าแผ่นเหล็กกล้า เกิดเป็นประกายไฟติดดินหูแล่นเข้าลำกล้องทำให้ปืนลั่นออกไป เนื่องจากปากนกปืนเป็นที่หนีบหรือคาบหินเหล็กไฟ จึงเป็นที่มาของคำว่า คาบศิลา ในภาคใต้มีชื่อเรียกปืนคาบศิลาหลายชื่อ เช่น ปืนคาบศิลา ปืนคาบสินลา ปืนคาบหิน และปืนนกสับบาเดบาตู ซึ่งเป็นภาษามลายู แปลว่า หิน ดูที่ พิชัย แก้วขาว, “ปืนไฟ,” **สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้** 10 (2542) : 4604-4621.

[171]กองวิชาประวัติศาสตร์การสงคราม โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า, **เอกสารประกอบการสอนรายวิชาประวัติศาสตร์การสงครามไทย (MS3007)** [ออนไลน์], เข้าถึงเมื่อ 26 พฤษภาคม 2552. เข้าถึงได้จาก http://arm.crma.ac.th/ecourses51/courses/ms3007/

[172]มุงคล = มงคล

ร่วางน่อกอ่อกประจน	ระวางนอกออกประจญ
ถิบฉัดชนแทงฉิบหาย	ถีบฉัด[173]ชนแทงฉิบหาย
ผูกเครืองประเทืองกาย	ผูกเครื่องประเทืองกาย
สายสุ่คันพ็ดรัดหนาหลัง	สายสุคนธ์พดรัด[174]หน้าหลัง

(หน้าที่ 68 / 5 - 6)

จากคำประพันธ์ข้างต้น อาจสรุปลักษณะการจัดกระบวนช้างศึก ได้ว่าประกอบด้วย พระคชาธาร เป็นช้างพระที่นั่งของกษัตริย์ อยู่ตรงกลางกระบวน โดยมีช้างค้ำและช้างค่าย ทำหน้าที่เป็นองครักษ์ และมีช้างดั้ง ช้างกัน ช้างแทรก ช้างแซงทำหน้าที่ป้องกันด้านหน้า ด้านข้าง และด้านหลังของกระบวนทัพ อีกทั้งยังมีช้างโคตรแล่นหรือช้างซับมันเดินปิดท้ายกระบวนด้วย

นอกจากนั้นผู้แต่งยังได้กล่าวถึงลักษณะของช้างศึกที่จัดเป็นกระบวนทัพว่าช้างดั้ง ช้างกัน ช้างแซง เป็นช้างที่นำหน้ากระบวนทัพ ช้างพระที่นั่งเป็นช้างที่อยู่กลางกระบวน และมีช้างซับมันอยู่ท้ายกระบวน ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ภลคช ๆคำแหง	พลคชคชคำแหง
ทงงดงงกรรณแทรง	ทั้งดั้ง[175]กัน[176]แซง[177]
แลนำจอน	แลนำจร
ภลคช ๆดงงกร้ยษร	พลคชคชดั่งไกรสร
สายเส้ยงางอน	ส่ายเสยงางอน
จ่ร่กลางพล	จรกลางพล
ภลคช ๆตามผ่จน	พลคชคชตามผจญ
มืดมนเมาวมนตว์	มืดมนเมามนต์
ระเรืงแร่ง	ระเริงแร่ง

(หน้าที่ 75 / 4 - 5)

---

[173]ฉัด หมายถึง เตะ

[174]สายสุคนธ์พดรัด = สายรัตคน , รัดประคน หมายถึง สายรัดเครื่องหลังช้างล่ามรอบอกช้าง

[175]ดั้ง = ช้างดั้ง หมายถึง ชื่อช้างที่จัดอยู่ทัพหน้าในกระบวนทัพ

[176]กัน = ช้างกัน หมายถึง ชื่อช้างที่เดินอยู่กลางริ้วขบวนข้างหลัง ทำหน้าที่ป้องกันทางด้านหลัง

[177]แซง = ช้างแซง หมายถึง ชื่อช้างที่เดินเป็นริ้วเรียงกันทั้งสองข้างตลอดแถว ทำหน้าที่ช่วยช้างแทรก

1.3.3 พลม้า มีหน้าที่ป้องกันปีกทหารราบ รักษาด่าน เข้าตีโอบ รบกวน ลาดตระเวนและส่งข่าว ลักษณะม้าศึกที่ดีถูกต้องตามตำราจะต้องมีสีแดง ดำ ปลัง(เขียว) กะเลียว ผ่านแซม ขาว และเทา และจะต้องมีรูปลักษณ์ที่ดี [178] ทหารม้าจะใช้หอก ดาบ ทวน ธนู และปืน เป็นอาวุธ

พลม้าในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู ผู้แต่งไม่ได้กล่าวถึงการจัดกระบวนม้าอย่างละเอียด กล่าวแต่เพียงว่า เป็นม้าศึกที่มีสีเทา ดำ แดง ขาว และกล่าวถึงม้า 2 ประเภท คือ ม้าแซง และม้าใช้ อีกทั้งม้าจะต้องมีความห้าวหาญ ว่องไวในการไล่ตามข้าศึกศัตรู ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ภลอัษว ๆเฉิดฉาย	พลอัศวะอัศวะเฉิดฉาย
หมอกเมกดำแดงลาย	หมอกเมฆดำแดงลาย
มีเผิอกผาน	มีเผือก[179]ผ่าน
ภ์ลอัษว ๆเหาหาร	พลอัศวะอัศวะห้าวหาญ
แชงใชรัชการ	แซง[180]ใช้[181]รัชการ
ร้วดเร้วรับพ์	รวดเร็วรับ
ภ์ลอัษว ๆโจมทับ	พลอัศวะอัศวะโจมทัพ
เร้วยิ้งวิ้งวองรับ	เร็วยิ่งวิ่งว่องรับ
เขารุกรัน	เข้ารุกรัน
ภ์ลอัษว ๆแขงขรรณ	พลอัศวะอัศวะแข็งขัน
นึกใงใลก่ทัร	นึกไงไล่ก็ทัน
หมูไพรีย	หมู่ไพรี

(หน้าที่ 75 / 6 -หน้าที่ 76 / 2)

1.3.4 พลรถ ลักษณะรถศึก คือ มีวงดุมทั้ง 4 เท่ากัน เสมอวงละ 1 วา เอาเหล็กหุ้ม มีธงไชยประดับ มีม้าเทียมรถ ในยามสงครามรถศึกทำหน้าที่เป็นกองยุกกระบัตร และกองเกียกกายหรือกองเสบียง[182]

---

[178]กองวิชาประวัติศาสตร์การสงคราม โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า, **เอกสารประกอบการสอนรายวิชาประวัติศาสตร์การสงครามไทย (MS3007)**.

[179]เผือก หมายถึง สีขาว

[180]แซง = ม้าแซง

[181]ใช้ = ม้าใช้

[182]เรื่องเดียวกัน.

พลรถที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู ผู้แต่งได้บรรยายลักษณะของรถศึกว่ามีม้าเทียมรถสีขาว สีแดง และสีดำ มีกงล้อที่แข็งแกร่ง ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ขุนรถสาระถือ	ขุนรถสารถี
ผูกพาชีขาวแดงดำ	ผูกพาชี[183]ขาวแดงดำ
ดุมวงและกงกำ	ดุม[184]วงและกำ[185]กง[186]
กัมชับหมันรัดรังศีรย	กำชับมั่นรัดรังสี

(หน้าที่ 69 / 4 - 5)

นอกจากนั้นรถศึกยังมีธงชัยโบกสะบัดอยู่หน้ารถ และสารถีบนรถถืออาวุธ คือ ธนู และศรไว้เตรียมต่อสู้กับข้าศึก ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ภัลรถ ๆเรืงแรง	พลรถรถเริงแรง
ทงชัยกวัยแกวง	ธงชัยไกวแกว่ง
โบกส่บัด	โบกสะบัด
ภัลรถ ๆจำหรัด	พลรถรถจำรัส
สาระถือยื้นยัษ	สารถียืนหยัด
ปราบณ่รำง	ปราบณรงค์
ภัลรถ ๆงามผ่จง	*(พลรถรถผจง)*[187]
นายสาระถือทง	นายสารถีถือธง
ท่นูษร	ธนูศร

(หน้าที่ 76 / 5 -หน้าที่ 77 / 1)

1.4 การประดับเครื่องผูกสัตว์พาหนะ

ในการจัดกระบวนพยุหยาตราทัพ จะต้องมีการประดับเครื่องผูกสัตว์พาหนะที่ใช้ในกองทัพ เพื่อให้เกิดความสะดวกสบาย มั่นคง ปลอดภัยแก่ผู้ขี่และผู้นั่ง ซึ่งส่วนใหญ่การประดับเครื่องผูกช้างและม้าจะนิยมใช้ในกระบวนเสด็จพระราชดำเนินของกษัตริย์ ทั้งนี้เครื่องผูกช้างและม้าจะเป็นไปตามสถานภาพทางสังคมของผู้ขี่และผู้นั่ง เพื่อเป็นการแสดงให้รู้ว่ามียศ ศักดิ์ และฐานะอย่างไร

---

[183]พาชี หมายถึง ม้า

[184]ดุม หมายถึง ส่วนกลางของล้อเกวียน ที่มีรูสำหรับสอดเพลา

[185]กำ หมายถึง ซี่ล้อเกวียน

[186]กง หมายถึง ล้อเกวียน

[187]ต้นฉบับหลักขาดหายไป เพิ่มเติมจากฉบับสอบทาน

ในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู ผู้แต่งได้กล่าวถึงการประดับเครื่องผูกช้างและเครื่องผูกม้าในการเดินทัพของพระยาชมพู ดังนี้

1.4.1 เครื่องผูกช้างที่ใช้สืบต่อกันมาตั้งแต่สมัยโบราณนั้น สามารถจำแนกตามลักษณะหน้าที่และการใช้งานได้ 3 จำพวก คือ เครื่องละคอ เครื่องมั่น และเครื่องสัปคับ[188]

เครื่องผูกช้างที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพูมีดังนี้

1.4.1.1 เครื่องผูกพระที่นั่งคชาธาร พระที่นั่งคชาธารเป็นช้างพระที่นั่งสำหรับพระมหากษัตริย์ทรงเสด็จออกศึก จึงผูกเครื่องช้างแบบสัปคับ ซึ่งมีที่นั่งบนหลังช้าง การผูกเครื่องสัปคับพระที่นั่งคชาธารจะต้องมีความมั่นคงมาก ผู้แต่งได้บรรยายถึงพระคชาธารของพระยาชมพูไว้อย่างละเอียดว่า เครื่องผูกพระคชาธารทำด้วยทองคำและอัญมณีมีค่าชนิดต่างๆ อย่างสมพระเกียรติของกษัตริย์ ดังนี้

1.4.1.1.1 ปกกระพอง คือ ผ้าปูปกไว้บนกระพองร้อยด้วยทองและแก้วมุกดาหาร

1.4.1.1.2 ข่ายหน้าช้าง คือ ตาข่ายร้อยด้วยเพชรพลอยเป็นรูปลายกนก สำหรับคาดปกหน้าผากช้าง อยู่ถัดลงมาจากขอบข้างหน้าผ้าปกกระพอง

1.4.1.1.3 พู่หูช้าง คือ เครื่องตกแต่งให้สวยงาม ลักษณะเป็นพู่ทำด้วยขนจามรีสีขาว โคนพู่สอดติดกับจงกล แล้วมีสายต่อขึ้นไปโยงพู่ขึ้นไปติดกับผ้าปกกระพองทอดลงหน้าหูช้างทั้งสองข้าง

1.4.1.1.4 รัดประคน คือ สายรัดรอบตัวช้าง ทำด้วยทอง สำหรับคนนั่งบนหลังช้างใช้เหนี่ยวไว้เพื่อกันหล่นจากช้าง และใช้โยงเชิงสัปคับที่ตั้งอยู่บนหลังช้างให้กระชับมั่นคง

1.4.1.1.5 ซองหาง คือ ขอที่ใช้สำหรับคล้องไว้ใต้โคนหางช้างเพื่อช่วยรั้งสายสำอางที่ผูกเครื่องสัปคับเอาไว้ ร้อยด้วยเพชรพลอย 7 ชนิด

1.4.1.1.6 ปกหลัง คือ ผ้าคลุมหลังช้าง ทำด้วยผ้าตาดทอง

1.4.1.1.7 กำไลข้อเท้า ทำด้วยทองคำเป็นลายกุดั่นและประดับด้วยเพชรพลอย ดังคำประพันธ์ที่ว่า

---

[188]จุลทรรศน์ พยาฆรานนท์, “อัศวอลงการ-คชสารอลงกรณ์,” ใน **ศรีชไมยาจารย์**, วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ : เฟื้องฟ้าพริ้นติ้ง, 2546), 212.

สาร่เว่กเอ่กอุตะมัง	สารเวก[189]เอกอุตมัง[190]
ทังทีนงงบรรลงงงาม	ทั้งที่นั่งบัลลังก์งาม
ผูกเครืองมะนีอะราม	ผูกเครื่องมณีอร่าม
แพลมพลามท้วทังต้วสาร	แพลมพลามทั่วทั้งตัวสาร
สุคันทองชวงหางรัด	สุคนธ์[191]ทองซองหางรัด
สัดพีรัดแก้วประภาน	สัตพิรัตน์[192]แก้วประพาฬ
สุวรรณร้อยมุกฎาหาน	สุวรรณร้อยมุกดาหาร
ปกกระพองรองรับเสียร	ปกกระพองรองรับเศียร
กำไมลไสยรัดช่ตงง	กำไมล[193]ใส่รัชตัง
พืนสุวรรณกุดันเนียน	พื้นสุวรรณกุดั่นเนียน
เพ้ชแนมแกมวิเชียน	เพชรแนมแกมวิเชียร
หูพูหอยรอยชายกรอง	หูพู่ห้อยร้อยชายกรอง
ฆายแก้วกานกระนำก	ข่ายแก้วก้านกระหนก
ป่กหลังสารนพูสาทอง	ปกหลังสารภูษาทอง
เบาะตงงทีนังรอง	เบาะตั้งที่นั่งรอง
คัตไหลยลไม่จริง	คดไหล[194]ยลไม่จริง
สีทาวสอดกรองเชือง	สี่เท้าสอดกรองเชือง[195]
ยำกยางเยืองดังกร่างกริ้ง	ยกย่างเยื้องดังกร่างกริ่ง
บำมันรันรายจิง	บ่มมัน[196]รันร้ายจริง
วางวิงคึกส่อึกแทง	วางวิ่งคึกสะอึก[197]แทง

(หน้าที่ 69 / 6 หน้าที่ 70 / 5)

1.4.1.2 เครื่องผูกช้างในกองทัพช้าง กองทัพช้างของพระยาชมพูมีการผูกเครื่องช้างแบบเครื่องมั่น หมายถึง เครื่องผูกช้างที่มีเครื่องผูกรัดโยงบนตัวช้าง เพื่อให้ผู้ที่นั่งอยู่บนหลังและนั่งอยู่ตอนท้ายช้างได้ยุดเหนี่ยวให้นั่งทรงตัวได้อย่างมั่นคง เครื่องผูกช้างแบบเครื่องมั่น

---

[189]สารเวก หมายถึง ชื่อช้าง

[190]เอกอุตมัง หมายถึง เลิศที่สุด

[191]สุคนธ์ = รัตคน , รัดประคน

[192]สัตพิรัตน์ หมายถึง แก้ววิเศษทั้ง 7 ประการ

[193]กำไมล = กำไล

[194]คดไหล หมายถึง วัตถุแข็งคล้ายหิน เรียกว่าเหล็กไหลถือเป็นเครื่องรางของขลังทำให้มองไม่เห็น

[195]กรองเชือง = กรองเชิง หมายถึง กำไลเท้า

[196]บ่มมัน หมายถึง ช้างเริ่มตกมัน

[197]สะอึก หมายถึง โถมเข้าใส่

ที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนี้ ผู้แต่งได้บรรยายว่า มีอุปกรณ์ที่ใช้เป็นเครื่องผูกช้าง ได้แก่ รัดประคน ซองหาง ชนัก ข่ายหน้าช้าง พู่หูช้าง และสร้อยคอช้าง ซึ่งเครื่องผูกช้างดังกล่าวนี้ได้ประดับตกแต่งด้วยเพชรพลอยของมีค่าเช่นเดียวพระที่นั่งคชาธาร ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ร่วางน่อกอ่อกประจน	ระวางนอกออกประจญ
ถิบฉัดชนแทงฉิบหาย	ถีบฉัด[198]ชนแทงฉิบหาย
ผูกเครืองประเทืองกาย	ผูกเครื่องประเทืองกาย
สายสุ่คันพัดรัดหนาหลัง	สายสุคนธ์พดรัด[199]หน้าหลัง
ช่นักทองชองหางรัด	ชนักทองซองหางรัด
สุวรรณประดับรัดช่ตัง	สุวรรณประดับรัชตัง
ขายกระน่กปักเสียรรัง	ข่ายกระหนกปกเศียรรัง
พูหูห้อยสรอยชนักคอ	พู่หูห้อยสร้อยชนักคอ

(หน้าที่ 68 / 6 -หน้าที่ 68 / 1)

1.4.2 การประดับเครื่องผูกม้า

ม้าที่ใช้ในการเดินทางและในกองทัพ จะต้องมีเครื่องสำหรับรองนั่งใส่บนหลังม้าพร้อมด้วยเครื่องผูกรั้งเครื่องรองนั่งให้กระชับติดกับตัวม้า และเครื่องบังคับม้าสำหรับผู้ขี่ได้บังคับม้าให้ทำตามที่ผู้ขี่ม้าต้องการ เพื่อให้เกิดความสะดวกสบาย มั่นคง ปลอดภัยในการขี่หรือนั่งคร่อมบนหลังม้า

เครื่องผูกม้าแบ่งเป็น 2 จำพวก คือ เครื่องอานสำหรับใส่หลังผูกติดกระชับกับตัวม้าเป็นที่รองนั่งบนหลังม้า และเครื่องบังเหียนสำหรับสวมใส่ไว้ที่ปากม้าและศีรษะม้า เพื่อให้ผู้ขี่ได้ใช้บังคับม้า เครื่องผูกม้าทั้ง 2 จำพวกนี้เป็นอุปกรณ์สำคัญและจำเป็นอย่างยิ่งในการขี่ม้า เพราะจะทำให้ผู้ขี่เกิดความสะดวกสบาย มั่นคง ปลอดภัย และสามารถบังคับม้าให้เดิน วิ่ง หันเหียน หรือเผ่นโจนได้ตามต้องการ

เครื่องผูกม้าที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู เป็นเครื่องผูกม้าสำหรับใช้ในกองทัพม้าของพระยาชมพู ผู้แต่งได้บรรยายว่าเป็นเครื่องผูกม้าที่มีทั้งเครื่องอานและเครื่องบังเหียน ซึ่งประกอบด้วยอุปกรณ์ที่ใช้ ดังต่อไปนี้

1.4.2.1 เบาะอาน เป็นเครื่องรองนั่งบนหลังม้า มีเบาะซึ่งปูทับไว้บนหลังม้ารองรับหรือตั้งอานขึ้นบนที่นั่ง เพื่อให้ผู้ขี่ม้าได้นั่งสะดวกและมั่นคงขณะที่ม้าวิ่ง หรือ กระโจน

---

[198]ฉัด หมายถึง เตะ

[199]สายสุคนธ์พดรัด = สายรัตคน , รัดประคน

มีลักษณะเป็นรูปพระจันทร์ครึ่งซีก ตอนหัวเบาะตั้งขึ้นตอนกลางเว้าลง ส่วนท้ายเบาะอานงอนขึ้นพอสมควร

1.4.2.2 พานหน้า เป็นเส้นเชือกที่วางคาดขวางหน้าผากม้า ทิ้งชายทั้งสองลงข้างขมับหน้าใบหูลงมาต่อติดกับพานท้ายทั้งสองข้างแก้มม้า พานหน้าทำหน้าที่เหนี่ยวพานท้ายให้ติดกระชับกับศีรษะม้า

1.4.2.3 บังเหียน เป็นเชือกสำหรับใส่ขวางปากม้า ที่ปลายมีห่วง 2 ข้าง สำหรับผูกสายบังเหียน เพื่อใช้บังคับม้าให้ไปในทางที่ต้องการ

1.4.2.4 สายบังเหียน เป็นอุปกรณ์สำหรับผู้ขี่ม้าถือขณะขี่เพื่อบังคับขับม้าให้ไปในทางที่ต้องการ

1.4.2.5 โกลน เป็นอุปกรณ์ชนิดหนึ่งสำหรับสอดเท้ายันในเวลาขึ้นหรือลง และพักเท้าขณะขี่ม้า มีหน้าที่คล้ายกับชนักในเครื่องผูกช้าง[200] ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ฃุนราชพาหะจัด	ขุนราชพาหะ[201]จัด
อัดส่ดอนอันต้วกลา	อัสดรอันตัวกล้า
เบาะอานแล่พานหนา	เบาะอานแลพานหน้า
สายแคบคักชักบงงเหิยน	สายแคบ[202]คัก[203]ชักบังเหียน
สารถีขึรหลัง	สารถีขึ้นหลัง
ถีท้วนดังกานบังเวี้ยน	ถือทวนดังกานบังเวียน[204]
ยุดชักช่นักเหียร	ยุดชักชนัก[205]เหียน[206]
ไหบาทย้างทาทวนรำ	ให้บาทย่างท่าทวนรำ

(หน้าที่ 69 / 2- 3)

แม้ในปัจจุบันความนิยมในการใช้ช้างและม้าเป็นพาหนะจะลดลง เนื่องจากมีการนำยานพาหนะเข้ามาใช้แทนที่ แต่ก็ยังมีการช้างและม้าที่ประดับตกแต่งด้วยเครื่องผูกมาร่วมขบวนในพระราชพิธีสำคัญตามโบราณราชประเพณี นอกจากนั้นการประดับเครื่องผูกช้างและม้า ยังแสดง

---

[200]เรื่องเดียวกัน, 196-205.

[201]ราชพาหะ = ราชพาหนะ

[202]สายแคบ หมายถึง สายบังเหียน

[203]คัก หมายถึง สายดึงบังเหียน

[204]กานบังเวียน หมายถึง หมุนรอบ , เวียนรอบ

[205]ชนัก หมายถึง เป็นอุปกรณ์ชนิดหนึ่งสำหรับสอดเท้ายันในเวลาขึ้นหรือลงและพักเท้าขณะขี่ม้า เรียกอีกอย่างว่า โกลน

[206]เหียน หมายถึง หัน หมุนตัว

ให้เห็นภูมิปัญญาของคนไทยในอดีตที่นำเอาช้างและม้ามาเป็นสัตว์พาหนะในการโดยสารและบรรทุกสิ่งของ เพื่ออำนวยความสะดวก ความปลอดภัย และช่วยย่นระยะทางและเวลาในการเดินทาง โดยจัดให้มีเครื่องผูกสัตว์พาหนะเหล่านี้ตามสภาพการใช้งาน และเป็นสิ่งที่แสดงถึงยศถาบรรดาศักดิ์ของผู้ขี่และผู้นั่งด้วย

พิธีกรรม

พิธีกรรม หมายถึง แบบอย่างหรือแบบแผนต่างๆ ที่ปฏิบัติในทางศาสนา[207] ที่เรียกว่า พิธีกรรมทางศาสนา หรือ ศาสนพิธี ซึ่งเป็นแบบแผนปฏิบัติสืบๆ กันมาอันเป็นการแสดงออกถึงความเชื่อทางศาสนา การปฏิบัติพิธีกรรมทางศาสนานี้เป็นสิ่งที่ทุกศาสนาจะต้องมี เพื่อเป็นการธำรงไว้ซึ่งศาสนาและนำมาซึ่งความสุขในการดำรงชีวิตของศาสนิกชน

ศาสนพิธีในพระพุทธศาสนาสามารถแบ่งได้เป็น 2 ประเภท คือ

1. ศาสนพิธีสำหรับพระภิกษุ ได้แก่ พิธีอุปสมบท พิธีสวดปาติโมกข์ เข้าพรรษา รับกฐิน เป็นต้น

2. ศาสนพิธีสำหรับชาวบ้าน ได้แก่ การทำบุญตักบาตร การรักษาอุโบสถศีล การเวียนเทียนในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา การทำบุญในงานมงคล การถวายสังฆทาน เป็นต้น

พิธีกรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู เป็นศาสนพิธีสำหรับพระภิกษุ คือ การอุปสมบท หมายถึง พิธีการรับคนเข้าเป็นสมาชิกของภิกษุสงฆ์ ซึ่งเป็นการประกอบพิธีกรรมตามพุทธานุญาต ที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาในแต่ละยุคสมัย พิธีกรรมการอุปสมบทพระภิกษุที่ปรากฏในพระธรรมวินัยมี 3 วิธี ดังต่อไปนี้

1. เอหิภิกขุอุปสัมปทา เป็นวิธีการอุปสมบทด้วยพระวาจาของพระพุทธเจ้าที่ทรงอุปสมบทให้กุลบุตรด้วยพระองค์เอง โดยทรงกล่าวว่า “จงมาเป็นภิกษุเถิด”

2. ติสรณคมนูปสัมปทา เป็นวิธีการอุปสมบทด้วยการให้เข้าถึงไตรสรณะ เป็นวิธีที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้พระสาวกเป็นผู้ประกอบพิธีอุปสมบทให้แก่ผู้ที่มีศรัทธาในยุคต้นพุทธกาล ซึ่งในขณะนั้นยังมีคณะสงฆ์ไม่มากนัก

3. ญัตติจตุตถกรรมอุปสัมปทา คือ การอุปสมบทด้วยญัตติจตุตถกรรม หรือการอุปสมบทโดยการอนุญาตของหมู่สงฆ์ที่มีพระอุปัชฌาย์และหมู่สงฆ์รับรู้ เป็นวิธีที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้พระภิกษุทำ เมื่อมีคณะพระภิกษุเป็นหมู่ใหญ่ขึ้นมา และเป็นวิธีที่ใช้มาจนถึงปัจจุบัน[208]

---

[207]ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542**, 788.

[208]เจือ สตะเวทิน, **ภาษาไทยชุดครูมัธยมวรรณคดีไทย ข.** (พระนคร : อักษรเจริญทัศน์, 2511), 21.

พิธีกรรมการอุปสมบทพระภิกษุที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู เป็นการอุปสมบทแบบเอหิภิกขุอุปสัมปทา ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงอุปสมบทให้กับพระยาชมพูและเหล่าบริวารหลังจากที่ทรงทรมานพระยาชมพูให้ลดละทิฐิมานะและหันมายอมรับพระธรรมคำสอนของพระพุทธองค์แล้ว ดังคำประพันธ์ที่ว่า

จิงตรัดเรียกเอ่หีพิกขุก็อบรรณลุะสโมสอน	จึงตรัสเรียกเอหิภิกขุก็บรรลุสโมสร
บาทแล่ไตรยจีว่อน พูลมาถึง	บาตรแลไตรจีวร พูนมาถึง
ก่อสวมอ่งคชุมพูยเสนามาตะยาแสรหนึง	ก็สวมองค์ชุมพูเสนามาตยาแสนหนึ่ง
เครื่องอัถะบ่ริฆานพึง ก่สำเมร็ด	เครื่องอัฐบริขารพึง ก็สำเร็จ[209]
ด้วยเดชะพุทาคุนอ่งคบ่หร่มพระสรรเพช	ด้วยเดชะพุทธาคุณองค์บรมพระสรรเพชญ
เทือก่อเป้นสงคเดียวเด้ษ ดูอัคะระ	เธอก็เป็นสงฆ์เดียวเด็ด ดูอัคระ[210]
บอกพระจัตุกำมถารกะสะละ	บอกพระจัตุกรรมฐานกะ[211]สละ
กิเล่ดกะ ละสมบัฎิ	กิเลสกะ ละสมบัติ

(หน้าที่ 116 / 1 – 4)

จากคำประพันธ์ข้างต้นจะเห็นว่า ผู้ที่อุปสมบทเป็นพระภิกษุจะต้องมีเครื่องอัฐบริขาร ได้แก่ บาตร จีวร สังฆาฏิ สบง มีดโกน เข็มเย็บผ้า รัดประคด และธมกรก ตามพุทธานุญาต สำหรับพระยาชมพู ซึ่งเป็นกษัตริย์ผู้มีบุญญาธิการมาแต่อดีตชาติ เมื่อได้รับพุทธานุญาตให้อุปสมบทได้ เครื่องอัฐบริขารก็เกิดขึ้นเอง ด้วยอำนาจแห่งอานิสงส์ผลบุญที่ได้เคยกระทำไว้

นอกจากนั้น หลังจากที่ได้รับการอุปสมบทแล้วพระภิกษุจะต้องเรียนรู้และปฏิบัติตามกรรมฐานที่พระอุปัชฌาย์สอน โดยเน้นอสุภกรรมฐาน คือ ให้พิจารณาว่าร่างกายประกอบด้วย เกศา โลมา นขา ทันตา ตโจ เป็นอสุภะ ซึ่งเป็นข้อหนึ่งในกรรมฐาน 4[212] ดังนี้

1. พุทธานุสสติ คือ การระลึกถึงคุณพระพุทธเจ้า
2. เมตตา คือ แผ่เมตตาให้สรรพสัตว์เป็นสุข
3. อสุภะ คือ พิจารณาร่างกายของตนให้เห็นเป็นอสุภะ เป็นสิ่งที่น่าเกลียดไม่งาม
4. มรณัสสติ คือ การระลึกถึงความตายอันจะมีแก่ตน[213]

---

[209]สำเมร็จ = สำเร็จ

[210]อัคระ หมายถึง ประเสริฐ , เลิศ , ยอด , สูงสุด

[211]กะ = ก็

[212]ธ. ธรรมศรี [นามแฝง], **คู่มือคู่สวดอุปัชฌาย์** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เลี่ยงเชียงจงเจริญ, 2519), 42.

[213]เกิด ธนชาต, **คู่มือคลังปริยัติธรรม เล่ม 1**, 297.

พิธีกรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนี้ แสดงให้เห็นว่าผู้แต่งมีความรอบรู้เรื่องอุปสมบทกรรมในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างดี โดยเฉพาะเอหิภิกขุอุปสัมปทาที่พระพุทธเจ้าทรงอุปสมบทให้กับพระยาชมพู หลังจากอุปสมบทแล้วจึงบอกกรรมฐานตามวิธีการที่พุทธานุญาต[214]

พิธีกรรมการอุปสมบทเป็นพระภิกษุ เป็นพิธีกรรมที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาจนกลายเป็นประเพณีการบวชที่ยังถือปฏิบัติมาจนถึงปัจจุบันนี้ ซึ่งพุทธศาสนิกชนถือเป็นประเพณีการบำเพ็ญกุศลอย่างหนึ่งของไทย โดยมีความเชื่อว่าการบวชเป็นประเพณีแห่งการดำเนินชีวิตเข้าสู่ความเป็นผู้ใหญ่ เป็นการอบรมตัวตามหลักพระพุทธศาสนา และที่สำคัญ คือ เป็นการบำเพ็ญบุญอย่างยิ่งใหญ่ที่ได้บวชตอบแทนบุญคุณของพ่อแม่และเป็นการสืบทอดพระพุทธศาสนาด้วย ผู้ที่บวชเรียนแล้วจึงเป็นคนสมบูรณ์ เมื่อลาสิกขาบทแล้วจะมีครอบครัวก็ไม่มีข้อขัดข้องเพราะถือว่าเป็นผู้ใหญ่พอที่จะปกครองครอบครัวได้

สภาพสังคม

งานวรรณกรรมมักจะสะท้อนสภาพสังคมของแต่ละยุคสมัยที่วรรณกรรมเรื่องนั้นๆได้เกิดขึ้นมา ผู้แต่งเองอาจนำสภาพสังคมในยุคของตนใส่ลงไปในงานวรรณกรรม เพื่อให้ผู้อ่านและผู้ฟังรู้สึกคุ้นเคยกับบรรยากาศในเรื่องและคล้อยตามไปกับสิ่งที่ผู้แต่งต้องการสื่อ นอกจากนี้ยังเป็นการบันทึกสภาพสังคมในสมัยนั้นๆได้อีกด้วย สภาพสังคมที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพูเป็นสังคมแบบนิทาน ส่วนมากจะเป็นสังคมของชนชั้นปกครอง และในขณะเดียวกันก็ยังสะท้อนสภาพสังคมที่เป็นจริงของภาคใต้ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นออกมาด้วย สภาพสังคมที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู มีดังนี้

1. การปกครอง

การปกครองบ้านเมืองที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู ผู้แต่งได้สะท้อนให้เห็นการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ที่ภาคใต้ของไทยได้ถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรไทยตามระบบรัฐบรรณาการ จึงต้องตกเป็นเมืองบริวารของกรุงสุโขทัย อยุธยา และ

---

[214]นอกจากการอุปสมบทภิกษุแล้ว ในวรรณกรรมเรื่องนี้ผู้แต่งได้กล่าวถึงการอุปสมบทภิกษุณีด้วยวิธีญัตติจตุตถกรรม ดังปรากฏในตอนที่นางพิมพรและเหล่านางกำนัลได้ขอประทานอนุญาตจากพระพุทธเจ้าอุปสมบทเป็นภิกษุณี พระพุทธองค์ก็ทรงให้ไปอุปสมบทที่สำนักภิกษุณีของพิมพาเถรี โดยให้พิมพาเถรีเป็นพระอุปัชฌาย์ในการอุปสมบท เมื่ออุปสมบทเป็นภิกษุณีแล้วก็ได้เรียนรู้และปฏิบัติตามกรรมฐาน 4 เช่นเดียวกับพระภิกษุจนสามารถบรรลุมรรคผลเป็นพระอรหันต์ด้วย

รัตนโกสินทร์ตามลำดับ โดยดินแดนภาคใต้มีฐานะเป็นเมืองบริวารใน 2 รูปแบบ คือ เมืองพระยามหานครหรือหัวเมืองชั้นนอกและเมืองประเทศราช[215]

หัวเมืองทางภาคใต้ที่มีความสำคัญในอดีต คือ หัวเมืองนครศรีธรรมราช เป็นหัวเมืองชั้นเอกมาตั้งแต่สมัยอยุธยา ผู้ปกครองมีอำนาจเหมือนกษัตริย์ และมีการจัดรูปแบบการปกครองเช่นเดียวกับราชธานีส่วนกลาง มีเมืองที่อยู่ภายใต้อำนาจ ซึ่งบรรดาเมืองเหล่านี้จะมีการส่งเครื่องบรรณาการดอกไม้เงินดอกไม้ทอง และสิ่งของต่างๆ รวมทั้งมีการดื่มน้ำพิพัฒน์สัตยาด้วย

วรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู ได้สะท้อนให้เห็นรูปแบบการปกครองของหัวเมืองทางภาคใต้เอาไว้ แบ่งได้เป็น 2 ส่วน คือ การปกครองส่วนกลางและการปกครองส่วนภูมิภาค

1.1 การปกครองส่วนกลาง มีศูนย์กลางการบริหารอยู่ที่ราชธานี โดยจัดการปกครองแบบแยกอำนาจให้สมุหนายกมีอำนาจบังคับบัญชาดูแลหัวเมืองฝ่ายเหนือทั้งในราชการฝ่ายทหารและพลเรือน สมุหพระกลาโหมมีอำนาจหน้าที่บังคับบัญชาดูแลหัวเมืองฝ่ายใต้ทั้งในราชการฝ่ายทหารและพลเรือน และเสนาบดีกรมคลังมีอำนาจบังคับบัญชาหัวเมืองท่า

การปกครองส่วนกลางฝ่ายพลเรือนได้มอบอำนาจให้เสนาบดี 4 ฝ่ายเป็นผู้ควบคุมดูแลการบริหารราชการแผ่นดินตามพระบรมราชโองการของกษัตริย์ เรียกว่า จตุสดมภ์ ดังต่อไปนี้

1.1.1 นครบาล (กรมเวียง) เป็นฝ่ายรับผิดชอบในการปกครองท้องที่ รักษาความสงบสุขของราษฎร ปราบปรามโจรผู้ร้ายและลงโทษผู้กระทำผิด

1.1.2 ธรรมาธิกรณ์ (กรมวัง) เป็นฝ่ายราชสำนักช่วยแบ่งเบาพระราชภาระของพระมหากษัตริย์ในหน้าที่ตุลาการ รวมทั้งการพิจารณาพิพากษาคดี

1.1.3 โกษาธิบดี (กรมคลัง) เป็นฝ่ายดูแลรักษาผลประโยชน์ของแผ่นดินที่ได้จากส่วยอากร ใช้จ่ายพระราชทรัพย์ จัดแต่งสำเภาหลวงออกค้าขายในต่างประเทศ ทำสัญญาการค้าและติดต่อทางการทูตกับต่างประเทศ

1.1.4 เกษตราธิการ (กรมนา) เป็นฝ่ายรับผิดชอบเกี่ยวกับการทำมาหากินของราษฎรด้านการเกษตร และรักษาเสบียงอาหารสำหรับใช้ในยามสงคราม[216]

ในตอนที่พระพุทธเจ้าทรงเนรมิตพระวรกายเป็นพระธรรมราชาธิราช เหล่าพระอัครสาวกก็ได้เนรมิตกายเป็นอำมาตย์ราชเสนานั้น ผู้แต่งได้กล่าวว่าพระอัครมหาสาวกได้ทำหน้าที่ฝ่ายพลเรือนตามแบบอย่างจตุสดมภ์ ได้แก่ พระโมคคัลลานะเป็นเสนาบดีกรมวัง ดูแลฝ่ายราชสำนัก พระมหากัจจายนะเป็นฝ่ายตุลาการพิพากษาตัดสินคดีความ พระอนุรุทธะดูแลเรื่องพระคลัง

---

[215]สงบ ส่งเมือง, "ประวัติศาสตร์ภาคใต้," **สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้** 9 (2542) : 4029.

[216]เรื่องเดียวกัน, 150.

โดยมีพระอุบาลีเป็นเสนาบดีกรมคลัง และพระอานนท์เป็นผู้ดูแลราชสมบัติของพระธรรม-ราชาธิราช ซึ่งจัดอยู่ในกรมคลังด้วยเช่นกัน ดังคำประพันธ์ที่ว่า

พระโมค่ลาสาว่โก	พระโมคลาสาวโก[217]
ฤทิพะหะโลกะยะภฺาลาณ	ฤทธิพหโลกยลือลาน
พระทรรมเสนาบาน	พระธรรมเสนาบาล
บำหรุงราช่กานไนย	บำรุงราชการใน
พระขินาสะปะโว	พระขีณาสปโว[218]
ชิโนรๅดพ์จ่น์ไขย	ชิโนรสพจนะไข
เปนอัค่มหาเสนาผูไหญ	เป็นอัครมหาเสนาผู้ใหญ่
ปร่นำมเฝาณ์ร่เบญทรา	ประนมเฝ้านรเบนทรา
ภระอารียะเจานัน	พระอารียเจ้านั้น
เป้นอำมาดราช่เส่นา	เป็นอำมาตย์ราชเสนา
นังเฝาอำงอิษรา	นั่งเฝ้าองค์อิสรา
คอยรัพราชอำงกาน	คอยรับราชองค์การ
วรเถ่ราพระอาน้น	วรเถราพระอานนท์
เปนมำนทำนบ่อรีบาน	เป็นมณฑลบริวาร
รักสาทรัพสิงคาน	รักษาทรัพย์สิงคาร
โพค่สัมปัทจักระพัตรา	โภคสมบัติจักรพัตรา
อณุรุทพุทวีไสย	อนุรุท[219]พุทธวิสัย
เปร้นฅลังไนยราชม่หา	เป็นคลังในราชมหา
อุบาลียว่ร่เถ์รา	อุบาลีวรเถรา
เป้นพะญาค่ลังงราช่กาน	เป็นพระยาคลังราชการ
พระก่จายญ่เถ์รังง	พระกะจายยะเถรัง[220]
บงงคัพกิจนังไนสาน	บังคับกิจนั่งในศาล
ลูกขุนกับบ่อริภาน	ลูกขุนกับบริพาร
หมูพราหม่พฤทิฒจำนำง	หมู่พราหมณ์พฤฒิจำนง

(หน้าที่ 61 / 6 - หน้าที่ 62 / 3)

---

[217]พระโมคลาสาวโก = พระโมคคัลลานะ

[218]พระขีณาสปโว = พระขีณาสพ หมายถึง พระอรหันต์

[219]อนุรุท = อนุรุทธะ หมายถึง พระมหาสาวกองค์หนึ่ง พระพุทธเจ้าทรงยกย่องว่าเป็นเอตทัคคะในทางทิพยจักษุ

[220]พระกะจายยะเถรัง = พระกัจจายเถรัง หมายถึง พระมหากัจจายนะ เป็นชื่อพระมหาสาวกองค์หนึ่ง พระพุทธเจ้าทรงยกย่องว่าเป็นเอตทัคคะในทางอธิบายความของคำย่อให้พิสดาร

1.2 การปกครองส่วนภูมิภาค เป็นการปกครองหัวเมืองต่างๆ ซึ่งอยู่นอกเขตราชธานี ประกอบด้วยหัวเมืองชั้นใน เรียกว่า เมืองจัตวา ซึ่งมีผู้รั้งเป็นผู้ปกครอง หัวเมืองชั้นนอก เรียกว่า เมืองพระยามหานคร มีการกำหนดฐานะเป็นเมืองชั้นเอก ชั้นโท และชั้นตรี ลำดับกันตามขนาดและความสำคัญของเมือง แต่ละชั้นจะมีกี่เมืองก็ได้ กษัตริย์ทรงแต่งตั้งให้เจ้านายในพระราชวงศ์หรือขุนนางผู้ใหญ่ออกไปปกครอง ในเวลาทำศึกสงครามเมืองเหล่านี้ก็จะถูกเกณฑ์ให้ยกทัพไปช่วย[221] และเมืองประเทศราช ซึ่งเป็นเมืองที่ยอมอ่อนน้อมเป็นเมืองขึ้น มีกษัตริย์หรือเจ้าเมืองเดิมปกครอง

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น หัวเมืองทางภาคใต้ของไทย ได้ขึ้นตรงต่อพระสมุห-กลาโหม มีการจัดให้เป็นหัวเมืองชั้นนอก หรือ เมืองพระยามหานคร กล่าวคือ เมืองนครศรีธรรมราช เป็นหัวเมืองชั้นเอกที่มีความสำคัญที่สุดทางภาคใต้ มีหน้าที่ควบคุมดูแลหัวเมืองประเทศราชมลายู ประกอบด้วย ปัตตานี ไทรบุรี กลันตัน ตรังกานู และเป็นผู้รักษาราชอาณาเขตทางใต้ด้วย ส่วนหัวเมืองชั้นโท ได้แก่ เมืองพัทลุง และเมืองสงขลา หัวเมืองชั้นตรี ได้แก่ เมืองไชยา และเมืองถลาง[222]

การปกครองส่วนภูมิภาคที่ผู้แต่งได้กล่าวถึงในวรรณกรรมเรื่องนี้ ปรากฏในตอนที่นางพิมพรขอร้องให้พระยาชมพูชะลอการยกทัพไปเมืองของพระธรรมราชาธิราช โดยอ้างว่าพระยาชมพูจะได้เดินทางไปพร้อมๆกับบรรดาเมืองบริวารที่ยกทัพมาช่วยเหลือ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

เมิองรงงทังเอ่กโทตรีย	เมืองรั้ง[223]ทั้งเอกโทตรี
ฆาซัรท่บูหรีย	ข้าขัณฑบุรี
จะใดเขามาพรอมกัน	จะได้เข้ามาพร้อมกัน

(หน้าที่ 67 / 1 - 2)

การปกครองหัวเมืองชั้นนอกหรือเมืองพระยามหานครทางภาคใต้ มีการบริหารราชการภายในเมืองเหมือนกับราชธานีทุกประการ คือ แต่ละเมืองมีเจ้าเมืองปกครอง มีกรมการเมืองเป็นผู้ช่วยเหลือเจ้าเมืองในการปกครอง โดยมีตำแหน่งหน้าที่เช่นเดียวกับจตุสดมภ์[224]

---

[221]ยุพร แสงทักษิณ, **วรรณคดียอพระเกียรติ** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2537), 122.

[222]สนั่น เมืองวงษ์, **ประวัติศาสตร์ธนบุรี-รัตนโกสินทร์**, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรสยาม, 2518), 185-186.

[223]เมืองรั้ง หมายถึง เมืองขึ้น , เมืองที่ถูกครอบครอง

[224]สงบ ส่งเมือง, “ประวัติศาสตร์ภาคใต้,” **สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้**, 4029.

หลักฐานสำคัญที่สามารถยืนยันว่าหัวเมืองทางภาคใต้มีการปกครองเหมือนกับราชธานี คือ ชื่อตำบลในเขตอำเภอเมืองนครศรีธรรมราช ได้แก่ ตำบลเวียง ตำบลวัง ตำบลคลัง และตำบลนา ในแต่ละตำบลเหล่านี้คงเป็นที่ทำการเสนาบดีทั้ง 4 ฝ่ายของหัวเมืองนครศรีธรรมราช[225]

ส่วนเมืองประเทศราชทางภาคใต้ที่อยู่ในความควบคุมดูแลของเมืองนครศรีธรรมราช ได้แก่ ปัตตานี กลันตัน ตรังกานู ไทรบุรี และปะลิส ก็จะต้องมีการส่งเครื่องบรรณาการไปยังราชธานีทุกๆ 3 ปี

การปกครองหัวเมืองประเทศราช ปรากฏในตอนที่ราชทูตกล่าวกับพระยาชมพูว่าเมืองราชคฤห์ของพระเจ้าพิมพิสารเป็นเมืองประเทศราชของพระธรรมราชาธิราช ดังคำประพันธ์ที่ว่า

อำม่ราเท่อวาใช	อำมราเธอว่าใช่
นันกรุงทาวพิมพีสานรา	นั้นกรุงท้าวพิมพิสารรา
ในราชคฤม่หา	ในราชคฤห์มหา
เป้รเมิองนอกขอกปัจจรรณ	เป็นเมืองนอกขอก[226]ปัจจันต์[227]
ไมใชบ่ร่ม่รา	ไม่ใช่บรมรา-
ชาทีราผูทรุงทรรม	ชาธิราชผู้ทรงธรรม
เปนเมืองฆาฆอบขัน	เป็นเมืองข้าขอบขัณ-
ทะเส่มาจะวาไย	ฑเสมา[228]จะว่าไย

(หน้าที่ 37 / 6 - หน้าที่ 38 / 1)

ในการจัดการปกครองส่วนภูมิภาค จะมีธรรมเนียมการส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทองเครื่องบรรณาการเป็นพันธะตามระบบศักดินาที่หัวเมืองบริวารมอบให้แก่เมืองหลวง เพื่อเป็นการแสดงความอ่อนน้อมจงรักภักดี และยินยอมเป็นข้าขอบขัณฑสีมา[229] ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เมืองพระยามหานครและเมืองประเทศราชเท่านั้นที่ต้องส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทองและเครื่องบรรณาการ หัวเมืองทางภาคใต้ที่ต้องส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทองและเครื่องบรรณาการ ได้แก่

---

[225]สืบพงศ์ ธรรมชาติ, “การศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมชาดกภาคใต้จากหนังสือบุด” (วิทยานิพนธ์ปริญญาคุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534), 420.

[226]ขอก หมายถึง แดน

[227]ปัจจันต์ หมายถึง สุดแดน , ปลายเขต

[228]ข้าขอบขัณฑเสมา = ข้าขอบขัณฑสีมา หมายถึง ดินแดนที่มีเจ้าของ , อาณาเขตแว่นแคว้นหัวเมืองชายแดน , เมืองประเทศราช

[229]ธิดา สาระยา, **บ้าน เมือง และประเทศในสายพระเนตร** (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2540), 31.

เมืองนครศรีธรรมราช สงขลา พัทลุง พังงาหรือตะกั่วป่า ต้องส่งปีละครั้ง ส่วนเมืองปัตตานีซึ่งเป็นเมืองประเทศราชต้องส่ง 3 ปีต่อครั้ง แต่มีจำนวนเครื่องบรรณาการมากกว่า[230]

ในวรรณกรรมเรื่องนี้ได้กล่าวถึงกษัตริย์ร้อยเอ็ดนครที่ยอมเป็นเมืองบริวารของพระยาชมพู โดยการส่งเครื่องบรรณาการดอกไม้เงิน ดอกไม้ทองมาถวาย เพื่อแสดงความอ่อนน้อมจงรักภักดีต่อพระยาชมพู ดังคำประพันธ์ที่ว่า

กรุงไกรยใหญ่น่อยมา	กรุงไกรใหญ่น้อยมา
ยกนัคราส่โมสร	ยกนัคราสโมสร
ทุกเดาทาวย่กอร	ทุกด้าวท้าวยอกร
ถวายสุวรรณรัตะณะบรรนา	ถวายสุวรรณรัตนบรรณา

(หน้าที่ 8 / 1 - 2)

ตอนที่พระยาชมพูต่อสู้พ่ายแพ้ราชทูต ก็ได้ยินยอมเดินทางไปเฝ้าพระธรรมราชาธิราช พร้อมทั้งจัดเครื่องบรรณาการไปถวายพระธรรมราชาธิราชด้วย ดังคำประพันธ์ที่ว่า

จะตกแตงจัด สรรพสีรงนำพ่รัด สุวรรณรัถฐา ผ้าผอนแภร่พรรณ เปนเครื่องบรรณา ถวายราชา ทีราชนายสรู	จะตกแต่งจัด สรรพสิ่งนพรัตน์ สุวรรณรัฏฐา ผ้าผ่อนแพรพรรณ เป็นเครื่องบรรณา ถวายราชา ธิราชนายสู

(หน้าที่ 49 / 2 - 3)

นอกจากการส่งเครื่องบรรณาการเพื่อแสดงให้เห็นถึงการยอมอ่อนน้อมยอมเป็นเมืองบริวารแล้ว ยังมีธรรมเนียมการถือน้ำพิพัฒน์สัตยาสาบานตนว่าจะจงรักภักดีอยู่ในข้าขอบขัณฑสีมาด้วย ดังปรากฏในตอนที่ราชทูตถือสารไปเชิญพระยาชมพูให้มาเฝ้าพระธรรมราชาธิราช เพื่อให้พระยาชมพูยินยอมถวายเมืองปัญจาให้เป็นเมืองบริวาร ด้วยการถือน้ำพิพัฒน์สัตยา ดังคำประพันธ์ที่ว่า

บัศนีพระปินผาญ	บัดนี้พระปิ่นผ่าน
มีองกานเธอตรัดไตรย	มีองค์การเธอตรัสตรัย
หาทานแร้งเขาไปย	หาท่านแร่ง[231]เข้าไป
ถวายบูรียเมืองปัณจา	ถวายบุรีเมืองปัญจา

[230]สงบ ส่งเมือง, "ประวัติศาสตร์ภาคใต้," **สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้**, 4031.

[231]แร่ง หมายถึง รีบเร่ง

ถือเอานำพิพัฒ	ถือเอาน้ำพิพัฒน์
ถวายสัตต่อพระบาทา	ถวายสัตย์ต่อพระบาทา
แล้วจะไหเท่อนียหนา	แล้วจะให้เธอนี้หนา
ชุมพูทิปาเท่อคืนเมือง	ชุมพูทีปา[232]เธอคืนเมือง

(หน้าที่ 38 / 2 - หน้าที่ 38 / 3)

การปกครองบ้านเมืองที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู อาจกล่าวได้ว่าผู้แต่งนำรูปแบบการปกครองในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเข้ามาสอดแทรกในวรรณกรรมเรื่องนี้ มีศูนย์กลางอยู่ที่กรุงเทพมหานคร และมีหัวเมืองทางภาคใต้เป็นเมืองพระยามหานครหรือหัวเมืองชั้นนอกและเมืองประเทศราช ที่จะต้องส่งเครื่องบรรณาการยังเมืองหลวง และต้องทำพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยา เพื่อสาบานตนว่าจะจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ อีกทั้งเมื่อเกิดศึกสงครามก็จะต้องยกทัพมาช่วยเหลือด้วย ในขณะเดียวกันหัวเมืองพระยามหานคร ก็จัดการปกครองภายในตามแบบอย่างของเมืองหลวงที่เป็นราชธานีด้วย

2. บ้านเรือน

ลักษณะบ้านเรือนที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนี้ มีทั้งที่เป็นปราสาทราชวังของกษัตริย์และบ้านเรือนของชาวบ้าน ดังนี้

2.1 ปราสาทราชวัง เป็นปราสาทราชวังของพระธรรมราชาธิราชซึ่งผู้แต่งได้บรรยายไว้อย่างละเอียดว่ามีลักษณะเป็นเรือนยอดทรงปรางค์ ตัวอาคารเป็นรูปจัตุรมุข เครื่องบนประกอบด้วยหน้าบัน ช่อฟ้า ใบระกา และหางหงส์ ส่วนของรักแร้ปราสาททำเป็นรูปครุฑยุดนาครับกับไขรา[233]ของยอดปราสาท ซึ่งประดับตกแต่งด้วยแก้ว 7 ประการ อย่างวิจิตรตระการตา ดังคำประพันธ์ที่ว่า

---

[232]ชุมพูทีปา หมายถึง ผู้เป็นที่พึ่งของชาวเมืองชมพู ในที่นี้หมายถึง พระยาชมพู

[233]ไขรา คือ องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม ที่เป็นแผ่นไม้ปิดใต้ชายคาเฉพาะส่วนที่ยื่นพ้นผนังอาคารออกไปจากขอบอาคาร ดูที่ โชติ กัลยาณมิตร, **พจนานุกรมสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมที่เกี่ยวเนื่อง** (กรุงเทพฯ : ศิริมิตรการพิมพ์, 2518), 167.

เชทตุภัรว่นาวาด	เชตุพนวนาวาส
เปร้นปราสาษปรางสรุยวรรณ	เป็นปราสาทปรางค์สุวรรณ
ส่หัษะยอษชรรณ	สหัสยอดชั้น
กาบเก้จเพ้ษพรรณแก้วเจ้ดประการ	กาบเก็จเพชรพรรณแก้วเจ็ดประการ[234]
ทีนังโถงโรงเรือนจรรณ	ที่นั่งโถงโรงเรือนจันทร์
ชอฟาภรรณแก้วมุกดาหาน	ช่อฟ้าพันแก้วมุกดาหาร
ครุทรำกำนาคทิยาน	ครุฑรำกำนาคทิยาน
ประดับย่กยองลองล่ะต้ว	ประดับยกย่องล่อง[235]ละตัว
หนาบรรณชันจัตระมุข	หน้าบันชั้นจัตุรมุข
นาคาทุกชองเรียบเรียงห้ว	นาคาทุกช่องเรียบเรียงหัว
ย่ยำกเสียนระร้ว	ย่อยกเศียรระรัว
สันเส้จเก้จแก้วเจ้ดประกาญ	สรรค์เสร็จเก็จแก้วเจ็ดประการ

(หน้าที่ 52 / 6 หน้าที่ 53 / 2)

ส่วนบริเวณภายนอกปราสาท ประกอบด้วยพื้นทางเดิน กำแพง และประตูแต่ละชั้นต่างก็ประดับตกแต่งด้วยอัญมณีมีค่าชนิดต่างๆ อย่างงดงามตระการตาด้วยเช่นกัน ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ภาคพืนท่ร่ณียไนย	ภาคพื้นธรณีใน
ล้วนแก้วปลึกดงงชะโลมาด	ล้วนแก้วปลึกดั่งชโลมาศ
นัดทิสุนทะโร	นัทที[236]สุนทโร
ประกานแก้ววิเชียนมีย	ประการแก้ววิเชียรมี
ชันฉัดพืนพูวพาค	ชั้นฉัดพื้นภูวภาค
ล้วนวีเชิยรประเทืองศีรย	ล้วนวิเชียรประเทืองศรี
กำแพงแก้วรัตณมะนีย	กำแพงแก้วรัตนมณี
จับแสงสุรียจรรพรรณ่ราย	จับแสงสุรีย์จันทร์พรรณราย
ถัษสุนท่ราตำ	ถัดสุนทราต่ำ
กำแก้วปลึกภิภุกสาย	ก่ำแก้วปลึกพิลึกสาย
ถัดสุนท่ราซาย	ถัดสุนทราซ้าย
ภืนเงินย้วงทองนำพ่คุน	พื้นเงินยวง[237]ทองนพคุณ

[234]แก้ว 7 ประการ ได้แก่ เงิน ทอง แก้วมณี แก้วประพาฬ แก้วมุกดา แก้วผลึก และแก้วไพฑูรย์

[235]ล่อง หมายถึง ช่อง

[236]นัทที = นที

[237]เงินยวง หมายถึง โลหะชนิดหนึ่งสีขาววาว เนื้ออ่อน

กำแพ่งรัช่ตัง	กำแพงรัชตัง[238]
พืรสุว้รรณังนากทองปุน	พื้นสุวรรณณังนากทองปุร[239]
ภืรสูทาทองแดงดุน	พื้นสุธาทองแดงดุล
ประกาลเก้จเพ้ชโลหา	ปราะการเก็จเพชรโลหา
เนาวท่วานบานเบิกหับ	เนาวทวารบานเบิกหับ
ทุกชันปร่ดับแก้วสุวันนา	ทุกชั้นประดับแก้วสุวรรณา
ภิภฺตะล้าวาแกลงเล่ฆา	พิลึกตะลา[240]ว่าแกล้งเลขา[241]
พุทฤทิแหงสม้าทิอะภินญาน	พุทธฤทธิแห่งสมาธิอภิญญาณ[242]

(หน้าที่ 54 / 1-6)

จากคำประพันธ์ที่ได้กล่าวในข้างต้น สามารถสะท้อนให้เห็นสถาปัตยกรรมของปราสาทราชวังตามแนวความคิดที่ว่า พระมหากษัตริย์ทรงเป็นสมมติเทพตามคติของพระพุทธศาสนาและทรงเป็นเทวราชาของศาสนาพราหมณ์ ตามแนวความคิดของสมมติเทพในพระพุทธศาสนานั้น ได้ยกฐานะของพระมหากษัตริย์เป็นพระเจ้าจักรพรรดิที่ทรงปกครองโดยอาศัยหลักธรรมในพระพุทธศาสนา และยังเป็นการยกฐานะพระมหากษัตริย์ขึ้นเทียบเสมอพระโพธิสัตว์อันเป็นภาคหนึ่งของพระพุทธเจ้า ส่วนแนวความคิดของศาสนาพราหมณ์ พระมหากษัตริย์ทรงเป็นเทวราชาเปรียบได้กับพระนารายณ์อวตารลงมาดูแลทุกข์สุขของประชาชน และยังเปรียบเทียบฐานะของพระมหากษัตริย์เท่ากับพระอินทร์ผู้เป็นใหญ่บนสวรรค์ด้วย

แนวความคิดดังกล่าวนี้สืบทอดมาจากวัฒนธรรมอินเดีย ประเทศไทยได้รับวัฒนธรรมนี้มาจากขอม (เขมรโบราณ)ในสมัยกรุงศรีอยุธยา เมื่อครั้งสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ทรงทำสงครามชนะกษัตริย์ขอมที่มีอำนาจรุ่งเรืองมาช้านาน การรบชนะครั้งนี้ถือเป็นพระเกียรติยศอันสูงส่ง จึงทรงรับคติความเชื่อตามศาสนาพราหมณ์ที่ว่า พระมหากษัตริย์ทรงเป็นสมมติเทวราชาเปรียบได้กับพระนารายณ์อวตารลงมาดูแลทุกข์สุขของประชาชน ด้วยสถานภาพดังกล่าวจึงส่งผลให้ที่ประทับของพระมหากษัตริย์จะต้องมีความยิ่งใหญ่งดงามตระการตาที่แตกต่างไปจากคนสามัญ

---

[238]รัชตัง หมายถึง เงิน

[239]ปุร = ปูร หมายถึง เต็ม , บริบูรณ์

[240]ตะลา หมายถึง ดุจ , เหมือน , อย่าง

[241]เลขา หมายถึง งามดังเขียน

[242]อภิญญาณ หมายถึง ความรู้ยิ่ง , ความรู้ชั้นสูงมี 6 อย่าง คือ 1.อิทธิวิธี 2.ทิพยโสต 3.เจโตปริยญาณ 4.ปุพเพนิวาสานุสติ 5.ทิพพจักขุ และ6.อาสวักขยญาณ

และมีความหมายเกี่ยวเนื่องกับความเป็นเทวราชาของพระองค์ทั้งสิ้น[243] ดังนั้นรูปแบบของปราสาทราชวังจึงมีสัญลักษณ์ต่างๆ ตามแนวความคิดของศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ประกอบเข้าด้วยกัน

นอกจากนั้นพระมหาปราสาทยังมีกำแพงแก้วล้อมรอบด้วยเช่นเดียวกับกำแพงแก้วที่ล้อมรอบพระอุโบสถ เป็นการสะท้อนให้เห็นคติความเชื่อที่ว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระโพธิสัตว์เสด็จลงมาเสวยพระชาติบำเพ็ญพระบารมีในโลกมนุษย์ พระมหาปราสาทจึงเปรียบได้กับธรรมสภา จึงต้องมีกำแพงแก้วจำลองขึ้นเพื่อแสดงถึงฐานะนั้นด้วย[244]

ดังนั้นปราสาทราชวังและสิ่งก่อสร้างที่เกี่ยวข้องกับองค์พระมหากษัตริย์ จึงมีสัญลักษณ์ต่างๆ ตามคติความเชื่อของศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ประกอบเข้าด้วยกัน โดยเกิดขึ้นจากความศรัทธา ตามจินตนาการของช่างที่ได้คิดประดิษฐ์ขึ้นในรูปแบบของงานสถาปัตยกรรมที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวดังที่ได้กล่าวข้างต้น

2.2 บ้านเรือนของชาวบ้าน ปรากฏในตอนที่ราชทูตเนรมิตจักรให้เป็นไฟเผาเมืองปัญจาของพระยาชมพู ไฟได้ไหม้ลามไปยังบ้านเรือนของชาวเมืองจนต้องวิ่งหนีกันวุ่นวาย ผู้แต่งไม่ได้กล่าวถึงรายละเอียดของบ้านเรือนมากนัก เพียงแต่กล่าวว่า เป็นลักษณะบ้านที่มีระเบียงชานบ้านเหมือนกับบ้านเรือนในภาคอื่นๆ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

มาหวังพ้ลเพลึง ลามลุ่กติดเปิง คามงงหลังฆา บางติจร่เบียง ฉะเหนียงฟากฝา มืดกลุมทุมมา ด้วยเพลิงจักอินทร	มาหวังพ้นเพลิง ลามลุกติดเปิง คามัง[245]หลังคา บ้างติดระเบียง เฉนียง[246]ฟากฝา มืดกลุ้มธุมมา ด้วยเพลิงจักรอินทร์

(หน้าที่ 42 / 4 - 5)

3. อาชีพ

อาชีพที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนี้ ได้แก่

3.1 รับราชการ

ในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู มีการกล่าวถึงอาชีพรับราชการ ซึ่งสามารถแบ่งได้เป็นข้าราชการฝ่ายหน้า ได้แก่ เหล่าเสนาอำมาตย์ ขุนนางต่างๆ พราหมณ์ราชครู ทหาร และข้าราชการฝ่ายใน ได้แก่ เฒ่าแก่และนางกำนัล ดังนี้

---

[243]สำนักราชเลขาธิการ, **สถาปัตยกรรมพระบรมมหาราชวัง 1** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรุงเทพฯ, 2531), 10.

[244]เรื่องเดียวกัน, 15.

[245]คามัง = คาม หมายถึง บ้านเรือน

[246]เฉนียง = เฉลียง หมายถึง ส่วนของอาคารที่ถัดออกมาจากตัวห้องสำหรับเดินหรือนั่งเล่น

3.1.1 ข้าราชการฝ่ายหน้า มีการกล่าวถึงอยู่หลายตำแหน่ง โดยเฉพาะตำแหน่งเสนาอำมาตย์ซึ่งในอดีตเรียกว่า ขุนนาง เสนาอำมาตย์มีบทบาทในการปกครอง เป็นผู้รับคำสั่งและปฏิบัติตามคำสั่งของกษัตริย์ อีกทั้งยังเป็นผู้คอยให้คำปรึกษาและคำแนะนำแก่กษัตริย์ ดังปรากฏในตอนที่พระยาชมพูต้องการจัดทัพ เสนาอำมาตย์ก็รับคำสั่งและรีบไปปฏิบัติทันที ดังคำประพันธ์ที่ว่า

เสหนารับสรัง นอมสรียโรมงง คำรบนพไนย พระบาทปิ้นผาน แลวคลานมาไวย จัษกันพ่ลไกรย ตามไนบรรญชา	เสนารับสั่ง น้อมสิโรมัง[247] คำรบนบใน พระบาทปิ่นผ่าน แล้วคลานมาไว จัดกลพลไกร ตามในบัญชา

(หน้าที่ 32 / 3-4)

ในตอนที่พระยาชมพูต้องเดินทางไปเฝ้าพระธรรมราชาธิราช ก็ได้มีการปรึกษาหารือกับเหล่าเสนาอำมาตย์ พราหมณ์ราชครูในราชสำนัก ซึ่งต่างก็ได้เสนอคำแนะนำให้พระยาชมพูเดินทางไปเฝ้าพระธรรมราชาธิราช เพื่อจะได้ไม่เกิดเรื่องวุ่นวายขึ้นในภายหลัง ดังคำประพันธ์ที่ว่า

บัษนันเทาวชุมพูบ่ดิ ครันเทวะทูตกลัพแล้วณ่ชิย ใหสุระเสนิชุมนุมไนย ภะยาสาหมัลผูเป้นไญ มุคมาดเส่นาไนย ราชครูพราหมนีกุน พรอมกันปฤกสาโทษแลคุณ โดยเจตะนาปองปุน เราจักจ่รไปยฤาหมิไป เสนากราบทูนสนองไปย ฆาบาทนีเห้นเหดไพย ถาหมีเสด้จไปยเห้นจ่วุ้นวาย	บัดนั้นท้าวชุมพูบดี ครั้นเทวทูตกลับแล้วนชี[248] ให้สุรเสนีย์ชุมนุมใน พระยาสามนต์ผู้เป็นใหญ่ มุขมาตย์เสนาใน ราชครูพราหมณ์นิกุล พร้อมกันปรึกษาโทษแลคุณ โดยเจตนาปองปุร[249] เราจักจรไปฤามิไป เสนากราบทูลสนองไป ข้าบาทนี้เห็นเหตุภัย ถ้ามิเสด็จไปเห็นจะวุ่นวาย

(หน้าที่ 63 / 4- 6)

---

[247]สิโรมัง หมายถึง ศีรษะ

[248]นชี (ย่อมาจาก นรราชี) หมายถึง พระราชา

[249]เจตนาปองปุร หมายถึง สิ่งที่คิดหวังอยู่เบื้องหน้า , ปุร หมายถึง เบื้องหน้า

ในตอนที่พระพุทธเจ้าทรงเนรมิตพระวรกายเป็นพระธรรมราชาธิราช เหล่าพระสาวกก็ได้เนรมิตตนเป็นเสนาบดีฝ่ายต่างๆ คอยรับราชโองการของพระธรรมราชาธิราชด้วยเช่นกัน ดังคำประพันธ์ที่ว่า

พระขินาสะปะโว	พระขีณาสปโว[250]
ชิโนรัดพ่จ่นไขย	ชิโนรสพจนะไข
เปนอัค่มหาเสนาผูไหญ	เป็นอัคคะมหาเสนาผู้ใหญ่
ปร่นำมเฝาณ่ร่เบญทรา	ประนมเฝ้านรเบนทรา
ภระอารียะเจานัน	พระอารียเจ้านั้น
เป้นอำมาดราช่เส่นา	เป็นอำมาตย์ราชเสนา
นังเฝาอังอิษรา	นั่งเฝ้าองค์อิสรา
คอยรัพราชอังกาน	คอยรับราชองค์การ

(หน้าที่ 62 / 1 -2)

3.1.2 ทหาร ถือเป็นกำลังสำคัญในการป้องกันบ้านเมืองจากข้าศึกศัตรู และแสดงให้เห็นถึงความยิ่งใหญ่เกรียงไกรของกองทัพด้วย ในวรรณกรรมเรื่องนี้ได้กล่าวถึงกองกำลังทหารของพระยาชมพูว่ามีทั้งหมดสี่เหล่า เรียกว่า จัตุรงคเสนา

คิดแลวตรัดแกสุระเสนา	คิดแล้วตรัสแก่สุรเสนา
ไหฏรวดจัตุรังคโยทา	ให้ตรวจจัตุรงคโยธา
ภ้วกท่หานกล่าณ่รังแรง	พวกทหารกล้าณรงค์แรง
ชางดังงกันฤทีคำแหง	ช้างดั้งกัน[251]ฤทธิคำแหง
มามิงวิงรับทับเขาแทง	ม้ามิ่งวิ่งรบทบเข้าแทง
รดรัดแรงรุกรานริบรับ	รถรัจย์แรงรุกรานริบรบ

(หน้าที่ 65 / 2- 3)

3.1.3 ข้าราชการฝ่ายในหรือข้าราชการหญิง เป็นผู้คอยถวายงานในราชสำนักฝ่ายใน ในวรรณกรรมเรื่องนี้ผู้แต่งไม่ได้กล่าวถึงมากนัก เพียงแต่กล่าวว่า ในราชสำนักของพระยาชมพูมีเฒ่าแก่ นางสนมกำนัลคอยถวายงาน เมื่อพระยาชมพูเดินทางไปเฝ้าพระธรรมราชาธิราช จึงให้นางพิมพรพระมเหสีอยู่ดูแลบ้านเมืองแทนตน และเป็นที่พึ่งพิงของเฒ่าแก่และนางสนมกำนัล ดังคำประพันธ์ที่ว่า

---

[250]พระขีณาสปโว = พระขีณาสพ หมายถึง พระอรหันต์

[251]กัน = ช้างกัน

ผดุงอาดนาถนอยทังปราง	ผดุงอาจนาถน้อยทั้งปรางค์
รักสากันพลาง	รักษากันพลาง
กว้าเรียมจะกลับมาเมือง	กว่าเรียม[252]จะกลับมาเมือง
แกเถาหมูสนมเชาเมือง	แก่เฒ่า[253]หมู่สนมชาวเมือง
จงแกวบุนเรือง	จงแก้วบุญเรือง
เปร็นพำนักไนกาณ	เป็นพำนักในกาล

(หน้าที่ 65 / 6 - หน้าที่ 66 / 1)

3.2 ค้าขาย

อาชีพค้าขายที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู เป็นการประกอบอาชีพค้าขายในตลาด ซึ่งมีทั้งการค้าขายทางเรือและการค้าขายบนบก ส่วนสินค้าที่นำมาขายแลกเปลี่ยนกันนั้น ส่วนใหญ่จะเป็นผลผลิตจากการประกอบอาชีพประมง อาชีพกสิกรรม อาชีพหาของป่า และอาชีพช่างฝีมือ ดังนี้

3.2.1 การค้าขายทางเรือหรือตลาดน้ำ จะใช้เรือบรรทุกสินค้าเป็นพาหนะต่างร้านค้า ดังในตอนที่พระพุทธเจ้าทรงโปรดให้พญากาฬนาคราชเนรมิตแม่น้ำล้อมรอบเมือง และให้มีเรือบรรทุกสินค้ามาเปรียบท่าค้าขายกันริมฝั่ง ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ณิฤามิตนาวานอย	นิรมิตนาวาน้อย
เรือมังกุทุกฆองขาย	เรือมังกุทุกของขาย
ไห้ตงงตะล่าดราย	ให้ตั้งตลาดราย
ใกลๆ ฆางละพันลำ	ใกล้ใกล้ข้างละพันลำ

(หน้าที่ 52 / 2- 3)

จากคำประพันธ์ข้างต้น ผู้แต่งได้กล่าวถึง เรือมังกุ ซึ่งเป็นเรือที่ใช้ในแม่น้ำชนิดหนึ่ง มีกระดูกงูใหญ่ รูปร่างคล้ายเรือโขมดยา หัวเรือเป็น 3 เส้า[254] ปัจจุบันไม่พบเรือชนิดนี้แล้ว ขุนวิจิตรมาตราได้กล่าวถึงเรือมังกุไว้ในหนังสือสำนวนไทย ภาค 2 ว่า คำว่า มังกุ ได้พบในหนังสือเก่าแปลว่า เรือต่อชนิดหนึ่งเป็นรูปยาว กับแปลว่าเป็นชื่อสัตว์นิยายชนิดหนึ่ง ไม่บอกว่ารูปร่างอย่างไร สันนิษฐานตามนี้ ทำให้เข้าใจว่าเรือมังกุนั้น คงจะมีหัวเป็นรูปสัตว์ ในสมัยโบราณคงจะมีเรือชนิดหนึ่ง หัวเรือทำเป็นรูปสัตว์ที่เรียกว่ามังกุ แต่ท้ายเรือทำเป็นรูปอย่างมังกร รูปร่าง

---

[252]เรียม หมายถึง สรรพนามบุรุษที่ 1 ใช้แทนตัวผู้พูด สำหรับชายพูดกับหญิงที่รัก

[253]แก่เฒ่า = เฒ่าแก่ หมายถึง ข้าราชการฝ่ายใน

[254]ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถานพ.ศ.2542**, 973.

ลักษณะเรือคงจะดูแปลกตา[255] การที่ผู้แต่งกล่าวถึงเรือมังกุ จึงอาจสันนิษฐานได้ว่า ผู้แต่งคงเคยเห็นและรับรู้เรื่องเรือมังกุมาก่อน จึงได้นำเรือชนิดนี้มากล่าวถึงในวรรณกรรมเรื่องนี้ เพื่อต้องการสะท้อนให้เห็นสภาพบ้านเมืองของภาคใต้ ที่เป็นเมืองท่าและมีเรือลำใหญ่บรรทุกสินค้ามาจอดเทียบท่าเป็นจำนวนมาก

ส่วนสินค้าที่นำมาซื้อขายนั้น เหล่าแม่ค้าจะพายเรือมาขายตามชายฝั่ง จะเป็นสินค้าจำพวก ผลไม้ เนื้อปลา สุรา และหมูเค็ม ซึ่งเป็นอาหารที่นิยมทางภาคใต้ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

นางนาคบ่ริภาล	ขิลองทองทาน	มือกอนกำภาย	นางนาคบริพาร	ขี่ล่องท้องธาร	มือกรกำพาย
ขึนนำคล่องเชียว	เลียวคุ้งเร่ขาย	สีรณคาจับจาย	ขึ้นน้ำคลองเชี่ยว	เลี้ยวคุ้งเร่ขาย	สินค้าจับจ่าย
ผลไมมัดฉา			ผลไม้มัจฉา		
สีนคาตางตาง	มีตามเยิงอยาง	เชาม่นุสา	สินค้าต่างต่าง	มีตามเยี่ยงอย่าง	ชาวมนุสา
จินราช่คฤาเห	นาเคจัดมา	ไห้ทุกสุหรา	จีนราชคฤเห	นาเคจัดมา	ให้ทุกสุรา
หมูเค้มเร่ขาย			หมูเค็มเร่ขาย		

(หน้าที่ 55 / 4 -หน้าที่ 56 / 1)

จากคำประพันธ์ข้างต้น สะท้อนให้เห็นว่า สภาพภูมิประเทศทางภาคใต้เป็นเมืองท่าที่มีแม่น้ำล้อมรอบ การคมนาคมจึงต้องอาศัยทางน้ำเป็นสำคัญ แหล่งชุมชนและบ้านเรือนที่อยู่อาศัยจึงมักอยู่ริมแม่น้ำ การค้าขายจึงต้องอาศัยทางน้ำด้วยเช่นกัน อีกทั้งการที่ผู้แต่งได้กล่าวว่าสินค้าที่นำมาขายทางเรือเหมือนกับสินค้าที่ขายในเมืองราชคฤห์ของพระเจ้าพิมพิสาร ดังในคำประพันธ์ที่ว่า *"สินค้าต่างต่าง มีตามเยี่ยงอย่าง ชาวมนุสา จีนราชคฤเห"*นั้น ยังเป็นการสะท้อนให้เห็นว่าสังคมทางภาคใต้ของไทยในอดีตได้มีการติดต่อค้าขายกับคนจีนที่อพยพมาอยู่บริเวณชายฝั่งทะเลภาคใต้ ซึ่งส่วนใหญ่ประกอบอาชีพค้าขายด้วย

การค้าขายกับจีนทางหัวเมืองภาคใต้ ปรากฏหลักฐานว่า จีนได้ทำการค้ากับหัวเมืองนครศรีธรรมราชมาตั้งแต่ปีพ.ศ. 2355 เจ้าพระยานคร (น้อย) ได้จัดเรือสำเภาบรรทุกสินค้าจากนครศรีธรรมราชออกไปจำหน่ายสินค้าที่เมืองจีนลำหนึ่ง และขอรับพระราชทานสินค้าในวังหลวงและวังหน้าออกไปจำหน่ายด้วย แต่การค้ากับจีนทางหัวเมืองนครศรีธรรมราชก้าวหน้าอยู่เพียงระยะหนึ่ง คือ ในสมัยรัชกาลที่ 2 ตอนต้น เพราะหลังจากนั้นหัวเมืองนครศรีธรรมราชต้องทำสงครามปราบปรามหัวเมืองมลายู จึงเป็นเหตุให้การค้าหยุดชะงักปชั่วคราว[256]

---

[255]ราชบัณฑิตยสถาน, **คลังความรู้** [ออนไลน์], เข้าถึงเมื่อ 17 มิถุนายน 2552. เข้าถึงได้จาก http://royin.go.th/th/knowledge/

[256]สงบ ส่งเมือง, "ความสัมพันธ์ระหว่างราชธานีกับหัวเมืองนครศรีธรรมราชในสมัยกรุงธนบุรีและสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น" (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2518), 106.

3.2.2 การค้าขายบนบก เป็นการค้าขายในตลาดที่ตั้งอยู่บริเวณทางเข้าเมือง มีสินค้าที่นำมาซื้อขาย คือ อาหาร หมากพลู บุหรี่ และที่เป็นของใช้ ได้แก่ เครื่องหอม เสื้อผ้า และเครื่องประดับ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

สุดชาบ่ฎี สาระวัดจัดที ไน้ยบูหรียราย
ไหนางครทับ คนทันหมินาย นังตังรายฆาย
มัจฉะมังสา
ถัดมานันไห นางเทว่ปาไม ฆายมูลผ่ลา
ไนยเดาหิม่ภาน บรรดาเอามา ภระไพรยเจ้าปา
เป้นนายกำม่นัน
ถัดนันจิงไห้ หมูนายใภรจาย สรรพฆายฆองอรรณ
โพช่นาสาหลีย ปิงจีมีมัน เครืองคาวเค้มนัน
หวานส้มส่มกาย
ถัทแตนันมา นางสุนันทา เทวิเป้นนาย
นางส่วัรณนับหมืน ชุมชืนชวยฆาย หมากภลูม้วนล้าย
บูหริยกลินฆ่จอน
นางสุดทรรมา คุมหมูนางฟา ไนยเทว่อำมอน
ฆายเครืองสุคันท่รัด แปงปล้ดเกสอน ทิพ่รัดฆ่จอน
เฟืองฟุ้งรัท่ยา
อันดับนันเลา อำมรินเทาว ไหสุทจิตรา
สาวสีรยเป้นนาย ฆายทิพภูสา เสรือสรอยสนิมอา
ภอนเพริดเภราภราย
ต่ชันนันมา นางสุชาฎา อ่นังปร่จังขาย
พระมุงกุดเก้ด เพ้ดพลอยแพร้วพราย จรกรรณภรรณราย
สุวรรณมาลา

สุดชาบดี สารวัตร[257]จัดที่ ในบุรีราย
ให้นางคนธรรพ คนธรรพ์มีนาย นั่งตั้งรายขาย
มัจฉมังสา
ถัดมานั้นให้ นางเทวป่าไม้ ขายมูลผลา
ในด้าวหิมพานต์ บรรดาเอามา พระไพรเจ้าป่า
เป็นนายกำนัล
ถัดนั้นจึงให้ หมู่นายไพรจ่าย สรรพขายของอัน
โภชนาสาลี ปิ้งจี่[258]มีมัน[259] เครื่องคาวเค็มนั้น
หวานส้มสมกาย
ถัดแต่นั้นมา นางสุนันทา เทวีเป็นนาย
นางสวรรค์นับหมื่น ชุ่มชื่นช่วยขาย หมากพลูม้วนหลาย
บุหรี่กลิ่นขจร
นางสุดธรรมา คุมหมู่นางฟ้า ในเทวอำมร
ขายเครื่องสุคนธรส[260]แป้งปลด[261]เกสร ทิพรสขจร
เฟื่องฟุ้งรัถยา[262]
อันดับนั้นเล่า อมรินทร์ท้าว ให้สุดจิตรา
สาวศรีเป็นนาย ขายทิพย์ภูษา เสื้อสร้อยสนิม[263]อา-
ภรณ์เพริศเพราพราย
ต่อชั้นนั้นมา นางสุชาดา อนงค์ประจงขาย
พระมุงกุฎเกศ เพชรพลอยแพรวพราย จอนกรรณพรรณราย
สุวรรณมาลา

(หน้าที่ 56 / 1- หน้าที่ 57 / 2)

[257]สารวัต หมายถึง ผู้ทำหน้าที่ตรวจ

[258]จี่ หมายถึง การทำของให้สุกโดยวางบนถ่านไฟ

[259]มัน หมายถึง เผือกมัน

[260]สุคนธรส หมายถึง เครื่องหอม , น้ำหอม , น้ำอบ

[261]ปลด หมายถึง ปล่อยกลิ่น , ส่งกลิ่น

[262]รัถยา หมายถึง หนทาง , ถนน

[263]สนิม = ถนิม หมายถึง เครื่องประดับ

การประกอบอาชีพค้าขายที่กล่าวถึงในวรรณกรรมเรื่องนี้ สะท้อนให้เห็นสภาพสังคมชาวภาคใต้ที่มีการค้าขายทั้งทางเรือและบนบก ซึ่งสินค้าที่นำมาจำหน่ายนั้น ส่วนใหญ่จะเป็นผลผลิตจากการประกอบอาชีพประมง อาชีพกสิกรรม อาชีพหาของป่า และอาชีพช่างฝีมือ ซึ่งการค้าขายสินค้าเหล่านี้ เป็นลักษณะการค้าขายขนาดย่อม ใครมีผลผลิตใด มีเหลือกินเหลือใช้ก็นำมาแลกเปลี่ยนเป็นสินค้าซึ่งกันและกัน

4. การแต่งกาย

เครื่องต้นที่ผู้แต่งกล่าวถึงในวรรณกรรมเรื่องนี้ เป็นการแต่งกายของกษัตริย์ที่เรียกว่า เครื่องต้น เป็นชุดเครื่องแต่งกาย รวมทั้งแต่งศีรษะ ลำตัว ข้อแขน ข้อมือ ข้อเท้า เข็มขัด แหวน ที่สวยงามโอ่อ่า แสดงถึงฝีมือเย็บปักถักร้อยอย่างประณีตสวยงาม ซึ่งการแต่งกายเช่นนี้มีลักษณะเดียวกันกับวรรณกรรมเรื่องอื่นๆ จึงถือได้ว่าการแต่งกายลักษณะนี้เป็นขนบนิยมอย่างหนึ่งในการบรรยายการแต่งกายของตัวละครที่เป็นกษัตริย์หรือชนชั้นสูงในวรรณกรรม

การแต่งกายที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนี้ เป็นการแต่งกายของพระยาชมพู ซึ่งผู้แต่งได้บรรยายถึงเครื่องแต่งกายไว้อย่างละเอียด แสดงให้เห็นว่าผู้แต่งมีความรอบรู้ในด้านการแต่งกายของกษัตริย์เป็นอย่างดี

เครื่องแต่งกายและเครื่องประดับมีดังต่อไปนี้

4.1 สนับเพลาเชิงงอน เป็นกางเกงชั้นในขายาวเรียวถึงน่อง เชิงปลายงอนเป็นลายเครือเถา ขอบปลายขาสนับเพลาปักประดับด้วยเพชรพลอย

4.2 ผ้าทรงนุ่งจีบโจงไว้หางหงส์ คือ นุ่งโจงกระเบนให้ชายผ้าด้านหลังจีบทบทิ้งชายลงมา เชิงผ้าเป็นลายเครือเถาที่มีลายนกคาบประดับอยู่ในตัวลายด้วย

4.3 เจียระบาดเป็นผ้าคาดเอวทิ้งชายห้อยอยู่ตรงหน้าขาทั้งสองข้าง ใช้ผ้ากัมพล หรือรัตนกัมพล[264]

4.4 เสื้อทำด้วยผ้าตาดทอง[265] ปักด้วยดิ้นทองเป็นลายดอกไม้และประดับด้วยเพชร

---

[264]ผ้ากัมพล หรือ รัตนกัมพล เป็นผ้าที่ผลิตในประเทศอินเดีย ทอจากขนสัตว์สีแดงจึงเรียกว่ารัตน-กัมพล นิยมนำมาใช้เป็นผ้าโพกศีรษะและคาดเอว ผ้ารัตนกัมพลนี้ถือว่าเป็นเครื่องทรงสำหรับราชาภิเษกของพระเจ้าแผ่นดินหนึ่งใน 5 อย่างด้วย ดูที่ สุมาลย์ โทมัส, **รายงานวิจัยเรื่องผ้าและประเพณีการใช้ผ้าไทย** (กรุงเทพฯ : สถาบันไทยศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2519), 43-44.

[265]ผ้าตาดทอง เป็นผ้าทอด้วยทองแล่งกับไหมสี ทองแล่ง หมายถึง แผ่นเงินกะไหล่ทอง ตัดเป็นเส้นเล็กๆหรือแล่งออกเป็นเส้นอย่างเดียวกับเส้นตอก เมื่อทอไม่มีลวดลายใดๆเป็นพื้นสีทองเรียกว่า ตาดทอง ผ้าตาดทองที่ใช้ตัดเป็นฉลองพระองค์จะมีการปักด้วยดิ้นทองดิ้นเงินเป็นลายเครือเถาเพื่อเพิ่มความสวยงามให้มากยิ่งขึ้น ดูที่ ฉัฏฐภัทร จันทวิช, **ผ้าพิมพ์ลายโบราณในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ** (กรุงเทพฯ : สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2545), 82.

4.5 สุวรรณกัญจ์ถอบ เป็นแผ่นทองคำฉลุลายสำหรับเสียบห้อยที่ชายพกลงมาในระหว่างช่องหน้าขาทั้งสอง

4.6 ชายไหว เป็นผ้าที่ห้อยหน้าอยู่ระหว่างชายแครง

4.7 ชายแครง เป็นผ้าห้อยทับหน้าขาทั้งสองข้าง มีลักษณะงอนช้อยออกไปทางด้านข้าง

4.8 ทับทรวง เป็นเครื่องประดับที่ทำด้วยแผ่นประดับพลอย มีลักษณะเป็นรูปกลมรีหรือสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน ประดับอยู่บริเวณกลางอก โดยมีสายคล้องห้อยลงมาจากคอ

4.9 สายสะอิ้ง หรือ สังวาล เป็นสร้อยตัวห้อยพาดจากไหล่ไขว้กันสองเส้นเป็นลายกุดั่น ตรงกลางเป็นรูปตัวเหราสลับกับลายครุฑยุดนาค

4.10 กำไลข้อมือ

4.11 กำไลข้อเท้า

4.12 เข็มขัด

4.13 แหวน

4.14 พระมหามงกุฎ ทำด้วยทองนพคุณประดับด้วยเพชรและมีดอกไม้ทัดและอุบะทำด้วยทองคำประดับพระมหามงกุฎด้วย ดอกไม้จะติดไว้ที่กรอบหน้าเหนือขมับ ส่วนอุบะจะห้อยลงมาจากดอกไม้ทัด ตามตำราเครื่องต้นเรียกว่า ดอกไม้ฟอง[266]

เครื่องต้นที่บรรยายในวรรณกรรมเรื่องนี้ แสดงให้เห็นว่าผู้แต่งมีความรอบรู้เรื่องเครื่องต้นเป็นอย่างดี ดังคำประพันธ์ที่ว่า

เนิอใมแกนกฤดส่นา	เนื้อไม้แก่นกฤษณา
กระลำพักสักกลินฟุ้ง	กระลำพักสักกลิ่นฟุ้ง
ทรงส่หนับเพล้าเนาวในตุง	ทรงสนับเพลา[267]เนาในตุง
เชิงงอนส่บัดรัดชูชงค	เชิงงอนสะบัดรัดชูชงฆ์
ช่ชิดติดแมลาย	ช่อชิดติดแม่ลาย
บายการเกียวเครือระหง	บ่ายก้านเกี่ยวเครือระหงส์
เพชแส่งแกลงประดับล่ง	เพชรแสงแกล้งประดับลง
สงแสงสุงรุ้งเรืองไรย	ส่งแสงสุงรุ้งเรืองไร

[266]สุกัญญา ภัทราชัย, “เครื่องแต่งตัวโขนและละคร,” **สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง** 3 (2542) : 1079-1089.

[267]สนับเพลา หมายถึง กางเกงชั้นในขายาว

ทรงพูสาทับกลับกลีบ	ทรงภูษาทับกลับกลีบ
ประโจงจีบเนิอเนาวใน	ประโจงจีบเนื้อเนาใน
แมลายชายเชิงไพย	แม่ลายชายเชิง[268]ไพ-
จิดสอดศิรยแสงสุวรรณ	จิตรสอดสีแสงสุวรรณ
ช่อหอยรอยส่บัด	ช่อห้อยร้อยสะบัด
น่กใลกัดภลิวต่ผัน	นกไล่กัดพลิ้วคอผัน
คาบกานณเกิยวเครือวรรณ	คาบก้านเกี่ยวเครือวัลย์
นับพันไนยไบยแก่อ่อน	นับพันในใบแก่อ่อน
กำพ๋ลพ๋ดรัดทองแกล้ง	กัมพล[269]พดรัด[270]ทองแกล้ง
ครุยครายแสงจับทินณ่กอน	ครุยครายแสงจับทินกร
เมิอไขยระวีวอน	เมื่อไขรวิวร
ไวยเว่กกลีบเม่คา	ไวยเวก[271]กลีบเมฆา
ฉลองพระองทรงประพัท	ฉลองพระองค์[272]ทรงประภัส[273]
ตาดทองรัตะณะมาลา	ตาดทอง[274]รัตนมาลา
สงงเหวียนรัตหัถสุวรรณา	สังเวียนรัดหัตถ์สุวรรณา
ทาบกาบเก้ดเพ้ดจ่ร่ไน	ทาบกาบเก็จเพชรจรไน[275]
สรูยวรรกรรนสอดรวบรัด	สุวรรณกัญจน์[276]สอดรวบรัด
ครุยแคร่งบัดสะไหวย	ครุย[277]แครง[278]บัดไสว
ตามปร่ดับทับทรวงใน	ตามประดับทับทรวง[279]ใน
สายสอิงภริงพรายรัต	สายสะอิ้ง[280]พริ้งพรายรัด

[268]ชายเชิง = เชิงชาย หมายถึง ลายเชิงผ้านุ่ง

[269]กัมพล หมายถึง ผ้าทอด้วยขนสัตว์

[270]พดรัด หมายถึง รัดประคด , เจียระบาด

[271]ไวยเวก = วิเวก หมายถึง สงัด , สงบ

[272]ฉลองพระองค์ หมายถึง เสื้อ

[273]ประภัส = ประภัสสร หมายถึง สีเลื่อมๆพรายๆ

[274]ตาดทอง หมายถึง ผ้าทอด้วยทองแล่งกับไหมสี

[275]จรไน = เจียระไน หมายถึง ทำเพชรพลอยหรือแก้วให้เป็นเหลี่ยมหรือรูปตามต้องการแล้วขัดเงา

[276]สุวรรณกัญจน์ = สุวรรณกัญจน์ถอบ หมายถึง แผ่นทองคำฉลุยลายเป็นกิ่งต้นเครือวัลย์กระหนก สำหรับเสียบห้อยที่ชายพกลงมาในระหว่างช่องหน้าขาทั้งสอง

[277]ครุย หมายถึง ชายครุย

[278]แครง หมายถึง ชายแครง

[279]ทับทรวง หมายถึง เครื่องประดับหน้าอกเป็นรูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนฝังเพชรพลอย

[280]สายสะอิ้ง หมายถึง สร้อยตัว

ฉลักฉลุกุดันขัด	ฉลักฉลุกุดั่นขัด
เหราฟัดกัดคาบสัจ	เหราฟัดกัดคาบสัตว์
แก่มแก้วเกียวกานครุดอัด	แกมแก้วเกี่ยวก้านครุฑอัด
กัดนาคินบินเว่โห	กัดนาคินทร์บินเวโห
ทรงทองต้รพระก่ร	ทรงทองต้นพระกร
บ่ว่ร่ภาหะสะสักโก	บวรพาหะ[281]สะสักโก[282]
มุขะลังงสรุนทะโร	มุขลังสุนทโร
เมขะลงงมันชะเร	เมขลัง[283]มัญชเร[284]
รัช่นงงสรายอิง	รัชนัง[285]สายอิง
ทำมรังยิงคานัคเร	ธำมรงค์ยิ่งค่านัคเร
สุวัรรณะปีเล่	สุวรรณปีเล[286]
มาไลยรอยห้อยพระกรรณ	มาลัยร้อยห้อยพระกรรณ
ทรงม่หามุงกุจเก้จ	ทรงมหามุงกุฎเกศ
เพ็ดสุกแดงแสงสรับสรัน	เพชรสุกแดงแสงสพสรรค์
เพ็ดไฉนยเนิอนำพสรุวรรณ	เพชรไฉนเนื้อนพสุวรรณ
ยอดพระเจาทิเทาทรง	ยอดพระเจ้า[287]ที่ท้าวทรง

(หน้าที่ 70 / 6-หน้าที่ 73 / 1)

5. อาหารและเครื่องดื่ม

อาหารและเครื่องดื่มที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนี้ผู้แต่งไม่ได้กล่าวถึงละเอียดมากนัก เพียงแต่กล่าวรวมๆไว้ในตอนที่พระพุทธเจ้าโปรดฯให้พญากาฬนาคราชและเหล่าเทวดานางฟ้าเนรมิตตลาดค้าขายสินค้าต่างๆ ที่มีทั้งอาหารหวานคาวเปรี้ยวเค็ม ผลไม้ หมากพลู บุหรี่ และสุรา ซึ่งเป็นอาหารที่มีอยู่ในท้องถิ่นภาคใต้ ดังที่กล่าวไว้แล้วในหน้า 383

แม้ว่าผู้แต่งได้กล่าวถึงอาหารและเครื่องดื่มไว้เพียงเล็กน้อย แต่ก็สามารถสะท้อนให้เห็นถึงสภาพสังคมที่ความอุดมสมบูรณ์ด้วยพืชพันธุ์ธัญญาหารที่ชาวภาคใต้ใช้ดำรงชีวิตตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

---

[281]บวรพาหะ = บวรพาหา หมายถึง แขนอันประเสริฐ

[282]สะสักโก หมายถึง ผู้มีความสามารถ

[283]เมขลัง = เมขลา หมายถึง เครื่องประดับเอว , เข็มขัด , สายรัดเอว

[284]มัญชเร หมายถึง เครื่องประดับเท้า , กำไลเท้า

[285]รัชนัง หมายถึง มีแสงประกาย

[286]ปีเล = ปิลันธน์ หมายถึง เครื่องประดับ

[287]ยอดพระเจ้า หมายถึง ยอดมงกุฎ

หลักธรรมคำสอน

การศึกษาวรรณกรรมประโยชน์เบื้องต้นที่ได้รับ คือ ความสนุกสนานเพลิดเพลิน แต่หากมองลึกลงไปกว่านั้น วรรณกรรมยังทำหน้าที่ให้ข้อคิดข้อปฏิบัติต่างๆ แก่ผู้อ่านและผู้ฟังเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะวรรณกรรมศาสนาที่ผู้แต่งได้สร้างสรรค์ขึ้น ย่อมสอดแทรกหลักธรรมคำสอนไว้ในเรื่องอย่างมากมาย เช่นเดียวกับวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพูที่นอกจากจะให้ความสนุกสนานเพลิดเพลินแก่ผู้อ่านและผู้ฟังแล้ว ผู้แต่งยังได้สอดแทรกหลักธรรมที่พุทธศาสนิกชนควรประพฤติปฏิบัติเอาไว้มากมายด้วย

หลักธรรมคำสอนในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพูมี ดังนี้

1. หลักธรรมคำสอนที่เป็นสัจธรรม

หลักธรรมคำสอนที่เป็นสัจธรรม คือ คำสอนที่เป็นจริงโดยธรรมชาติ ความเป็นไปต่างๆทั้งหมดเป็นไปตามธรรมชาติ อาศัยความสัมพันธ์ของสิ่งทั้งหลายเอง ไม่มีตัวการอย่างอื่นที่นอกเหนือออกไปในฐานะผู้สร้างหรือผู้บันดาล จึงเรียกว่าเป็นกฎธรรมชาติ ในทางพระพุทธศาสนาถือว่า พระพุทธเจ้ามีฐานะเป็นผู้ค้นพบ คือ ทรงเป็นผู้ค้นพบความจริงที่มีอยู่ตามธรรมดาในธรรมชาติ คือ ธรรมนิยามสูตร กฎความจริงของธรรมชาติที่มีอยู่อย่างนั้นเองเป็นธรรมดา พระพุทธเจ้าจะอุบัติขึ้นหรือไม่อุบัติขึ้นก็ตาม มันก็เป็นของมันอย่างนั้น สิ่งทั้งหลายที่เกิดจากเหตุปัจจัยล้วนแต่ไม่คงที่ ไม่คงตัว และไม่เป็นตัว[288]

หลักธรรมคำสอนที่เป็นสัจธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนี้ ได้แก่ ไตรลักษณ์ วัฏสงสาร และโลกุตตรธรรม ดังต่อไปนี้

1.1 ไตรลักษณ์ หรือ ธรรมนิยาม คือ ความเที่ยงแท้แน่นอนแห่งธรรมดา มี 3 อย่างคือ

1.1.1 อนิจจัง คือ ความไม่เที่ยงแท้แน่นอนของสังขารทั้งหลาย (สังขาร คือ สิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่งขึ้น) เพราะสังขารทั้งหลาย เมื่อเกิดขึ้นแล้ว ตั้งอยู่ แล้วก็เสื่อมสลายไปในที่สุด แม้ขณะดำรงอยู่ก็มีความเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ เป็นการดำรงอยู่ชั่วระยะหนึ่งเท่านั้น

1.1.2 ทุกขัง คือ ความเป็นทุกข์ของสังขารทั้งหลาย มีทุกข์จากการเกิด แก่ เจ็บ ตาย ทุกข์ทางกายและใจ เป็นต้น เพราะสังขารเกิดจากปัจจัย ไม่มีอะไรเป็นของตนเองจึงคงสภาพอยู่ไม่ได้ ทำให้เกิดความเดือดร้อนที่เป็นความทุกข์ต่างๆ

---

[288]พระเทพเวที [ประยุทธ์ ปยุตฺโต], **พุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์** (กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2535), 87-88.

1.1.3 อนัตตา คือ ความไม่เป็นตัวตนของตนเอง เพราะสังขารเกิดจากการปรุงแต่งของปัจจัย เมื่อแยกปัจจัยออกแต่ละส่วน เป็นธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม และธาตุไฟ ก็ไม่มีอะไรเหลือเป็นคน เป็นสัตว์ จึงชื่อว่าว่างเปล่า ไม่มีใครเป็นเจ้าของ และไม่มีใครบังคับบัญชาได้[289]

ฉะนั้น สรรพสัตว์ทั้งหลายจึงตกอยู่ภายใต้สัจธรรมของไตรลักษณ์อย่างแท้จริง

วรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู กล่าวถึงไตรลักษณ์ในตอนอดีตชาติของพระยาชมพู ผู้เกิดเป็นชายยากจนที่กำลังไถนาอยู่ริมลำธารและได้เห็นซากศพมนุษย์เน่าเปื่อยลอยน้ำผ่านมา ชายยากจนผู้นี้ได้ยึดถือในพระไตรลักษณ์ ก็เกิดความสังเวชใจและปลงความสังเวชได้ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ไนยฆะนะอะดิตะชาฎิชุมพูนาถทิบ่ฎิษร	ในขณะอดีตชาติชุมพูนาถธิบดีสร
ทลิทะกะเมือกอน โหนนไถยนา	ทลิททกเมื่อก่อน โน้นไถนา
แทบใกลติรงงชลงงไหลยมลักไปยปะกะเล่ว่รา	แถบใกล้ติรังชลังไหลมลักไปปะกเลวรา
ซากผีเน้าลอยมา กลางสายชน	ซากผีเน่าลอยมา กลางสายชล
เล่งพลางทางคิทความสงงเวทไน้ยอุระประเทดกระหมัน	เล็งพลางทางคิดความสังเวชในอุระประเทศกมล
วาอะโหโอตร นิ้ยเน้าพอง	ว่าอโหโอ้ตน นี้เน่าพอง
ดูโสกโครกกายนีเน้าเหม้นเขือนคาวท้วทงงผอง	ดูโสกโครกกายนี้เน่าเหม็นเขือนคาวทั่วทั้งผอง
ไหม้ค้วนทีมุงมอง พึงเกลียดทรงง	ไม่ควรที่มุงมอง พึงเกลียดซัง
ด้วยเทว่กายเราเห้รแตล้วนเป้นไนยกองทุกขงง	ด้วยเทวกายเราเห็นแต่ล้วนเป็นในกองทุกขัง
อะนัตาอะนิษจงง ท้วสรงสราน	อนัตตาอนิจจัง ทั่วสงสาร
ชายนันอรรณเชือเอาไนยคุนพระไตรยลักสะนะญาน	ชายนั้นอันเชื่อเอาในคุณพระไตรลักษณะญาณ
ณครงงนีสูสถาน สงงเวทกาย	ณ ครั้งนี้สู่สถาน สังเวชกาย

(หน้าที่ 114 / 6 - หน้าที่ 115 / 2)

นอกจากนั้น ผู้แต่งยังได้กล่าวถึงหลักธรรมเรื่องไตรลักษณ์ไว้ในตอนที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนพระยาชมพูไม่ให้ยึดติดอยู่กับทรัพย์สมบัติ โดยพระพุทธองค์ทรงเปรียบทรัพย์สมบัติต่างๆ เหมือนบ่วงรัดพันบุคคลเอาไว้ไม่ให้ข้ามพ้นห้วงวัฏสงสาร อันเป็นสิ่งที่จะทำให้หลุดพ้นจากความทุกข์และประสบกับความสุขที่แท้จริง ในเรื่องพระองค์ได้แสดงหลักธรรมข้อนี้แก่พระยาชมพูเพื่อให้เห็นหนทางที่จะนำไปสู่การหลุดพ้นจากวัฏสงสาร ดังคำประพันธ์ที่ว่า

---

[289]พระธรรมปิฎก [ป.อ. ปยุตฺโต], **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ 10 (กรุงเทพฯ : บริษัทสื่อตะวัน จำกัด, 2545) 68.

ดูหราราชา จงตงงม่นัษา ฟงงพุทบรรทูล ไอยสุริยสมบัดิ จักกร่พัดเพือมพูล เปนแตเครืองสูน สารทารเสียเปลา	ดูราราชา จงตั้งมนัสสา ฟังพุทธบัณฑูร[290] ไอยสุริยสมบัติ จักรพรรดิเพิ่มพูน เป็นแต่เครื่องสูญ สารธารณ์[291]เสียเปล่า
เห้นเป้นบ้วงศรัด ผูกกอนท้าวรัต ค่อใวดงงเด้า ยาได้ประหมาดนัก จักนำกายเร้า จ่มอยู่ไนยเดา แหงวัตะณสรงสราน	เห็นเป็นบ่วงสัตว์ ผูกกรเท้ารัด คอไว้ดังด้าว อย่าได้ประมาทนัก จักนำกายเรา จมอยู่ในด้าว แห่งวัฏสงสาร

(หน้าที่ 113 / 2 -5)

การที่พระพุทธเจ้าทรงสอนว่าทุกสิ่งทุกอย่างในโลกนี้ไม่เที่ยงแท้ทั้งชีวิต ทรัพย์สมบัติ และลาภยศ เป็นสิ่งที่ไม่เป็นแก่นสาร ย่อมเปลี่ยนแปลงเสื่อมสลายไปตามกาลเวลา ความแปรปรวนเหล่านี้ก่อให้เกิดความทุกข์นั้น เพื่อให้เราไม่ยึดติดกับสิ่งเหล่านี้จนเป็นเหตุให้หลงลืมตัว และเพื่อให้ทำใจยอมรับกับความไม่เที่ยงแท้และไม่แน่นอนของชีวิตได้

1.2 วัฏสงสาร มี 3 อย่าง คือ กิเลส กรรม วิบาก คำว่า วัฏสงสาร คือ การหมุนเวียนเป็นวงกลม ใช้ในความหมายที่หมุนเวียนไปด้วยอำนาจของ กิเลส กรรม และวิบาก คือ เมื่อมีกิเลส ก็เป็นเหตุให้ทำกรรม เมื่อทำกรรมก็ได้รับผลกรรม คือวิบาก เมื่อเสวยวิบากอยู่ก็เกิดกิเลสอีก เมื่อกิเลสเกิดก็ทำกรรมอีก หมุนเป็นวงจรอย่างนี้ จึงเป็นเหตุให้เวียนว่าย ตาย เกิดไม่รู้จบ จึงเรียกว่า สังสารวัฏ หรือวัฏสงสาร[292] เมื่อตัดกิเลสได้อย่างเด็ดขาด ก็จะตัดวงจรของวัฏสงสารได้อย่างเด็ดขาด นั่นคือการบรรลุพระอรหันต์

ในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู ผู้แต่งยังได้กล่าวถึงวัฏสงสารในตอนที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนพระยาชมพูไม่ให้ยึดติดอยู่กับทรัพย์สมบัติ โดยพระพุทธองค์ทรงเปรียบทรัพย์สมบัติต่างๆ เหมือนบ่วงรัดพันบุคคลเอาไว้ไม่ให้ข้ามพ้นห้วงวัฏสงสาร อันเป็นสิ่งที่จะทำให้หลุดพ้นจากความทุกข์และประสบกับความสุขที่แท้จริง เพื่อให้พระยาชมพูเห็นหนทางที่จะนำไปสู่การหลุดพ้นจากวัฏสงสาร ดังคำประพันธ์ที่กล่าวแล้วข้างต้น

1.3 โลกุตตรธรรม คือ สัจธรรมที่อยู่เหนือโลก หรือ สัจธรรมที่พ้นวิสัยของชาวโลก ซึ่งตรงกันข้ามกับโลกิยะธรรม ที่ยังเกี่ยวข้องกับชาวโลก ฉะนั้น โลกุตตระ จึงหมายถึงภาวะที่หลุดพ้นจากวิสัยของชาวโลก ไม่เกี่ยวข้องกับกาม ตัณหา ทิฐิ และอวิชชา อีกต่อไป[293] โลกุตตรธรรมประกอบด้วยมรรค ผล และนิพพาน ดังนี้

---

[290]บัณฑูร หมายถึง คำสั่ง

[291]สาธารณ์ หมายถึง ตกต่ำ , ไร้ค่า , ธรรมดา , สามัญ , ทั่วไป

[292]พระธรรมกิตติวงศ์ [ทองดี สุรเตโช], **คำวัด**, 868.

[293]เรื่องเดียวกัน, 857.

1.3.1 มรรค ได้แก่ ทางเข้าถึงความเป็นพระอริยบุคคล หรือญาณคือความรู้ที่ทำให้ละสังโยชน์[294]ได้อย่างเด็ดขาด มรรคมี 4 ข้อ ได้แก่

1.3.1.1 โสดาปัตติมรรค ทางที่นำให้ถึงกระแสพระนิพพาน ด้วยการละสังโยชน์ได้ 3 อย่าง คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส

1.3.1.2 สกทาคามิมรรค ทางที่นำให้ถึงความเป็นพระสกทาคามี ด้วยการละสังโยชน์ได้ 3 อย่างดังที่กล่าวแล้ว กับทำราคะ โทสะ โมหะ ให้เบาบางลง

1.3.1.3 อนาคามิมรรค ทางที่นำให้ถึงความเป็นพระอนาคามี ด้วยการละสังโยชน์ได้ 5 อย่าง คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส กามราคะ และปฏิฆะ

1.3.1.4 อรหัตตมรรค ทางที่นำให้ถึงความเป็นพระอรหันต์ ด้วยการละสังโยชน์ได้ 10 อย่าง คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส กามราคะ ปฏิฆะ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และอวิชชา[295]

1.3.2 ผล หมายถึง ธรรมารมณ์ที่เกิดเนื่องมาแต่มรรค คือเกิดสืบเนื่องมาจากการละกิเลสได้ด้วยมรรค พระอริยะเจ้าจึงเสวยธรรมารมณ์หลังจากกิเลสสิ้นไปแล้วด้วยอำนาจมรรคนั้นๆ ผลมี 4 ข้อ ได้แก่

---

[294]สังโยชน์ทั้ง 10 มีความหมาย ดังนี้

1. สักกายทิฏฐิ คือ ความเห็นว่าเป็นตัวของตน

2. วิจิกิจฉา คือ ความลังเลสงสัย ไม่แน่ใจในปฏิปทาของตน

3. สีลัพพตปรามาส คือ ความถือมั่นศีลพรต โดยสักว่าทำตามๆ กันไปอย่างงมงายเห็นว่าจะบริสุทธิ์หลุดพ้นได้เพียงด้วยศีลและวัตร

4. กามราคะ คือ ความกำหนัดด้วยอำนาจของกิเลสกาม ความติดใจในกามคุณ

5. ปฏิฆะ คือ ความหงุดหงิดขัดเคืองด้วยอารมณ์ที่มากระทบ

6. รูปราคะ คือ ความพึงพอใจในอารมณ์แห่งรูปฌาน หรือในรูปธรรมอันประณีต ความปรารถนาในรูปภพ

7. อรูปราคะ คือ ความพึงพอใจในอารมณ์แห่งอรูปฌาน หรือในอรูปธรรม ความปรารถนาในอรูปภพ

8. มานะ คือ ความถือตัว หรือสำคัญตนว่า เป็นนั่น เป็นนี่

9. อุทธัจจะ คือ ความคิดฟุ้งซ่าน

10. อวิชชา คือ ความไม่รู้จริง ความหลง

[295]พระธรรมปิฎก [ป.อ. ปยุตฺโต], **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, 128.

1.3.2.1 โสดาปัตติผล ผลที่พระโสดาบันพึงเสวยหลังจากละกิเลสได้แล้ว

1.3.2.2 สกทาคามิผล ผลที่พระสกทาคามีพึงเสวยหลังจากละกิเลสได้แล้ว

1.3.2.3 อนาคามิผล ผลที่พระอนาคามีพึงเสวยหลังจากละกิเลสได้แล้ว

1.3.2.4 อรหัตผล ผลที่พระอรหันต์พึงเสวยหลังจากละกิเลสได้แล้ว[296]

เมื่อพระยาชมพูได้รับฟังพระธรรมคำสอนจากพระพุทธเจ้าแล้ว ก็เกิดความเบื่อหน่ายในทรัพย์สมบัติ ลาภ ยศทั้งหลาย จึงได้ขอบวชและเมื่อละได้โดยเด็ดขาดก็สามารถบรรลุเป็นพระอรหันต์ได้ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ด้วยเดชะพุทาคุนอ่งคบ่หร่มพระสรรเพช	ด้วยเดชะพุทธาคุณองค์บรมพระสรรเพชญ
เทือก่อเป้นสงคเดียวเด้ษ ดูอัคะระ	เธอก็เป็นสงฆ์เดียวเด็ด ดูอัคระ
บอกพระจัตุกำมถารกะสะละ	บอกพระจัตุกรรมฐานกะสละ
กิเล่ดกะ ละสมบัฎิ	กิเลสกะ ละสมบัติ
ลุแก่พระโสดาสักกิทาคาอาระหัษ	ลุแก่พระโสดาสักกีทาคาอรหันต์
ใดชมสมบัด อะระโห	ได้ชมสมบัติ อรโห

(หน้าที่ 116 / 2 – 4)

1.3.3 นิพพาน เป็นหลักธรรมที่เป็นเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา คือ สภาพที่ดับกิเลสและกองทุกข์แล้ว สภาวะที่เป็นสุขสูงสุด เพราะไร้กิเลสไร้ทุกข์เป็นต้น อิสรภาพสมบูรณ์ เป็นภาวะที่เข้าถึงได้ยาก ต้องทำจิตให้สงบนิ่ง ดับกิเลสได้หมดสิ้น ผู้ที่บรรลุนิพพานได้ชื่อว่าเป็นอรหันต์ ไม่มีความทุกข์ใด ๆ อีกต่อไป การบรรลุนิพพานมี 2 ขั้น คือ

1.3.3.1 สอุปาทิเสสนิพพาน คือ พระอรหัตผลผู้เสวยธรรมารมณ์หลังจากการดับกิเลสได้อย่างสนิท และยังมีเบญจขันธ์เหลืออยู่ คือ มีชีวิตอยู่

1.3.3.2 อนุปาทิเสสนิพพาน คือ พระอรหัตผลผู้เสวยธรรมารมณ์หลังจากการดับกิเลสได้อย่างสนิทและได้ดับเบญจขันธ์แล้ว คือไม่มีชีวิตอยู่อีกต่อไป เรียกว่า ปรินิพพาน[297]

ในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู ผู้แต่งได้กล่าวถึงพระยาชมพูและบริวารที่หลังจากอุปสมบทแล้วได้บรรลุมรรคผลนิพพาน หมายถึงสอุปาทิเสสนิพพาน คือ ดับกิเลสได้อย่างสนิทและยังมีชีวิตอยู่ในขณะนั้น ดังบทประพันธ์ว่า

---

[296]เรื่องเดียวกัน, 66.

[297]เรื่องเดียวกัน, 38.

เภิอเทานันจักใกลถึง	เพื่อท้าวนั้นจักใกล้ถึง
ซรึงพระปัถะโมฆะทางอะระหรรตผน	ซึ่งพระปัถโมกข[298]ทางอรหัตผล
ตัดถาค่ทจะนำไหเห็นหน	ตัถาคตจะนำให้เห็นหน[299]
ด้วยธรรมทษพลญตรัดเทษหนา	ด้วยธรรมทศพลตรัสเทศนา

(หน้าที่ 23 / 6)

2. หลักธรรมคำสอนที่เป็นจริยธรรม

จริยธรรมเป็นสิ่งที่ดีงามอันก่อให้เกิดคุณค่าต่อตนเอง ผู้อื่นและสังคม จริยธรรม คือ แนวทางความประพฤติ และการปฏิบัติเพื่อบรรลุถึงสภาพชีวิตอันทรงคุณค่าที่พึงประสงค์[300]

จริยธรรมเป็นสิ่งที่ดีงามถูกต้องที่ปฏิบัติกันในสังคม การแสดงออกทางจริยธรรมนั้น บุคคลจะต้องมีคุณธรรมเป็นพื้นฐานอยู่ในจิตใจด้วย หากไม่มีคุณธรรมเป็นพื้นฐานอยู่ในจิตใจการแสดงออกทางจริยธรรมของบุคคลย่อมเกิดขึ้นได้ยาก ดังนั้นการจะให้เกิดจริยธรรมขึ้นในสังคมก็ต้องปลูกฝังคุณธรรมให้เกิดขึ้นเสียก่อน

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ประยุตฺโต) กล่าวถึงคุณธรรมและจริยธรรมไว้ว่า คุณธรรมในใจบุคคลและจริยธรรมภาคปฏิบัติทางสังคม แสดงถึงความสมบูรณ์ของพระพุทธธรรมที่มีคำสอนเป็นระเบียบ มีหลักธรรมครบทุกขั้นตอน และบอกให้รู้ว่าการบำเพ็ญความดีภายนอกหรือการแสดงออกซึ่งความดีงามทางสังคม จะต้องมีคุณธรรมที่ลึกซึ้งภายในจิตใจเป็นรากฐานจึงจะเป็นไปโดยจริงใจบริสุทธิ์ เป็นของแท้และมั่นคงยั่งยืน[301]

จริยธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู คือ หลักธรรมคำสอนเรื่องศีลห้า หรือ เบญจศีล หมายถึง ความประพฤติชอบทางกายและวาจา การรักษากายวาจาให้เรียบร้อย เป็นสัญญาประชาคม คือ ข้อปฏิบัติเพื่อความเป็นระเบียบของสังคมในการเว้นจากความชั่ว การควบคุมตนให้อยู่ในความไม่เบียดเบียน 5 ประการ

1. ปาณาติปาตา เวรมณี คือ การงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ การประทุษร้ายผู้อื่น

2. อทินนาทานา เวรมณี คือ การงดเว้นจากการถือเอาของที่เขามิได้ให้ งดเว้นจากการลักการโกง การละเมิดกรรมสิทธิ์ และการทำลายทรัพย์สิน

---

[298]พระปัถโมกข หมายถึง ทางแห่งความหลุดพ้น นิพพาน

[299]หน = หนทาง

[300]โครงการพัฒนาการสังคมศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา, **รายงานการสัมมนาจริยธรรมในสังคมไทยปัจจุบัน** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรมการศาสนา, 2522), 5.

[301]พระพรหมคุณาภรณ์ [ป.อ. ปยุตฺโต], **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ 11 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด, 2549), 756.

3. กาเมสุมิจฉาจารา เวรมณี คือ การงดเว้นจากการประพฤติผิดในกาม งดเว้นจากการล่วงละเมิดสิ่งที่ผู้อื่นรักใคร่หวงแหน

4. มุสาวาทา เวรมณี คือ การงดเว้นจากการพูดเท็จ การโกหก การหลอกลวง

5. สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานา เวรมณี คือ การงดเว้นจากการดื่มน้ำเมา อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท งดเว้นจากสิ่งเสพติดให้โทษ[302]

ในวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู ผู้แต่งได้กล่าวถึงการรักษาศีลห้า โดยเน้นเรื่องศีลข้อที่ 4 มุสาวาทาเป็นหลัก เพราะต้องการชี้ให้ผู้อ่านและผู้ฟังเห็นความสำคัญของการรักษาสัจจะ เมื่อพูดสิ่งใดไว้อย่างไรต้องทำตามสิ่งนั้นจะบิดพลิ้วไม่ได้ ถ้าไม่ปฏิบัติตามที่พูดไว้ย่อมจะถูกตำหนิติเตียนจากผู้อื่น บุคคลที่รักษาสัจจะจะได้รับความเชื่อถือในสังคม ดังปรากฏในตอนที่พระยาชมพูไม่ยอมไปเฝ้าพระธรรมราชาธิราชตามที่ได้รับปากกับราชทูต ราชทูตจึงกล่าวต่อว่า พระยาชมพูว่าเป็นผู้ที่ไม่รักษาสัจจะไม่มีใครเชื่อถือยอมรับ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

สุชาบ่อดินธ	จริงวาณรินธร์	ทานนิไฉน่ย	สุชาบดินทร์	จึงว่านรินทร์	ท่านนี้ไฉน
เป็นคนพาลา	ทารท่าหรือกระไหรย	สัตระยาหาไม	เป็นคนพาลา	ท่านท้าหรือกระไร	สัตยาหาไม่
ไครยจะนับวาดีย			ใครจะนับว่าดี		

(หน้าที่ 44 / 5 - 6)

ในตอนที่พระยาชมพูไม่รักษาสัจจะที่ให้ไว้กับพระธรรมราชาธิราช พระธรรมราชาธิราชก็ได้กล่าวเตือนพระยาชมพู โดยชี้ให้เห็นโทษของการพูดจาโกหก ไม่รักษาสัจจะว่าเมื่อตายจะตกนรกโดนไฟนรกเผาปากและไปเกิดในอบายภูมิเป็นเปรตที่มีปากเน่าเหม็น ดังคำประพันธ์ที่ว่า

มุสาสัพะโล	อัคีณีริโย	จักไหมโอฉเข็ร	มุสาสัพพะโล	อัคคีนีริโย	จักไหม้โอษฐ์เข็ญ
ตายต่กณ่รกฆงง	จิรงงนาลเป้รน	เปรดปากเนาเม้น	ตายตกนรกขัง	จีรังนานเป็น	เปรตปากเน่าเหม็น
เฆิอรคายเฆ่ลา			เขือนคายเขพา		

(หน้าที่ 105 / 3 - 4)

จากคำประพันธ์ข้างต้นแสดงให้เห็นว่า ผู้ที่ละเมิดศีลข้อ 4 การกล่าวความเท็จ ไม่รักษาสัจจะนั้น เมื่อตายไปจะตกนรกโดนไฟนรกเผาปาก และไปเกิดเป็นเปรตปากเน่าเหม็น ซึ่งสอดคล้องกับในสัพพลหุสสูตรที่กล่าวถึงผลการพูดจาละเมิดศีลข้อ 4 ว่า จะได้รับผลกรรม คือ

[302]พระธรรมปิฎก [ป.อ. ปยุตโต], **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, 175.

ย่อมยังสัตว์ให้เป็นไปในนรก กำเนิดเป็นเปรตในอบายภูมิ และเมื่อเกิดเป็นมนุษย์ย่อมกล่าวความเท็จ[303]

นอกจากนั้นผู้แต่งได้ชี้ให้เห็นว่า พุทธศาสนิกชนที่ดีควรปฏิบัติตนเช่นใด โดยปรากฏในตอนที่กล่าวถึงพระเจ้าพิมพิสารว่า ทรงเป็นกษัตริย์ผู้เลื่อมใสศรัทธาและเอาใจใส่ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาเป็นอย่างดี พระองค์ทรงประพฤติตนอยู่ในศีลห้าทำบุญตักบาตร เป็นโยมอุปัฏฐากพระพุทธเจ้าและพระพุทธสาวก จึงทำให้ปกครองบ้านเมืองอย่างมีความสุข ดังคำประพันธ์ที่ว่า

พิมพิสราณสาม่ลราชิณ	พิมพิสารสามนต์ราชิน
ทาวทรงเบญจสริณ	ท้าวทรงเบญจศีล
สงงว่อรธรรมจรัมนง	สังวรธรรมจำนง
เปรนโยมอุปถากพุทพงษ	เป็นโยมอุปัฏฐากพุทธพงศ์
กับอาริยะสงฆ	กับอาริยะสงฆ์
คีนาสว่เจ้าใจรยอาร	คีนาสวเจ้าใจอารย์
ถวายบิทิบาตนาทาณ	ถวายบิทิบาตนาทาน
อยูวัฒนานาณ	อยู่วัฒนานาน
ในราชคฤหรมญา	ในราชคฤห์รมยา

(หน้าที่ 3 / 3 – 5)

อาจกล่าวได้ว่า การรักษาสัจจะจึงเป็นจริยธรรมสำคัญ ที่ทำให้สังคมดำรงอยู่ได้ด้วยความปรกติสุข มีความจริงใจและซื่อตรงต่อกัน ศีลห้าจึงเป็นคำสอนที่เป็นจริยธรรม อันเป็นข้อประพฤติปฏิบัติ ความประพฤติที่ดี ที่ชอบ ซึ่งทุกคนควรประพฤติปฏิบัติในการดำเนินชีวิตและควบคุมความประพฤติทางกาย วาจา ใจ ให้ตั้งอยู่ในความถูกต้องดีงาม[304]

วรรณกรรมเรื่องพระยาชมพู นอกจากผู้แต่งได้เล่าเรื่องอย่างสนุกสนานแล้ว ยังได้สอดแทรกหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาไว้ 2 ระดับ คือ

ระดับสัจธรรม เป็นคำสอนระดับสูงที่เน้นเฉพาะบุคคลผู้มีกิเลสเบาบาง เมื่อได้รับคำชี้นำก็สามารถมองเห็นโทษของอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา แล้วปรารถนาจะพ้นทุกข์ จึงน้อมใจเข้าสู่การปฏิบัติธรรมเพื่อตัดกิเลส ซึ่งเป็นเหตุให้พ้นทุกข์ได้ตลอดกาล เรียกว่าเข้าถึงพระนิพพาน

---

[303]**พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่มที่ 23 พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 14** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรมการศาสนา, 2525), 193. อ้างถึงใน โสรัตยา สังข์ทอง, “พญาหงส์” วรรณกรรมสุราษฎร์ : การศึกษาเชิงวิเคราะห์” (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2540), 163.

[304]วิธาน สุชีวคุปต์, **ปรัชญาเบื้องต้น** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2531), 152.

ดังที่พระธรรมราชาธิราชพยายามข่มมานทิฐิของพระยาชมพูให้เบาบาง แล้วจึงชี้นำหนทางพ้นทุกข์จนพระยาชมพูบรรลุพระนิพพานในที่สุด

ส่วนระดับจริยธรรม เป็นคำสอนสามัญที่เน้นให้ประชาชนทั่วไปพึงปฏิบัติเพื่อความสงบสุขของสังคม ในวรรณกรรมเรื่องนี้ได้กล่าวถึงศีลห้า โดยเน้นศีลข้อที่ 4 คือ การไม่พูดเท็จ ไม่โกหก ไม่หลอกลวง แม้กล่าวถึงเพียงข้อเดียว แต่ก็เป็นข้อที่สำคัญ เพราะสังคมใดๆก็ตาม ถ้าไม่มีการโกหก หลอกลวง ก็ทำให้สังคมนั้นๆ ไม่มีความวุ่นวายมากนักเหมือนอย่างที่พระยาชมพูไม่รักษาคำพูดจึงเกิดความวุ่นวายและความเดือดร้อนต่างๆตามมา ฉะนั้น คำสอนระดับจริยธรรมในเรื่องพระยาชมพู จึงเน้นสอนประชาชนในสังคมทั่วไป

วรรณกรรมเรื่องพระยาชมพูได้สะท้อนให้เห็นความเชื่อต่างๆที่ยังฝังลึกในจิตใจของคนไทยมาช้านาน โดยเฉพาะความเชื่อเรื่องพระพุทธศาสนาและความเชื่อเรื่องสิ่งเหนือธรรมชาติ ความเชื่อทั้งสองอย่างนี้อยู่คู่กับคนไทยมาแต่โบราณ ในขณะเดียวกันก็สะท้อนให้เห็นค่านิยมที่คนในสังคมมีความรู้สึกร่วมกันว่าเป็นสิ่งที่ดี ไม่ว่าจะเป็นค่านิยมเรื่องกษัตริย์จะต้องมีทั้งอำนาจและคุณธรรม ค่านิยมเรื่องบทบาทของสตรีและความงามของสตรี ตลอดจนค่านิยมในการใช้เครื่องหอมและการกินหมาก ส่วนในด้านขนบประเพณี ได้สะท้อนภาพการจัดกระบวนพยุหยาตราทัพเหล่าจตุรงคเสนา และการประดับเครื่องผูกช้างและม้าที่ใช้ในกระบวนทัพตามแบบอย่างโบราณราชประเพณี อันเป็นภูมิปัญญาของคนไทยในอดีต สำหรับด้านพิธีกรรมก็ได้กล่าวถึงพิธีกรรมที่เป็นศาสนพิธีสำหรับพระภิกษุ คือ การอุปสมบท ซึ่งต่อมาได้ถือเป็นประเพณีที่สำคัญอย่างหนึ่งของคนไทย และในด้านสภาพสังคมยังได้สะท้อนชีวิตความเป็นอยู่ของชาวภาคใต้ การเมืองการปกครอง บ้านเรือน การประกอบอาชีพ การแต่งกาย อาหารและเครื่องดื่ม นอกจากนั้นยังได้สอดแทรกหลักธรรมคำสอนที่เป็นประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตของคนในสังคม ทั้งที่เป็นระดับจริยธรรมที่ประพฤติปฏิบัติเพื่อให้ดำรงชีวิตอย่างมีความสุข และระดับสัจธรรมที่เน้นการปฏิบัติเพื่อให้บรรลุถึงพระนิพพาน สิ่งต่างๆที่ผู้แต่งได้สอดแทรกไว้ในวรรณกรรมเรื่องนี้ถือว่าเป็นประโยชน์ต่อสังคมในทุกยุคทุกสมัยเป็นอย่างมาก

บทที่ 5
บทสรุปและข้อเสนอแนะ

บทสรุป

การศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณกรรมภาคใต้เรื่องพระยาชมพูนี้ มีความมุ่งหมายศึกษาทางด้านลักษณะทั่วไปของวรรณกรรม ซึ่งประกอบด้วยที่มาของเรื่องและชื่อเรื่อง ผู้คัดลอก สมัยที่คัดลอก จุดมุ่งหมายในการแต่ง ลักษณะคำประพันธ์ ตัวอักษรที่ใช้ในการบันทึก รวมไปถึงการแพร่หลายของเรื่อง ตลอดจนความนิยมวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพูในท้องถิ่นภาคใต้ และศึกษาวิเคราะห์เชิงวรรณศิลป์และสังคม ต้นฉบับที่นำมาศึกษาเป็นหนังสือบุดขาว เขียนด้วยอักษรไทย ภาษาไทย แต่งเป็นร้อยกรองประเภทคำกาพย์และคำฉันท์ที่มีรูปแบบอย่างคำกาพย์ คัดลอกโดยนายเอียด รัตนวิมล เมื่อ พ.ศ. 2427 จำนวน 1 เล่ม 153 หน้า ปัจจุบันเก็บรักษาไว้โดยนายสุข รัตนวิมล ชาวตำบลสทิงพระ อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา ต้นฉบับนี้เมื่อนับถึงปัจจุบันมีอายุ 125 ปี

ผลการศึกษาวิจัยพบว่าวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพูมีโครงเรื่องเหมือนกับพระสูตรเรื่องชมฺพุปติสุตฺตำ หรือ ชมพูบดีสูตร ซึ่งพบหลักฐานเป็นใบลานที่เก่าแก่ที่สุดอยู่ในสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ พระสูตรเรื่องนี้ได้แพร่หลายไปทุกภูมิภาคของประเทศไทย รวมทั้งสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวและแคว้นสิบสองปันนาสาธารณรัฐประชาชนจีน โดยเฉพาะในภาคใต้พบวรรณกรรมเรื่องนี้หลายสำนวนที่ผู้แต่งได้นำเรื่องราวมาแต่งด้วยสอดแทรกภาษาถิ่นใต้ ความเชื่อ และค่านิยม ตลอดจนสภาพสังคมท้องถิ่นภาคใต้ไว้ด้วย เมื่อพระภิกษุนำมาใช้เทศน์สั่งสอนพุทธศาสนิกชน และชาวบ้านได้นำมาใช้สวดอ่านกันในชุมชนและครัวเรือน เพื่อปลูกฝังพุทธศาสนิกชนให้มีความศรัทธาต่อพระพุทธศาสนาและสั่งสอนจริยธรรมและศีลธรรม ไม่ให้เป็นผู้ทะนงตนแบบพระยาชมพู จึงเป็นที่รู้จักกันอย่างกว้างขวางในเวลาต่อมา ทำให้ชาวภาคใต้มีความเชื่อตามอย่างพุทธศาสนิกชนภาคกลางว่าพระสูตรเรื่องชมฺพุปติสุตฺตำ เป็นพุทธประวัติตอนหนึ่งที่พระพุทธเจ้าทรงเนรมิตพระวรกายเป็นพระธรรมราชาธิราชเพื่อปราบพยศพระยาชมพูให้ลดละทิฐิมานะและหันมาเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา และเป็นต้นตำนานพระพุทธรูปทรงเครื่องปางโปรดพญาชมพูบดี หรือ ปางทรมานพญามหาชมพู

การศึกษาด้านรูปแบบฉันทลักษณ์พบว่า ผู้แต่งได้ใช้คำประพันธ์ร้อยกรองประเภทคำกาพย์ ได้แก่ กาพย์ยานี 11 กาพย์สุรางคนางค์ 28 กาพย์ฉบัง 16 และกาพย์ที่ดัดแปลงมาจาก

คำฉันท์ คือ กาพย์ 12 และกาพย์ 18 ที่ผู้แต่งวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ใช้กันทั่วไป นอกจากนี้ยังมีคำประพันธ์ประเภทอื่นๆที่ไม่พบบ่อยนักในวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ คือ ชินวร 15 เยสันตา 21 คัมภีรา 19 22 รัตนมาลาฉันท์และวิเชียรดิลกฉันท์ ซึ่งสันนิษฐานว่า ผู้แต่งได้รับอิทธิพลมาจากหนังสือจินดามณี โดยนำมาแต่งสลับกันตลอดเรื่อง

การศึกษาด้านเนื้อหาพบว่า วรรณกรรมเรื่องพระยาชมพูมีแก่นเรื่องใหญ่ คือ เรื่องธรรมะย่อมชนะอธรรม และแก่นเรื่องย่อย คือ เรื่องการไม่ยึดติดอยู่กับทรัพย์สมบัติ และเรื่องอานิสงส์ผลบุญที่สร้างสมมาแต่บุพชาติ โดยเชื่อมโยงเหตุการณ์และพฤติกรรมของตัวละครให้ประสานสอดคล้องกันได้เป็นอย่างดี ตัวละครที่สำคัญ มีบทบาทและอิทธิพลต่อเนื้อเรื่องเชื่อมโยงกันโดยตลอด คือ พระยาชมพูและพระธรรมราชาธิราช ส่วนการสร้างฉากก็มีความโดดเด่นโดยเฉพาะฉากการต่อสู้ ซึ่งมีบทบาทในการดำเนินเรื่องเป็นอย่างมาก

ด้านธรรมเนียมนิยมในการแต่งพบว่า เป็นวรรณกรรมที่มีรูปแบบการประพันธ์ที่ยึดตามแบบอย่างกวีโบราณ กล่าวคือ มีการเปิดเรื่องด้วยการไหว้ครู เพื่อเป็นการเคารพต่อพระรัตนตรัย พระอุปัชฌาย์ และครูอาจารย์ พร้อมทั้งขอพรให้ตนประสบความสำเร็จในการประพันธ์ด้วยดี จากนั้นก็เป็นการดำเนินเรื่อง ผู้แต่งได้ใช้การบรรยายหรือพรรณนาความเข้าแบบในบทชมโฉมตัวละคร บทลงสรงและแต่งตัว และบทคร่ำครวญ ส่วนการปิดเรื่องจะจบลงด้วยการบอกถึงที่มาของเรื่อง อัตวิพากย์ของผู้แต่งหรือผู้คัดลอก และบอกวัน เดือน ปี ที่คัดลอกจบ รวมทั้งขออานิสงส์ผลบุญให้บังเกิดแก่ตัวผู้แต่งหรือผู้คัดลอกด้วย

ด้านศิลปะการใช้ภาษา ผู้แต่งได้เลือกสรรถ้อยคำมาใช้ในวรรณกรรมได้อย่างเหมาะสม มีเสียงสัมผัสคล้องจองที่ไพเราะสละสลวยตลอดทั้งเรื่อง ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นการใช้คำภาษาไทยที่มีใช้ทั้งในภาคกลางและภาคใต้และใช้คำที่เป็นภาษาถิ่นใต้โดยเฉพาะ นอกจากนั้นผู้แต่งยังได้นำคำภาษาบาลีสันสกฤตประกอบวิภัตติมาใช้อย่างหลากหลาย และยังได้มีการเพิ่มเสียง ตัดคำ แยกคำ เพื่อให้รับสัมผัสตามฉันทลักษณ์ของคำประพันธ์อีกด้วย เพื่อทำให้มีคำศัพท์จำนวนมากและเพิ่มความศักดิ์สิทธิ์ให้เนื้อเรื่องมากยิ่งขึ้น อีกทั้งยังมีการสรรคำและสำนวนโวหารต่างๆ ได้แก่ อุปมา อุปลักษณ์ อติพจน์ บุคลาธิษฐาน และสัทพจน์มาใช้บอกอารมณ์และความรู้สึกของตัวละครในเรื่อง เพื่อเสริมให้ผู้ฟังเกิดจินตนาการคล้อยตาม และเพิ่มความไพเราะในการอ่านและฟังเสียงสวดอ่านให้มากยิ่งขึ้น ด้วยการเล่นคำซ้ำ คำซ้อน การเล่นสัมผัสทั้งสัมผัสอักษรและสัมผัสสระ จึงทำให้วรรณกรรมเรื่องนี้มีการใช้ภาษาที่หลากหลาย สะท้อนให้เห็นภูมิปัญญาทางด้านภาษาของผู้แต่งที่สามารถนำคำศัพท์ต่างๆ มาสื่อสารให้ผู้ฟังในท้องถิ่นได้รับรู้เรื่องราวในวรรณกรรมนี้ได้เป็นอย่างดี

ด้านรสวรรณคดี ผู้แต่งได้มุ่งเน้นให้เห็นความกล้าหาญในการแสดงอิทธิฤทธิ์ต่อสู้กันระหว่างตัวละครเอกฝ่ายอธรรม คือ พระยาชมพูกับตัวละครฝ่ายธรรมซึ่งได้แก่ พระพุทธเจ้า พระอินทร์ และมาฆสามเณร ดังนั้น วีรรส จึงเป็นรสวรรณคดีที่เด่นที่สุดในวรรณกรรมเรื่องนี้ และมีอัพภุตรส รุทธรส สันตรส กรุณารส ภยานกรส พีภัจฉรส และหัสสรส เป็นรสที่เด่นรองลงมา สามารถสร้างอารมณ์ความรู้สึกให้ผู้อ่านและผู้ฟังคล้อยตามเรื่องราวได้อย่างลึกซึ้ง

การศึกษาด้านสังคมพบว่า วรรณกรรมเรื่องพระยาชมพูได้สะท้อนให้เห็นความเชื่อต่างๆที่ฝังลึกในจิตใจของคนไทยมาช้านานปรากฏเด่นชัดขึ้น โดยเฉพาะความเชื่อด้านพระพุทธศาสนา ได้แก่ ความเชื่อเรื่องนรกสวรรค์ ความเชื่อเรื่องกรรม ความเชื่อเรื่องมหาปุริสลักษณะ และความเชื่อเรื่องพระพุทธเจ้ากัสสปะ ส่วนความเชื่อเรื่องสิ่งเหนือธรรมชาติ ได้แก่ ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์และเทวดา ความเชื่อเรื่องของวิเศษ ความเชื่อเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์ ความเชื่อเรื่องสัตว์หิมพานต์ และความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์

ด้านค่านิยม ได้สะท้อนให้เห็นค่านิยมที่คนในสังคมมีความรู้สึกร่วมกันว่าเป็นสิ่งที่ดี ไม่ว่าจะเป็นค่านิยมเรื่องกษัตริย์ที่จะต้องมีทั้งอำนาจและคุณธรรม ค่านิยมเรื่องบทบาทของสตรีและความงามของสตรี ตลอดจนค่านิยมในการใช้เครื่องหอมและการกินหมาก

ด้านขนบประเพณี ได้สะท้อนภาพการจัดกระบวนพยุหยาตราทัพ เหล่าจตุรงคเสนา และการประดับเครื่องผูกช้างและม้าที่ใช้ในกระบวนทัพตามแบบอย่างโบราณราชประเพณี อันเป็นภูมิปัญญาของคนไทยในอดีต

ด้านพิธีกรรมก็ได้กล่าวถึงพิธีกรรมที่เป็นศาสนพิธีสำหรับพระภิกษุ คือ การอุปสมบทพระภิกษุซึ่งถือเป็นประเพณีที่สำคัญอย่างหนึ่งของคนไทย

ด้านสภาพสังคมได้สะท้อนชีวิตความเป็นอยู่ของชาวภาคใต้ การเมืองการปกครอง รูปแบบการสร้างบ้านเรือน การประกอบอาชีพ การแต่งกาย อาหารการกิน และเครื่องดื่ม

ด้านหลักธรรมคำสอนที่เป็นประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตของคนในสังคม มีทั้งระดับจริยธรรมที่ประพฤติปฏิบัติเพื่อให้ดำรงชีวิตอย่างมีความสงบสุข และระดับสัจธรรมที่เน้นการปฏิบัติเพื่อให้บรรลุถึงพระนิพพาน สิ่งต่างๆที่ผู้แต่งได้สอดแทรกไว้ในวรรณกรรมเรื่องนี้ถือว่าเป็นประโยชน์ต่อสังคมไทยในทุกยุคทุกสมัยเป็นอย่างมาก

ข้อเสนอแนะ

1. ควรศึกษาเปรียบเทียบวรรณกรรมเรื่องพระยาชมพูที่เป็นสำนวนภาคใต้ฉบับอื่นๆ

2. ควรศึกษาเปรียบเทียบพระสูตรเรื่องชมฺพุปติสุตฺตำ หรือ ชมพูบดีสูตรที่จารในใบลาน ซึ่งมีหลายฉบับหลายสำนวนที่แพร่กระจายอยู่ในแต่ละภาคของประเทศไทย

บรรณานุกรม

หนังสือ

กรมยุทธการทหารบก. **วิวัฒนาการแห่งศัสตราวุธในกองทัพบกไทย**. กรุงเทพฯ : อรุณการพิมพ์, 2549.

กรมศิลปากร. **จินดามณี**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2543.

_____. **ตำราพิไชยสงครามฉบับรัชกาลที่ 1**. กรุงเทพฯ : รุ่งศิลป์การพิมพ์, 2545.

_____. **ตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาลที่ 5 เล่ม 1**. กรุงเทพฯ : รุ่งศิลป์การพิมพ์, 2542.

_____. **ไตรภูมิพระร่วงของพระญาลิไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 10. กรุงเทพฯ : องค์การค้าคุรุสภา, 2518.

_____. **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)**. พิมพ์ครั้งที่ 3. พระนคร : กรมศิลปากร, 2507. อ้างถึงใน มโน สุวรรณครr. "ประเพณีการจัดริ้วกระบวนพยุหยาตราทางสถลมารค." สารนิพนธ์ปริญญาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2517.

กรมศิลปากร. "ภาษาและวรรณคดีกรุงรัตนโกสินทร์." ใน **ศิลปวัฒนธรรมไทย เล่ม 2**. พระนคร : โรงพิมพ์พิฆเณศ, 2525.

กระทรวงศึกษาธิการ. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา ในพระบรมราชูปถัมภ์ พุทธศักราช 2530 พระบาลีสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค เล่ม 11**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, 2530.

ก่องแก้ว วีระประจักษ์. **กระบวนพยุหยาตรา : ประวัติและพระราชพิธี**. กรุงเทพฯ : หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2531.

กำชัย ทองหล่อ. **หลักภาษาไทย**. กรุงเทพฯ : อมรการพิมพ์, 2547.

กิ่งแก้ว อัตถากร. **คติชนวิทยา**. กรุงเทพฯ : กรมการฝึกหัดครู, 2517.

กุสุมา รักษมณี. **การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต**. กรุงเทพฯ : ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549.

กุหลาบ มัลลิกะมาส. **วรรณกรรมไทย**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2518.

_____. **TH 258 วรรณคดีวิจารณ์**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ม.ป.ป.

เกิด ธนชาต. **คู่มือคลังปริยัติธรรม เล่ม 1**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เมืองพิมพ์, 2530.

เกื้อพันธุ์ นาคบุปผา. **พื้นฐานการอ่านวรรณคดีไทย**. กรุงเทพฯ : ต้นอ้อแกรมมี่, 2540.

ไขศรี ศรีอรุณ. **พระพุทธรูปปางต่างๆในสยามประเทศ**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : มติชน, 2546.

คันธาสารภิวงศ์, พระ. **สุโพธาลังการมัญชรี**. นครปฐม : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆษ นครปฐม, 2546.

โครงการพัฒนาการสังคมศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา. **รายงานการสัมมนาจริยธรรมในสังคมไทยปัจจุบัน**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรมการศาสนา, 2522.

จินดา เฮงสมบูรณ์. **ภาษาศาสตร์เบื้องต้น**. กรุงเทพฯ : สุวีริยาส์น, 2542.

เจือ สตะเวทิน. **ตำรับวรรณคดี**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เกษมสัมพันธ์การพิมพ์, 2505.

_____. **ภาษาไทยชุดครูมัธยมวรรณคดีไทย ข**. พระนคร : อักษรเจริญทัศน์, 2511.

ฉันท์ ขำวิไล. **ฉันทศาสตร์ เล่ม 1 ว่าด้วยฉันท์วรรณพฤติ**. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2474.

ฉันทัส ทองช่วย. **ภาษาและวัฒนธรรมภาคใต้**. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2536.

_____. **ภาษาและอักษรถิ่น (เน้นภาคใต้)**. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2535.

ชวน เพชรแก้ว. **การศึกษาวรรณคดีไทย**. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2524.

_____. **วรรณกรรมท้องถิ่นสุราษฎร์ธานีจากหนังสือบุด**. สุราษฎร์ธานี :วิทยาลัยครูสุราษฎร์ธานี, 2530.

โชติ กัลยาณมิตร. **พจนานุกรมสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมที่เกี่ยวเนื่อง**. กรุงเทพฯ : ศิริมิตรการพิมพ์, 2518.

ณัฏฐภัทร จันทวิช. **ผ้าพิมพ์ลายโบราณในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ**. กรุงเทพฯ : สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2545.

ดนัย ไชยโยธา. **ประวัติศาสตร์ไทย : ยุคอาณาจักรอยุธยา**. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2546.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จฯกรมพระยา. **ประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป**. พระนคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2503.

ดิเรก พรตตะเสน, ผู้ปริวรรต. **พระยาชมพู**. นครศรีธรรมราช : วิทยาลัยครูนครศรีธรรมราช, 2527.

ตรีศิลป์ บุญขจร. **วรรณกรรมประเภทกลอนสวดภาคกลาง : การศึกษาเชิงวิเคราะห์**. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547.

เถกิง พันธุ์เถกิง. **หลักการวิจารณ์วรรณคดี**. นครศรีธรรมราช : ภาควิชาภาษาไทย วิทยาลัยครูนครศรีธรรมราช, 2526.

ท้าวมหาชมพูบดี. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เลี่ยงเซียงจงเจริญ, 2517. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระครูสุวรรณสิกขกิจ (บุญรอด สุวณฺณโชโต) ณ เมรุวัดอนงคาราม 31 มีนาคม 2517).

เทพเวที, พระ [ประยุทธ์ ปยุตฺโต]. **พุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2535.

ธ. ธรรมศรี [นามแฝง]. **คู่มือคู่สวดอุปัชฌาย์**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เลี่ยงเซียงจงเจริญ, 2519.

ธรรมกิตติวงศ์, พระ [ทองดี สุรเตโช]. **คำวัด**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, 2551.

ธรรมปิฎก, พระ [ป.อ. ปยุตฺโต]. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 10 กรุงเทพฯ : บริษัทสื่อตะวัน จำกัด, 2545.

_____. **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ 10. กรุงเทพฯ : บริษัทเอส. อาร์.พริ้นติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, 2546.

ธวัช ปุณโณทก. **วรรณกรรมท้องถิ่น**. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2525.

_____. **วิเคราะห์วรรณกรรมท้องถิ่นเชิงเปรียบเทียบ**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2543.

ธิดา สาระยา. **บ้าน เมือง และประเทศในสายพระเนตร**. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2540.

นัยนา โปร่งธุระ. **บทบาทของพระอินทร์ในปัญญาสชาดก**. กรุงเทพฯ : อรุณการพิมพ์, 2544. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนางสาวนัยนา โปร่งธุระ (ท.ม.) ณ เมรุวัดตรีทศเทพวรวิหาร 9 ธันวาคม 2544).

บรรจบ พันธุเมธา. **ลักษณะภาษาไทย**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2520.

ปรมานุชิตชิโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ. **ปฐมสมโพธิกถา**. กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, 2540.

ประคอง นิมมานเหมินท์. **ล้านนาไทยคดี**. กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์, 2521.

ประทีป ชุมพล. **พินิจวรรณกรรมภาคใต้**. กรุงเทพฯ : น้ำฝน, 2546.

ประพนธ์ เรืองณรงค์. **วรรณกรรมภาคใต้**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2541.

ประภาศรี สีหอำไพ. **วัฒนธรรมเกี่ยวกับภาษาและวรรณคดี**. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532.

ปราณี ขวัญแก้ว. **วรรณคดีชาวบ้านจากบุดดำอำเภอร่อนพิบูลย์**. กรุงเทพฯ : กรมการฝึกหัดครู, 2529.

พจนีย์ เพ็งเปลี่ยน. **วรรณกรรมนิทานอีสาน : การศึกษาเชิงวิเคราะห์**. กรุงเทพฯ : สถาบันวัฒนธรรมศึกษา สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2543.

พรหมคุณาภรณ์, พระ [ป.อ. ปยุตฺโต]. **พุทธธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด, 2549.

พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่มที่ 23 พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 14. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรมการศาสนา, 2525. อ้างถึงใน โสรัตยา สังข์ทอง. “พญาหงส์ วรรณกรรมจังหวัดสุราษฎร์ธานี : การศึกษาเชิงวิเคราะห์.” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2540.

ยุพร แสงทักษิณ. **วรรณคดียอพระเกียรติ**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2537.

ยุวพาส์ (ประทีปะเสน) ชัยศิลป์วัฒนา. **ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวรรณคดี**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2542.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542**. กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น, 2546.

ราชวรมุนี, พระ [ประยุทธ์ ปยุตฺโต]. **พุทธธรรม กฎธรรมชาติและคุณค่าสำหรับชีวิต**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, 2526.

วัลยา ช้างขวัญยืน และคณะ. **บรรทัดฐานภาษาไทย เล่ม 2 : คำ การสร้างคำ และการยืมคำ**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2549.

วิเชียร ณ นคร และคณะ. **นครศรีธรรมราช**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, 2521.

วิทย์ พิณคันเงิน. **เครื่องราชภัณฑ์ : ศิลปะวิจิตรแห่งเครื่องประกอบพระราชอิสริยยศ**. กรุงเทพฯ : อมรินทร์, 2551.

วิธาน สุชีวคุปต์. **ปรัชญาเบื้องต้น**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2531.

วิภา กงกะนันท์. **วรรณคดีศึกษา**. พิมพ์ครั้งที่ 2 ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, 2533.

ศันสนีย์ วีระศิลป์ชัย. **“สี่แผ่นดิน” กับเรื่องจริงในราชสำนัก**. กรุงเทพฯ : มติชน, 2550.

ศานติ ภักดีคำ. **ชมพูบดีสูตร ฉบับสอบเทียบใบลาน**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิอนุรักษ์คัมภีร์โบราณ, 2552.

เศรษฐมันตร์ กาญจนกุล. **สรรพสัตว์ในหิมพานต์**. กรุงเทพฯ : สงวนกิจการพิมพ์ จำกัด, 2545.

ส.พลายน้อย [นามแฝง]. **สัตว์ในหิมพานต์**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : พิมพ์คำ, 2552.

_____. **อมนุษย์นิยาย**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : อักษรพิทยา, 2544.

สถาบันราชภัฏกลุ่มภาคใต้. **หนังสือวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ : สถานภาพการศึกษาและแหล่งสืบค้น ชุดภูมิปัญญาทักษิณ อันดับที่ 1**. นครศรีธรรมราช : โรงพิมพ์ไทม์พริ้นติ้ง, 2540.

สนั่น เมืองวงษ์. **ประวัติศาสตร์ธนบุรี-รัตนโกสินทร์**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรสยาม, 2518.

สนิท ศรีสำแดง. **พุทธปรัชญา**. กรุงเทพฯ : นีลนาการพิมพ์, 2536.

สมเกียรติ โล่เพชรรัตน์. **วิเคราะห์ประวัติการนับถือศาสนาพุทธและศิลปะพระพุทธรูปในเอเชีย**. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, 2546.

สมคิด จิระทัศนกุล. **วัด : พุทธศาสนสถาปัตยกรรมไทย**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2544.

สมพร ไชยภูมิธรรม. **ปางพระพุทธรูป**. กรุงเทพฯ : สำนักธรรมต้นธรรม, 2543.

สัจจาภิรมย์ฯ, พระยา [สรวง ศรีเพ็ญ]. **เทวกำเนิด**. พิมพ์ครั้งที่ 14. กรุงเทพฯ : อมรินทร์, 2549.

สำนักราชเลขาธิการ. **สถาปัตยกรรมพระบรมมหาราชวัง 1**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรุงเทพฯ, 2531.

สิทธา พินิจภูวดล และคณะ. **การเขียน**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2516.

สุจิตรา จรจิตร. **มนุษย์กับวรรณกรรม**. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2547.

สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. **คติชาวบ้านปักษ์ใต้**. พระนคร : ก้าวหน้าการพิมพ์, 2512.

_____. **คู่มือพระปฐมสมโพธิกถา**. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2525.

_____. **พุทธศาสตร์**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2519.

_____. **โลกทรรศน์ชาวไทยภาคใต้**. สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา, 2521.

_____. **วรรณกรรมทักษิณ : วรรณกรรมพินิจ**. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, 2547.

_____. **วรรณคดีวิจารณ์**. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2525.

สุพัตรา สุภาพ. **สังคมและวัฒนธรรมไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2533.

สุภาพร มากแจ้ง. **กวีนิพนธ์ไทย 2**. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2536.

_____. **ภาษาบาลี-สันสกฤตในภาษาไทย**. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2535.

สุมาลย์ โทมัส. **รายงานวิจัยเรื่องผ้าและประเพณีการใช้ผ้าไทย**. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2519.

เสนาราชภักดีศรีสงคราม, หลวง [เกี๋ย บุณยัษฐิติ]. **คำฉันท์เรื่องท้าวมหาชมภู และบทร้อยกรองอัญเชิญพระพุทธธรรมนำมาสอนลูกหลาน**. ม.ป.ท., 2549. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพท่านผู้หญิงถวิล ประกอบนิติสาร ณ เมรุวัดธาตุทอง 11 พฤษภาคม 2549).

อเนก ขำทอง. **พุทธวงศ์ ประวัติพระพุทธเจ้า 25 พระองค์**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรมการศาสนา, 2541.

อรทัย เลียงจินดาถาวร และ โสรัจ นามอ่อน. **โครงการศึกษารวบรวมและจัดสร้างฐานข้อมูลหนังสือใบลานจังหวัดอุบลราชธานี**. อุบลราชธานี : ฝ่ายผลิตและบริการเอกสาร สำนักวิทยบริการ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, 2545.

อุดม หนูทอง. **วรรณกรรมท้องถิ่นใต้ประเภทนิทานประโลมโลก**. สงขลา : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา, 2522.

อุปกิตศิลปสาร, พระยา. **หลักภาษาไทย**. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2548.

บทความ

ก่องแก้ว วีระประจักษ์. “พัฒนาการการเขียนอักษรในหนังสือสมุดไทยและหนังสือบุด.” ใน **วรรณกรรมทักษิณ : วรรณกรรมปริทัศน์**, 45-60. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2547.

จตุพร มีสกุล. “ครุฑ.” **สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง** 2 (2542) : 877-882.

จิตรลดา สุวัตถิกุล. “วรรณคดีวิจารณ์แนวสุนทรียศาสตร์.” ใน **เอกสารการสอนชุดวิชา 22414 ภาษาไทย 7 (วรรณคดีวิจารณ์สำหรับครู) หน่วยที่ 1-8 สาขาวิชาศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช**, 224-235. นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2538.

จุลทรรศน์ พยาฆรานนท์. “อัศวอลงการ-คชสารอลงกรณ์.” ใน **ศรีชไมยาจารย์**, 179-230. วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ : เฟื้องฟ้าพริ้นติ้ง, 2546.

ฉันทัส ทองช่วย. “ภาษาไทยถิ่นใต้ : การแบ่งกลุ่ม.” **สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้** 12 (2542) : 5679-5683.

ชวน เพชรแก้ว. “พระยาชมพู.” **สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้** 11 (2542) : 5142-5146.

_____. “ลักษณะวรรณกรรมของนครศรีธรรมราช.” ใน **รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราช ครั้งที่ 3 ประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราชจากภาษาและวรรณกรรม**, 85-98. นครศรีธรรมราช : วิทยาลัยครูนครศรีธรรมราช, 2528.

ชะเอม แก้วคล้าย. “จารึกรอยพระพุทธบาท.” **ศิลปากร** 37, 3 (พฤษภาคม-มิถุนายน 2537) : 45-58.

ชัยวุฒิ พิยะกุล. “อัตลักษณ์และพลวัตวรรณกรรมประเภทดูนิมิตและทำนายลักษณะ.” ใน **วรรณกรรมทักษิณ : วรรณกรรมปริทัศน์**, 577-598. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2547.

ประคอง นิมมานเหมินท์. “คนธรรพ์.” **สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง** 2 (2542) : 847-849.

_____. “จตุโลกบาล.” **สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง** 3 (2542) : 1333-1335.

_____. “ปัญจสิขร.” **สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง** 8 (2542) : 3648-3649.

ประพนธ์ เรืองณรงค์. “วรรณกรรมลายลักษณ์ภาคใต้.” ใน **การประชุมสัมมนาเชิงปฏิบัติการการอ่านทำนองร้อยกรองสี่ภาค**, 17-20. นครปฐม : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533.

_____. “หนังสือบุด.” **สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้** 17 (2542) : 8325-8338.

พิชัย แก้วขาว. “ปืนไฟ.” **สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้** 10 (2542) : 4604-4621.

วิจินตน์ ภาณุพงศ์. “ภาษากรุงเทพฯกับภาษาสงขลา.” ใน **ภาษา-จารึก**, 138-148. กรุงเทพฯ : ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2532.

ศักดิ์ศรี แย้มนัดดา. “พญานาค.” **สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง** 7 (2542) : 3005-3006.

สงบ ส่งเมือง. “ประวัติศาสตร์ภาคใต้.” **สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้** 9 (2542) : 4020-4040.

สนิท พลเดช. “พรายกุมาร.” **สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้** 11 (2542) : 5259-5260.

สายสุนีย์ สิงหทัศน์. “พระพุทธรูปทรงเทริดโนราที่จังหวัดตรัง.” **อนุสารอ.ส.ท.** 40, 8 (2543) : 18-20.

สุกัญญา ภัทราชัย. “เครื่องแต่งตัวโขนและละคร.” **สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง** 3 (2542) : 1079-1089.

สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. “วรรณกรรมประเภทคำกาพย์.” ใน **วรรณกรรมทักษิณ : วรรณกรรมปริทัศน์**, 301-312. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2547.

_____. “อิทธิพลวรรณคดีพุทธศาสนาต่อวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้.” ใน **วรรณกรรมท้องถิ่นพินิจ**, 26-44. สุกัญญา ภัทราชัย, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538.

อนุมานราชธน, พระยา [เสฐียรโกเศศ]. “คาถาอาคม.” **สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน** 5 (2506) : 52-54.

Kato Kumiko, and Isra Yanatan. “Present State of Tai-Lue Documents in Sipsongpanna.” Paper Presented at the meeting of the conference on Studies of History and Literature of Tai Ethnic Groups, Chiang Mai University, Chiang Mai. 22-23 March 2001. (Mimeographed)

วิทยานิพนธ์

จรัญ ทองวิไล. “การศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมภาคใต้เรื่องสินนุราชคำกาพย์.” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547.

เฉลิม จันปฐมพงศ์. “พระนิพพานโสตร์ : การศึกษาเชิงวิจารณ์.” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2526.

ณัฐา ค้ำชู. “การศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมกลอนสวดเรื่องมหาชมพูบดีสูตร.” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยบูรพา, 2547.

ประทุม สุวรรณคังคะ. “การศึกษามหาเวสสันดรถิ่นใต้ จากต้นฉบับวัดมัชฌิมาวาส สงขลา.” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2526.

ประพนธ์ เรืองณรงค์. “พระวรวงศ์ วรรณกรรมจังหวัดสุราษฎร์ธานี : การศึกษาเชิงวิเคราะห์.” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523.

พรทิพย์ วนรัฐิกาล. “การวิเคราะห์วรรณกรรมศาสนาเรื่องกายนคร ฉบับพังงา.” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2536.

รัตนา พันธุ์สุริย์ฉาย. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องโคบุด.” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2530.

วนิดา พิเศษพงษา. “ไกรสิทธิ์ วรรณกรรมท้องถิ่นจังหวัดชุมพร : การศึกษาเชิงวิเคราะห์.” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2526.

สงบ ส่งเมือง. “ความสัมพันธ์ระหว่างราชธานีกับหัวเมืองนครศรีธรรมราชในสมัยกรุงธนบุรีและสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น.” วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2518.

สืบพงศ์ ธรรมชาติ. “การศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมชาดกภาคใต้จากหนังสือบุด.” วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534.

โสภี สุขเกษม. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณกรรมกลอนสวดเรื่องฉรงคจิตชาดก.” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2535.

โสรัตยา สังข์ทอง. “พญาหงส์ วรรณกรรมจังหวัดสุราษฎร์ธานี : การศึกษาเชิงวิเคราะห์.” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2540.

บทสัมภาษณ์

นางเกลื่อน ภักดี. 78/1 หมู่ 4 ตำบลบ่อแดง อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา. สัมภาษณ์, 10 มีนาคม 2552.

นางสาวสดับ รัตนวิมล. 90 หมู่ 3 ตำบลสทิงพระ อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา. สัมภาษณ์, 5 มีนาคม 2550.

นายชะเอม แก้วคล้าย. ข้าราชการบำนาญ ผู้เชี่ยวชาญภาษาโบราณ ระดับ 9 กรมศิลปากร. 31/25 ซอยบรมราชชนนี 20 ถนนบรมราชชนนี เขตตลิ่งชัน กรุงเทพฯ. สัมภาษณ์, 2 สิงหาคม 2552.

พระครูกวีวราภรณ์. เจ้าอาวาสวัดบ้านสวนและเจ้าคณะอำเภอเมืองพัทลุง. วัดบ้านสวน หมู่ 12 ตำบลควนมะพร้าว อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง. สัมภาษณ์, 12 เมษายน 2552.

พระอธิการสมพร อติโรจโน. เจ้าอาวาสวัดท่าสำเภาใต้. ตำบลชัยบุรี อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง. สัมภาษณ์, 26 พฤษภาคม 2552.

ต้นฉบับตัวเขียน

“ท้าวชมพู.” สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยทักษิณ. หนังสือบุดขาว. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดำ. ม.ป.ป. เลขที่ อ.150.111.

“ท้าวชมพู.” สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยทักษิณ. หนังสือบุดขาว. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดำ. พ.ศ. 2362. เลขที่ อ.150.112.

“พระยาชมพู.” นายสุข รัตนวิมล บ้านเลขที่ 90 หมู่ 3 ตำบลสทิงพระ อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา. หนังสือบุดขาว. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดำ. พ.ศ. 2427.

“พระยาชมพู.” สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยทักษิณ. กระดาษฝรั่ง. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นหมึก. พ.ศ. 2526. เลขที่ อ.450.014.

สื่ออิเล็กทรอนิกส์

กองวิชาประวัติศาสตร์การสงคราม โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า. **เอกสารประกอบการสอนรายวิชาประวัติศาสตร์การสงครามไทย (MS3007)** [ออนไลน์]. เข้าถึงเมื่อ 26 พฤษภาคม 2552. เข้าถึงได้จาก http://arm.crma.ac.th/ecourses51/courses/ms3007/

โครงการอนุรักษ์ใบลานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. **ฐานข้อมูลใบลาน** [ออนไลน์]. เข้าถึงเมื่อ 10 ตุลาคม 2552. เข้าถึงได้จาก http://bl.msu.ac.th/bailan/db1/lan/

ราชบัณฑิตยสถาน. **คลังความรู้** [ออนไลน์]. เข้าถึงเมื่อ 17 มิถุนายน 2552. เข้าถึงได้จาก http://royin.go.th/th/knowledge/

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก
ตัวอย่างสำเนาต้นฉบับหนังสือบุดวรรณกรรมภาคใต้เรื่องพระยาชมพู

หนังสือบุดหน้าที่ 1 และ 2

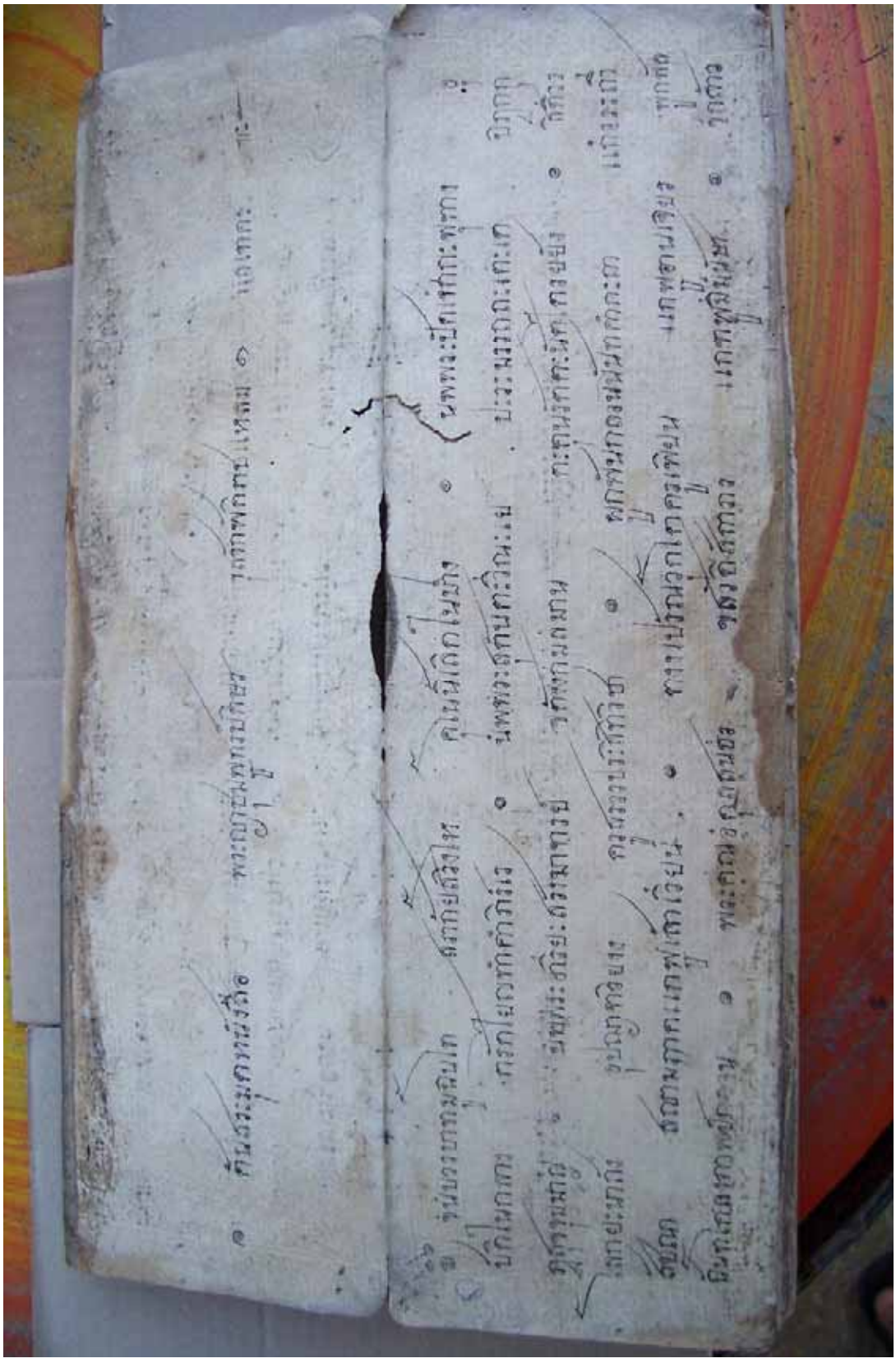

หนังสือบุดหน้าที่ 3 และ 4

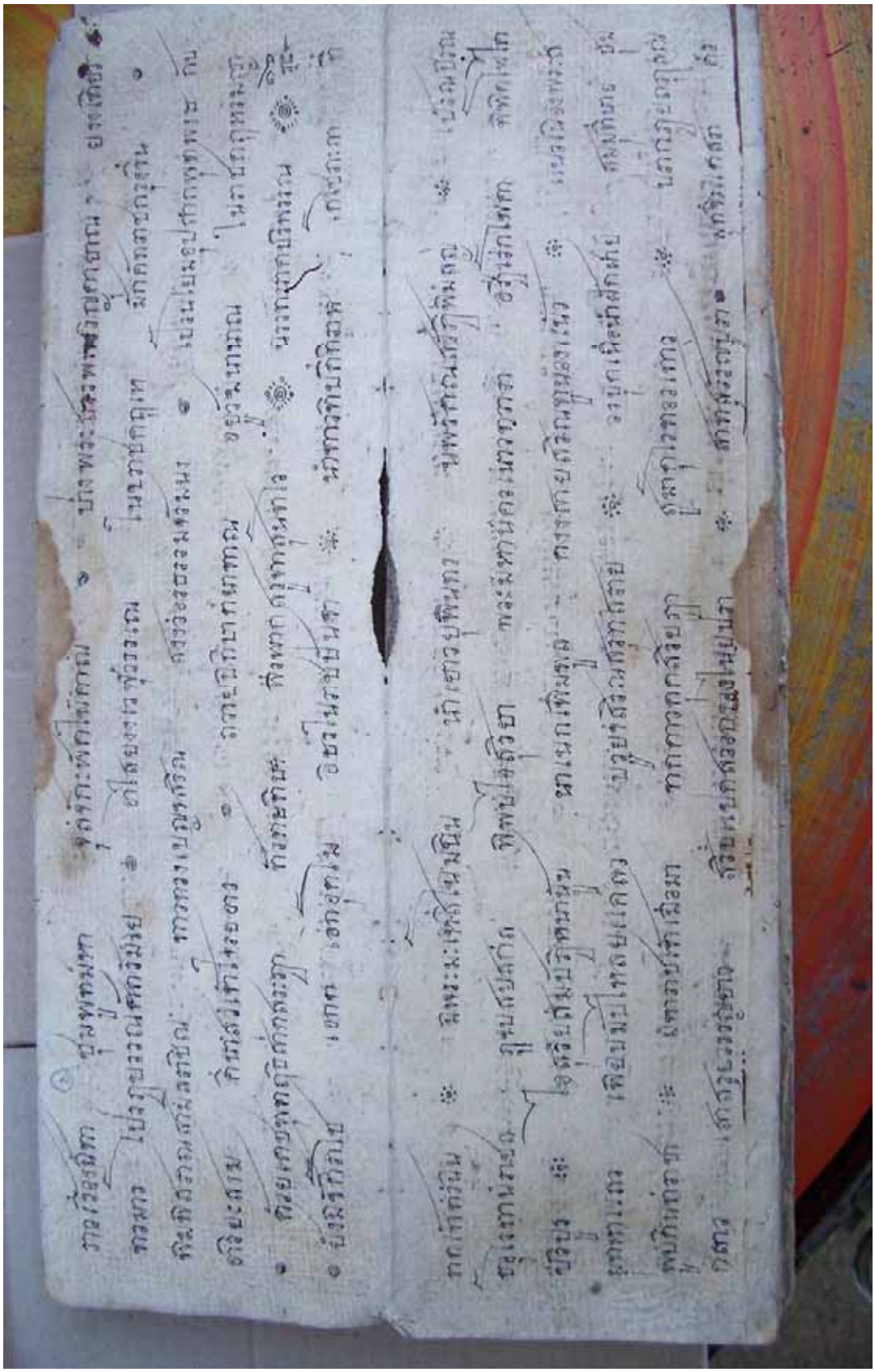

หนังสือบุดหน้าที่ 5 และ 6

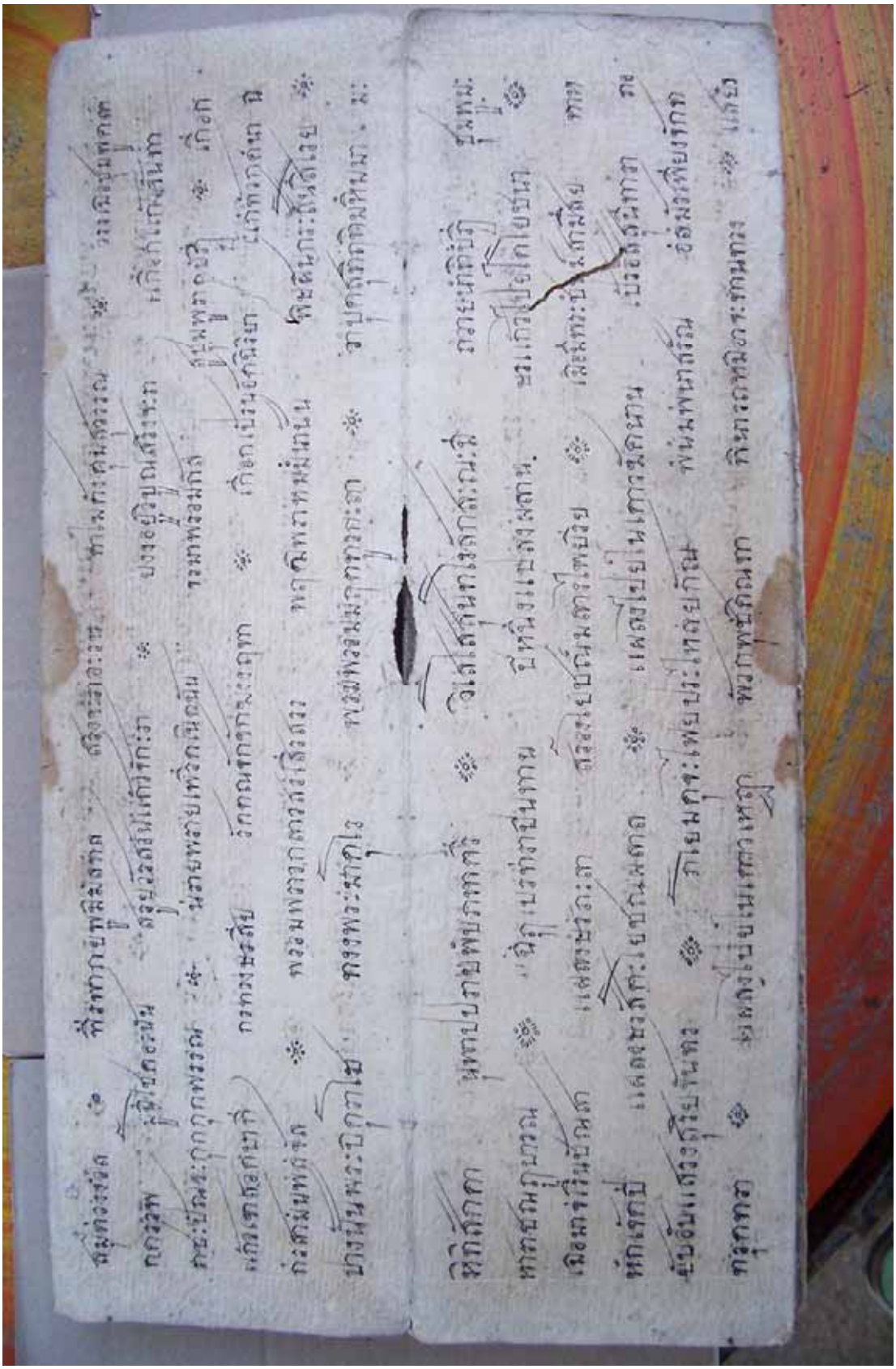

หนังสือบุดหน้าที่ 7 และ 8

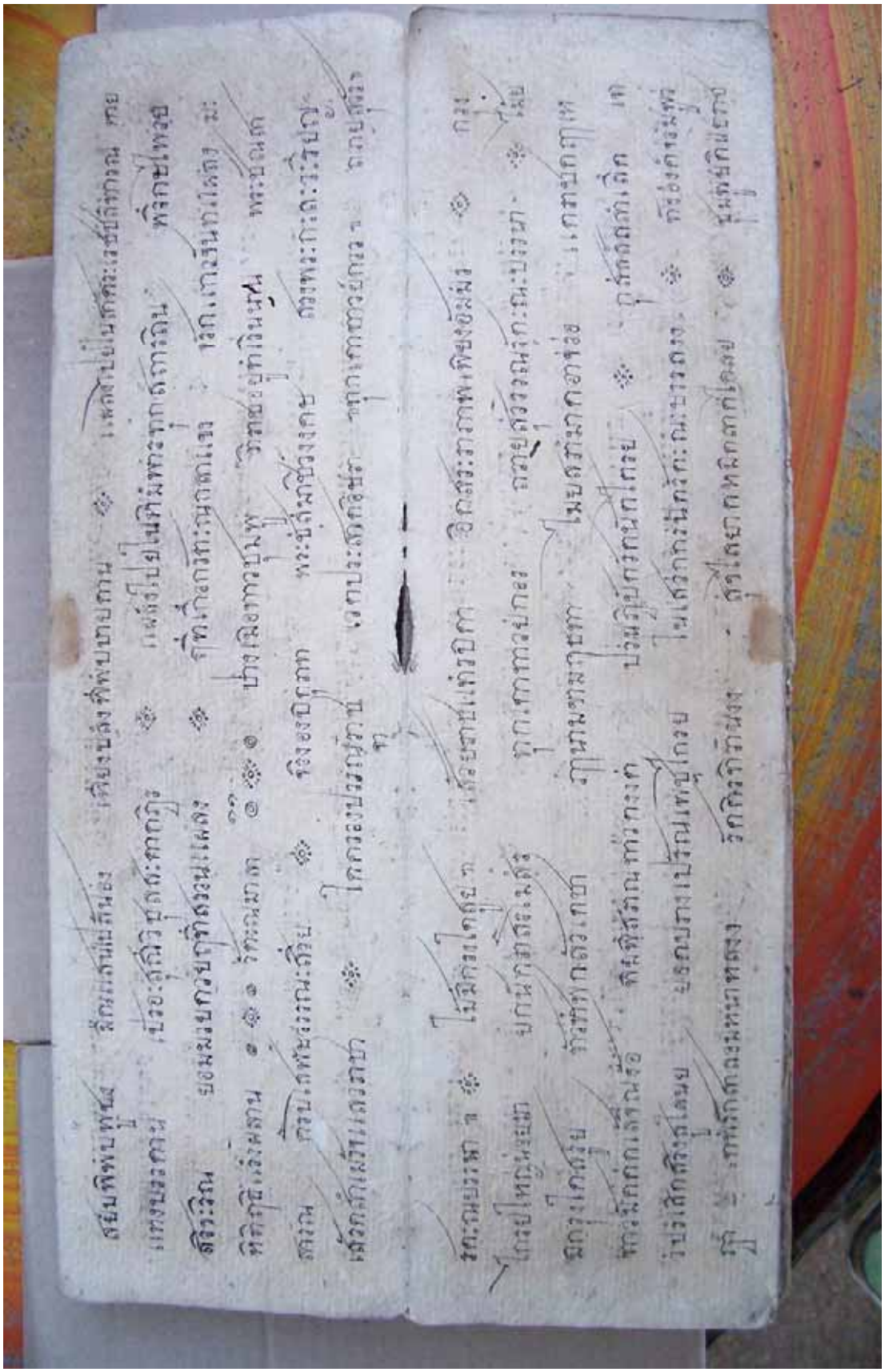

หนังสือบุดหน้าที่ 9 และ 10

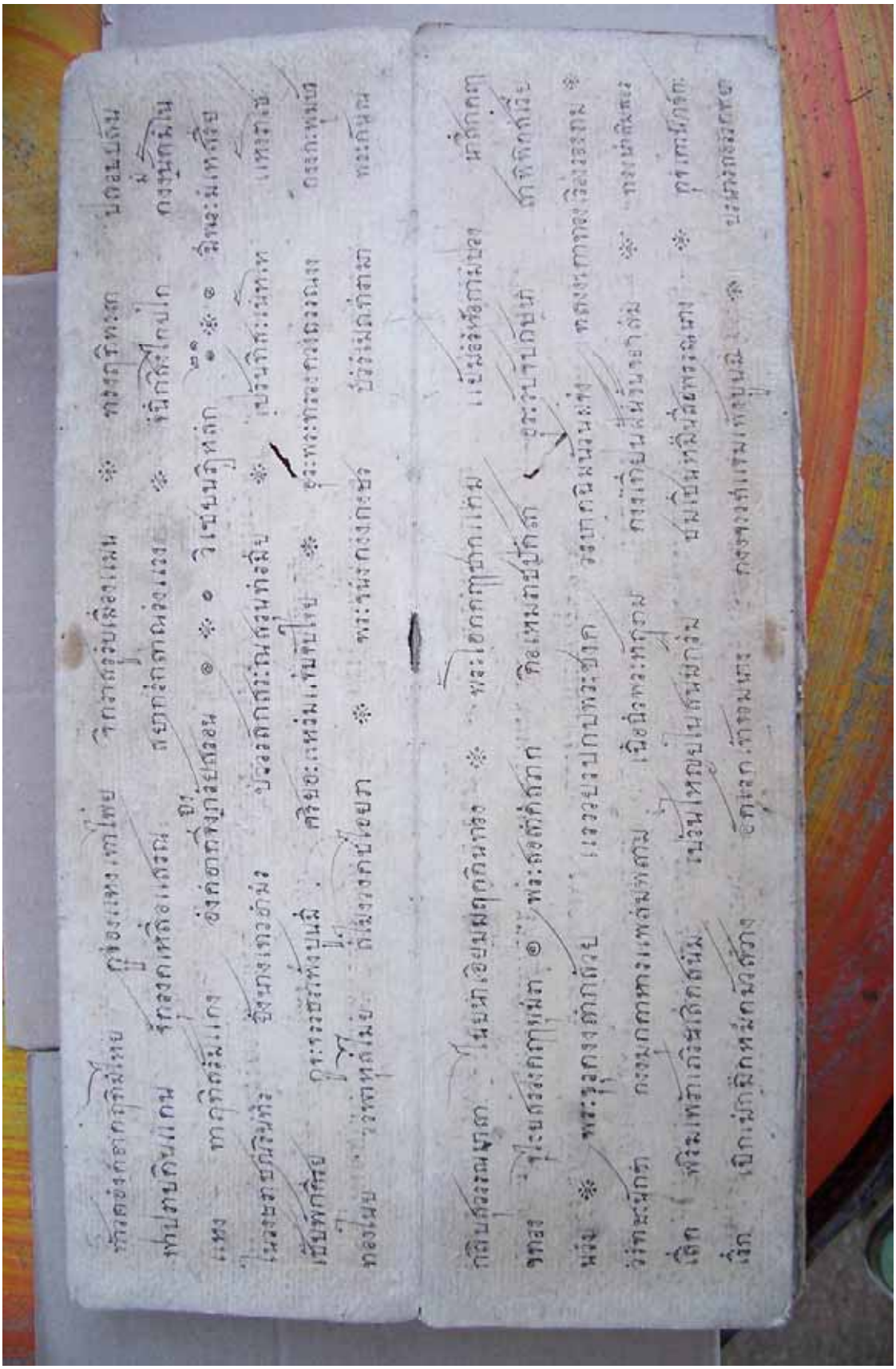

ภาคผนวก ข

ตัวอย่างการปริวรรตเป็นอักขรวิธีปัจจุบัน

หน้าที่ 1 และ หน้าที่ 2

คำถ่ายถอด	คำปัจจุบัน
(หน้า 1) ต้นสระมุดหนังสือพระญาชุมพูทร	ต้นสมุดหนังสือพระยาชมพูทรบดีสร
บีดิษรจุลจักพัดิราชแหลม 1 แลเจาคะ	จุลจักรพรรดิราชเล่ม 1 แลเจ้าค่ะ
(หน้า 2) **16**	**16**
ข่นำบวรบาทมูนินโท	ขอนบวรบาทมุนินโท
สราก้ยสริงโห	สาไกยะสิงโห
คุโนนี้เลิดในปาง	คุโณนี้เลิศในปาง
นพพระปัดเจกกะพุทาง	นบพระปัจเจกพุทธาง
อุบัดิในกลาง	อุบัติในกลาง
ตรัดไยญทำคำภิร์เร	ตรัสเญยธรรมคัมภีเร
นำพพระสุตันตะวีณะเย	นบพระสุตันตวีนเย
ปะระมรรถถะตะเต	ปรมัตถตเต
ปีฎกกุฏสุฆขุมมาญ	ปีฎกกุฏสุขขุมมาลย์
นำพพระอารียะสรังฆาจารย์	นบพระอาริยะสังฆาจารย์
ฆต้งงก่มำล่มาน	ขอตั้งกมลมาลย์
ตะคุนรัตตะนัตไตรยยัง	ต่อคุณรัตนัตตรัยยัง
สิทิวรโลกยะนาถัง	สิทธิวรโลกยะนาถัง
อุปฌาจาริยงง	อุปฌาย์จาริยัง
ครูสรอรประสิทิวิชา	ครูสอนประสิทธิวิชา
ผูกพันกลอนฉันทคำกะถา	ผูกพันกลอนฉันท์คำกถา
แก่อรรถวีสัชณา	แก้อรรถวิสัชนา
สญามภาคแกพูเล้าเรียน	สยามพากย์แก่ผู้เล่าเรียน
ตงงเปร้ณวุดโตครูเพียน	ตั้งเป็นวุตโตครูเพียร
แกพูอานเขียร	แก่ผู้อ่านเขียน
พูกพัลฉันทโคลงกาพย์กลอน	ผูกพันฉันท์โคลงกาพย์กลอน
พระคุณอำดุลสุนธำร	พระคุณอดุลย์สุนทร
ฆสวัดิสัถาภร	ขอสวัสดิสัถถาพร
แกฆาพูมีม์นัษา	แก่ข้าผู้มีมนัสสา

หน้าที่ 3 และ หน้าที่ 4

คำถ่ายถอด	คำปัจจุบัน
ซ์กล้าว**(หน้า 3)**ราวเรื้องนิ้ทา	ขอกล่าวราวเรื่องนิทา
ชุมพูทม์หา	ชุมพูธรมหา
จุล่จักะพัดในกาณ	จุลจักพรรดิในกาล
ปางพระสรรพพะริณุดายาณ	ปางพระสัพพริณุตาญาณ
ยงงเทิยวทรมาร	ยังเที่ยวทรมาน
โปรฎบรรณศัดรัมเย	โปรดบรรณสัตว์รัมเย
อาไสยงงเวพุวรรเณ	อาศัยยังเวพุวันเน
ในราชคฤเห	ในราชคฤเห
มักคัทราชกรุงจีน	มัคคัธราชกรุงจีน
พิมพิสราณสาม่ลราชิณ	พิมพิสารสามนต์ราชิน
ทาวทรงเบญจสริณ	ท้าวทรงเบญจศีล
สงงว่อรธรรมจรัมนง	สังวรธรรมจำนง
เปรนโยมอุปถากพุทพงษ	เป็นโยมอุปัฏฐากพุทธพงศ์
กับอาริยะสงฆ	กับอาริยะสงฆ์
คีนาสว่เจ้าใจรยอาร	คีนาสวเจ้าใจอารย์
ถวายบิทิบาตนาทาณ	ถวายบิทิบาตนาทาน
อยูวัฒนานาณ	อยู่วัฒนานาน
ในราชคฤหรัมญา	ในราชคฤห์รมยา
ด้วยเดชพุทฤธิสาดสระฎา	ด้วยเดชพุทธฤทธิศาสดา
ท้าวทษทิษา	ทั่วทศทิศา
พีรพากสรูทาสุนทโร	พื้นภาคสุธาสุนทโร
ฉรรทนาคบริพรรณ 16	**ฉันท์นาคบริพันธ์ 16**
ยังมิขัติราโช	ยังมีขัตติราโช
เอกอุตโม	เอกอุตตโม
อิษรในราชปันจา	อิสระในราชปัญจา

หน้าที่ 3 และ หน้าที่ 4 (ต่อ)

คำถ่ายถอด	คำปัจจุบัน
นำทาวทิบดีทิราชา	นามท้าวธิบดีธิราชา
เดโชภะลา	เดโชพลา
ที**(หน้า 4)**ราดเจ้าท่ร่นิน	ธิราชเจ้าธรณินทร์
มิพระมะเหสีโฉมฉิน	มีพระมเหสีโฉมฉิน
นำเยาวยุพินทร	นามเยาวยุพิน
นำพรัตฌสวัฎิพิมำลญ	นพรัตน์สวัสดิพิมล
เป้รณปิรณธอุโรทานราชล	เป็นปิ่นอุโรทานราชน
ฦจบสบสก่ล	ลือจบสบสกล
พิพบไอสุริยา	พิภพไอยสุริยา
พระมหานครเนาวทวารา	พระมหานครเนาวทวารา
อฎิเร่กโพคา	อดิเรกโภคา
พิพิดโพไคบ่ริบูร	พิพิธโภไคยบริบูรณ์
ไอสุริยส่มบัฎิหนาน้ัน	ไอยสุริยสมบัติหนานูน
นาเนกเพิ่มพูล	นาเนกเพิ่มพูน
ดงงสายสริณฑูนองแน้ว	ดั่งสายสินธุนองแนว
แนวเนิองพระส่มุทหาแถว	แนวเนื่องพระสมุทรห้าแถว
เพียบมับไหลยแคลว	เพียบหมับไหลแคล้ว
บรูยจ่สริณสรุทสราย	บูรณ์จะสิ้นสุดสาย
วรบุดเนือนำฝักฝาย	วรบุตรเนื้อนามฝักฝ่าย
สมมุทีบาย	สมมุธิบาย
ชุมพูบ่ดินท่ราชา	ชุมพูบดินธราชา
มหาราชเจ้าเมื่อมา	มหาราชเจ้าเมื่อมา
จากดาวดุดสริยฎา	จากด้าวดุสสิดา
สูมาดุโรทอรเทาว	สู่มาดุโรทรท้าว
ปรากฎยถภุล่ณกลาว	ปรากฏยศลือล้นกล่าว
เสาสรุยวรรญยาว	เสาสุวรรณยาว
สริบแปดสรอกงอขไนยปรา	สิบแปดศอกงอกในปรา-

หน้าที่ 5 และ หน้าที่ 6

คำถ่ายถอด	คำปัจจุบัน
สาทสุวัรญบูรา	สาทสุวรรณบูรา
ผุดซึรแตสรา	ผุดขึ้นแต่สา-
คำร**(หน้า 5)**สมุท่วงงวัล	ครสมุทรวังวน
พืรพากยพูมิมัลทัล	พื้นภาคภูมิมณฑล
สริงฆะราอะรัน	สิงขราอรญ
คาไมตังคุมสุวรรณ	ค่าไม้ตั้งคุ่มสุวรรณ
วรรเมิอชุมพูคลาดครรพ	วันเมื่อชุมพูคลาดครรภ์
มูนีโชคอะนัน	มุนีโชคอนันต์
สรูยวัรสอนแก้วจักะรา	สุวรรณศรแก้วจักรา
ยงงอยูวิบูณสริงฆะรา	ยังอยู่วิบูลย์สิงขรา
เกือกแก้วขันทา	เกือกแก้วขรรธา
ราชะปัณจะกุกกุดพรรณ	ราชปัญจกุกกุธภัณฑ์
น่รายพรายเพรีดเฉิดฉัน	นรายณ์พรายเพริศเฉิดฉัน
จรมาพรอมกัล	จรมาพร้อมกัน
สูชุมพูราดบ่ฎี	สู่ชุมพูราชบดี
เกือกแก้วเขาสอดบาที	เกือกแก้วเข้าสอดบาที
กรทรงษรสีย	กรทรงศรศรี
รัดตณจักขักฆงงฤทา	รัตนจักรขัคคังฤทธา
เกือกเป้รนอัดฉิริยา	เกือกเป็นอัจฉิริยา
แก่พ้วกค์นา	แก่พวกคณา
นิกำรสามันพ่ล่ขัล	นิกรสามนต์พลขันธ์
พรอมพราวกลาวส่ร่เสีรสรร	พร้อมพราวกล่าวสรเสริญสรร
พฤฒิพราหมม์นานั้น	พฤฒิพราหมณานั้น
พิษผันกระสันสีโรย	พิศผันกระสันสิโร
ปางนั้นพระบิดุราโช	ปางนั้นพระบิดุราโช
ทงงพระมาดุโร	ทั้งพระมาดุโร
พรมพรอมมฤตทูรกะถา	พรมพร้อมมฤทุกถา

หน้าที่ 5 และ หน้าที่ 6 (ต่อ)

คำถ่ายถอด	คำปัจจุบัน
วาบุดสุทิฤทิมหึมมา	ว่าบุตรสุธีฤทธิมหึมมา
มะ**(หน้า 6)**หิทิสักดา	มหิทธิศักดา-
นุพาปปราบพ์บภทาตรี	นุภาพปราบภพธาตรี
วิเสโสสุนทโรลักสะณะมี	วิเสโสสุนทโรลักษณะมี
ถวายนำทิบ์ฎี	ถวายนามธิบดี
ชุมพูมะหาราชณฤบารณ	ชุมพูมหาราชนฤบาล
นีฤเบรท่าราปีนทาน	นิฤเบนทราปิ่นธาร
ปีหนึงแปลงผลาน	ปีหนึ่งแปลงผลาญ
ษรแก้วไปยใดโยชนา	ศรแก้วไปได้โยชนา
เมิอมาจ่เรินชัณสา	เมื่อมาเจริญชันษา
แผลงษรภะลา	แผลงศรพลา
สรองโยชณ์มลางไพยรีย	สองโยชน์มล้างไพรี
เมิอมีพระชำนม์สามสีย	เมื่อมีพระชนม์สามสี่
หาหำกเจ้ดปี	ห้าหกเจ็ดปี
แผลงษรสัตะโยชณผลาล	แผลงศรสัตโยชน์ผลาญ
แผลงไปยในเดาวฆัคนาน	แผลงไปในด้าวคัคนานต์
เป้รอัสสุนีทารา	เป็นอัสสุนีธารา
ภอยับอับแสรงสุริยจันทร	พอยับอับแสงสุริยจันทร์
ภโยมดุจะไฟยประไหลยกัณ	โพยมดุจไฟประลัยกัลป์
พ่นำมพ่นาสรัณ	พนมพนาสัณฑ์
อำลำมัรเพียงจักททรุดทรา	อลมันเพียงจักทรุดซา
แผลงไปยในเดาวเหถฐา	แผลงไปในด้าวเหฏฐา
พ้วกพุช่คิณทา	พวกภุชคินทา
พินารถหมิอาจะทานทรง	พินาศมิอาจจะทานทรง

หน้าที่ 7 และ หน้าที่ 8

คำถ่ายถอด	คำปัจจุบัน
แสยง**(หน้า 7)**สยบพิพ้บพูชง	แสยงสยบพิภพภุชงค์
มืดแสนเปล้นอง	มืดแสนแปลนองค์
เพียงปล่งพีพ้บบายดาน	เพียงปลงพิภพบายดาล
แผลงไปยในสาคระเรชช์ลำทารณ	แผลงไปในสาคเรศชลธาร
หายแหงบรรดาน	หายแห้งบันดาล
เป้รอะสุณีวิชุลสะดาดฎิร	เป็นอสุนีวิชุลสะดาษดิน
แผล่งไปยในหิม่พารทุกสถารถิน	แผลงไปในหิมพานต์ทุกสถานถิ่น
พรึกษไพรยสริฆะริณ	พฤกษ์ไพรศิขริน
ยอมมวยดวยฤทีสรอนแผลง	ย่อมม้วยด้วยฤทธิ์ศรแผลง
ฤทีเกือกรัตะณกลาแฆง	ฤทธิเกือกรัตนะกล้าแข็ง
จรักแกวฆันทแผลง	จักรแก้วขรรค์แผลง
มะหิทิฤธิแรงผลาน	มหิทธิฤทธิ์แรงผลาญ
รัตะณมาลา 11	**รัตนมาลา 11**
ปางเมิอทาวชุมพู	ปางเมื่อท้าวชุมพู
ทิราชอยูจำเรินนาน	ธิราชผู้จำเริญนาน
พระชัณสาสารณ	พระชันษาสาร
ครบโสพษวรรณะสรีย	ครบโสพสวรรณศรี
จริงองบิดุราท	จึงองค์บิดุราช
พระช่ำล่มาชิวงงคษ	พระชนมาทิวงคต
สรงพระกะละวะรียญ	สรงพระกลวรีย์
เสร้ดสำเมร้จแลวราชา	เสร็จสำเมร็จแล้วราชา
ใดครองปรรณจาราช	ได้ครองปัญจาราช
เวตประสาดอิษรา	เวศม์ประสาทอิสรา
เส้วยราชแท่รบิดา	เสวยราชแทนบิดา
อิดสระราภาพเพียงอัมม์ร	อิสรภาพเพียงอำมร

หน้าที่ 7 และ หน้าที่ 8 (ต่อ)

คำถ่ายถอด	คำปัจจุบัน
กรุงไกรยใหญ่น่อยมา	กรุงไกรใหญ่น้อยมา
ยกนัคราสรโมสำร	ยกนัคราสโมสร
ทุกเดาทาวย่กอร	ทุกด้าวท้าวยอกร
ถวาย**(หน้า 8)**สุวรรณรัตะณะบรรนา	ถวายสุวรรณรัตนบรรณา
ไม้ยมิกรุงใดสรูย	ไม่มีกรุงใดสู้
ท้วจำพกล้วเดชา	ทั่วจบกลัวเดชา
ฦๅนามฆามฤธทา	ลือนามขามฤทธา
ไมยสรามาดอาจ่ร่อ	ไม่สามารถอาจจะรอ
แตราชคฤๅเห	แต่ราชคฤเห
ทาวมัคคำดเล้จีณง้อ	ท้าวมัคคธแลจีนง่อ
พีมพิสราณทาวตงงต่	พิมพิสารท้าวตั้งต่อ
ปรำนฎิบัครัตนัตไตรย	ปรนดิบัติรัตนัตตรัย
กุส่ลล์ลลำเลีด	กุศลล้นล้ำเลิศ
เทว่ปร่เสิดสริงสูในย	เทวประเสริฐสิงสู่ใน
ยอดปรางเปร้ณเพชญไกรย	ยอดปรางค์เป็นเพชรไกร
ในเสว่กกร่ฉดรัตะณะบรรลงง	ในเสวกกระฉัตรรัตนบัลลังก์
ทังอำงค์จอมพูว่ฎา	ทั้งองค์จอมภูวดา
เทพรักสาลอมหนาหลงง	เทพรักษาล้อมหน้าหลัง
รัดติรทิวานงง	รัตติทิวานัง
สุฆไลยาดหมิคลาดไคลย	สุขไสยาสน์มิคลาดไคล

* หมายเหตุ

ในหน้าที่ 7 บรรทัดที่ 6 ถึงหน้าที่ 8 บรรทัดที่ 1 มีการคัดลอกผิด ผู้วิจัยจึงไม่ได้นำมาปริวรรตและใส่ในตาราง

หน้าที่ 9 และ หน้าที่ 10

คำถ่ายถอด	คำปัจจุบัน
ชุมพูบดินธราช	ชุมพูบดินทรราช
(หน้า 9)ท้าวคอ๋งค์อาดฤทิม่ไหย	ท้าวก็องอาจฤทธิมไหย์
ดูจ่องแหงเทาไพย	ดุจองค์แห่งท้าวไพ-
จิตราสรูร์บเมืองแมน	จิตราสู้รบเมืองแมน
ทรงฤทิพะลา	ทรงฤทธิพลา
ปลอบปล้นฟาปราบดินแดน	ปลอบปล้นฟ้าปราบดินแดน
จัตุรงคเหลือแสรณ	จัตุรงค์เหลือแสน
สยากร่กล่าณร์งแรง	สยากรกล้าณรงค์แรง
จ่นึกสิงไดยใด	จะนึกสิ่งใดได้
ดงงม์นัดม์โนแหง	ดังมนัสมโนแห่ง
ทาฤทิสรัมแดง	ท้าฤทธิสำแดง
อ๋งค่อาดจึงยิงกร้ยสรอน	องอาจจริงยิ่งไกรสร
วิเชยนฎิหล์ก 21	**วิเชียรดิลก 21**
มีพระม่เหสรีย	มีพระมเหสี
ในวงษราชณ่รินทร	ในวงษ์ราชนรินทร
ยิ้งนางเทวอำม์ร	ยิ่งนางเทวอำมร
บ่วอรลักสระณสรุนทร์มีย	บวรลักษณะสุนทรมี
เปร้นทิสะเน่หโห	เป็นที่เสน่โห
แหงราโชเช้ยพักศีรย	แห่งราโชเชยพักตร์ศรี
ดูจะจรรธรเพ้งบูนมี	ดุจจันทร์เพ็งบุญมี
ศริยอะแหร่มแจ่มจับใจย	ศรีแอร่มแจ่มจับใจ
อุระพระทรวงดวงถรรณงง	อุระพระทรวงดวงถันนัง
ดงงกะพุมบ้วทองในย	ดั่งกระพุ่มบัวทองใน
วร่พาหุล่ไมย	วรพาหุละไม
ล่ไมงวงคชไอยรา	ละม้ายงวงคชไอยรา
พระขน์งดงงกงษร	พระขนงดั่งกงศร
บ์ว่ร่เมถท่รามา	บวรเมศว์รามา

หน้าที่ 9 และ หน้าที่ 10 (ต่อ)

คำถ่ายถอด	คำปัจจุบัน
พระกันณ**(หน้า10)**กลิบสุวรรณมาลา	พระกรรณกลีบสุวรรณมาลา
ไนยนาเอียมม่ฤคคินทอง	นัยนาเอี่ยมมฤคินทร์ทอง
พระโอดคฤาชาดแตม	พระโอษฐ์คือชาดแต้ม
แย้มอำพอกามปอง	แย้มอรล่อกามปอง
นาสิกคฤาฆ่ทอง	นาสิกคือขอทอง
จุไรยสรองคฤาพุม่รา	จุไรสองคือภุมรา
พระสอลำคำสวาด	พระศอลำคอสวาท
คิอเหมราชปักสา	คือเหมราชปักษา
อุระรับจับกับนา	อุระรับจับกับนา-
สาพิพิดส่เรียนวำ	สาพิพิศเศรียนวงก์
พระฆุรุดงงลำกล้วย	พระอูรุดั่งลำกล้วย
แรรวยรบกบพระชงค	แรรวยรับกับพระชงฆ์
วรบาดนิมน้วนผจำ	วรบาทนิ่มนวลผจง
หลงงเตาทองเริองรองงาม	หลังเต่าทองเรืองรองงาม
ว่ร่ทษะนักฆา	วรทศนักขา
ดงงมุกดาหารแพล่มพลาม	ดั่งมุกดาหารแพลมพลาม
เนือนีวพระหัฏงาม	เนื้อนิ้วพระหัตถ์งาม
ดงงเทียนฝั้นฆั้นฆอกลำม	ดั่งเทียนฝั้นขันข้อกลม
ทรงนำพิมพอรเลีด	ทรงนามพิมพรเลิศ
พริมเพร้าเภริษเลีดสนำม	พริ้มเพราเพริศเลิศสนม
เปร้นใหญยในสนมกรำม	เป็นใหญ่ในสนมกรม
ชมเชีนหมืนสียพรรณนาง	ชมเชิ่นหมื่นสี่พันนาง
ดุจเดานักฆัตะเรีก	ดุจดาวนักขัตฤกษ์
เบิกเม่กมืดหม์ดม้วสวาง	เบิกเมฆมืดหมดมัวสว่าง
อัคเรดเจ้าจอมนาง	อัคเรศเจ้าจอมนาง
ดงงจรรท่แจมเพ้งบูนมี	ดั่งจันทร์แจ่มเพ็งบูรณ์มี
บรนารถอรรคชายา	บวรนาถอัครชายา

ภาคผนวก ค
วรรณกรรมภาคใต้เรื่องพระยาชมพู

วรรณกรรมภาคใต้เรื่องพระยาชมพู

ต้นสมุดหนังสือพระยาชุมพูธรบดีศรจุลจักรพรรดิราชเล่ม 1 แลเจ้าค่ะ

16

ขอนบวรบาทมุนินโท[1] สาไกยะสิงโห[2]
คุโณนี้เลิศในปาง
นบพระปัจเจกพุทธาง[3] อุบัติในกลาง
ตรัสเญยยธรรมคัมภีเร[4]
นบพระสุตันต[5]วีนเย[6] ปรมัตถตเต[7]
ปิฎกกุฏสุขขุมมาลย์[8]
นบพระอาริยะสังฆาจารย์ ขอตั้งกมลมาลย์
ต่อคุณรัตนัตตรัยยัง[9]
สิทธิ[10]วรโลกยะนาถัง[11] อุปฌาย์จาริยัง[12]
ครูสอนประสิทธิ์[13]วิชา

---

[1]มุนินโท หมายถึง ผู้เป็นใหญ่กว่าพระมุนี , พระพุทธเจ้า

[2]สาไกยะสิงโห หมายถึง ผู้ประเสริฐแห่งสากิยวงศ์ , พระพุทธเจ้า

[3]พระปัจเจกพุทธาง หมายถึง พระปัจเจกพุทธเจ้า , พระพุทธเจ้าที่ตรัสรู้เฉพาะตัวมิได้สั่งสอนผู้อื่น

[4]เญยยธรรมคัมภีเร หมายถึง ธรรมอันลึกซึ้งที่ควรรู้

[5]พระสุตันต = พระสุตตันตปิฎก หมายถึง ชื่อปิฎกหนึ่งในพระไตรปิฎกว่าด้วยพระสูตร

[6]วีนเย หมายถึง พระวินัยปิฎก

[7]ปรมัตถตเต หมายถึง มีเนื้อความลึกซึ้งอย่างยิ่ง ในที่นี้หมายถึง พระอภิธรรมปิฎก

[8]ปิฎกกุฏสุขขุมมาลย์ = ปิฎกกูฏสุขุมาลย์ หมายถึง ละเอียดอ่อนเป็นยอดของปิฎก

[9]รัตนัตตรัยยัง = รัตนัตตยัง หมายถึง แก้ว 3 ประการ คือ 1.พระพุทธ 2.พระธรรม 3.พระสงฆ์

[10]สิทธิ หมายถึง ความสำเร็จ

[11]วรโลกยะนาถัง หมายถึง พระผู้เป็นที่พึ่งของชาวโลกอันประเสริฐ

[12]อุปฌาย์จาริยัง = อุปัชฌาย์อาจริยัง หมายถึง ภิกษุผู้เป็นพระประธานในการบวชพระและอาจารย์

[13]ประสิทธิ์ หมายถึง ทำให้สำเร็จ

ผูกพันกลอนฉันท์คำกถา ก่ออรรถวิสัชนา[14]
สยามพากย์แก่ผู้เล่าเรียน
ตั้งเป็นวุตโต[15]ครูเพียร แก่ผู้อ่านเขียน
ผูกพันฉันท์โคลงกาพย์กลอน
พระคุณอดุลย์สุนทร[16] ขอสวัสดิสัถถาพร[17]
แก่ข้าผู้มีมนัสสา[18]
ขอกล่าวราวเรื่องนิทา[19] ชุมพูธรมหา
จุลจักรพรรดิ[20]ในกาล
ปางพระสัพพัญญุตาญาณ[21] ยังเที่ยวทรมาน
โปรดบรรณสัตว์รัมเย[22]
อาศัยยังเวฬุวันเน[23] ในราชคฤเห[24]
มัคคัธราช[25]กรุงจีน
พิมพิสารสามนต์ราชิน[26] ท้าวทรงเบญจศีล[27]
สังวรธรรม[28]จำนง

---

[14]อรรถวิสัชนา หมายถึง เฉลยข้อความ , ชี้แจงเนื้อความ

[15]วุตโต หมายถึง กล่าว

[16]อดุลย์สุนทร หมายถึง งดงามไม่มีสิ่งใดเปรียบได้

[17]สัถถาพร = สถาพร หมายถึง ตั้งอยู่อย่างถาวร , ตั้งอยู่อย่างมั่นคง

[18]มนัสสา หมายถึง ใจ

[19]นิทา = นิทาน (ตัดเสียงตัวสะกด)

[20]จุลจักพรรดิ = จุลจักรพรรดิ

[21]พระสัพพัญญุตาญาณ หมายถึง ผู้มีญาณหยั่งรู้สิ่งทั้งปวง , พระพุทธเจ้า

[22]รัมเย = รมย หมายถึง ยินดี,บันเทิงใจ

[23]เวฬุวันเน หมายถึง พระวิหารเวฬุวัน , วัดแห่งแรกของพระพุทธศาสนาที่พระเจ้าพิมพิสารสร้างถวาย อยู่ที่เมืองราชคฤห์ แคว้นมคธ

[24]ราชคฤเห = ราชคฤห์ หมายถึง เมืองหลวงของแคว้นมคธ

[25]มัคคัธราช = มคธ เป็นชื่อแคว้นหนึ่งในอินเดีย ปัจจุบันเรียกว่าแคว้นพิหาร

[26]สามนต์ราชิน หมายถึง พระราชาที่ใกล้ชิด

[27]เบญจศีล หมายถึง ศีล 5 ข้อ คือ 1. เว้นจากการฆ่าสัตว์ 2. เว้นจากการลักทรัพย์ผู้อื่น 3. เว้นจากการประพฤติผิดในกาม 4. เว้นจากการพูดเท็จ 5. เว้นจากการดื่มสุราและของมึนเมา

[28]สังวรธรรม หมายถึง สำรวมในธรรม

เป็นโยมอุปัฏฐาก[29]พุทธพงศ์ กับอาริยะสงฆ์
คีนาสว[30]เจ้าใจอารย์
ถวายบิทิบาต[31]นาทาน[32] อยู่วัฒนา[33]นาน
ในราชคฤห์รมยา[34]
ด้วยเดชพุทธฤทธิศาสดา ทั่วทศทิศา
พื้นภาคสุธา[35]สุนทโร[36]

ฉันท์นาคบริพันธ์ 16

ยังมีขัตติราโช[37] เอกอุตตโม[38]
อิสระในราชปัญจา
นามท้าวธิบดีธิราชา เดโช[39]พลา[40]
ธิราชเจ้าธรณินทร์[41]
มีพระมเหสีโฉมฉิน[42] นามเยาวยุพิน
นพรัตน์สวัสดิพิมล[43]

---

[29]โยมอุปัฏฐาก หมายถึง ผู้คอยปรนนิบัติดูแลสิ่งต่างๆแก่พระสงฆ์และสามเณร

[30]คีนาสว = ขีณาสพ หมายถึง ผู้มีอาสวกิเลสสิ้นแล้ว , พระอรหันต์

[31]บิทิบาต = บิณฑบาต หมายถึง อาหารของภิกษุสามเณรซึ่งได้จากการออกเดินโปรดสัตว์

[32]นาทาน = นานาทาน หมายถึง ทานต่างๆ

[33]วัฒนา หมายถึง ความเจริญ

[34]รมยา = รมย หมายถึง ยินดี , บันเทิงใจ

[35]สุธา ตัดจาก พสุธา หมายถึง แผ่นดิน

[36]สุนทโร หมายถึง งดงาม

[37]ขัตติราโช = ขัตติยราโช หมายถึง พระราชาผู้เป็นนักรบ

[38]เอกอุตตโม = เอกอุตฺตม หมายถึง ผู้เลิศที่สุดเพียงผู้เดียว

[39]เดโช หมายถึง อำนาจ

[40]พลา หมายถึง กำลัง

[41]ธรณินทร์ หมายถึง พระเจ้าแผ่นดิน , ผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน

[42]โฉมฉิน หมายถึง รูปงาม , สวย

[43]พิมล หมายถึง ไม่มีมลทิน

เป็นปิ่นอุโรทานราชน[44] ลือจบสบสกล
พิภพ[45]ไอยสุริยา[46]
พระมหานครเนาว[47]ทวารา อดิเรกโภคา[48]
พิพิธ[49]โภไคยบริบูรณ์
ไอยสุริยสมบัติหนานูน นาเนก[50]เพิ่มพูน
ดั่งสายสินธุ[51]นองแนว
แนวเนื่องพระสมุทรห้าแถว เพียบหมับ[52]ไหลแคล้ว
บูรณ์[53]จะสิ้นสุดสาย
วรบุตรเนื้อนามฝักฝ่าย[54] สมมุ[55]ธิบาย
ชุมพูบดินธราชา
มหาราชเจ้าเมื่อมา จากด้าวดุสสิดา[56]
สู่มาดุโรทร[57]ท้าว
ปรากฏยศลือล้นกล่าว เสาสุวรรณยาว
สิบแปดศอก[58]งอกในปรา-

---

[44]อุโรทานราชน (อุร+ทาน+ราชน) หมายถึง พระราชาอื่นๆถวายอก ในที่นี้หมายถึง สวามิภักดิ์

[45]พิภพ หมายถึง โลก , ทรัพย์สมบัติ , แผ่นดิน

[46]ไอยสุริยา หมายถึง สมบัติแห่งพระราชาธิบดี

[47]เนาว = นว หมายถึง เก้า

[48]อดิเรกโภคา หมายถึง มีทรัพย์สมบัติมาก

[49]พิพิธ หมายถึง ต่างๆ

[50]นาเนก = นานาอเนก (น+เอก) หมายถึง มาก , หลาย

[51]สินธุ หมายถึง ชื่อแม่น้ำสำคัญสายหนึ่งในอินเดีย , โดยทั่วไปใช้หมายถึง ลำน้ำ , สายน้ำ

[52]เพียบหมับ (ภาษาใต้) หมายถึง เต็มเปี่ยม

[53]บูรณ์ หมายถึง เต็ม

[54]ฝ่าย = ใฝ่

[55]สมมุ = สมมติ

[56]ดุสสิดา = ดุสิตา หมายถึง ชื่อสวรรค์ชั้นที่ 4 ในฉกามาพจร

[57]มาดุโรทร = มาตุโรทร (มาตุร+อุทร) หมายถึง ท้องของมารดา

[58]ศอก หมายถึง มาตราวัดตามวิธีประเพณี 1 ศอก เท่ากับ 2 คืบ (เท่ากับ 50 เซนติเมตร)

สาทสุวรรณบูรา[59] ผุดขึ้นแต่สา-
ครสมุทรวังวน
พื้นภาคภูมิมณฑล[60] สิงขรา[61]อรญ[62]
ค่าไม้[63]ตั้งคุ่ม[64]สุวรรณ
วันเมื่อชุมพูคลาดครรภ์[65] มุนีโชคอนันต์
สุวรรณศรแก้วจักรา
ยังอยู่วิบูลย์[66]สิงขรา เกือกแก้วขรรธา[67]
ราชปัญจกุกกุธภัณฑ์[68]
นรายณ์พรายเพริศเฉิดฉัน จรมาพร้อมกัน
สู่ชุมพูราชบดี
เกือกแก้วเข้าสอดบาที กรทรงศรศรี
รัตนจักรขัคคัง[69]ฤทธา
เกือกเป็นอัจฉิริยา[70] แก่พวกคณา
นิกรสามนต์พลขันธ์[71]

---

[59]บูรา = บูรณ์

[60]มณฑล หมายถึง บริเวณโดยรอบ

[61]สิงขรา (สิขร) หมายถึง ภูเขา , ยอด

[62]อรญ = อรัญ หมายถึง ป่า

[63]ค่าคบไม้ หมายถึง ง่ามต้นไม้ที่กิ่งใหญ่กับต้นแยกกัน

[64]ตั้งคุ่ม (ภาษาใต้) หมายถึง ตั้งอยู่อย่างโดดเดี่ยวเห็นได้ชัด

[65]คลาดครรภ์ หมายถึง คลอด

[66]วิบูลย์ หมายถึง เต็ม , กว้างขวาง , มาก

[67]ขรรธา หมายถึง พระขรรค์

[68]ปัญจกุกกุธภัณฑ์ (ภาษาปาก) = ปัญจกกุธภัณฑ์ , เบญจกกุธภัณฑ์ หมายถึง สิ่งอันเป็นเครื่องหมายแสดงความเป็นพระราชาธิบดี มี 5 สิ่ง คือ 1.พระมหาพิชัยมงกุฎ 2.พระแสงขรรค์ชัยศรี 3.ธารพระกร 4.วาลวิชนี (พัดใบตาลกับแส้ขนจามรี) 5.ฉลองพระบาท

[69]ขัคคัง หมายถึง พระขรรค์

[70]อัจฉิริยา = อัจฉริยะ หมายถึง น่าอัศจรรย์

[71]พลขันธ์ หมายถึง กองทัพ

พร้อมพราวกล่าวสรเสริญสรร พฤฒิพราหมณา[72]นั้น
พิศผันกระสันสิโร[73]
ปางนั้นพระบิดุราโช ทั้งพระมาดุโร
พรมพร้อมมฤทุกถา[74]
ว่าบุตรสุธี[75]ฤทธิมหึมมา[76] มหิทธิ[77]ศักดา-[78]
นุภาพปราบภพธาตรี[79]
วิเสโส[80]สุนทโร[81]ลักษณะมี ถวายนามธิบดี
ชุมพูมหาราชนฤบาล[82]
นิฤเบนทรา[83]ปิ่นธาร[84] ปีหนึ่งแปลง[85]ผลาญ
ศรแก้วไปได้โยชนา[86]
เมื่อมาเจริญชันษา[87] แผลงศรพลา
สองโยชน์มล้าง[88]ไพรี[89]

---

[72]พฤฒิพราหมณา = พฤฒิพราหมณ์ หมายถึง พราหมณ์ผู้ใหญ่

[73]กระสันสิโร หมายถึง ก้มเศียรกราบบังคมทูล

[74]มฤทุกถา หมายถึง ถ้อยคำที่สุภาพ , ถ้อยคำที่อ่อนน้อม

[75]สุธี หมายถึง ผู้ฉลาด , ผู้มีปัญญา

[76]มหึมมา = มหึมา

[77]มหิทธิ (มหา + อิทธิ) หมายถึง มีฤทธิ์มาก

[78]ศักดานุภาพ หมายถึง อำนาจ , ความสามารถ

[79]ธาตรี = ธาษตรี หมายถึง แผ่นดิน

[80]วิเสโส = วิเสส หมายถึง วิเศษ , ดีเยี่ยม

[81]สุนทโร = สุนฺทร หมายถึง ดี , งาม

[82]นฤบาล หมายถึง ผู้คุ้มครองประชาชน , พระเจ้าแผ่นดิน , พระราชา

[83]นิฤเบนทรา = นฤเปนทรา (นฤป+อินทรา) หมายถึง พระราชาผู้เป็นใหญ่

[84]ปิ่นธาร หมายถึง ผู้ทรงปิ่นปักผม

[85]แปลง (ภาษาใต้) หมายถึง แผลง

[86]โยชนา = โยชน์ หมายถึง ชื่อหน่วยวัดความยาวของไทย 1 โยชน์ เท่ากับ 400 เส้น

[87]ชันษา หมายถึง อายุ (ย่อมาจาก ชนมพรรษา)

[88]มล้าง หมายถึง ทำลาย , ล้าง

[89]ไพรี หมายถึง ข้าศึก

เมื่อมีพระชนม์สามสี่ ห้าหกเจ็ดปี
แผลงศรสัตโยชน์[90]ผลาญ
แผลงไปในด้าวคัคนานต์[91] เป็นอัสสุนี[92]ธารา
พอยับ[93]อับแสงสุริยจันทร์
โพยม[94]ดุจไฟประลัยกัลป์[95] พนมพนาสัณฑ์[96]
อลมัน[97]เพียงจักทรุดซา
แผลงไปในด้าวเหฏฐา[98] พวกภุชคินทา[99]
พินาศมิอาจจะทานทรง
แสยงสยบ[100]พิภพภุชงค์ มืดแสนแปลนองค์[101]
เพียงปลงพิภพบายดาล[102]
แผลงไปในสาคเรศชลธาร[103] หายแห้งบันดาล
เป็นอสุนีวิชุล[104]สะดายดิน[105]

---

[90]สัตโยชน์ หมายถึง ร้อยโยชน์

[91]คัคนานต์ หมายถึง ฟ้า , สุดฟ้า

[92]อัสสุนี = อัสนี , อสนี หมายถึง สายฟ้า

[93]พอยับ = พยับ หมายถึง มืดครึ้ม

[94]โพยม หมายถึง ท้องฟ้า , อากาศ

[95]ไฟประลัยกัลป์ หมายถึง ไฟที่เชื่อว่าเป็นไฟล้างโลกเมื่อสิ้นกัป

[96]พนมพนาสัณฑ์ หมายถึง ป่าและแนวป่า

[97]อลมัน = อลหม่าน

[98]เหฏฐา หมายถึง เบื้องต่ำ , ใต้พิภพ

[99]ภุชคินทา (ภุชค+อินทรา) หมายถึง พญานาค

[100]แสยงสยบ หมายถึง หวาดกลัว , เกรงกลัว

[101]แปลนองค์ หมายถึง ปรากฏกาย

[102]บายดาล = บาดาล หมายถึง พื้นที่ใต้ระดับผิวดินลงไป , เมืองพญานาค

[103]สาคเรศชลธาร หมายถึง สายน้ำในมหาสมุทร

[104]อสุนีวิชุล = อสุนีวิชชุ หมายถึง สายฟ้า

[105]สะดายดิน หมายถึง ดายดื่น , มากมาย

แผลงไปในหิมพานต์ทุกสถานถิ่น พฤกษ์ไพรศิขริน[106]
ย่อมม้วย[107]ด้วยฤทธิ์ศรแผลง
ฤทธิเกือกรัตนะกล้าแข็ง จักรแก้วขรรค์แผลง
มหิทธิฤทธิ์แรงผลาญ

รัตนมาลา 11

ปางเมื่อท้าวชุมพู ธิราชผู้จำเริญนาน
พระชันษาสาร ครบโสพส[108]วรรณศรี
จึงองค์บิดุราช พระชนมาชิวงคต[109]
สรงพระกลวรีย์[110] เสร็จสำเม็จ[111]แล้วราชา
ได้ครองปัญจาราช เวศม์[112]ประสาท[113]อิสรา
เสวยราชแทนบิดา อิสรภาพ[114]เพียงอำมร[115]
กรุงไกรใหญ่น้อยมา ยกนัครา[116]สโมสร
ทุกด้าวท้าวยอกร ถวายสุวรรณรัตนบรรณา
ไม่มีกรุงใดสู้ ทั่วชาพ[117]กลัวเดชา
ลือนามขามฤทธา ไม่สามารถอาจจะรอ

---

[106]ศิขริน หมายถึง ภูเขา
[107]ม้วย หมายถึง ตาย
[108]โสพส หมายถึง สิบหก
[109]ชิวงคต = ทิวงคต หมายถึง สวรรคต , สิ้นพระชนม์
[110]กลวรีย์ หมายถึง กระบวนแห่อันยิ่งใหญ่
[111]สำเม็จ (ภาษาใต้) = สำเร็จ
[112]เวศม์ หมายถึง บ้านเรือน , ที่อยู่
[113]ประสาท = ปราสาท
[114]อิสรภาพ หมายถึง ความเป็นใหญ่ , การปกครองตนเองไม่ขึ้นกับใคร
[115]อำมร = อมร หมายถึง ผู้ไม่ตาย , เทวดา
[116]นัครา = นคร หมายถึง เมือง
[117] สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นคำว่า ทัพ

แต่ราชคฤเห ท้าวมัคคธ[118]แลจีนง่อ[119]
พิมพิสารท้าวตั้งต่อ ปรนดิบัติ[120]รัตนัตตรัย[121]
กุศลล้นล้ำเลิศ เทวประเสริฐสิงสู่ใน
ยอดปรางค์เป็นเพชรไกร ในเศวกกระฉัตร[122]รัตนบัลลังก์
ทั้งองค์จอมภูวดา[123] เทพรักษาล้อมหน้าหลัง
รัตติทิวานัง[124] สุขไสยาสน์[125]มิคลาดไคล
ชุมพูบดินทรราช ท้าวก็องอาจฤทธิมไหย์[126]
ดุจองค์แห่งท้าวไพ- จิตราสู้รบเมืองแมน[127]
ทรงฤทธิพลา ปลอบปล้นฟ้าปราบดินแดน
จัตุรงค์[128]เหลือแสน- สยากร[129]กล้าณรงค์[130]แรง
จะนึกสิ่งใดได้ ดังมนัสมโนแห่ง
ท้าฤทธิสำแดง องอาจจริงยิ่งไกรสร[131]

---

[118]มัคคธ = มคธ

[119]ง่อ มาจากคำลงท้ายเสียงพูดของคนจีน จึงเรียกคนจีนที่พูดอย่างในว่า จีนง่อ

[120]ปรนดิบัติ = ปรนนิบัติ

[121]รัตนัตตรัย = รัตนไตร

[122]เศวกกระฉัตร = เศวตฉัตร หมายถึง ฉัตรขาว ใช้เป็นเครื่องหมายแห่งความเป็นพระเจ้าแผ่นดิน

[123]จอมภูวดา = จอมภูวดล หมายถึง พระเจ้าแผ่นดิน

[124]รัตติทิวานัง หมายถึง กลางวันและกลางคืน

[125]ไสยาสน์ หมายถึง นอน

[126]มไหย์ หมายถึง ยิ่งใหญ่

[127]เมืองแมน หมายถึง สวรรค์

[128]จัตุรงค์ = จตุรงค์เสนา หมายถึง ทหาร 4 เหล่า คือ เหล่าช้าง , เหล่าม้า , เหล่ารถ และเหล่าราบ

[129]แสนสยากร = แสนยากร หมายถึง หมู่ทหาร

[130]ณรงค์ หมายถึง การต่อสู้ , การรบ

[131]ไกรสร หมายถึง ราชสีห์

วิเชียรดิลก

มีพระมเหสี ในวงษ์ราชนรินทร
ยิ่งนางเทวอำมร บวรลักษณะสุนทรมี
เป็นที่เสน่โห แห่งราโชเชยพักตร์ศรี
ดุจจันทร์เพ็ง[132]บุญมี ศรีแอร่ม[133]แจ่มจับใจ
อุระ[134]พระทรวงดวงถันนัง[135] ดั่งกระพุ่มบัวทองใน
วรพาหุ[136]ละไม ละม้ายงวงคชไอยรา[137]
พระขนง[138]ดั่งกงศร บวรเมศว์รามา
พระกรรณ[139]กลีบสุวรรณมาลา นัยนาเอี่ยมมฤคินทร์[140]ทอง
พระโอษฐ์[141]คือชาด[142]แต้ม แย้มอรล่อกาม[143]ปอง
นาสิก[144]คือขอทอง จุไร[145]สองคือภุมรา[146]

---

[132]จันทร์เพ็ง หมายถึง จันทร์เพ็ญ , จันทร์เต็มดวง

[133]แอร่ม หมายถึง แจ่ม , อร่าม

[134]อุระ หมายถึง อก

[135]ถันนัง หมายถึง เต้านม

[136]พาหุ หมายถึง แขน

[137]คชไอยรา หมายถึง ช้าง

[138]พระขนง หมายถึง คิ้ว

[139]พระกรรณ หมายถึง หู

[140]มฤคินทร์ หมายถึง กวาง

[141]โอษฐ์ หมายถึง ปาก

[142]ชาด หมายถึง สีแดง

[143]กาม หมายถึง ความใคร่ , ตัณหา

[144]นาสิก หมายถึง จมูก

[145]จุไร หมายถึง ไรผม , ไรจุก

[146]ภุมรา หมายถึง แมลงภู่

พระศอลำคอสวาท คือเหมราชปักษา[147]
อุระรับจับกับนา- สา[148]พิพิศเศรียน[149]วงก์[150]
พระอูรุ[151]ดั่งลำกล้วย แรรวยรับกับพระชงฆ์
วรบาทนิ่มนวลผจง หลังเต่าทองเรืองรองงาม
วรทศนักขา[152] ดั่งมุกดาหาร[153]แพลมพลาม[154]
เนื้อนิ้วพระหัตถ์งาม ดั่งเทียนฝั้นขันข้อกลม
ทรงนามพิมพร[155]เลิศ พริ้มเพราเพริศเลิศสนม
เป็นใหญ่ในสนมกรม ชมเชิ่น[156]หมื่นสี่พันนาง
ดุจดาวนักขัตฤกษ์[157] เบิกเมฆมืดหมดมัวสว่าง
อัคเรศเจ้าจอมนาง ดั่งจันทร์แจ่มเพ็งบูรณ์มี
บวรนาถอัครชายา[158] จำเนียรมาทรงครรภ์ศรี
กำหนดทศมาส[159]มี ประสูติพระโอรสสา[160]
เป็นชายกายเฉลิมเนตร บิดุเรศราชชนมา
รักบุตรสุดเสน่หา ทุกทิวาราตรีกาล
ถวายนามราชบุตร ศิริคุตลำเพาพาน[161]
ชันษาวัฒนากาล พระชนมานผดุงองค์

---

[147]เหมราชปักษา หมายถึง พญาหงส์

[148]นาสา หมายถึง จมูก

[149]เศรียน หมายถึง เนรมิต

[150]วงก์ หมายถึง โค้ง , งอ

[151]อูรุ หมายถึง โคนขา , ขาอ่อน

[152]ทศนักขา = ทศนขา หมายถึง เล็บทั้งสิบ

[153]มุกดาหาร หมายถึง แก้วชนิดหนึ่งสีหมอกอ่อนๆคล้ายสีไข่มุก

[154]แพลมพลาม (ภาษาใต้) หมายถึง ประกายแสงแวววับ

[155]พิมพร หมายถึง ชื่อมเหสีของพระยาชมพู

[156]ชมเชิ่น (ภาษาใต้) = ชมชื่น

[157]ดาวนักขัตฤกษ์ หมายถึง ดาวฤกษ์

[158]อัครชายา หมายถึง ชายาผู้เป็นเลิศ

[159]ทศมาส หมายถึง 10 เดือน

[160]พระโอสสา = พระโอรส หมายถึง ลูกชาย

[161]ลำเพาพาน หมายถึง โฉมงาม

นิราโรคาภัย[162] จำเริญในพระญาติวงศ์
ศรีพิพัฒน์[163]สวัสดิองค์ ทรงนรลักษณ์[164]ศักดิ์สมบูรณ์
ชุมพูบดีนาถ ชมบุตรราชไอศูรย์[165]
สุรางคนาง[166]นูน[167] เพริศพร้อมดั่งดารากร
วันหนึ่งท้าวเสร็จ[168]ประพาส[169] โดยสิงหาสน์[170]พระบัญชร[171]
เห็นพระจันทร์แจ่มอัมพร[172] ราตรีวันเพ็งบริบูรณ์
ทรงพระตำมริ[173]ว่า จันทร์แจ่มฟ้าแสงจำรูญ
จำมรัส[174]แสงสมบูรณ์ ประไพ[175]พอโยม[176]อากาศา
ตัวกูคือจันทร ขอจร[177]ทั่วด้าวโลกา
กรุงขัตติยะทุกธา- นีนี้ใครจักเอื้อมเสมอ
ท่านท้าวตรัสประภาษ[178] อำมาตย์เฝ้าก็ทูลเสนอ
จักกล่าวสรรเสริญเธอ ไป่[179]ฤๅควรด้วยวาจา

---

[162]นิราโรคาภัย หมายถึง ไม่มีโรคภัย

[163]ศรีพิพัฒน์ หมายถึง เจริญด้วยความงาม

[164]นรลักษณ์ หมายถึง ลักษณะร่างกายของมนุษย์

[165]ไอศูรย์ = ไอศวรรย์ หมายถึง ความเป็นพระเจ้าแผ่นดิน , ความเป็นใหญ่ , ราชสมบัติ

[166]สุรางคนาง หมายถึง เทวดา , นางฟ้า

[167]นูน หมายถึง มาก

[168]ฉบับสอบทานใช้ว่า เสด็จ

[169]ประพาส หมายถึง ไปเที่ยว

[170]สิงหาสน์ หมายถึง ราชอาสน์ , ที่ประทับ ทำเป็นแท่นหรือเตียงขาสิงห์

[171]พระบัญชร หมายถึง หน้าต่าง

[172]อัมพร หมายถึง ท้องฟ้า

[173]ตำมริ = ดำริ หมายถึง คิด , นึก , ตรึกตรอง

[174]จำมรัส = จำรัส

[175]ประไพ หมายถึง งาม

[176]พอโยม = โพยม หมายถึง ท้องฟ้า

[177]ขอจร = ขจร หมายถึง ผู้เที่ยวไปในท้องฟ้า

[178]ประภาษ หมายถึง พูด , บอก

[179]ไป่ หมายถึง ไม่

ขัตติวงศ์[180]ทรงพิภพ มีอยู่จบทุกทิศา
จะทูลตามพรรณนา บ่อาจเอื้อมรู้เท่าทัน
ชุมพูบดีราช ฟังอำมาตย์ท้าวจาบัลย์
เราเสด็จผายผัน ไปดูราชธานี
เมืองใดใครแข็งกล้า ขัดอาชญาไม่ภักดี
จักใช้ดอกศรศรี ไปร้อยกรรณราชามา
ว่าพลางสอดฉลองพระบาท พาดศรเล็งขัด[181]ขรรธา
จักรแก้วเพชรอุทิ[182]ว่า แล้วท่านท้าวเธอเหาะเหิน
ไปโดยบูรพ[183]ทิศศา พระนัยนาก็เมียงเมิน
เวียนทักขิณา[184]เนิน สู่อุตรังค[185]ทิศเศ
แจ้งในกมลมาลย์ กับถึงสถานอิสานเน[186]
บรมราเช ทุกกษัตริย์นมัสการ
ธูปแก้วประทีป[187]ทอง ดอกไม้ของรสหอมหวาน
นอบเศียรทูลบทมาลย์[188] กลัวพระเดชธิเบศวร์จร
นรินทร์ยินดีด้วย กษัตริย์อันสโมสร
เสร็จเสด็จจึงกลับจร จะคืนหลังยังปัญจา
ท้าวทอดพระเนตรยล ปรางค์ปราสาทอันมหึมา
โคมเทียนทิพย์ชวาลา[189] ก็ตาม[190]ตั้งไว้เป็นแถว

---

[180]ขัตติวงศ์ = ขัตติยวงศ์ หมายถึง พระเจ้าแผ่นดิน

[181]ขัด (ภาษาใต้) หมายถึง เหน็บ , สอดเข้าที่

[182]อุทิ = อุทิศ (ภาษาใต้) หมายถึง อธิษฐาน

[183]บูรพ = บูรพา หมายถึง ทิศตะวันออก

[184]ทักขิณา = ทักษิณ หมายถึง ทางขวา , ทิศใต้

[185]อุตรังค = อุตตฺรา หมายถึง ทิศเหนือ

[186]อิสานเน = อีสาน หมายถึง ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ

[187]ประทีป หมายถึง ตะเกียง

[188]บทมาลย์ หมายถึง เท้าผู้มีบุญ

[189]ชวาลา หมายถึง เครื่องตามไฟชนิดหนึ่ง ใช้ตั้งหรือแขวน

[190]ตาม (ภาษาใต้) หมายถึง จุด

สว่างกระจ่างแจ้ง ทั้งที่อาสน์นิวาสแวว
จับรับกับศรีแก้ว วิเชียร[191]ผลึก[192]พิลึกแสง
เมืองกว้างช่างหลับไฉน ตรึกนึกในกมลแคลง[193]
ท้าวนี้ยังมิแจ้ง ในสำนักนี้นัครา
เหาะดึงถึงปรางค์มาศ มิเห็นนาถท้าวผู้สา-
มนต์ไยไม่บูชา คาเคืองแค้นอุระทัย[194]

สุรางคนางค์ 28

ชุมพูมหาราช พระทัยอุกอาจ ทรงโทโสใน
กระมล[195]ท้าวคว้าง ก็วางเข้าไป ถีบยอดปรางค์ชัย
พิมสาร[196]ราชี
เจ้ากรุงมัคคธ[197] ชุมพูกำหนด ด้วยอิทธิฤทธี
หวังจะให้ย่อยยับ ลงกับธรณี โจน[198]ถีบหลายที
สะเทือนทั้งปรา
ลั่น[199]ทึ่งทั้งเวียง อสุนีฟ้าฟาดเสียง เปรี้ยงเปรี้ยงแสนตา
สาวศรีนักสนม ลุกล้มทั้งปรา[200] พิมพิสารราชา
ตื่นประทม[201]ใน

---

[191]วิเชียร หมายถึง เพชร

[192]ผลึก หมายถึง ชื่อแก้วอย่างหนึ่งมีสีใสขาว เรียกว่า แก้วผลึก

[193]แคลง หมายถึง สงสัย

[194]อุระทัย หมายถึง อกและใจ

[195]กระมล = กมล

[196]พิมสาร = พิมพิสาร

[197]มัคคธ = มคธ

[198]โจน = กระโจน หมายถึง กระโดดเข้าไป

[199]ลั่น หมายถึง เสียงดัง

[200]ปรา = ปราสาท

[201]ประทม = บรรทม

ท้าวทรงพระขรรค์ ค่อยขึ้นยืนยัน ถามว่าอะไร
ไม่มีใครทูล เค้ามูล[202]สิ่งใด อลวนกันไป
ในวังทั้งเวียง
ไม่เห็นมืดแลบ ท้องฟ้าปลาบแปลบ[203] ได้ยินแต่เสียง
ผึงผิงโผงผาง[204] เปร้งปร้างปริ้งเปรี้ยง[205] ระทึงอึง[206]เสียง
ในเวียงทั้งวัง
ตอหนก[207]ตกใจ พารัง[208]ซัง[209]ไป นอนแนบแอบผนัง
เอาผ้าจุก[210]หู คุดคู้กลัวดัง ผ้าพันกั้นบัง
วุ่นวายใต้เตียง
บ้างเข้าใต้โตก[211] ยกคอชะโงก คีวัง[212]ฟังเสียง
ตังตึงผึงผัง โกหะลัง[213]ทั้งเวียง โฉ้งฉ้างปร้างเปรี้ยง
สะเทือนทั้งวัง

---

[202]เค้ามูล หมายถึง เหตุเดิม , ต้นเหตุ

[203]ปลาบแปลบ หมายถึง อาการที่แสวงสว่างปรากฏแปลบ ๆ

[204]ผึงผิงโผงผาง หมายถึง เสียงดังลั่น

[205]เปร้งปร้างปริ้งเปรี้ยง หมายถึง เสียงดังลั่นอย่างเสียงฟ้าฟาด

[206]ระทึงอึง หมายถึง เสียงดังอึกทึก

[207]ตอหนก = ตระหนก

[208]พารัง = พารา ในที่นี้หมายถึง ชาวเมือง

[209]ซัง (ภาษาใต้) หมายถึง ดั้นด้น

[210]จุก (ภาษาใต้) หมายถึง อุด

[211]โตก (ภาษาใต้) หมายถึง โต๊ะ

[212]คีวัง หมายถึง คอ

[213]โกหะลัง = โกลาหล หมายถึง เสียงอื้ออึง , ชุลมุนวุ่นวาย

วิเสท[214]เวศยา[215] จับโถกถาด[216]ตรา ครอบหัวให้บัง
กระทะกระทอย[217] ใหญ่น้อยพารัง ยกคร่า[218]พาพัง
ทุรัง[219]ทั้งของ
เข้าซุกตุ่มโพล[220] กระถางกระโถ เอามาประคอง
ที่วิ่งเข้ามุม บังซุ่มคอยมอง มือแยกแกวก[221]ช่อง
มองชม้อยคอยมา
เห็นแต่เคว้งคว้าง กระจะ[222]กระจ่าง ยอดมณเฑียรณรา-
ชันอินทร์พรหมพักตร์[223] เพียงจะหักลงมา เอกะโกหะลา
ในราชราตรี
ชุมพูนรนาถ ถีบยอดปราสาท วุ่นวายหลายที
บ่มิได้หักลั่น ยิ่งมั่นคงดี โกรธดั่งอสุนี
ไฟฟ้ามาเผา
ปะเตะปะต่อย ยกพระชงค์พลอย แงก[224]เข้าด้วยเข่า
บ่มิได้ไหวหวาด กัมนาท[225]ทวยท้าว โกรธเกรียมเหี้ยมห้าว
คือฟ้าไฟกาฬ

---

[214]วิเสท หมายถึง ผู้ปรุงอาหารของพระราชา

[215]เวศยา หมายถึง หญิงงาม

[216]โถกถาด = ถาด (เป็นคำซ้อนเสียง)

[217]กระทะกระทอย = กระทะ (เป็นคำซ้อนเสียง)

[218]คร่า หมายถึง ฉุดกระชาก

[219]ทุรัง = ทุร หมายถึง ยากลำบาก

[220]ตุ่มโพล = ตุ่มพลุ (ภาษาใต้) หมายถึง ตุ่มน้ำ

[221]แกวก (ภาษาใต้) หมายถึง แหวกช่อง

[222]กระจะ หมายถึง เห็นได้อย่างชัดเจน

[223]อินทร์พรหมพักตร์ หมายถึง ยอดเครื่องสูงหรือสิ่งก่อสร้างที่ทำเป็นหน้าพรหมทั้งสี่ด้าน

[224]แงก (ภาษาใต้) หมายถึง อัด , งัด

[225]กัมนาท = กัมปนาท หมายถึง เสียงสนั่นหวั่นไหว

ปฐมัง

วรเทวอันสถิต[226] สิงสู่อยู่ยอดพิมาน
พระเจ้ากรุงพิมพิสาร ก็ค้านจิตทรงโกรธา
มหาราชท้าวพระชุมพู ดูหรูทำอุกหังกา[227]
ถือบยอดปราสาทสวรรค์นา แขนขวยขึงทรอึงองค์[228]
บันดาลปราการเก็จ[229] เพชรโลหะระทาน[230]ทรง
รับฤทธิ์คิดจำนง บีฑา[231]บาทให้นิยม
พระขรรค์ธรราชิน ให้บู้บิ้นสิ้นทั้งคม
เทพเจ้าหากนิยม ยอดปราการเพชรโลหา
ชุมพูท้าวเร่งกริ้วโกรธ โลดโจมถีบยอดปรางค์ปรา
เทพยบันดาลเพชรโลหา แทงเกือกแก้วถึงบาทใน
โลหิตท้าวก็ซับซาบ ให้เจ็บช้ำระกำใจ
โทโสบังเกิดใน มน[232]ยิ่งพิโรธแรง
ป่วยเท้าที่จะทานทรง แตะด้วยชงฆ์[233]ทำคำแหง
โลหะเพชรแก้วเก็จแทง บาทพระชงฆ์ประชวรใจ
พระโลหิตตกหยดย้อย เธอยิ่งน้อยกมลใน
ปรางค์มาศ[234]ไม่หวาดไหว หักเหี้ยน[235]ลงเท่าผงคลี[236]

---

[226]สถิต หมายถึง อยู่

[227]อุกหังกา = อหังกา หมายถึง เย่อหยิ่ง , จองหอง , ก้าวร้าว

[228]ทรอึงองค์ หมายถึง ถือตัว , ทะนงตัว

[229]เก็จ หมายถึง แก้วประดับ

[230]ระทาน = ระทา หมายถึง หอสูงสี่เหลี่ยมหลังคาทรงยอดเกี้ยว

[231]บีฑา หมายถึง เบียดเบียน

[232]มน หมายถึง ใจ

[233]ชงฆ์ หมายถึง แข้ง

[234]ปรางค์มาศ หมายถึง ปรางค์ทอง

[235]หักเหี้ยน หมายถึง เตียน , ร่อยหรอลงจากที่เคยมี

[236]ผงคลี หมายถึง ฝุ่นละออง

เธอยิ่งแค้นแสนสาหส[237] เร่งรันทดพระทัยทวี
หลบ[238]กลับหลังยังบุรี ปัญจาราชนคร

พิลาปราชะ 16

พระเจ้าพิมพิสารนรินทร เจ่าจุกซุกซ่อน
กลัวภัยในรัตติพิมานยามกาล

ยอดปรางค์มณีพิมาน ไหวหวั่นบันดาล
ประเปรี้ยงเสียงดั่งอสุนี
ท้าวคิดถึงคุณพระศรี รัตนัตตรัยตรี[239]
เป็นที่พำนักนี้โลกา
จงมาป้องกันภัยยา สุรีย์เสียงส่องปรา-
กฏพิกลบนยอดพรหมพักตร์
พุโธ[240]เป็นที่พำนัก ช่วยคุ้มพิทักษ์
อันตรายอย่าได้มีมา
ท้าวตั้งอุทิศสัจจา ฝ่ายว่าชุมพูมหา
อิสรภาพเธอกลับคืนเมือง
ก็สงบเสียงสั่นบันเทือง[241] ยังไม่หายเคือง
บรรทมไม่พับนัยนา
ท้าวตรึกนึกในภัยยา พระตสิตา[242]
สะดุ้งกำหมา[243]ฤทัย

---

[237]สาหส = สาหัส

[238]หลบ (ภาษาใต้) หมายถึง กลับ

[239]รัตนัตตรัยตรี = รัตนไตร หมายถึง แก้วอันประเสริฐสูงสุดของพุทธศาสนิกชน คือ พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์, ตรี หมายถึง สาม

[240]พุโธ = พุทโธ หมายถึง พระพุทธเจ้า

[241]บันเทือง = ประเทือง หมายถึง ค่อยดีขึ้น

[242]ตสิตา หมายถึง สะดุ้ง, ไหว, ผวา

[243]กำหมา (ภาษาใต้) หมายถึง ประหม่า, หวาดกลัว

เสร็จจากพระมณฑิรา[244]ไคล[245] บ่ายพักตร์ปักไป
สำนักนี้พระมุนี
เกือกทองฉลองบาท[246]บทศรี[247] สมเด็จนิฤบดี[248]
ลืมไว้บ่มิได้จะทรง
เสด็จเอกา[249]แต่พระองค์ อัคเรศสนมองค์
ผู้ใดมิได้ให้ปรา[250]
รัตติภาคยามนั้นตัถถา- คต[251]ตรัสธรรมเทศนา
โปรดเทวท้าวทั้งผอง
ครุฑา[252]อสุรา[253]เนืองนอง อำมรแมน[254]ผยอง
มาสดับรับรสธรรมา
ปวงสังฆ์อาริยะสาวกา[255] สดับพุทธกถา[256]
เสร็จแล้วแคล้วคลาเจียนจร
พระเจ้าพิมสาร[257]อดินสร[258] โดยบาทบทจร
เสด็จดึงถึงพระเวฬุวัน

---

[244]พระมณฑิรา หมายถึง ปราสาท

[245]ไคล หมายถึง ไป

[246]ฉลองบาท = ฉลองพระบาท หมายถึง รองเท้า

[247]บทศรี หมายถึง รองเท้า

[248]นิฤบดี = นฤบดี หมายถึง พระราชา

[249]เอกา หมายถึง โดดเดี่ยว , คนเดียว

[250]ปรา = ปรากฏ

[251]ตัถถาคต = ตถาคต หมายถึง พระพุทธเจ้า

[252]ครุฑา = ครุฑ หมายถึง พญานก พาหนะของพระนารายณ์ในศาสนาพราหมณ์ มีลักษณะศีรษะเป็นนก ร่างกายตั้งแต่คอถึงเอวเป็นมนุษย์ ส่วนท่อนล่างเป็นอย่างนก

[253]อสุรา หมายถึง อมนุษย์พวกหนึ่งที่ไม่ใช่พวกเทวดา , แทตย์ , ยักษ์ , มาร , ผี

[254]อำมรแมน = อมรแมน หมายถึง เทวดา

[255]อาริยะสาวกา หมายถึง พระอริยสาวก

[256]พุทธกถา หมายถึง คำกล่าวของพระพุทธเจ้า

[257]พิมสาร = พิมพิสาร

[258]อดินสร = อดิสร หมายถึง ผู้เป็นใหญ่

เข้าในพระเชตุพนมอหันต์[259] นบพระสร้อยสรรณ
สรรเพชญญุตัญญาญาณ[260]
ด้วยเบญจางค์[261]แล้วก็ทูลสาร ว่าราตรีกาล
คืนนี้เมื่อสองยาม[262]ปลาย
กัมนาทหวาดหวั่นอันตราย เพียงจักทำมลาย[263]
ปรางค์มาศข้าบาทนิทรา
แทบจะยับพับเพียบสุนทอรา[264] ลาง[265]ภัยไหนมา
บ่มิอาจจะรู้ยากเย็น
ขอพระบรมครูผู้เห็น แจ้งทุกข์ได้เข็ญ
ข้าบาทนี้เพื่อเหตุใด

ยังมังคลัง

พระบรมโพธิโคตมัง[266] ฟังรัญญัง[267]ปุจฉาภัย
รู้ด้วยพระญาณวิสุตมัย[268] ไขสุนทรแก่นฤบดี
ว่าดูรามหาบพิตร[269] พิมพิสารราชราชี
ภัยเยภัยยา[270]ซึ่งจะมามี ขัตติยะเรืองฤทธา

---

[259]มอหันต์ = มหันต์

[260]สรรเพชญญุตัญญาญาณ หมายถึง ผู้มีญาณหยั่งรู้สิ่งทั้งปวง ในที่นี้หมายถึง พระพุทธเจ้า

[261]เบญจางค์ หมายถึง การกราบโดยให้อวัยวะทั้ง 5 คือ เข่าทั้งสอง มือทั้งสอง และหน้าผากจดลงกับพื้น

[262]สองยาม หมายถึง เวลาเที่ยงคืน

[263]ทำมลาย = ทำลาย

[264]สุนทอรา = สุนทรา

[265]ลาง หมายถึง สิ่งบอกเหตุ

[266]โคตมัง หมายถึง พระโคดมพุทธเจ้า , พระนามของพระพุทธเจ้า

[267]รัญญัง หมายถึง พระราชา

[268]พระญาณวิสุตมัย หมายถึง ญาณที่สำเร็จด้วยการฟังอย่างแจ่มแจ้ง

[269]มหาบพิตร หมายถึง พระองค์ท่าน โดยมากเป็นคำที่พระสงฆ์ใช้เรียกพระราชา

[270]ภัยเยภัยยา หมายถึง ภัยทั้งหลาย

ชื่อชุมพูบดินทร์ปิ่นกระษัตริย์ ครองสมบัติกรุงปัญจา
ทรงมหิทธิพลา เหาะเหินมาโดยมรรคานานต์[271]
เที่ยวทบจบทวีปา[272] แล้วกลับมาจักคืนสถาน
ตรัสยลไพชยนต์สิงขราน[273] จึงสำแดงฤทธิพโล[274]
ท้าวนี้เมื่อมาบุพชาติ[275]บังเกิด เอากำเนิดพาณิชโช[276]
มีผ้ารัตนกัมพโล[277] มโนหมายใคร่จะให้ทาน
ขณะนั้นวรสัมพุทโธ กัสสปโป[278]ตรัสทรมาน
พระองค์ทรงลิงญาณ[279] ว่าพาณิชจักลุผล[280]
ครั้นเพลาบิณฑิปาโต มุนินโท[281]โคจรดล
โดยนภเวหาหน ค้นเคหา[282]พาณิชพลัน
พาณิชนั้นครั้นยลมลัก[283] พุทธพำนักโดยจิตอัน
ศรัทธานิมนต์พลัน แต่อังคาส[284]เครื่องสูปะ[285]เพียร[286]

---

[271]มรรคานานต์ หมายถึง หนทาง

[272]ทวีปา = ทวีป

[273]ไพชยนต์สิงขราน หมายถึง ยอดปราสาท (ไพชยนต์ หมายถึง ชื่อรถและวิมานของพระอินทร์ , โดยปริยายหมายถึง ปราสาท , สิงขราน = สิขร หมายถึง ยอด)

[274]ฤทธิพโล หมายถึง กำลังแห่งฤทธิ์

[275]บุพชาติ หมายถึง ชาติก่อน

[276]พาณิชโช = พาณิช หมายถึง พ่อค้า

[277]ผ้ารัตนกัมพโล = ผ้ารัตกัมพล หมายถึง ผ้าส่านแดง

[278]กัสสปโป = กัสสปะ หมายถึง พระนามของพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งในอดีต (พระพุทธเจ้า 5 พระองค์แห่งภัทรกัปปัจจุบันนี้ คือพระกกุสันธะ , พระโกนาคมนะ , พระกัสสปะ , พระโคตมะ และพระเมตเตยยะ)

[279]ลิงญาณ = เล็งญาณ

[280]ลุผล หมายถึง บรรลุมรรคผล

[281]มุนินโท หมายถึง พระพุทธเจ้า

[282]เคหา หมายถึง บ้านเรือน

[283]ยลมลัก หมายถึง มองเห็น

[284]อังคาส หมายถึง ถวายอาหารพระสงฆ์

[285]สูปะ หมายถึง แกง

[286]เพียร (แผลงมาจาก พยัญชนะ) หมายถึง กับข้าวที่ไม่ใช่แกง

กับผ้ารัตนกัมพลัง ทั้งมีดโกนเกศาเศียร
เกือกเข็มแลธูปเทียน ด้วยโสมนัส[287]จิตศรัทธา
ยกถวายด้วยเคารพ พุทธกัสสปสัมพุทธา
จึงตั้งปณิธาน[288]สัจจา ความปรารถนาจิตอธิษฐาน
บัดนั้นอำมรองค์ทรงเดช ใช้เทเวศร์นามวิษหนู-
กรรณ[289]ลงมาอุปถัมภ์ชู ชบ[290]มณเฑียรวิเชียรศรี
สูงมีประมาณกึ่งโยชน์ เครื่องอิ่มโอษฐ์สรรพพรรณมี
ให้พาณิชอยู่เษมศรี[291] ม้วย[292]ชีวีดล[293]แดนสวรรค์
ครั้งนี้ท้าวมาอุบัติ[294] เป็นกระษัตริย์ฤทธิ์แข็งขัน
ปราบจบภพภูมัน[295] ด้วยผลอันได้ถวายทาน
เฉาะเพาะ[296]พุทธปาโต- กุสโล[297]สุขเขษมสานต์
เป็นปัจจัยในสันดาน[298] คือท้าวนั้นมารำทำ[299]
ถึบยอดปรางค์รัตนะเรืองขจิต[300] ของบพิตรด้วยกายกรรม
โลภันนราย[301]ให้มายีย่ำ นำไปกรุงราชปัญจา

---

[287]โสมนัส หมายถึง ความสุขใจ , ความปลาบปลื้มใจ

[288]ปณิธาน หมายถึง การตั้งความปรารถนา

[289]วิษหนูกรรณ (ภาษาใต้) = วิษณุกรรม หมายถึง เทพผู้ชำนาญในการช่างทั้งปวง

[290]ชบ = ชุบ (ภาษาใต้) หมายถึง เนรมิต

[291]เษมศรี = เกษมศรี หมายถึง สุขสบาย

[292]ม้วย หมายถึง ตาย

[293]ดล หมายถึง ไป

[294]อุบัติ หมายถึง เกิด

[295]ภูมัน หมายถึง แผ่นดิน

[296]เฉาะเพาะ = เฉพาะ

[297]พุทธปาโตกุสโล หมายถึง กุศลที่ให้ตกแก่พระพุทธเจ้า , ถวายทานแก่พระพุทธเจ้า

[298]สันดาน หมายถึง นิสัยที่ติดตัวมาเป็นธรรมชาติของคนคนนั้น

[299]รำทำ (ภาษาใต้) หมายถึง ย่ำยี , เบียดเบียน , รังควาน

[300]ขจิต หมายถึง งาม

[301]โลภันนราย = โลภันตราย หมายถึง อันตรายที่เกิดจากความโลภ

จักใช้ให้อาวุทธิแสงศร จรมาร้อยพระกรรณา
แห่งองค์สมเด็จราชมหา- บพิตรท้าวไปคุมคาม[302]
พิมพิสารท้าวเจ้ากรุงมัคคธ สดับพระทศพลลือนาม
กราบเกล้าท้าวขอปัตติยาร[303]ตาม พุทธาคุณปุญปกเศียร
จงคุ้มโทษภัยอันจะมาพาธา[304] ซึ่งชุมพูจะมาเบียน[305]
ข้าบาทผู้มีมโนเพียร พยายามนิสิทิสา[306]
จึงตรัสพุทธวัจโนวาท[307] ว่าบรมราชบพิตรมหา
ผู้ทรงวิริยะศรัทธา เชื่อถือคุณาในตัถถาคต[308]
จงบรมบพิตรอย่าได้ร้อน พระทัยข้อน[309]สลดแสนโศกสลด
กิจนั้นควรแก่ตัถถาคต จงรำงับ[310]ดับอริระพาล
ซึ่งอันจะมาทำข่มขู่ ท้าวชุมพูให้เสียฤทธิเสื่อมสาร
ธ เว้นไว้แต่องค์ตัญญาญาณ[311] จักทรมานให้จุลาจล[312]
เพื่อท้าวนั้นจักใกล้ถึง ซึ่งพระปัถโมกข[313]ทางอรหัตผล
ตัถถาคตจะนำให้เห็นหน[314] ด้วยธรรมทศพลตรัสเทศนา

---

[302]คุมคาม หมายถึง ควบคุมไว้ที่บ้าน คือ เมืองของพระยาชมพู

[303]ปัตติยาร = ปฏิญาณ หมายถึง ให้คำมั่นสัญญา (มักใช้ในลักษณะที่เป็นพิธีการ)

[304]พาธา หมายถึง เบียดเบียน

[305]เบียน หมายถึง เบียดเบียน , ทำลาย

[306]นิสิทิสา = นิสิตสา หมายถึง อาศัย

[307]พุทธวัจโนวาท หมายถึง คำเตือนของพระพุทธเจ้า (พุทธ+วัจน+โอวาท)

[308]ตัถถาคต = ตถาคต

[309]พระทัยข้อน หมายถึง ใจปั่นป่วน , ไม่สบายใจ

[310]รำงับ = ระงับ

[311]ตัญญาญาณ หมายถึง ผู้มีญาณหยั่งรู้สิ่งนั้น

[312]จุลาจล = จลาจล หมายถึง ความวุ่นวายปั่นป่วน

[313]พระปัถโมกข หมายถึง ทางแห่งความหลุดพ้น , นิพพาน

[314]หน = หนทาง

ยานี

ปางเมื่อท้าวชุมพู-
แต่ปัจจุสมัย[315]เวลา
ทรงพระแสง[317]เธอแกว่งกราย
สีแดงแสงพรายพรรณ
ในท่ามกลางอำมาตย์
ไม่ตรัสโดยพจนา
คำราม[320]คำแหงไม่
อำมาตย์ผู้ฉลาดใน
ว่าขอบรมบาท
จงตรัสพัจนา[321]ตาม
แก่ข้าผู้อำมาตย์
ล่วงพระราชอาชญาใน
นราธิบดี
จึงท้าวกล่าวพัจนา
เราไม่โกรธาผู้
ข้างหน้าข้างหลังเหวย
บดีราชทรงโกรธา
เสด็จออกท้องพระโรงครรภ์[316]
ฉายพระเนตรดูเหลืองมัน
ประกายพรึก[318]ดารา
ราชนิกุลเสวกา[319]
บริภาษถ้อยแจ้งกิจใน
รู้ดีร้ายผิดสิ่งใด
พระทัยท้าวก็ทูลถาม
นรนาถผู้ทรงนาม
ชอบผิดให้รู้แห่งภัย
ราชเสวกาคณะใด
แห่งปิ่นเกล้านรเบนทรา[322]
ฟังเสนีย์[323]ทูลปุจฉา
ว่าอเมฆา[324]อำมาตย์เหย
หมู่เข้าเฝ้าอันคุ้นเคย
จะล่วงเข้ามานินทา

---

[315]ปัจจุสมัย หมายถึง เวลาเช้ามืด

[316]พระโรงครรภ์ หมายถึง ท้องพระโรง

[317]พระแสง หมายถึง ดาบ

[318]ประกายพรึก หมายถึง ดาวรุ่ง , ดาวพระศุกร์ที่มองเห็นได้ในเวลาเช้ามืด ถ้ามองเห็นเวลาหัวค่ำเรียกว่าดาวประจำเมือง

[319]ราชนิกุลเสวกา หมายถึง ข้าราชการในราชสำนัก

[320]คำมราม (ภาษาใต้) = คำราม

[321]พัจนา = พจนา หมายถึง คำพูด , ถ้อยคำ

[322]นรเบนทรา (นฤป+อินทรา) หมายถึง พระราชาผู้เป็นใหญ่

[323]เสนีย์ หมายถึง จอมทัพ , อำมาตย์

[324]อเมฆา เป็นอาลปนะ คำร้องเรียก

รัชชัง[325]ยังโภไคย[326] ไอยสมบัติอิสรา
ท้าวนั้นมิได้มา สาพิภักดี[327]ต่อเรา
เราถือบยอดปราสาท แห่งนรนาถเพียงจะพลันเหา[328]
เวทนาบาทาเรา พระขรรธย่อยยับทั้งคม
บัดนี้เราจะใช้ ศรศรีให้เป็นประถม
ร้อยกรรณมาจักชม ดูหน้าอาจอวดฤทธิองค์
ตรัสพลางเธอทรงศีล พระทัยจินตนาปลง
วางไปเป็นภุชงค์[329] *(พันเศียรเลิกพังพาน[330]ไป*
ยังนภดลอากาศ ทำสิงหนาท[331]พ่นพิษไฟ
สำแดงอานุภาพภัย)[332] ไหวหวั่นร้องก้องอำมร
บ่ายเศียรเวียนทักขิณาวัด มุ่งเมินลัดเวหาจร
ไปสู่พระนคร มัคคัธราชคฤเห
สั่งสรรพสำแดงว่า อยู่ไหนหนาให้ทัศเน[333]
พิมพิสารนราเช เหง้น[334]เข้าเราจะร้อยกรรณ
ไปถวายแก่เจ้ากู ชุมพูราชมหันต์
ว่าพลางวางเข้าบัญ- ชรค้นคว้าหาจบปรางค์
ทุกห้องท้องพระโรง ที่นั่งโถงทั้งเรือนกลาง
แห่งห้องกำนัลนาง ค้นค้นคว้าหาราชา

---

[325]รัชชัง = รชฺช หมายถึง อาณาจักร , แว่นแคว้น , ความเป็นพระราชา

[326]โภไคย (โภคี) หมายถึง ผู้ครองทรัพย์สมบัติ

[327]สาพิภักดี = สามิภักดิ์ หมายถึง การซื่อตรงจงรักต่อเจ้านาย , การยอมตนหรือมอบตนอยู่ใต้อำนาจ

[328]เหา = โหะ (ภาษาใต้) หมายถึง พัง

[329]ภุชงค์ หมายถึง พญานาค

[330]เลิกพังพาน หมายถึง แผ่แม่เบี้ย (คอของงูจำพวกงูเห่า , งูจงอางที่แผ่ออก)

[331]สิงหนาท (สีห + นาท) หมายถึง เสียงที่ดังเหมือนเสียงของพญาราชสีห์

[332]เพิ่มมาจากฉบับสอบทาน เนื่องจากวรรคตอนในฉบับหลักขาดหายไป

[333]ทศเน = ทัศเน หมายถึง มอง , เห็น

[334]เหง้น (ภาษาใต้) = เห็น

ร้องก้องโกญจนาท[335] ก็ไหวหวาดทั้งนัครา
ดุจกาฬนาคา[336] อ้าอวดพิษฤทธิผจญ
พระอัคคะเทพี[337] มเหสีผู้โสภณ[338]
นางในใครครั้นยล นาคาศรร้อนอุรา
เลื้อยเลี้ยวเกี่ยวหางกระหวัด รัดแท่นที่ท้าวนิทรา
เนตรแดงแสงสุริยา แลบลิ้นล่อประแพลมพลาม[339]
บ่มิอาจจะชำมลัก[340] ซุบซิบพักตร์ลักแลขาม
ชลนัยน์ไหลย้อยทราม โอบอาบพักตร์ให้ระกัน[341]
งูงอยอะไรนี้ มันใหญ่รีโตสามัญ
กลืนกินไม่ครือ[342]ฟัน ชวนกันให้ฟาย[343]น้ำตา

เยสันตาแล

ปางเมื่อศรศรีเข้าค้นหา ไม่พบองค์พิมพิสารอิสรา
แล้วออกจากมหาพิมาน
ตามรอยเร่เลื้อยเลิกพังพาน ไปสู่เชตุพนมหันต์ห้าวหาญ
ทำอุกหังการฤทธิเร่งแรง
ขบฟันพ่นพิษฤทธิ์เข้มแข็ง ว่าพิมพิสารนี้หรือจะมาเฝ้าแฝง
พระภาร[344]องค์สร้อยสัพพัญญู[345]

---

[335]โกญจนาท หมายถึง เสียงดังกึกก้อง

[336]กาฬนาคา = พญากาฬนาคราช หมายถึง พญานาคที่อาศัยอยู่ใต้แม่น้ำเนรัญชรา

[337]พระอัคคะเทพี = พระอัครเทพี

[338]โสภณ หมายถึง งดงาม

[339]ประพลามแพลม (ภาษาใต้) หมายถึง ผลุบๆโผล่ๆ , วับวาม

[340]ชำมลัก (ภาษาใต้) หมายถึง มอง , ชำเลือง

[341]ระกัน = ระกำ หมายถึง ลำบาก , ทุกข์ใจ

[342]ครือ หมายถึง ไม่ติดฟัน

[343]ฟาย = ฟูมฟาย

[344]พระภาร หมายถึง พระภาระ

[345]องค์สร้อยสัพพัญญู หมายถึง ผู้รู้ทุกสิ่งทุกอย่าง , ผู้รู้ทั่ว , พระนามของพระพุทธเจ้า

บัดนี้พระเจ้าท้าวชุมพู ให้เราเที่ยวหาว่าจะร้อยหู
พาเอ็งไปสู่สำนักนี้
ศรเลื้อยเลี้ยวรอบพระคันธกุฎี[346] สำแดงแผลงฤทธิ์มหิทธินาคี
เพื่อจักจรลีเข้าร้อยกรรณ
พิมพิสารท้าวสดับก็ไหวหวั่น พิศวงองค์เธอกระสัน[347]
น้อมอภิวันท์[348]บาทมุนี
ตกพระทัยกลัวภัยศรศรี ไหวหวั่นดุจจันทรมี
เมื่ออสุรีราชราหู[349]พาล
หนึ่งคือนาคากลัวกาล เมื่อพญาครุฑยุดยื้อทิยาน[350]
ดุจท้าวพิมพิสารราชราโช

คัมภีรา

ข้าไหว้พระบรมโลกยนาโถ[351]
ทรงพระมหาการุณิโก แก่สัตว์
จงช่วยข้าบาทให้พ้นจากอุบัติ[352]
ซึ่งอันกระษัตริย์ จะมาพาล
พระสาไกยะสิงโหฟังวัจโนท้าวพิมพิสาร
พุทธาตรัสปัตติยาร ซึ่งจะอาสา

---

[346]พระคันธกุฎี หมายถึง ที่ประทับของพระพุทธเจ้า

[347]กระสัน หมายถึง ตระหนก , ตกใจกลัว

[348]อภิวันท์ หมายถึง ไหว้

[349]อสุรีราชราหู หมายถึง พระราหูผู้เป็นจอมยักษ์

[350]ทิยาน = ทะยาน

[351]พระบรมโลกยนาโถ หมายถึง ผู้เป็นที่พึ่งของชาวโลก

[352]อุบัติ หมายถึง เหตุที่เกิดขึ้น

พุทธนฤมิตจักรแก้วด้วยอสัมณิญา[353]มา
เข้ากสิณสมาธิ[354] ก็นิรมิต
ให้เป็นพุทธจักรหักโหมหาญด้วยผลาญฤทธิ์
ขว้างโดยท้าวคิด จินตนา
ให้ประยุทธิ[355]ศรศรีชุมพูอันอุกหังกา
พุทธจักรทรงพหลา[356] ก็ติดตาม
นาคินทร์ศิลป์ศรทัศนากลัวก็เข็ดขาม
จักรแก้วพระพุทธตาม ไปต่อยตี
หนีมาสู่สำนักท้าวชุมพูราชราชี
เข้าสู่แหล่งมุนี ก็สยบ
มหาจักรแก้วพุทธนิรมิตสำเมร็จ[357]กิจแล้วก็หลบ[358]
ครั้นถึงพระมณฑป[359] ก็จึงเนา[360]

สุรางคนางค์

ชุมพูบดี เห็นศรมณี หนีเข้าแหล่งท้าว
โกรธาฟ้าไฟ คิดพระทัยเบา จึงท้าวจับเอา
ฉลองบาท[361]มณี

---

[353]อสัมณิญา = ปฏิสัมภิทาญาณ (ฉบับสอบทานใช้ว่า อสัมภิทาญาณา) หมายถึง ญาณที่รู้แจ้งแทงตลอด

[354]กสิณสมาธิ หมายถึง ชื่อของกรรมฐานที่ใช้การเพ่งอารมณ์เพื่อให้เกิดสมาธิโดยวิธีกำหนดวัตถุ คือ วัตถุกสิณ 10 อย่าง ได้แก่ ธาตุ 4 คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ, วรรณะสี 4 คือ สีเขียว สีแดง สีเหลือง และสีขาว, อากาศ และแสงสว่าง

[355]ประยุทธิ หมายถึง การต่อสู้

[356]พหลา หมายถึง กำลัง

[357]สำเมร็จ = สำเร็จ

[358]หลบ (ภาษาใต้) หมายถึง กลับ

[359]พระมณฑป หมายถึง ปราสาท

[360]เนา หมายถึง อยู่

[361]ฉลองบาท = ฉลองพระบาท

ทั้งคู่นั้นมา สั่งโดยวาจา ว่าฆ่าจงดี
พระยามัคคธ กระบฏ[362]แล้วหนี ไม่มาชุลี[363]
รับนามสัจจา
สั่งแล้วนรนาถ โยนฉลองพระบาท ขึ้นอากาศา
เป็นนาคาผัน ด้นดั้นผันมา ยังเวฬุวันนา
พ่นพิษเป็นไฟ
จะเข้าเกี่ยวพัน รวบรัดร้อยกรรณ พันธะ[364]ชงฆ์จูงไป
พิมพิสารราชี หนีมาอยู่ใย คร่าเอาตัวไป
ตามมีองค์การ
กล่าวคำสำทับ ว่ามาจะจับ เอาท้าวพิมพิสาร
หน้าหัวตัวดี หนีมาคิดอ่าน พึ่งโพธิญาณ[365]
ในเวฬุวัน
พระสัพพัญญู อุดดม[366]บรมครู คุโณมหันต์
เห็นนาคาบาท นรนาถแข็งขัน เข้ามากระชั้น
พิมพิสารตกใจ
พุทธาทิ้งจักร เป็นวิรุฬปักษ์[367] ครุฑาฤทธิไกร
บินเข้าจับนาค สำราก[368]ชิงชัย นาคีหนีไป
เกือกแก้วแพ้พ่าย

---

[362]กระบฏ = กบฏ

[363]ชุลี หมายถึง ไหว้

[364]พันธะ หมายถึง ผูก , มัด

[365]โพธิญาณ หมายถึง พระปัญญาที่ทำให้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า

[366]อุดดม = อุดม

[367]วิรุฬปักษ์ หมายถึง เทพประจำทิศตะวันตก คือ ท้าววิรูปักษ์ ในที่นี้หมายถึงพญาครุฑ

[368]สำราก หมายถึง คำราม , ขู่ , พูดกระโชกโฮฮาก

เข้าฉาบฉวย[369]จิก เอาไวไล่ยิก[370] กรกำรำถวาย
ตระหลบ[371]เวหา ดั่งฟ้าฟาดสาย เกือกแก้วแพ้พ่าย
พุทธฤทธิ์ติดตาม
มณีฉลองพระบาท สองตัวกลัวขยาด แพ้พ่ายในสนาม
กลับไว[372]ไปหา ราชาทรงนาม ซ่อนตัวกลัวคร้าม[373]
อยู่ใต้บาทา
ชุมพูทรงคิด ศรแลแพ้ฤทธิ์ เข้าแล้วกลับมา
เกือกทรงยงยิ่ง ทิ้งไปหนีมา ยังแต่ขรรธา-
ทรอัคคะมณี
จักงดไว้ถือ เป็นสำหมรับ[374]มือ ต่อฤทธิ์ราชี
พญาเมืองนั้น ผูกพันไพรี เกริก[375]ยกโยธี[376]
มาบุรีเรา
จะคอยฟังข่าว *ถ้าแม้นว่าท้าว* *ขี้ขลาดโกงเปล่า*
ไม่ยกโยธี[377] มาบุรีเรา กูจักไปเอา
เมืองราชศัตรู
คิดแล้วจึงตรัส สั่งเสนาจัด โยธีสี่หมู่
คชเชนทร์กั้นถัด รถรัตน์ไพรู[378] พลปัตติ[379]หมวดหมู่
ทหารห้าวฉรงค์

---

[369]ฉาบฉวย หมายถึง โฉมเข้าจับ

[370]ยิก (ภาษาใต้) หมายถึง ไล่

[371]ตระหลบ = ตลบ

[372]ไว (ภาษาใต้) หมายถึง เร็ว

[373]คร้าม หมายถึง กลัว , ขาม , ขยาด , พรั่นพรึง

[374]สำหมรับ (ภาษาใต้) = สำหรับ

[375]เกริก หมายถึง ยิ่งใหญ่ , มาก

[376]โยธี หมายถึง ทหาร

[377]เพิ่มมาจากฉบับสอบทาน เนื่องจากวรรคตอนในฉบับหลักขาดหายไป

[378]ไพรู หมายถึง งาม , รุ่งเรือง

[379]พลปัตติ = พลปัตติก หมายถึง เหล่าทหารราบ

กรุงกระษัตริย์เมืองนอก แต่งตราหาบอก หมายไว้ให้คง
ตรวจตรากันสรรพ แล้วกลับทูลทรง แก่เราโดยจง
รู้แล้วยกไป
เสนารับสั่ง น้อมสิโรมัง[380] คำรบ[381]นบใน
พระบาทปิ่นผ่าน แล้วคลานมาไว จัดกลพลไกร
ตามในบัญชา
จักรี[382]ฝ่ายเหนือ ปักษ์ใต้ใช้เรือ ไว้แก่โกษา[383]
หัวเมืองไกลใกล้ ให้หมู่มาตยา[384] ทหารซ้ายขวา
ให้กลาโหม[385]เจ้าหมู่

ฉันท์ฉบัง

พระมารชินสิงโห[386]รู้ แจ้งในสัพพัญญู
ว่าชุมพูธิราชา
สร้างกุศลครบสังขยา[387] ถึงเป็นอรหันตา
ขีณาสาว[388]ในกำหนด
ในศาสนาตัถถาคต จักลุเป็นวรชิโนรส[389]
ควรโปรดให้พ้นทุกขา

---

[380]สิโรมัง หมายถึง ศีรษะ

[381]คำรบ หมายถึง ครบ

[382]จักรี หมายถึง พระสมุหนายก

[383]โกษา = โกษาธิบดี หมายถึง เสนาบดีฝ่ายคลัง

[384]มาตยา หมายถึง อำมาตย์

[385]กลาโหม หมายถึง สมุหพระกลาโหม

[386]พระมารชินสิงโห หมายถึง พระผู้ประเสริฐที่ชนะมาร ในที่นี้หมายถึง พระพุทธเจ้า

[387]สังขยา หมายถึง การนับ , การคำนวณ

[388]ขีณาสาว = ขีณาสพ

[389]วรชิโนรส (วรชิน+โอรส) หมายถึง โอรสของผู้ชนะอันประเสริฐ

แจ้งในพระกมลแล้วนึกหา ถึงเทวมัฆวา[390]
ให้สู่สำนักนี้
ปางนั้นท้าวสุชาบดี[391] ก็รู้แจ้งในวิถี
ซึ่งพระสัพพัญญูตรึกนึกหา
อำมรจึงจรจากฟากฟ้า ยังเวฬุวันนา
พระอารามมหาวิหาร
อินทเจ้าเข้าทรงบทมาลย์[392] บรมโลกาจารย์
สิร[393]เคารพสีสธโร[394]
สมเด็จพระทศพโล ตรัสแก่อมรินโท
บพิตรจงโมทนา[395]
เป็นราชทูตไปหา กระษัตริย์เจ้ากรุงปัญจา
มีนามว่าท้าวชุมพู
ให้เร่งคมนามาสู่ ยังพระโลกยวิทู[396]
ทรงนามพระธรรมราชา-
ธิราชจักรพรรดิมหา เสวยราชในกรุงธา-
นีราชแห่งเราอย่าฉงน
อมรินทรเจ้าไพชยนต์[397] แจ้งในกระมล-
ละมาลย์[398]แล้วนิรมิตกาย
เป็นมาณพ[399]น้อยเฉิดฉาย ถือสารแล้วบ่าย[400]
ไปยังปัญจาธานี

---

[390]เทวมัฆวา = เทวมัฆวาน หมายถึง พระอินทร์

[391]ท้าวสุชาบดี หมายถึง พระอินทร์ (สามีของนางสุชาดา)

[392]บทมาลย์ หมายถึง เท้า

[393]สิร = สิระ หมายถึง ศีรษะ

[394]สีสธโร หมายถึง ทรงไว้ซึ่งศีรษะ

[395]โมทนา หมายถึง ยินดี , พลอยยินดี

[396]พระโลกยวิทู หมายถึง ผู้รู้แจ้ง

[397]ไพชยนต์ หมายถึง วิมานของพระอินทร์

[398]กระมลละมาลย์ = กมลมาลย์

[399]มาณพ หมายถึง ชายหนุ่ม

[400]บ่าย หมายถึง ไป

ไม่ไปหาอัคคะมหาเสนีย์ วางไปยังที่
ชุมพูบดีอิสรา
สถิตเฉาะเพาะ[401]มุขา บ่มิได้คารวา[402]
ยืนท่ามกลางเสนีย์

ยานี 11

ชุมพูพิศดูลักษณะ มาณโวถือสารศรี
สมบูรณ์เพิ่มพูนมี เปรียบบุรุษลักขณา
มีปิลันธร[403]ครบ สรรพสมบูรณ์พ้นกายา
มุขลัง[404]ดั่งอำมรา[405] เมขลัง[406]ดั่งองค์อินทร์
รัชนัง[407]มัญชโร[408] โอฬาร์เลิศเฉิดฉายฉิน
ภูษิต[409]พิพิธ[410]ภิญ[411] ยิ่งกว่าเราเป็นราโช
บุรุษสมานว่าผู้นี้ คุณรูปเสฏโฐ[412]
ทุระปัสสโม[413] ดั่งไกรสรสิงหรา

---

[401]เฉาะเพาะ = เฉพาะ

[402]คารวา = คารวะ หมายถึง แสดงความเคารพ

[403]ปิลันธร = ปิลันธ์ หมายถึง เครื่องประดับ

[404]มุขลัง (มุข ภาษาปากถิ่นใต้) หมายถึง หน้า

[405]อำมรา = อมรา หมายถึง เทวดา

[406]เมขลัง = เมขลา หมายถึง เครื่องประดับเอว , เข็มขัด , สายรัดเอว

[407]รัชนัง หมายถึง มีแสงประกาย

[408]มัญชโร หมายถึง เครื่องประดับ

[409]ภูษิต หมายถึง ประดับ

[410]พิพิธ หมายถึง ต่างๆ

[411]ภิญ (ย่อมาจาก ภิญโญ หรือ ภิโย) หมายถึง ยิ่งใหญ่

[412]เสฏโฐ หมายถึง ผู้ประเสริฐ

[413]ปัสสโม (ปัสสโม ย่อมาจาก อุปสโม) หมายถึง นิ่งสงบ

จึงตรัสวัจนัง ว่าอะหยัง[414]ปุรุษา
กำงน[415]สิ่งใดมา สู่สำนักนี้แห่งเรา
อมรินทรมาณพเฉลย ตอบแต่ท้าวผู้ทรงเธา[416]
อันตัวข้านี้เนา ในสำนักพระมหา
ราชาธิราชใช้ ให้เรามาเป็นทูตา
นำท่านไปสู่อา- ระ[417]สำนักนัคเร
รัญญัง[418]ฟังวัจนา อำมราวาพุวันเน[419]
ท้าวตรัสว่ารูปิเย-[420] กิจ[421]แห่งราชทูตา
ว่าดูรามาณโว เฉโก[422]รูปสุนทรา
กิจจะนุกิจจา[423] ลักษณะทูตไม่รู้กล
นี้หรือว่าเป็นปิ่น- ปกเกล้าทั่วนรชน
เห็นพาลมืดมน กลแห่งทูตไม่แจ้งใจ
อมรินทร์นิรมิต ว่าบพิตรกิจทูตไฉน
มหาราชจงแจ้งไป ลักษณะทูตเราขอฟัง
รัญโญวัจโนวาร คำโบราณท่านสอนสั่ง
ลักษณะทูตถือสารัง[424] มาถึงกรุงมุ่งไปหา
เสนาผู้เป็นใหญ่ ให้นำไปแจ้งกิจจา
เพื่อให้คารวา กรุงกระษัตริย์ปัจจัย

---

[414]อะหยัง = อะไร

[415]กำงน = ทำงน หมายถึง กังวล

[416]ผู้ทรงเธา (เธา = ธี) หมายถึง ผู้ทรงปัญญา

[417]อาระ = อารายะ หมายถึง สำนักอันประเสริฐ

[418]รัญญัง หมายถึง พระราชา

[419]วาพุวันเน = เวพุวัน , ฉบับสอบทานใช้ว่า อำมราว่าดูหรูวัจเน

[420]ฉบับสอบทานใช้ว่า รู้ปัญเญ

[421]รูปิเยกิจ หมายถึง กิจอันเหมาะสม

[422]เฉโก (ภาษาถิ่นใต้) หมายถึง ฉลาดแกมโกง โฉเก ก็ใช้

[423]กิจจะนุกิจจา หมายถึง กิจที่ควรทำเล็กๆน้อยๆ , กิจพึ่งควรทำตาม

[424]สารัง = สาร

คอยรับพระโองการ อภิมาลย์แล้วทูลไท้
น้อมศิโรตมัย[425] เคารพไหว้จึงสมควร
นี้กระไรมายืนดื้อ พุงพองซื่อ[426]ตั้งสำนวน[427]
ดังนี้เห็นมิควร จะเป็นทูตจะสื่อเมือง
อมรินทร์ทูตา ว่าราชาเธออย่าเคือง
ลักษณะอันจะสื่อเมือง เรานี้แจ้งทุกประการ
รัญญาว่ามาณโว ซึ่งท่านรู้คำโบราณ
กิจทูตอันถือสาร ว่าดูหรูเราขอฟัง
มัฆวานขานตอบถ้อ[428] แย้มยิ้มล้อตอบวัจนัง
รัญญาจงมาฟัง โฉลก[429]เราสำแดงตาม
ทำนุกธรรมเนียมทูต จะพลอยพูดในกลางสนาม
ถ้าดีประพฤติตาม ถ้าแม้นร้ายบ่ายสมา[430]กัน
ควรแหละจะบังคมคัล จึงให้พูดบังคมคัล[431]
ไม่ควรอภิวันท์ อย่าพึงไหว้ให้เสียมือ
ท่านสิเป็นชาวปัจจัน- ทรประเทศ[432]ยังหงอนฤๅ[433]
เรานี้คนผู้ถือ พระองค์การผ่านธรณี
ไม่ควรจะเรียงหน้า นั่งเจรจาให้เสียศรี
เสียยศเสียศักดิ เป็นข้าเฝ้าท้าวทรงนาม
ชุมพูครั้นได้สดับ คำทูตทับว่าไม่ขาม
รัน[434]รุกตะคุกคาม เรานี้เหลือเพื่อเหตุใด

---

[425]ศิโรตมัย (ศิระ + อุตม) หมายถึง ศีรษะ

[426]พุงพองซื่อ หมายถึง อาการท้องป่องยื่นออกมา

[427]สำนวน หมายถึง ถ้อยคำซึ่งมีความหมายโดยนัย

[428]ตอบถ้อ หมายถึง โต้ตอบ

[429]โฉลก หมายถึง โอกาส

[430]สมา (ภาษาใต้ = สะมาโทษ) หมายถึง ขอโทษ

[431]บังคมคัล หมายถึง เฝ้าถวายบังคม

[432]ปัจจันทรประเทศ = ปัจจันตประเทศ หมายถึง ประเทศชายแดน , ในพระวินัย หมายถึงดินแดนที่อยู่นอกออกไปจากมัชฌิมประเทศ

[433]ยังหงอนฤๅ (ภาษาใต้) หมายถึง ยังเคยปฏิบัติหรือ

[434]รัน หมายถึง ตี , ทิ่มแทง

มาณพเป็นทูตา แห่งราชานั้นฤๅกูไร[435]
ที่เราถือบปรางค์ชัย ในราตรีนี้ฤๅมา
อำมราเธอว่าใช่ นั้นกรุงท้าวพิมพิสารรา
ในราชคฤห์มหา เป็นเมืองนอกขอกปัจจันต์
ไม่ใช่บรมรา- ชาธิราชผู้ทรงธรรม
เป็นเมืองข้าขอบขัณ- ฑเสมา[436]จะว่าไย
บัดนี้พระปิ่นผ่าน มีองค์การเธอตรัสตรัย[437]
หาท่านแร่ง[438]เข้าไป ถวายบุรีเมืองปัญจา
ถือเอาน้ำพิพัฒน์ ถวายสัตย์ต่อพระบาทา
แล้วจะให้เธอนี้หนา ชุมพูทีปา[439]เธอคืนเมือง

ชินวร 15

ชุมพูผู้อิสระทรงมานะในพระทัยเคือง
พระเนตรแสงเรือง ดั่งแสงไฟ
ทรงพระโทโส[440]กล้ามานึกใน
แต่ก่อนรอดมานี้กระไร ไม่เคยยิน
ทูตเคยอวดอ้างมากล่าวคำฉินทา[441]
กลัวราชนรินทร ฤๅไฉน
จะเอาสัตยามาให้แก่เรานี้ฤๅไย
เรานี้ก็ไม่ไป ตามวาจา

---

[435]กูไร = กระไร

[436]ขัณฑเสมา = ขัณฑสีมา หมายถึง ดินแดนที่มีเจ้าของ , อาณาเขตแว่นแคว้น , เมืองขึ้น

[437]ตรัสตรัย = ตรัสไตร หมายถึง ตรัสอย่างยิ่ง , ตรัสอย่างไตร่ตรอง

[438]แร่ง (ภาษาใต้) หมายถึง รีบเร่ง

[439]ชุมพูทีปา หมายถึง ผู้เป็นที่พึ่งของชาวเมืองชมพู ในที่นี้หมายถึง พระยาชมพู

[440]โทโส หมายถึง ความโกรธ

[441]ฉินทา หมายถึง ตำหนิติเตียน

โกรธเกรียมเหี้ยมพระทัยทรงพระโมหา[442]

จับจักรา ธ รุน[443]แกว่ง

คิดจะมล้าง[444]ทูตอันทำคำแหง

ด้วยฤทธิพลาแรง เอาองค์อินทร์

เดชะวรเดชท้าวอมรินทร์

จักรแก้วนราชิน ไม่มาพาล

อินทนิรมิตวรจักรแก้วสังหาร

ทิ้งไปเป็นไฟกาฬ ไหม้ตามเผา

จักรแก้วท้าวชุมพูกะ[445]หนีเทา

จึงจรมาซุกเนา ในสถาน

ราโชแผลงศรแก้วเพื่อสังหาร

เอาองค์มัฆพาน ผู้ทูตา

จักรอินทรนิรมิตทำฤทธา

เป็นเพลิงแรงแสงกล้า เข้าเผาผลาญ

ตีต่อยย่อยยับเป็นอลหม่าน

เสียงลั่นเลือนสะเทือนสะท้าน ทั้งเวียงวัง

ศรศรีหนีจักรอินทร์ระเสิดระสัง[446]

ตามข้ามสมุทรหวัง บังเพลิงพลัน

อินทจักรหักโหมโจมตามทัน

เผาสมุทรเป็นควัน พล่านพลุ่งชล

ศรศรีหนีขึ้นยังด้าวเวหน

จักรอินทร์ตามผจญ เป็นเพลิงเผา

อากาศกัมนาทสะเทือนสะเทา

(เปลวปลาบฉาบ[447]เผา ในเมฆา

---

[442]โมหา = โมโห หมายถึง โกรธ

[443]รุน (ภาษาใต้) หมายถึง ดัน

[444]มล้าง (โบราณ) หมายถึง ทำลาย

[445]กะ = ก็

[446]ระเสิดระสัง หมายถึง หนีซอกซอนไป , หนีซัดเซไป

[447]ฉาบ (ภาษาใต้) หมายถึง เกือบ , เฉียด

ศรท้าวหนีเข้าถึงในวัดวา

รุกขมูล[448]*บรรพต*[449]*คูหา*[450]*)*[451] แห่งหนใด

โรงรถคชม้ามิ่งแม่นใน

ปรางค์พิมานสถานใด จักรตามผลาญ

เป็นอัคคีลุกไหม้จบตลบทุกทิศศาสานต์[452]

ประดุจเพลิงกาฬ อันเผาแผ่น

แท่นท้องพระสุธาดล[453]จนถึงเมืองแมน[454]

จบในสมุทรด้าวดินแดน กลุ้มธุมมา[455]

ศรศรีหนีเข้าพึ่งอุจจารา[456]

ส้วมเวจ[457]แลวัดวา แฝงมูตร[458]คูถ[459]

เข้าวังแฝงฝาผนังบังพระวิสูตร[460]

ดำมูตรแลคูถ ไปเร่พาล

จักรอินทรตามไหม้เผาผลาญ

ศรศรีชุมพูนฤบาล ไม่ทานทรง

กลับหนีเข้าในฉลองพระองค์[461]

ชุมพูบดินธรอันทรง หวังพึ่งกาย

---

[448]รุกขมูล หมายถึง โคนต้นไม้

[449]บรรพต หมายถึง ภูเขา

[450]คูหา หมายถึง ถ้ำ

[451]เพิ่มมาจากฉบับสอบทาน เนื่องจากวรรคตอนในฉบับหลักขาดหายไป

[452]ทิศศาสานต์ = ทิศานต์ หมายถึง ที่สุดของทิศ

[453]สุธาดล หมายถึง ท้องฟ้า

[454]เมืองแมน หมายถึง เมืองสวรรค์

[455]ธุมมา หมายถึง ควัน

[456]อุจจารา = อุจจาระ

[457]เวจ หมายถึง ที่ถ่ายอุจจาระ

[458]มูตร หมายถึง น้ำปัสสาวะ

[459]คูถ หมายถึง อุจจาระ

[460]วิสูตร หมายถึง ผ้าม่าน

[461]ฉลองพระองค์ หมายถึง เสื้อ

เพลิงจักรหักโหมไหม้วุ่นวาย
เผาผลาญจักฉิบหาย ถึงพระองค์

พิลาป 28

เสนาอำมาตย์ โหรพฤตฒามาตย์[462] พระญาติวงศ์
เจ้าพระยาขรัวนาย[463] ฝ่ายในนั่งงง ตีอกเข้าทรง
โศกาอาดูร[464]
ในวังทั้งเวียง ชโน[465]โสกัง[466] ไม่แจ้งเค้ามูล
กรุงราชปัญจา ครานี้จะสูญ โอ้อาพระทูล-
กอหม่อม[467]จอมไตร
ไปเที่ยวประพาส ป่วยชงฆ์องค์บาท แล้วมาบังเกิดภัย
เป็นเพลิงเผาเมือง แค้นเคืองสุดใจ เห็นจักปราลัย[468]
ด้วยฤทธิทูตา
ขอองค์บพิตร อย่าขืนแข็งฤทธิ์ หยุดหย่อนผ่อนหา
กู้พระบุรี ไว้ทีหนึ่งรา จะฝืนขืนท้า
เห็นไม่เป็นการ
เพลิงร้ายไม่จบ ทั่วทั้งพิภพ ฉิบหายวายปราณ[469]
ลุกอยู่ในไฟ ตกใจอลหม่าน บ้างร้องว่าหลาน
หลงทิ้งวิ่งหนี

---

[462]พฤตฒามาตย์ = พฤฒามาตย์

[463]ขรัวนาย หมายถึง เจ้านายที่มั่งมี

[464]อาดูร หมายถึง โศกเศร้า

[465]ชโน = ชน หมายถึง คน

[466]โสกัง = โสก หมายถึง ความเศร้าใจ

[467]กอหม่อม = กระหม่อม

[468]ปราลัย = ประลัย หมายถึง ความหายนะ , ความย่อยยับ

[469]วายปราณ หมายถึง ตาย , สิ้นลมหายใจ

บ้างฉวย[470]ห่อผ้า แก่เฒ่าเคร่าคร่า ไม่พ้นอัคคี
บ้างแบกกระสอบ หอบลูกเมียหนี บ้างฉวยได้ตรี[471]
กระเช้าห่อยา
มาหวังพ้นเพลิง ลามลุกติดเปิง คามัง[472]หลังคา
บ้างติดระเบียง เฉนียง[473]ฟากฝา มืดกลุ้มธุมมา
ด้วยเพลิงจักรอินทร์
มากราบทูลท้าว นรินทร์ปิ่นเกล้า ชุมพูนราชิน
จงตรัสพัจนา ให้ทูตายิน จะผลาญแผ่นดิน
พิภพฤๅนี้ไฉน
มหาชุมพู สดับรับธุ- ระตรึกพระทัย
ครั้นกูมิยอม นครปราลัย ระงับดับไฟ
เสียจำเจรจา
ดูรามาณโว[474] มาสู่ทุรโต[475] สำนึง[476]นี้ว่า
ในลักษณะสารศรี คดีถือมา ให้เผานัครา
เรานี้ฤๅไฉน
อมรินทรตอบ บพิตรว่าชอบ ผิดนี้ด้วยใคร
จะฆ่าทูตา ตำหมรา[477]มีไฉน ผูกกรรมนำภัย
ทั้งนี้ใครก่อ
ถ้าท่านจักไป บันดาลที่ไฟ เราไหม้เสียหนอ
ข้าเองจักใช้ ให้ได้สองต่อ ถ้าไม่ย่อท้อ
เพลิงริบฉิบหาย

---

[470]ฉวย (ภาษาใต้) หมายถึง หยิบ , จับ

[471]ตรี (ภาษาใต้) หมายถึง เครื่องมือดายหญ้า

[472]คามัง = คาม หมายถึง บ้านเรือน

[473]เฉนียง = เฉลียง หมายถึง ส่วนของอาคารที่ถัดออกมาจากตัวห้องสำหรับเดินหรือนั่งเล่น

[474]มาณโว = มาณพ หมายถึง ชายหนุ่ม

[475]ทูรโต หมายถึง แต่ที่ไกล

[476]สำนึง หมายถึง สำนึก

[477]ตำหมรา (ภาษาใต้) หมายถึง ตำรา

นฤเบนทราฟัง พระทัยโกรธัง กล่าวกลอุบาย
ดับเพลิงเสียสงบ ก่อนหายวุ่นวาย คิดการใดง่าย
ไม่คลายวาจา
สุชำบดี[478] ฟังคำนราชี ไม่มีสัตยา
จึงหย่อนผ่อนให้ ไม่ขืนวาจา มีเทวบัญชา
ดับไฟในกาล
เวียงวังทั้งหมด โรงช้างม้ารถ ซึ่งยับอับประมาณ[479]
ตึกกว้าน[480]ร้านรั้ว ทั่วทุกถิ่นฐาน เทวสรรค์บันดาล
เพริศพริ้งยิ่งยง
แล้วมีนุศาสน์[481] ดูรามหาราช ชุมพูแต่งองค์
จรไปด้วยกัน อย่าทันสุริยงค์[482] ร้อนแรงจะทรง
ลำบากพระกาย
ราชาสดับ คืนวาจากลับ ประกอบรายมาย[483]
ว่าเป็นทูตา จักมากวนกาย ข่มเหงเนงร้าย[484]
เรานี้ไม่ไป
สุชาบดินทร์ จึงว่านรินทร์ ท่านนี้ไฉน
เป็นคนพาลา ท่านท้าหรือกระไร สัตยาหาไม่
ใครจะนับว่าดี
มาท้าท่านไย ลวงให้ดับไฟ ลุกลามธานี
ว่าอุเหม่[485]ราชา เฉกา[486]ฉลาดดี พระยาอย่างนี้
เราไม่วันทา

---

[478]สุชำบดี = สุชาบดี

[479]อับประมาณ หมายถึง ประมาณมิได้

[480]กว้าน (ภาษาถิ่นใต้) หมายถึง ร้านค้าเล็กๆ , ห้องแถว อาคารที่ไม่ยกพื้น ใช้คู่กับคำว่าตึก

[481]นุศาสน์ = อนุศาสน์ หมายถึง คำชี้แจง , การสอน

[482]สุริยงค์ หมายถึง พระอาทิตย์

[483]รายมาย (ภาษาใต้) หมายถึง การกล่าววาจาก้าวร้าว , พูดจาไม่รู้จักจบสิ้น

[484]ข่มเหงเนงร้าย = ข่มเหงคะเนงร้าย หมายถึง รังแก , เบียดเบียน

[485]อุเหม่ หมายถึง คำที่เปล่งออกมาแสดงอาการโกรธเพื่อตวาดหรือขู่

[486]เฉกา หมายถึง ฉลาดแกมโกง

ชุมพูตอบว่าทูต เจ้าเอยอย่าพูด ไม่ไหว้ก็อย่า
เสนาข้าเฝ้า กุม[487]เกล้าอภิวา[488] เราก็ไม่สู้สมา[489]
อยากให้ไหว้คัล
อมรินทร์ยินว่า ชุมพูราชา นี้สำนวนขัน
บทล่อบทลวง[490] ท่วงทีครบครัน จักได้เห็นกัน
ไปหรือไม่ไป
รัญญังฟังทูต วาจังชัง[491]พูด จะมาข่มขู่ใคร
การอะไรแก่เจ้า รุกเร้าเราไย ถึงไปไม่ไป
เป็นใดนักหนา
สุณาสักโก[492] ฟังนิรุทโธ[493] ท้าทายวาจา
จึงขว้างจักรเพชร ไตรเตร็ด[494]เวหา กลับเป็นนาคา
เจ็ดเศียรสุนทรัง
เลื้อยเลี้ยวเข้ามา มุ่งบ่งตรงหน้า ราชาทัศนัง
แลเห็นนาคินทร์ ท้าวจินตนาปลงหวัง ทรงพระขรรค์ขัคคัง
ระวังพระกาย
คิดจักพิฆาต[495] นาคาองอาจ นำพระทัยหมาย
จะฟันบั่นรอน[496] ตัดทอนเรี่ยราย[497] คิดจองปองหมาย
ด้วยฤทธิ์เริงแรง

---

[487]กุม = ก้ม

[488]อภิวา = อภิวาท

[489]ไม่สู้สมา หมายถึง ไม่สู้ชอบ , ไม่สู้พอใจ

[490]บทล่อบทลวง หมายถึง พูดโกหก

[491]ชัง = ช่าง

[492]สุณาสักโก หมายถึง พระอินทร์ได้ฟัง

[493]นิรุทโธ หมายถึง พระผู้อันบริวารห้อมล้อม ในที่นี้หมายถึง พระยาชมพู

[494]ไตรเตร็ด = ไตรตรัส หมายถึง สว่างไสว

[495]พิฆาต หมายถึง ฆ่า , ทำลาย

[496]บั่นรอน หมายถึง ตัด

[497]เรี่ยราย หมายถึง เกลื่อนกลาด , กระจัดกระจาย

นาคาอำมร เลื้อยเลี้ยวเกี่ยวชอน ทำฤทธิคำแหง
วางเข้ามาตรง รัดพระชงฆ์แข้ง เลิกพังพานแสง
เศียรแล่บชิวหา[498]
พ่นพิษเป็นไฟ ตลบจบใน พระมนทิรา
ยิ่งล่ำ[499]ยิ่งรัด หัวกระหวัดหางคร่า ขูรุ[500]ชงฆา
ราชาหมั้นหมาย
นราสัปโป[501] ทรงพระขรรค์วโร[502] ไม่ทันรู้กาย
นาคัดรัดชงฆ์ ทรงพระทัยหมาย ขาแข้งแข็งกาย
อายแก่เสนา
สุราสักโก[503] ตรัสถามราโช เจ้ากรุงปัญจา
จะไปไม่ไป ให้เร่งว่ามา ชุมพูว่าข้า
ตัวเราไม่ไป
เทวรุตตโม[504] ตรัสใช้นาโค จูงบาทท้าวไป
ลงจากแท่นรัด ตรัสว่ายังไฉน จะไปฤๅมิไป
ให้เร่งบอกมา
ชุมพูอิสระ เธอทรงมานะ ว่าเหวยทูตา
เรานี้มิไป พูดใยสิว่า ให้มันเหนื่อยโอฐา[505]
เสียเลยเปล่าดาย
มหิศศโร[506] ว่าเหวยราโช บพิตรคิดอาย
จะทำลำบาก จักอายมากมาย ไปเถิดพระยานาย
จะถือตัวไย

---

[498]ชิวหา หมายถึง ลิ้น

[499]ล่ำ = ล่าม หมายถึง ผูกมัด

[500]ขูรุ = อูรุ หมายถึง ต้นขา , ขาอ่อน

[501]นราสัปโป = นราสโภ หมายถึง ผู้องอาจ ในที่นี้หมายถึง พระยาชมพู

[502]วโร = วร หมายถึง ประเสริฐ , ยอดเยี่ยม

[503]สุราสักโก (สุร+สักก) หมายถึง พระอินทร์

[504]เทวรุตตโม (เทว+ร (อาคม)+อุตฺตม) หมายถึง ผู้ประเสริฐที่สุดแห่งเทพ คือ พระอินทร์

[505]โอฐา = โอษฐ์ หมายถึง ปาก

[506]มหิศศโร = มหิศโร (มหา + อิศร) หมายถึง ผู้เป็นใหญ่ยิ่ง (เลือนมาจาก มเหศวร)

ว่ากล่าวพาลัง[507] สั่งให้นาคัง จูงคร่าพาไป
ถึงที่ประตู สู[508]มาจูงไป จากที่นั่งใน
คร่ามาพาเร[509]
ภูวดล[510]บ่นพร่ำ ว่าอย่าพักทำ เราไม่ไปเฮ้[511]
อมรินทร์จึงว่า พระยาโว้เว้[512] ท่านนี้เจรจาเละ[513]
จำทำให้อาย
จึงใช้นาคัด ลากปี่นกษัตริย์ โดยพระทัยหมาย
ล้มลุกตะคุกนั่ง นาคังชักผาย พามาถึงชาย
ใกล้ตีนอัฒสิจันทร์[514]
ชุมพูตกใจ เรียกเสนาใน เร่งมาช่วยกัน
เสนาสามนต์ วิ่งมาลุนลัน[515] ยุดกรนรนั้น
รัดมาคร่าไป
เจ็บช้ำลำบาก ถลอกถลาก พระโลหิตไหล
ตะโจ[516]โลมัง[517] ระพังเพริด[518]ใน นาคาคร่าไป
เสนาคร่ามา
นาคัดรัดน่อง ท้าวชุมพูร้อง ว่าเหวยเสนา
อย่าฉุดยุดแย่ง พระกรแข้งขา วางเราเสียรา
ทารกรรม[519]ทำไย

---

[507]พาลัง = พาล

[508]สู หมายถึง สรรพนามบุรุษที่ 2

[509]พาเร = พารา หมายถึง เมือง

[510]ภูวดล หมายถึง พื้นแผ่นดิน แต่ในที่นี้หมายถึง พระเจ้าแผ่นดิน , พระยาชมพู

[511]ไม่ไปเฮ้ = ไม่ไปเอ้ หมายถึง ไม่ไปแน่

[512]โว้เว้ หมายถึง พูดจาเหลวไหล , พูดหาเรื่อง

[513]เละ หมายถึง เหลวไหล

[514]ตีนอัฒสิจันทร์ = ตีนอัฒจันทร์ หมายถึง เชิงบันไดสำหรับเข้าเฝ้า

[515]ลุนลัน = ลุกลัก (ภาษาใต้) หมายถึง รีบร้อน

[516]ตะโจ หมายถึง หนัง

[517]โลมัง หมายถึง ขน

[518]ระพังเพริด หมายถึง กระเจิดกระเจิง

[519]ทารกรรม = ทรกรรม หมายถึง ทารุณ , ทำให้ลำบาก

สุชาบดี ว่าข้านราชี จะไปฤๅกระไร
ชุมพูตอบทูต จักพูดไปไย พรุกนี้[520]เราจะไป
ตามสูทูตา
จะตกแต่งจัด สรรพสิ่งนพรัตน์[521] สุวรรณรัฏฐา[522]
ผ้าผ่อนแพรพรรณ เป็นเครื่องบรรณา ถวายราชา-
ธิราชนายสู
เทวมัฆสักโก[523] มีอรรถวัจโน ว่ามหาชุมพู
เจรจาเหลาะแหละ[524] แลน่าอดสู ไม่ไปเราจูง
จูงมัดคร่าไป
นราสโภ ตรัสว่ามาณโว ทูตาอย่าไฉน
แต่ตีสิบเอ็ด[525] เราจักเสด็จไป จงมารับใน
กึ่งทางกลางหน
อมรินทรสา- ธุรับพัจนา คลายนาคากล
เศียรจากชงฆัด[526] ชุมพูตระบัด อินทรเจ้าจากมณ-
เฑียรท้าวกลับมา
ยังเวฬุนาวาส เคารพนบบาท สรรเพชญมหา
ทูลว่านราชี พรุ่งนี้จักมา ยังเวฬุวันนา
เวลาประจุสมัย

---

[520]พรุกนี้ หมายถึง พรุ่งนี้

[521]นพรัตน์ หมายถึง รัตนชาติ 9 อย่าง คือ เพชร ทับทิม มรกต บุษราคัม โกเมน นิล มุกดา เพทาย และไพฑูรย์

[522]รัฏฐา หมายถึง รัฐ , แว่นแคว้น

[523]เทวมัฆสักโก หมายถึง พระอินทร์

[524]เหลาะแหละ หมายถึง พูดไม่เป็นสาระ , เหลวไหล

[525]ตีสิบเอ็ด (ภาษาใต้) หมายถึง สิบเอ็ดนาฬิกา

[526]ชงฆัด หมายถึง แข้ง

ยานี 11

ปางนั้นพระสัพพัญญู บรมครูยอมไหย์
ฟังอินทรทูลไข แจ้งเหตุว่านราชน
ท้าวไทใจกระด้าง แลมานะทิฐิตน
จักได้มรรคผล[527] ด้วยอำนาจนี้ยากเย็น
จา[528]เอาราชากิจ ประกอบคิดไว้ให้เห็น
ทางโลกอุดร[529]เป็น อรหันต์คีณาสโว[530]
ครั้นแจ้งประพฤติเหตุ วรเดชะสิงโห[531]
คิดถึงสุรเสฏโฐ[532] เจ้าตรัยตรึงศ์[533]ดุษดึงส์สา[534]
เทโวแลเทวี ยักษ์นาคีอัฐทิศศา[535]
คนธรรพ์[536]แลทูตา กินรากินรี[537]
ฉกามาพจรสวรรค์[538] เทพไพรวันบรรพตศรี
อากาศและธรณี คงคาสมุทรสุดจรมา

---

[527]มรรคผล หมายถึง ชื่อแห่งโลกุตรธรรม มี 4 ชั้น คือ 1.โสดาปัตติมรรค 2.สกิทาคามิมรรค 3.อนาคามิมรรค และ4.อรหัตมรรค

[528]จา = จะ

[529]โลกอุดร = โลกุตตระ หมายถึง พ้นวิสัยของโลก

[530]คีณาสโว = ขีณาสโว

[531]วรเดชะสิงโห หมายถึง ผู้ประเสริฐด้วยเดชอันเลิศ ในที่นี้หมายถึง พระพุทธเจ้า

[532]สุรเสฏโฐ หมายถึง พระอินทร์

[533]ตรัยตรึงศ์ หมายถึง สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ มีพระอินทร์ปกครอง

[534]ดุษดึงส์สา = ดาวดึงส์

[535]อัฐทิสสา = อัฐทิสา หมายถึง ทิศทั้ง 8

[536]คนธรรพ์ = คนธรรพ หมายถึง ชาวสวรรค์ซึ่งมีความสามารถในการบรรเลงดนตรีและขับร้อง เป็นบริวารของท้าวธตรฐ

[537]กินรากินรี หมายถึง อมนุษย์จำพวกหนึ่งในนิยายมี 2 ชนิด ชนิดหนึ่งท่อนบนเป็นคน ท่อนล่างเป็นนก อีกชนิดหนึ่งมีรูปร่างเหมือนคนเมื่อใส่ปีกใส่หางก็บินได้ กินนร เป็นเพศชาย กินรีเป็นเพศหญิง

[538]ฉกามาพจรสวรรค์ = ฉกามาพจรภพ , ฉกามา หมายถึง สวรรค์ 6 ชั้น คือ จาตุมหาราชิกา ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานนรดี และปรนิมมิตวสวัดดี

ทั้งท้าวกาฬนาคัง ฤทธิพลังสุนทรา
เทวีเทโวมา ประน้อมพร้อมประชุมกัน
ในเวฬุนาราม[539] เชตุพนชนมหันต์[540]
เทวานาคกุมภัณฑ์[541] รู้วรจิตแห่งศาสดา
ชวนกันจรมาสิ้น ตามพระชินโน[542]มนัสสา[543]
พระยากาฬนาคา มาถึงเข้าทูลสนอง
ข้าแต่พระสัพพัญญู บรมครูพระทัยปอง
เหตุใดมาตรึกตรอง ถึงข้าแลหมู่เทวัญ[544]
สัมมาสัมพุทธัส ตรัสว่าบพิตรจงช่วยกัน
ราชาเจ้ากรุงปัญ- ละจาราชจะมาสู่
ท้าวไทใจกระด้าง อุกหังจริงยิ่งตราชู[545]
ฤทธินุภาพ[546]ทำข่มขู่ จักสามารถอาจบีฑา[547]
เราจักสำแดงกิจ จากบรรพชิตเป็นราชา-
ธิราชมหา เสวยราชา[548]ในกรุงธานี
แลท่านจงนิรมิต ศาลาไหล[549]รอบกรุงศรี
ใหญ่กว้างแต่ชลธี ได้สิบแปดอุสุภ[550]ปลาย
นิรมิตนาวาน้อย เรือมังกุ[551]ทุกของขาย
ให้ตั้งตลาดราย ใกล้ใกล้ข้างละพันลำ

---

[539]เวฬุนาราม = เวฬุวนาราม

[540]ชนมหันต์ หมายถึง ชนจำนวนมาก

[541]กุมภัณฑ์ หมายถึง ยักษ์

[542]พระชินโน = ชิโน หมายถึง พระชินพุทธเจ้า

[543]มนัสสา หมายถึง ใจ

[544]เทวัญ หมายถึง ชาวสวรรค์

[545]ตราชู หมายถึง เครื่องชั่ง

[546]ฤทธินุภาพ (ฤทธิ+อานุภาพ)

[547]บีฑา หมายถึง เบียดเบียน , รบกวน

[548]เสวยราชา = เสวยราชย์

[549]ไหล = ราย

[550]อุสุภ หมายถึง มาตราวัดความยาวเท่ากับ 20 ยัฏฐิ หรือเท่ากับ 140 คิวบิท

[551]เรือมังกุ หมายถึง เรือแบบหนึ่งมีกระดูกงูใหญ่ รูปร่างคล้ายเรือโขมดยา หัวเรือเป็น 3 เส้า

รจนา[552]โอฬาขจิต[553] จงบพิตรนิรมิตตาม
ให้นางนาคประจำ วิมมาลา[554]เป็นกำนัล
ท่านแต่งแต่นอกกรุง พระนครนิรมิตสรรค์
เทเวศร์[555]อัปสรสวรรค์[556] จงประดับกันพลันอย่านาน
สรรเพชญทศพโล ตรัสพัจโนให้ปัตติยาร[557]
พระเจ้าเข้ากสิณฌาน พุทธฤทธินิรมิตพลัน
เชตุพนวนาวาส เป็นปราสาทปรางค์[558]สุวรรณ
สหัสยอด[559]ชั้น กาบเก็จเพชรพรรณแก้วเจ็ดประการ
ที่นั่งโถงโรงเรือนจันทร์[560] ช่อฟ้าพันแก้วมุกดาหาร
ครุฑรำกำนาคทิยาน[561] ประดับยกย่องล่อง[562]ละตัว
หน้าบันชั้นจัตุรมุข นาคาทุกช่องเรียบเรียงหัว
ย่อยกเศียรระรัว สรรค์เสร็จเก็จแก้วเจ็ดประการ
เขียวชอื้น[563]พื้นมรกต[564] สีใสสดรัตนพิมาน
วิเชียรแก้วประพาฬ[565] ไพ[566]พอโยม[567]อากาศศา

---

[552]รจนา หมายถึง ตกแต่ง , ประดับ

[553]โอฬาขจิต หมายถึง ตกแต่งให้ใหญ่โต

[554]วิมมาลา = วิมาลา หมายถึง ชื่อของมเหสีพระยากาฬนาคาผู้ครองเมืองบาดาล

[555]เทเวศร์ หมายถึง เทวดาผู้เป็นใหญ่

[556]อัปสร หมายถึง นางฟ้า

[557]ปัตติยาร = ปฏิญาณ

[558]ปราสาทปรางค์ หมายถึง ปราสาทที่มีเครื่องยอดทรงปรางค์

[559]สหัสยอด หมายถึง พันยอด

[560]เรือนจันทร์ หมายถึง อาคารที่สร้างแยกต่างหากจากที่ประทับของกษัตริย์ มักสร้างเป็นอาคารหลังเล็กๆขวางกับที่ประทับ

[561]ทิยาน = ทะยาน

[562]ล่อง (ภาษาใต้) หมายถึง ช่อง

[563]เขียวชอื้น = เขียวชอุ่ม

[564]มรกต หมายถึง รัตนชาติสีเขียวใบไม้ 1 ในจำพวกนพรัตน์ มีความแกร่งรองจากเพชร

[565]ประพาฬ หมายถึง แก้วสีแดงเกิดจากปะการัง

[566]ไพ = ประไพ หมายถึง งาม

[567]พอโยม = โพยม

ที่แดงแสงปัทม์[568]ทับ[569] ที่มรับ[570]จับเรืองเวหา
ที่เหลืองเลื่อมพรายตา โมรา[571]รับแสงไพฑูรย์[572]
ปรางค์ศรีรัตนพิรัตน์ แจ่มจำรัส[573]จับแสงสูรย์[574]
แสงจันทรจำมรู[575] รัตนเรืองไรไปทุกปรา[576]
ร้อยเอ็ดปรางค์ปราสาท สุวรรณชาด[577]กัมพูรา[578]
เป็นพื้นผนังฝา หน้าบัญชรภิรมย์[579]แกล[580]
เตียงตั้งบัลลังก์ครบ มณฑปแก้วประ[581]ลับแล[582]
วิจิตรพิศพักตร์แปร แลยิ่งด้าวอมรินโท
ภาคพื้นธรณีใน ล้วนแก้วปลึก[583]ดั่งชโลมาศ[584]
นัทที[585]สุนทโร ปราการแก้ววิเชียรมี
ชั้นถัดพื้นภูวภาค ล้วนวิเชียรประเทืองศรี
กำแพงแก้วรัตนมณี[586] จับแสงสุรีย์จันทร์พรรณราย

---

[568]ปัทม์ = ปัทมราช หมายถึง พลอยสีแดง

[569]ทับ หมายถึง ซ้อน

[570]มรับ (ภาษาใต้) มาจากคำว่า สำรับ ออกเสียงเป็นสำมรับและเป็นมรับ

[571]โมรา หมายถึง หินชนิดหนึ่งจัดอยู่ในพวกหินมีค่า

[572]ไพฑูรย์ หมายถึง แก้วชนิดหนึ่งสีเหลืองแกมเขียวหรือน้ำตาลเทา มีน้ำเป็นสายรุ้งกลอกไปมา, เพชรตาแมว, แก้วสีไม้ไผ่

[573]จำมรัส = จำรัส หมายถึง แจ่มแจ้ง, กระจ่าง, สว่าง

[574]แสงสูรย์ หมายถึง แสงพระอาทิตย์

[575]จำมรู = จำรูญ หมายถึง งาม, รุ่งเรือง

[576]ทุกปรา = ทุกปราสาท

[577]สุวรรณชาด หมายถึง ทองแดง

[578]กัมพูรา หมายถึง ยอด

[579]ภิรมย์ หมายถึง งาม, น่ายินดี, น่าชื่นชม

[580]แกล หมายถึง หน้าต่าง

[581]ประ หมายถึง ทำเป็นจุดๆ

[582]ลับแล หมายถึง ที่บังตา

[583]ปลึก = ผลึก

[584]ชโลมาศ หมายถึง น้ำทอง

[585]นัทที = นที

[586]รัตนมณี หมายถึง รัตนชาติสีแดง

ถัดสุนทราต่ำ ก่ำแก้วปลึกพิลึกสาย
ถัดสุนทราซ้าย พื้นเงินยวง[587]ทองนพคุณ[588]
กำแพงรัชตัง[589] พื้นสุวรรณฉังนากทองปุร
พื้นสุธาทองแดงดุล ปราการเก็จเพชรโลหา
เนาวทวารบานเบิกหับ ทุกชั้นประดับแก้วสุวรรณา
พิลึกตะลาว่าแกล้งเลขา[590] พุทธฤทธิแห่งสมาธิอภิญญาณ[591]

พิลาป 28

บัดนั้นบรมพรหเมศวร์[592]อำมรเทเวศร์ ทุกนิเวสถาน
ไพรวันสิงขร วรเทวแจ้งการ มาชุมในงาน
รับพุทธบัญชา
พอยา[593]กาฬนาคี ผู้เป็นสวามี นางวิมมาลา
นำนาคบริพาร[594] จากบายดาล[595]มา นิรมิตคงคา
ขัณฑ์ขอบรอบกรุง
ท่าลาดหาดทราย กรวดศิลาราย พรายแพรวเรืองรุ่ง
มีนาเวศ[596]น้อย ลอยเลื้อยตามคุ้ง[597] พิศเมินสุดมุ่ง
พายมาตามสาย

---

[587]เงินยวง หมายถึง โลหะชนิดหนึ่งสีขาววาว เนื้ออ่อน

[588]ทองนพคุณ หมายถึง ทองคำเนื้อเก้าเป็นทองบริสุทธิ์

[589]รัชตัง หมายถึง เงิน

[590]เลขา หมายถึง งามดังเขียน

[591]อภิญญาณ = อภิญญา หมายถึง ความรู้ยิ่ง , ความรู้ชั้นสูงมี 6 อย่าง คือ 1.อิทธิวิธิ 2.ทิพยโสต 3.เจโตปริยญาณ 4.ปุพเพนิวาสานุสติ 5.ทิพพจักขุ และ6.อาสวักขยญาณ

[592]พรหเมศวร์ = พรหเมศวร หมายถึง พระพรหมผู้เป็นใหญ่

[593]พอยา = พระยา

[594]บริพาร หมายถึง บริวาร

[595]บายดาล = บาดาล

[596]นาเวศ หมายถึง เรือ

[597]คุ้ง หมายถึง ส่วนโค้งของท้องน้ำที่ล้ำเข้ามาหาฝั่ง , ย่านเวิ้งน้ำ

นางนาคบริพาร ขี่ล่องท้องธาร มือกรกำพาย
ขึ้นน้ำคลองเชี่ยว เลี้ยวคุ้งเร่ขาย สินค้าจับจ่าย
ผลไม้มัจฉา
สินค้าต่างต่าง มีตามเยี่ยงอย่าง ชาวมนุสา[598]
จีนราชคฤเห นาเคจัดมา ให้ทุกสุรา
หมูเค็มเร่ขาย
สุดชาบดี[599] สารวัตร[600]จัดที่ ในบุรีราย
ให้นางคนธรรพ คนธรรพ์มีนาย นั่งตั้งรายขาย
มัจฉมังสา
ถัดมานั้นให้ นางเทวป่าไม้ ขายมูลผลา
ในด้าวหิมพานต์ บรรดาเอามา พระไพรเจ้าป่า
เป็นนายกำนัล
ถัดนั้นจึงให้ หมู่นายไพรจ่าย สรรพขายของอัน
โภชนาสาลี[601] ปิ้งจี่[602]มีมัน[603] เครื่องคาวเค็มนั้น
หวานส้มสมกาย
ถัดแต่นั้นมา นางสุนันทา[604] เทวีเป็นนาย
นางสวรรค์นับหมื่น ชุ่มชื่นช่วยขาย หมากพลูม้วนหลาย
บุหรี่กลิ่นขจร

---

[598]มนุสา = มนุสฺสา

[599]สุดชาบดี = สุชาบดี

[600]สารวัตร หมายถึง ผู้ตรวจงานทั่วไป

[601]โภชนาสาลี หมายถึง ข้าวสาลี ในที่นี้หมายถึง ข้าวเหนียว

[602]จี่ (ภาษาใต้) หมายถึง การทำของให้สุกโดยวางบนถ่านไฟ

[603]มัน หมายถึง เผือกมัน

[604]สุนันทา หมายถึง ชื่อมเหสีองค์หนึ่งของพระอินทร์

นางสุดธรรมา[605] คุมหมู่นางฟ้า ในเทวอำมร
ขายเครื่องสุคนธรส[606] แป้งปลด[607]เกสร ทิพรส[608]ขจร
เฟื่องฟุ้งรัถยา[609]
อันดับนั้นเล่า อมรินทร์ท้าว ให้สุดจิตรา[610]
สาวศรีเป็นนาย ขายทิพย์ภูษา เสื้อสร้อยสนิม[611]อา-
ภรณ์เพริศเพราพราย
ต่อชั้นนั้นมา นางสุชาดา[612] อนงค์ประจงขาย
พระมุงกุฎ[613]เกศ เพชรพลอยแพรวพราย จอนกรรณ[614]พรรณราย
สุวรรณมาลา
องค์อินทรประดิษฐ์ โรงรถคชสฤษฎ์[615] มาแม่นซ้ายขวา
เป็นเอกโทตรี ตามมีระวาง[616]มา หมอควาญรักษา
ตะพุ่น[617]ชะสบสรรค์[618]

---

[605]สุดธรรมา = สุธรรมา หมายถึง ชื่อมเหสีองค์หนึ่งของพระอินทร์

[606]สุคนธรส หมายถึง เครื่องหอม , น้ำหอม , น้ำอบ

[607]ปลด = บด

[608]ทิพรส = ทิพยรส หมายถึง รสเลิศ , รสอันวิเศษสุด

[609]รัถยา หมายถึง หนทาง , ถนน

[610]สุดจิตรา = สุจิตรา หมายถึง ชื่อมเหสีองค์หนึ่งของพระอินทร์

[611]สนิม = ถนิม หมายถึง เครื่องประดับ

[612]สุชาดา หมายถึง ชื่อมเหสีองค์หนึ่งของพระอินทร์

[613]พระมุงกุฎ = พระมงกุฎ หมายถึง เครื่องสวมพระเศียรกษัตริย์

[614]จอนกรรณ = จอนหู หมายถึง เครื่องประดับหูมีรูปเป็นกระหนก

[615]สฤษฎ์ หมายถึง สร้าง

[616]ระวาง หมายถึง ตำแหน่ง , ทำเนียบ

[617]ตะพุ่น หมายถึง พวกคนหลวงที่ถูกเกณฑ์ให้เลี้ยงช้าง

[618]สบสรรค์ หมายถึง ร่วมสร้างขึ้น

ฉัททันต์กระกูล[619] ศรีเศวตสมบูรณ์[620] แปดหมื่นสี่พัน
เอราวัณเณ[621] บุญเทวสถิตอัน โกมุท[622]สบสรรค์
ชั้นเมกตุโม[623]
บุณตริกา[624] ราปโวนา[625] สปิถิโก[626]
สุปิงคลา[627] อัฐทิศโส มหัพพโล[628]
เข้ามาเรียงราย
ยังเหล่าพลาหก[629] ถ้วนแปดหมื่นยก หกพันโดยหมาย
มาสู่ยังโรง พิธีเพริศพราย เครื่องประดับกาย
เฉิดฉายรจนา
ท้าวกาฬนาโค ส่วนนางสุนทโร ให้ตักอุทกา[630]
ด้วยกระออม[631]แก้ว สุวรรณจินดา เที่ยวตามมรรคา
เข้าในธานี
ปัญจสิงขรา[632] ถือเอาพิณทา ดุริยดนตรี
มาตั้งประโคม บรมราชี กินรากินรี
มาจับระบำ

---

[619]ฉัททันต์กระกูล หมายถึง ชื่อช้างตระกูลหนึ่ง เรียกว่า ฉัททันตหัตถี กายมีสีขาวบริสุทธิ์ดั่งสีเงินยวง แต่ปากและเท้าสีแดง

[620]เศวตสมบูรณ์ หมายถึง สีขาวล้วน

[621]เอราวัณเณ = เอราวัณ หมายถึง ชื่อช้างที่เป็นพาหนะของพระอินทร์มี 33 เศียร

[622]โกมุท = กระมุท หมายถึง ช้างประจำทิศตะวันตกเฉียงใต้

[623]เมกตุโม = เอกอุตตโม หมายถึง ดีเลิศ

[624]บุณตริกา = บุณฑริก หมายถึง ชื่อช้างตระกูลหนึ่ง

[625]ราปโวนา หมายถึง ชื่อช้างตระกูลหนึ่ง

[626]สปิถิโก หมายถึง ชื่อช้างตระกูลหนึ่ง

[627]สุปิงคลา หมายถึง ชื่อช้างตระกูลหนึ่ง

[628]มหัพพโล = มหพฺพล หมายถึง มีกำลังมาก , น่ากลัวมาก

[629]พลาหก = วลาหก หมายถึง ชื่อม้าทรงของพระวรุณ

[630]อุทกา = อุทก หมายถึง น้ำ

[631]กระออม หมายถึง หม้อน้ำ

[632]ปัญจสิงขรา = ปัญจสิงขร , ปัญจสิขร หมายถึง คนธรรพ์ที่เกล้าผม 5 เกล้าบนศีรษะ

เทเวศร์เทโว ในอัฐทิศโส ถือธงทองนาม
ขาวเหลืองประเทืองแสง ดำแดงเขียวขำ ยักกรายใช้ลำ
โลค[633]ปัตรจักร[634]ลาน[635]
ยังเหล่าการเวก[636] เสียงร้องวิเวก ในเมฆาขาน
ชวนหมู่ปักษา บินมาสู่สถาน ร้องส่อง[637]เสียงสาน
บรรเลงเพลงสวรรค์
หมู่นกแขกเต้า ซึ่งอยู่ในด้าว หิมพานต์อนันต์[638]
ชวนหมู่บินถาบ[639] คาบเอาดอกจันทน์ มาแต่หิมวันต์
เรียงรายรัถยา
ทุกชั้นกำแพง อันองค์อินทร์แต่ง ถนนมรคา[640]
เล่นรำทำเพลง บรรเลงโอฬาร์ หมู่เทวดา
กินราแกมกัน[641]
ซึ่งเป็นอณาราช[642] อินโทโอวาท นางเทวไพรสัณฑ์
สิงสู่คีรี พฤกษีลดาวัลย์[643] เหวห้วยละหาน[644]คัน
สระโบกขรณี[645]

---

[633]โลค = ลคุฑ หมายถึง คทา , กระบอง

[634]ปัตรจักร หมายถึง แผนจักร , จักรถืออาวุธที่เป็นแผ่น

[635]ลาน = ละลาน หมายถึง ตื่นตาตื่นใจ

[636]การเวก หมายถึง ชื่อนกชนิดหนึ่งในนิทาน เชื่อว่าอยู่ในป่าหิมพานต์ มีเสียงร้องไพเราะเมื่อสัตว์ทั้งหลายได้ยินจะต้องหยุดชะงักฟัง

[637]ส่อง = ส่ง

[638]อนันต์ หมายถึง ไม่มีที่สิ้นสุด , กว้างใหญ่

[639]บินถาบ หมายถึง บินถลา , บินตีปีก

[640]มรคา = มรรคา หมายถึง หนทาง

[641]แกมกัน หมายถึง ผสมกัน

[642]อณาราช หมายถึง พระราชาที่อยู่ในฝ่ายปกครอง

[643]ลดาวัลย์ หมายถึง ไม้เถาชนิดหนึ่ง ดอกเป็นช่อมีกลิ่นหอม

[644]ละหาน หมายถึง ห้วงน้ำ , ห้วย

[645]สระโบกขรณี หมายถึง สระบัว

ให้มีกระทาย[646] ทองร้องเร่ขาย ซื้อจ่ายตามมี
กระเดียดไปมา ตามมรรคมรคี[647] ที่ชุมพูลี-
ลาศเต้าเข้ามา
ยังท้าวโลกบาล ให้เป็นนายทวาร พิทักษ์รักษา
ทุกเนาประตู แต่หมู่เทวา จัตุโลกปาลา[648]
ทำฤทธิ์ทุกประตู
ละข้างละพัน จะเปิดปิดนั้น ให้เป็นหมวดหมู่
พิทักษ์รักษา แต่หน้าประตู ตัวนายนั้นอยู่
รู้รจนากาย
ใครเครื่องทรงชั่ว[649] ให้ไปแต่งด้วย สุชาดาหมาย
จัดให้สมทรง ยงยิ่งกลับกลาย เป็นมนุษย์ชาย
สมวรกายา
ยังเทวปาโล ในบูรพทิศโศ สันติภูตา[650]
ฝ่ายทักขิเณ เทเวศร์เทวา ปัศจิมนาคา
อุตรายักขู
ให้อยู่ประจำทิศ ตำแมลง[651]แปลงฤทธิ์ คุมพลหมวดหมู่
เทวาเทโว ขึ้นไม้ไปอยู่ ทุกทิศพิศดู
ศัตรูใดมา

---

[646]กระทาย หมายถึง กระบุงขนาดเล็กปากผาย

[647]มรรคมรคี หมายถึง หนทางน้อยใหญ่

[648]จัตุโลกปาลา = จัตุโลกบาล น. หมายถึง หัวหน้าเทวดาชั้นจาตุมหาราชมี 4 องค์ คือ ท้าวธตรฐ , ท้าววิรุฬหก , ท้าววิรูปักษ์ และท้าวกุเวร มีหน้าที่รักษาโลกทั้งสี่ทิศ

[649]เครื่องทรงชั่ว หมายถึง เครื่องทรงไม่สวยงาม

[650]ภูตา หมายถึง ภูต , อมนุษย์

[651] ตำแมลง = จำแลง หมายถึง แปลงกาย

ยานี 11

ปางนั้นพระสัพพัญญู บรมครูล้ำโลกา
เข้าสมาธิวิริยา[652] ทำพุทธฤทธินิรมิตองค์
จากเพศนักพรต แปลงรูปาทรอึงองค์[653]
เป็นราชาธิราชทรง อิสรยิ่งท้าวพรหมมา
ทรดึงส[654]มหาบุรุษลักษณะ[655]มี อสีติพยัญชนา[656]
พระเกตุมาลา[657] เป็นพระมหามุงกุฎไกร
พระอุเบกขา[658]วรประดับ เป็นประสาธนะ[659]ใน
เบญจกุงกุธภัณฑ์[660]ไชร้ บุรุษเลิศวรกาย
เสด็จเหนือบัลลังก์แก้ว วิเชียรเลิศเฉิดฉิมฉาย
สหัสบดี[661]สี่พักตร์บ่าย ถือเฉกกระฉัตร[662]อยู่กั้นกลาง
พระสีติสาวโก[663] เป็นราโชสามนต์พลาง
นั่งเฝ้าเป็นสองข้าง เสาวนา[664]รับพระโองการ

---

[652]สมาธิวิริยา หมายถึง สมาธิอันแรงกล้า

[653]ทรอึงองค์ หมายถึง ถือตัว , ทะนงตัว

[654]ทรดึงส หมายถึง อาการ 32 ประการ (ทร มาจาก ทวิ แปลงเป็น ทุ แล้วแผลงเป็น ทร)

[655]มหาบุรุษลักษณะ หมายถึง ลักษณะของมหาบุรุษ 32 ประการ

[656]อสีติพยัญชนา = อสีตยานุพยัญชนา หมายถึง ลักษณะน้อยๆ , พระลักษณะข้อปลีกย่อยของพระมหาบุรุษ มี 80 ประการ

[657]พระเกตุมาลา หมายถึง รัศมีที่อยู่เหนือพระเศียรของพระพุทธเจ้า

[658]อุเบกขา หมายถึง ความเที่ยงธรรม , ความเป็นกลาง

[659]ประสาธนะ = ประสาธน์ หมายถึง เครื่องประดับ

[660]เบญจกุงกุธภัณฑ์ = เบญจกกุธภัณฑ์

[661]สหัสบดี = สหัมบดีพรหม

[662]เฉกกระฉัตร = เศวกฉัตร หมายถึง ฉัตรขาว ใช้เป็นเครื่องหมายแห่งความเป็นพระเจ้าแผ่นดิน

[663]พระสีติสาวโก = พระอสีติสาวโก หมายถึง พระอัครสาวก 80 องค์

[664]เสาวนา หมายถึง ฟัง

พระโมคัลลาสาวโก[665] ฤทธิพหโลกยลือลาน[666]
พระธรรมเสนาบาล บำรุงราชการใน
พระขีณาสปโว[667] ชิโนรส[668]พจนะไข
เป็นอัครมหาเสนาผู้ใหญ่ ประนมเฝ้านรเบนทรา
พระอารียเจ้า[669]นั้น เป็นอำมาตย์ราชเสนา
นั่งเฝ้าองค์อิสรา คอยรับราชองค์การ
วรเถราพระอานนท์[670] เป็นมณฑลบริวาร
รักษาทรัพย์สิงคาร[671] โภคสมบัติจักรพัตรา
อนุรุท[672]พุทธวิสัย เป็นคลังในราชมหา
อุบาลีวรเถรา[673] เป็นพระยาคลังราชการ
พระกะจายยะเถรัง[674] บังคับกิจนั่งในศาล
ลูกขุนกับบริพาร หมู่พราหมณ์พฤฒิจำนง
พุทธฤทธินิรมิตกาย บวรนางนาถสุริยวงศ์
แปดหมื่นสี่พันทรง วรรูปสุนทรา

---

[665]พระโมคัลลาสาวโก หมายถึง พระโมคคัลลานะ พระอัครสาวกเบื้องซ้ายของพระพุทธเจ้า

[666]ลือลาน หมายถึง ลือไปทั่ว

[667]พระขีณาสปโว = พระขีณาสพ

[668]ชิโนรส หมายถึง พระสงฆ์

[669]พระอารียเจ้า = พระอริยเจ้า

[670]พระอานนท์ หมายถึง พระมหาสาวกองค์หนึ่ง เป็นพระอุปัฏฐากประจำพระองค์ของพระพุทธเจ้า ได้รับการยกย่องเป็นเอตทัคคะหลายด้าน คือ เป็นพหูสูต เป็นผู้มีสติ มีคติ มีธิติ และเป็นอุปัฏฐากพระองค์เป็นกำลังสำคัญในการทำปฐมสังคายนา คือ เป็นผู้วิสัชนาพระสูตรและพระอภิธรรม

[671]สิงคาร = ศฤงคาร หมายถึง ทรัพย์สมบัติ

[672]อนุรุท = อนุรุทธะ หมายถึง พระมหาสาวกองค์หนึ่ง พระพุทธเจ้าทรงยกย่องว่าเป็นเอตทัคคะในทางทิพยจักษุ

[673]อุบาลีวรเถรา หมายถึง พระมหาสาวกองค์หนึ่ง พระพุทธเจ้าทรงยกย่องว่าเป็นเอตทัคคะในบรรดาภิกษุผู้ทรงพระวินัย พระอุบาลีเป็นกำลังสำคัญในการทำปฐมสังคายนา คือ เป็นผู้วิสัชนาพระวินัย

[674]พระกะจายยะเถรัง หมายถึง พระมหากัจจายนะ เป็นชื่อพระมหาสาวกองค์หนึ่ง พระพุทธเจ้าทรงยกย่องว่าเป็นเอตทัคคะในทางอธิบายความย่อให้พิสดาร

ต่อตั้งพระขันติ อภิญญาณนุเบกขา[675]
ให้เป็นเทวกัลยา สองนั่งข้างละองค์
ดูนิรมัย[676]วิไลเลิศ เพริศเพราพริ้งยิ่งอนงค์
ทรงปิ่นกัลยาวงศ์ สาวศรีชั้นด้าวพรหมโลก
มิอาจข่มลักษมี[677] จันทร์เทพีอุตตโม
สุริยเทวจันโท บ่อาจเอื้อมพุทธนารี

ชินวร

บัดนั้นท้าวชุมพูบดี ครั้นเทวทูต[678]กลับแล้วนชี[679]
ให้สุรเสนีย์ชุมนุมใน
พระยาสามนต์ผู้เป็นใหญ่ มุขมาตย์[680]เสนาใน
ราชครูพราหมณ์นิกุล
พร้อมกันปรึกษาโทษแลคุณ โดยเจตนาปองปุร[681]
เราจักจรไปฤามิไป
เสนากราบทูลสนองไป ข้าบาทนี้เห็นเหตุภัย
ถ้ามิเสด็จไปเห็นจะวุ่นวาย
กรุงราชปัญจาจักฉิบหาย ด้วยฤทธิแห่งราชทูตมั่นหมาย
อนึ่งอันตรายจะมาถึง
ขอพระปิ่นเกล้า..... .....เสด็จจรไปถึง
สถานสำนึง[682]ณราโช

---

[675]นุเบกขา = อุเบกขา

[676]นิรมัย หมายถึง สุขสบาย , ปราศจากโรค

[677]ลักษมี หมายถึง ความงาม

[678]เทวทูต หมายถึง ทูตจากสวรรค์ซึ่งทำหน้าที่ให้คติธรรมและสั่งสอน

[679]นชี (ย่อมาจาก นรราชี) หมายถึง พระราชา

[680]มุขมาตย์ (มุข+มาตยา) หมายถึง หัวหน้าอำมาตย์

[681]เจตนาปองปุร หมายถึง สิ่งที่คิดหวังอยู่เบื้องหน้า , ปุร หมายถึง เบื้องหน้า

[682]สำนึง หมายถึง ที่อยู่ (เปลี่ยนเสียงมาจากคำว่า สำนัก)

ถ้าเขามีฤทธิมหิทธิโก ประเสริฐเลิศขัตติ[683]ราโช
จงปลงมโนถวายกรุง
จักได้อยู่เย็นเป็นศรีสุง[684] บรมบาทก็ไม่นิราศถุง[685]
คร้าน[686]คืนกรุงถวายสุวรรณ
ท่อ[687]แม้นมีชัยในสมรภูมิมัน[688] อิสรภาพปราบสุดสวรรค์
จบทั่วขอบขัณฑ์นี้ชุมพู[689]
แม้นเสด็จนี้ดีกว่าอยู่ แล้วแต่ฤทัยเธอตรึกดู
การจะรบสู้ยุทธิสงคราม
ชุมพูบดีนาถทรงนาม ฟังเสนาทูลปลงพระทัยตาม
แล้วเธอตรึกนึกความในมนัสสา
พระองค์ทรงพระจินตนา ครั้นเสด็จโดยอากาศา
พระเสด็จไปแต่องค์
พระเกียรติยศฤาคง ไม่ประเสริฐเลิศขัตติยวงศ์
อันอิสรภาพในโภคา
คิดแล้วตรัสแก่สุรเสนา[690] ให้ตรวจจัตุรงคโยธา
พวกทหารกล้าณรงค์แรง
ช้างดั้ง[691]กัน[692]ฤทธิคำแหง ม้ามิ่งวิ่งรบทบเข้าแทง
รถรัถย์แรงรุกรานริบรบ

---

[683]ขัตติ = ขัตติยะ

[684]สุง (เป็นคำซ้อนของคำว่า สุข)

[685]ถุง = ถึง (เปลี่ยนเสียงสระเพื่อให้สัมผัสกับวรรคแรก)

[686]คร้าน = ครั้น , เมื่อ

[687]ท่อ = ถ้า (ออกเสียงตามถิ่นใต้)

[688]สมรภูมิมัน หมายถึง สนามรบ (เปลี่ยนเสียงจากภูมินเป็นภูมัน)

[689]ชุมพู หมายถึง ชมพูทวีป

[690]สุรเสนา หมายถึง ไพร่พล

[691]ช้างดั้ง หมายถึง ชื่อช้างที่จัดอยู่ทัพหน้าในกระบวนทัพ

[692]กัน = ช้างกัน

พลปัตติ[693]จดเท้าเข้าประสบ หมู่อรินทร์ราช[694]กะ[695]สยบ
หนีพ่ายแพ้ฤทธิพลัง
เสนาสี่หมื่นแน่นหน้าหลัง ซ้ายขวากล้าณรงค์ฤทธิหวัง
อาจสังหารราชไพรี
สั่งแล้วเสด็จเข้าที่ ตรัสแก่พระอัคคะเหสี[696]
กำนัลนารีอันบรรจง
คอยอยู่นิ่มเนื้อนวลผจง พิมพรนาถนงค์
เอกองค์อัคเรศจอมนาง
ผดุงอาจนาถน้อยทั้งปรางค์ รักษากันพลาง
กว่าเรียม[697]จะกลับมาเมือง
แก่เฒ่า[698]หมู่สนมชาวเมือง จงแก้วบุญเรือง
เป็นพำนักในกาล
พลั้งพลาดราชกิจในศาล อย่าได้หักราน
ด้วยราชทัณฑ์โทษา
สั่งสอนผ่อนให้ได้รา- ชการดีกว่าจรไปไม่ช้า
ภัสดา[699]จรเต้าคืนครอง
ถ้าพี่มีชัยดังปอง กลับมาจักสนอง
ความชอบประกอบไว้เป็นคุณ
พรูกนี้[700]แต่ตั้งอรุณ เจ้าอย่าอาดูร
เชษฐา[701]จักโลมลาสมร

---

[693]พลปัตติ = พลปัตติก หมายถึง กองทัพเหล่าราบ , กองทัพทหารเดินเท้า

[694]อรินทร์ราช หมายถึง ข้าศึก , ศัตรู

[695]กะ = ก็

[696]พระอัคคะเหสี = พระอัคคะมเหสี

[697]เรียม หมายถึง สรรพนามบุรุษที่ 1 ใช้แทนตัวผู้พูด สำหรับชายพูดกับหญิงที่รัก

[698]แก่เฒ่า = เฒ่าแก่ หมายถึง ข้าราชการฝ่ายใน

[699]ภัสดา หมายถึง สามี

[700]พรูกนี้ = พรุ่งนี้

[701]เชษฐา หมายถึง พี่

เจ้าอย่าทุกข์ให้สะเทือนทร- อุระ[702]พระทรวงอ่อน
สุดายารักเรียมสงวน
โศกนักเจ้าจักเสียนวล จะทรงพระชวร[703]
จะหมองจะเศร้าพักตรา
พิมพิรัง[704]ชุลี[705]บาทา ทูลท้าวภัสดา
สวามีธิราชจอมเมือง
พระเอยไม่เคยมาเคือง คอยงดอยู่เมือง
แต่งกายให้หลายราตรี
เมืองรั้ง[706]ทั้งเอกโทตรี ข้าขัณฑบุรี
จะได้เข้ามาพร้อมกัน
ไยยกจัตุรงค์แข็งขัน ต่อด้วยไพชยันต์[707]
นรินทรซึ่งชิงชัย
ครั้งนี้พระเสด็จจรไป แต่กับพลใน
ปัญจาลราช[708]ฤาควร
มักเร็วได้ยากเพราะด่วน ช้าช้าจึงควร
คิดการณรงค์จงดี
ข้าบาทเห็นวิปลาส[709]มี เมื่อท้าวจรลี
ไปป่วยพระบาทชงฆา
รุ่งขึ้นก็มีทูตา เขาให้มาหา
จะควรไม่ควรแก่องค์

---

[702]ทรอุระ หมายถึง การทำให้อุระลำบาก , ทุกข์อกทุกข์ใจ

[703]พระชวร หมายถึง เจ็บป่วย

[704]พิมพิรัง หมายถึง นางพิมพร

[705]ชุลี หมายถึง การประนมมือไหว้

[706]เมืองรั้ง หมายถึง เมืองขึ้น , เมืองที่อยู่ในครอบครอง

[707]ไพชยันต์ = ไพชยนต์ หมายถึง รถ , วิมานของพระอินทร์

[708]ปัญจาลราช = ปัญจา

[709]วิปลาส หมายถึง ผิดปกติ

ชุมพูบดีท้าวทรง ฟังเสาวนีย์นงค์
พนิดา[710]อย่าพัก[711]กล่าวสั่ง
แก้วพี่ว่านี้พึงฟัง นุชนงค์จงยัง
ดูอานุภาพทูตา
ไม่ไปจักเต้า[712]มา ทำเราโดยสา-
หสให้เรียมนี้ได้อาย
ผิดนักหักหาญกับนาย แม้นชิบ[713]ฉิบหาย
มิให้ไพร่ย่ำน้ำใจ
รี้พล[714]นับสมุทร[715]ตราไตร[716] จะสา[717]ที่ไหน
แก่ศรศรีพระขรรธา
เกือกแก้วมณีจักรา ไม่ได้เจตนา
แก่หมู่พลไพร่จัตุรงค์
สั่งแล้วชวนนิ่มนวลผจง เสด็จปรอทม[718]ทรง
วิตกกระไรไม่นิทรา

---

[710]พนิดา หมายถึง หญิงสาว

[711]อย่าพัก หมายถึง ไม่ต้อง

[712]เต้า หมายถึง เดินทาง

[713]ชิบ หมายถึง สูญหาย

[714]รี้พล หมายถึง กองทัพ , กระบวนทัพ

[715]สมุทร หมายถึง มีความหมายเท่ากับจำนวนเลขหนึ่งและมีเลขศูนย์ตามหลัง 14 ศูนย์ (100,000,000,000,000 เท่ากับ หนึ่งร้อยแสนโกฏิ)

[716]ตราไตร = ไตรตรา หมายถึง ตรวจและกำหนดไว้

[717]สา (ภาษาใต้) หมายถึง รู้สึก

[718]ปรอทม = บรรทม

ยานี 11

เสาวนังรับสั่งท้าว น้อมเศียรเกล้าบังคมลา
มาสั่งอำมาตย์จา[719] ทั้งสี่หมู่เร่งตรวจพล
ขุนช้างไปจัดช้าง ระวางในช้างมงคล
ระวางกลางล้วนช้างชน รนรุกแรงแทงทะลาย
ระวางนอกออกประจญ ถีบฉัด[720]ชนแทงฉิบหาย
ผูกเครื่องประเทืองกาย สายสุคนธ์พดรัด[721]หน้าหลัง
ชนัก[722]ทองซองหาง[723]รัด สุวรรณประดับรัชตัง
ข่าย[724]กระหนกปกเศียรรัง พู่หูห้อยสร้อยชนักคอ
หมอดีขี่นั่งหน้า ควาญใจกล้าก้มกำขอ
หง่ม[725]เสื้อเกราะคล้ายยอ ก็รำเพลงต่อคชา
ขุนราชพาหะ[726]จัด อัสดร[727]อันตัวกล้า
เบาะอานแลพานหน้า สายแคบ[728]คัก[729]ชักบังเหียน[730]

---

[719]อำมาตย์จา = อมัจจา หมายถึง อำมาตย์ทั้งหลาย

[720]ฉัด (ภาษาใต้) หมายถึง เตะ

[721]สายสุคนธ์พดรัด = สายรัตคน , รัดประคน หมายถึง สายรัดเครื่องหลังช้างล่ามรอบอกช้าง

[722]ชนัก หมายถึง เดือยไม้สอดเหน็บเกลียวเชือกที่ผูกคอช้างเพื่อให้คนที่ขับช้างใช้นิ้วเท้าคีบ

[723]ซองหาง หมายถึง ซอกโคนหาง , เครื่องคล้องโคนหางช้างหรือม้าสำหรับร้อยเชือกยึดโยงสัปคับหรืออาน

[724]ข่าย = ตาข่าย

[725]หง่ม = ห่ม

[726]ราชพาหะ = ราชพาหนะ

[727]อัสดร หมายถึง ม้า

[728]สายแคบ หมายถึง สายบังเหียน

[729]คัก (ภาษาใต้) หมายถึง สายดึงบังเหียน

[730]บังเหียน หมายถึง เหล็กหรือไม้ใส่ผ่าปากม้า ที่ปลายมีห่วง 2 ข้างสำหรับผูกสายบังเหียนโยงไว้ให้ผู้ขี่ถือ

สารถีขึ้นหลัง ถือทวนดังกานบังเวียน[731]
ยุดชักชนักเหียน ให้บาทย่างท่าทวนรำ
ขุนรถสารถี ผูกพาชี[732]ขาวแดงดำ
ดุมวงและกงกำ กำชับมั่นรัดรังสี
พลปัตติ[733]อันตัวกล้า มีวิชาอาคมดี
ล่องหนดำผุดมี ตีฟันได้ไล่ติดตาม
สารเวก[734]เอกอุตมัง[735] ทั้งที่นั่งบัลลังก์งาม
ผูกเครื่องมณีอร่าม แพลมพลาม[736]ทั่วทั้งตัวสาร
สุคนธ์[737]ทองซองหางรัด สัตพิรัตน์[738]แก้วประพาฬ
สุวรรณร้อยมุกดาหาร ปกกระพอง[739]รองรับเศียร
กำไมล[740]ใส่รัชตัง พื้นสุวรรณกุดั่น[741]เนียน
เพชรแนมแกมวิเชียร หูพู่ห้อยร้อยชายกรอง
ข่ายแก้วก้านกระหนก ปกหลังสารภูษาทอง
เบาะตั้งที่นั่งรอง คดไหล[742]ยลไม่จริง
สี่เท้าสอดกรองเชือง[743] ยกย่างเยื้องดังกร้างกริ้ง
บ่มมัน[744]รันร้ายจริง วางวิ่งคึกสะอึก[745]แทง

---

[731]กานบังเวียน (โบราณ) หมายถึง หมุนรอบ , เวียนรอบ

[732]พาชี หมายถึง ม้า

[733]พลปัตติ = พลปัตติก

[734]สารเวก หมายถึง ชื่อช้าง

[735]เอกอุตมัง หมายถึง เลิศที่สุด

[736]แพลมพลาม หมายถึง วับวาบ , แวววาว

[737]สุคนธ์ = รัตคน , รัดประคน

[738]สัตพิรัตน์ หมายถึง แก้ววิเศษทั้ง 7 ประการ

[739]กระพอง หมายถึง ปุ่มหัวช้าง

[740]กำไมล (ภาษาใต้) = กำไล

[741]กุดั่น หมายถึง ทองแกมแก้ว , เครื่องประดับเพชรพลอยหรือกระจก

[742]คดไหล หมายถึง วัตถุแข็งคล้ายหิน เรียกว่าเหล็กไหลถือเป็นเครื่องรางของขลังทำให้มองไม่เห็น

[743]กรองเชือง = กรองเชิง หมายถึง กำไลเท้า

[744]บ่มมัน หมายถึง ช้างเริ่มตกมัน

[745]สะอึก หมายถึง โถมเข้าใส่

ขี่ออกจากโรงแท่น ร้องแหรนแปร้นทำคำแหง
ส่ายเสยเสิงสุ่มแทง เงาเงยงาบ่า[746]น้ำมัน
ขี่มาประทับเกย เงยเห็นลายกายกระสัน
โกงหางคร่างน้ำมัน[747] งวงจ้วงจับรวิวร[748]
ครั้นใจศรีวิทาต[749] นรนาถนรินทร
ชุมพูอดิสร สำอางองค์สรงวารี
น้ำอบตลบฟุ้ง จรดจรุง[750]กลิ่นมาลี
ทรงคนธรส[751]ธรังสี[752] อำพัน[753]พิมเสน[754]เจือจรุง
เนื้อไม้แก่นกฤษณา[755] กระลำพัก[756]สักกลิ่นฟุ้ง
ทรงสนับเพลา[757]เนาในตุง[758] เชิงงอนสะบัดรัดชูชงฆ์
ช่อชิดติดแม่ลาย[759] บ่ายก้านเกี่ยวเครือระหงส์
เพชรแสงแกล้งประดับลง ส่งแสงสุงรุ้งเรืองไร
ทรงภูษาทับกลับกลีบ ประโจง[760]จีบเนื้อเนาใน
แม่ลายชายเชิง[761]ไพ- จิตรสอดสีแสงสุวรรณ

---

[746]บ่า หมายถึง ล้น

[747]คร่างน้ำมัน (ภาษาใต้) หมายถึง คลั่งน้ำมัน , เมาน้ำมัน

[748]รวิวร หมายถึง พระอาทิตย์

[749]วิทาต หมายถึง มีความผ่องใส

[750]จรุง หมายถึง กรุ่น , อบอวล

[751]คนธรส = สุคนธรส หมายถึง เครื่องหอม , น้ำอบ

[752]ธรังสี หมายถึง มีสี

[753]อำพัน หมายถึง ยางไม้ชนิดหนึ่งที่แข็งเป็นก้อน มีสีเหลืองใสเป็นเงา มีกลิ่นหอม

[754]พิมเสน หมายถึง ชื่อต้นไม้ขนาดใหญ่ ใบเมื่อขยี้แล้วมีกลิ่นหอม ใช้กลั่นให้เป็นน้ำมันหอมระเหย

[755]กฤษณา หมายถึง ส่วนของเนื้อไม้ซึ่งมีสีดำ เกิดเมื่อต้นไม้มีบาดแผล มีกลิ่นหอมและสามารถทำยาได้

[756]กระลำพัก หมายถึง แก่นไม้หอมอย่างหนึ่ง เกิดในต้นไม้ที่ไม่เคยมีแก่น สามารถทำยาได้

[757]สนับเพลา หมายถึง กางเกงชั้นในขายาว

[758]ตุง หมายถึง พอง , ยื่นออกมา

[759]แม่ลาย หมายถึง ลวดลาย

[760]ประโจง = ประจง หมายถึง บรรจง

[761]ชายเชิง = เชิงชาย หมายถึง ลายเชิงผ้านุ่ง

ช่อห้อยร้อยสะบัด นกไล่กัดพลิ้วคอผัน
คาบก้านเกี่ยวเครือวัลย์[762] นับพันในใบแก่อ่อน
กัมพล[763]พดรัด[764]ทองแกล้ง ครุยครายแสงจับทินกร
เมื่อไขรวิวร ไวยเวก[765]กลีบเมฆา
ฉลองพระองค์ทรงประภัส[766] ตาดทอง[767]รัตนมาลา
สังเวียนรัดหัตถ์สุวรรณา ทาบกาบเก็จเพชรจรไน[768]
สุวรรณกัญจน์[769]สอดรวบรัด ครุย[770]แครง[771]บัด[772]ไสว
ตามประดับทับทรวง[773]ใน สายสะอิ้ง[774]พริ้งพรายรัด
ฉลักฉลุกุดั่นขัด เหรา[775]ฟัดกัดคาบสัตว์
แกมแก้วเกี่ยวก้านครุฑอัด กัดนาคินทร์บินเวโห
ทรงทองต้นพระกร บวรพาหะ[776]สะสักโก[777]
มุขลังสุนทโร เมขลัง[778]มัญชเร[779]

---

[762]เครือวัลย์ หมายถึง เถาวัลย์

[763]กัมพล หมายถึง ผ้าทอด้วยขนสัตว์

[764]พดรัด หมายถึง สายรัด

[765]ไวยเวก = วิเวก หมายถึง สงัด , สงบ

[766]ประภัส = ประภัสสร หมายถึง สีเลื่อมๆพรายๆ

[767]ตาดทอง หมายถึง ผ้าตาดทอง

[768]จรไน = เจียระไน

[769]สุวรรณกัญจน์ = สุวรรณกัญจน์ถอบ , สุวรรณกระถอบ หมายถึง แผ่นทองคำฉลุลาย สำหรับใช้เสียบห้อยที่ชายพกลงมาในระหว่างช่องหน้าขาทั้งสอง

[770]ครุย หมายถึง ชายครุย

[771]แครง หมายถึง ชายแครง

[772]บัด (ภาษาใต้) หมายถึง สะบัด

[773]ทับทรวง หมายถึง เครื่องประดับหน้าอกเป็นรูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนฝังเพชรพลอย

[774]สายสะอิ้ง หมายถึง สร้อยตัว

[775]เหรา หมายถึง สัตว์ในจินตนาการว่าตัวยาวอย่างงู มีหัวอย่างนาค มีขาอย่างมังกร

[776]บวรพาหะ = บวรพาหา หมายถึง แขนอันประเสริฐ

[777]สะสักโก หมายถึง ผู้มีความสามารถ

[778]เมขลัง = เมขลา หมายถึง เครื่องประดับเอว , เข็มขัด , สายรัดเอว

[779]มัญชเร หมายถึง เครื่องประดับเท้า , กำไลเท้า

รัชนัง[780]สายอิง ธำมรงค์[781]ยิ่งค่านัคเร
สุวรรณปีเล[782] มาลัยร้อยห้อยพระกรรณ
ทรงมหามงกุฎเกศ เพชรสุกแดงแสงสพสรรค์[783]
เพชรไฉนเนื้อนพสุวรรณ[784] ยอดพระเจ้า[785]ที่ท้าวทรง
ขัคคังพระขรรค์แก้ว สะพัก[786]แล้วสิ้นฤทธิยง
จับจักรทา[787]ทรง พระที่นั่งตัวไอยรา[788]
วรพี่ขี่ประทับเกย[789] จัตุรงค์นั่งทั้งซ้ายขวา
อ่อนน้อมศิโรตมา ท่า[790]คอยรับนรินทร์แห่
ลั่นฆ้องอินทเภรี[791] แตรสังข์[792]ปี่เป่าแซงแซ่
กลองชนะ[793]ประโคมแห่ ใยพลศึกพิลึกไป
สะเทือนสะท้านฆ้อง สะเทือนท้องธรณีไหว
เครื่องสูง[794]สล้างไป เศวตรรัตฉัตรมยู[795]

---

[780]รัชนัง หมายถึง มีแสงประกาย

[781]ธำมรงค์ หมายถึง แหวน

[782]ปีเล = ปีลันธน์ หมายถึง เครื่องประดับ

[783]สพสรรค์ หมายถึง สร้างมาอย่างดี

[784]นพสุวรรณ หมายถึง ทองคำบริสุทธิ์, ทองเนื้อเก้า

[785]ยอดพระเจ้า หมายถึง ยอดมงกุฎ

[786]สะพัก หมายถึง ทรง

[787]จักรทา หมายถึง จักรและคทา

[788]ไอยรา หมายถึง ช้าง

[789]เกย หมายถึง ที่สำหรับขึ้นลงพาหนะในสมัยโบราณ สำหรับกษัตริย์และเจ้านาย

[790]ท่า (ภาษาใต้) หมายถึง คอย

[791]อินทเภรี หมายถึง กลอง

[792]แตรสังข์ หมายถึง เครื่องดนตรีที่ใช้ประโคมในพระราชพิธี

[793]กลองชนะ หมายถึง กลองแขก

[794]เครื่องสูง หมายถึง สิ่งของที่กำหนดไว้เพื่อแสดงถึงเกียรติและฐานะของพระเจ้าแผ่นดิน

[795]ฉัตรมยู = มยุรฉัตร หมายถึง เครื่องสูงชนิดหนึ่งทำด้วยหางนกยูง รูปคล้ายร่มที่ซ้อนกันขึ้นไปเป็นชั้นลดหลั่นกันไปตามลำดับ

กลดกลิ้ง[796]ก็ชิง[797]รัด พัดโบก[798]จามร[799]ไพรู
ทานตะวันกันไพตรู[800] บังแสงสูรย์[801]จำรูญใน
ชุมพูทรงคอคช กำหนดใยไพร่พลไกร
จัตุรงค์ขุนพลใน รับสั่งไวยืนพลจร

คัมภีราฉันท์

พลปัตติ[802]ปัตติสโมสร ถือธงฉายกรายกร
หมู่โยธา
พลปัตติปัตติถือธนู ถัดมาถือธนูศรสา
แลเกาทัณฑ์[803]
พลปัตติปัตติแข็งขัน ถือหอกสากรรจ์[804]
ขอทองงาม[805]
พลปัตติชาญสนาม รบบุกคุกคาม
ก็รำดาบ
พลปัตติปัตติกาจ[806]ราบ ถือปืนนกคาบ[807]
คาบสินลา[808]

---

[796]กลดกลิ้ง หมายถึง ร่มประดับพระเกียรติยศ

[797]ก็ชิง = กรรชิง หมายถึง ร่มรูปฉัตร เป็นเครื่องยศเข้ากระบวนแห่ในการพระราชพิธีสมัยโบราณ ใช้คู่กับคานหามตามบรรดาศักดิ์

[798]พัดโบก หมายถึง เครื่องสูงชนิดหนึ่ง มีคันสำหรับคนโบกลมถวายพระมหากษัตริย์

[799]จามร หมายถึง แส้ขนจามรี เครื่องสูงชนิดหนึ่ง สำหรับประดับกระบวนแห่ราชยาน

[800]ไพตรู = ไพโตร หมายถึง กลิ่นที่ฟุ้งตระหลบ

[801]บังแสงสูรย์ = บังสูรย์ หมายถึง เครื่องสูงอย่างหนึ่งสำหรับกันแดดในกระบวนแห่ราชยาน

[802]พลปัตติ = พลปัตติก หมายถึง กองทัพเหล่าราบ , กองทัพทหารเดินเท้า

[803]เกาทัณฑ์ หมายถึง หน้าไม้แบบจีน

[804]สากรรจ์ = ฉกรรจ์

[805]น่าจะเป็น ขอทวนงาม

[806]กาจ หมายถึง กล้า , ดุร้าย ใช้คู่กับคำว่าเก่ง = เก่งกาจ

[807]ปืนนกคาบ หมายถึง ชื่อปืนคาบศิลา

[808]คาบสินลา = คาบศิลา หมายถึง ชื่อปืนไฟชนิดหนึ่ง

พลปัตติปัตติแกล้วกล้า จุดฉุดพาทา
ท่านางเบา[809]
พลปัตติปัตติเพริศเพรา ดาบสงขลาเก่า
ญี่ปุ่นแปลง
พลคช[810]คชคำแหง ทั้งดั้ง[811]กัน[812]แซง[813]
แลนำจร
พลคชคชดั่งไกรสร ส่ายเสยงางอน
จรกลางพล
พลคชคชตามผจญ มืดมนเมามนต์
ระเริงแร่ง[814]
พลคชคชคำแหง ปีนไดกำแพง
เมืองทลาย
พลอัศวะอัศวะเฉิดฉาย หมอกเมฆดำแดงลาย
มีเผือก[815]ผ่าน
พลอัศวะอัศวะห้าวหาญ แซง[816]ใช้[817]รัชการ
รวดเร็วรับ
พลอัศวะอัศวะโจมทัพ เร็วยิ่งวิ่งว่องรับ
เข้ารุกรัน
พลอัศวะอัศวะแข็งขัน นึกไงไล่ก็ทัน
หมู่ไพรี

---

[809]น่าจะเป็น ท่าทางเบา

[810]พลคช หมายถึง กองทัพเหล่าช้าง

[811]ช้างดั้ง หมายถึง ชื่อช้างที่จัดอยู่ทัพหน้าในกระบวนทัพ

[812]กัน = ช้างกัน

[813]แซง = ช้างแซง

[814]แร่ง (ภาษาใต้) หมายถึง รีบเร่ง

[815]เผือก หมายถึง สีขาว

[816]แซง = ม้าแซง ม้าที่ทำหน้าที่แทรกขนานไปข้างในกระบวนแห่หรือกองทัพ

[817]ใช้ = ม้าใช้

พลรถรถรังสี ดุม[818]วงกำ[819]กง[820]มี
ที่คำแหง
พลรถรถเริงแรง ธงชัยไกวแกว่ง
โบกสะบัด
พลรถรถจำรัส สารถียืนหยัด
ปราบณรงค์
(พลรถรถผจง)[821] นายสารถีถือธง
ธนูศร

สุรางคนางค์ 28

(ชุมพูมหาราช)[822] ท้าวทรงคชอาจ ท่ามกลางนิกร
รี้พล[823]แห่เสด็จ ร้อยเอ็ดพระนคร *(มีพระทัยนร-)*[824]
นาถคิดจินตนา
ผิแลว่ากู ยกพลไปสู้ ต่อด้วยราชา
มีชัยในสนาม ขามพระเดชา ธุระ[825]ปฐมา
ทั้งชุมพูทิเป[826]

---

[818]ดุม หมายถึง ส่วนกลางของล้อเกวียน ที่มีรูสำหรับสอดเพลา

[819]กำ หมายถึง ซี่ล้อเกวียน

[820]กง หมายถึง ล้อเกวียน

[821]ต้นฉบับหลักขาดหายไป เพิ่มเติมจากฉบับสอบทาน

[822]ต้นฉบับหลักขาดหายไป เพิ่มเติมจากฉบับสอบทาน

[823]รี้พล หมายถึง กองทัพ, กระบวนทหาร

[824]ต้นฉบับหลักขาดหายไป เพิ่มเติมจากฉบับสอบทาน

[825]ธุระปฐมา หมายถึง หน้าที่ครั้งแรก, งานครั้งแรก

[826]ชมพูทิเป หมายถึง ชมพูทวีป

เป็นราชเสฏโฐ[827] รักษธโร[828] เลิศล้ำราโช
จะไปรบรุก สุริยนรเท[829] ภิกันตเร[830]
ในชั้นยามา[831]
ได้แล้วจะรบ ชิงเอาพิภพ แห่งท้าวมัฆวา[832]
แล้วจะลงไปรบ พิภพนาคา ท้าวไพจิตรา[833]
สู้ให้แพ้พ่าย

กลับหน้าปลายแลท่านนักสวดเอย

อันกรุงไกรกระษัตริย์ อยู่ในพระหัตถ์ แห่งเราดังหมาย
ใครหน่อต่อติด ด้วยฤทธิกำจาย[834] คิดกลางทางบ่าย
คชทรงตรงมา
สู่สำนักนี้ บรมราชี จอมจักรพัตรา
บันเทือง[835]พระทัย มาในมรรคา จัตุรงค์ถ้วนหน้า
โกญจนา[836]ชิงชัย
วรพุทธนาโถ ธิราชราโช รู้ด้วยญาณใน
ว่าชุมพูมา กลางมรคาลัย รัถยายังไกล
หกสิบโยชน์ตรา

---

[827]ราชเสฏโฐ หมายถึง กษัตริย์ผู้ประเสริฐ

[828]รักษธโร หมายถึง ผู้ดำรงรักษาไว้

[829]สุริยนรเท = สุริยนรเทพ

[830]ภิกันตเร = อภิกันตร = อันตลิกเข หมายถึง สวรรค์

[831]ยามา หมายถึง ชื่อสวรรค์ชั้น 3 มีท้าวสุยามเทพบุตรปกครอง

[832]ท้าวมัฆวา = ท้าวมัฆวาน

[833]ท้าวไพจิตรา หมายถึง ชื่อเทพอสูร ในที่นี้หมายถึง เจ้าพิภพแห่งบาดาล

[834]กำจาย หมายถึง กระจาย , ขจาย

[835]บันเทือง = บันเทิง หมายถึง ร่าเริง , เบิกบาน

[836]โกญจนา = โกญจนาท หมายถึง เสียงก้องดังเสียงของนกกระเรียน

จะช้าที่จะถึง พุทโธคำนึง ถึงสามเณรา
เจ้ามาฆมายัง โดยดังพุทธปรา[837] พอถึงวันทา
จักราพุทโธ
ตรัสว่าดูรา วรสามเณรา พลาฤทธิโก
จงเจ้าไปสู่ ชุมพูราโช อัคคะมโน
มาคำนับเรา
ย่นย่อมรรคเค ให้ถึงในเว- ลาเช้าดังด้าว
ให้เร่งบทบาท ด้วยอาชญาเรา ครั้นแล้วจงเจ้า
นำมาสู่สำ-
นักเรานี้เล่า ทันร้อนก่อนเช้า จงเจ้าเร่งนำ
ยังในพิมาน มณเฑียรทองล้ำ แม้นว่าจะทำ
ใดอย่าทัดทาน
สามเณรสดับ น้อมเกล้ากราบรับ วรพุทธโองการ
จึงเข้ากสิณ ปฐมฌาน แปลงเพศเป็นพราน
กลับเป็นทูตา
ประมาณนะลัด- นิ้วมือ[838]ตระบัด[839] ถับ[840]ถึงโยธา
หน้าช้างชุมพู ยืนอยู่ตรงหน้า ขวางมรรคมรคา
ฝ่าฟันเข้าไป
ยืนตรงหน้าช้าง ประหนึ่งจะง้าง เอางาคชไกร
บ่มิได้เข็ดขาม คร้ามต่อกลัวภัย กล่าวพัจนาไป
ว่าเหวยราชา
ท่านหวังไปสู่ บังคมบรมภู จักรพรรดิราชา-
ธิราชมหันต์ อันทรงพหลา ท้าฤทธิ์อิสรา
ดังนี้น่าสรวล

---

[837]ปรา = ปรารภ

[838]ลัดนิ้วมือ หมายถึง เวลาชั่วเดี๋ยวเดียว

[839]ตระบัด หมายถึง ทันทีทันใด

[840]ถับ หมายถึง รวดเร็ว , ทันใด

จงลงแต่สาร ทำอุกหังการ กลนั้นหรือควร
จงเร่งบทบาท ลินลาศตามกระบวน เวลาเช้าจวน
เฝ้าแล้วแร่งไป
ชุมพูอิสรา ทอดพระนัยนา เห็นมาณพใน
กลางมรรคมรคา กล่าวพัจนาไป หยาบช้าว่าไย
แก่เราราชี
ทรงพระโกรธา มีพระชงคา[841] แก่ราชเสนีย์
ทหารหัวหน้า ว่ามาเร็วซี[842] ใครเข้ามานี้
แร่งจับเอาตัว
โยธาหน้าเสร็จ เร็ววิ่งกรายเตร็ด โจมจับเอาตัว
เสียบไว้ให้สม ทำคร้ามไม่กลัว รุมตัดเอาหัว
เร่งเร็วจงพลัน
เสนาพลทหาร รับราชโองการ วิ่งมาลุนลัน[843]
โจมจับเจ้ามาฆ- สามเณรานั้น พร้อมพรูกรูกัน
ทั้งหมื่นโยธี
เจ้ามาฆมาณพ เห็นพวกพลรบ จะมายายี[844]
เมื่อจักประหาร เอาวาลวิชนี[845] โลมาจามจุรี[846]
โบกวี[847]ไปมา

---

[841]พระชงคา หมายถึง พระราชโองการ

[842]ซี หมายถึง คำประกอบท้ายคำอื่นเพื่อเสริมความให้เด่นชัดโดยมักใช้เป็นเชิงบังคับหรือชักชวน

[843]ลุนลัน = ลุกลัก (ภาษาใต้) หมายถึง รีบร้อน

[844]ยายี = ย่ำยี

[845]วาลวิชนี หมายถึง พัดกับแส้ขนจามรี ถือเป็นเครื่องราชกกุธภัณฑ์อย่างหนึ่งในเบญจราชกกุธภัณฑ์

[846]จามจุรี หมายถึง จามรี ชื่อสัตว์จำพวกวัว ขนยาวละเอียด หางยาวเป็นพู่

[847]วี (ภาษาใต้) หมายถึง พัด

ด้วยฤทธิ์อภิญญาณ สมาธิวรฌาน บันดาลโกลา[848]
ธรณินดินลั่น ไหวหวั่นโกญจนา วิจุลจุลตา[849]
กัมนาทหวาดไหว
คือหนึ่งมหาสมุทร เมื่อลมกาพยุด[850] ตีฟองนองใน
บังเกิดลมกาพ บันดามีใน เป็นคลื่นน้อยใหญ่
กระเดื่องเนืองกัน
สูงสูงต่ำต่ำ ให้มารำทำ[851] โยธาสามัญ
คชาม้ารถ พลปัตติ[852]แข็งขัน เต้าเต้นตามกัน
ล้มลุกคลุกคลาน
เครื่องศาสตราวุธ พลมือถือยุด ระเดียเรี่ยพ่าน
ม้ารถคชวิ่ง ล้มกลิ้งโทรมคลาน เอราพระยาสาร
ที่นั่งราชา
ปล้ำ[853]ดิ้นสิ้นแรง งาปักดินแทง ร้องก้องโกญจนา
ตกตื่นขืนขอ หมอควาญรักษา ยกคอล่องา
โทงแทงทุ่ม[854]ลง
เจ้าสามเณรว่า ชุมพูหังกา[855] จะลงมิลง
จะฝืนขืนแข็ง สำแดงอาจอง อยู่บนช้างทรง
ปั้นลำทำใหญ่
ราโชจึงว่า ดูหรูมาณวา เราจะลงไย
แต่ไม่ทันใกล้ รั้ววังเวียงชัย จักข่มพระทัย
เรานี้ฤาควร

---

[848]โกลา = โกลาหล หมายถึง วุ่นวาย

[849]วิจุลจุลตา = จุณวิจุณ หมายถึง แหลกละเอียด

[850]ลมกาพ หมายถึง ลมพายุใหญ่อย่างหนึ่ง เรียกว่า กาพวาต

[851]รำทำ (ภาษาใต้) หมายถึง ย่ำยี , เบียดเบียน

[852]พลปัตติ = พลปัตติก

[853]ปล้ำ (ภาษาใต้) หมายถึง พยายาม

[854]ทุ่ม (ภาษาใต้) หมายถึง ขว้าง , ทิ้ง

[855]หังกา = อหังการ

เจ้าสามเณรว่า ยิ้มแย้มกระเหม่มา ท่านว่าน่าสรวล
พระยาบ้านนอก หยอกเล่นฤๅควร ไม่รู้กระบวน
จักรพรรดิฤๅมา
ธรรมเนียมผู้น้อย ราชาต่ำต้อย ดั่งหนึ่งมฤคา[856]
จะไปสู่สำ- นักสิงหรา จำทำคารวา
เสงี่ยมเจียมกาย
ท่านไซร้เร่งลง จากคชเชนทร์[857]ทรง บ่งพระพักตร์บ่าย
ตามเรานี้ผู้ จะนำพระยานาย เข้าไปกราบถวาย
บังคมราชา
นรินทรตอบ ว่ามานบนอบ อย่าพักเจรจา
อดสูดูเบา แก่เราราชา ประหนึ่งดั่งข้า
จักมาข่มขู่
เจ้าสามเณรว่า ดูหรูพูดจา หวุ้ยน่าอดสู
ว่าพลางง้างงา คชาราชู กรกำมั่นอยู่
ยกงาคอแวง[858]
ชุมพูตกคช เสียฤทธิ์พอยศ[859] อันทำคำแหง
ว่ามาณพพาล ท่านมาสำแดง ซึ่งมรรคาแห่ง
ที่เราจะไป
ให้สงบภาคพื้น สุธาเป็นคลื่น สูงต่ำน้อยใหญ่
สู่ยังนิเวศน์ ทิเบศร์เนาใน ตามกลกระมลใน
มีราชโองการ
สามเณรทูตตา ได้ฟังนรา- ธิโป[860]บรรหาร
พระสามเณรเจ้า เข้ากสิณฌาน ตั้งอภิญญาณ
รำงับ[861]ธรณี

---

[856]มฤคา หมายถึง กวาง

[857]คชเชนทร์ = คเชนทร์ หมายถึง ช้าง

[858]แวง (ภาษาใต้) หมายถึง เหวี่ยง

[859]พอยศ = พยศ

[860]นราธิโป หมายถึง ผู้เป็นใหญ่แห่งชน , พระราชา

[861]รำงับ = ระงับ

แล้วย่นมรคา ยังฉทัสสา[862] โยชนาโดยมี
ให้ชุมพูถึง กรุงแก้วกระเษมศรี แต่พระสุรีย์
ตั้งยุคลธา[863]

ยานี

ชุมพูธิบดี จรลีตามทูตา
ถึงตีรัง[864]พระคงคา วารีเลี้ยวล้อมรอบเมือง
เมินมุ่งนัยนาพิศ รอบขอบชิดอันบันเทือง[865]
ชลแนวแถวเรือเนือง ขายสินค้านานาพรรณ
ชมลักษณ์โฉมวิมมาลา นาคินทร์นาคเจ้ากำนัล
ให้จิตคิดปฏิพันธ์[866] หวั่นไหวราค[867]ในมโน
คิดในพระทัยตรึก นึกว่านางสุนทโร
ยิ่งยวดนาถกัลโย มเหสีราชแห่งเรา
ยกย่างพลางชำเลือง เข้าสู่เมืองระทวยเทา[868]
พื้นสะดายกลาดเกลื่อนเกลา กำแพงเพชรโลหา
ยลรูปนางคนธรรพ คนธรรพ์อันขายมัจฉมังสา
เฉิดโฉมประโลมราคา พระทัยนึกคะนึงกาม
นางเจ้ากำนัลตลาด จึงโอกาสชุมพูนำ
เชิญเสวยสุราตาม ได้แรง[869]คอพ่อช่อมาลา

---

[862]ฉทัสสา หมายถึง หกสิบ

[863]ยุคลธา = ยุคลธร หมายถึง ชื่อภูเขาลูกหนึ่งในหมู่เขาสัตบริภัณฑ์

[864]ตีรัง หมายถึง ฝั่ง

[865]บันเทือง = บันเทิง

[866]ปฏิพันธ์ = ปฏิพัทธ์ หมายถึง ผูกพัน , รักใคร่

[867]ราค = ราคะ หมายถึง ความอยาก , ความกำหนัด

[868]เทา หมายถึง สั่น

[869]ได้แรง (ภาษาใต้) หมายถึง จุใจ , ถึงใจ

ชุมพูบดีอาย ทอดกรกรายเดินเร็วมา
เข้าในพระพารา ทองแดงดาย[870]พื้นเงินยวง
เห็นนางไพรเจ้าป่า ขายผลาช่อชุก[871]พวง
ตรึกในพระฤทัยห้วง ในกาเมเสน่หัง
นางเทวไพรวัน กล่าวปฏิพันธ์ว่าราชัง
เชิญเสวยผลรุกขัง ม่วง[872]หว้า[873]หวานหิมพานต์ไพร
นราสโภสดับ วัจนะจับอดสูใจ
จึงเสด็จย่างเข้าใน กำแพงเงินล้วนสุวรรณ
แห่งนางสุนันทา กับกัลยาแสนสาวสวรรค์
มีจิตคิดปฏิพันธ์ หวั่นไหวราคยั่วราคา[874]
เจ้านี้กระไรหนอ หล่อ[875]ยิ่งพิมพรอา
เอกอัคคะชายา นางห้าม[876]ในราชแห่งเรา
เห็นนางนาคีตัก ชลเชียวชักเป็นหลายเหล่า
เฉิดโฉมโลมกามเกล้า เสาวภาคย์[877]พึงสงวน
มาใช้เป็นทาสี ตักวารีนี้ฤาควร
ยลรูปเป็นกามกวน นวลหาวพราวพริ้มตา
นางสุนันทาชำมลัก[878] ลักษณะแห่งชุมพู
จึงกล่าวว่าดูรา ราชาชาวเมืองปัจจันต์
เชิญมาเสวยพลูหมาก หายส้มปาก[879]แล้วจึงผัน
หมากฝาดพลูแดงพัน จีบม้วนไว้ให้ท้าวเสวย

---

[870]ดาย = ดายดื่น

[871]ชุก (ภาษาใต้) หมายถึง ดก

[872]ม่วง = มะม่วง

[873]หว้า = ลูกหว้า หมายถึง ไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ ผลสุกสีม่วงหรือแดงช้ำ

[874]ราคา = ราคะ

[875]หล่อ หมายถึง รูปงาม

[876]นางห้าม หมายถึง สนมของพระเจ้าแผ่นดินหรือหม่อมของเจ้านาย

[877]เสาวภาคย์ หมายถึง ความสุข , ความสำเร็จ , ความเป็นผู้ดี

[878]ชำมลัก = ชำเลือง หมายถึง มอง

[879]ส้มปาก (ภาษาใต้) หมายถึง เปรี้ยวปาก

ชนานินโท[880]สดับ กลับผิน[881]หน้ามาทำเฉย
ดูหรูกูนี้เอย ฟังเสียงทักยลมลัก[882]ไข
เจ้ามาฆสามเณร เตือนแกรแกร[883]ว่าเร่งไป
ชุมพูละอายใจ คอยเตาะเต้าเท้าเข้ามา
ในชั้นกำแพงทอง พื้นร้อยกรองแก้วมุกดา
นางสุดธรรมา[884] ร้องเรียกท้าวให้สระสรง[885]
ทรงรสสุคนธา[886] วิเลปนา[887]ทิพย์ทาทรง
ให้หายเหม็นสาบองค์ ทรงไปเฝ้านรเปนทรา[888]
ชุมพูบดีฟัง วัจนังชาวตลาดจา[889]
เหลียวไปแล้วเหลียวมา เหลียวไปเห็นนายทวารัง
น้อมองค์พับชงฆ์นั่ง พระทัยหวังว่าราชัง
ธิราชอุตตมัง มันทา[890]ภิสิทธิ์ฤทธิไกร
เจ้าสามเณรว่า นรินทราจะนั่งไย
ไม่ใช่องค์ภูวนัย นี้เป็นนายประตูวัง
ชุมพูบดีได้ อับอายล้นพ้นกำหมลัง
ตรัสทรงเสาวนาฟัง เสียงการเวกร้องบำเรอ
เห็นนางกินรีรำ จับระบำภิรมเยอ[891]
ว่าเสียงนี้กระไรเหนอ ยิ่งคนตรีราชแห่งเรา

---

[880]ชนานินโท หมายถึง ผู้เป็นใหญ่แห่งชน ในที่นี้หมายถึง พระยาชมพู

[881]ผิน หมายถึง หัน

[882]ยลมลัก หมายถึง มองเห็น

[883]แกรแกร (ภาษาใต้) หมายถึง ดังๆ

[884]สุดธรรมา = สุธรรมา

[885]สรง หมายถึง อาบน้ำ, ล้างตัว

[886]รสสุคนธา = รสสุคนธ์ หมายถึง เครื่องหอม, น้ำอบ

[887]วิเลปนา = วิเลปนะ หมายถึง การลูบไล้, เครื่องลูบไล้

[888]นรเปนทรา หมายถึง ผู้เป็นใหญ่แห่งพระราชา

[889]จา หมายถึง พูดจา, กล่าว

[890]มันทา หมายถึง อ่อนเพลีย, หมดฤทธิ์ที่เคยเกรียงไกร

[891]ภิรมเยอ หมายถึง บันเทิงใจ

เห็นโฉมกินรานาง
ทรงนวย[892]ระทวยท้าว
ชมพลางทางจรผัน
มรกตรจนา
นางสุดจิตรา[894]นาถ
นั่งขายทิพย์ภูษี[895]
เสื้อศรีสนับเพลา
นางฟ้าอำมรนงค์-
ว่าเฮ้ยพระยานาย
เฝ้าท้าวเจ้านายกู
ลวดลายไม่เป็นเล่ห์
ซื้อผ้าเราแต่งกาย
นุ่งห่มผ้าบ้านนอก
ไม่เป็นกระบิดกระบวน
ชุมพูขัดหฤทัย
ข้างโน้นทักข้างนี้ทอ
เห็นท่านบริพาร
นึกว่าองค์ทรงธรรม์
พับชงฆ์ลงเข่านั่ง
มิใช่นฤบดี-
ชุมพูบดีใจ
เข้าในพระทวารา
ทรงปีกหางเพริศพรายเพรา
รำฟ้อนเล่นเป็นขวัญตา
เข้าถึงชั้นปการา[893]
พื้นธรณีวิเชียรศรี
ชาวตลาดล้วนนารี
ภูษิตพิจิตรควรทรง
เนาเนื้อในพรรณบรรจง
นาถทักเจ้าท้าวชุมพู
บ้านนอกหมายจะไปสู่
ผ้าผ่อนนุ่งรึงรัง[896]กาย
ขี้เหร่ดอกสาน่าอาย
แล้วไปเฝ้าจึงเห็นควร
เพื่อนจะหยอกเยาะเย้ยสรวล
บันดาเมียช่างทอ
ผินดูไปเขายิ้มล้อ
คอท้าวเอี้ยวเหลียวไม่ทัน
พนักงานชาวคลังนั้น
มันทาภิสิทธิบดี
สามเณรรั้งว่าราชี
ธิราชเจ้าจอมอิสรา
ค่อยไต่เต้าตามมรรคา
กำแพงแก้ววิเชียรศรี

---

[892]นวย = นวยนาด หมายถึง เยื่องกราย , กรีดกราย

[893]ปการา หมายถึง กำแพง

[894]นางสุดจิตรา = นางสุจิตรา

[895]ทิพย์ภูษี หมายถึง ผ้าทิพย์

[896]รึงรัง (ภาษาใต้) หมายถึง รุงรัง

มีพื้นธรณีดล อัมพรแก้วปลึก[897]โสภี
โอภาส[898]ประพายศรี ดั่งสินธู[899]ชโลมา[900]
ท้าวนึกว่าอุทก ตกพระทัยกลัวภูษา
จักชุบ[901]ด้วยอุทกา ท้าวลอก[902]ขึ้นพ้นพระชงฆ์
จะย่างมิย่างดี แลลงนี้ลึกสุดที่บ่ง
ชักผ้าภูษาทรง โจง[903]จังหมัง[904]รึงรังกาย
นางสุชานดา[905]นาถ ชาวตลาดร้องวุ่นวาย
ว่าเฮ้ยพระยานาย ชาวบ้านนอกลอกขึ้นไย
มิใช่ว่าน้ำตม งมซมซานอยู่ที่ไหน
เชิญเข้ามานั่งใน ร้านตลาดซื้อแห่งเรา
ซื้อเครื่องนี้ประดับ สมสรรพทรงยิ่งพรายเพรา
เอาพระขรรค์เกือกเกา- ทัณฑ์ทองท้าวจำหน่ายเสีย
ชุมพูท้าวเสาวนา[906] ชาวตลาดว่าคือไฟเลีย
นางว่าให้สำเสีย[907] เยียใดหนอทรอึง[908]
เมืองนี้มิใกล้ไกล พ่อจะไปจะมาถึง
สถานที่สำนึง สำนักนี้ก็ไม่ปรา
ผิว่ากูมีชัย แก่ท้าวไทธิราชา
ปองนางสุนทรา คารมจัดไม่พ้นมือ

---

[897]แก้วปลึก = แก้วผลึก .

[898]โอภาส หมายถึง แสงสว่าง , สุกใส

[899]สินธู = สินธุ .

[900]ชโลมา หมายถึง แม่น้ำ

[901]ชุบ (ภาษาใต้) หมายถึง จุ่ม

[902]ลอก (ภาษาใต้) หมายถึง ถลก

[903]โจง หมายถึง รั้งขึ้น , โยงขึ้น

[904]จังหมัง (ภาษาใต้) หมายถึง ลังเล , ประหม่า

[905]นางสุชานดา = นางสุชาดา น.

[906]เสาวนา หมายถึง ฟัง

[907]สำเสีย หมายถึง เสียหาย

[908]ทรอึง หมายถึง ถือตัว , ทะนงตัว

รูปทรงองค์เหม้นเหมาะ[909] เย้าะเล่นเถิดให้อึงอื้อ[910]
ถ้าได้จะไว้หรือ เอาเป็นห้าม[911]เสียข้างใน
เฉาะเลาะ[912]มาเย้าะเล่น จะว่าเว้นกันไปไหน
หมายหมางพลางคิดไขว้ นัยนาชวนพลางจรมา
ถึงมุขพิมาน ปราการแก้วเจ็ดประดา
พิจิตรรจนา ราชาขึ้นอัฒจันทร์
เจ้ามาฆอำมาตย์ *(นรนาถเข้าไปพลัน)*[913]
ในท้องพระโรงครรภ์ ท่ามกลางราชมนตรี

16

เสนาขีณาสพมี สามนต์นราชี
อันเฝ้าสมเด็จราชา
ว่านี้ฤาชุมพูพระยา ให้หาไม่มา
ทำท้าทายทูตหรือไฉน
ลางคน[914]ยุดบ่าคร่าไหล่ ยุดชงฆ์ลงไว้
ให้นั่งประคุกเข่าเดิน
ลางคนกล่าวพร้องร้องเชิญ ให้เร่งดำเนิน
เสด็จออกแต่เช้าคร่าว[915]อยู่
ลางคนกล่าวว่าชุมพู ตัวน้อยเท่าหนู
ดูเหม้น[916]มิใคร่จรมา

---

[909]เหม้นเหมาะ = แม่นเหมาะ หมายถึง พอเหมาะพอดี
[910]อึงอื้อ = อื้ออึง
[911]ห้าม = นางห้าม
[912]เฉาะเลาะ = ฉอเลาะ หมายถึง พูดจาออดอ้อน , ประจบประแจง
[913]ต้นฉบับหลักขาดหายไป เพิ่มเติมจากฉบับสอบทาน
[914]ลางคน = บางคน
[915]คร่าว (ภาษาใต้) หมายถึง รอ , คอย
[916]ดูเหม้น = ดูหมิ่น

ถวายกรุงราชปัญจา ตั้งเป็นอิสรา
น่าหัว[917]ไม่กลัวความตาย
บ้างว่านี้หรือพระยานาย รุกรานทำลาย
กรุงกระษัตริย์ที่ในชุมพู[918]
ใช้ศรจรไปร้อยหู เกือกแก้วเป็นงู
ไปรัดพระชงฆ์เอามา
ลางองค์ว่านี้แลอา กล้าแข็งนักหนา
โมหาข่มขึงรายร้อง
ชุมพูทรงฟังเศียรสยอง เสโท[919]ไหลนอง
เป็นคลองทุกเส้นโลมา
ไม่สู่ยกบาทบาทา เดินโดยยุคลา[920]
ชิดชงฆ์ลงกับปัญจถรณ์[921]
ปิ่มจักทรุดองค์ลงนอน พระกายสะเทือนธร
ดั่งจันทรแจ่มไพรู
สู่โอษฐ์อสุรินทราหู ดั่งมฤคราชู
อยู่ในท่ามกลางพยัคฆา
ถอนพระทัยขวยไขปัสสา[922] อัดแน่นแค้นคา
เพียงหนึ่งอุรังพังพลิก
กายันสั่นเสียวระริก ฆัคฆาร์[923]นาสิก
พระศอคอแห้งเขลา
ราชังยังทรอึงอา คิดในจินตนา
ว่าผิแลเรามีชัย

---

[917]น่าหัว (ภาษาใต้) หมายถึง น่าหัวเราะ

[918]ชุมพู = ชมพูทวีป

[919]เสโท หมายถึง เหงื่อ

[920]ยุคลา หมายถึง เท้าทั้งสอง

[921]ปัญจถรณ์ = บรรจถรณ์ หมายถึง เครื่องปูลาด , ที่นอน

[922]ปัสสา = ปัสสาสะ หมายถึง ลมหายใจ

[923]ฆัคฆาร์ = ฆัคฆร หมายถึง ซอก , ช่อง , รู

จักได้สมบัติมไหย์ ราชาปราชัย[924]
ด้วยอิทธิฤทธิ์พลังเรา
นางในกำนัลโฉมเฉลา สิทธิดังด้าว
อิสระล้ำใครจักสมาน
เสมอนี้ด้วยเราในกาล ชาวตลาดพิสาน[925]
เยาะเย้าจะได้ชมคารม
สัพพัญญูตรัสรู้นิยม จึงว่าบรม-
บพิตรท้าวชุมพู
ว่าจิตท่านคิดว่าตู[926] แพ้ฤทธิอดสู
จะเอาพิภพนี้ฤา
ใจใหญ่ใฝ่สูงศักดิ์หรือ ชลรอยกระบือ
ฤาจะเปรียบด้วยสาคเร
คือม้าเสียเส้น[927]ขาเฉ[928] จะมาแข่งสู้
อัศวราชชัยชาญ
หนึ่งท้าวคืองูสายพาน[929] จะมาเกี่ยวการ
พ่นพิษกับฤทธิ์ภุชงค์
ควรหรือยังคิดทรอึงองค์ มโนจำนง
สมบัติพัสถานแก่ตน
ชุมพูบดีคิดฉงน นึกในกมล
เพื่อใดไยรู้เลศผา[930]
ชะรอยธิราชราชา เลี้ยงภูตมายา
กุมารพรายใช้ไฉน

---

[924]ปราชัย หมายถึง แพ้

[925]พิสาน หมายถึง ตลาด

[926]ตู หมายถึง สรรพนามบุรุษที่ 1

[927]เสียเส้น (ภาษาใต้) หมายถึง ผิดปกติ , เสียศูนย์

[928]ขาเฉ หมายถึง ขาพิการ

[929]งูสายพาน หมายถึง งูเล็กชนิดหนึ่งไม่มีพิษ

[930]เลศผา หมายถึง เลศนัย , การแสดงอาการให้รู้เป็นนัย

พุทธัสตรัสรู้ความใน จิตท้าวคิดใฝ่
จึงมีพุทธพาทีมา
ว่าเฮ้ยชุมพูมหา ท่านมีจินตนา
ว่าฉันใดแลเรารู้วาร
วรจิตบพิตรตริการ ว่าเราคบพาล
กุมารผีภูตนิยม
เมื่อแรกท่านคิดเป็นประถม แต่อยู่นิคม[931]
เดิมเมื่อจักเต้าจรมา
โดยในวาระจิตเจตนา เราแพ้อัปรา-
ชัยแล้วจะรบสุรีย์จันทร์
แล้วรบฉกามาสวรรค์ ขึ้นไปถึงชั้น
อำมรดาวดึงส์ศรี
แล้วจะรบเมืองกาฬนาคี จะยกไปตี
เอาอสูรพิภพอัสสุรา[932]
กระษัตริย์ชุมพูทีปา[933] นี้อยู่กับฝ่า
พระหัตถ์ของท้าวจริงฤๅ
ชุมพูธิราชไม่หือ[934] ว่าทำไฉนหรือ
จึงรู้ว่าจริตอาตมา
ไม่รู้ตรัสจำนรรจา[935] อัดแน่นแค้นคา
อุราจะแตกไหลโล[936]
ปางพระสาไกยะสิงโห ทรงการุณิโก
ชุมพูบดีอันมา
ผิมาตรแม้นว่าตัถถา- คตไม่คารวา
อุราชุมพูจะแตกฉาน

---

[931]นิคม หมายถึง ชุมชนขนาดใหญ่, เมือง

[932]อัสสุรา = อสุรา หมายถึง ยักษ์

[933]กระษัตริย์ชุมพูทีปา หมายถึง กษัตริย์ร้อยเอ็ดนครในชมพูทวีป

[934]หือ หมายถึง โต้เถียง, คัดค้าน

[935]จำนรรจา หมายถึง พูด, กล่าว

[936]ไหลโล หมายถึง ไหลหยด (โล มาจาก ลุ หรือ ลว หมายถึง หยดน้ำ)

จึงมีพุทธองค์การ ว่าดูราท่าน
ชุมพูบพิตรอิสรา
บัดนี้ท่านมาสู่ศาลา สำนักแห่งอาตมา
แล้วคิดไฉน
จงเร่งกล่าวพัจนาไป ไม่ขืนพระทัย
เอาราชานุภาพข่มขู่
ดั่งหนึ่งท่านทำแก่ราชู ใช้ศรร้อยหู
ข่มขืนเขาขึ้นอาตมา
ชุมพูได้ฟังวาจา ค่อยสว่างอุรา
ถืออานุภาพทรอึงองค์
มิได้กราบบาทพุทธพงศ์ ใจจิตจำนง
องอาจว่ามีฤทธา
กล่าวสารเป็นพาลวาจา ท่านให้ไปหา
ข้ามาประโยชน์สิ่งใด
พุทธคุณอาดุลย์[937]มไหย์ ฟังคำปุจฉัย
แห่งนรนาถท้าวชุมพู
พุทธาพัจนาว่าดู- ราท้าวชุมพู
อิสระ[938]ในราชปัญจา
เป็นไฉนมิเอากรุงธา- ธิราชนั้นมา
ขึ้นแก่เรานี้ดังฤๅ
ราชาสามนต์คนลือ ทุกกรุงไกรถือ
ดอกไม้บรรดามาสู่
ท่านนี้ทำบังอัจ[939]อยู่ ขัดเหล่าราชู
ร้อยเอ็ดประเทศไว้ไย
ไม่คร้ามขามราชภัย ฤทธิเรืองไฉน
สำแดงให้เราเห็นก่อน

---

[937]อาดุลย์ = อดุลย์ หมายถึง ไม่มีอะไรเสมอ , ไม่มีเปรียบ

[938]อิสระ = อิสรา

[939]บังอัจ = บังอาจ (เปลี่ยนเสียงสระเพื่อให้สัมผัสกับวรรคที่ 2) หมายถึง อาจเอื้อม , ไม่ย่ำเกรง

ปางนั้นบัณฑิบดินทร[940] มิได้ถวายกร
ขึนค่อยย่อยถามธรรมา
จักให้ข้าแปลงฤทธา เมื่อท่านแพ้อา-
นุภาพแก่เราคิดไฉน
จะทำประการสิ่งใด บอกให้แจ้งใจ
ต่อหน้าสามนต์เสนา
อำมาตย์ราชนิกุลโยธา ให้เป็นสัตยา
ไว้ก่อนแล้วอย่าร้อนใจ
ชุมพูคิดตื้นฉันใด จักอุปมัย
อย่างรอยกระต่ายเยียบดิน
เทียบเท่าพระสมุทรสายสินธุ์ ผิดั่งยุงริ้น
จะบินข้ามสาคเร
มันทาภิสิทธิ์ราเช จึงตอบวัจเน
ว่าถ้านราสับโป[941]
ทำฤทธิ์หิทธิโก[942] เรืองฤทธิพโล
มีชัยแก่เราในสนาม
เราจะภิวาท[943]โดยตาม แพ้ชนะกลความ
ธรรมเนียมพนันขันต่อ
ชุมพูสดับสารไม่ท้อ คิดหวังตั้งต่อ
อิทธิฤทธิ์อาตมา
จริงหรือพระเจ้าราชา ครั้นแล้วจะพาโลเรา
เอาพวกรุกราน
สัจจังดั่งท้าวว่าขาน จงให้ปฏิญาณ
แล้วเราจะแปลง[944]ฤทธา

---

[940]บัณฑิบดินทร = บัณฑิตบดินทร หมายถึง พระราชาผู้เป็นบัณฑิต

[941]นราสับโป = นราสภ

[942]หิทธิโก = มหิทธิโก (ตัดเสียงพยางค์แรก)

[943]ภิวาท = อภิวาท (ตัดเสียงพยางค์แรก)

[944]แปลง = แผลง

สมเด็จพระธรรมราชา พุทธตรัสว่าสา-
ธุแล้วก็ให้ปรัตติยาร[945]
ท่านทำอิทธิฤทธิ์ประหาร โดยนุประการ
สิ่งใดตามใจเจตนา
เมื่อท่านแพ้ฤทธิพลา ท่านจงวันทา
เราตามคำมั่นชันชี[946]
เจ้ากรุงปัญจาพาที ว่าเป็นใดมี
ถ้าแพ้แล้วจักวันทา
พุทธตรัสว่าแม้นสัตยา ท่านจงทำอา-
นุภาพคำแหงฤทธีในการ

ปฐมัง 25

บัดนั้นท้าวชุมพู- บดีราชได้ฟังสาร
จับศรนรนาถพาดสายพาน แผลงไปในอัฐทิเศ
ให้กลายเป็นนาคัด ได้สหัสสีเส[947]
ทำฤทธิอิทธิพเล จะออกช่องบัญชรศรี
บรมโลกยนาโถ ฤทธิหพโล[948]ยิ่งราชี
เข้าสมาธิพิธี ในเตโชกสิณ[949]พลัน
เป็นเพลิงกำแสง ทุกแห่งห้องช่องหน้าบัญ-
ชรศรีพิมานจันทร์ รับฤทธิศรท้าวชุมพู
แล้วให้เป็นพุทธจักร หักหาญรบรุกข่มขู่
ดั่งลมกาฬมฤตยู เผาศรแก้ว ธ ราชัง

---

[945]ปรัตติยาร = ปฏิญาณ

[946]ชันชี (ภาษาใต้) หมายถึง สัญญา คำยืมจากภาษามลายู

[947]สหัสสีเส = (สหัส+สีส) หมายถึง พันหัว

[948]หพโล = มหัพพโล หมายถึง มีกำลังมาก

[949]เตโชกสิณ หมายถึง การทำสมาธิโดยการเพ่งไฟ เป็นกรรมฐานที่ใช้วัตถุสำหรับเพ่งเพื่อจูงจิตใจให้เป็นสมาธิ

ศรศรีกลัวขยาด กลับสีหนาทเข้าแหล่งบัง
กลัวภัยดั่งจิตวิญญาณยัง เพราะด้วยเดชอภิญญาณ
ชุมพูบดีคิด อิทธิฤทธิ์ศรเสื่อมสาร
แพ้พ่ายพังหนีอลหม่าน กลัวเพศ[950]เหตุการณ์จักมี
รำพึงให้ตะลึงคิด กอมล[951]จิตคำนึงถึง
นั่งนิ่งมิอาจจะพาที ก็ตรึกตรองในที่ยุทธ์

12

มุนีโลกวรสยัมภู[952] สัพพัญญุฤทธิเอกอุดดม[953]
เห็นชุมพูบดีราชพิรุธ[954] จึงมีพุทธโองการ
ดูรานิรุตตโม[955] ฤทธิพโลยังห้าวหาญ
เวทยาคุณ[956]สิ่งใดเชี่ยวชาญ จงบพิตรคิดแก้ไข
ชุมพูอิสระ ทรงมานะมโนใน
สอดฉลองบาท[957]แล้วไซร้ ทรงพระขรรค์แก้วสะภัสสร[958]
เหาะลอยขึ้นยังอากาศ จรลีลาศออกบัญชร
แกว่งจักรแก้วมณีกระทาธร[959] ร่อนเลียบแกล่แลมุ่งมา
สรรเพชญนิรมิต โดยกสิณเตโชปรา-
กฏทั่วทิศมหึมา กำเกิง[960]ขอน[961]ปะปลาบเปลว

---

[950]เพศ = อาเพศ หมายถึง เหตุประหลาด , ถือเป็นลางไม่ดี

[951]กอมล = กมล

[952]สยัมภู หมายถึง พระผู้เป็นเอง ในที่นี้หมายถึง พระพุทธเจ้า

[953]อุดดม = อุดม

[954]พิรุธ หมายถึง ผิดปรกติ , น่าสงสัย

[955]นิรุตตโม (นิร มาจาก นร+อุตตม) หมายถึง ผู้ประเสริฐกว่านรชน

[956]เวทยาคุณ หมายถึง เวทมนต์

[957]ฉลองบาท = ฉลองพระบาท

[958]สะภัสสร = ภัสสร หมายถึง แสงสว่าง , รัศมี

[959]กระทาธร = คทาธร

[960]กำเกิง = ดำเกิง , เฉกิง หมายถึง ขึ้น

[961]ขอน = ขอนไม้

ชุมพูบดีมลัก[962] เพลิงกลุ้มธุมมาเป็นเหว
ส่งแสงไหม้ปะปลาบรวดเร็ว เปลวไฟรอบวิเชียรปรา[963]
ไม่สู้ทำฤทธิคัง กลับมานิ่งนีสิทินา[964]
มิได้ออกพระโอษฐ์เจรจา พักตราเผือดเหือดหายแรง
สรรเพชญพุทธตรัส ว่าชุมพูจงสำแดง
พลาฤทธิล้ำคำแหง ของท่านสิ้นแล้วหรือยัง
ชุมพูครั้นได้สดับ คำราชาธิราชสั่ง
ในจิตคิดแค้นแน่นอุรัง นั่งนิ่งอยู่ไม่พาที
สัมมาสัมพุทธัส ตรัสล่วงรู้ในวิถี
นิรมิตคันธนูดอกศรศรี เท่าปลายนิ้วแห่งขนิษฐา[965]
คันแลดอกสามศอกทัด ซัด[966]ลงมาให้แก่ราชา
ว่าเฮ้ยท้าวชุมพูอิสรา เอาศรศรีนี้ไปแปลง[967]
ชุมพูบดีตรึก นึกว่าให้หอกแก่กูแทง
ศรนี้จะคืนเข้าไปในแหล่ง จะแทงพระอุระราชาเอง
จึงคลานเข้ามาเพื่อ จะยกเอาศรน้อยนั้นไม่ขามเกรง
เพื่อหวังจะสังหารพิภพครึมเครง ยกตรัน[968]ดันเองก็ไม่ไหว
..... ยกคร่าจนเสโทไหล
ศรน้อยเท่านี้ช่างหนักกระไร ดั่งยกพระเมรุราชา[969]

---

[962]มลัก หมายถึง เห็น

[963]ปรา = ปรางค์ , ปราสาท

[964]นีสิทินา = นิสีทิ หมายถึง นั่ง , ที่นั่ง

[965]ขนิษฐา หมายถึง นิ้วก้อย

[966]ซัด (ภาษาใต้) หมายถึง โยน , เหวี่ยงไปโดยแรง

[967]แปลง = แผลง

[968]ตรัน (ภาษาใต้) หมายถึง ยัน , ต้าน , ค้ำ

[969]พระเมรุราชา หมายถึง พระสุเมรุราช

เยสันตา 21

ปางนั้นพระยาธรรมมหา เห็นท้าวชุมพูบดีมา
ยกสินสิ้นพลาฤทธิกำหมลัง[970]
ตระบัดตรัสว่าดูรานราชัง เมื่อท่านนี้แลแพ้ถึงสามครั้ง
ว่ายังอื่นแก้แร่ง[971]บอกมา
ชุมพูบดีจินตนา จึงกล่าวว่าดูราราชา
ภูบดี[972]มีชัยในสนาม
เหตุว่าท่านเนาในคาม-[973] เขตนี้เราเข็ดขาม
คุณฤทธิ[974]นามจึงเสื่อมสูญ
ถ้าอยู่ปัญจาราชเพิ่มพูน ท่านจัก[975]นิเวศ[976]กระกูล[977]
ก็จะสูญสวัสดีชัยยัง
แม้นเราอยู่ในไอยสุริยโภคัง[978] ท่านจะแพ้ฤทธิพลัง
แก่เรานี้มั่ง[979]ดั่งเห็นมา

---

[970]กำหมลัง (ภาษาใต้) หมายถึง กำลัง

[971]แร่ง (ภาษาใต้) หมายถึง รีบเร่ง

[972]ภูบดี หมายถึง พระเจ้าแผ่นดิน

[973]คาม หมายถึง ที่อยู่

[974]คุณฤทธิ หมายถึง ฤทธิ์ที่เป็นคุณ

[975]จัก = จาก

[976]นิเวศ หมายถึง ที่อยู่

[977]กระกูล = ตระกูล

[978]ไอยสุริยโภคัง หมายถึง สมบัติของความเป็นพระเจ้าแผ่นดิน

[979]มั่ง (ภาษาใต้) หมายถึง บ้าง

สุรางคนางค์ 28

นราธิบดี ฟังวัจนานราชี ชุมพูอิสรา
กล่าวยุมบล[980]กลแก้ กลับแพ้ไม่สา ธิราชมหา
ท่านท้าวทับ[981]ไป
ว่าชนานิโท[982] ปริสาสโภ[983] ดังนี้คิดไฉน
เมื่ออยู่นัครา ทูตาใช้ไป ท่านยังสนองภัย
แพ้แล้วจึงมา
ถึงกลางมรรคโค เราให้บุรุสโส[984] มาฆมาณพา
นำมรคาลัย ให้ไว[985]คมนา ทำฤทธิพลา
ตกจากคชสาร
ราชังช่างกระไร ไม่เอื้อนสะเทือนใจ เจรจาว่าขาน
แพ้พ่ายเราหลาย แล้วไม่นมัสการ ว่าล้วนชวนพาล
พาโลเจรจา
เป็นคำพาลไพร่ เห็นทีมีชัย พงศ์พันธุ์ทหรา[986]
เป็นมันทลีโท[987] วัจโนเฉกา ประดุจดั่งทา-
รกอ่อนสอนเจน[988]

---

[980]ยุมบล = ยุบล หมายถึง ข้อความ , เรื่องราว

[981]ทับ (ภาษาใต้) หมายถึง ทับถม , ล้อเลียน

[982]ชนานิโท = ชนานินโท หมายถึง ผู้เป็นใหญ่ของชน

[983]ปริสาสโภ หมายถึง ผู้องอาจกว่าบริวาร

[984]บุรุสโส หมายถึง บุรุษ

[985]ไว (ภาษาใต้) หมายถึง เร็ว

[986]ทหรา หมายถึง เยาว์ , คนหนุ่ม

[987]มันทลีโท = มันททลิทโท หมายถึง ชนชั้นต่ำ

[988]สอนเจน หมายถึง สอนพูด (มาจากคำว่า สอนเจรจา)

มุสาสัพพาโล อัคคีนีริโย[989] จักไหม้โอษฐ์เข็ญ
ตายตกนรกขัง จีรัง[990]นานเป็น เปรต[991]ปากเน่าเหม็น
เขือน[992]คายเขฬา[993]
ราชังชุมพู ยังไม่สดับรู้ ด้วยโทษคุณา
กุศลอักกุศล[994] มืดมนมนัสสา จึงกล่าววัจนา
พาโลสนองไป
ดูราชาท้าว ธิราชท่านเจ้า ว่านิริยังภัย[995]
ซึ่งจักมาเผา เรานี้ยังสงสัย จะมาเป็นเปลวไฟ
เผาโอษฐ์แห่งเรา
เร่งมาเผาไหม้ อัคคีเผาไหม้ มุสาเสียเปล่า
ถ้าเราสับปลับ[996] ไฟกลับไหม้เอา ไฟนรกไหม้เผา
ท่านท้าวมุสา
ธรรมชาติกระษัตริย์ ถึงมาตรว่า[997]พลัด แต่เดียวเอกา
สู้เสียชีวาตม์ ของอาตมานา บ่พึงคารวา
เคารพไหว้คัล
ดั่งจามจุรีป่า ยังสงวนยศถา สู้มรณาสรร[998]
มิให้เส้นขน หล่นขาดสักอัน เราจะอภิวาทนั้น
อย่าพึงสงสัย

---

[989]นีริโย นิรยะ หมายถึง นรก , เหว

[990]จีรัง หมายถึง นาน , ยั่งยืน

[991]เปรต หมายถึง อมนุษย์จำพวกหนึ่งที่หิวโหยตลอดเวลา

[992]เขือน (ภาษาใต้) หมายถึง ขม

[993]เขฬา หมายถึง น้ำลาย

[994]อักกุศล = อกุศล หมายถึง กรรมชั่ว

[995]นิริยังภัย = นิรยภัย หมายถึง ภัยจากนรก

[996]สับปลับ หมายถึง พูดจากลับกลอก , เชื่อถือไม่ได้

[997]มาตรว่า หมายถึง แม้นว่า

[998]มรณาสรร หมายถึง เลือกเอาความตาย

นราเสฏโฐ[999] สุวนา[1000]ราโช เถิงถ้อ[1001]พ้อภัย
สัพพัญญุตัญญา[1002] ทรงพิจารนาใน สมาธิแล้วไข
ด้วยฤทธิกสิณ
เป็นจักรสุริยะกาล ผันผัดเผาผลาญ ขรรธาราชิน
ศรศรีเกือกแก้ว จักรายับ[1003]สิ้น เข้าซึ่งกสิณ
ปัถวี[1004]บันดาล
แตกแยกออกเป็น ช่องตลอดเห็น ปรางค์รัตน์พิมาน
ไฟในวีจี นิรยาประหาร ธุมมากลุ้มสถาน
ตลบจบทั้ง

18

ท้าวชุมพูราชคิดหวัง ย้อนเปลวไฟธุมมัง
ตลบกลุ้มทั้งมณเฑียร
เห็นทีอัคคีจะมาเบียน พื้นภาคใต้มณเฑียร
ใครหนอมาก่ออัคคี
ชะรอยไฟในอวีจี แต่ต่ำใต้ปรัตติพี[1005]
จะเผาเราฤๅไฉน
ดุจดั่งวัจนังตรัสไตร ทรงพิศเห็นไฟ
แยกธรณีสุดตา
เรืองอร่ามพลามลุกขึ้นมา ฉาบไหม้สุนทรา
ในสานุทิศรอบไป

---

[999]นราเสฏโฐ หมายถึง ผู้ประเสริฐกว่าประชาชน คือ พระพุทธเจ้า

[1000]สุวนา หมายถึง ฟัง

[1001]เถิงถ้อ หมายถึง โต้ตอบ

[1002]สัพพัญญุตัญญา หมายถึง ผู้รู้สิ่งทั้งปวง คือ พระพุทธเจ้า

[1003]รำยับ = ระยับ หมายถึง พินาศ , ยับเยิน

[1004]ปัถวี = ปถวี , ปฐวี หมายถึง แผ่นดิน

[1005]ปรัตติพี = ปัถพี , ปถพี

เยีย[1006]ไฉนเรานี้พ้นไฟ ไม่มีสิ่งใด
เกือกแก้วพระขรรค์ศรทรง
เพลิงจักหักสิ้นเป็นผง เครื่องยุทธิสำหมรับ[1007]องค์
ดรธาน[1008]เสียสูญสุดมือ
พระทัยไหวหวาดกายครือ แม่มดอันผีเข้าถือ
กระสันระรัวทั้งกาย
พระขีณาสป[1009]เสนาผาย พุทธนิรมิตก็หาย
เจียนจายแต่โถงโรงครรภ์
ยังแต่องค์ชุมพูณรงค์สั่น เสนาชาวประจันต์[1010]
ทั้งหมื่นนั่งประชุมนุมใน
ให้มาตระหนกตกใจ ร้องทูลแก่ท้าวไท
สมเด็จท่านท้าวชุมพู
บพิตรไม่คิดเห็นดู[1011] ข้าบาทนี้ทั้งหมู่
จะตายด้วยโชติ[1012]อัคคีหนา
ควรพระองค์จงคารวา น้อมเศียรท้าววันทา
ราชาธิราชนรินทร์
ให้ทรงเมตตาแผ่นดิน กับเตโชไชยศิลป์
ให้รอดซึ่งมรณาเผา

[1006]เยีย หมายถึง กระทำ

[1007]สำหมรับ (ภาษาใต้) หมายถึง สำรับ

[1008]ดรธาน = อันตรธาน หมายถึง หายไป

[1009]พระขีณาสป = พระขีณาสพ

[1010]ประจันต์ = ปัจจันต์

[1011]เห็นดู (ภาษาใต้) หมายถึง สงสาร

[1012]โชติ หมายถึง แสงสว่าง , รัศมี , ไฟ

11

นราธิบดี[1013]
ตกพระทัยดะดิ้นเด้า[1014]
ราชาธิราชเจ้า
คลับคล้ายไม่เห็นองค์
เห็นไฟนรกร้อน
พลางร้องขอโทษา[1015]
ท้าวมันทาประสิทธิ์[1017]
สุนาตุ[1018]นาโถ[1019]
แทบบาทยุคลา
ขอถวายรัตนสิงคาร[1021]
เป็นที่พำนักอาตม์
จัตุรงค์ทรงโยธี
เสนาสามนต์ท้าว
ขอถวายองค์อิสรา-
ตัวข้าบรมบาท
ไม่ทำทุราจาร[1023]

ฟังเสนีย์กราบทูลท้าว
เศร้าพระพักตร์ชมลักษณ์องค์
เสนาเฝ้าฝูงอนงค์
ทรงพระทุกข์กลัวมรณา
ท้าวยกกรกราบวันทา
ว่านราราชเสฏโฐ[1016]
พลาฤทธิ์อุตตโม
แม้อันข้านมัสการ
กราบเบญจาปรัตติยาร[1020]
ปัญจาราชธานี
แก่ข้าบาทนฤบดี
อีกส่วยสัตย์พัทธยา[1022]
ร้อยเอ็ดด้าวนัครา
ธิราชเจ้าจอมใจอารีย์
เป็นข้านาถพระภูบาล
มุสาวาท[1024]ให้ผิดธรรม

[1013]นราธิบดี หมายถึง พระราชา

[1014]เด้า หมายถึง สั่นริกๆ

[1015]ขอโทษา = ขอโทษ

[1016]นราราชเสฏโฐ หมายถึง กษัตริย์ผู้ประเสริฐ

[1017]มันทาประสิทธิ์ หมายถึง ผู้มีความสำเร็จน้อย

[1018]สุณาตุ หมายถึง จงฟัง

[1019]นาโถ หมายถึง ผู้เป็นที่พึ่ง คือ พระพุทธเจ้า

[1020]ปรัตติยาร = ปฏิญาณ

[1021]สิงคาร = ศฤงคาร หมายถึง ทรัพย์สมบัติ

[1022]พัทธยา หมายถึง ค่าภาคหลวงที่หักหรือริบเอา

[1023]ทุราจาร หมายถึง ความประพฤติที่ชั่วช้าและเลวทราม

[1024]มุสาวาท หมายถึง คำพูดไม่จริง , พูดโกหก

จักเสียพยศร้าย อุหังการพาลโมหันธ์[1025]
ขอพระทานแต่ชีวัน ทั้งเสนาสามนต์ใน
กลางธุมมสิกขัง[1026] บัลลังก์คั่งทั้งปรางค์ชัย
ธุมมาอังคา[1027]ไฟ ปลิงคัง[1028]ปลิวกลุ้มมา

สุรางคนางค์

ชนานินโท สาไกยะสิงโห ตรัสรู้วิญญาณ
นี้ไซร้ประจัย[1029] อดีตนา- คตได้สร้างมา
สัจจามรรคผล
เห็นท้าวชุมพู สามนต์ราชู ทั้งร้อยเอ็ดตน
เสนาพลผอง ทั้งสองแสนคน จักถึงมรรคผล
ครั้งนี้ในการ
ควรที่จักโปรด บรมสมโภชน์ พุทโธบันดาล
ดับไฟนีรยัง จึงปลิงคังสถาน อันซึ่งประหาร
ดับสิ้นสุดกัลป์[1030]
กรุงราชธา- นีล้ำโลกา พิภพสบสวรรค์
ให้บันดาลกลับ เป็นเวฬุวัน ปรางค์แก้วสุวรรณ
เป็นคันธกุฎี[1031]
ขีณาสโว อันเป็นราโช สามนต์เสนีย์
กลับเป็นสังโฆ อรโหตามที่ สามเณรเสนีย์
เป็นสามเณรา

[1025]โมหันธ์ หมายถึง ความมืดมนด้วยความหลง

[1026]ธุมมสิกขัง หมายถึง ควันและเปลวไฟ

[1027]อังคา = อังคาร หมายถึง ถ่านเพลิง

[1028]ปลิงคัง = ปลิงคณห์ หมายถึง รวมกัน

[1029]ประจัย = ปัจจัย หมายถึง เหตุอันเป็นทางให้เกิดผล

[1030]กัลป์ หมายถึง ระยะเวลานานเท่ากับโลกประลัยครั้งหนึ่งเป็นสิ้นกัลป์หนึ่ง

[1031]คันธกุฎี หมายถึง ชื่อกุฎีที่ประทับของพระพุทธเจ้า เรียกว่า พระคันธกุฎี

เทวาเทวี ครุฑานาคี คนธรรพ์ภูตา
มหายักเข สัพเพ[1032]เทวา นบบาทศาสดา
แล้วต่างคืนสถาน
ส่วนองค์ราชา- ธิราชมหา จักรพรรดิบันดาล
จึงแปลงรูปัง สุนทรังในสถาน เป็นองค์ทรงญาณ
ฉวีวร[1033]ปรา
นีสีทรัง[1034] เหนือรัตนบัลลังก์[1035] ธรรมภาคศาลา
ทรงพระรัศมี ด้วยอภิญญา พระเกตุมา-
ลาเลิศรังสี
ทรงพระมหา บุรุษลักข- ฉาระพรรณอันมี
ยิ่งล้ำพรหมมา อามันราชี[1036] มัธยัสถ์[1037]ดุษฎี-
ภาพ[1038]ตั้งเมตตา
กรุงท้าวพิมพิสาร ยลมลักบันดาล ชมพุทธคุณา
พระเดชพระฤทธิ์ ทรงพิศเมตตา น้อมศิโรมา
กราบด้วยเบญจางค์
ชุมพูราโช นิรุตตโม ร้อยเอ็ดพิศพลาง
เสนาไพร่พล ยลรูปพุทธาง รำงับไฟสว่าง
ทุกข์ร้อนกลับหาย
มโนรมเย[1039] พิศดูนัคเร ปรางค์รัตน์เปล่าดาย[1040]
สรรพสิ่งสมบัติ พิพัฒน์กลับกลาย มาเห็นเป็นฝ่าย
พุทธานาโถ

[1032]สัพเพ หมายถึง ทั้งหมด , ทั้งปวง

[1033]ฉวีวร = ฉวีวรรณ หมายถึง ผิวกายประเสริฐ

[1034]นีสีทรัง (นีสีทน) หมายถึง ที่นั่ง , การนั่ง

[1035]รัตนบัลลังก์ หมายถึง อาสนะที่พระพุทธเจ้าประทับนั่ง

[1036]อามันราชี = อามันตราชี หมายถึง พระราชาของเมืองขึ้น

[1037]มัธยัสถ์ = มัธยะ หมายถึง ในท่ามกลาง , ระหว่างกลาง

[1038]ดุษฎีภาพ = ดุษณีภาพ หมายถึง ความสงบนิ่ง

[1039]มโนรมเย = มโนรมย์ หมายถึง ยินดี , บันเทิงใจ

[1040]เปล่าดาย หมายถึง ว่างเปล่า

มีมโนคิด เมื่อมาพึงพิศ เลิศล้ำสุนทโร
ราชาเอกอุต เป็นพุทธนาโถ จักษ์สุดทิศโส
โอพาร์รังสี
ชุมพูบพิตร ยอกรชุลี กราบเกล้าดุษฎี[1041]
แล้วจงทูลสนอง เพราะพร้องวาที โจม[1042]โลกยโมลี
จึงตรัสพัจโน
โดยวารอุบาย แต่ก่อนเป็นฝ่าย นิรุตตโม
บัดนี้มาเป็น วรพุทธนาโถ ปรางค์รัตน์สุวรรณโณ
เป็นพระเชตุวัน
ดั่งหรือลือลด เสียศิริยศ โภไคไอยสวรรค์
มาเป็นบรรพชิต ทำกิจผิดกัน ราชามาผัน
ดังนี้เพื่อใด
มหานาโถ สดับอรรถวัจโน ราชาปุจฉัย
ทรงพระกรุณา ตรัสพัจนาไข แก้อรรถทันใจ
แก่ราชกระกูล
ดูราราชา จงตั้งมนัสสา ฟังพุทธบัณฑูร[1043]
ไอยสุริยสมบัติ จักรพรรดิเพิ่มพูน เป็นแต่เครื่องสูญ
สารธาร[1044]เสียเปล่า
เห็นเป็นบ่วงสัตว์ ผูกกรเท้ารัด คอไว้ดังด้าว
อย่าได้ประมาทนัก จักนำกายเรา จมอยู่ในด้าว
แห่งวัฏสงสาร[1045]

[1041]ดุษฎี หมายถึง ความชื่นชมยินดี

[1042]โจม = จอม

[1043]บัณฑูร หมายถึง คำสั่ง

[1044]สารธาร = สาธารณ์ หมายถึง ตกต่ำ, ไร้ค่า

[1045]วัฏสงสาร หมายถึง การเวียนว่ายตายเกิด

เยสันตา

(มันทาภิสิทธิ์ชุมพูฟังวัจโน บรมพุทธวรนาโถ
สำแดงวิมุทิ[1046]อัน
มีพระจินตนาในมไหศวรรย์[1047] ราชาธิราชมหันต์
มโหฬารกว่าเรา
ยังองค์ไม่เจตนา ครหา[1048]วาทว่าสูญเปล่า
สมบัตินี้ของเราเพื่อประโยชน์สิ่งใด
คือสวปชล[1049]วนเวียนอยู่ใน สงสารนี้คือสมุทัย[1050]
ใครหลงใหลจะเวียนวัน[1051]
เดชะพระบารมีเธอสร้างไว้ได้แสนกัลป์ จึงจิตคิดปลงซึ่งปัญ-)[1052]
ญาลง[1053]เห็นในพระไตรลักษณ์[1054]
ยอกรประณต[1055]บทบาทวรจักร จงมาเป็นที่พำนัก
แก่ข้านี้ผู้เจตนา
เหนื่อยหน่ายหมายมุ่งข้ามจากวัฏสงสารา พ้นจากภัยในนิรยา
ดั่งมโนมนัสนี้จำนง
พระศรีสาไกยะมุนีพุทธพงศ์ สดับวัจนะเอื้อน[1056]องค์-
การแก่ท้าวชุมพู

[1046]วิมุทิ = วิมุตติ หมายถึง ความหลุดพ้น , พระนิพพาน

[1047]มไหศวรรย์ หมายถึง อำนาจใหญ่ , สมบัติใหญ่ , ความเป็นใหญ่ในแผ่นดิน

[1048]ครหา หมายถึง ติเตียน , นินทา

[1049]สวปชล หมายถึง น้ำนิ่ง (สวป มาจาก สฺวป หมายถึง หลับ)

[1050]สมุทัย หมายถึง เหตุ , เหตุเกิดทุกข์ เป็น 1 ในอริยสัจ 4

[1051]เวียนวัน = เวียนวน

[1052]เพิ่มมาจากฉบับสอบทาน เนื่องจากวรรคตอนในฉบับหลักขาดหายไป

[1053]ลง = เล็ง

[1054]พระไตรลักษณ์ หมายถึง ลักษณะ 3 คือ 1. อนิจจัง หมายถึง ความไม่เที่ยง 2. ทุกขัง หมายถึง ความเป็นทุกข์ และ3. อนัตตา หมายถึง ความมิใช่ตัวตน

[1055]ประณต หมายถึง น้อมไหว้

[1056]เอื้อน หมายถึง เอ่ย , พูด , กล่าว

ว่าบพิตรอิสระล้ำยิ่งราชู จะได้ประพฤติอยู่
ตามเราหรือหวังพ้นภัย
(นราสับโภ[1057]สดับวรพุทธตรัสไต ว่าข้าขอประพฤติใน
ตามกิจพุทธโอวาท)[1058]
ขอบวชในวรบาทศาสดา ตามพุทธโอวาท
แทบวรพุทธบาท
พระยาสามนต์เสนาทั่วราษฎร์ ร้องขึ้นเพื่อขอโอกาส
แก่ชุมพูราชนรินทร์
จักขอบรรพชังอยู่ด้วยกันนี้ทั้งสิ้น มหาราชชุมพูนราชิน
จึงให้อนุญาตว่าสา-
ธุตามในปรารถนา ใครเล่าอย่ากังขา[1059]
จักขอรับบรรพชาขันธ์

คัมภีรา 19

พระสร้อยสัพพัญญูอุดดม[1060]ครูในสากล
แจ้งในนิสัยอัน โดยมีอิษฏิ์[1061]
แห่งเสนาสามนต์ท้าวชุมพูราชบพิตร
สร้างสมธรรมสุจริต มีแต่ก่อน
ในขณะอดีตชาติชุมพูนาถธิบดีสร
ทลิททก[1062]เมื่อก่อน โน้นไถนา
แถบใกล้ติรังชลังไหลมลักไปปะกเลวรา[1063]
ซากผีเน่าลอยมา กลางสายชล

[1057]นราสับโภ = นราสภ

[1058]เพิ่มมาจากฉบับสอบทาน เนื่องจากวรรคตอนในฉบับหลักขาดหายไป

[1059]กังขา หมายถึง เคลือบแคลงสงสัย

[1060]อุดดม = อุดม (มาจาก อุตตม) หมายถึง ผู้สูงสุด , ประเสริฐที่สุด

[1061]อิษฏิ์ หมายถึง ความปรารถนา

[1062]ทลิทก (ทลิทฺท) หมายถึง คนยากจน

[1063]กเลวรา = กเลวระ หมายถึง ซากศพ

เล็งพลางทางคิดความสังเวช[1064]ในอุระประเทศกมล
ว่าอโห[1065]โอ้ตน นี้เน่าพอง
ดูโสกโครกกายนี้เน่าเหม็นเขือน[1066]คาวทั่วทั้งผอง
ไม่ควรที่มุงมอง พึงเกลียดซัง
ด้วยเทวกายเราเห็นแต่ล้วนเป็นในกองทุกขัง[1067]
อนัตตา[1068]อนิจจัง[1069] ทั่วสงสาร
ชายนั้นอันเชื่อเอาในคุณพระไตรลักษณะญาณ
ณ ครั้งนี้สู่สถาน สังเวชกาย
ถือพระไตรลักษณะนี้เพื่อศรัทธามีจำใจหมาย
ด้วยผลทำไว้ แต่หงน[1070]หลัง
เธอย่อมให้พ้นสรรพทุกข์เสวยสุโขโอพารัง
คือท้าวชุมพูตั้ง แล้วแต่ก่อน
จึงตรัสเรียกเอหิภิกขุ[1071]ก็บรรลุสโมสร
บาตรแลไตรจีวร พูนมาถึง
ก็สวมองค์ชุมพูยาเสนามาตยา[1072]แสนหนึ่ง
เครื่องอัฐบริขาร[1073]พึง ก็สำเมร็จ[1074]

[1064]สังเวช หมายถึง ความสลดใจ

[1065]อโห (คำอุทาน) หมายถึง โอ , อนิจจา , โธ่

[1066]เขือน (ภาษาใต้) หมายถึง ขม , ขื่น

[1067]ทุกขัง หมายถึง ความเป็นทุกข์

[1068]อนัตตา หมายถึง ความมิใช่ตัวตน

[1069]อนิจจัง หมายถึง ความไม่เที่ยง

[1070]หงน = หน

[1071]เอหิภิกขุ = เอหิภิกขุอุปสัมปทา หมายถึง การอุปสมบทด้วยพระวาจาของพระพุทธเจ้าว่า “จงเป็นภิกษุเถิด” เป็นวิธีที่พระพุทธเจ้าทรงบวชให้เอง

[1072]มาตยา หมายถึง อำมาตย์

[1073]อัฐบริขาร หมายถึง บริขาร 8 อย่างของพระสงฆ์ คือ 1.สบง 2.จีวร 3.สังฆาฏิ 4.บาตร 5.มีดโกน 6.เข็ม 7.ประคดเอว และ8.กระบอกกรองน้ำ

[1074]สำเมร็จ = สำเร็จ

ด้วยเดชะพุทธาคุณองค์บรมพระสรรเพชญ
เธอก็เป็นสงฆ์เดียวเด็ด ดูอัคระ[1075]
บอกพระจัตุกรรมฐาน[1076]กะ[1077]สละ
กิเลสกะ ละสมบัติ
ลุแก่พระโสดา[1078]สักกีทาคา[1079]อรหันต์[1080]
ได้ชมสมบัติ อรโห
นำชุมพูบดีเถโรอดีตราโช
สโมสรแล้ว จึงคิดส่ง
สารศรีไปถึงอนงค์พิมพรอ่อนนุพงษ์[1081]
วรองค์อัคเรศ เยาวมาลย์
เล็งลักษณะในอักษรสารว่าวรมหิทธิบาล[1082]
บรรพชานิกขัม[1083]แล้ว อย่าไฉน
วรนงค์จงอยู่เป็นใหญ่ครองพิภพพระสุริยไอย
ปัญจาราช นั้นภิรมย์
แม้นมีราชีใดอุดดม[1084]จะมาสองสืบสม
ก็ตามแต่มโน อันนุชปุณปอง[1085]
พิมพรังฟังยุมบลสารพร้องทรงพระแสงโศการ้อง
ร่ำไห้พิไร[1086] ก็โหยหา

[1075]อัคระ หมายถึง ประเสริฐ , เลิศ ,ยอด , สูงสุด

[1076]จัตุกรรมฐาน หมายถึง กรรมฐาน 4

[1077]กะ = ก็

[1078]พระโสดา = พระโสดาบัน หมายถึง พระอริยบุคคลชั้นที่ 1

[1079]สักกีทาคา = พระสกทาคามี หมายถึง พระอริยบุคคลชั้นที่ 2

[1080]อรหันต์ = พระอรหันต์ หมายถึง พระอริยบุคคลชั้นที่ 4

[1081]อ่อนนุพงษ์ = อนุพงษ์

[1082]วรมหิทธิบาล หมายถึง พระผู้ครองฤทธิ์อันประเสริฐ ในที่นี้หมายถึง พระยาชมพู

[1083]บรรพชานิกขัม หมายถึง ออกบวช

[1084]อุดดม = อุดม

[1085]ปุณปอง หมายถึง เต็มใจ , พอใจ

[1086]พิไร หมายถึง ร่ำ , รำพัน

โอโอ้ชุมพูพระภัสดาทรงฤทธิหพลา[1087]
อยู่สถิตอิสระ ในชุมพู[1088]
ทั่วธรณีหรือมีใครคู่ยศศักดิ์แข็งข่มขู่
ทั่วสานุทิศ ก็เข็ดขาม
ลือชาพระเดชพระนามพระเกียรติเรืองอร่าม
ดั่งพระสุริยะส่อง ท้องเวหน
ไม่มีตัวใดใครผจญพระฤทธิโสภณ
เกือกแก้วจักรศรศรี ขรรธา
สูญสาบศรศรีฤทธิพลาแพ้อานุภาพว่า
แก่ทูตา มาไพรี
แตกศึกคึกพากันหนีเข้าบวชตัวเป็นชี[1089]
ทรงผ้ากาสาพัสตร์[1090] รัดพันกาย
โอ้อาแม้นว่าถึงกูอยู่รายร่วมคู่ได้เจ็บอาย
แม้นว่าเสียชีพวาย ดีกว่าเป็น
มิให้เทวามานุษย์เห็นควรหรือแลมาเป็น
เขลาขลาดดังนี้ ดูอัศจรรย์
กูนี้จักอยู่ไปในปัญจาลราชข่วงเขตขัณฑ์
ราชาใดอยู่รู้ จักดูแคลน
คือดั่งผลไม้แลสวนแดนไม่มีผู้ใดห้ามแหน
หวงแล้วหรือควร ภัยอันราย[1091]
หรือหนึ่งนาคีพิษมลาย[1092]เขี้ยวแก้วหลุ่ยหาย
เป็นอัปภาคย์[1093] มากเหลือแสน

[1087]หพลา = มหัพลา

[1088]ชุมพู หมายถึง ชมพูทวีป

[1089]ชี หมายถึง พระ , นักบวช

[1090]กาสาพัสตร์ = กาสาวพัสตร์ หมายถึง ผ้าย้อมฝาด , ผ้าเหลืองของพระภิกษุ

[1091]อันราย = อันตราย

[1092]มลาย หมายถึง แตก , ตาย

[1093]อัปภาคย์ หมายถึง เคราะห์ร้าย , อัปมงคล

ผิกูจักตามไปสุดถึงแดนตายไปสู่เมืองแมน
เพราะเพื่อความแค้น ของอาตมา
ผิไปคบชายชู้สองมาร่วมรักฤดี[1094]เสน่หา
ให้เป็นอัปภาคย์ ในนารี
ไห้พลางนางยอพระกรตีพระองค์อุระพิ-
ลาปพลางก็ทาง ตรัสจาบัลย์
แก่พระเยาวโอรสนักธรรม์
แก้วแม่อยู่ครองปัญ- จาธานี
กับด้วยมัตยา[1095]มหาเสนีย์
อย่าทรงโศกี พระสุดรัก
ตัวแม่นี้จักลาลีไปสำนัก
ปิตุเรศเจ้าจัก เป็นไฉน
เพื่อให้แจ้งแห่งพระกระมลทรวงแม่นี้แลพระดวงใจ
จักจีรังใย พระลูกยา
ศิริคุตวรบุตราบังคมวรบาทราชชนมาเสร็จ
สมเด็จมารดา เสาวนีย์พลัน
แก่เสนาในคนขยันรักษาข้าเขตขัณฑ์
ให้จัดรถทรง อลังกา[1096]
แล้วบรรจงกายไม่ช้าเก็บหมู่ศฤงคา[1097]
นารีวรรูปา มากถึงพัน
มาทรงมณีรถสุวรรณบ่ายวิไชยันต์[1098]
ไปสู่สำนัก นี้ราชา

[1094]ฤดี หมายถึง ใจ

[1095]มัตยา = มาตยา หมายถึง อำมาตย์

[1096]อลังกา = อลังการ

[1097]ศฤงคา = ศฤงคาร

[1098]วิไชยันต์ = เวชยันต์ หมายถึง รถของพระอินทร์ ในที่นี้หมายถึง รถทรงของกษัตริย์

ครั้นถึงท่ามกลางแห่งมรรคาฟั่นเฟือน[1099]แห่งรัถยา
ที่ไปสู่สำนัก นรเบน[1100]
ด้วยไม่มีใครจะเจน[1101]สู่ยังพระบริเวณ
ชุมพูที่เป็น พระเถโร

ยานี 11

ปางเมื่อนาถพิมพร ลินลาศ[1102]จรเต้ามรรคโค
มุนีโลกยนาโถ สัพพัญญูรู้อาการ
จึงเรียกซึ่งเจ้ามาฆ- สามเณรนาคกุมาร
แล้วมีพุทธปรัตติยาร[1103] ให้ไปย่อย่นมรรคา
นำนาถพิมพรนั้น ให้มาทันเช้าเวลา
ยังเชตุวันนา อาวาสนี้ตามจำนง
เจ้ามาฆสามเณรฟัง พุทธาตรัสแจ้งแปลงองค์
เป็นบุรุษหนึ่งทรง ชรากายบ่ายเบี่ยงมา
ถึงหน้าราชรถนาถ พฤฒาราชจึงปุจฉา
ว่าเหวยนาถกัลยา มาทั้งนี้จะไปไหน
แต่ล้วนกระษัตรี จรลีมาพนาลัย[1104]
ทุกข์ร้อนอาวรณ์ใจ สิ่งใดหรือจึงวิ่งมา
นางฟังพฤกฒา[1105]มานพ ยืนหน้ารถแล้วปุจฉา
จึงบอกตามสัจจา ว่าท่านเหวยเราจักไป

[1099]เฟือน (ภาษาใต้) หมายถึง หลงใหล , สับสน , สะเปะสะปะ

[1100]นรเบน = นรเปน

[1101]เจน หมายถึง ชำนาญ

[1102]ลินลาศ = ลีลาศ

[1103]ปรัตติยาร = ปฏิญาณ

[1104]พนาลัย หมายถึง ป่า

[1105]พฤกฒา = พฤฒา

ยังราชกรุงธานี ราชาธิราชอยู่ไหน
ฟั่นเฟือนมรรคาลัย ไปไม่แน่แต่ซัง[1106]มา
พฤฒวุฒบุรุษ[1107]กล่าว ว่าตัวเรานี้เล่าหนา
จะไปสู่กรุงธา- นีราชท้าวเจ้ากรงธรรม[1108]
นางว่าท่านนำสู่ สำนักให้ข้าพบกัน
กับท้าวชุมพูอัน ออกมาบวชเป็นสังฆา
รู้จักไมตรีไว้ ให้ทั้งรถรัตน์วัตถา[1109]
ที่เรานี้ขี่มา เป็นค่าจ้างนำทางเดิน
พฤฒามานพว่า สีกามาหาถ้าหล้อง[1110]เพลิน
ไปดีก็เร่งเชิญ ลงจากรถเข้าไปสู่
วรนงค์ลงแต่รถ บทบาทมาทั้งหมู่
สามเณรนำมาสู่ ถึงเชตุพนมหาวิหาร
บัดนั้นพิมพรนุช ยลรูปพุทธปาติมาน[1111]
กุม[1112]เกศมนัสการ ด้วยสุจริตเคารพพลัน
แล้วทูลถามถึงท้าว ชุมพูผู้สวามีอัน
ทรงบรรพชาขันธ์ อยู่แห่งใดจงเมตตา
สัมมาสัมพุทโธ ฟังวัจโนนางปุจฉา
ถึงองค์เถรา มหาชุมพูผู้สวามี
พุทธจึงตรัสบอก เธออยู่นอกพระกุฎี
มหาสีกาจงลาลี- ลาศจรเต้าตามไปหา
ยังนอกเวฬุนาวาส เธอสมาธิภาวนา
เอาของไปบูชา ชมบุญธิ[1113]ของเธอดู

[1106]ซัง (ภาษาใต้) หมายถึง ดั้นด้น , เที่ยวไปโดยไม่มีจุดหมาย

[1107]พฤฒาวุฒบุรุษ หมายถึง บุรุษเฒ่าผู้เจริญ

[1108]กรงธรรม = ทรงธรรม

[1109]วัตถา หมายถึง เสื้อผ้า

[1110]หล้อง (ภาษาใต้) หมายถึง หลง

[1111]ปาติมาน = ประติมาน

[1112]กุม = ก้ม

[1113]บุญธิ = บุญญาธิการ

พิมพรวิมลนาถ กราบวรบาทโลกยวิทู
วรนาถลีลาศสู่ มหาชุมพูผู้ภัสดา

25

มหาเถรชุมพู เธอรู้ด้วยอภิญญา
จึงนิรมิตฤทธิ์ขีณาสวา[1114] เหมือนวรกายได้ถึงพัน
พระองค์ทรงศิลลา[1115] กาสาพัสตร์เหมือนกัน
นั่งสมาธิพร้อมอยู่ทั้งพัน เพื่อสำแดงฌาน[1116]ปรา-
กฏแก่พิมพรบาท กับด้วยนาถทั้งพันมา
พิศวง[1117]ทรงทอดนัยนา แลแลพิศพิศก็เหมือนกัน
ไม่รู้จักสามี อรนารีก็กลับผัน
มาทูลพระทศพล[1118]พลัน ชุมพูเถรสหัสสา
ไม่อาจจะรู้จัก ข้าพึ่งศักดิ์องค์ภัควา[1119]
ได้ทรงพระมหากรุณา สำแดงองค์พระเถรชุมพู
พุทธตรัสพจนา ว่าสีกา[1120]ไปเรียกดู
ถ้าว่ามหาเถรชุมพู เธอจะขานแก่สีกา
นางฟังพระสรรเพชญ เช็ดชลเนตรพลางเดินมา
จึงตรัสมัทธุรกถา[1121]ว่า ข้าแต่พระเถรชุมพู
พระเถรทั้งพันขาน ว่าพิมพรนางจะมาสู่
ชวนกันมาพร้อมร้องเรียกตู มาทั้งนี้นี่เพื่อใด

[1114]ขีณาสวา = ขีณาสพ

[1115]ศิลลา = ศีล

[1116]ฌาน หมายถึง การเพ่งอารมณ์จนใจแน่วแน่เป็นสมาธิ

[1117]พิศวง หมายถึง แปลกใจ , สงสัย

[1118]ทศพล หมายถึง พระนามหนึ่งของพระพุทธเจ้า

[1119]ภัควา = ภควา หมายถึง ผู้มีโชค , พระนามเรียกพระพุทธเจ้า

[1120]สีกา (ตัดมาจากคำว่าอุบาสิกา) หมายถึง คำที่ภิกษุเรียกคฤหัสถ์ผู้หญิง

[1121]มัทธุรกถา (มธุร+กถา) หมายถึง กล่าวด้วยถ้อยคำที่ไพเราะ

นางสดับแจ้งพระกรรณ สงฆ์ทั้งพันซึ่งรู้ให้
ไม่รู้ชุมพูองค์ใด ร้องไห้พลางวิ่งเข้ามาวอน
กราบพลางน้ำพระเนตรผับ ทับอุระทรวงดวงสมร
เช็ดน้ำตาไหว้พลางทางวอน ว่ามหาการุณิโก
ชุมพูขานทั้งพัน สนั่นเวพุวันโน
ขอพระเจ้าผู้ล้ำโลกยนาโถ โปรดให้แจ้งในชุมพู
พระโคตมโมตรัส ว่าสีกาจงฟังดู
ขานก่อนนั้นแลท้าวชุมพู สวามีซึ่งบรรพชา
พิมพรครั้นได้ฟัง เนตรเคล้าคั่งทั้งนัยนา
ชวนกันมาแล้วให้สัญญา ฟังให้ไวใครขานก่อน
ถ้าเธอจักพลิกไพล่[1122] ยุดให้ได้ชายจีวร
เอาไว้ให้มั่นก่อน แล้วค่อยย้อนขอสมา[1123]
ให้สัตย์นัดกันพร้อม ค่อยน้อมเกล้าเจ้าเข้ามา
พิมพรก็ร้องว่า ดูราท้าวชุมพู
หมู่นางถ้วนทั้งพัน สะกิดกันคอยฟังดู
องค์ใดขานก่อนให้จงรู้ จักชักผ้าจีวรมา
ชุมพูอรหัต[1124]รู้ในนัดนาถชายา จึงขานพร้อมกันว่า
อ้ออุบาสิกามา เถรชุมพูอยู่นี้แน่
พิมพรวิมลพิศ สนมคิดพลางไม่แท้
ประพิมพ์ประพาย[1125]ไม่รู้จัก แต่นั่งร้องไห้ไม่วายวาง
ว่าพระมหาเถราชุมพู ว่าอย่าอางขนาง
ข้าขอประณตบทบาททาง เพื่อจักได้อนุโมทนา
มิได้อนาทร[1126] วรพุทธศาสนา
จงสำแดงแจ้งกายให้ข้าปรา- กฏจงรู้ว่าชุมพู

[1122]พลิกไพล่ หมายถึง พลิกแพลง

[1123]ขอสมา หมายถึง ขอโทษ

[1124]อรหัต = อรหันต์

[1125]ประพิมพ์ประพาย หมายถึง มีรูปพรรณสัณฐานคล้ายคลึงกัน

[1126]อนาทร หมายถึง ความไม่พะวง , ไม่เป็นทุกข์เป็นร้อน

พิลาป 28

ขีณาสโว ชุมพูอรโห ฟังคำมฤตทู[1127]
ทรงพระปรานี[1128] นารีทั้งหมู่ พิมพรามาสู่
เพราะเพื่อเจตนา
เรานี้เพราะรัก จะสาพิภักดิ์ ในพระศาสนา
มิใช่หญิงพาล ด้วยการกฤษณา[1129] นี้ควรอาตมา
จะสำแดงองค์
คิดแล้วมินาน เถราบันดาล สมาธิแล้วปลง
ให้สงฆ์นิมิต ด้วยฤทธิจำนง พร้อมทั้งพันองค์
กลับกลายหายไป
แต่องค์เถรา นิสีทนา[1130] มัธยัสถ์[1131]อยู่ใน
สถานที่นั้น องค์เดียวแต่ไท จึงตรัสปราศรัย
นาถพิมพโร
บัดนี้อาตมา ทรงพระบรรพชา ได้เป็นชิโน-
รสาแห่งเจ้า สาไกยะสิงโห จงเจ้าอนุโม[1132]
ส่วนบุญสุนทร
นาถพิมพรอัคคะ- มเหสีวรลักษณ์ ได้ฟังยอกร
รองรับโมทนา ด้วยใจสาทร *(นางทั้งพันนร-)*[1133]
นาถน้อมรับสา-

[1127]มฤตทู = มฤทุ (มุทุ) หมายถึง สุภาพ

[1128]ปรานี หมายถึง เอ็นดู

[1129]กฤษณา หมายถึง ดำ ในที่นี้หมายถึง ไม่ดี , กิเลสตัณหา

[1130]นิสีทนา (นีสีทน) หมายถึง ที่นั่ง , การนั่ง

[1131]มัธยัสถ์ = มัธยะ (มชฺฌิม) หมายถึง เป็นกลาง , ระหว่างกลาง

[1132]อนุโม = อนุโมทนา

[1133]เพิ่มมาจากฉบับสอบทาน เนื่องจากวรรคตอนในฉบับหลักขาดหายไป

ธุพระปิ่นเจ้า จงมาโปรดเกล้า ข้าผู้บริจา[1134]
เพื่อจะขอรับ ในบรรพชา ถวายกุศลา
เพิ่มพูนบารมี
พระเถราฟัง นางขอบรรพชัง เป็นภิกขุณี
รูปขอโมทนา สีกาเป็นชี จงไปชุลี
บรมบาทศาสดา
ขอรับบรรพชัง ตามน้ำใจหวัง อันซึ่งศรัทธา
จะได้ฟังธรรม อันเห็นอนิจจา ตามนิสัยว่า
อาจให้มรรคผล
พิมพรวรนาถ แสนสายสวาท ครั้นฟังยุมบล
แล้วกราบอภิวันท์ พระเจ้าอรหันต์ นางทั้งพันตน
มาสู่ภัสดา[1135]
ขอรับบรรพชี[1136] เป็นภิกขุนี จงทรงเมตตา
ข้าผู้นิยม มโนเจตนา ในพระศาสนา
พุทธานาโถ
พระศรีสุคต[1137] รู้การกำหนด ด้วยสัพพัญโญ
มีพุทธวาที นารีสุนทโร จงคมโน
จรเต้าไปหา
พิมพาเทวี[1138] อรหันตเถรี ยโสธารา[1139]
ขอเอาบรรพชัง นางเป็นอุปัชฌาย์[1140] บ่กลับหัทยา
ให้ได้มรรคผล

[1134]บริจา = บริจาริกา , บาทบริจาริกา หมายถึง เมีย

[1135]ฉบับสอบทานใช้ว่า ศาสดา ซึ่งอ่านได้ใจความมากกว่า

[1136]บรรพชี = บรรพชา (เปลี่ยนเสียงสระเพื่อให้สัมผัสกับวรรคที่ 2)

[1137]พระศรีสุคต หมายถึง ผู้ไปดีแล้ว , พระนามของพระพุทธเจ้า

[1138]พิมพาเทวี หมายถึง นางยโสธรา เป็นพระราชบุตรีของพระเจ้าสุปปพุทธะ กรุงเทวทหะ เป็นพระชายาของพระสิทธัตถะ ภายหลังออกบวชมีนามว่า พระภัททกัจจานา , ภัททา , กัจจานา

[1139]ยโสธารา = ยโสธรา

[1140]อุปัชฌาย์ หมายถึง ภิกษุผู้เป็นพระประธานในการบวชพระ

พิมพรกราบบาท พระมุนีนาถ แล้วนางพันตน
ชวนกันมาหา ยังเชตุพน สำนักเจ้าตน
ยโสธารา
กุมกราบกับบาท ทูลยุบลแก่นาถ- เถรีพิมพา
ว่าโคตโม วัจโนให้มา ขอเอาบรรพชา
สำนักเถรี
ยโสธารา จึงให้อารหา[1141] นางภิกขุนี
โกนเกศพิมพรา บริวารอันมี บวชให้เป็นชี
ด้วยพระจัตุกรรมอัน
บอกพระกรรมฐาน พิมพรบริวาร ชนชาวกำนัล
ตั้งจิตพิสมัย นั่งในฌานทัน มิช้าก็บรร-
ลุตามวิสัย
ชุมพูราชา พิมพรกัลยา สามนต์สนมใน
บุญช่วยอุปถัมภ์ ลุธรรมพิสมัย เมื่อพระสาไกยะ
มุนีธรมาน[1142]
ชุมพูนิบาต[1143] เมื่อชิโนนาถ สรรเพชญนิฤพาน
พระเถรกัสสปะ สังโฆมณาจารย์[1144] อรหันต์ตั้งการ
สังคายนาย[1145]
ใกล้ราชคฤเห หน้าเนินบรรพเต ตรีกูฏ[1146]โดยหมาย
อานนทเถรัง วิสัชนัง[1147]ผาย สุตตัน[1148]บรรยาย
ยกเป็นคัมภีร์

[1141]อารหา หมายถึง นางภิกษุณีที่เป็นพระอรหันต์

[1142]มุนีธรมาน หมายถึง พระมุนีทำให้ลดมานะลงได้

[1143]นิบาต หมายถึง หมวด , พวก , ชื่อคัมภีร์รวมชาดกในพระพุทธศาสนา แบ่งเรียกชื่อตามจำนวนคาถา

[1144]สังโฆมณาจารย์ = สังโฆคณาจารย์

[1145]สังคายนาย = สังคายนา หมายถึง การชำระพระไตรปิฎก

[1146]ตรีกูฏ หมายถึง สามยอด

[1147]วิสัชนา หมายถึง การชี้แจ้ง , การตอบ , การเฉลย

[1148]สุตตัน = สุตตันตปิฎก หมายถึง ชื่อปิฎกหนึ่งที่ว่าด้วยพระสูตรในพระไตรปิฎก

ข้าผู้ศรัทธา ยอยกออกมา แต่วารบาลี
ผูกเป็นฉันทพากย์ สยามพาที สุขุมคัมภีร์[1149]
จบนิฏฐิตัง[1150]

นิทานพระยาชุมพูจบลงแล้วแลเจ้าค่ะ

แม้นว่าเพียรผิด สถิล[1151]ธนิต[1152] อักขราเลขัง
โวหารบทบาท ประมาทพลาดพลั้ง ปราชญ์ผู้รู้ฟัง[1153]
ที่ตกเติมใส่ ข้าผู้ผูกแต่ง ขอให้จะแจ้ง
อรรถธรรมพิสมัย ข้าผู้เขียนสร้าง ขอให้แจ้งกระจ่าง
ทางพระวินัย อรรถบาลี คัมภีร์ใดใด
ปิฎกกัณฑ์ไตร แปดหมื่นสี่พัน ขอให้สิ่งสู่
จำจิตใจอยู่ ในศาสนาศรี- อริยเมตไตรย[1154]
ลงมาตรัสใน ภพนี้ปัญจเม[1155] ขอมีปัญโญ
ยิ่งกว่าอรโห แก้อรรถบรรเห[1156] เทวามนุษย์
ครุฑายักเข พ้นจากนิริเย ปิตจัตุรา-
บายทั้งสี่ประการ นรกเปรตเดียรัจฉาน อสุรกายมายา
เป็นตายได้เข็ญ เป็นทุจริตมา ทุกชาติคลาดคลา

[1149]สุขุมคัมภีร์ หมายถึง คัมภีร์อันลึกซึ้ง

[1150]นิฏฐิตัง หมายถึง ซึ่งสำเร็จ , ซึ่งจบ , อันเสร็จสิ้น , จบแล้ว

[1151]สถิล = สิถิล หมายถึง เบา , เรียกพยัญชนะที่ไม่มีกลุ่มลมตามออกมา

[1152]ธนิต หมายถึง หนัก , เรียกพยัญชนะที่เวลาออกเสียงมีกระแสลมพุ่งตามออกมา

[1153]รู้ฟัง (ภาษาใต้) หมายถึง รู้เรื่อง , ฟังเข้าใจ

[1154]ศรีอริยเมตไตรย หมายถึง พระนามของพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง ซึ่งจะมาอุบัติขึ้นในภายหน้าหลังจากสิ้นศาสนาพระโคดมแล้ว ในคราวที่มนุษย์จะมีอายุยืน 8,000 ปี นับเป็นพระพุทธเจ้าพระองค์ที่ 5 แห่งภัทรกัปนี้

[1155]ปัญจเม หมายถึง ที่ห้า

[1156]บรรเห = บรรหาร หมายถึง เฉลย , กล่าวแก้

ขอข้าอย่ามี ใจอกุสลา ทิฐิ[1157]ฉันทา[1158]
ใบ้บ้ากายี ขอมีใจขยัน รู้ธรรมพระศรี-
สุคตพาที แปดหมื่นสี่พัน จำจิตอย่าคลา
ทุกสิ่งสิบปา[1159] นานาในธรรม พระสูตรพระวินัย
ปรมัตถ์[1160]อรรถอัน คัมภีรเญยยธรรม ทุกพันสบสมัย
อย่ามีผู้เสมอ เท่าเทียมได้เหนอ ทั่วโลกาใน
ขอข้าอิสรัน ดุจพุทธตรัสไข พระธรรมอันไพ-
เราะเพราะมนาปา[1161] หนึ่งข้าอย่าเห็น สบทุกข์ภัยเป็น
นัตถิ[1162]ภุชนา[1163] โง่งุ่นตุ่นเต่า เหล่าร้ายมิจฉา[1164]
ผู้เฒ่าพฤฒา ข้าขอพบเห็น สัจจังทั้งนี้
โรคาอย่ามี แก่ข้าผู้เป็น อันเที่ยงอันแท้
นั้นแหละขอเห็น สัจจำคำเป็น ธรรมสากัจฉา[1165]

เขียนจบวันศุกร์ ขึ้นหนึ่งค่ำ เดือนสอง ปีวอกฉศก ฤดูเหมันต์ พระพุทธศักราช ล่วงแล้ว 2427 พระวัสสา[1166] เดือนล่วงแล้วได้เจ็ดเดือนกับยี่สิบสองวันนิพพาน จบนิฏฐิตัง จบเรื่องชุมพูเท่านี้แลเจ้าค่ะ

[1157]ทิฐิ หมายถึง ความดื้อรั้น

[1158]ฉันทา หมายถึง ความลำเอียงเพราะรัก

[1159]สิปปา หมายถึง ศิลปะ

[1160]ปรมัตถ์ หมายถึง จุดมุ่งหมายอันยอดเยี่ยม ได้แก่ นิพพาน , ความจริงอันสูงสุด

[1161]มนาปา หมายถึง พอใจ , ยินดี , ชื่นใจ

[1162]นัตถิ หมายถึง ไม่มี , ไม่อยู่

[1163]ภุชนา หมายถึง เครื่องบริโภค

[1164]มิจฉา หมายถึง ผิด

[1165]ธรรมสากัจฉา หมายถึง การสนทนาธรรม

[1166]พระวัสสา หมายถึง ปี , ฤดูฝน

ภาคผนวก ง
ศัพทานุกรมวรรณกรรมภาคใต้เรื่องพระยาชมพู

ศัพทานุกรม

ความหมายของคำศัพท์อ้างอิงจากพจนานุกรมต่อไปนี้

1. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542
2. พจนานุกรมภาษาถิ่นใต้ พ.ศ. 2525
3. พจนานุกรมมคธ-ไทย
4. พจนานุกรมบาลี-ไทย สำหรับนักเรียน ฉบับปรับปรุงใหม่
5. สัสกฤต-ไท-อังกฤษอภิธาน
6. พจนานุกรมสถาปัตยกรรมและศิลปะเกี่ยวเนื่อง

ก

กะชิง	น. กรรชิง = ร่มรูปฉัตร เป็นเครื่องยศเข้ากระบวนแห่ในการพระราชพิธีสมัยโบราณ ใช้คู่กับคานหามตามบรรดาศักดิ์
กรองเชือง	น. กรองเชิง = กำไลเท้า
กระทาธร	น. คทาธร = ตะบอง
กระทาย	น. กระบุงขนาดเล็กปากผาย
กระบฏ	ก. กบฏ = ทรยศ, คดโกง
กระพอง	น. ปุ่มหัวช้าง
กระมล	น. กมล = ใจ
กระลำพัก	น. แก่นไม้หอมอย่างหนึ่ง เกิดในต้นไม้ที่ไม่เคยมีแก่น สามารถทำยาได้
กระสัน	ก. ตระหนก, ตกใจกลัว
กระสันสิโร	ก. ส่ายหัว
กระออม	น. หม้อน้ำ
กฤษณา	น. ส่วนของเนื้อไม้ซึ่งมีสีดำ เกิดเมื่อต้นไม้มีบาดแผล มีกลิ่นหอมและสามารถทำยาได้
กลดกลิ้ง	น. ร่มประดับพระเกียรติยศ
กลวรีย์	น. กระบวนแห่อันยิ่งใหญ่
กลองชนะ	น. กลองแขก
กลาโหม	น. สมุหพระกลาโหม ตำแหน่งอัครมหาเสนบดีฝ่ายทหาร

กเลวรา	น. กเลวระ = ซากศพ
กว้าน (ภาษาใต้)	น. ร้านค้าเล็กๆ , ห้องแถว อาคารที่ไม่ยกพื้น ใช้คู่กับคำว่าตึก
กสิณฌาน	น. ชื่อของกรรมฐานที่ใช้การเพ่งอารมณ์เพื่อให้เกิดสมาธิโดยวิธีกำหนดวัตถุ คือ วัตถุกสิณ 10 อย่าง ได้แก่ ธาตุ 4 คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ , วรรณะสี 4 คือ สีเขียว สีแดง สีเหลือง และสีขาว , อากาศ และแสงสว่าง
กระจะ (ภาษาใต้)	ก. เห็นได้อย่างชัดเจน
กังขา	น. ความเคลือบแคลงสงสัย
กัมพล	น. ผ้าทอด้วยขนสัตว์
กัมพูรา	น. ยอด
กัลป์	น. ระยะเวลานานเท่ากับโลกประลัยครั้งหนึ่งเป็นสิ้นกัลป์หนึ่ง
กัสสปะ	น. พระนามของพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งในอดีต พระพุทธเจ้า 5 พระองค์แห่งภัทรกัปปัจจุบันนี้ คือ พระกกุสันธะ พระโกนาคมะ พระกัสสปะ พระโคตมะ และพระเมตเตยยะ
กาจ	ว. กล้า , ดุร้าย ใช้คู่กับคำว่าเก่ง = เก่งกาจ
กานบังเวียน	ก. หมุนรอบ , เวียนรอบ
กาม	น. ความใคร่ , ตัณหา
การเวก	น. ชื่อนกชนิดหนึ่งในนิทาน เชื่อว่าอยู่ในป่าหิมพานต์ มีเสียงร้องไพเราะเมื่อสัตว์ทั้งหลายได้ยินจะต้องหยุดชะงักฟัง
กาสาพัสตร์	น. ผ้าย้อมฝาด , ผ้าเหลืองของพระภิกษุ
กำเกิงขอน	1. ก. ดำเกิง , เถกิง = ขึ้น 2. ว. รุ่งเรืองสว่างไสว
กำงน	ก. ทำงน = กังวล , ห่วงใย
กำจาย	ก. กระจาย , ขจาย
กำมนาท	น. กัมปนาท = เสียงสนั่นหวั่นไหว
กำไมล (ภาษาใต้)	น. กำไล
กำหมลัง (ภาษาใต้)	น. กำลัง
กำหมา (ภาษาใต้)	ก. ประหม่า , หวาดกลัว
กิจจะนุกิจจา	น. กิจที่ควรทำเล็กๆ น้อยๆ , กิจพึงควรทำตาม

กินรากินรี	น. อมนุษย์จำพวกหนึ่งในนิยายมี 2 ชนิด ชนิดหนึ่งท่อนบนเป็นคน ท่อนล่างเป็นนก อีกชนิดหนึ่งมีรูปร่างเหมือนคนเมื่อใส่ปีกใส่หางก็บินได้ กินนรเป็นเพศชาย กินรีเป็นเพศหญิง
กุดั่น	น. 1. ชื่อลายชนิดหนึ่งเป็นรูปดอกไม้ 4 กลีบรวมกันอยู่เป็นพืด
	น. 2. เครื่องประดับเพชรพลอยหรือกระจก
กุม	ก. ก้มกราบ
กุมภัณฑ์	น. ยักษ์
กูไร (ภาษาใต้)	ว. กระไร
เก็จ	น. แก้วประดับ
เกย	น. ที่สำหรับขึ้นลงพาหนะในสมัยโบราณ สำหรับกษัตริย์และเจ้านาย
เกริก	ว. ยิ่งใหญ่ , มาก
เกาทัณฑ์	น. ธนูหน้าไม้แบบจีน
เฒ่าแก่	น. ข้าราชการฝ่ายใน
แกมกัน	ก. ผสมกัน
แกรแกร (ภาษาใต้)	ว. ดังๆ
แกล	น. หน้าต่าง
แกวก (ภาษาใต้)	ก. แหวกช่อง
แก้วปลึก	น. แก้วผลึก = แก้วอย่างหนึ่งมีสีใสขาว
โกญจนาท	น. เสียงดังกึกก้อง
โกมุท	น. กระมุท = ช้างประจำทิศตะวันตกเฉียงใต้
โกลา	ว. โกลาหล = วุ่นวาย
โกษา	น. โกษาธิบดี = เสนาบดีฝ่ายคลัง
โกหะลัง	ว. เสียงอื้ออึง , ชุลมุนวุ่นวาย
ไกรสร	น. ราชสีห์

ข

ขจิต	ว. งาม
ขนิษฐา	น. นิ้วก้อย
ข่มเหงเนงร้าย	ก. ข่มเหงคะเนงร้าย = รังแก , เบียดเบียน

ขรรธา	น. พระขรรค์
ขรัวนาย	น. เจ้านายที่มั่งมี
ขอจร	ก. ขจร = ผู้เที่ยวไปในท้องฟ้า
ขอสมา	ก. ขอโทษ
ขัคคัง	น. พระขรรค์
ขัณฑเสมา	น. ขัณฑสีมา = ดินแดนที่มีเจ้าของ , อาณาเขตแว่นแคว้น , เมืองขึ้น
ขัด (ภาษาใต้)	ก. เหน็บ , สอดเข้าที่
ขัตติราโช	น. ขัตติยราโช = พระราชาผู้เป็นนักรบ
ขัตติวงศ์	น. ขัตติยวงศ์ = วงศ์ตระกูลของกษัตริย์
ขาเฉ	น. ขาพิการ
ขีณาสาว	น. ขีณาสพ = ผู้มีอาสวกิเลสสิ้นแล้ว อาสวกิเลสมี 3 อย่าง คือ 1.กาม 2.ภพ 3.อวิชชา , พระอรหันต์
ขูรุ	น. อูรุ = ต้นขา , ขาอ่อน
เขฬา	น. น้ำลาย
เขียวชอื้น	ว. เขียวชอุ่ม
เขือน (ภาษาใต้)	ว. ขม , ขื่น

ค

คชเชนทร์	น. คเชนทร์ = พญาช้าง
คชไอยรา	น. ช้าง
คดไหล	น. วัตถุแข็งคล้ายหิน เรียกว่าเหล็กไหลถือเป็นเครื่องรางของขลัง ทำให้มองไม่เห็น
คนธรรพ์	น. ชาวสวรรค์ซึ่งมีความสามารถในการบรรเลงดนตรี และขับร้อง เป็นบริวารของท้าวธตรฐ
คนธรส	น. สุคนธรส = เครื่องหอม , น้ำอบ
ครหา	ก. ติเตียน , นินทา
คร่า	ก. ฉุดกระชาก
คร่างน้ำมัน	ก. คลั่งน้ำมัน , เมาน้ำมัน

คร้าน	ว. ครั้น = เมื่อ
คร้าม	ก. กลัว , ขาม , ขยาด , พรั่นพรึง
คร่าว (ภาษาใต้)	ก. รอ , คอย
ครือ	ก. ไม่ติดฟัน
ครุฑ	น. พญานก พาหนะของพระนารายณ์ในศาสนาพราหมณ์ มีลักษณะศีรษะเป็นนก ร่างกายตั้งแต่คอถึงเอวเป็นมนุษย์ ส่วนท่อนล่างเป็นอย่างนก
คลาดครรภ์	ก. คลอด
คัก (ภาษาใต้)	ก. สายดึงบังเหียน
คัคนานต์	น. ฟ้า
คันธกุฎี	น. ชื่อกุฎีที่ประทับของพระพุทธเจ้า เรียกว่า พระคันธกุฎี
คาม	น. ที่อยู่
คารวา	ก. คารวะ = แสดงความเคารพ
ค่าคบไม้	น. ง่ามต้นไม้ที่กิ่งใหญ่กับต้นแยกกัน
คำมราม (ภาษาใต้)	ก. คำราม
คำรบ	น. ครบ , ครั้งที่
คีนาสว	น. ขีณาสพ = พระอรหันต์
คีวัง	น. คอ
คุ้ง	น. ส่วนโค้งของท้องน้ำที่ล้ำเข้ามาหาฝั่ง , ย่านเวิ้งน้ำ
คุณฤทธินาม	น. ฤทธิ์ที่เป็นคุณ
คูถ	น. อุจจาระ
คูหา	น. ถ้ำ
เครื่องทรงชั่ว	น. เครื่องทรงไม่สวยงาม
เครื่องสูง	น. สิ่งของที่กำหนดไว้เพื่อแสดงถึงเกียรติและฐานะของพระเจ้าแผ่นดิน
เครือวัลย์	น. เถาวัลย์
เคหา	น. บ้านเรือน
เค้ามูล	น. เหตุเดิม , ต้นเหตุ
แครง	น. ชายแครง
แคลง	ก. สงสัย

โคตม	น. พระโคดมพุทธเจ้า , พระนามของพระพุทธเจ้า
ไคล	ก. ไป

ฆ

ฆัคฆาร์	น. ฆัคฆร = ซอก , ช่อง , รู

ง

ง่อ	มาจากคำลงท้ายเสียงพูดของคนจีน
งูสายพาน	น. งูเล็กชนิดหนึ่งไม่มีพิษ
เงินยวง	น. โลหะชนิดหนึ่งสีขาววาว เนื้ออ่อน
แงก (ภาษาใต้)	ก. อัด , งัด

จ

จรไน	ก. เจียระไน = ทำเพชรพลอยหรือแก้วให้เป็นเหลี่ยมหรือรูปตามต้องการแล้วขัดเงา
จรุง	ก. กรุ่น , อบอวล
จอนกรรณ	น. จอนหู = เครื่องประดับหูมีรูปเป็นกระหนก
จอมภูวดา	น. จอมภูวดล = พระเจ้าแผ่นดิน
จักรี	น. ตำแหน่งพระสมุหนายก อัครมหาเสนาบดีฝ่ายพลเรือน
จังหมัง (ภาษาใต้)	ว. ลังเล , ประหม่า
จัตุกรรมฐาน	น. กรรมฐาน 4
จัตุรงคโยธา	น. กองกำลัง 4 เหล่า คือ 1. หัตถานึก (เหล่าช้าง) 2. อัศวานึก (เหล่าม้า) 3. รถานึก (เหล่ารถ) 4. ปัตตานึก (เหล่าราบ)
จัตุโลกบาล	น. หัวหน้าเทวดาชั้นจาตุมหาราชมีหน้าที่รักษาโลกทั้งสี่ทิศมี 4 องค์ คือ 1. ท้าวธตรฐ 2. ท้าววิรุฬหก 3.ท้าววิรูปักษ์ 4. ท้าวกุเวร
จันทร์เพ็ง	น. จันทร์เพ็ญ , จันทร์เต็มดวง
จา	ก. พูดจา , กล่าว
จามจุรี	น. จามรี ชื่อสัตว์จำพวกวัว ขนยาวละเอียด หางยาวเป็นพู่

จามร	น. แส้ขนจามรี เครื่องสูงชนิดหนึ่ง สำหรับประดับกระบวนแห่ราชยาน
จำนรรจา	ก. พูด , กล่าว
จำมรัส	ว. จำรัส = แจ่มแจ้ง , กระจ่าง , สว่าง
จำมรู	ว. จำรูญ = งาม , รุ่งเรือง
จี่	ก. การทำของให้สุกโดยวางบนถ่านไฟ
จีรัง	ว. นาน , ยั่งยืน
จุก (ภาษาใต้)	ก. อุด
จุไร	น. ไรผม , ไรจุก
จุลาจล	น. จลาจล = ความวุ่นวายปั่นป่วน
เจตนาปองปุร	ก. สิ่งที่คิดหวังอยู่เบื้องหน้า , ปุร หมายถึง เบื้องหน้า
เจน	ก. ชำนาญ
โจง	ก. รั้งขึ้น , โยงขึ้น
โจน	ก. กระโจน = กระโดดเข้าไป

ฉ

ฉกามาพจรสวรรค์	น. ฉกามาพจรภพ = สวรรค์ 6 ชั้น คือ จาตุมหาราชิกา ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานนรดี และปรนิมมิตวสวัดดี
ฉทัสสา	น. หกสิบ
ฉลองบาท	น. ฉลองพระบาท = รองเท้า
ฉลองพระองค์	น. เสื้อ
ฉวย (ภาษาใต้)	ก. หยิบ , จับ
ฉวีวร	น. ฉวีวรรณ = ผิวกายประเสริฐ
ฉัด (ภาษาใต้)	ก. เตะ
ฉัตรมยู	น. มยุรฉัตร = เครื่องสูงชนิดหนึ่งทำด้วยหางนกยูง รูปคล้ายร่มที่ซ้อนกันขึ้นไปเป็นชั้นลดหลั่นกันไปตามลำดับ
ฉัททันต์กระกูล	น. ช้างตระกูลหนึ่ง เรียกว่า ฉัททันตหัตถี กายมีสีขาวบริสุทธิ์ดั่งสีเงินยวง แต่ปากและเท้าสีแดง
ฉันทา	น. ความลำเอียงเพราะรัก

ฉาบ (ภาษาใต้)	ว. เกือบ , เฉียด
ฉาบฉวย	ก. โฉมเข้าจับ
ฉินทา	ก. ตำหนิติเตียน
เฉกกระฉัตร	น. เศวตรฉัตร = ฉัตรขาว ใช้เป็นเครื่องหมายแห่งความเป็นพระเจ้าแผ่นดิน
เฉกา	ว. ฉลาดแกมโกง
เฉโก (ภาษาถิ่นใต้)	ว. ฉลาดแกมโกง
เฉนียง	น. เฉลียง = ส่วนของอาคารที่ถัดออกมาจากตัวห้อง สำหรับเดินหรือนั่งเล่น
เฉาะเลาะ	ว. ฉอเลาะ = พูดจาออดอ้อน , ประจบประแจง
โฉมฉิน	น. รูปงาม , สวย
โฉลก	น. โอกาส

ช

ชงฆ์	น. แข้ง
ชงฆัด	น. แข้ง
ชนมหันต์	น. ชนจำนวนมาก
ชนัก	น. เดือยไม้สอดเหน็บเกลียวเชือกที่ผูกคอช้าง เพื่อให้คนที่ขับช้างใช้นิ้วเท้าคีบ
ชนานินโท	ค. ผู้เป็นใหญ่แห่งชน
ชโน	น. ชน = คน
ชบ (ภาษาใต้)	ก. เนรมิต
ชมพู	น. ชมพูทวีป
ชมพูทิเป	น. ชมพูทวีป
ชมพูทีปา	ค. ผู้เป็นที่พึ่งของชาวเมืองชมพู
ชโลมา	น. แม่น้ำ
ชโลมาศ	น. น้ำทอง
ชวาลา	น. เครื่องตามไฟชนิดหนึ่ง ใช้ตั้งหรือแขวน
ชันชี (ภาษาใต้)	น. สัญญา (คำยืมภาษามลายู)
ชันษา	น. ชนมพรรษา = อายุ

ช้างกัน	น. ชื่อช้างที่เดินอยู่กลางริ้วขบวนข้างหลัง ทำหน้าที่ป้องกันทางด้านหลัง
ช้างแซง	น. ชื่อช้างที่เดินเป็นริ้วเรียงกันทั้งสองข้างตลอดแถว ทำหน้าที่ช่วยช้างแทรก
ช้างดั้ง	น. ชื่อช้างที่จัดอยู่ทัพหน้าในกระบวนทัพ
ชาด	น. สีแดง
ชายเชิง	น. เชิงชาย = ลายเชิงผ้านุ่ง
ชำมลัก (ภาษาใต้)	ก. มอง , ชำเลือง
ชิโนรส	น. โอรสของพระพุทธเจ้า หมายถึง พระสงฆ์
ชิบ	ก. สูญหาย
ชิวหา	น. ลิ้น
ชี	น. พระ , นักบวช
ชุก	ว. ดก , มาก
ชุบ (ภาษาใต้)	ก. จุ่ม
ชุลี	น. การประนมมือไหว้
เชษฐา	น. พี่
โชติ	น. แสงสว่าง , รัศมี , ไฟ

ซ

ซองหาง	น. ซอกโคนหาง , เครื่องคล้องโคนหางช้างหรือม้า สำหรับร้อยเชือกยึดโยงสัปคับหรืออาน
ซัง (ภาษาใต้)	ก. ดั้นด้น , เที่ยวไปโดยไม่มีจุดหมาย
ซัด (ภาษาใต้)	ก. โยน , เหวี่ยงไปโดยแรง
ซี	ว. คำประกอบท้ายคำอื่นเพื่อเสริมความให้เด่นชัด โดยมักใช้เป็นเชิงบังคับหรือชักชวน

ฌ

ฌาน	น. การเพ่งอารมณ์จนใจแน่วแน่เป็นสมาธิ

ญ

เญยยธรรมคัมภีเร	น. ธรรมอันลึกซึ้งที่ควรรู้
ณรงค์	น. การต่อสู้ , การรบ

ด

ดรธาน	ก. อันตรธาน = หายไป
ดล	ก. ถึง , ให้เป็นไป
เด้า	ก. สั่นริกๆ
ดาวนักขัตฤกษ์	น. ดาวฤกษ์
ดาษ	ว. ดาษดื่น = มากมาย
ดำริ	ก. คิด , นึก , ตรึกตรอง
ดุษฎี	น. ความชื่นชมยินดี
ดุษฎีภาพ	น. ความยินดี
ดุษดึงส์สา	น. ดาวดึงส์ = ชื่อสวรรค์ชั้นที่ 2 ในฉกามาพจร
ดุสสิดา	น. ดุสิตา , ดุสิต = ชื่อสวรรค์ชั้นที่ 4 ในฉกามาพจร
เดโช	น. อำนาจ
ได้แรง (ภาษาใต้)	ว. จุใจ , ถึงใจ

ต

ตระบัด	ว. ทันทีทันใด
ตระหลบ	ก. ตลบ = หกกลับหรือยกกลับทั้งผืน
ตรัน (ภาษาใต้)	ก. ยัน , ต้าน , ค้ำ
ตรัยตรึงศ์	น. สวรรค์ชั้นดาวดึงส์
ตสิตา	ก. สะดุ้ง , ไหว , ผวา
ตอบถ้อ	ก. โต้ตอบ
ตอหนก	ก. ตระหนก = ตกใจ , หวาดผวา , สะดุ้ง
ตะโจ	น. หนัง
ตะพุ่น	น. พวกคนหลวงที่ถูกเกณฑ์ให้เลี้ยงช้าง
ตั้งคุ่ม (ภาษาใต้)	ก. ตั้งอยู่อย่างโดดเดี่ยวเห็นได้ชัด
ตัญญาญาณ	น. ผู้มีญาณเป็นเครื่องหยั่งรู้สิ่งนั้น

ตัถถาคต	น. ตถาคต = พระพุทธเจ้า
ตาดทอง	น. ผ้าตาดทอง
ตาม (ภาษาใต้)	ก. จุดไฟให้สว่าง
ตำแมลง	ก. จำแลง = แปลงกาย
ตำหมรา (ภาษาใต้)	น. ตำรา
ตีนอัฒสิจันทร์	น. ตีนอัฒจันทร์ = เชิงบันไดสำหรับเข้าเฝ้า ทำเป็นรูปครึ่งวงกลมซ้อนชั้นกัน
ตีรัง	น. ฝั่ง
ตีสิบเอ็ด (ภาษาใต้)	น. สิบเอ็ดนาฬิกา
ตุง	ก. พอง , ยื่นออกมา
ตุ่มโพล (ภาษาใต้)	น. ตุ่มพลุ = ตุ่มน้ำ
ตู	ส. สรรพนามบุรุษที่ 1
เตโชกสิณ	น. การทำสมาธิโดยการเพ่งไฟ เป็นกรรมฐานที่ใช้วัตถุสำหรับเพ่งเพื่อจูงจิตใจให้เป็นสมาธิ
เต้า	ก. เดินทาง
แตรสังข์	น. เครื่องดนตรีที่ใช้ประโคมในพระราชพิธี
โตก (ภาษาใต้)	น. โต๊ะ
ไตรเตร็ด	ว. ไตรตรัส = สว่างไสว

ถ

ถันนัง	น. เต้านม
ถับ	ว. รวดเร็ว , ทันใด
เถิงถ้อ	ก. โต้ตอบ

ท

ทรดึงส	ว. อาการ 32 ประการ (ทร มาจาก ทวิ แปลงเป็น ทุ แล้วแผลงเป็น ทร)
ทรอึงองค์	ก. ถือตัว , ทะนงตัว
ทรอุระ	น. การทำให้อุระลำบาก , ทุกข์อกทุกข์ใจ
ทลิททก	น. คนยากจน

ทศนักขา	น. ทศนขา = เล็บทั้งสิบ
ทศเน	ก. ทัศเน = มอง , เห็น
ทศพล	ค. ผู้มีกำลังสิบ เป็นพระนามหนึ่งของพระพุทธเจ้า
ทศมาส	น. 10 เดือน
ทหรา	น. เยาว์ , คนหนุ่ม
ทองนพคุณ	น. ทองคำเนื้อเก้าเป็นทองบริสุทธิ์
ทักขิณา	น. ทักษิณ = ทางขวา , ทิศใต้
ทับ (ภาษาใต้)	ว. ทับถม , ล้อเลียน
ทับทรวง	น. เครื่องประดับหน้าอกเป็นรูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน ฝังเพชรพลอย
ท่า (ภาษาใต้)	ก. คอย
ทารกรรม	ก. ทรกรรม = ทารุณ , ทำให้ลำบาก
ท้าวมัฆวา	น. ท้าวมัฆวาน = พระอินทร์
ท้าวสุชาบดี	น. พระอินทร์ (สามีของนางสุชาดา)
ทิฐิ	น. ความดื้อรั้น
ทิพย์ภูษี	น. ผ้าทิพย์
ทิพรส	น. ทิพยรส = รสเลิศ , รสอันวิเศษสุด
ทิยาน	ก. ทะยาน = เผ่น , โผน , โจน
ทิวงคต	ก. สวรรคต , สิ้นพระชนม์
ทิศศาสานต์	น. ทิศานต์ = ที่สุดของทิศ
ทุกขัง	น. ความเป็นทุกข์
ทุ่ม (ภาษาใต้)	ก. ขว้าง , ทิ้ง
ทุรัง = ทุร	ก. ทุร = ยากลำบาก
ทุราจาร	น. ความประพฤติที่ชั่วช้าและเลวทราม
ทูรโต	ว. แต่ที่ไกล
เทวทูต	น. ทูตจากสวรรค์ซึ่งทำหน้าที่ให้คติธรรมและสั่งสอน
เทวปาโล	น. เทวบาล = เทวดาผู้รักษา , ผู้ปกครอง
เทวมัฆวา	น. เทวมัฆวาน = พระอินทร์
เทวมัฆสักโก	น. พระอินทร์
เทวรุตตโม	น. ผู้ประเสริฐที่สุดแห่งเทพ คือ พระอินทร์

เทวัญ	น. ชาวสวรรค์
เทเวศร์	น. เทวดาผู้เป็นใหญ่
เทา	ก. สั่น
โทโส	น. ความโกรธ

ธ

ธนิต	ว. หนัก , เรียกพยัญชนะที่เวลาออกเสียง มีกระแสลมพุ่งตามออกมา
ธรณินทร์	น. พระเจ้าแผ่นดิน , ผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน
ธรรมสากัจฉา	น. การสนทนาธรรม
ธรังสี	ค. มีสี
ธาตรี	น. ธาษตรี = แผ่นดิน
ธำมรงค์	น. แหวน
ธุมมสิกขัง	น. ควันและเปลวไฟ
ธุมมา	น. ควัน
ธุระปฐมา	น. หน้าที่ครั้งแรก , งานครั้งแรก

น

นชี	น. นรราชี = พระราชา
นพรัตน์	น. รัตนชาติ 9 อย่าง คือ เพชร ทับทิม มรกต บุษราคัม โกเมน นิล มุกดา เพทาย และไพฑูรย์
นพสุวรรณ	น. ทองคำบริสุทธิ์ , ทองเนื้อเก้า
นรเบนทรา	น. พระราชาผู้เป็นใหญ่
นรลักษณ์	น. ลักษณะร่างกายของมนุษย์
นราธิบดี	น. พระราชา
นราธิโป	น. ผู้เป็นใหญ่แห่งชน , พระราชา
นราราชเสฏโฐ	น. กษัตริย์ผู้ประเสริฐ
นราสัปโป	ค. นราสโภ = ผู้องอาจ ในที่นี้หมายถึง พระยาชมพู
นราเสฏโฐ	ค. ผู้ประเสริฐกว่าประชาชน คือ พระพุทธเจ้า
นฤบาล	ค. ผู้คุ้มครองประชาชน , พระเจ้าแผ่นดิน , พระราชา

นวย	ก. นวยนาด = เยื่องกราย , กรีดกราย
นัครา	น. นคร = เมือง
นัตถิ	ก. ไม่มี , ไม่อยู่
นางห้าม	น. สนมของพระเจ้าแผ่นดินหรือหม่อมของเจ้านาย
นาโถ	ค. ผู้เป็นที่พึ่ง หมายถึง พระพุทธเจ้า
นาเนก	ว. นานาอเนก = มาก , หลาย
นาเวศ	น. เรือ
นาสา	น. จมูก
นาสิก	น. จมูก
น่าหัว (ภาษาใต้)	ว. น่าหัวเราะ
นิคม	น. ชุมชนขนาดใหญ่ , เมือง
นิฏฐิตัง	ค. ซึ่งสำเร็จ , ซึ่งจบ , อันเสร็จสิ้น , จบแล้ว
นิบาต	ค. หมวด , พวก , ชื่อคัมภีร์รวมชาดกใน พระพุทธศาสนา แบ่งเรียกชื่อตามจำนวนคาถา
นิรมัย	ค. สุขสบาย , ปราศจากโรค
นิราโรคาภัย	น. โรคภัยไม่มี
นิริยังภัย	น. นิรยภัย = ภัยจากนรก
นิริเย	น. นิรย = นรก , เหว
นิรุตตโม	ค. ผู้ประเสริฐกว่านรชน
นิรุทโธ	ค. พระผู้อันบริวารห้อมล้อม
นิฤบดี	น. นฤบดี = พระราชา
นิฤเบนทรา	น. นฤเปนทรา = พระราชาผู้เป็นใหญ่
นิเวศ	น. ที่อยู่
นิสิทิสา	ค. นิสิตสา = ผู้อาศัย
นิสีทนา	น. นีสีทน = ที่นั่ง , การนั่ง
นีริโย	น. นิรย = นรก , เหว
นุศาสน์	น. อนุศาสน์ = คำชี้แจง , การสอน
นูน	ว. มาก
เนา	ก. อยู่
เนาว	ว. นว = เก้า

บ

บทมาลย์	น. เท้า
บทล่อบทลวง	น. คำพูดโกหก
บทศรี	น. เท้า
บ่มมัน	น. อาการที่ช้างเริ่มตกมัน
บรรพชานิกขัม	น. การออกบวช
บรรพต	น. ภูเขา
บรรเห	ก. บรรหาร = เฉลย , กล่าวแก้
บริจา	น. บริจาริกา , บาทบริจาริกา = ภรรยา , สตรีที่คอยปรนนิบัติ
บริพาร	น. บริวาร
บวรพาหะ	น. บวรพาหา = แขนอันประเสริฐ
บังคมคัล	ก. เฝ้าถวายบังคม
บังแสงสูรย์	น. บังสูรย์ = เครื่องสูงอย่างหนึ่งสำหรับกันแดดในกระบวนแห่ราชยาน
บังเหียน	น. เหล็กหรือไม้ใส่ผ่าปากม้า ที่ปลายมีห่วง 2 ข้าง สำหรับผูกสายบังเหียนโยงไว้ให้ผู้ขี่ถือ
บังอัจ	ก. บังอาจ = อาจเอื้อม , ไม่ย่ำเกรง
บัณฑิบดินทร	น. บัณฑิตบดินทร = พระราชาผู้เป็นบัณฑิต
บัณฑูร	น. คำสั่ง
บัด (ภาษาใต้)	ก. สะบัด
บันเทือง	ก. บันเทิง = ร่าเริง , เบิกบาน
บันเทือง	ว. ประเทือง = ค่อยดีขึ้น
บั่นรอน	ก. ตัด
บ่า	ว. ล้น
บ่าย	ก. ไป
บายดาล	น. บาดาล = พื้นที่ใต้ระดับผิวดินลงไป , เมืองพญานาค
บิทิบาต	น. บิณฑบาต = อาหารของภิกษุสามเณร ซึ่งได้จากการออกเดินโปรดสัตว์
บินถาบ	ก. บินถลา , บินตีปีก
บีฑา	ก. เบียดเบียน , รบกวน

บุณตริกา	น. บุณฑริก = ชื่อช้างตระกูลหนึ่ง
บุพชาติ	น. ชาติก่อน
บุรุสโส	น. บุรุษ
บูรณ์	ว. เต็ม
บูรพทิศโศ	น. ทิศตะวันออก
เบญจกุงกุธภัณฑ์	น. เบญจกกุธภัณฑ์ , ปัญจกุกกุธภัณฑ์ = ปัญจกกุธภัณฑ์ สิ่งอันเป็นเครื่องหมายแสดงความเป็นพระราชาธิบดี มี 5 สิ่ง คือ 1. พระมหาพิชัยมงกุฎ 2. พระแสงขรรค์ชัยศรี 3. ธารพระกร 4. วาลวิชนี (พัดใบตาลกับแส้ขนจามรี) 5. ฉลองพระบาท
เบญจศีล	น. ศีล 5 ข้อ คือ 1. เว้นจากการฆ่าสัตว์ 2. เว้นจากการลักทรัพย์ผู้อื่น 3. เว้นจากการประพฤติผิดในกาม 4. เว้นจากการพูดเท็จ 5. เว้นจากการดื่มสุราและของมึนเมา
เบญจางค์	น. การกราบโดยให้อวัยวะทั้ง 5 คือ เข่าทั้งสอง มือทั้งสอง และหน้าผาก จดลงกับพื้น
เบียน	ก. เบียดเบียน , ทำลาย

ป

ปการา	น. ปราการา = กำแพง
ปฏิพันธ์	ก. ปฏิพัทธ์ = ผูกพัน , รักใคร่
ปณิธาน	น. การตั้งความปรารถนา
ปรนดิบัติ	น. ปรนนิบัติ = เอาใจใส่ดูแล , คอยรับใช้
ปรมัตถ์	น. จุดมุ่งหมายอันยอดเยี่ยม ได้แก่ นิพพาน , ความจริงอันสูงสุด
ปรมัตถตเต	ค. มีเนื้อความลึกซึ้งอย่างยิ่ง ในที่นี้หมายถึง พระอภิธรรมปิฎก
ปรอทม	ก. บรรทม = นอน

ประ	ว. ทำเป็นจุดๆ
ประกายพรึก	น. ดาวรุ่ง , ดาวพระศุกร์ที่มองเห็นได้ในเวลาเช้ามืด ถ้ามองเห็นเวลาหัวค่ำ เรียกว่า ดาวประจำเมือง
ประจัย	น. ปัจจัย = เหตุอันเป็นทางให้เกิดผล
ประโจง	ว. ประจง = บรรจง
ประณต	ก. น้อมไหว้
ประทีป	น. ตะเกียง , ดวงไฟ
ประพลามแพลม (ภาษาใต้)	ว. ผลุบๆโผล่ๆ , วับวาม
ประพาส	ก. ไปเที่ยว
ประพาฬ	น. แก้วสีแดงเกิดจากปะการัง
ประพิมพ์ประพาย	ว. มีรูปพรรณสัณฐานคล้ายคลึงกัน
ประไพ	ว. งาม
ประภัส	น. ประภัสสร = สีเลื่อมๆพรายๆ
ประภาษ	ก. พูด , บอก
ประยุทธิ	น. การต่อสู้
ประสาธนะ	น. ประสาธน์ = เครื่องประดับ
ประสิทธิ์	น. ความสำเร็จ
ปรัตติพี	น. ปัถพี , ปถพี = แผ่นดิน
ปรางค์มาศ	น. ปรางค์ทอง
ปราชัย	ก. แพ้
ปรานี	ก. เอ็นดู
ปราลัย	น. ประลัย = ความหายนะ , ความย่อยยับ
ปราสาทปรางค์	น. ปราสาทที่มีเครื่องยอดทรงปรางค์
ปริสาสโภ	ค. ผู้องอาจกว่าบริวาร
ปลด	ก. ปล่อย , ส่ง
ปลาบแปลบ	ว. อาการที่แสงสว่างปรากฏแปล๊บๆ
ปล้ำ (ภาษาใต้)	ก. พยายาม
ปลิงคัง	น. ปลิงคณห์ = รวมกัน
ปัจจันทรประเทศ	น. ปัจจันตประเทศ = ประเทศชายแดน
ปัจจุสมัย	น. เวลาเช้ามืด

ปัญจถรณ์	น. บรรจถรณ์ = เครื่องปูลาด , ที่นอน
ปัญจเม	ค. ที่ห้า
ปัญจสิงขรา	น. ปัญจสิงขร , ปัญจสิขร = คนธรรพ์ที่เกล้าผม 5 เกล้าบนศีรษะ
ปัตติยาร	น. ปรัตติยาร , ปฏิญาณ = ให้คำมั่นสัญญา
ปัตรจักร	น. แผนจักร , จักรถืออาวุธที่เป็นแผ่น
ปัถวี	น. ปถวี , ปฐวี = แผ่นดิน
ปัทม์	น. ปัทมราช = พลอยสีแดง
ปัสสโม	ค. ปัสสโม ย่อมาจาก อุปสโม = นิ่ง , สงบ
ปัสสา	น. ปัสสาสะ = ลมหายใจ
ปิฎกกุฏสุขขุมมาลย์	น. ปิฎกกูฏสุขุมาลย์ = ละเอียดอ่อนเป็นยอดของปิฎก
ปีตจัตุราบาย	น. อบายภูมิ 4 ของสัตว์ผู้ละโลกไปแล้ว คือ 1. นรก 2. เปรต 3. อสุรกาย และ4. ดิรัจฉาน
ปิ่นธาร	ค. ผู้ทรงปิ่นปักผม
ปีลันธร	น. ปีลันธ์ = เครื่องประดับ
ปืนนกคาบ	น. ปืนคาบศิลา
ปุณปอง	ก. เต็มใจ , พอใจ
ปุร	ว. ปูร = เต็ม , บริบูรณ์
เปร้งปร้างปริ้งเปรี้ยง	ว. เสียงดังลั่นอย่างเสียงฟ้าฟาด
เปรต	น. อมนุษย์จำพวกหนึ่งที่หิวโหยตลอดเวลา
เปล่าดาย	ก. ว่างเปล่า
แปลง	ก. แผลง
แปลนองค์	ก. ปรากฏกาย
ไป่	ว. ไม่

ผ

ผงคลี	น. ฝุ่นละออง
ผิน	ก. หัน
ผึงผิงโผงผาง	ว. เสียงดังลั่น
ผู้ทรงเธา	ค. ธี = ผู้ทรงปัญญา
เผือก	ว. สีขาว

พ

พดรัด	น. สายรัด
พนมพนาสัณฑ์	น. ป่าและแนวป่า
พนาลัย	น. ป่า
พนิดา	น. หญิงสาว
พญากาฬนาคราช	น. พญานาคที่อาศัยอยู่ใต้แม่น้ำเนรัญชรา
พรหเมศวร์	น. พรหเมศวร = พระพรหมผู้เป็นใหญ่
พระโลกยวิทู	น. พระผู้รู้แจ้ง หมายถึง พระพุทธเจ้า
พระกรรณ	น. หู
พระกัจจายเถรัง	น. พระมหากัจจายนะ เป็นชื่อพระมหาสาวกองค์หนึ่ง พระพุทธเจ้าทรงยกย่องว่าเป็นเอตทัคคะในทางอธิบายความย่อให้พิสดาร
พระเกตุมาลา	น. รัศมีที่อยู่เหนือพระเศียรของพระพุทธเจ้า
พระขนง	น. คิ้ว
พระคันธกุฎี	น. ที่ประทับของพระพุทธเจ้า
พระชงคา	น. พระราชโองการ
พระชวร	น. เจ็บป่วย
พระชินโน	น. ชิโน = พระชินพุทธเจ้า
พระญาณวิสุตมัย	น. ญาณที่สำเร็จด้วยการฟังอย่างแจ่มแจ้ง
พระไตรลักษณ์	น. ลักษณะ 3 คือ 1. อนิจจัง หมายถึง ความไม่เที่ยง 2. ทุกขัง หมายถึง ความเป็นทุกข์ 3. อนัตตา หมายถึง ความมิใช่ตัวตน
พระทัยข้อน	น. ใจปั่นป่วน , ไม่สบายใจ
พระบรมโลกยนาโถ	น. ผู้เป็นที่พึ่งของชาวโลก
พระบัญชร	น. หน้าต่าง
พระปัจเจกพุทธาง	น. พระปัจเจกพุทธเจ้า , พระพุทธเจ้าที่ตรัสรู้เฉพาะตัวมิได้สั่งสอนผู้อื่น
พระปัถโมกข	น. ทางแห่งความหลุดพ้น , นิพพาน
พระมณฑป	น. ปราสาท

พระมณฑิรา	น. ปราสาท
พระมารชินสิงโห	น. พระผู้ประเสริฐที่ชนะมาร หมายถึง พระพุทธเจ้า
พระมุงกุฎ	น. พระมงกุฎ = เครื่องสวมพระเศียรกษัตริย์
พระเมรุราชา	น. เขาพระสุเมรุราช
พระโมคัลลาสาวโก	น. พระโมคคัลลานะ พระอัครสาวกเบื้อซ้ายของพระพุทธเจ้า
พระโรงครรภ์	น. ท้องพระโรง
พระวัสสา	น. ปี , ฤดูฝน
พระศรีสุคต	น. ผู้ไปดีแล้ว , พระนามของพระพุทธเจ้า
พระสัพพัญญุตาญาณ	น. ผู้มีญาณหยั่งรู้สิ่งทั้งปวง , พระพุทธเจ้า
พระสีติสาวโก	น. พระอสีติสาวโก = พระอัครสาวก 80 องค์
พระสุตันต	น. พระสุตตันตปิฎก = ชื่อปิฎกหนึ่งในพระไตรปิฎก ว่าด้วยพระสูตร
พระแสง	น. ดาบ
พระโสดา	น. พระโสดาบัน = พระอริยบุคคลชั้นที่ 1
พระอานนท์	น. พระมหาสาวกองค์หนึ่ง เป็นพระอุปัฏฐากประจำพระองค์ ของพระพุทธเจ้า ได้รับการยกย่องเป็นเอตทัคคะหลายด้าน คือ เป็นพหูสูต เป็นผู้มีสติ มีคติ และมีธิติ พระองค์เป็นกำลังสำคัญในการทำปฐมสังคายนา คือ เป็นผู้วิสัชนาพระสูตรและพระอภิธรรม
พระอารียเจ้า	น. พระอริยเจ้า = ผู้ประเสริฐ ใช้เรียกผู้บรรลุเข้าถึงธรรมในขั้นอริยะ
พระโอรสา	น. พระโอรส = ลูกชาย
พรุกนี้	ว. พรุ่งนี้
พฤฒาวุฒบุรุษ	น. บุรุษเฒ่าผู้เจริญ
พฤฒิพราหมณา	น. พฤฒิพราหมณ์ = พราหมณ์ผู้เจริญ , พราหมณ์ผู้ใหญ่
พลขันธ์	น. กองทัพ
พลา	น. กำลัง
พลาหก	น. วลาหก = ชื่อม้าทรงของพระวรุณ
พลิกไพล่	ว. พลิกแพลง
พสุธา	น. แผ่นดิน

พหลา	น. กำลัง
พอยับ (ภาษาใต้)	ว. ความมืดครึ้ม
พอโยม	น. โพยม = ท้องฟ้า
พัจนา	น. พจนา = คำพูด , ถ้อยคำ
พัดโบก	น. เครื่องสูงชนิดหนึ่ง มีคันสำหรับคนโบกลมถวายพระมหากษัตริย์
พัทธยา	น. ค่าภาคหลวงที่หักหรือริบเอา
พันธะ	ก. ผูก , มัด
พาชี	น. ม้า
พาณิชโช	น. พาณิช = พ่อค้า
พาธา	ก. เบียดเบียน
พาเร	น. พารา = เมือง
พาหุ	น. แขน
พิฆาต	ก. ฆ่า , ทำลาย
พิพิธ	ว. ต่างๆ
พิภพ	น. โลก , ทรัพย์สมบัติ , แผ่นดิน
พิมพาเทวี	น. นางยโสธรา เป็นพระราชบุตรีของพระเจ้าสุปปพุทธะกรุงเทวทหะ เป็นพระชายาของพระสิทธัตถะ ภายหลังออกบวช มีนามว่า พระภัททกัจจานา , ภัททา , กัจจานา
พิมล	ค. ผู้ไม่มีมลทิน
พิมเสน	น. ชื่อต้นไม้ขนาดใหญ่ ใบเมื่อขยี้แล้วมีกลิ่นหอม ใช้กลั่นให้เป็นน้ำมันหอมระเหย
พิรุธ	ว. ผิดปรกติ , น่าสงสัย
พิไร	ว. ร่ำ , รำพัน
พิศวง	ก. แปลกใจ , สงสัย
พิสาน	น. ตลาด มาจากคำว่าบาซาร์
พุงพองซื่อ	น. อาการท้องป่องยื่นออกมา
พุทธกถา	น. คำกล่าวของพระพุทธเจ้า
พุทธปาโตกุสโล	น. กุศลที่ให้ตกแก่พระพุทธเจ้า , ถวายทานแก่พระพุทธเจ้า
พุทธวัจโนวาท	น. คำเตือนของพระพุทธเจ้า

เพศ	น. อาเพศ = เหตุประหลาด , ถือเป็นลางไม่ดี
เพียบหมับ (ภาษาใต้)	ว. เต็มเปี่ยม
เพียร	น. กับข้าวที่ไม่ใช่แกง (แผลงมาจาก พยัญชนะ)
แพลมพลาม (ภาษาใต้)	ว. วับวาบ , แวววาว
โพธิญาณ	น. พระปัญญาที่ทำให้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า
โพยม	น. ท้องฟ้า , อากาศ
ไพ	ว. ประไพ = งาม
ไพชยนต์	น. วิมานของพระอินทร์
ไพชยนต์สิงขราน	น. ยอดปราสาท
ไพชยันต์	น. ไพชยนต์ = รถ , วิมานของพระอินทร์
ไพฑูรย์	น. แก้วชนิดหนึ่งสีเหลืองแกมเขียวหรือน้ำตาลเทา มีน้ำเป็นสายรุ้งกลอกไปมา , เพชรตาแมว , แก้วสีไม้ไผ่
ไพตรู	น. ไพโตร = กลิ่นที่ฟุ้งตระหลบ
ไพรี	น. ข้าศึก
ไพรู	ว. งาม , รุ่งเรือง

ฟ

เฟือน (ภาษาใต้)	ก. หลงใหล , สับสน , สะเปะสะปะ
ไฟประลัยกัลป์	น. ไฟที่เชื่อว่าเป็นไฟล้างโลกเมื่อสิ้นกัลป์

ภ

ภัควา	ค. ภควา = ผู้มีโชค , พระนามเรียกพระพุทธเจ้า
ภัยเยภัยยา	น. ภัยทั้งหลาย
ภัสดา	น. สามี
ภิกขุณี	น. ผู้หญิงที่บวชเป็นภิกษุณีในพระพุทธศาสนา
ภิญ	ว. ภิญโญ หรือ ภิโย = ยิ่งใหญ่
ภิรมย์	ว. งาม , น่ายินดี , น่าชื่นชม
ภิรมเยอ	ว. บันเทิงใจ
ภุชคินทา	น. พญานาค
ภุชงค์	น. พญานาค

ภุชนา	น. เครื่องบริโภค
ภุญช	น. เครื่องบริโภค
ภุมรา	น. แมลงภู่
ภูตา	น. ภูต , อมนุษย์
ภูบดี	น. พระเจ้าแผ่นดิน
ภูมัน	น. แผ่นดิน
ภูวดล	น. พื้นแผ่นดิน แต่ในที่นี้หมายถึง พระเจ้าแผ่นดิน
ภูษิต	น. ประดับ
โภไคย	ค. โภคี = ผู้ครองทรัพย์สมบัติ
โภชนาสาลี	น. ข้าวสาลี ในที่นี้หมายถึง ข้าวเหนียว

ม

มณฑล	น. บริเวณโดยรอบ
มน	น. ใจ
มนัสสา	น. ใจ
มนาปา	น. ความพอใจ , ความยินดี , ความชื่นใจ
มโนรมเย	น. มโนรมย์ = ความยินดี , ความบันเทิงใจ
มรกต	น. รัตนชาติสีเขียวใบไม้ หนึ่งในจำพวกนพรัตน์ มีความแกร่งรองจากเพชร
มรคา	น. มรรคา = หนทาง
มรณาสรร	ก. เลือกเอาความตาย
มรรคผล	น. ชื่อโลกุตรธรรม มี 4 ชั้น คือ 1. โสดาปัตติมรรค 2. สกิทาคามิมรรค 3. อนาคามิมรรค 4. อรหัตมรรค
มรรคมรคี	น. หนทางน้อยใหญ่
มรรคานาน	น. หนทาง
มรับ (ภาษาใต้)	น. มาจากคำว่า สำรับ ออกเสียงเป็นสำมรับและเป็นมรับ
มฤคา	น. กวาง
มฤคินทร์	น. กวาง
มฤตทู	ค. มฤทุ = สุภาพ

มฤทูลกถา	น. มฤทุกถา = ถ้อยคำที่สุภาพ , ถ้อยคำที่อ่อนน้อม
มลัก	1. ก. เห็น
	2. ว. มาก
มล้าง	ก. ล้าง , ทำลาย
มลาย	ก. แตก , ตาย
ม่วง	น. มะม่วง
ม้วย	ก. ตาย
มหัพพโล	ค. มีกำลังมาก , น่ากลัวมาก
มหาบพิตร	น. พระองค์ท่าน โดยมากเป็นคำที่พระสงฆ์ใช้เรียกพระราชา
มหาบุรุษลักษณะ	น. ลักษณะของมหาบุรุษ 32 ประการ
มหิทธิ	ค. มีฤทธิ์มาก
มหิศศโร	ค. มหิศโร = ผู้เป็นใหญ่ยิ่ง (เลือนมาจาก มเหศวร)
มหึมมา	ว. มหึมา = ใหญ่ , มาก
มไหย์	น. ยิ่งใหญ่
มไหศวรรย์	น. อำนาจใหญ่ , สมบัติใหญ่ , ความเป็นใหญ่ในแผ่นดิน
มอหันต์	ว. มหันต์ = ใหญ่ , มาก
มัคคัช	น. มคธ = ชื่อแคว้นหนึ่งในอินเดีย ปัจจุบันเรียกว่าแคว้นพิหาร
มัฆพาน	น. พระอินทร์
มั่ง (ภาษาใต้)	ว. บ้าง
มัญชเร	น. เครื่องประดับเท้า , กำไลเท้า
มัญชโร	น. เครื่องประดับ
มัตยา	น. มาตยา = อำมาตย์
มัทธุรกถา	น. ถ้อยคำที่ไพเราะ
มัธยัสถ์	น. มัธยะ = เป็นกลาง , ระหว่างกลาง
มัน	น. เผือกมัน
มันทลีโท	น. มันททลิทโท = ชนชั้นต่ำ
มันทา	ว. อ่อนเพลีย , หมดฤทธิ์ที่เคยเกรียงไกร
มันทาประสิทธิ์	ค. ผู้มีความสำเร็จน้อย
มาณโว	น. มาณพ = ชายหนุ่ม
มาตุโรทร	น. มาตุโรทร = ท้องของมารดา

มาตยา	น. อำมาตย์
มาตรว่า	ว. แม้นว่า
ม้าแซง	น. ม้าที่ทำหน้าที่แทรกขนานไปข้างในกระบวนแห่หรือในกองทัพ
มิจฉา	ว. ผิด
มุกดาหาร	น. แก้วชนิดหนึ่งสีหมอกอ่อนๆคล้ายสีไข่มุก
มุข	น. หัวหน้าอำมาตย์
มุขลัง (ภาษาใต้)	น. มุข = หน้า
มุนินโท	น. ผู้เป็นใหญ่กว่าพระมุนี , พระพุทธเจ้า
มุนีธรมาน	น. พระมุนีทำให้ลดมานะลงได้
มูตร	น. น้ำปัสสาวะ
เมขลัง	น. เมขลา = เครื่องประดับเอว , เข็มขัด , สายรัดเอว
เมืองแมน	น. เมืองสวรรค์
เมืองรั้ง	น. เมืองขึ้น , เมืองที่อยู่ในครอบครอง
แม่ลาย	น. ลวดลาย
โมรา	น. หินชนิดหนึ่งจัดอยู่ในพวกหินมีค่า
โมหันธ์	น. ความมืดมนด้วยความหลง
โมหา	น. โมโห = ความโกรธ
ไม่สู้สมา	ก. ไม่สู้ชอบ , ไม่สู้พอใจ

ย

ยลมลัก	ก. มองเห็น
ยอดพระเจ้า	น. ยอดมงกุฎ
ยามา	น. ชื่อสวรรค์ชั้น 3 มีท้าวสุยามเทพบุตรปกครอง
ยิก (ภาษาใต้)	ก. ไล่
ยุคลธา	น. ยุคลธร = ชื่อภูเขาลูกหนึ่งในหมู่เขาสัตบริภัณฑ์
ยุคลา	น. เท้าทั้งสอง
ยุมบล	น. ยุบล = ข้อความ , เรื่องราว
เยีย	ก. กระทำ

โยชนา	น. โยชน์ = ชื่อหน่วยวัดความยาวของไทย 1 โยชน์ เท่ากับ 400 เส้น
โยธี	น. ทหาร
โยมอุปัฏฐาก	น. ผู้คอยปรนนิบัติดูแลสิ่งต่างๆแก่พระสงฆ์และสามเณร

ร

รจนา	น. การตกแต่ง , การประดับ
รถรัถ	น. รถรัถยา = รถที่วิ่งตามทาง
รมยา	น. รมย = ความยินดี , ความบันเทิงใจ
รวิวร	น. พระอาทิตย์
รสสุคนธา	น. รสสุคนธ์ = เครื่องหอม , น้ำอบ
ระกัน	ว. ระกำ = ลำบาก , ทุกข์ใจ
ระทึงอึง	ว. เสียงดังอึกทึก
ระพังเพริด	ก. กระเจิดกระเจิง
ระวาง	น. ตำแหน่ง , ทำเนียบ
ระเสิดระสัง	ว. หนีซอกซอนไป , หนีซัดเซไป
รักษธโร	น. ผู้ดำรงรักษาไว้
รัชชัง	น. อาณาจักร , แว่นแคว้น , ความเป็นพระราชา
รัชตัง	น. เงิน
รัชนัง	ว. มีแสงประกาย
รัญญัง	น. พระราชา
รัฏฐา	น. รัฐ , แว่นแคว้น
รัตติทิวานัง	น. กลางวันและกลางคืน
รัตนบัลลังก์	น. อาสนะที่พระพุทธเจ้าประทับนั่ง
รัตนมณี	น. รัตนชาติสีแดง
รัตนัตตรัยตรี	น. รัตนไตร = แก้วสามประการ หมายถึง พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ , ตรี หมายถึง สาม
รัถยา	น. หนทาง , ถนน
รัน	ก. ตี , ทิ่มแทง
รัมเย	น. รมย = ความยินดี , บันเทิงใจ

ราค	น. ราคะ = ความอยาก , ความกำหนัด
ราชคฤเห	น. ราชคฤห์ = เมืองหลวงของแคว้นมคธ
ราชนิกุลเสวกา	น. ข้าราชการในราชสำนัก
ราชเสฏโฐ	น. พระราชาผู้ประเสริฐ
รายมาย (ภาษาใต้)	น. การกล่าววาจาก้าวร้าว , พูดจาไม่รู้จักจบสิ้น
รำทำ (ภาษาใต้)	ก. ย่ำยี , เบียดเบียน , รังควาน
รี้พล	น. กองทัพ , กระบวนทัพ
รึงรัง (ภาษาใต้)	ก. รุงรัง
รุกขมูล	น. โคนต้นไม้
รุน (ภาษาใต้)	ก. ดัน
รูปิเยกิจ	น. กิจอันเหมาะสม
รู้ฟัง (ภาษาใต้)	ก. รู้เรื่อง , ฟังเข้าใจ
เรียม	ส. สรรพนามบุรุษที่ 1 ใช้แทนตัวผู้พูด สำหรับชายพูดกับหญิงที่รัก
เรี่ยราย	ก. เกลื่อนกลาด , กระจัดกระจาย
เรือนจันทร์	น. อาคารที่สร้างแยกต่างหากจากที่ประทับของกษัตริย์ มักสร้างเป็นอาคารหลังเล็กๆขวางกับที่ประทับ
เรือมังกุ	น. เรือแบบหนึ่งมีกระดูกงูใหญ่ รูปร่างคล้ายเรือโขมดยา หัวเรือเป็น 3 เส้า
แร่ง (ภาษาใต้)	ก. รีบเร่ง

ฤ

ฤดี	น. ใจ
ฤทธิพโล	น. กำลังแห่งฤทธิ์

ล

ลดาวัลย์	น. ไม้เถาชนิดหนึ่ง ดอกเป็นช่อมีกลิ่นหอม
ลมกาฬ	น. ลมพายุใหญ่อย่างหนึ่ง เรียกว่า กาฬวาต
ลอก (ภาษาใต้)	ก. ถลก
ล่อง (ภาษาใต้)	น. ช่อง

ละหาน	น. ห้วงน้ำ , ห้วย
ลักษมี	น. ความงาม
ลัดนิ้วมือ	น. เวลาชั่วเดี๋ยวเดียว
ลั่น	ว. เสียงดัง
ลาง	น. สิ่งบอกเหตุ
ลางคน	ว. บางคน
ลำเพาพาน	ค. โฉมงาม
ลิงญาณ (ภาษาใต้)	ก. เล็งญาณ
ลุนลัน (ภาษาใต้)	ว. ลุกลัก = รีบร้อน
เลขา	น. งามดังเขียน
เลศผา	น. เลศนัย , การแสดงอาการให้รู้เป็นนัย
เละ	ว. เหลวไหล
เลิกพังพาน	ก. แผ่แม่เบี้ย (คอของงูจำพวกงูเห่า , งูจงอางที่แผ่ออก)
โลกอุดร	ค. โลกุตระ = พ้นวิสัยของโลก
โลค	น. ลคุฑ = คทา , กระบอง
โลภันนราย	น. โลภันตราย = อันตรายที่เกิดจากความโลภ
โลมัง	น. ขน

ว

วงก์	ว. โค้ง , งอ
วรชิโนรส	น. โอรสของผู้ชนะอันประเสริฐ , โอรสของพระพุทธเจ้า
วรเดชะสิงโห	ค. ผู้ประเสริฐด้วยเดชอันเลิศ หมายถึง พระพุทธเจ้า
วรมหิทธิบาล	ค. พระผู้ครองฤทธิ์อันประเสริฐ หมายถึง พระยาชมพู
วรโลกยะนาถัง	น. พระผู้เป็นที่พึ่งของชาวโลกอันประเสริฐ
วโร	ค. วร = ประเสริฐ , ยอดเยี่ยม
วัฏสงสาร	น. การเวียนว่ายตายเกิด
วัฒนา	น. ความเจริญ
วัตถา	น. เสื้อผ้า
วาท	น. คำพูด , ถ้อยคำ
วาร	น. วาระ = เวลาที่กำหนด

วายปราณ	ก. ตาย , สิ้นลมหายใจ
วาลวิชนี	น. พัดกับแส้ขนจามรี ถือเป็นเครื่องราชกกุธภัณฑ์ อย่างหนึ่งในเบญจราชกกุธภัณฑ์
วิจีนิฤยา	น. อวีจินิรยา = ชื่อนรกขุมที่ 8 ในมหานรกแปดขุม ซึ่งเป็นขุมที่ลึกที่สุดสำหรับลงโทษผู้ที่มีบาปหนัก
วิจุลจุลตา	ว. จุณวิจุณ = แหลกละเอียด
วิเชียร	น. เพชร
วิไชยันต์	น. เวชยันต์ = รถของพระอินทร์ หมายถึง รถทรงของกษัตริย์
วิทาต	ค. มีความผ่องใส
วิบูลย์	น. เต็ม , กว้างขวาง , มาก
วิปลาส	ว. ผิดปกติ
วิมมาลา	น. วิมาลา = ชื่อของมเหสีพญากาฬนาคาผู้ครองเมืองบาดาล
วิมุทิ	น. วิมุตติ = ความหลุดพ้น , พระนิพพาน
วิรุณปักษ์	น. เทพประจำทิศตะวันตก คือ ท้าววิรูปักษ์
วิเลปนา	น. วิเลปนะ = การลูบไล้ , เครื่องลูบไล้
วิษหนูกรรณ (ภาษาใต้)	น. พระวิษณุกรรม = เทพผู้ชำนาญในการช่างทั้งปวง
วิสัชนา	น. การชี้แจ้ง , การตอบ , การเฉลย
วิสูตร	น. ผ้าม่าน
วิเสท	น. ผู้ปรุงอาหารของพระราชา
วิเสโส	ว. วิเสส = วิเศษ , ดีเยี่ยม
วี (ภาษาใต้)	ก. พัด
วีนเย	น. พระวินัยปิฎก
วุตโต	ก. กล่าว
เวจ	น. ที่ถ่ายอุจจาระ
เวทยาคุณ	น. เวทมนต์
เวศม์	น. บ้านเรือน , ที่อยู่
เวศยา	น. หญิงงาม
เวฬุวัน	น. พระวิหารเวฬุวัน , ชื่อวัดแห่งแรกของพระพุทธศาสนา ที่พระเจ้าพิมพิสารสร้างถวาย
แวง (ภาษาใต้)	ก. เหวี่ยง

โว้เว้	ว. พูดจาเหลวไหล , พูดหาเรื่อง
ไว (ภาษาใต้)	ว. เร็ว
ไวยเวก	น. วิเวก = สงัด , สงบ

ศ

ศรีพิพัฒน์	น. เจริญด้วยความงาม
ศรีอริยเมตไตรย	น. พระนามของพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง ซึ่งจะมาอุบัติขึ้นในภายหน้า หลังจากสิ้นศาสนาพระโคดมแล้ว นับเป็นพระพุทธเจ้าพระองค์ที่ 5 แห่งภัทรกัปนี้
ศอก	น. มาตราวัดตามวิธีประเพณี 1 ศอก เท่ากับ 2 คืบ (เท่ากับ 50 เซนติเมตร)
ศักดานุภาพ	น. อำนาจ , ความสามารถ
ศิขริน	น. ภูเขา
ศิโรตมัย	น. ศีรษะ
เศรียน	ก. เนรมิต
เศวกกระฉัตร	น. เศวตฉัตร = ฉัตรขาว ใช้เป็นเครื่องหมายแห่งความเป็นพระเจ้าแผ่นดิน
เศวตสมบูรณ์	ค. สีขาวล้วน

ษ

เษมศรี	น. เกษมศรี = ความสุขสบาย

ส

สถิต	ก. อยู่
สถิล	ค. สิถิล = เบา , เรียกพยัญชนะที่ไม่มีกลุ่มลมตามออกมา
สนับเพลา	น. กางเกงชั้นในขายาว
สนิม	น. ถนิม = เครื่องประดับ
สบสรรค์	ค. ร่วมสร้างขึ้น
สวปชล	น. น้ำนิ่ง (สวป มาจาก สฺวป หมายถึง หลับ)
สพสรรค์	น. การสร้างมาอย่างดี

ส้มปาก (ภาษาใต้)	ว. เปรี้ยวปาก
สมรภูมิมัน	น. สนามรบ (เปลี่ยนเสียงจากภูมินเป็นภูมัน)
สมา (ภาษาใต้)	ก. สมาโทษ = ขอโทษ
สมาธิวิริยา	น. สมาธิอันแรงกล้า
สมุทร	น. มีความหมายเท่ากับจำนวนเลขหนึ่งและมีเลขศูนย์ ตามหลัง 14 ศูนย์ (100,000,000,000,000 เท่ากับหนึ่งร้อยแสนโกฏิ)
สยัมภู	น. พระผู้เป็นเอง หมายถึง พระพุทธเจ้า
แสนสยากร	น. แสนยากร = หมู่ทหาร
สฤษฏ์	ก. สร้าง
สรง	ก. อาบน้ำ , ล้างตัว
สรรเพชญญุตัญญาญาณ	น. ผู้มีญาณหยั่งรู้สิ่งทั้งปวง หมายถึง พระพุทธเจ้า
สระโบกขรณี	น. สระบัว
สหัสบดี	น. สหัมบดีพรหม = ชื่อท้าวมหาพรหมองค์หนึ่ง
สหัสยอด	น. ยอดพัน
สหัสสีเส	น. พันหัว
สองยาม	น. เวลาเที่ยงคืน
สอนเจน	ก. สอนพูด มาจากคำว่า สอนเจรจา
สะดายดิน	ว. ดายดื่น , มากมาย
สะพัก	ก. ทรง
สะภัสสร	น. ภัสสร = แสงสว่าง , รัศมี
สะสักโก	น. ผู้มีความสามารถ
สะอึก	ก. โถมเข้าใส่
สักกีทาคา	น. พระสกทาคามี = พระอริยบุคคลชั้นที่ 2
สังขยา	น. การนับ , การคำนวณ
สังคายนา	น. การชำระพระไตรปิฎก
สังโฆณาจารย์	น. สังโฆคณาจารย์ = หมู่สงฆ์ผู้เป็นอาจารย์
สังวรธรรม	น. การสำรวมในธรรม
สังเวช	น. ความสลดใจ
สัตพิรัตน์	น. แก้ววิเศษทั้ง 7 ประการ ได้แก่ เงิน ทอง แก้วมณี แก้วประพาฬ แก้วมุกดา แก้วผลึก และแก้วไพฑูรย์

สัตโยชน์	น. ร้อยโยชน์
สัถาพร	ก. สถาพร = ตั้งอยู่อย่างถาวร , ตั้งอยู่อย่างมั่นคง
สันดาน	น. นิสัยที่ติดตัวมาเป็นธรรมชาติของคนคนนั้น
สับปลับ	ว. พูดจากลับกลอก , เชื่อถือไม่ได้
สัพพัญญุตัญญา	ค. ผู้รู้สิ่งทั้งปวง คือ พระพุทธเจ้า
สัพเพ	ค. ทั้งหมด , ทั้งปวง
สา (ภาษาใต้)	ว. รู้สึก
สากรรจ์	ว. ฉกรรจ์ = แข็งแรง , ห้าวหาญ , รุนแรง
สาไกยะสิงโห	ค. ผู้ประเสริฐแห่งสากิยวงศ์ หมายถึง พระพุทธเจ้า
สาคเรศชลธาร	น. สายน้ำในมหาสมุทร
สาพิภักดี	น. สามิภักดิ์ = การซื่อตรงจงรักต่อเจ้านาย , การยอมตนหรือมอบตนอยู่ใต้อำนาจ
สามนต์ราชิน	น. พระราชาที่ใกล้ชิด
สายแคบ	น. สายบังเหียน
สายสะอิ้ง	น. สร้อยตัว
สายสุคนธ์พดรัด	น. สายรัตคน , รัดประคน = สายรัดเครื่องหลังช้าง ล่ามรอบอกช้าง
สาธารณ์	ค. ตกต่ำ , ไร้ค่า
สารวัตร	น. ผู้ตรวจงานทั่วไป
สารเวก	น. ชื่อช้าง
สำนวน	น. ถ้อยคำซึ่งมีความหมายโดยนัย
สำนึง	น. สำนัก = ที่อยู่
สำราก	ก. คำราม , ขู่ , พูดกระโชกโฮฮาก
สำเสีย	ว. เสียหาย
สำหมรับ (ภาษาใต้)	น. สำรับ
สิงขรา	น. สิขร = ภูเขา , ยอด
สิงคาร	น. ศฤงคาร = ทรัพย์สมบัติ
สิงหนาท	น. เสียงที่ดังเหมือนเสียงของพญาราชสีห์
สิงหาสน์	น. ราชอาสน์ , ที่ประทับ ทำเป็นแท่นหรือเตียงขาสิงห์
สิทธิ	น. ความสำเร็จ

สินธุ	น. ชื่อแม่น้ำสำคัญสายหนึ่งในอินเดีย โดยทั่วไปใช้หมายถึง ลำน้ำ , สายน้ำ
สิปปา	น. สิปป = ศิลปะ
สิร	น. สิระ = ศีรษะ
สิโรมัง	น. ศีรษะ
สีกา	น. คำที่ภิกษุเรียกคฤหัสถ์ผู้หญิง (ตัดมาจากคำว่าอุบาสิกา)
สีสธโร	ค. ผู้ทรงไว้ซึ่งศีรษะ
สุขุมคัมภีร์	น. ความลึกซึ้งละเอียดอ่อน
สุคนธรส	น. เครื่องหอม , น้ำหอม , น้ำอบ
สุจิตรา	น. ชื่อมเหสีองค์หนึ่งของพระอินทร์
สุชาดา	น. ชื่อมเหสีองค์หนึ่งของพระอินทร์
สุณาตุ	น. จงฟัง
สุณาสักโก	น. พระอินทร์ได้ฟัง
สุตตัน	น. สุตตันตปิฎก = ชื่อปิฎกหนึ่งในพระไตรปิฎกว่าด้วยพระสูตร
สุธรรมา	น. ชื่อมเหสีองค์หนึ่งของพระอินทร์
สุธาดล	น. ท้องฟ้า
สุธี	ค. ผู้ฉลาด , ผู้มีปัญญา
สุนทโร	ค. งดงาม
สุนันทา	น. ชื่อมเหสีองค์หนึ่งของพระอินทร์
สุปิงคลา	น. ชื่อช้างตระกูลหนึ่ง
สุรเสฏโฐ	น. เทพผู้ประเสริฐ หมายถึง พระอินทร์
สุรเสนา	น. ไพร่พล
สุรางคนาง	น. เทวดา , นางฟ้า
สุราสักโก	น. พระอินทร์
สุริยงค์	น. พระอาทิตย์
สุวนา	น. การฟัง
สุวรรณกัญจน์	น. สุวรรณกัญจน์ถอบ = แผ่นทองคำฉลุลาย สำหรับใช้เสียบห้อยที่ชายพกลงมาในระหว่างช่องหน้าขาทั้งสอง
สุวรรณชาด	น. ทองแดง
สูพะ	น. แกง

เสฏโฐ	ค. ผู้ประเสริฐ
เสโท	น. เหงื่อ
เสนีย์	น. จอมทัพ , อำมาตย์
เสวยราชา	ก. เสวยราชย์ = ปกครองบ้านเมือง
เสาวนา	ก. ฟัง
เสาวภาคย์	น. ความสุข , ความสำเร็จ , ความเป็นผู้ดี
เสียเส้น (ภาษาใต้)	ก. ผิดปกติ , เสียศูนย์
แสงสูรย์	น. แสงพระอาทิตย์
แสยงสยบ	ก. หวาดกลัว , เกรงกลัว
โสกัง	น. โสก = ความเศร้าใจ
โสภณ	น. ความงดงาม
โสมนัส	น. ความสุขใจ , ความปลาบปลื้มใจ
โสพส	ว. สิบหก
ไสยาสน์	ก. นอน

ห

หลบ (ภาษาใต้)	ก. กลับ
หล่อ	ว. รูปงาม
หล้อง (ภาษาใต้)	ว. หลง
หว้า	น. ลูกหว้า = ไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ ผลสุกสีม่วงหรือแดงช้ำ
หอน (ภาษาใต้)	ว. เคย
หักเหี้ยน	ว. เตียน , ร่อยหรอลงจากที่เคยมี
หังกา	น. อหังการ = การถือตัว , การเย่อหยิ่ง
ห้าม	น. นางห้าม = สนมของพระเจ้าแผ่นดิน
หิมพานต์	น. ป่าบริเวณเขาไกรลาส
หือ	ว. โต้เถียง , คัดค้าน
เหง้น (ภาษาใต้)	ก. เห็น
เหฏฐา	ว. เบื้องต่ำ , ใต้พิภพ
เห็นดู (ภาษาใต้)	ว. เอ็นดู , สงสาร
เหม้นเหมาะ	ว. แม่นเหมาะ = พอเหมาะพอดี , มั่นเหมาะ

เหมราชปักษา	น. พญาหงส์
เหรา	น. สัตว์ในจินตนาการว่าตัวยาวอย่างงู มีหัวอย่างนาค ขาอย่างมังกร
เหลาะแหละ	ว. พูดไม่เป็นสาระ , เหลวไหล
ไหลโล	ก. ไหลหยด (โล มาจาก ลุ หรือ ลว หมายถึง หยดน้ำ)
เหา = โหะ (ภาษาใต้)	ว. พัง

อ

องค์สร้อยสัพพัญญู	น. ผู้รู้ทุกสิ่งทุกอย่าง , ผู้รู้ทั่ว , พระนามของพระพุทธเจ้า
อณาราช	น. พระราชาที่อยู่ในฝ่ายปกครอง
อดินสร	ค. อดิสร = ผู้เป็นใหญ่
อดิเรกโภคา	ค. มีทรัพย์สมบัติมาก
อดุลย์สุนทร	ค. ผู้งดงามไม่มีสิ่งใดเปรียบได้
อนัตตา	น. ความมิใช่ตัวตน
อนันต์	ค. ไม่มีที่สิ้นสุด , กว้างใหญ่
อนาคา	น. พระอนาคามี = พระอริยบุคคลชั้นที่ 3
อนาทร	น. ความไม่พะวง , ไม่เป็นทุกข์เป็นร้อน
อนิจจัง	น. ความไม่เที่ยง
อนุโม	น. อนุโมทนา = พลอยยินดีด้วย
อนุรุท	น. อนุรุทธะ = พระมหาสาวกองค์หนึ่ง พระพุทธเจ้าทรงยกย่องว่าเป็นเอตทัคคะในทางทิพยจักษุ
อภิญญา	น. ความรู้ขั้นสูง มี 6 อย่าง คือ 1. อิทธิวิธิ 2. ทิพพโสต 3. เจโตปริยญาณ 4. ปุพเพนิวาสานุสติ 5. ทิพพจักขุ และ6. อาสวักขยญาณ
อภิวันท์	น. ไหว้
อเมฆา	เป็นอาลปนะ คำร้องเรียก
อย่าพัก	ว. ไม่ต้อง
อรรถวิสัชนา	น. การเฉลยข้อความ , การชี้แจงเนื้อความ
อรหันต์	น. พระอรหันต์ = พระอริยบุคคลชั้นที่ 4
อรญ	น. อรัญ = ป่า

อรินทร์ราช	น. ข้าศึก , ศัตรู
อสัมณิญา	น. อภิสัมพิทาญาณ = ญาณที่รู้แจ้งแทงตลอด
อสีติพยัญชนา	น. อสีตยานุพยัญชนา = พระลักษณะข้อปลีกย่อยของพระมหาบุรุษ 80 ประการ
อสุนีวิชุล	น. อสุนีวิชชุ = สายฟ้า
อสุรา	น. อมนุษย์พวกหนึ่งที่ไม่ใช่พวกเทวดา , แทตย์ , ยักษ์ , มาร , ผี
อสุรีราชราหู	น. พระราหูผู้เป็นจอมยักษ์
อโห	(คำอุทาน) โอ , อนิจจา , โธ่
อะหยัง	ว. อะไร
อักกุศล	น. อกุศล = กรรมชั่ว
อัครชายา	น. ชายาผู้เป็นเลิศ
อัครระ	ค. ประเสริฐ , เลิศ ,ยอด , สูงสุด
อังคา	น. อังคาร = ถ่านเพลิง
อังคาส	ก. ถวายอาหารพระสงฆ์
อัจฉิริยา	ค. อัจฉริยะ = น่าอัศจรรย์
อัฐทิศศา	น. อัฐทิศา = ทิศทั้ง 8
อัฐบริขาร	น. บริขาร 8 อย่างของพระสงฆ์ คือ 1. สบง 2. จีวร 3. สังฆาฏิ 4. บาตร 5. มีดโกน 6. เข็ม 7. ประคดเอว 8. กระบอกกรองน้ำ
อับประมาณ	ว. ประมาณมิได้
อัปภาคย์	น. เคราะห์ร้าย , ความอัปมงคล , ความไม่มีโชค
อัปสร	น. นางฟ้า
อัมพร	น. ท้องฟ้า
อัสดร	น. ม้า
อัสสุนี	น. อัสนี , อสนี = สายฟ้า
อัสสุรา	น. อสุรา = ยักษ์
อาดุลย์	ค. อดุลย์ = ไม่มีอะไรเสมอ , ไม่มีเปรียบ
อาดูร	ว. โศกเศร้า
อามันราชี	น. อามันตราชี = พระราชาโดยรอบ
อารหา	น. นางภิกษุณีที่เป็นพระอรหันต์

อาระ = อารายะ	ค. สำนักอันประเสริฐ
อาริยะสาวกา	น. พระอริยะสาวก
อำพัน	น. ยางไม้ชนิดหนึ่งที่แข็งเป็นก้อน มีสีเหลืองใสเป็นเงา มีกลิ่นหอม
อำมร	น. อมร = เทวดา
อำมรแมน	น. อมรแมน = เทวดา
อำมรา	น. อมรา = เทวดา
อำมาตย์จา	น. อมัจจา = อำมาตย์ทั้งหลาย
อินทเภรี	น. กลอง
อินทร์พรหมพักตร์	น. ยอดเครื่องสูงหรือสิ่งก่อสร้างที่ทำเป็นหน้าพรหมทั้งสี่ด้าน
อิษฏิ์	น. ความปรารถนา
อิสรภาพ	น. ความเป็นใหญ่ , การปกครองตนเองไม่ขึ้นกับใคร
อิสานเน	น. อีสาน = ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ
อุกหังกา	ว. อหังกา = เย่อหยิ่ง , จองหอง , ก้าวร้าว
อุดดม	ค. อุดม (มาจาก อุตตม) = ผู้สูงสุด , ประเสริฐที่สุด
อุตรังค	น. อุตตฺรา = ทิศเหนือ
อุทกา	น. อุทก = น้ำ
อุทิ (ภาษาใต้)	น. อุทิศ = การอธิษฐาน
อุบัติ	น. เหตุที่เกิดขึ้น
อุบาลีวรเถรา	น. พระมหาสาวกองค์หนึ่ง พระพุทธเจ้าทรงยกย่องว่าเป็นเอตทัคคะในบรรดาภิกษุผู้ทรงพระวินัย (วินัยธร) พระอุบาลีเป็นกำลังสำคัญในการทำปฐมสังคายนา คือเป็นผู้วิสัชนาพระวินัย
อุเบกขา	น. ความเที่ยงธรรม , ความเป็นกลาง
อุปฌาย์จาริยัง	น. อุปัชฌาย์อาจริยัง = ภิกษุผู้เป็นพระประธานในการอุปสมบทพระและผู้เป็นอาจารย์
อุปัชฌาย์	น. ภิกษุผู้เป็นพระประธานในการอุปสมบทพระ
อุระ	น. อก
อุระทัย	น. อกและใจ
อุโรทานราชน	น. พระราชาอื่นๆถวายอก ในที่นี้หมายถึง สวามิภักดิ์

อุสุภ	น. มาตราวัดความยาวเท่ากับ 20 ยัฐิ หรือเท่ากับ 140 คิวบิท
อุเหม่	อุ. คำที่เปล่งออกมาแสดงอาการโกรธเพื่อตวาดหรือขู่
เอกอุตตโม	ค. เอกอุตฺตม = ผู้เลิศที่สุดเพียงผู้เดียว
เอกอุตมัง	ค. ผู้เลิศที่สุดเพียงผู้เดียว
เอกา	ค. โดดเดี่ยว , คนเดียว
เอราวัณเณ	น. เอราวัณ = ชื่อช้างที่เป็นพาหนะของพระอินทร์มี 33 เศียร
เอหิภิกขุ	น. เอหิภิกขุอุปสัมปทา = การอุปสมบทด้วยพระวาจา ของพระพุทธเจ้าว่า “จงเป็นภิกษุเถิด” เป็นวิธีที่พระพุทธเจ้าทรงบวชให้เอง
เอื้อน	ว. เอ่ย , พูด , กล่าว
แอร่ม	ว. แจ่ม , อร่าม
โอฐา	น. โอษฐ์ = ปาก
โอภาส	น. แสงสว่าง , สุกใส
โอษฐ์	น. ปาก
โอฬาขจิต	ค. ตกแต่งให้ใหญ่โต
ไอยรา	น. ช้าง
ไอยสุริยโภคัง	น. สมบัติของความเป็นพระเจ้าแผ่นดิน
ไอยสุริยา	น. สมบัติแห่งพระราชาธิบดี
ไอศูรย์	น. ไอศวรรย์ = ความเป็นพระเจ้าแผ่นดิน , ความเป็นใหญ่ , ราชสมบัติ

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ-สกุล นางสาวณัฐา คุ้มแคว้น

ที่อยู่ 31/25 ซอยบรมราชชนนี 20 ถนนบรมราชชนนี เขตตลิ่งชัน กรุงเทพฯ 10170

39 ซอย 9/4 ถนนไชยบุรี ตำบลคูหาสวรรค์ อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง 93000

ประวัติการศึกษา

พ.ศ. 2547 สำเร็จการศึกษาปริญญาการศึกษาบัณฑิต (เกียรตินิยมอันดับ 2) วิชาเอกภาษาไทย วิชาโทไทยคดีศึกษา คณะศึกษาศาสตร์ จากมหาวิทยาลัยทักษิณ

พ.ศ. 2548 ศึกษาต่อระดับปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ประวัติการทำงาน

พ.ศ. 2550-2552 เจ้าหน้าที่ประสานงานโครงการวิจัยวรรณกรรมล้านนา : ภูมิปัญญา ลักษณะเด่น และคุณค่า สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย